

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишӣ
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИК

МУАССИС:

***Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айни***

№ 1 (58)

Душанбе – 2023

Сармухаррир: Мирбобоев А.

Муовини сармухаррир: Чаматов С.

Котиби масъул: Валиев Ч.

Мухаррири техникӣ: Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ибодуллозода А.** - ректори Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни, доктори илми таърих, профессор
- Сангинзод Д.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илми ҳуқуқшиносӣ,
профессор
- Қурбонзода Р.** - муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ
доктори илми филология, профессор
- Нуъмонов М.** - доктори илми педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илми химия, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илми филология, профессор, узви вобастаи АМИТ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

- Худойдодов А.** - доктори илми филология, профессор
- Сулаймонов И.** - номзади илми филология, дотсент
- Ҳусейнов А.** - доктори илми таърих, профессор
- Мачидова Б.** - доктори илми педагогӣ, профессор
- Умаров У.** - номзади илми педагогӣ, дотсент
- Назариёв Р.** - доктори илми фалсафа, профессор
- Қумаев М.** - номзади илми химия, дотсент
- Сатторов Т.** - доктори илми биология, профессор
- Муҳаббатова Х.** - доктори илми география, профессор
- Пиров Р.** - доктори илми физикаю математика, профессор
- Ғафорова Ч.** - номзади илми иқтисодӣ, дотсент

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 феввали соли 2020
таҳти шумораи 145/МҚ-97 сабти ном гардидааст.**

**Дастхату аксҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва
кафедраҳои марбута вогузор мегардад.**

Ф Е Х Р И С Т

ҶАҲОНИ ЗАБОН

1.	Ҳакимзода С. Такрори вожаҳои иқтибосии арабӣ дар «Маснавии маънавӣ» - и Ҷалолиддини Балхӣ	6
2.	Ҷумахонова Ё.Н. Қонуниятҳои умумии ибораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар асоси асарҳои тарҷумашудаи адибони англисзабон	10
3.	Норова Н. Таҳлили таркиби морфологӣ калима	14
4.	Носирова З.Қ. Омилҳо ва сабабҳои иқтибосот дар забони англисӣ	17
5.	Темурзода К. Гуруҳбандии воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои дар асоси концепт cat/dog» ва «гурба/cat сохташуда дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	19
6.	Тагаева Д.Н. The history of the study of the concept «fear» in different sciences	22
7.	Носирова З. Аҳамияти лингвистии калимаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ	25
8.	Назирова Н. Таърихи омӯзиши пайвандакҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	28
9.	Муминов М.М. Сермаъноии чанд феъл дар ғазалиёти Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ	31
10.	Қурбонзода А.М. Таҳвили луғавии топонимҳои забони англисӣ	34
11.	Қаюмов Ш.М. Тарзи ташкили ҷумлаи мураккаб дар забони тоҷикӣ	37
12.	Қаюмов Ш.М. Пайвандакҳо ҷун воситаи алоқаи ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	39
13.	Исмаилова М.Р. Шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақӣ феъл ва герундии забони англисӣ ва муодилҳои тоҷикии онҳо	44
14.	Исмаилова М.Р. Истифодаи замонҳои мутлақ дар асарҳои тарҷумашудаи Пешвои миллат	47
15.	Қабирова М.К. Муқоисаи лаҳҷаҳои бритониёвӣ дар забони муосири англисӣ	50
16.	Салиева Г.А. Сравнение концепта non/bread в английском и таджикском языках	53
17.	Сулаймонова А.М. Лексические единицы британского и американского вариантов английского языка	57
18.	Холмуродов И.Б. Забон ва сабки баёни ашъори Алӣ Бобочон	60

ГУЛШАНИ АДАБ

19.	Фарангези А. Авзони баҳри рамал ва мутафарриоти он дар ғазалҳои Сайидо	63
20.	Нигматова Р. Таҳлили ғоявию бадеии повестҳои «Таътил» ва «Полвон»-и нависанда Болта Ортиқов	66
21.	Шириндҷонова Ф. Особенности перевода произведений А.М.Горького на таджикский язык	70
22.	Назарова М.Ш. Тарғиби адолат ва танқиди зулм дар фардиёти Саъдии Шерозӣ	73
23.	Назирова Г.К. Специфика перевода художественного текста (на примере перевода поэмы М.Ю.Лермонтова «Аул бастунджи» на таджикский язык)	76
24.	Назирова Г.К. М.Ю.Лермонтов в таджикских переводах	79
25.	Қаҳҳоров Ш.А. Назиранависӣ ва татаббуъ ҳамчун истилоҳи ҳавзаи адабиётшиносӣ	82

26. **Абдуллозода М.И.**
Шеваҳои нигориши зиндагиномаи худнавишт (дар мисоли зиндагиномаи Худой Шариф) 85
27. **Раҳимова М.З.**
Аълохон Афсаҳзод - ҷомииносои барҷаста 90

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

28. **Эшонҷонова Ф.М.**
Панҷакенти қадим – шаҳри асримиёнагии халқи тоҷик 93
29. **Дилрабо М.**
Комиссияи сарҳад муайянкунӣ байни Афғонистон ва Ҳиндустони Британия. Хатти Дюранд 98
30. **Лайлои С.**
Равобити дучонибаи тичоратӣ - иқтисодии Ҷумҳурии Мардумии Чин бо Ҷумҳурии Тоҷикистон 102
31. **Зокиров А.А.**
Сабабҳои барбодравии нақшаи Шлиффе 105
32. **Дустова Ш.Ч.**
Истиқлолият ва дастовардҳои соҳаи маорифи ноҳияи Шаҳринав 109

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

33. **Ғазабзода Х.**
Қисми графиикӣ VISUAL BASIC 112
34. **Абдураҳимзода А.Х.**
Эфирҳои сода дар ҳарорат ба фишори гуногун 116
35. **Ғазабзода Ҳ.И.**
Барномасозӣ дар забони VISUAL BASIC 120
36. **Ҳоҷиева Т.А.**
Амалҳо бо матритсаҳо ватадбиқи онҳо дар системаҳои компютери математикӣ 126

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

37. **Фаҳридинов Ф.Ч.**
Мафҳуми аслии обиёрикунӣ ва мавқеи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 130
38. **Маликов З.З.**
Тағйирёбии гормонҳои ҷинсии занона ҳангоми қатъшавии ҳайзбинӣ 133
39. **Бердиева Н.Д.**
Омилҳои ҳавф дар норасоии витамини В12 ва оқибатҳои он 137
40. **Айдарова М.Б.**
Тағйирёбии лейкоцитҳо вобаста ба синну сол 140

ИҚТИСОД ВА РУШД

41. **Ҳоҷизода Г.Ҳ.**
Аҳамияти иқтисодии захираҳои обӣ дар Тоҷикистон ва стратегияи идоракунии он 144
42. **Худойназаров Али-Бобо**
Моҳият ва сохтори ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ 147
43. **Кенҷаев Ҳ.С.**
Ташкили баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҳазинадорӣ 150
44. **Бобоева Н.**
Ҳолати муосири бозори хизматрасониҳои аудит дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 153

ОМУӢЗИШ ВА ПАРВАРИШ

45. **Юлдашева М.У.**
Тероризм ҳамчун мушкилоти психологӣ дар замони муосир 158
46. **Немонова С.Ш.**
Назарияҳои оиди зеҳни эмотсионалӣ 162
47. **Юлдашева М.У.**
Молодежь и терроризм: психологические факторы 164
48. **Шокирова Ҳ.И.**
Таҳлил ва омӯзиши инкишофи ҷисмонӣ - рӯҳии кӯдакон дар марҳилаҳои гуногуни синнусолӣ 168
49. **Шокирова Ҳ.И.**
Нақши оҳанги мусиқӣ ба ҳолати физиологӣ ва инкишофи ҷисмонии кӯдакон 171
50. **Ҳолова М.Ч.**
Назорат ва арзёбии фаъолияти таълимии хонандагон. вазифаҳо ва талаботи он. намудҳо, усулҳо ва шаклҳои назорат. тарзи назорати донишзудкунии талабагон 174

63.	Алиҷонова Н.М. Асосҳои психологӣ-педагогии ташаққули салоҳиятҳои тадқиқотии хонандагони хурдсол мавриди таълими математика.....	220
64.	Дадҷонова Ҷ.Ҷ. Истифодаи машқҳои логопедӣ дар инкишофи тасвирҳои визуалӣ-фазоӣ.....	223
65.	Ғафурова М.Ш. Истифодаи қорҳои ислоҳотӣ ва педагогӣ дар кӯдакони аутизм	227
66.	Илёсова Ш.Т. Методикаи таълими пайдарҳамии таълими алгебра ва геометрия дар синфҳои 7-9, мазмун ва мундариҷаи он	230
67.	Лайлои Ш. Истифодаи маводҳои табиӣ дар кӯдакистон.....	234
68.	Мухтоҷова Н.И. Особеноити развития методики развития русской речи учащихся таджиков в начальных классах	237
69.	Ҳакимова Д.Т. Формирование совершенствование методики обучения лексическими средствами общения на уроках русского языка в таджикской школе	240
70.	Одинаева М.Б. Рушди шахсияти донишҷӯён тариқи истифодаи полилог дар мшғулиятҳои забони англисӣ	245
71.	Примова С.А. Методикаи истифодабарии масъалаҳои физикӣ дар раванди таълими математика	248
72.	Раҳмонова М.Н. Роҳҳои истифодаи масдар дар ҷумлаҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ	251
73.	Табаров Р.Д. Истифодаи таҷҳизоти мултимедиа дар таълими фанни биология	254
74.	Мусоева Ф.З. Истифодаи санъати ороишӣ-амалӣ дар рушди малакаҳои эҷодӣ ва завқи зебоипарастии донишҷӯён.....	257
75.	Ҳамедов Р.А. Истифода ва захира намудани сӯзишворӣ - энергетикӣ дизелӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон	262
76.	Ҷалолова Ф. стратегияи таълими забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ.....	265
77.	Шарифов Ҳ.Қ. Методикаи омӯзиши бандҳои менюи асосӣ дар забони барномасозии VISUAL BASIC 2010	267
78.	Шамсиддинов А.И. Методикаи ташкил кардан ва истифодабарии вазъияти проблемавӣ дар дарсҳои химия	271

ТАКРОРИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСИИ АРАБӢ**ДАР «МАСНАВИИ МАЪНАВӢ»-И ЧАЛОЛИДДИНИ БАЛХӢ**

Забони тоҷикӣ мисли забонҳои дигари дунё дар муддати мавҷудияти ҳазорсолаи худ калимаву таркиб ва ибороти фаровонро аз забонҳои дигар, мисли арабӣ, юнонӣ, латинӣ, ҳиндӣ, туркӣ - узбекӣ, русӣ ва ғайраҳо иқтибос гирифта, ба ин восита таркиби луғавии худро бой намудааст. Аммо ин гуфтаҳо ҳаргиз чунин маъно надорад, ки забони модарии мо танҳо аз ҳисоби иқтибос таркиби луғавии худро ғани карда, ҳудаш барои бойгардии забонҳои дигар ҳеҷ нақш ё мақоме надошта баошад. Дар ин ҳусус профессор Мачидов Ҳ. навиштааст, ки «... собиқан забони форсии тоҷикӣ дар гузаштаи қадим на танҳо аз забонҳои гуногун калима қабул кардааст, балки ба бисёр забонҳои дигари олам низ калима додааст. Форсии тоҷикӣ дар гузаштаи дур ҳатто дар ҷараёни интиқоли калимаҳои як забон ба забонҳои дигар мақоми забони миёнаравро бозидааст. Бисёр калимаҳои аз суғдӣ, ҳиндӣ ва хитой қабулкардаи ин забон баъдтар ба забонҳои юнонӣ, латинӣ ва арабӣ дохил шуда тавассути онҳо ба тамоми олам паҳн шудаанд» (6, с. 100).

Бояд ин нуктаро дар назар дошт, ки алоқаи забони тоҷикӣ дар даврони гузашта бо забонҳои мухталифи ҷаҳон ба таври ягона сурат нагирифта набуд: бо иддае аз онҳо, монанди арабӣ зичтар, бо ҳиссаи дигар, мисли ҳиндӣ-и юнонӣ сустрару камтар буд. Робитаи мустақами забони тоҷикиро бо забони арабӣ аз чунин ҳолат метавон дарк намуд, ки дар таркиби луғавии он силсилаи калони унсурҳои иқтибосиро калимаҳои арабӣ дар бар мегиранд. Агар дараҷаи истифодаи онҳо дар забони тоҷикии асри X 10 - 15 дар садро ташкил диҳад, пас дар садаҳои XIII - XV ба 70 - 80 % ва дар ибтидои қарни XX ба 60 - 70 % расидааст.

Аз маводи аз «Маснави маънавӣ» гирдомада ба ин натиҷа расидан мумкин аст, ки як ҳиссаи ин гуна унсурҳои иқтибосиро калимаҳои мустақилмаъно дар бар мегиранд, ки дар шакли тақрор ба кор рафтаанд. Маълум мешавад, ки истифодаи чунин шакли унсурҳои луғавӣ низ гузаштаи дур доранд. Ин навъи калимаҳо низ мисли вожаҳои аслии тоҷикии тақрорёфта ба ду навъ: онҳое, ки имрӯз низ дар забони адабии тоҷикӣ боқӣ мондаанд ва онҳое, ки ба ҷуз шакли меъёрии забон дар лаҳҷаҳо низ маҳфуз мондаанд. Ба ҷузъ ин боз қисме аз онҳо дар айни ҳол дар забони тоҷикӣ ба кор намераванд.

Аз истифодаи мондани вожаҳои иқтибосии тақрори «Маснави маънавӣ» дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ

Сарчашмаҳои ҳатти аз ниёгон то ҳол боқимонда дорои таърихи қадим буда, маҳз ба туфайли чунин осор калимаҳои фаровоне, ки имрӯз аз истифода мондаанд, нигоҳ дошта мешаванд. Қисми калони ин гуна унсурҳои луғавӣ ҳатто дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба забонҳои бегона дохил гардида, ба воситаи онҳо мавҷудияти худро то ба имрӯз давом медиҳанд.

Аксари чунин воҳидҳои луғавӣ дар забон ҳамчун калимаҳои адабӣ - китобии кӯҳнашуда истифода мешаванд. Аз таҳлилу муқоиса бармеояд, ки ин гуна унсурҳои луғавӣ чанд муддат ба забони гузаштагонанамон ворид гардида, пас аз чанд вақт тақроран аз доираи таркиби луғавии он берун шудаанд.

Дар «Маснави маънавӣ» аз байни воҳидҳои луғавии зиёди арабиасл як ҳиссаи ночизашонро калимаҳои арабии дар шакли тақрор истифодашуда ташкил медиҳанд, ки мисолҳои зерин далели чунин гуфтаҳоианд.

Тӯҳ - тӯҳро Мавлавӣ дар ифодаи маънои «парда дар парда, тӯ ба тӯ» ба кор бурдааст:

Аз сари кӯҳ ман бибинам пойи кӯҳ

Ҳар гаву ҳамворро ман **тӯҳ - тӯҳ**. [9, с. 428]

Шарҳа - шарҳа низ аз ҷумлаи тақрори дигаре аст, ки дар чанд маврид дар «Маснави маънавӣ» истифода шудааст. Худи вожаи **шарҳа** дар луғат маънои «пораи гӯшти фарбеҳи ба дарозо бурида» - ро дошта, Чалолуддини Балхӣ онро дар «Маснавӣ» ба маънои «пора - пора» истифода кардааст:

Дех закоти рӯйи хуб, эй хубрӯ,

Шарҳи ҷони **шарҳа - шарҳа** боз гӯ. [1, ҷ. 6, с. 40] [9, с. 62]

Сина хоҳам **шарҳа-шарҳа** аз фирок,

То бигӯям шарҳи дарди иштиёқ. [9, с. 16]

Қавми Нӯҳ аз макри ту дар навҳаанд,

Дил кабобу **сина шарҳа - шарҳа**анд. [9, с. 183]

Ин гуна унсурҳои луғавӣ низ дар маснави Мавлавӣ мисли вожаҳои аслии тоҷикии тақроршуда

баъзан ба таври фаровон ба кор рафтаанд. Чунончи, дар байти зерин ифодаҳои такрори *тулб - тулб* - (ба маънои «даста - даста») ва *ҷавқ - ҷавқ* (ба маънои «гурӯҳ - гурӯҳ») истифода шудаанд:

Чони покон *тулб - тулбу ҷавқ - ҷавқ*,

Оядат аз ҳар навоҳӣ масти шавк. [1, ҷ. 6, с. 237] [9, с. 365]

Лак - лак низ унсури арабиасл буда, гузаштагон онро дар ифодаи маънои «туро - туро; турост - турост; фурутанӣ, худшиканӣ» мавриди истифода қарор додаанд:

Кай бигӯяд *лаклак* он «*лак - лак*» ба чон ?

«Лак» чӣ бошад ? Мулки туст, эй мустаон. [1, ҷ. 8, с. 171] [9, с. 159]

Чунон ки дида мешавад, Мавлавӣ ин ҷо ду вожаи ба ҳамдигар монанд: *лаклак* ва *лак - лак*ро мавридшиносона чун вожаҳои ҳамгуна ба кор бурдааст. Дар забони адабии тоҷикӣ шакли *лаклак* боз ба маънои номи паранда, вале шакли дигари он: *лак - лак*, ки решаи *лак* вожаи ҳиндиасл аст, мафҳуми шумораи миқдории «сад ҳазор» - ро ифода мекунад. Аммо дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ дар баробари ин, унсури луғавии мазкур мафҳуми «хеле бисёр» - ро ифода менамояд: *лак - лак* одамо ҷам шидан (Қўлобии Ҳисор).

Тавре ки дида мешавад, ин гуна калимаҳои тақрор бо вучуди кам буданашон дар забони асар ба назар мерасанд, вале аксаран дар забони адабии ҳозираи тоҷик дигар ба кор намераванд ва хусусияти архаистӣ касб намудаанд.

Инъикоси вожаҳои иқтибосии тақрори «Маснавии маънавӣ» дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ

Таҳлилу муқоисаи ин навъи унсурҳои луғавӣ нишон медиҳад, ки чанде аз калимаҳои дар шакли тақрор истифодагаридаи «Маснавии маънавӣ» дар давраи ҳозираи инкишофи забони адабии тоҷикӣ низ мавриди истифода қарор доранд. Усули тақрори чунин унсурҳои луғавӣ ягона нест: баъзеи онҳо бе ёрии ҳеҷ восита ба вучуд омадаанд, қисми дигар бо ёрии ҳамроҳ омаданашон бо калимаҳои ёридиҳанда, мисли пешояндҳо ё унсурҳои дигари шаклсоз ташаккул ёфтаанд. Чунончи, дар байти поён унсури тақрори *лаҳза - лаҳза* ба назар мерасад, ки он барои ифодаи маънои «пушти сари ҳам, пай дар пай» ба кор рафтааст:

Лаҳза - лаҳза имтиҳонҳо мерасад,

Сари дилҳо менамояд дар ҷасад. [1, ҷ. 8, с. 149] [9, с. 491]

Дар баъзе ҳолатҳо тақрорҳои ба назар мерасанд, ки яке бидуни ҳеҷ восита, дигаре бо ёрии баъзе унсурҳои грамматикӣ ба вучуд омадаанд Масалан, дар мисраи аввали байти поён *тӯйи бар тӯ* ва дар мисраи дууми он *қубба - қубба* ба маънои «баромада - баромада» дучор меояд:

Тӯйи бар тӯ барфҳо ҳамчун алам,

Қубба - қубба диду шуд чонаш ба ғам. [1, ҷ. 7, с. 150] [9, с. 391]

Дар таркиби баъзеи ин гуна тақрорҳо пасванди дараҷаи муқоисавии *-тар* ва пешоянди *аз* (ё шакли дигари он *зи*) истифода шудааст. Масалан, дар байти зерин ифодаҳои *ақлтар аз ақл* (болотар аз ақл) ва *ҷонтар зи ҷон* (болотар аз ҷон) мавриди истифода қарор гирифтаанд:

Бечихат бадақлу улам - ул - баён,

Ақлтар аз ақлу ҷонтар зи ҷон. [1, ҷ. 6, с. 327]

Дар ҳолатҳои алоҳида аз ҳисоби ҳамроҳ шудани баъзе тақрорҳои аз вожаҳои арабӣ пайдошуда ба феълҳои ёридиҳандаи *кардан* ва *шудан* феълҳои таркибии номӣ ба вучуд омадаанд. Масалан, дар байти поён феъли таркибии номии *шарҳа - шарҳа кардан*, ки дар асл маънои «пора - пора кардан» - ро дорад, дар «Маснавии маънавӣ» ҳамчун ишора ба занони Миср ба кор рафтааст, ки Юсуфро дида, аз беҳудӣ дастони худро пора - пора карданд:

З - он занони Миср ҷоме хӯрдаанд,

Дастҳоро *шарҳа - шарҳа кардаанд*. [1, ҷ. 6, с. 41] [9, с. 257]

Ҳамин тавр, феъли *саф - саф шудан*, ки дар асл маънои «даста - даста шудан» - ро дорад, дар ин байти Мавлавӣ ҳамчун мазмуне аз оёти куръонӣ ба кор рафтааст [9, с. 167]:

Худ малоик низ ноҳамто буданд,

З - ин сабаб бар осмон *саф - саф шуданд*. [1, ҷ. 6, с. 168] [9, с. 393]

Чунон ки мушоҳида мешавад, дар «Маснавии маънавӣ» калимаҳои иқтибосии арабӣ низ дар шакли тақрор ё ҳамчун ҷузъи феълҳои алоҳидаи таркибии номӣ нақши муайянеро иҷро кардаанд.

Истифодаи вожаҳои иқтибосии тақрори «Маснавии маънавӣ» лаҳҷаҳои имрӯзаи тоҷикӣ

Аз фаслҳои боби пешина маълум гардид, ки дар маснавии Мавлавӣ дар қатори тақрорҳои дар давраи ҳозира дар забони адабии тоҷикӣ боқимонда боз тақрорҳои ба назар мерасанд, ки ба ҷуз шакли меъёрии забон дар шеваҳои лаҳҷаҳои тоҷикӣ маҳфуз мондаанд. Ин хусусияти забони маснавии номбурда кайҳост, ки диққати олимоне ба худ ҷалб намудааст. Чунончи, Ҳаёт Неъмат дар ин хусус

навишта буд, ки «дар аснои хондан ба назар расид, ки забони назми Мавлоно ҳамранги забони гуфтугӯии имрӯзаи мардуми тоҷики Самарқанд аст. Бисёр вожаву истилоҳоти махсуси забони зиндаи гуфтугӯӣ ва шевагии тоҷикӣ ба маъниҳоя тобишҳои маъноие, ки дар фарҳангҳо дохил нашудаанд, аммо миёни тоҷикони Самарқанд имрӯз ҳам васеъ ба кор бурда мешаванд, дучор меомаданд. Гӯё Мавлонои зинда бо мо, самарқандиён, самарқандиёна ҳарф мезад. Дар шеър аз калимаҳои гуфтугӯиву шевагӣ ин қадар саршор истифода кардан як воқеаи нодири ҳайратангез буд» [13, с. 3]. Баъд ӯ дар хусуси ба ҷои калимаҳои маъмули адабии тоҷикӣ аз тарафи Мавлоно ба кор бурда шудани шакли гуфтугӯӣ ва шевагии бисёр унсурҳои луғавӣ, ба маъноҳои хоссаи баъзе воҳидҳои луғавии то ҳол дар забони мардуми Самарқанд зинда, бо бадалшавии овозҳо мавриди истифода қарор гирифтани онҳо (мисли *ғирбол - ғалбер*), тавассути феълҳои ёридоханда сохтани таркибу ибораҳои ба забони форсии Эрон нофаҳмо, истифодаи феъли ёридохандаи *истодан* дар ифодаи замони мушаххаси амалу ҳолат, ба кор бурдани вожаҳои шабех, вале аз рӯи маъно мухталиф, тавассути феъли гирифтани баён намудани давомнокии амал (мисли хондан гирифт), дучоргардии бисёр калимаҳои зебои дар фарҳангҳо дучорнашаванда, аммо дар забони мардуми Самарқанд маҳфузмонда, зиёдии таъбирҳои халқӣ дар осори Мавлавӣ ва монанди инҳо мулоҳизаронӣ кардааст [16, с. 3 - 35].

Як ҳиссаи чунин такрор дар натиҷаи бидуни ҳеҷ воситаи грамматикӣ бо ҳамдигар васл шудани калимаҳо пайдо шудаанд. Чунончи, дар байти поён шоир барои ифодаи маънои «пурпеч, пурчин» такрори *тӯй - тӯй*ро ба кор бурдааст:

Чун сари суфра руҳи ӯ *тӯй - тӯй*,

Лек дар вай буд монда ишқи шӯй. [1, ҷ. 7, с. 211] [9, с. 590]

Имрӯз дар лаҳҷаи Самарқанд *тӯй - тӯй* бо феъли ёридохандаи *кардан* ҳамроҳ омада, маънои «пурра сарф кардани маблағ, чизу чора» - ро дорад. Масалан, мегӯянд: «Фалонӣ тӯй доду буду шудашро *тӯй - тӯй кард!*» [13, с. 24, 182].

Бархе аз ин гуна ифодаҳо дар натиҷаи васл гардидани айни як вожаи такроршуда бо ёрии пайвандаки –у ба вучуд омадаанд. Дар мисраҳои поёни мо бо истифодаи таркиби вақту бевақт дучор мешавем:

Аз мурувват бошад, ар шодам кунӣ,

Вақту бевақт аз қарам ёдам кунӣ ! [9, с. 626].

Роҷеъ ба ин ифода Ҳаёт Неъмат чунин овардааст: «Ифодаи мазкур, ки дар забони зиндаи гуфтугӯии тоҷикӣ, аз ҷумла, дар Самарқанд имрӯз ҳам бисёр истифода мешавад, ҷуз фарҳанги М. Муин дар дигар фарҳангҳо оварда нашудааст» [13, с. 66].

Бояд гуфт, ки ин ифода на танҳо дар лаҳҷаи Самарқанд, балки дар гуфтори мардумони дигар минтақаҳои тоҷикнишин ба кор меравад.

Адабиёт:

1. Бозидов Н. Такрори калима ва мавқеи он дар нутқ/Масъалаҳои забони тоҷикӣ. - Душанбе, 1991. -С.32 - 47.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1. - Душанбе: Дониш, 1985. - 385 с.
3. Забони адабии ҳозираи тоҷик. -Душанбе: Дониш, 1987. 234 с.
4. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. -Душанбе, 2003. - 490 с.
5. Қосимова М.Н. Оид ба ҷанде калимаву ибораҳо дар осори Ҷалолиддини Румӣ // Вазифаи воҳидҳои забон дар ҷараёни гуфтор. Душанбе, 1996. - С.106 - 110.
6. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди 1. Луғатшиносӣ. -Душанбе: Деваштиҷ, 2007. - 254 с.
7. Ҳаёт Неъматӣ Самарқандӣ. Фарҳанги вожаҳо ва ифодаҳои мардумӣ дар осори Мавлавӣ. Монография / Ҳ.Н.Самарқандӣ. -Душанбе: Адиб, 2017. - 398 с.
8. Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои XI - XIII). -Душанбе, 2002. - 95 с.
9. Ҳасанов А. Ирриботи забони «Маснавии маънавий»-И Румӣ бо ғӯиши шимолӣ // Номаи меҳр. - 2003. - С.154 - 160.
10. Румӣ Ҷалолуддин. Маснавии маънавий. Таҳия, танзим ва баргардони матн аз Б. Ализода ва А. М. Хурсонӣ. - Техрон: Замон, 2001. - 728 с.
11. Рухонӣ Р. Маснавий аз забони Мавлоно//Эроншинохт. Номаи Анҷумани эроншиносони кишварҳои муштарак - ул - мановеъ ва Қафқоз. - Шумораи нӯҳум. Тобистони 1377.
12. Сабаев С. Забон ва сабки баёни Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ. -Душанбе: Ирфон, 2014. - 519 с.
13. Усмонов Р. Глагольная лексика ва «Маснавии маънавий» Ҷалолуддина Румӣ. Автореф. дисс. канд. филол. наук. - Худжанд, 2003. - 24с.
14. Фазылов М.Ф. Изобразительные слова в таджикском языке. -Сталинабад: Издательство АН Таджикской ССР, 1958. - 190 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилдҳои 1 - 2. -М.: Советская энциклопедия, 1969. - 951 с.
16. Шукурова М. Доир ба хусусиятҳои семантикии калимаҳои такрори забони адабии тоҷик//Забоншиносии тоҷик. -Душанбе: Дониш, 1977. -С.71 - 76.

Калидвожаҳо: тақрори калимаҳо, калимаҳои иқтибосӣ, робитаи забонҳои тоҷикӣ ва арабӣ, иқтибосоти арабӣ, туркӣ, таъсири байниҳамдигарии забонҳо, калимаҳои тақрори арабии архаистӣ, муносибати калимаҳои тақрори иқтибосӣ бо забони адабии ҳозираи тоҷик, инъикоси калимаҳои тақрори иқтибосӣ дар лаҳзаҳои тоҷикӣ, забони асари бадеӣ, маҳорати эҷодии шоир дар қорбурди калимаҳои тақрори иқтибосӣ.

Аннотация

ПОВТОРЕНИЯ СЛОВ АРАБСКОЙ ЦИТАТЫ В «МАСНАВИИ МАНА» ДЖАЛАЛУДДИНА БАЛХИ

В данной статье автор провел исследование функций повторяющихся слов, цитируемых в языке рассказов «Духовный Маснави» Джалалуддин Балхи, и сгруппировал повторяющиеся цитируемые слова применительно к актуальному таджикскому литературному языку в трех аспектах:

а) они перешли в архаизмы; б) присутствуют в современном литературном языке как активный элемент речи; в) находятся в обращении на таджикских диалектах с первоначальным значением и изменением значения. Анализ материала показал, что количество повторяющихся слов арабских цитат в текстах «Духовного Маснави» имеет приоритет над другими видами цитат.

Ключевые слова: повтор слов, слова - кавычки, связь между таджикскими арабскими языками, турецкое влияние, арабские цитаты, взаимодействие языков, архаичный арабский повтор слов - кавычек с современным таджикским литературным языком, отражение слов - кавычек в таджикском языке диалекты, язык художественного произведения, творческое мастерство поэта в использовании словесного повторения цитаты.

Annotation

REPETITION OF WORD ARABIC QUOTATION IN «MASNAVII MANA» BY JALALUDDIN BALKHI

In this article, the author a research on the functions of the stories «Spiritual Masnavi» by Jalaluddin Balkhi, and grouped the repeated words in relation to the current Tajik literary language in three aspects: a) they have passed into archaisms; b) are present in modern literary language as active element of speech; c) are in circulation in Tajik dialects with the original meaning and with a change of meaning. The analysis of the material proved that the number of repeated words of Arabic quotations in the texts of «Spiritual Masnavi» has priority over other types of quotations.

Keywords: repetition of word, quotation words, the relationship between Tajik Arabic, Turkish influence, Arabic quotations, the interplay of languages, archaic repetition of word, the quotation word with the modern Tajik literary, reflection of quotations words in Tajik dialects, the language of an Arabic work, the poet's creative skill in using word repetition of the quote.

Маълумот дар бораи муълиф: Ҳакимзода Ситора, магистранти соли якуми факултати филологияи тоҷик, кафедраи назария ва таърихи адабиёти ДДОТ ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: Сулаймонов И. О.

Сведение об автор: Ҳакимзода Ситора, магистрантка первого курса факультет таджикской филологии ТГПУ им. С.Айни.

Научный руководитель: Сулаймонов И. О.

About the author: Hakimzoda Stora, Master student in the department of tajik language Tajik state pedagogical university named after Sadridin Ayni.

Scientific director: Sulamonov I. O.

**ҚОНУНИЯТҲОИ УМУМИИ ИБОРАҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ ДАР
АСОСИ АСАРҲОИ ТАРҶУМАШУДАИ АДИБОНИ АНГЛИСЗАБОН**

Намудҳои гуногуни ибораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавҷуд ҳастанд. Хусусиятҳои ибораҳо дар ҳарду забон мухталиф буда, бисёр муаммоҳоро дар бар мегирад, ки дар як мақола ба таври кушоду васеъ ҳал кардани онҳо аз имкон берун аст. Хусусан, алоҳида омӯхтани маънои ибораҳо; васеътар тадқиқ кардани воситаҳои муайянкунандаи маънои онҳо; ба таври муфасссал таъин кардани мавқеи ибораҳо дар жанру услубҳои гуногуни ду забон; пурратар таҳқиқ кардани ҳодисаҳои ин ба ибора табдил додани дигар ҳиссаҳои нутқ ва муносибати онҳо; чуқуртар омӯхтани вазифаҳои услубии ибораҳо ва монанди инҳо ҳоло ҳам мунтазири тадқиқ қарор доранд. Ҳоло бошад аз гуфтаҳои боло ба чунин хулоса меоем ки, намудҳои гуногуни ибораҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷуд мебошанд. Чунончи дар забони тоҷикӣ ибораҳо аз рӯйи ҳиссаҳои нутқ ҷудо мешаванд. Мисол: ибораҳои ҷонишинӣ, ибораҳои феълӣ, ибораҳои сифатӣ, ибораҳои исмӣ ва дигар намуди ибораҳо. Боз мо метавонем ин намуди ибораҳоро дар забони англисӣ низ дида бароем.

Ибораҳо ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд. Ибораҳои озод ва ибораҳои рехта. Ибораҳои озодро ибораҳои синтаксисӣ ва ибораҳои рехтаро ибораҳои фразеологӣ меноманд. Ибораҳои озод мавзӯи баҳси синтаксисӣ қарор мегиранд ва ибораҳои рехта бошад, мавзӯи баҳси фразеология қарор мегиранд [5, с 5].

Доир ба ибора, намудҳои он ва тарзи истифода бурдани ибораҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ фикру ақидаҳои олимони бисёр зиёданд. Инчунин дар ҷилди дуюми китоби «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» доир ба ибора ва намудҳои ибора маълумоти муфасссал пешниҳод шудааст. Дар забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис) омадааст: воситаи асосии алоқаи грамматикӣ чузъҳои ибора бандики изофӣ, пешояндҳо, пасояндҳо, тартиби калима ва интонатсия мебошад. Забоншиносон дар хусуси муносибати ибораву ҷумла, хусусиятҳои фарқкунандаи онҳо бисёр баҳс кардаанд. Академик В.В. Виноградов тафовути онҳоро дар вазифаҳои гуногуни номинативӣ (танҳо ном бурдани мафҳумҳои нисбатан мукаммалӣ ашё, аломат ҳолат, воқеаву ҳодиса) ва коммуникативӣ онҳо (ифода кардани фикр ва имконпазир гардонидани мубодилаи афкор дар байни одамон) дидааст. Ибораҳо ба мисли калимаҳо барои сохтани ҷумла хизмат меkunанд. Чунонки калимаҳо муносибати предикативиро ифода карда, ҷумла мешаванд, ибораҳо низ кодиранд ки хусусиятҳои ҷумларо молиқ гардида, ба воҳиди коммуникативӣ забон табдил ёбанд. Ҳоло бошад баъзе аз ибораҳоро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дида мебароем ва онҳоро муқоиса мекунем. Яъне онҳо кадом маъноҳоро дар забонҳо мегиранд. Мисол, дар забони англисӣ калимаҳое ҳастанд, ки онҳо дар алоҳидагӣ як маъно ва вақте ки бо як калимаи дигар якҷо мешавад, тамоман маънои дигареро мегиранд. Вақте ки як калима бо калимаи дигар якҷо мешавад, дар ин вақт он ибора мешавад. Ибораҳоро метавон ба намудҳои гуногун ҷудо намуд. Ибораҳо метавонанд ибораҳои феълӣ, ибораҳои исмӣ, ибораҳои сифатӣ, ибораҳои ҷонишинӣ, ибораҳои шуморагӣ ва ибораҳои зарфӣ шаванд. Ҳар кадоми инҳо маънои ба худ хосро доранд. Дар ташкил намудани ибораҳо ҳамаи ҳиссаҳои мустақили нутқ иштирок мекунанд. Ба ҳелҳо тақсим намудани ибора ба чузъи асосӣ вобаста аст, чунки чузъи асосӣ тобеъкунанда буда, чузъи тобеъшаванда онро эзоҳ медиҳад. Аз ин хотир, агар чузъи асосӣ исм бошад, пас мо дар ин маврид метавонем гуфт, ки ибора исмӣ аст ва агар чузъи асосӣ феъл бошад, мо метавон гуем, ки ибора феълӣ аст. Фарқияти байни ибораҳо дар ин дида мешавад. Ҳамаи ин намуди ибораҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ дида мешаванд [5, с. 6].

Дар ин ҷо ман мехоҳам дар бораи ибори феълӣ маълумот дода бо якчанд мисолҳо ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пешниҳод намоям. Ибораҳои феълӣ аз ҷиҳати сохт ва ифодаи муносибати наҳвӣ мураккабтарин ва серистеъмолтарин гурӯҳи ибораҳои наҳвӣ забони адабии тоҷик мебошанд. Дар ин наҳви ибораҳо исм, сифат, шумора, ҷонишин, масдар, феъли ҳол, сифати феълӣ ва зарф ба воситаи пешоянд, пасоянд ва пешоянду пасоянд ва ба тарзи ҳамроҳӣ метавонанд ба феъл тобеъ шаванд. Мисол, баланд парвоз кардан, аз сафар баргаштан, ба болои бом баромадан ва дигар намуди ибораҳои феълӣ. Дар забони англисӣ бошад, ибораҳои феълӣ ба чунин шакл истифода мешаванд. Мисол: Put up with means to tolerate, яъне дар забони тоҷикӣ маъноаш сабр ва таҳаммул кардан. Дар ҷумла чунин истифода бурда мешавад. I don't know why she puts up with him. Ман намедонам, ки вай ӯро чи ҳел таҳаммул карда истодааст. Put on - means to dress, яъне ба маънои пӯшидан истифода бурда мешавад. Дар ҷумла ба чунин Put your shoes on. We are going out. Маъноаш: Туфлиҳоятро пӯш. Мо берун

мебароем. Put off – means to distract. Ба маънои парешон шудан омадааст ва дар ҷумла бошад чунин меояд. Don't put me off. I am trying to concentrate. Маро парешон накун. Put away means to tidy. Маънояш ба тартиб гузоштан. Put your toys away now. Бозичахоятро ба як тартиб гузоред, маънояш дар забони тоҷикӣ чунин мешавад. Put through – means to connect яъне пайваст намудан ё пайваст шудан бо касе. Дар ҷумла бошад ба чунин тарз меояд. Could you put me through to him please. Тарҷумааш чунин мешавад. Лутфан ӯро бо ман пайваст намоед. Put by - means to save money. Маънояш дар забони тоҷикӣ ҷамъ намудан ва ё захира кардан мебошад. Дар ҷумла бошад ба чунин We will start to Put by extra some pounds every month. Мо ҳар моҳ кам - кам сум захира мекунем. Ин буд якҷанд ибораҳои феълӣ ва бо мисолҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Дар ин ҷо ман бошад аз китоби Марк Твейн «Шоҳзода ва Гадо» истифода бурдаам. Дар ин китоб ман аз намудҳои гуногуни ибораҳои истифода бурдаам. Ин китоб бо забони англисӣ тарҷумааш «The Prince and the Pauper» мешавад. Ҳозир дар ин ҷо бошад ман ибораҳоро дар ду забон муқоиса мекунам ва тавассути мисолҳо шарҳу тавзеҳ медиҳам. Ибораи феълии «Got up» - ба маънои аз хоб хестан ё бедор шудан омадааст. Дар ҷумла бошад чунин аст. Tom got up hungry and sauntered hungry away, but with his thoughts busy with the shadowy splendours of his night's dreams [3, 5]. Том бо шиками ғурусна аз хоб бедор шуд ва бо ҳамон аҳвол аз хона баромад, лекин тамоми фикрҳои ӯ ба хобҳои дишабааш буданд [3, с.14].

Дар инҷо бошад ман ибораи шуморагиро мисол меоварам. «Sixteen century» - Асри шонздаҳ. Дар ҷумла чунин меояд. In the ancient city of London, on a certain autumn day in the second quarter of the sixteen century, a boy was born to a poor family of the name of Canty, Who did not want him. Дар яке аз рӯзҳои тирамоҳ дар шаҳри қадимии Лондон дар хонаводаи Кент дар асри 16 ном ғафӣр писаре зоида шуд, ки ҳеҷ кас ӯро наметаваст [3]. Дар ин ҷо бошад, мо ибораҳоро дидаем, ки дар шакли шумора ва дар ҷумла чӣ хел меоянд. Чи тавре ки ман ин ибораро муқоиса намудам, дар ҳарду забон якхела меояд ва тарҷумааш низ як хел омада буд. Ибораи дигарро, ки муқоиса мекунем, ин ибораи сифатӣ ба шумор меравад. Ибора бошад чунин аст «rich family» - хонаводаи сарватманд. On the same day another english child was born to a rich family of the Name of Tudor who did want him. Дар ҳуди ҳамон рӯз дар хонаводаи сарватманд оилаи Тюдорҳо фарзанде ба дунё омад, ки дар назари ҳама матлуб ва маҳбӯб буд, хело вақтҳо ҳама интизораш буданд. Дар ин ҷо бошад ман ибораи сифатиро гирифтаам ва дар ҳарду забон муқоиса намудам ва дар ҳарду забон ин ибораи сифатӣ мебошад. Ибораи Томи бечора ибораи зарфӣ ба шумор меравад. Дар ҷумла бошад, ба чунин тарз меояд. Poor Tom came slowly walking past the law - bowing groups, trying to bow in return, and meekly gazing upon his strange surroundings with bewildered and pathetic eyes. Ин ибора дар забони англисӣ ба маънои Poor Tom омадааст, яъне ин ибора дар ҳарду забон ибораи зарфӣ ба шумор меравад. Чи хеле ки аз ҷумлаи боло бармеояд, дар он ҷо як ибораи дигар низ дар мобайни ҷумла аст, он ибораи сифатӣ мебошад ва маънои худро дар ҳеҷ як забон гум накардааст ва тарҷумааш ба забони тоҷикӣ бошад «Ҷашмони ҷонишинӣ парешон» аст ва дар забони англисӣ маънои «Pathic eyes» ро мегиранд. Яъне ин ибораи сифатӣ дар ҳарду забон ибораи сифатӣ мебошад ва маънои худро дар ҳеҷ як забон гум накардааст [3, 37].

Чуноне ки мо медонем, ҳастанд ибораҳои, ки дар забони англисӣ ибора мебошанд ва вақте ки онро ба забони тоҷикӣ тарҷума мекунем, маънои худро гум мекунанд ва ҳамчун як калимаи оддӣ тарҷума мешавад. Ва баръакс, боз ҳастанд ибораҳои, ки дар забони тоҷикӣ онҳо ибора мебошанд, вале вақте ки онро ба забони англисӣ тарҷума мекунем, он ибора тамоман маънои худро дигар мекунад. Ин мисолҳо, ки ман дар боло овардам, ин аз китоби адиби англисзабон мебошад. Ман ин мисолҳоро ба тарзи ҷумла дар ҳарду забон муқоиса намудам ва дар ҳарду забон ин ибора шуда, маънои худро гум накарданд. Дар ин ҷо ман мехоҳам дар бораи ибораи феълӣ маълумот дода бо якҷанд мисолҳо бо забони тоҷикӣ ва забони англисӣ пешниҳод намоям. Ибораи феълии «Lift me up! – яъне тарҷумааш бошад ба забони тоҷикӣ «маро бардоред!» мешавад ва ин бошад дар ҳарду забон ибораи феълӣ мебошад. Ҳоло бошад мо ин ибораи феълиро дар ҷумла дида мебароем, ки чӣ хел истифода бурда мешавад. «Lift me up! – In mine own person will i go before my parliament, and with mine own hand will i seal the warrant that rids me of. Тарҷумаи ин ҷумла ба забони тоҷикӣ чунин мешавад. Маро бардоред! Гуфт ӯ - ман худам, дар парламенти худ ҳозир мешавам ва ҳукмеро, ки маро аз ин бадкор халос мекунад, дар ҳамон ҷо бо дастии худ мӯҳр мегузорам. Чи хеле ки дида баромадем, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ин ибораи феълӣ буд ва маънои худро дар ҳеҷ як забон гум накард [1, 23].

Дар инҷо бошад ман ибораи феълии дигарро дар ҳарду забон муқоиса мекунам. Ин ибораи Put in – мебошад ва тарҷумааш дар тоҷикӣ вогузор намудан мебошад. Дар ҷумла бошад ин ибораи феълӣ ба чунин тарз ифода ёфтааст. I put my great seal in commission choose the lords that shall compose It, and

get you to your work. Ҳозир бошад тарҷумаашро дар забони тоҷикӣ дида мебароем: ман мӯҳри бузурги худамро ба комиссияи махсуси давлатӣ вогузор мекунам, лордҳоеро, ки ин комиссияро ташкил хоҳанд кард, худат интиҳоб бикун ва дарав ба кор сар кунед. Дар ин ҷо як ибораи феълӣ дигареро мисол меоварам, ки он дар забони англисӣ ибораи феълӣ мебошад, аммо дар забони тоҷикӣ ҳамчун як феъл тарҷума мешавад. Ин ибораи «lit up» - мебошад, ки маъноаш дурахшидан мебошад ва ин ибораи феълӣ дар ҷумла ба ҳамин тарз меояд. King's face lit up with fierce joy. Ва ҳоло бошад тарҷумаи ин ҷумларо дар забони тоҷикӣ мебинем, ки ба кадом тарз меояд. Рӯйи шоҳ бо шодии беҳрамонае дурахшид. Ва аз ҷумлаи дар боло зикршуда бармеояд, ки ин ибораи феълӣ танҳо дар забони англисӣ буд ва вақте ки онро ба забони тоҷикӣ тарҷума кардем, он ҳамчун як калимаи оддӣ тарҷума карда шуд, яъне ибораи феълӣ нашуд. Ман дар ин ҷо боз ибораи феълӣ got up - ро гирифтаам ва дар луғати Merriem Webster дида баромадам ва маъноаш дар ин ҷо чунин омадааст. a: to arise from bed (аз хоб бархестан) b: to rise to one's feet (бо по хестан) c: climb (баромадан) Examples: You need to get right up when the alarm goes off in the morning (Вақте ки ҳамроҳак садо дод дар пагоҳӣ шумо бояд аз ҷой хезед). All got up in her Sunday best (Ҳама дар рӯзи якшанбе бояд аз хоб бо як руҳияи баланд бархезанд). Чи хеле ки ман як ибораро гирифта тарҷума намудам, дар ин китоб ибораи феълӣ ба маъноҳои гуногун меояд. Ман як ибораро гирифтаам ва тарҷумааш намудам ва бо маъноҳои гуногун омадааст [6, 15].

Тафовут ва вижагиҳои ибора дар ҳарду забони муқоисашаванда гуногун буда, бисёр масъалаҳоро дар бар мегирад, ки дар як таҳқиқ ба таври кушоду васеъ ҳал кардани онҳо аз имкон берун аст. Хусусан алоҳида омӯхтани маънои ибораҳо; аниқтар тадқиқ кардани воситаҳои муайянкунандаи маънои онҳо; ба таври муфассал таъин кардани мавқеи ибораҳо дар жанру услубҳои гуногуни ҳиссаҳои номии нутқ аз он ҷумла бо ҳуди исм, сифат, шумора, ҷонишини омада, ибораҳои исмӣ бо исм, ибораҳои исмӣ бо сифат, ибораҳои исмӣ бо шумора, ибораҳои исмӣ бо ҷонишинро ташкил медиҳанд. Ҳамчунин ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ ва масдар якҷоя омада, ибораҳои исмӣ бо сифати феълӣ, ибораҳои исмӣ бо масдарро месозанд. Ибораҳои сифатӣ аслан бо пешояндҳои омада, ибораҳои сифатии пешояндӣ ва ибораҳои сифатӣ бо пешояндҳои номиро ташкил медиҳанд.

Хулоса, ибора ва намудҳои он дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бисёр дучор мешаванд ва мо бояд онҳоро ба кулӣ аз ҳамдигар фарқ намоем. Мо бояд тарзи истифодабарии онҳоро дар ҷумлаҳо фаҳмем. Ва аз гуфтаҳои боло ман ба хулосае омадам, ки мо бояд аввал ҳиссаҳои мустақили нутқро омӯхта ва баъд ибораҳоро, чунки агар мо ҳиссаҳои мустақили нутқро хуб надонем, мо наметавонем ибораҳоро аз ҳамдигар ҷудо намоем ё намудҳои ибораҳоро фаҳмидан.

Адабиёт:

1. Бузургзода Л. Ва Ниёзмӯҳаммадов Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ. – Сталинобод: Наш. Дав. Тоҷ., 1947.–147 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Маориф, 1983, қ.1. - 353 с.
3. Шохзода ва Гадо - Марк Твейн – Барои бачагони миёнсол ва калонсол. Нашриёти Давлатии Тоҷикистон – Душанбе соли 1982 – 357 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (синтаксис) қисми 2 Нашриёти маориф Душанбе – 1984 - 314 с.
5. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary - Koneman Cologne: Leventhal Publishes Inc [Text] 1994 – 1787 pages.
6. Mark Twain book. The Prince and the Pauper - This version of pdf is Re designed by pdfcomer.com – First published in 1982 – 287 pages

Калидвожаҳо: таҳлили ибораҳо, муқоисаи ибораҳо, намудҳои ибораҳо, назарияи тарҷума, ибораҳои озод, тарҷумаи хаттӣ, тарҷумаи қиёсӣ, ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои забони модарӣ, ибораҳои исмӣ, ибораҳои сифатӣ, ибораҳои ҷонишинӣ, ибораҳои шуморагӣ, ибораҳои зарфӣ.

Аннотация

ОБЩИЕ ПРАВИЛА СЛОВСОЧЕТАНИЙ НА АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ НА ОСНОВЕ ПЕРЕВОДНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ АНГЛИЙСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

В этой статье я предоставил информацию о фразах и их сравнениях на обоих языках. В английском и таджикском языках есть разные типы выражений. Вот я из книг англоязычных писателей и сравнить фразу в их переведенной книге я видел. Я объяснил фразы предложениями. Фразу можно перевести на любой язык вызвать множество затруднений. Использование фраз в языках очень разнообразно. Вещи как видно выше мы придумали фразы которые представляют собой искусственные виды, а по структуре фразы делятся на две группы собой фразы по поколения и

пролитые фразы, свободные фразы из с точки зрения синтаксиса и литья фраз изучаются с точки зрения идиоматического сравнения. Изучения фраз непростая задача требует много работы.

Ключевые слова: анализ фраз, сравнение фраз, типов фраз, теория перевода, свободные выражения, письменный перевод, сравнительный перевод с учётом, особенностей родного языка, качественные выражения, местоимение выражения, числительные выражения, глагольные выражения, наречие выражения.

Annotation

GENERAL RULES OF PHRASES IN ENGLISH TAJIK BASED ON TRANSLATED WORKS OF ENGLISH WRITERS

In this article i provide information about phrases and their comparisons in both languages. Here i use english writers books and compare phrases in both languages. I explein phrases in the sentences. The phrases can be translated into language to cause many difficulties. The use of phrases in languages are very diverse. Things as seen above we have come up with phrases that are artificials pecies and the structure of the phrase is divided in two large group, free phrase as from the point of view of syntax and casting phrases are studied from the point of view of idiomatic comparison and the study of phrases is not an easy task requires a lot of work.

Keywords: *phrase analysis, phrase comparison, phrase types, traslations theory, free expressions, written translation, comparative translation taking into account, the peculiarities of the native language, qualtative expressions, pronoun expressions, numeral expressions, verb expressions, adverb expressions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Цумахонова Ёсуман Ниёзмамадовна, магистранти соли дуёми факултети забони англисӣ кафедраи услубиносӣ ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: +992 0501779557

Рохбари илмӣ: Эмомов И.Б.

Сведения об авторе: Джумахонова Ёсуман, магистрантка второго года факультета английского языка ТГПУ имени С.Айни. Тел.: +992 0501779557

Научный руководитель: Эмомов И.Б.

About the author: Jumakhonova Yosuman, master of the first year of Faculty English Language of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Тел.: +992 0501779557

Scientific director: Emomov I. B.

ТАҲЛИЛИ ТАРКИБИ МОРФОЛОГИИ КАЛИМА

Таҳлили таркиби морфологии калима аз вазифаҳои асосии морфология ба шумор меравад. Калима ҳамчун унсури маънодор ва дорой мафҳуми муайян аз воҳидҳои мураккаби нутқ ба шумор меравад. Дар калима баробари маънои луғавӣ як ва ё якчанд маънои грамматикӣ таҷассум ёфта метавонад. Аз ин рӯ, исмҳои зиёде ҳастанд, ки ба морфемаҳои гуногун тақсим мешаванд ва ҳар як морфемаи он маъно ва вазифаи муайян дорад.

Ҳангоми муайян намудани морфемаҳо ба ҳисоб гирифтани маънои онҳо аҳамияти калон дорад, чунки морфемаҳои аз ҷиҳати таркиби овозӣ як хел ҳам маъноҳои гуногун дошта метавонанд. Ин гуна унсурҳоро морфемаҳои омофонӣ меноманд. Морфемаҳо вобаста ба ҳодисаҳои фонетикӣ, луғавӣ ва грамматикӣ тағйир ёфта меистанд. Дар ин маврид лозим аст, ки тафовути морфемаҳои калимасоз аз алломорфҳо нишон дода шавад, чунки дар забоншиносии тоҷик гоҳо алломорфҳо ҳамчун морфемаи мустақил қаламдод шудаанд. Алломорф бо морфемаи калимасоз ҳаммаъно буда, ба тақозои омилҳои морфологи ва фонетикӣ истифода мешавад. Масалан, суффиксҳои *-ӣ* ва *-гӣ*, *-стон* ва *-истон*, *-она* ва *-гона* алломорф ба шумор мераванд. Вале морфемаҳое, ки аз ҷиҳати маъно як буда, аз ҷиҳати шакл фарқ мекунанд, ба ин гурӯҳ дохил намешаванд, чунки дар байни онҳо муносибати иловагии дистрибутивӣ мушоҳида намешавад. Инҳо варианти морфема ба шумор мераванд. Суффиксҳои *-вона* ва *-пона* (*ангуштпона*, *ангуштвона*) -ро ба ҳамин гурӯҳ дохил кардан мумкин аст [2, 215].

Таркиби морфологии исм як хел нест, онҳо содда, сохта, мураккаб ва омехта (мураккаби суффиксдор) мешаванд. Дар ин ҷо усули ба исмҳои содда гузаштани исмҳои таърихан сохтаву мураккабро таҳлил кардан аҳамият дорад. Бисёр исмҳои сохта ва мураккаб дар таърихи инкишофи забон ба ҳодисаҳои гуногуни забонӣ дучор шуда, мувофиқи қоида ва қонунҳои он баъзан маъно ва таркиби овозиашон тағйир ёфта, яклуктиву бутунии худро ҳамчун калимаи сохта ва ё мураккаб гум мекунанд, рехта (содда) мешаванд. Рехташавии исмҳои сохта ва мураккаб асосан дар ҳолатҳои зерин ба амал меояд: 1) ҳангоми тағйири маънои морфемаҳо; 2) дар вақти тағйири таркиби овози калимаҳо; 3) дар мавриди аз забон барҳам хӯрдани калимаҳое, ки ҳамин гуна морфемадоранд. Ин ҳодисаҳо, мумкин аст, дар як калима дар як вақт ба вуқӯъ оянд, вале аксар вақт яке аз онҳо боиси рехташавии калимаҳои сохта ва мураккаб мегардад. Аз ҳамин нуқтаи назар калимаҳои реша, хошок, сӯроҳ, дебо, кишвар, челонгар, зиндон ва ғ. ба гурӯҳи исмҳои рехта дохил мешаванд.

Ба сохта будани баъзеи ин исмҳо суффиксҳои калимасозии таркибашон гувоҳӣ медиҳанд, аммо барҳам хӯрдани маънои луғавии решаи калима имконият намедиҳад, ки онҳо имрӯз ҳамчун калимаи сохта ба ҳисоб шрифта шаванд. Чунончи, калимаи корзор дар асл сохта буда, аз решаи «*кор*» ва суффикси «*зор*» иборат мебошад, аммо вай ба қатори исмҳои рехта дохил мешавад, чунки решаи он ба ин маънии аслии худ ҳоло мустақилона истифода намешавад, дар забони адабии ҳозираи тоҷик танҳо шакли рехтаи он ба маънии размгоҳ, майдони муҳориба истифода мешавад:

Май охир роҳрави раҳпошиносу павеафар будам,

Миёни корзори зиндагонӣ бе сипар будем. (Лоик) [1, 135].

Калимаи фарҳанг низ дар асл сохта буда, аз префикси «*фар*» ва решаи «*ҳанг*» иборат мебошад, ки ҳар ду ҷузъ ҳам ҳоло маънои луғавӣ надоранд. Решаи ин калима дар таркиби исми оҳанг, ки аз решаи ҳанг ва префикси «*о*» (*а-*) иборат аст, низ мушоҳида мешавад. Калимаҳои бо префикси «*фар*» сохташудаи фарзанд, фарҷом низ исмҳои рехта ба шумор мераванд.

Калимаи барзгар низ рехта аст. Решаи ин калима барз буда, маънои луғавии он кор, кори деққонӣ, кишт, зироат мебошад. Ин калима дар забони паҳлавӣ дар шакли варз (ҳамчун асоси феъл) во меҳӯрад, дар «Авесто» ба маънии кор кардан омадааст. Модоме, ки барз маънои кишту зироат дошта бошад, пас «*гар*» суффикси исмсоз аст ва барзгар ба маънои кишткунанда, коранда, зироаткунанда, кашоварз истифода шудааст, ки ба истилоҳи имрӯза деҳқон аст, ҷузъи дуҷуми калимаи барзагов низ аз ҳамин реша иборат аст. Калимаи варзидан ва шакли сохтаи он варзиш низ бо ин калимаҳо ҳамреша мебошад.

На танҳо калимаҳои сохта, балки як гурӯҳ калимаҳои дар асл мураккаб ҳам ба исмҳои рехта дохил мешавад, чунки ҷузъҳои онҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик тақсимнашавандаанд. Ин гуна исмҳо дар навбати худ ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1) исмҳое, ки маънои луғавин яке аз ҷузъҳои онҳо тамоман барҳам хӯрдааст ва шакли худро тағйир додааст. Чунончи, ҷузъи дуҷуми калимаҳои хокистар ва шурбо (*-истар*. *-бо*) ҳоло ҳеҷ гуна

маънои луғавӣ надорад. Ин ҳиссаҳоро суффикс номидан ҳам мумкин нест, чунки онҳо дар ягон давраи инкишофи забони ҳамчун суффикси калимасозии исми истифода нашудаанд. Чузъи дуҷуми калимаи хокистар (-истар) ҳоло дар таркиби калимаҳои бистар ва густурдан (густардан) мушоҳида мешавад. Ҳиссаи дуҷуми калимаи шӯрбо/бо маънои ошро доштааст. Ба ин маънӣ вай дар гузашта дар таркиби дигар калимаҳо низ омадааст – кадубо (оши каду), биринҷбо (оши биринҷ), ширбо (оши башир, ширбиринҷ);

2) исмҳое, ки маънои ҳар ду чузъҳояшон барҳамхӯрда, маънои таркибии онҳо боқӣ мондааст – ғӯсфанд, хуршед ва амсоли инҳо. Калимаи ғӯсфанд низ аз ду чузъ: «*ғӯв* (*гов*)» ва «*сфанд* (*спанд*)» иборат мебошад, чузъи якум «*ғӯв* (*гов*)» маънои ҳайвони аудмандро дорад, «*спанд*» бошад, ба маънии пок, муқаддас истифода шудааст. Маънои таркибии калимаи «*ғӯсфанд*» ҷонвари пок, ҷонвари муқаддас мебошад. Калимаи «*хуршед*» ҳам аз ду чузъ, «*хур*» ва «*шед*» иборат мебошад ва маънии таркибии онҳо «офтоби дурахшон» аст. Дар забони адабии тоҷик хуршед ба маънии офтоб меояд ва ин аст, ки ҳоло дар забони адабии мо мисли хуршеди тобон, хуршеди дурахшон таъбирҳои тавсифӣ ҳастанд.

Дар асл сохта ва ё мураккаб будани калимаҳои рехта хангоми таҳлили этимологи муайян мешавад. Таҳлили этимологии калима барои барқарор намудани морфемаҳои каммаҳсул ёрӣ мерасонад. Ба ин аффиксҳои калимасозии -*но*, *фар* - ва -*лох* мисол шуда метавонанд. Дар гузашта бо ин се морфема исмҳои зиёде сохта шудаанд. Чунончи, бо суффикси -*но* исмҳои *фарохно*, *дарозно*, *тезно*, *тангно* сохта шудааст. Аз ин гурӯҳи калимаҳо маълум мегардад, ки суффикси -*но* аз сифат исми месохтааст. Аммо дар забони адабии ҳозираи тоҷик вай суффикси бемаҳсул ба ҳисоб меравад, чунки ҳоло аҳённан тангно истифода мешавду бас.

Чунон, ки зикр шуд, сайри таърихӣ ва тағйироти калимаро таҳлили этимологи муайян мекунад. Таҳлили морфологи аз таҳлили этимологи ба қулли фарқ мекунад. Хангоми таҳлили морфологи таркиби калима мувофиқи забони адабии ҳозира таҳлил ва морфемаҳо муайян карда мешаванд. Аз ин нуктаи назар, таркиби як калима мувофиқи таҳлили морфологи ва этимологи ба морфемаҳои гуногун ҷудо мешавад. Чунончи, калимаи дашном мувофиқи таҳлили морфологи исми содда аст, вале аз рун таҳлили этимологи вай калимаи мураккаб ба шумор меравад, ҳиссаи дуҷуми он «*даш* - // *душ*» буда, ҳиссаи дуҷуми он ном мебошад, маънии таркибии онҳо номи бад, бадном аст ва ин мувофиқи қолиби иемсозии забони тоҷикӣ воқеъ шудааст, ки номи бад, шӯҳрати бад, номи зишт гуфтан аст. Чузъи дуҷуми калимаи душман низ ҳамин гуна маънӣ дорад.

Таҳлили этимологи инчунин барои таъин кардани маънои чузъҳои калима ёри мерасонад. Муайян намудани маънии ҳар як чузъи калимаи рехта яке аз шартҳои асосии таъин кардани сохти он мебошад. Дар забон ҳар як калима маънои зиёде дошта метавонад. Барои муайян намудани он, ки дар таркиби калимаи таърихан ташаккулефта чузъи алоҳидаи он бо кадоме аз маъниҳояш омадааст, чузъи дигари калима ёри мерасонад.

Яке аз роҳҳои бойшавии таркиби луғавии забон аз забонҳои дигар қабул намудани калимаҳои ҷудогона мебошад. Ин ҳодиса дар забони адабии тоҷик бисёр равшан мушоҳида мешавад. Калимаҳои зиёде аз забонҳои дигар бо роҳи воситаҳои гуногун ба таркиби луғати забони тоҷикӣ дохил шудаанд. Миқдори муайяни онҳоро калимаҳои арабӣ, туркӣ ва русӣ интернационалӣ ташкил менамоянд. Ба забони тоҷикӣ аз дигар забонҳо аз ҳама пештар ва бештар исмҳо дохил шудаанд. Исмиҳое, ки аз дигар забонҳо ба забони адабии тоҷик роҳ ёфтаанд, аз ҷиҳати таркиби морфологи як хел набуда, содда, сохта ва мураккаб мебошанд. Аммо соддаву сохта ва мураккабии онҳо мувофиқи сохти морфологии худӣ ҳамон забон муқаррар карда мешавад, ки аз он гирифта шудаанд. Ҳамаи исмиҳое, ки аз дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ дохил шудаанд, қатъи назар аз он, ки дар забони иқтибосшуда чӣ гуна шакли таркиб доштаанд, калимаҳои рехта ба шумор мераванд, чунки онҳо ба забони тоҷикӣ бо ҳамон маънои таркибияшон дохил шудаанд ва ба морфемаҳо тақсим намешаванд. Калимаҳои иқтибосӣ ба таркиби луғавии забон дохил шуда, мисли дигар исмиҳое аффикс қабул мекунанд ва дар шакли сохта ва ё бо дигар калимаҳо як шуда дар шакли мураккаб омада метавонанд, ҳамчун телеграфӣ, республикаӣ, муаллимӣ, ҷойниксоз, марсияхонӣ ва ғ.

Асоси калимаҳои сохта ва мураккаб ҳамчун воҳиди мустақили луғавӣ низ истифода мешавад ва аз он калимаҳои гуногун сохта мешавад. Ин аст, ки манбаи асосии калимасозӣ таркиби луғавии забон ва пеш аз ҳама фонди асосии он ба шумор меравад. Аҳамияти таркиби луғавии забон хангоми калимасозии исмҳои мураккаб боз ҳам равшантар намоён мешавад, чунки дар ин тарзи калимасозӣ худӣ асосҳо бевосита иштирок менамоянд. Калимаи сохта васлшавии сунъии решаҳои аффикс набуда, дар он чузъҳо ба ҳам аз ҷиҳати маъно мувофиқат мекунанд ва мувофиқати маъноии асоси аффикс ба онҳо имконияти медиҳад, ки ба ҳам васл шуда, маънои наво пайдо кунанд, ки ба маънои ҳам асос ва

ҳам дар калимаҳои сохта равшан зоҳир мешавад. Дар забони тоҷикӣ калимаҳои сермаъно ва омонимӣ ниҳоят зиёданд. Ба кадом маъно омадани ин гуна калимаҳо маҳз дар асосҳои сохта барҷаста намоён мегардад, чунки дар калимаҳои сохта мутобиқати маъноии асосу аффикс мушоҳида мешавад. Аффикс бо ҳама гуна маъноӣ ҳамон як калима омада наметавонад, танҳо бо он меояд, ки ба вай аз ҷиҳати маъно мувофиқ аст [3, 231].

Баъзе калимаҳо дар таърихи забон тадриҷан аз таркиби луғавӣ даромада бошад ҳам, ҳамчун асоси калимаҳои сохтаву мураккаб дуру дароз умр мебинанд. Ин қабил калимаҳо дар алоҳидагӣ ҳеҷ маъниро ифода намеkunанд, маъноӣ аслии онҳоро маҳз илми таърихи забони муайян мекунад. Масалан, кад дар таркиби кадхудо, кадбону, оташкада, донишкада барин калимаҳо ҳоло ҳам бокист ва маҳз ба туфайли ҷузъи дуюм маънии хона доштани када равшан мешавад, ҳоло кадхудо ба маънии соҳибхона, хонадор ва кадбону ба маънии бонуи хона, соҳибхоназан истифода мешавад.

Решаву аффикс унсурҳои асосии калимаи сохта мебошанд. Аффикс бар хилофи асоси калима дар алоҳидагӣ маъно надорад, маъноӣ конкретӣ вай маҳз дар таркиби калима зоҳир мегардад. Сермаъноии аффиксро маҳз дар таркиби калимаҳои гуногун омадани вай нишони медиҳад, вале сермаъноиро бо оморформа омехта кардан лозим нест. На танҳо асосҳо, балки аффиксҳо ҳам сермаъно ва оморфон мешаванд.

Таркиби морфологӣ калима низ як ҳел нест. Калимаҳое ҳастанд, ки танҳо аз як асосу як суффикс иборатанд, ки муайян кардани муносибату маъноӣ онҳо вазиғаи калимасозист. Дар забон инчунин калимаҳое ҳастанд, ки морфемаҳои калимасозӣ онҳо аз якто зиёданд, дар онҳо тарзҳои гуногуни калимасозӣ воমেҳуранд. Дар ин гуна мавридҳо дуруст муайян намудани дараҷаи калимасозии аффиксҳо мушкилтар аст.

Адабиёт:

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. - Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
2. Арзуманов С. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Қ.1., Д., Маориф, 1983 - 215.
3. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. Сталинобод, Ирфон, 1956 - 231 с.

Калидвожаҳо: таҳлил, калима, тартиб, грамматика, мавҳум, воҳид, мураккаб, морфема, исм, омоним, сермаъноӣ.

Аннотации

АНАЛИЗ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ СЛОВА

Статья посвящена анализу морфологического строения слова. Слово как элемент значения и богатства - это определенное понятие сложных единиц речи. Слово может иметь одно или несколько грамматических значений наряду с лексическим значением. Следовательно, существует много существительных, которые делятся на разные морфемы, и каждая морфема имеет определенное значение и функцию.

Ключевые слова: анализ, слово, порядок, грамматика, аннотация, единственное число, составное, морфема, существительное, омоним, семантика.

Annotation

ANALYSIS OF THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF THE WORD

The article is devoted to the analysis of the morphological structure of the word. The word as an element of meaning and richness is a certain concept of complex units of speech. A word can have one or more grammatical meanings along with a lexical meaning. Consequently, there are many nouns that are divided into different morphemes, and each morpheme has a specific meaning and function.

Keywords: analysis, word, order, grammar, annotation, singular, compound, morpheme, noun, homonym, semantics.

Маълумот дар бораи муаллиф: Норова Нигора, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Сангинова М.Б.

Сведения об авторе: Норова Нигора, магистрантка второго курса магистратка факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: к.п.н., доцент Сангинова М.Б.

About the author: Norova Nigora, a first - year master's student at the English language faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Supervisor: Ph.D., Associate Professor Sanginova M.

ОМИЛҲО ВА САБАБҲОИ ИҚТИБОСОТ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Аз таърихи ташаккули забон ва луғот маълум мегардад, ки дар тули таърих калимоти як забон ба забони дигар ворид гардида, истеъмоли мешавад ва ин сабабҳои таърихӣ маъмули худро дорад. Ба ақидаи донишмандони илми антропология ва чомеашиносӣ ҳеҷ миллате бо «*хуни тоза*» дар қураи арз вучуд дошта наметавонад, магар он қавм ё қабиле, ки дар қисматҳои дастнораси замин ҷой гирифтаанд ва аз тамаддуни башарӣ бебаҳра мондаанд. Гумон аст, ки чунин қавму қабилҳо дар қураи арз то ҳол буда бошанд. Аз замони пайдоиши худ инсоният ба он кӯшидааст, ки гурӯҳи зиндагӣ намояд, то ин ки аз баъзе хавфу хатарҳои табиӣ худро эмин нигоҳ дошта тавонад. Ба ғайр аз ин, робитаи онҳо ҷанбаи иҷтимоӣ иқтисодӣ низ дошта метавонад. Минбаъда робитаи инсонҳо ба он оварда расонд, ки забонашон то дараҷае пеш равад ва аз ҳисоби забонҳои ҳамҷивор худро пурра гардонад. «Чунонки фонди луғавии ҳар як забон шаҳодат медиҳад, вай шоҳиди зандаи машғулиятҳо, сатҳ ва дараҷаи маълумотнокӣ, тарзи зиндагии ҳаррӯза ва қисман робита ва алоқаҳои ӯ бо халқҳои дигар ва дар баъзе ҳолатҳо шоҳиди ягонаи ҳаёти гузаштаи халқост» [6, 4].

Ба ҳам таъсир расонидани забонҳо ва фарҳангҳои ҷаҳон яке аз масоили муҳимми забоншиносӣ ва фарҳангшиносии муосир ба ҳисоб меравад. Аҳамияти ҷанбаи назарии ин масъала дар он аст, ки ба воситаи тадқиқи таҳқиқи калимаҳои воридшудаи забонҳои дигар ба забони англисӣ ба таркиби луғавии ин забон ибтидои муносибату алоқаҳои халқҳои англисро метавон муайян кард.

Қабули иқтибосотро аксари донишмандон падидаи табиӣ ва мусбат нишон додаанд. Яке аз омилҳои бойшавии таркиби луғавии ҳар як забон ба қабули калимаҳои бегона саҳт мансубият дорад. Дар рӯи дунё ҳеҷ халқе – доранда ва офаринандаи забоне наметавонад аз дигарон ҷудо зиндагӣ намояд ва тамоми эҳтиёҷоти забонии худро қонеъ гардонад.

Ҳодисаву воқеаҳои гуногуни ҷараёни зиндагӣ ба иқтибосшавии калимаҳои як забон ба забони дигар сабаб мешаванд. Раванди иқтибосгирӣ аз забонҳои бегона, ки ба рафтуомадҳо, кишваркушоӣҳо, ҷангҳо ва дигар воқеа ва ҳаводиси иҷтимоӣ алоқаи мустақкам дорад, як раванди табиӣ инкишофи ҷамъият мебошад. Забон ҷун падидаи иҷтимоӣ, ки вазифаи асосии он таъмин кардани муошират ва якдигарфаҳмӣ дар байни одамон аст, ҳамеша ба бархӯрд ва алоқаҳои онҳо вобаста аст.

Ин ҳодиса дар забони англисӣ бисёр равшан мушоҳида мешавад ва таърихи мардуми англис низ ин ҳодисахоро тасдиқ менамояд. Калимаҳои зиёде аз забонҳои дигар бо роҳи воситаҳои гуногун ба таркиби луғавии забони англисӣ дохил гардидаанд, ки миқдори муайяни онҳоро калимаҳои фаронсавӣ, олмонӣ, юнонӣ, италиявӣ, ҷопонӣ, ҳиндӣ, арабӣ, туркӣ ва русӣ ташкил менамоянд. Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки аз ҳама бештар калимаҳои лотинӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ мушоҳида мегардад.

Аксари калимаҳое, ки аз як забон ба забони дигар иқтибос мешаванд, калимаҳои ҳаётан муҳим ва аксаран исмҳои ташкил медиҳанд: «Дар натиҷаи омезиш забонҳо он мафҳум ва исмҳои, ки дар забони худ надоранд, аз забони ҳамсоя ва бегона ба забони худ дохил намуда, аз лиҳози овозӣ ва талаффуз ба забони худ мувофиқ сохта, он вожаҳои ба қарз гирифтаро ба дараҷае таҳриф месозанд, ки ба забони дигаре мансуб бадани онҳо мавриди шакку шубҳа қарор мегирад» [6, 67].

Калимаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ 80 фоизи фонди луғавии забони мазкурро ташкил медиҳад. Аз ин метавон чунин хулоса баровард, ки забони англисӣ аз ҷумлаи он забонҳое, ки миқдори зиёди калимоти таркибаш иқтибосӣ ба шумор меравад. Омӯрҳо нишон медиҳад, ки дар фонди луғавии забони англисӣ аз 350 забон калимаҳо ворид гардидаанд. Дар ҳамин нукта луғатшинос Кори Стемпер чунин қайд менамояд: «English has been borrowing words from other languages since its infancy» (таҳтуллафзӣ: Забони англисӣ аз даврони кӯдакӣ калимаҳоро иқтибос мегирифт).

Мавриди зикр аст, ки калимаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ таърихи дуру дароз доранд ва дар дарозии таърих гурӯҳе аз ин калимаҳо ҳазм ва дар забони мардум ҷунон суфта гардидаанд, ки фарқ кардани онҳо аз калимаҳои аслии забони англисӣ имконнопазир аст ё фаҳми этимологии калима танҳо ба забоншинос муяссар мегардад. Масалан, калимаи «ballet» аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ ворид шуда, ниҳоят серистеъмоли гардидааст, ки на ҳар як соҳибзабон онро аз забони аслии англисӣ ҷудо карда метавонад.

Ҳамин нуктаро бояд зикр кард, ки баъзан вақт вобаста ба ҳосиятҳои фонетикӣ забони иқтибосгиранда калимоти иқтибосшаванда шакли талаффузи худро мувофиқат менамоянд, зеро баъзе овозҳо дар забонҳои алоҳида фарқкунанда аст. Вожаҳое, ки ба забони англисӣ ворид гардидаанд, аз ин қоида истисно буда наметавонанд. Масалан, калимаҳои италиявӣ «brisa» бо тағйироти фонетикӣ ба шакли «breeze» (боди форам, насим), «rancho» бо тағйироти фонетикӣ ба шакли «ranch» (фермаи барои парвариши чорво ва ҳӯроки он) ва ё «cucaraha» бо тағйироти фонетикӣ ба шакли «cockroach» (нонхӯрак) ба забони англисӣ ворид гардидааст.

Ҳамчунин, таркиби овозии калимаҳои иқтибосшаванда ба забони иқтибосгиранда мувофиқ омаданаиш низ мумкин аст. Дар ин ҳолат калима бе тағйир ба забони дигар ворид гардида метавонад. Масалан, калимаҳои ҷопонӣ «karaoke» (маҳфили фароғатие, ки матнҳои суруд нишон дода мешавад ва иштирокчиён онро месароянд), австралиягӣ «kangaroo» (кенгуру – ҷонвари австралиягӣ, ки бо ҷаҳиши пойҳои қафояш ҳаракат мекунад), арабӣ «sultan» (шоҳ ё роҳбари мамлакатҳои исломӣ), африқоӣ «banana» (меваи қачи пӯшташ саҳт, ки одатан вақти пӯхтаниш зард мешавад), ҳиндӣ «maharaja» (шоҳзодаи ҳиндустонӣ), санскрит «yoga» (системаи

тамринҳо барои саломатии руҳию ҷисмӣ), русӣ «*vodka*» (нушоқӣ ё машруботи спиртии таъми талхдошта), олмонӣ «*hamburger*» (гӯшти нарми пухташуда, ки одатан дар дохили нон гузошта шуда, истиеъмол мегардад), италиявӣ «*opera*» (навъе аз намоишномаҳо, ки хунарандон қисми зиёд ё ба пуррагӣ онро бо оркестра иҷро менамоянд), испанӣ «*mosquito*» (хомӯшак – ҳашароти хурди парвозкунанда, ки одатан пусти инсон ва ҳайвонотро газида хуни онҳоро мемакад) ба забони англисӣ бе ягон тағйирот ворид гардидаанд ва мавриди истифодаи умум қарор гардидаанд. Дар ин шаклу сурат дар забони англисӣ ҳазорҳо калимаи иқтибосӣ мавҷуд аст, ки имкони ҳамаи онҳоро дар ин мақолаи хурд ҷой додан нест. Мо дар ин ҷо барои исботи гуфтаи ҳеш микдори ниҳоят ками онҳоро зикр намудем, ки албатта кофист.

Хулоса, иқтибосшавии калимаҳо ҳоси ин ё он забони алоҳида набуда, ба тамоми забонҳои ғайриимрӯза хос аст. Омӯзиши иқтибосот ва сарчашмаву омилҳои он ба мо имкон медиҳад, ки ба умқи забон ва таърихи миллат шиносӣ пайдо намоем. Ба этимологияи як қатор калимоти таркиби луғавии забони англисӣ шинос шавем. Аз таърихи гузаштагон ва сатҳи маданияту маърифати онҳо бохабар гардем.

Адабиёт:

1. Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary. – Koneman, Cologne: Black dog and Leventhal Publishes Inc. [Text], 1994 - 1787 pages.
2. Бердияев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. – Москва, 1990. – 96 с.
3. Биржакова Е.Э., Войнова Л.А., Кутина Л.Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XIII в языковые контакты и заимствования. – Л., Наука. – 192 с.
4. Блумфильд Л. Язык. – М.: Прогресс, 1968. – 478 с.
5. Буслаев Ф.И. Русские пословицы и теории языка. – М., 1854. – 176 с.
6. Начотов А.А. Муарработи тоҷикӣ - форсӣ дар осори забоншиносии араб (дар асоси маводи «Алмузхир»-и Ассуҷӣ). (дис. ном. илми филол.). – Душанбе, 2011. – 205 с.
7. Ожегов С.И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1999. – 205 с.
8. Пауль Г. Принципы истории языка. Перев с нем. – М., 1960. – 460 с.
9. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. – М.: Просвещение, 1968. – 300 с.

Калидвожаҳо: *калимаҳои иқтибосӣ, забон, фонди луғавӣ, таъсиррасонӣ, тағйироти фонетикӣ, забони англисӣ, омилҳои иқтибосшавӣ, таҳлил, калима, муҳим.*

Аннотация

ФАКТОРЫ И ПРИЧИНЫ ЗАИМСТВОВАНИЙ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В этой статье мы кратко описали источники и факторы заимствований между языками. В соответствии с деталями, показанными в статье, существует множество факторов, которые приводят к заимствованию между языками. Широко распространение этих факторов - это исторические завоевания стран соседства, соседская жизнь многочисленных стран, торговые отношения, культурный контакт, развитие новых технологий и некоторых других. Большую часть времени заимствованные слова являются словами великого значения. В настоящее время из-за быстрого развития технологий вновь появились термины, заимствованные многими языками. Некоторые языки могут перевести эти новые термины, но другие принимают их без напрямую.

Ключевые слова: *заимствования, займы, язык, воздействие, фонетические изменения, английский язык, факторы заимствований, анализ, слово, значение.*

Annotation

THE FACTORS AND THE CAUSES OF BORROWINGS IN ENGLISH

In this article we have briefly described the sources and the factors of borrowings among languages. With accordance to the details shown in the article there are a lot of factors that lead to borrowing between languages. The widely spread of these factors are historical conquering of the neighborhood countries, the neighborhood life of the multiple nations, trade relationships, cultural contact, the development of the new technology and some others. Most of the time borrowed words are the words of the great importance. Nowadays due to the rapid development of technology the newly appeared terms are being borrowed by many languages. Some languages can translate these new terms but others accept them without directly.

Keywords: *borrowings, loanwords, language, affecting, phonetic changes, English language, borrowings factors, analyze, word, importance.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Зефар Курбоновна, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Телефон: +992919252602.

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Сатторова Н.

Сведение об авторе: Носирова Зефар Курбоновна, магистранка второго курса факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Телефон: +992919252602.

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Сатторова Н.

About the author: Nosirova Zevar Qurbonovna, master of 2 - nd year of English Language Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Ayni. Phone number: +992 919252602

ГУРҶХБАНДИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОҒИ ВА ЗАРБУЛМАСАЛУ МАҚОЛҲОИ ДАР АСОСИ КОНСЕПТ *cat/dog*» ВА «ГУРБА/САТ СОХТАШУДА ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Зарбулмасал ва мақол яке аз намудҳои эҷодиёти бадеии халқ мебошад. Зарбулмасал ифодаи кӯтоҳ, вале пурмазмуни бадеист, ки дар он ҳикматҳои халқ инъикос ёфтаанд [1, 5]. Зарбулмасалу мақол ҷамъбасти хулосаи умумии воқеаҳо, мушоҳидаҳо ва ҳодисаҳои рӯзмарраи зиндагӣ мебошанд, ки дар он панду насиҳат барои тарбияи инсон мавқеи асосӣ дорад.

Зарбулмасалу мақолҳо мисли ибораҳои фразеологӣ барои образнок ва таъсирбахш намудани нутқи гӯянда истифода бурда мешаванд. В.И. Лелин қайд мекунад, ки «зарбулмасал бо устогии хайратовар моҳияти ҳодисаҳои хеле мураккабро ифода менамояд» [3, 3].

Зарбулмасалу мақолҳо, асосан, аз таҷрибаҳои ҳаёти инсонҳо гирифта шуда, минбаъд барои натиҷагирӣ намудани оқибати амали худ барои насли минбаъда ҳамчун панд ва намунаи ҳикматомез истифода бурда мешаванд. Масалан, зарбулмасалҳои «Одами бекор – дарахти бебор. Нафси бад – балои ҷон. Меҳнат кунӣ – роҳат мебинӣ» инсонҳоро ба меҳнатдӯстӣ, ҳунаромӯзӣ, обрӯманд будани инсонӣ ҳунароманд ва аз бекорӣ дурӣ ҷустан тарбия менамоянд.

Дар адабиёти бадеии забони англисӣ низ зарбулмасалу мақолҳо ба таври васеъ истифода шудаанд. Мардуми англис низ онҳоро барои нишон додани натиҷаву хулосаҳои ҳодисаҳои рӯзмарраи зиндагӣ ба қор мебаранд. Бо истифода аз маъноҳои зарбулмасалу мақолҳо мардуми англис зиндагии пурсамареро ба роҳ мондаанду насли наврас бошад, аз ин дурдонаҳои эҷодиёти шиғоҳии халқ ғизои маънавӣ мегиранд. Масалан зарбулмасали халқии «*don't put until tomorrow what you can do today*» яъне «қори имрӯзро ба фардо намон» нишона аз сарвати бебаҳову тамомшаванда будани вақт мебошад, ки мардумро барои истифодаи пурсамари он даъват мекунад.

Дар вақти истифода бурдани зарбулмасалу мақолҳо мардуми тоҷик аз ибораҳои «чи хеле ки гуфтаанд..., ба гуфтаи падарон..., ба гуфтаи бобоёнӣ..., бобоён мегӯянд..., мегӯяд ки..., беҳуда нагуфтаанд, ки..., бузургон гуфтаанд, ки..., бузургон мегӯянд, ки..., дар урфият мегӯянд, ки..., масале ҳаст, ки..., панде ҳаст, ки..., фалони гуфтааст, ки..., фалони мегӯяд, ки...» ва дар забони англисӣ аз ибораҳои «*there is a saying..., it is said that..., it says..., people say..., it is believed that..., there is a proverb..., which goes...*» ба ҳамин монанд иборҳо барои нишон додани муаллиф ва таърихи пайдоиши зарбулмасалу мақолҳо истифода мебаранд.

Воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои бо таркиби вожаҳои «*cat/dog*» ва «гурба/*cat*» сохташударо метавон аз рӯи хусусияти гуногунашон таснифбандӣ намуд. Мо мехоҳем ҷиҳати семантикии онҳоро омӯхта, дар ҳамин замина таснифоти онҳоро ба роҳ монем. Вобаста ба доштани семантикаи яклухту бутун мо ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои дар асоси калимаҳои «*cat/dog*» ва «гурба/*cat*» таркибёфтаи забонҳои тоҷикӣ ва англисиро ба гурӯҳҳои ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои дар асоси калимаҳои «*cat/dog*» ва «гурба/*cat*» таркибёфтаи характери мусбидошта, ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои дар асоси калимаҳои «*cat/dog*» ва «гурба/*cat*» таркибёфтаи характери манфидошта ва ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои дар асоси калимаҳои «*cat/dog*» ва «гурба/*cat*» таркибёфтаи ифодакунандаи амалу ҳаракат ва хусусияти предмет ҷудо менамоем.

1. Ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои дар асоси калимаҳои «*cat/dog*» ва «гурба/*cat*» таркибёфтаи характери мусбидошта. Ба ин гурӯҳ мо ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои ҳарду забон, ки дар таркибашон калимаи «*cat/dog*» ва «гурба/*cat*» доранду ифодагари ҳислатҳои хуби инсониянд ва ҷиҳатҳои тарбиявӣ доранд, дохил намудаем.

1) *Better to be a live dog than a dead lion* (таҳтулафзӣ: сағи зинда беҳ зи шерӣ мурда) ин ибораи фразеологӣ инъикоси ҳислати хоксорӣ ва заминӣ будани инсон аст. Яъне инсоният ба чизӣ доштааш қаноат кунанду барои аз он зиёдтар ба даст овардан амалҳои хатарнокро накунад.

Mary stop applying for that job over and over again your current job is fine. Better be a live dog than a dead lion. Мери дархостфиристодани такрор ба такрорро барои он вазифа бас кун, қори ҳозираи худат хуб аст қу. Сағи зинда беҳ зи шерӣ мурда.

2) *Wanton kittens make sober cats* (таҳтулафзӣ: пишакчаҳои бепарво гурбаҳои хушёр мешаванд) ин ибораи фразеологӣ ба таври қиёсӣ нисбат ба нафароне, ки дар ҷавонӣ беаҳамиятанду амалҳои худро натиҷагирӣ намекунанд ва дар пири ақлашон ба сар меояду аз беҳуда гузаронидани вақташон пушаймон мешаванд, гуфта шудааст.

I had spent a lot of money just on leisure. That amount could make a big change in my life. Indeed wanton kittens make sober cats. Ман пули бисёр дар дилхушӣ саф кардам. Ин миқдор пул метавонист дар зиндагиям ягон тағироти калонро биёрад. Дар ҳақиқат ҳам, пишакчаҳои бепарво гурбаҳои хушёр мешаванд.

2. Ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои дар асоси калимаҳои «cat/dog» ва «гурба/cat» таркибёфтаи характери манфидошта. Ба ин гурӯҳ мо ҳама ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои бо номи ҳайвонҳои хонагӣ: сагу гурба сохташудаи забонҳои тоҷикӣ ва англисиро, ки характери манфӣ доранд, ворид намудаем. Ин гурӯҳи ибораҳо, асосан, каҳру ғазаб, асабоният ва дигар ҳолатҳои нуговори руҳии инсонро, ки бо сабаби амалҳои номатлуби инсонҳои дигар барангехта мешаванд, дар худ таҷассум мекунанд.

1) Like a dog that doesn't eat onions but won't let others eat them either. (таҳтуллафзӣ: мисли саре, ки пиёз намехӯрад ва дигаронро ҳам хӯрдан намеронад). Бо истифода аз киноя ин ибораи фразеологӣ нисбат ба шахсони танбале, ки худашон кор намеkunанд ва дигаронро аз кор кардан медоранд ё чизеро истифода набурдан ва онро ба дигарон ҳам надодан, гуфта шудааст.

John is too mean, he doesn't read that book himself neither share it with me. Чон бисёр харис аст, на худаш он китобро меконад, на онро ба ман медиҳад.

Дар забони тоҷикӣ ба ҳамин монанд ибораи фразеологӣ «саги гурусна ё мисли саги гурусначашм» ба кор бурда мешавад, вале дар маъно аз варианти англисӣ каме тафовут дорад. Агар варианти англисии ин ибора маънои чизеро худ истифода набурдану онро ба дигарон ҳам надодан бошад, мардуми тоҷик онро ба таври киноя нисбат ба нафароне, ки ҳеҷ аз ғундоштани моли дунё сер намешаванд, истифода мебаранд.

2) You can't teach an old dog new tricks. (таҳтуллафзӣ: ба саги пир нағмаҳои навро нишон дода намешавад). Ин ибораи фразеологӣ ифодакунандаи хислати якравӣ ва тағйирнопазирии инсон аст. Ба маънои «якравӣ» онро, аслан, ҷавону наврасон нисбат ба ҳамсолони худ, ки тағйиротҳои навро намепазиранд ва ё онро ҷиддӣ намешуморанд, мегӯянд. Ба маънои «тағйирнопазирӣ» бошад, нисбат ба нафарони солхӯрда, ки омӯзониданашон душвор асту ба чизе одат кардаанд ва онро тағйир додан намехоҳанд, гуфта шудааст.

No matter how much we try to convince my grandpa that the social media is the fastest way to get news he still reads newspapers to get the updated news. You can't teach an old dog new tricks. Ҳарчанд ки мо зиёд кӯшиш мекунем, то падаркалонанро боваркунонем, ки сайтҳои иҷтимоӣ зудтарин роҳи пайдо кардани хабарҳо ҳаст, ӯ то ҳол ҳам хабарҳои охириро аз рӯзномаҳо меконад. Ӯ тағйиротро дӯст намедорад (ба саги пир нағмаҳои навро нишон дода намешавад).

Барои муқоисаи варианти тоҷикӣ ин ибораи фразеологӣ метавон зарбулмасали халқии «тарки одат – балои чон» - ро пешниҳод кард, вале ин зарбулмасал дар аксар маврид маънои тақр карда натавонистани одатҳои бадро дорад, аммо онро ба таври мусбӣ низ истифода мебаранд. Бинобарин, ин зарбулмасал ба ибораи фразеологӣ забони англисӣ наздикӣ дорад.

Ба гурӯҳи сеюм мо ибораҳои фразеологӣ, калимаҳои мураккаб, ибораҳои озои синтаксисӣ ва зарбулмасалу мақолҳоеро, ки дар таркибашон элементи «cat/dog» ва «гурба/cat» - ро доранд ва дар умум як маъноро ифода мекунанд, дохил намудаем. Ин ибораҳо асосан номи ашё, муносибат бо он, хусусиятҳои ашё ва қисми дигарашон бошад, амалу ҳаракатро ифода мекунанд. Хусусияти умумии ин ибораҳо аз он иборат аст, ки онҳо дар таркибашон ҷузъи саг ё гурбаро доранд, ки аксар вақт онҳо ба сагу гурба тамоман алоқаманд нестанд.

1) Cat's cradle (таҳтуллафзӣ: гавҳораи гурба). Ин ибораи фразеологӣ маънои бад шудани ҳолат ва мураккабтар гардидани вазъиятро дорад. Ибораи фразеологӣ мазкур номашро аз бозии кӯдакона, ки бо тоб додани ресмон дар атрофи ангуштанашон намунаҳои мураккаб месозанд, гирифтааст, яъне ҳолат ва вазъияти бисёр печидаву мураккаб мебошад.

I have heard you have some problems with your bank account. I better say nothing. It's cat's cradle. Шундам, ки бо ҳисоби бонкиат мушкилӣ дорӣ. Ҳеҷ чиз нагуфтаам беҳтар аст. Вазъият бисёр мураккаб аст.

2) Dog's portion (таҳтуллафзӣ: қисми саг). Ин ибораи фразеологӣ киноя аз хӯроки кам аст, яъне хӯроки ночиз. Аз сабабе ки ба саг, одатан, хӯроки боқимонда ва ё каме аз хӯрокро медиҳанд, ибораи фразеологӣ мазкур низ марбут ба ҳамин ҳолат аст

Little Jessica said «I am starving mom»

Mom «but you just had your dinner»

Jessica «it was just a dog's portion»

Чессикаи хурдакак мегӯяд: «ман аз гуруснагӣ мурда истодаам»

Модар, - «аммо ту навакак хӯрок хӯрдӣ».

Чессика, - «вай камак буд (қисми саг буд)».

Аз таҳлилох бармеояд, ки ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳои бо таркиби калимаҳои «сагу гурба» сохташуда дар ҳарду забон, ҳам забони тоҷикӣ ва ҳам англисӣ хело серистеъмоланд. Бо боварии комил метавон гуфт, ки чи мардуми англис ва ё тоҷик ҳар рӯз ҳадди ақалл яке аз ин ибора ё зарбулмасалҳоро барои образнок ва таъсирбахш нишон додани нутқи худ истифода мебаранд. Аз рӯи муқоисаи дар боло намуна маълум гардид, ки аксарияти ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо дар ҳарду забон мавҷуданд, ҳарчанд сохтор ва таркибашон фарқкунанда бошад ҳам, ба ҳамон як мазмуну маънӣ ба қор бурда мешаванд.

Адабиёт:

1. Асрорӣ В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷик. – Сталинобод, 1956. – 100 с.
2. Мачидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе. 1982. – 100 с.
3. Тиллабов Б. Зарбулмасалҳои машҳур. – Душанбе: Дониш, 1983. – 220 с.
4. Фозилов М. Гулчини зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикию форсӣ. – Душанбе: Дониш, 1976. – 370 с.
5. Jennifer Speake. The Oxford Dictionary of Proverbs. – Press: Oxford University. – 625 p.

Калидвожаҳо: *воҳидҳои фразеологӣ, саг, гурба, зарбулмасалу мақолҳо, таҳлили муқоисавӣ, эквивалент, дарку фаҳмиш, маъно, муқоиса, образ, тасвир.*

Аннотация

ГРУППИРОВАНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ И ПОСЛОВИКОВ И ПОВЕЧНИКОВ НА ОСНОВЕ КОНЦЕПЦИИ «СОБАКА И КОТА» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Произведена классификация фразеологизмов и пословиц по понятиям «собака» и «кошка» в английском и таджикском языках. В данной статье мы классифицировали фразеологизмы и пословицы, образованные концептами «собака» и «кошка» в английском и таджикском языках в соответствии с их значением. Кроме того, в этой статье вы можете найти эквиваленты английских фразеологизмов и пословиц в таджикском языке. Сравнительным методом мы попытались показать сходства и различия значений пословиц и фразеологизмов в таджикском и английском языках. Кроме того, мы также очень подробно определили разницу между пословицами и фразеологизмами в совместимых языках.

Ключевые слова: *фразеологизмы, собака, кошка, пословицы и поговорки, сравнительный анализ, эквивалент, познание, понятие, сравнение, образ, описание.*

Annotation

THE CLASSIFICATION OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS AND PROVERBS MADE BY THE CONCEPTS OF «DOG» AND «CAT» IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

In this article we classified phraseological units and proverbs made by the concepts of «dog» and «cat» in English and Tajik languages with accordance to their meaning. Additionally, in this article you can find equivalents of English phraseological units and proverbs in Tajik language. Using the comparative method we tried to show the similarities and differences of meaning between proverbs and phraseological units in Tajik and English languages. Adding to it, we also defined a great detail about the difference between proverbs and phraseological units in compatible languages.

Keywords: *phraseological units, dog, cat, proverbs and sayings, comparative analysis, equivalent, cognition, notion, comparing, image, description.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Темурзода Комилай Курбоналӣ. магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Ҷумҳурии Тоҷикистон, н. Исмоили Сомонӣ. Тел.: +992 911097755

Рохбари илмӣ: д.и.ф., дотсент Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Темурзода Комилай Курбонали, магистрантка второго курса английского факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Республика Таджикистан, р. Исмоили Сомони. Тел.: +992 911097755

Научный руководитель: д.ф.н., доцент Каримов Ш.Б.

About the author: Temurzoda Komilai Qurbonali, first year master student of the English Faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. The Republic of Tajikistan, dis. Ismoil Somoni. Tel.: +992 911097755

THE HISTORY OF THE STUDY OF THE CONCEPT «FEAR» IN DIFFERENT SCIENCES

Fear is a fundamental property of a human being, natural universal base emotion that represents instinct self - preservation and plays a leading role in ensuring the human life [4: 34]. In linguistic consciousness, emotions reflect centuries - old the experience of a people through universal and culturally specific conceptions of emotional experience. Being part of the natural development of the human race, basic emotions are universal and recognizable throughout all ethnic cultures, but differ in their forms of manifestation [3, 53].

The concept «Fear» is an emotional concept that is as part of the original emotive - evaluative meanings, forming the basis mental makeup of the individual. These concepts are closely related to motivational level of the individual and are closely related to his value settings. In addition, the key concepts of culture convey the specifics way of life and way of thinking of the people, determine its culturally significant states and therefore are invaluable keys to understanding the culture [2, 186].

Attempts to comprehend the concept of fear begin with ancient philosophy. The theme of fear has always occupied people's minds, people have tried to understand this emotion, understand why fear affects a person so strongly. In antique philosophy, we meet the desire to show the variety of forms of fear and attempts to comprehend fear from the positions of one or another philosophical direction. It is known that in the period of antiquity, by studying and describing the problem of the phenomenon fear were dealt with by Aristotle, Plato, Epicurus, Titus Lucretius Car, Seneca, Democritus. From era to era, the idea of fear as a phenomenon has changed, influencing people's minds and destinies. Almost all philosophical schools and directions, considered fear from one position or another. Aristotle in «Poetics» distinguishes between the terrible (terrible) and the monstrous (monstrous). He binds concepts of fear and pity. Talking about the impact of artistic works, Aristotle draws attention to fear and terrible phenomena, that can evoke pity in the viewer. True aesthetic pleasure can be obtained from the terrible events that are present in work and necessarily causing pity [5, 27].

Epicurus considered the concept of fear in detail. The most important he considered the problems of life's fears, human suffering. They were given three the most essential types of fear: fear of the Gods, death and the future, causes of fear were identified. The fear of death comes from that man cannot come to terms with his mortality. Main the cause of fears, according to Epicurus, is misconceptions man about relationships with the gods, about the afterlife. This wrong, first of all, it is characteristic of the people of the crowd, a person who reflects or a sage excludes all these sources of fear. Thus, Epicurus believed that to achieve the highest good - happiness, it is necessary to avoid fear through reason [6, 246 - 251].

Epicurus saw the task of man in overcoming the fear that hinders human happiness. A follower of Epicurus, Titus Lucretius Carus, believed that fears, controlling a person is the fear of the gods, death and the afterlife punishments. In his theories, Titus Lucretius determined all the features human fears, grounds and ways to overcome. According to his theory mortality of the soul, he believed that the knowledge of the mortality of the soul excludes faith only in the afterlife, but also in the afterlife punishment, thereby freeing man from fear of hell. The fear of death is also eliminated: while we are alive there is no death; death has come, we are no more, we do not exist, and there is no fear meaning. The fear of the gods dissipates once we know that the gods do not live in our world, but in the empty spaces between worlds [5, 28].

One of the first who spoke about the phenomenon of fear as the soil the emergence of religion was Democritus. Many of the later public thinkers were of the same opinion. Researchers A. Belyakov, E. Kurganov, N. Volsky and others noted that fear is necessary condition for man to acquire the divine. The highest fear (not animal, namely metaphysical) is considered in culture as saving, sacred, blessed. N. Barinov notes that medieval philosophical thought, before most of all, represented by representatives of patristics, connected the problem of fear with soulfulness, interpreted purely theologically. Hence the medieval thinkers appear two main forms of fear. The first is fear arising from sin. Unbelief, discouragement, cowardice, vanity, pride - all this, according to the teachings of the Church fathers, are sources of fear that deprives a man of hope. The second type was considered the most positive - soul - saving «fear of God», delivering a person from sinful thoughts and anticipating the meeting of man with the Creator [1, 50].

In modern times, philosophers propose to fight the feeling of fear with with the help of the pursuit of truth (R. Descartes, B. Pascal, F. Bacon, B. Spinoza, D. Hume, I. Kant). In connection with the fall of the authority of the church and the growth of the authority of science philosophers have explored the problem of

the relationship between fear and knowledge. Within the framework of this era, it should be noted the philosophical views on the problem of Descartes' fear. R. Descartes introduced into philosophy the doctrine of man as a being, whose passions are conditioned, on the one hand, by physiological processes, and on the other hand, the mental activity of the soul. Same reason, according to Descartes, can cause such movements of the body that the soul tries to restrain: «This is experienced, for example, with fear, when the spirits are sent to the muscles that serve to move the legs when running, but linger from the desire to be brave». Actually, fear, according to Descartes, this is an extreme degree of cowardice, amazement and fear. Home the cause of fear is the unexpectedness of the onset of some unforeseen accidents: «The effect on the gland the presence of a frightening object, causes fear in some people, and in courage and boldness can evoke others».

Later, in the 19th century and especially in the 20th century, the concept of fear becomes very relevant and is interpreted in all philosophical currents. Now the fundamental object of study is the person himself, his inner state, the meaning of its existence. S. Kierkegaard points out that fear underlies sin, he highlighted «fear of fear», «tormenting fear», «fear devoid of rational explanations.» The thinker seeks to determine the place of fear in the life path biblical heroes, fear and trembling is the hallmark symptom «divine madness», considers need and fear in the paradox of faith. Topic fear arose in philosophical teachings more than once, but for the first time it was raised as an ontological theme only in the 19th century S. Kierkegaard gives the following definition of fear: «.. fear is the dizziness of freedom, which arises when the spirit seeks to posit a synthesis, and freedom looks down into own possibility, grasping at the finite in order to hold on to edge». The study of the phenomenon of fear is also developing in the era of modernity, when historical events such as wars, civil strife and revolutions, plunged people into a state of total fear for their lives and their future.

Literature:

1. Баринов, Д.Н. Эволюция представлений о страхе и тревоге в истории философии // Философия и культура. 2011. № 3 (39). С. 50 - 56.
2. Борисов А.А. Эмоциональный концепт СТРАХ в лексике английского языка / А.А. Борисов // Лингвоконцептология: перспективные направления.
3. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. I - XII. – М., 1999.
4. Изард К.М. Психология эмоций. – СПб: Питер, 1999. – 464 с.
5. Опарина О.И. Язык, сознание, коммуникация: сб. статей / отв. ред. В.В.Красных, А.И.Изотов. М.: МАКС Пресс, 2004. Выл. 27. – С. 26
6. Шахнович М. М. Парадоксы теологии Эпикура. СПб., 2000. – 152 с.

Keywords: *concept, fear, danger, emotions, philosophy, psychologist, scientists, action, phenomenon.*

Аннотация

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ КОНЦЕПТА «СТРАХ» В РАЗНЫХ НАУКАХ

Страх — это естественная, сильная и примитивная человеческая эмоция. Согласно исследованиям в области психологии, это включает в себя универсальную биохимическую реакцию и высокую индивидуальную эмоциональную реакцию. Страх предупреждает нас о присутствии опасности или угрозе причинения вреда, будь то физическая или психологическая опасность. Иногда страх возникает из - за реальных угроз, но он может быть и из - за воображаемых опасностей. Хотя страх является естественной реакцией на некоторые ситуации, он также может привести к дистрессу и расстройству, когда он чрезмерен или непропорционален реальной угрозе. Попытки понимания понятия страх начинаются с античной философии. Тема страха обычно уделяла людские умы, люди силились осмыслить эту эмоцию, понять, почему страх настолько сильно действует на человека. В античной философии мы встречаем стремление показать разнообразие форм страха и попытки осмыслить страх с позиций того или иного философского направления. Известно, что в период античности изучением и описанием проблемы феномена страха занимались Аристотель, Платон, Эпикур, Тит Лукреций Кар, Сенека, Демокрит. От эпохи к эпохе менялось понимание о страхе как феномене, воздействующем на людские умы и судьбы.

Ключевые слова: *концепт, страх, опасность, эмоция, философия, психолог, ученые, действие, явление.*

Аннотатсия

ТАЪРИХИ ОМУӢЗИШИ КОНСЕПТИ «ТАРС» ДАР ИЛМҲОИ ГУНОГУН

Тарс як эҳсоси табиӣ, тавоно ва ибтидоии инсон аст. Мувофиқи тадқиқоти равоношиносӣ, он воқуниши универсалии биохимиявӣ ва аксуламали баланди эмотсионалии фардро дар бар мегирад. Тарс моро аз мавҷудияти хатар ё таҳдиди зарар, ки хоҳ он ҷисмонӣ бошад ё равоӣ огоҳ мекунад. Баъзан тарс аз таҳдидҳои воқеӣ ва ё аз хатарҳои тасаввуршуда сарчашма мегирад. Гарчанде тарс як воқуниши табиӣ аст, метавонад ба ҳолатҳои шадиди номутаносиб ё ба таҳдиди воқеӣ оварда расонад. Омузиши мафҳуми тарс аз давраи фалсафаи қадим оғоз шудааст. Мавзуи тарс ҳамеша таҳти омузиши одамон қарор дошт. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки ин эҳсосро дарк кунанд ва фаҳманд, ки он чаро ба инсон ин қадар таъсирпазир аст. Дар давраи антиқа кӯшиши таҳқиқи гуногунии шаклҳои тарс ва шарҳи он аз нигоҳи фалсафиро дидан мумкин аст. Маълум аст, ки дар давраи қадим бо омузиш ва тавсифи проблемаҳои мафҳуми тарс як қатор олимон, аз ҷумла Аристотел, Платон, Эпикур, Титус, Лукретий Кар, Сенека, Демокрит шуғл варзидаанд. Аз давра ба давра фаҳмиши тарс ҳамчун мафҳуме, ки ба тафаккур ва сарнавишти одамон таъсир мерасонад, тағйир ёфтааст.

Калидвожаҳо: *мафҳум, тарс, хатар, эҳсосот, фалсафа, равоношинос, олимон, амал, падида.*

About the author: Tagaeva Durdona Nabijonovna, a second year master of the stylistic and translation theory department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone number: +992 917170906

Scientific director: Baydulloev A

Сведения об авторе: Тагаева Дурдона Набиджоновна, магистрантка второго курса кафедры стилистики и теории перевода Таджикского педагогического Университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 917170906

Научный руководитель: Байдуллоев А.

Маълумот дар бораи муаллиф: Тагаева Дурдона Набичоновна, магистранти соли дууми кафедраи услубшиносӣ ва назарияи тарҷумаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 917170906

Рохбари илмӣ: Байдуллоев А.

АҲАМИЯТИ ЛИНГВИСТИИ КАЛИМАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Калима, таркиб, ибора ё ҷумлаҳое, ки аз дигар забонҳо бевосита ё бавосита мегузаранд, иқтибос номида мешавад. Калимаҳо ба таркиби луғавӣ аз дигар забон бо ду роҳ иқтибос мешаванд:

- а) бевосита;
- б) бавосита;

Иқтибоси бевосита гуфта иқтибосҳоеро меноманд, ки калима, таркиб ё ибора бевосита аз як забон ба забони дигар мегузаранд. Иқтибосҳои бавосита бошанд калима, таркиб ё ибораҳое мебошанд, ки аз як забон ба забони дигар бо воситаи забони дуум (миёнарав) ворид мегарданд.

Калимаҳои иқтибосие, ки ба таркиби луғавии забони дигар ворид мегарданд, дар асоси мутобиқ намудани онҳо ба сохти грамматикӣ, фонетикӣ забон мутобиқ кунонида, баъдан мавриди истеъмол қарор мегиранд.

Пеш аз ҳама аз сарчашмаҳои илмӣ чунин бармеояд, ки калимаҳои иқтибосӣ калимаҳое мебошанд, ки аз як забон ба забони дигар дар натиҷаи муносибатҳои таърихӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, тичорат ва монанди инҳо ворид мегарданд. Дар дунё ягон забоне вучуд надорад, ки дар таркиби луғавии худ калимаҳои иқтибосӣ надошта бошад ва забони англисӣ аз ҷумлаи онҳост.

Дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX забоншиносон паҳлуҳои гуногуни калимаҳои иқтибосиро дар забонҳои маъмули дунё, аз ҷумла забони англисиро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Олимон бештар ба мушкилоти истифодаи калимаҳои иқтибосӣ дар муносибатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва забонии халқҳои гуногун таваҷҷуҳ намуданд.

Дар охири асри XIX – ибтидои асри XX дар масъалаи калимаҳои иқтибосӣ дар забоншиносии олмонӣ қорҳои самаранок анҷом дода шуд. Объекти таҳқиқоти онҳо лексикаи хориҷии забон буд. Дар асоси ҳамин калимаи «иқтибос қардан» танҳо мафҳуми иқтибоси лексикиро дошт.

Муҳаққиқони олмонӣ Г.Пауль, Э. Рихтер оид ба иқтибосҳои забоншиносӣ ин равандро бинобар таъсир расондани он бо забонҳои ҳамсоя медонистанд. Масалан Г. Пауль зикр мекунад, ки калимаҳои иқтибосӣ пас аз таъсири дучонибаи забонҳо мавқеи худро пойдор менамояд. Аз ин рӯ таҳлили иқтибосот аз таҳқиқи рафтори одамоне, ки бо ду забон ҳарф мезананд, оғоз меёбад [4, 99].

Таҳлили ҳамачониба ҳолати лексикаи забонро бе донишони таърих, инкишофи системаноки маъноӣ луғавии калимаҳои он ғайриимкон аст. Лексика, ки як қисми ҷудонашавандаи забони англисӣ аст, пайваста инкишоф меёбад. Агар ба таркиби луғавии забони англисӣ назар афканем, метавонем, ки ҳамаи онҳоро англисӣ шуморем, ба истиснои калимаҳое, ки аз рӯи шаклашон англисӣ нестанд. Бояд қайд кард, ки ин гуна калимаҳо дар забони англисӣ хеле каманд. Аксари калимаҳо новобаста аз пайдоишашон, моли забони англисӣ дониста мешаванд. Дар асл калимаҳои маъмули забони англисӣ, ки аз забони қадимаи англисӣ то имрӯз мондаанд, ҳамагӣ 30% - ро ташкил медиҳад қисмати дигари калимаҳо аз забони латинӣ, юнонӣ, фаронсаӣ, скандинавӣ ва ғ. иқтибос шудаанд.

Чуноне ки маълум аст, иқтибос қардан – истифодаи калима аз забони ғайр мебошад. Дар натиҷаи ҳамбастагии миллатҳои гуногун калимаҳои иқтибосӣ дар таркиби ҳар забон моли он мегарданд ва лексикаи он забонро бою ғайӣ мегардонанд.

Дар асри гузашта масъалаи иқтибос қардани калимаҳо дар таркиби забони англисӣ мавриди пажӯиш қарор ёфта буд. Ба дузабонӣ ҳамчун заминаи иқтибосот Л.В. Щерба низ таваҷҷуҳ намудааст. Ин ғоя баъдтар дар қорҳои илмӣ олимони забоншиносии англис ва амрикоӣ дида мешавад, ки онҳо сабаби ворид шудани калимаҳои иқтибосиро дар муносибатҳои таърихӣ – ҷуғрофӣ медонанд. Диққати бештарро онҳо ба масъалаи ассимиллятсияи калимаҳои бегона дар ҳамбастагӣ бо калимаҳои худӣ медонанд. Масалан Э. Рихтер нишон медиҳад, ки сабаби пайдоиши калимаҳои иқтибосӣ дар пайдо шудани чизҳои нав ва мафҳумҳои нав аст. Ҳамчунин пайдоиши калимаҳои иқтибосӣ характери дигар низ доранд, мисли забонӣ, иҷтимоӣ, равонӣ, эстетикӣ ва ғ. Талабот ба навъҳои нави забонӣ, муҳити гуногун, дар пуррагӣ, кутӯҳӣ, фаҳмо ва дастрас будан ва ғ. Аз ин хулоса қардан мумкин аст, ки калимаҳои иқтибосӣ бештар ба муносибатҳои фарҳангии ду забон вобаста аст. Андешаҳои Э. Рихтер, дар баёни афкори забоншиносии олимони дигар таъсири худро гузоштааст [3, 122].

Ҳангоми омӯзиши ассимиллятсияи калимаҳои ғайрихудӣ забоншиносони олмонӣ идеяи тақсими ҳамаи лексикаи забони бегона аз рӯи дараҷаи азхудкунии он дар таркиби забон онро ба Lehnwörter и Fremdwörter, тақсим намуданд, яъне калимаҳо аз забони бегона ва хориҷӣ «бегонаҳо».

Ин тақсимбандӣ дар забоншиносии анъанавӣ инъикоси худро дар қорҳои илмӣ муҳаққиқони рус низ ёфт. То вақтҳои охир дар ҳама тадқиқотҳое, ки ба масъалаи иқтибос дахл мекард, ҳамин мафҳум истифода мешуд.

Вақтҳои охир ба масъалаи тақсимбандии лексикаи забони бегона ва аз худ қардани он дар таркиби забони дигар, чуноне ки В.Б. Шахрай қайд мекунад, усули тақсими калимаҳо ба - *Lehnwörter* ва *Fremdwörter* дар асоси омехтагии расмӣ (ассимилятсияи калима дар забон) ва нишонаҳои функционалӣ (истифодабарӣ) нишон дода мешуд.

Қайд қардан лозим аст, ки мафҳуми «иқтибос қардан» ва «калимаи иқтибосӣ» дар таҳқиқи муҳаққиқон ба маънои гуногун омадааст. Забоншиносии маъруфи амрикоӣ, яке аз назариятчиёни забоншиносии ҳориҷӣ Л. Блумфилд дар рисолаи «Язык» (Забон) мафҳуми иқтибос қарданро ҳамчун як навъи тағйироти забонӣ медонад [6, 188].

Забоншиносии даниягӣ О. Есперсен, инкишоф ва сохтори забони англисиро дар мақолаи «Инкишоф ва сохтори забони англисӣ» («Growth and structure of the English language») зикр қарда, таъкид мекунад, ки калимаҳои иқтибосӣ - ин марҳалаҳои калидӣ дар илми филология мебошанд, зеро дар аксар вақт онҳо барои муайян намудани тағйироти забонӣ кӯмак менамоянд. Онҳоро метавон «баъзе марҳилаҳо»-И таърихи умумӣ донист, зеро онҳо нишондиҳандаи инкишофи тамаддун ва омехтагии ихтироот ва дар бисёр ҳолат ба мо маълумоти судманд дар бораи ҳаёти дохилии мамлакат медиҳад.

Забоншиносии маъруфи асри XIX - и рус А.А. Потенба бештар ба раванди эҷодии калимаҳои иқтибосӣ таваҷҷуҳ мекард. «Иқтибосот» - мегуфт ӯ - яъне гирифтани барои он ки ганҷинаи фарҳанги инсониро бой қардондан, назар ба он, ки соҳиб ҳастӣ, мебошад.

Дар «Луғати истилоҳоти забоншиносӣ» О.С. Аҳманова чунин омадааст: «иқтибос қардан – мурочиат ба фонди лексикаи забонҳои дигар барои ифодаи мафҳуме, ки бештар предмети номафҳум буд, аст».

Дар «Современном толковом словаре» омадааст: «Иқтибос қардан – гузаштани элементҳои як забон ба забони дигар, дар натиҷаи ҳамкории забонҳо ва худӣ элементҳое, ки аз як забон ба забони дигар мегузаранд. Иқтибос метавонад даҳонӣ, ҳаттӣ ё китобӣ бошад. С.И. Ожегов дар «Толковом словаре английского языка» маънои калимаи «иқтибос қардан» - ро чунин шарҳ медиҳад. «Иқтибос қардан – гирифтани, қабул қардан, аз худ қардан аз кучое» мебошад.

Олими машҳури рус Н.М. Шанский андешаҳои худро дар бораи иқтибос қардани калимаҳо чунин баён мекунад: «Зери мафҳуми «иқтибос қардани калимаҳо» метавон ҳама калимаеро, ки аз забони дигар омадааст ва аз рӯи морфема он аз калимаҳои қадим фарке надоранд, фаҳмид.

Характери ҷамъиятии нутқи инсон, далелҳои таърихӣ, ки инкишофи ҷамъиятро муайян мекунад, ногузир пайдоиши калимаҳои иқтибосии ягон забон ва таъсири он ба забони дигарро ҷалб мекунад».

Забоншиносии рус З.А. Харитончик андешаҳои худро роҷеъ ба калимаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ чунин баён мекунад «табақаи асосии лексика аз нуқтаи назари раванди номгирӣ ва ҳам бо далеловарӣ иқтибосро ташкил медиҳад.

Паҳлӯҳои гуногуни калимаҳои иқтибосиро омӯхта, асосгузори мактаби Шӯравии истилоҳот Д.С. Лотте, андеша дорад, ки иқтибос қарданро як ҷараёни мустақил бояд донист ва калимаи иқтибосиро бо роҳи муқоиса бо системаи мавҷудаи истилоҳот баҳогузорӣ намуд (дар системаи калимаҳои ҳамреша ё наздик) [2, 55].

Г.Н. Бабич забони англисиро аз забонҳои бойтарини дунё медонад. Махсусан забони англисӣ дорои захираи бойи луғавӣ аст. Аммо аз таркиби забонҳои дигар калимаҳоро низ иқтибос мекунад. Масалан: *Atomic cybernetics* – кибернетикаи атомӣ (физ), *khaki* - хокӣ, *sputnik* - спутник, *perestroika* – перестройка, (бозсозӣ) калимаҳои мазкур дар таркиби луғавии забони англисӣ дар асри XX ворид шудаанд. Ин калимаҳо аз забони русӣ, италиявӣ, юнонӣ ворид шудаанд. Забони англисӣ дар тӯли мавҷудияти худ аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ бозҳам бойтар гардид.

Калимаҳои иқтибосӣ, ки аз забони дигар ба забони англисӣ ворид шудаанд, ба тағйироти фонема, қоидаҳои имло, тасрифи калима ва ё маънои он бо талаботҳои забони англисӣ мутобиқ шудаанд.

Зиёда аз 80% калимаҳои забони англисӣ калимаҳои иқтибосиянд, ки ба қонуниятҳои инкишофи забони англисӣ мутобиқ шудаанд.

Дар нимаи дууми асри XX (солҳои 50 - 60 - ум) дар забоншиносӣ раванди нави таҳқиқот - таҳқиқи калимаҳои иқтибосӣ ҳамчун як ҷанбаи зуҳури муошират дар забоншиносии амрикоӣ инкишоф ёфт.

Мушкилоти муносибати забонҳо, ҳамчун далели инкишофи забон дар забоншиносии муосир ҳамчун як самти таҳқиқоти забоншиносӣ ба шакл даромад. Дар адабиёти илмӣ таҳқиқотҳои зиёде мавҷуд аст, ки паҳлуҳои гуногуни муоширати забониро тадқиқ кардаанд. Мисли таҳқиқотҳои У. Вайнрайха, Е.Д. Поливанова, В.М. Жирмунского, Л.В. Щерба ва дигарон.

Дар муносибати забонҳо ҳамбастагии ду ва ё зиёда забонҳо ба чашм мерасад, ки ба сохтор ва луғати як забон таъсир мегузорад. Натиҷаи муносибати забонҳо дар зинаҳои гуногуни забон вобаста ба дараҷаи воридшавии он дар сохтори забон таъсир мекунад.

Як қатор истилоҳоте, ки дар соҳаи махсус истифода мешавад, комилан иқтибос карда мешаванд, аз ин ӯ метавонанд пурра иқтибос шаванд.

Дар ин масъала ба андешаҳои В.М. Аристова афкори А.А. Брагина мувофиқ аст, ки меғӯяд «калимаҳои иқтибосӣ аз забони дигар – ин натавонанд нишонаи муносибатҳои забонӣ, балки нишони дараҷаи нишонрасии муоширати мардумон, далели муошират ва бешак характери муошират аст.

Е.Э. Биржакова, Л.А. Войнова Л.Л. Кутина мушкилоти «муоширати забонҳо» - ро ҳамчун маҷмӯи раванди иҷтимоӣ, раваншиносӣ ва забоншиносӣ медонанд. Нуктаи марказии забоншиносӣ дар ин масъалаи дузабонӣ, шаклҳои он ва натиҷаи муошират бо ду забон мебошад.

Хулоса, ҳамин тавр, мо кӯшиш намудем, ки назаре ба асосҳои назариявии фаҳмиши иқтибос намудан ва аҳамияти лингвистии он дар забоншиносии муосир дошта бошем. Бояд қайд кард, ки василаҳои гуногуни иқтибос кардани калимаҳо дар забоншиносӣ вучуд дорад.

Адабиёт:

1. Биржакова Е.Э., Войнова Л.А., Кутина Л.Л. Очерки по исторической лексикологии русского языка XIII в языковые контакты и заимствования. - Л.: Наука, 192 с.
2. Блумфильд Л. Язык. - М.: Прогресс, 1968, 478 с.
3. Г. Пауль. Принципы истории языка. Перев с нем. - М., 1960, 460 с.
4. Иқтибос аз: E. Richter. Fremd wort kunde. Leipzig, 1919.
5. Иқтибос аз: О.Б. Шахрай. К проблеме классификации заимствованной лексики. - ВЯ, 1961, №2.
6. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. - М.: Наука, 1968. 300 с.
7. Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М.: Русский язык, 1999, 205 с.
8. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. - М.: Просвещение, 1968, 300 с.

Калидвожаҳо: таркиб, шакл, забон, грамматика, лингвистика, таҳлил, муқоиса, ассимилятсия, иқтибос, истилоҳ, адабиёт, калимаҳои иқтибосӣ, ҷумла, таҳқиқ, инкишоф.

Аннотация

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ЗАИМСТВОВАНИЙ СЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена проблеме заимствований в английском языке как особому пласту лексики. В контексте проблемы рассматриваются виды заимствований и их роль в обогащении словарного состава языка. Авторы рассматривают заимствования как продукт длительного исторического развития английского языка

Ключевые слова: структура, тип, язык, грамматика, лингвистика, анализ, сравнение, ассимилятсия, заимствование, термин, литература, заимствование слова, предложение, исследование, развитие.

Annotation

THE LINGUISTICS SIGNIFICANCE OF LOANS IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article deals with the problem of loans in English as a special layer of lexis. In the context of this issue it considers the methods of borrowings and their role in enlargement of lexical content of the English language. The authors analyze loans as an outgrowth of lengthy English historical development.

Keywords: structure, type, language, grammar, linguistics, analysis, compare, assimilation, loan, term, literature, borrowing words, sentence, phrase, background, research, development.

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Зевар, магистранти соли дуюми факултети забони англисии Донишгоҳи Давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тел.: +992919252602

Сведение об авторе: Носирова Зевар, магистранка первого курса факультета английского языка Таджикского Государственного Педагогического Университета им. С. Айнӣ. Тел.: +992919252602

About the author: Nosirova Zevar, master of 2-st year of English Language Faculty, Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni. Tel.: +992 919 25 26 02

ТАЪРИХИ ОМУЪЗИШИ ПАЙВАНДАКҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Пайвандакҳо ҳиссаҳои ғридиҳандаи нутқ мебошанд, ки ду калима, ибора, бандакҳо ё ҷумлаҳоро дар гуфтор ё хаттӣ ба ҳам мепайванданд. Пайвандакҳо мувофиқи грамматикаи анъанавӣ яке аз ҳиссаҳои ғридиҳандаи нутқ мебошанд.

Дар забоншиносии тоҷикӣ ва англисӣ ягона асари яклукте, ки ба тадқику омӯзиши пайвандакҳо дар шакли муқоисавӣ бахшида шуда бошанд, вучуд надорад, вале дар бисёр китобҳои грамматикӣ, монографияҳо, рисолаҳои номзадӣ, мақолаҳои ҷудогона, ки аз тарафи муҳаққон таҳқику баррасӣ гардидаанд маълумотҳои гуногун дар ин хусус таҳқиқ гардидаанд. Аз даврони шӯравӣ то ба имрӯз забоншиносони зиёди ватаниву хориҷӣ ба омӯзишу таҳқиқи ҷабҳаҳои гуногуни пайвандакҳо машғул гардида ҳиссаи хешро дар ин ҷода гузоштаанд. Қайд кардан ба маврид мебошад, ки нақши забоншиносони тоҷик аз қабилӣ: К. Бозидов, С. Арзуманов, О. Ҷалолов, Ш. Ниёзӣ, Ҳ. Бақозода, Б. Ниёзмӯҳаммадов, Л. Бузургзода, А. Каримов, Ш. Рустамов, З.Х. Бобоева, М.Н. Қосимова ва дигарон дар омӯзиши пайвандакҳои забони тоҷикӣ бисёр муҳим арзёбӣ мегарданд.

Забоншиносии тоҷик М. Қосимова дар монографияи номзидии хеш бо номи: «Ҷумлаи пайравӣ шартӣ дар забони адабии тоҷик» дар хусуси пайвандакҳо маълумот дода пайвандакҳои ҳар гоҳ ки, ҳар гоҳ, чун (чу), қошқи (қош) - ро ба пайвандакҳои шартӣ дохил намуда, доир ба ин пайвандакҳо ҳамчун воситаи асосии алоқамандии сарҷумла ва ҷумлаи пайравӣ шартӣ мулоҳиза ронда, ба ин восита ҷумлаи пайравӣ шартиро дар забони адабии тоҷик таҳлилу таҳқиқ намудааст [4, 59 - 74].

Забоншиносии тоҷик Ш. Ниёзӣ дар ду асари хеш яке «Грамматикаи забони тоҷикӣ» (1940) дигаре «Супоришҳо аз грамматикаи забони тоҷикӣ» (1947) дар хусуси пайвандакҳо маълумоти мухталиф овардааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки ду саҳифаи китоби «Грамматикаи забони тоҷикӣ» (1940) дар хусуси пайвандакҳо бахшида шудааст, аммо дар китоби «Супоришҳо аз грамматикаи забони тоҷикӣ» дар хусуси пайвандакҳо маълумоти фарохтарро пайдо кардан мумкин мебошад. Муаллиф ба пайвандакҳо чунин таъриф додааст: «Пайвандакҳо ғридиҳандаҳои мебошанд, ки аъзоҳои ҷумла ва ҷумлаҳоро мепайванданд» [7, 47]. Инчунин пайвандакҳои пайвастандари ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардаанд:

1. Ба ҳам мепайванданд: ва, ҳам, на.
2. Муқобил мегузоранд: аммо, балки, вале.
3. Ҷудо ва истисно мекунад: ва ё, ё, ё ки.

Пайвандакҳо ҳиссаҳои ғридиҳандаи нутқ мебошанд, ки омӯзиши таҳқиқи онҳо аз тарафи олимони гуногуни ватаниву хориҷӣ омӯхта шуда таркибу сохту вазифаҳои онҳо муайян карда шудаанд. Дар хусуси пайвандакҳои забони тоҷикӣ боз ҳам маълумоти васеътарро дар китоби Ҳ. Бақозода, ки соли 1941 бо номи «Забони тоҷикӣ» аз ҷоп баромад пайдо кардан мумкин мебошанд. Дар китоби мазкур муаллиф пайвандакҳоро чунин таъриф додааст.

«Қалимаҳое, ки қалимаеро ба қалимаи дигар, аъзои ҷумлаеро бо аъзои ҷумлаи дигар мепайванданд, пайвандак номида мешаванд» [1, с. 18]. Муаллиф пайвандакҳоро ҳиссаи нутқ нагуфта, балки қалима гуфтааст. Дар ин китоб муаллиф ҳар як пайвандакро дар алоҳидагӣ таҳқиқ намуда вазифаи аксарияти онҳоро дуруст шарҳ додааст. Маълумоти доир ба пайвандакҳо додаи вай бисёр хонданибоб буда аксарияташон ислоҳталаб мебошанд. Ҳ. Бақозода дар хусуси пайвандакҳои тобеъкунанда аз қабилӣ ки, то ки, то ин ки маълумот дода ақида дорад, ки онҳо ҳам барои алоқаи аъзоҳои ҷумла ва ҳам ҷумлаҳо хизмат мерасонанд. Қайд кардан ба маврид мебошад, ки пайвандакҳои зикргардида ва умуман пайвандакҳои тобеъкунанда, танҳо воситаи алоқаи ҷумлаҳои пайрав бо сарҷумла мебошанд.

Соли 1941 Б. Ниёзмӯҳаммадов ва Л. Бузургзода китобе бо номи «Морфологияи забони тоҷикӣ» ҷоп намуданд. Аз сабаби он ки китоб дорои баъзе хатогиҳои грамматикӣ ва техникӣ буд солҳои 1944 ва 1947 нашрияҳои дуюм ва сеюми китоб бо ислоҳу иловаҳо аз нав ба ҷоп расид. Дар ин китоб дар хусуси пайвандакҳо маълумоти муҳиме оварда шудааст, вале муаллифон пайвандакҳоро ҳиссаҳои номустақили нутқ гуфта ба гурӯҳҳои тобеъкунанда ва пайвастандари ҷудо намудаанд.

Забоншиносони тоҷик Б. Ниёзмӯҳаммадов ва А. Каримов соли 1973 қисми дуюми китоби «Грамматикаи забони тоҷикӣ» - ро нашр намуданд. Дар китоби мазкур дар хусуси пайвандакҳо маводҳои саҳеҳу мукамал оварда шуда пайвандакҳоро ба гурӯҳҳои пайвастандари тобеъкунанда ҷудо намуда, ҳар кадоми онҳоро ба тасниф даровардаанд.

Масалан, пайвандакҳои пайвасткунандаро ба се гурӯҳ (пайиҳам, ҳилофӣ, ҷудой) ва пайвандакҳои тобеъкунандаро ба 6 намуд (сабабӣ, мақсадӣ, натиҷа, замон, тарзи амал, шартӣ) ҷудо намудаанд. Дар китоби мазкур вазифаи ҳар як кадоме аз пайвандакҳо шарҳ ёфта бо мисолҳо таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

Муҳакики тоҷик К. Бозидов соли 1985 китоби ҳешро бо номи «Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик» ба ҷоп баровард. Дар ин китоб таҳлили грамматикӣ хусусиятҳои пайвандакҳои забони адабии ҳозираи тоҷик таҳқиқ гардидаанд.

Яке хусусиятҳои фарқкунандаи пайвандакҳо аз он иборат мебошанд, ки онҳо нисбат ба ҳиссаҳои мустақили нутқ дертар пайдо шуда, аммо бештар аз калимаҳои мустақилмаъно ба вучуд омадаанд. Ҳиссаҳои мустақили нутқ аъзои ҷумла ва ё баъзан ҷумлаи алоҳида шуда метавонанд. Пайвандакҳо бошанд, танҳо барои пайвастани калимаҳои мустақил ва ё пайвасту тобеъ намудани ҷумлаҳо хизмат мекунанд. Дар натиҷаи инкишофи забон ва таъсири омилҳои берунӣ ва дохилӣ ба он доираи қор фармуда шудани пайвандакҳо ҳам тадриҷан васеъ гардида, баъзан пайвандакҳо муносибатҳои байни калимаҳои мустақилмаъно ва ҷумлаҳоро ифода мекунанд. Ин масъаларо бештар дар қисмати пайвандакҳои таркибӣ мушоҳида кардан мумкин мебошад. Ҷунончи забоншиноси тоҷик Д. Тоҷиев дар китоби хеш бо номи «Воситаҳои алоқии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик» қайд намудааст: «Бештари пайвандакҳои таркибии забони адабии ҳозираи тоҷик аз калимаҳои нисбӣ ва пайвандаки ки сохта шудаанд» [10, 8].

М.А. Муҳамедова дар мақолаи хеш «Нақши пайвандакҳо дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» дар бораи шаклгирии ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва нақши пайвандакҳо дар он дар муқоисаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқот анҷом додааст. Муҳакиқ дар мақолаи мазкур нақши пайвандакҳои пайвасткунанда ва тобеъкунандаро дар ҷумлаҳои мураккаби ҳар ду забон нишон додааст. Ба тӯфайли ин пайвандакҳо дар таркиби ҷумла аъзоҳои ҷида ва ҷумлаҳои мураккаб пайваст шуда, як фикри томо ифода менамояд, монанди ва, у (ю), аммо, вале, ё, ё ки, ё худ... ва ғайра [5, с.73].

Муҳакики тоҷик З.Х. Бобоева дар таҳқиқоти худ «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои мураккаби пайваст дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ», аввалин шуда натиҷаҳои таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои мураккабро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ намудааст [2]. Дар ин асар бори аввал мувофиқат ва номутобиқатӣ дар системаи пайвандакҳои пайвасткунандаи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, инчунин робитаҳои мантиқӣ - семантикӣ байни сохти хабари таркибии пайвандакҳои ҷумлаҳои мураккаби пайваст ошкор карда шудаанд. Қайд кардан ба маврид мебошад, ки таҳлили муқоисавии пайвандакҳои ҷумлаҳои мураккаби пайваст, аз ҷумла ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои пайвасткунанда, ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои ҳилофӣ, ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои ҷудой ва ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои сабаб дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба таври муқоисавӣ дар қори мазкур таҳқиқ гардидаанд [2, с. 79 - 107].

Нақши муҳакиқони англис ба монанди: К. Малмкчер, К. Леунг, М. Ҳаллидей, Т. Сандерс, Эр, Н. Айдинлоу, Э. Решади, Р. Буртон, Т. Сандерс, Д. Блекмор, Г. Лич, Роучота, Б. Аартс, М. Лестер, Экхард - Блэк, Карни, М. Киркпатрик, В. Баскервилл ва дигарон дар таҳқиқи омӯзиши пайвандакҳои забони англисӣ муҳим мебошанд.

Одатан, пайвандак яке аз ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ дар забони англисӣ мебошад. Ба ақидаи забоншинос Малмкчер: «Пайвандак ҳамчун як ҳиссаи тасрифнашаванда нутқ мебошад, ки дигар қисматҳои нутқро бо он пайваст мекунад. Тибқи назарияи Леунг: «Пайвандакҳо бо мурури замон аз ҷониби олимони омӯхта шуда диққати зиёди забоншиносӣ англисро ба худ ҷалб карданд». Ҳаллидей ва Ҳасан онҳоро ҳамчун: «Воситаҳои забонӣ, ки ягонагиро ба вучуд меоваранд» муносиб медонанд, дар ҳоле ки Сандерс ва Маат онҳоро ҳамчун: «Муносибати семантикиро ба таври возеҳ нишон медиҳанд» таъриф намудаанд. Тибқи гуфтаи Эр, тавре ки Айдинлоу ва Решади овардаанд, «Пайвандакҳо робитаи семантикӣ байни ду ҷумла мебошанд.

Ҷуноне, ки аз таҳқиқотҳои забоншиносони ватаниву хориҷӣ дар хусуси пайвандакҳо маълум гардид, пайвандакҳо калимаҳое мебошанд, ки вазифаи онҳо пайваст намудан ё ин ки мутаҳид намудани ду калима, ибора ва ё ҷумла мебошанд. Ин қомилан дуруст аст, зеро ҳангоми муошират мо пайвандакҳоро барои пайваст намудани ҷумлаҳо истифода бурда, аввалин чизе, ки ба таври анъанавӣ дар хусуси пайвандак ба хотир меояд, пеш аз ҳама дарк менамоем, ки пайвандакҳо барои пайваст намудан ё ки мутаҳид намудан истифода бурда мешаванд.

Чигунае, ки аз баррасии мавзӯи таърихи омӯзиши пайвандакҳо дар таҳқиқотҳои гуногуни забоншиносони ватаниву хориҷӣ дар мақолаи мазкур маълум гардид, нақши пайвандакҳо дар забон гуногун арзёбӣ гардида онҳоро олимони дар як самт таҳқиқ накарда, балки ҳар як таҳқиқоте, ки дар

хусуси пайвандакҳо ба вучуд омадааст, хусусияти ба худ хосро доро буда дар инкишофи таърихи омӯзиши пайвандакҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти назаррас доранд.

Адабиёт:

1. Бақозода Ҳ. Забони тоҷикӣ. – Душанбе, 1941. - С. 18.
2. Бобоева З.Х. Сопоставительный анализ сложносочиненных предложений в таджикском и английском языках. Худжанд: Нури маърифат, 2018. – 192 с.
3. Бозидов К. Пайвандакҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Маориф. - 1985. – 104.
4. Қосимова М.Н. Чумлаи пайраи шартӣ дар забони адабии тоҷик. Сталинобод, 1961. - С. 59 - 74.
5. Мухамедова М.А. Роль союзов в формировании сложносочинённых предложений в таджикском и английском языках// Известия Академии наук Республики Таджикистан, отделение общественных наук. - №1, 2015. - С. 73 - 77.
6. Ниёзӣ Ш. Грамматикаи забони тоҷикӣ. 1940. - С. 8 - 12.
7. Ниёзӣ Ш. Супоришҳо аз грамматикаи забони тоҷикӣ. 1947. – С. 47.
8. Ниёзмухаммадов Б., Бузургзода Л. Морфологияи забони тоҷикӣ. Сталинобод, 1941. - С. 23.
9. Ниёзмухаммадов Б., Каримов А. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Қисми якум. Сталинобод, 1973. - С. 34
10. Тоҷиев Д. Воситаҳои алоқаи ҷумлаҳои мураккаби тоҷиб дар забони адабии тоҷик. Душанбе, Ирфон, 1971. - С. 8.

Калидвожаҳо: таърих, таҳқиқ, пайвандакҳо, хусусият, тафовут, монандӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ.

Аннотация

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ СОЮЗОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор подробно рассматривает историю изучения союзов в таджикском и английском языках. Обзор истории изучения союзов в таджикском и английском языках приводит автора к выводу, что каждый период оценивается по-разному, и у исследователей разные мнения о них. Исследование истории изучения союзов в таджикском и английском языках – является одним из нерешенных проблем лингвистики, который несмотря на то, что многими отечественными и зарубежными учеными написаны статьи, монографии и диссертации проведен различный их анализ. Если рассматривать структуру придаточных предложений таджикского и английского языков, они похожи, но также и различны, их структуры тоже различаются. В одной статье невозможно рассматривать все исследования языковедов об истории союзов таджикского и английского языков. Поэтому мы постараемся рассмотреть этот вопрос в следующем исследовании.

Ключевые слова: история, изучение, союзы, особенность, различие, сходство, таджикский язык, английский язык.

Annotation

THE HISTORY OF STUDYING CONJUNCTIONS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In this article, the author examines in detail the history of the study of conjunctions in the Tajik and English languages. A review of the history of the study of conjunctions in Tajik and English leads the author to the conclusion that the history of the study of conjunctions in each period is assessed differently, and researchers have different opinions about them. Research the history of the study of conjunctions in the Tajik and English languages are one of the unsolved problems of linguistics, which in recent years, the sciences of our country and foreign researchers have written articles, monographs and dissertations on them and carried out their various analysis. If we consider the structure of the subordinate clauses of the Tajik and English languages, they are similar, but also different, and their structures are also different. It is impossible to consider in one article all the research of linguists on the history of the study of conjunctions in Tajik and English languages. Therefore, we will try to make this issue more relevant in future research.

Keywords: history, studying, conjunctions, peculiarity, difference, similarity, Tajik language, English language.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назирова Нилуфар Давлатбековна магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ Донишгоҳи Давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тел.: (+992) 919648671.

Роҳбари илмӣ: Асламов Ҳ.

Сведение об авторе: Назирова Нилуфар, магистрантка второго курса факультета английского языка Таджикского Государственного Педагогического Университета им. С. Айни. Тел.: (+992) 919648671.

About the author: Nazirova Nilufar Davlatbegovna, master of 1 - st year of English Language Faculty, Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni. Tel.: (+992) 919648671.

Муминов Мифтоҳиддин Маҳмадҷонович,
магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷик

СЕРМАӢНОИИ ЧАНД ФЕЪЛ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ МАВЛОНО ЧАЛОЛИДДИНИ БАЛӢИ

Яке аз вижагиҳои ҳосе, ки сабаби тафовути осори адаби аз осори илмӣ мешавад, сермаӢноии вожагон аст. Ин амр сабаб мешавад шохкорҳои адаби барои ҳар хонанда дар ҳар асру макон маӢноии мутафовит бо маӢноие, ки дигарон дар шароити дигар дарёфт мекунанд, дошта бошанд. Иллати аслии чунин бардоштҳои дар сермаӢноии вожаҳо нухуфтааст. Он чӣ мусаллам аст, шоирони бузург таҳти таъсири илҳомҳои хос ба маӢноие даст меёбанд, ки дар дастраси ҳамагон аст, аммо ҳамин маӢноиро бо баҳрагирӣ аз равишҳои гуногуни забонӣ ва адаби ба шакле баён мекунанд, ки вожагон сермаӢно мегарданд.

Забоншинос Ҳ. Мачидов дар робита ба сермаӢноии вожагон чунин мегӯяд: «Ҷиҳати муҳимми калимаи сермаӢно он аст, ки паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима акс мекунад ва ҳамаи он маӢноҳо ба ҳам алоқамандӣ доранд. МаӢноҳои ҷудогонаи ин калимаҳо дар назар ҳалқаҳои як занҷири муназзамро ба хотир меоваранд» [6, 45].

Ба назари забоншинос Ж. Гулназарова сермаӢноӣ бисёр мавзӯи «мушқил, серпахлу ва муҳим» буда, қабатҳои гуногуни забонро фаро гирифтааст [1, 15].

Феъл дар забони тоҷикӣ бо семантикаи худ аз дигар ҳиссаҳои нутқ фарқ мекунад ва дар муқоиса бо дигар ҳиссаҳои нутқ маӢноҳои зиёди луғавию грамматикиро доро аст. Забоншинос Б. Камолиддинов феълро «унсури серистеъмолу сермаӢноӣ забон» шуморида, қайд мекунад, ки «дар луғатҳо то 13 воҳиди маӢноии феълҳои доштан, гузаштан, задан, хондан ва ғайра тафсир шудааст» [3, 25].

Муҳаққиқон зимни паҷуҳиши осори адабии форсу тоҷик феълҳои пайдо намудаанд, ки ба чанд маӢно ба кор рафтаанд. Чунончи, М.Н. Қосимова дар китоби «Таърихи забони адабии тоҷик» (асрҳои IX - X) сермаӢноии феълҳои шудан ва хонданро овардааст [4, 110]. С. Сабзоев 19 маӢноӣ феъли бардоштан ва 20 маӢноӣ феъли заданро дар осори шоирони маорифпарвар қайд кардааст [8, 8 - 10]. Забоншинос А. Ҳасанзода зиёда аз бист маӢноӣ феъли шуданро дар «Шоҳнома» нишон додааст [12, 108 - 116]. Ж. Гулназарова дар заминаи маводи «Ҳирадномаи Искандарӣ»-И Абдурраҳмони Ҷомӣ 12 маӢноӣ феъли гузаштан, 6 маӢноӣ феъли бурдан ва дар достони «Лайлӣ ва Мачнун»-И Абдурраҳмони Ҷомӣ 12 маӢноӣ феъли сохтанро овардааст [1, 15].

Забоншинос М. Саломов дар робита ба маӢноӣ феъл дар осори манзум чунин гуфтааст: «Ҷойи тазақкур аст, ки феъл бо хусусиятҳои семантикӣ грамматикӣ худ вазифаи аз ҳама муҳимми забон – вазифаи муҳобиротиро адо менамояд. Яъне, бидуни феъл ва ҷанбаҳои маӢноӣ грамматикӣ он воқеъ гардидани муоширату муҳобироти комил ғайриимкон аст. Баъзе паҳлуҳои семантикӣ феъл, ки хеле ҷолиб ба назар мерасанд, дар забони осори манзум ифодаи худро ёфтаанд» [9, 8].

Мавлоно Чалолитдини Балхӣ дар ғазалиёташ бо истеъдоду маҳорати хеле воло феълҳои сермаӢноиро бисёр нуктасанҷона ва моҳирона бо маӢноҳои зиёд ба кор бурдааст. Метавон ба ин гурӯҳ феълҳои рафтан, гуфтан, хондан ва ҷанде дигарро дохил кард. Чун намуна мо феъли мо дар зер феълҳои рафтан, гуфтан, хонданро мавриди таҳлил қарор медиҳем.

Феъли «рафтан» яке аз феълҳои сермаӢноӣ забони тоҷикӣ маҳсуб мешавад. Дар ғазалиёти шоир низ феъли содаи «рафтан» аз ҷумлаи феълҳои пуркорбурд ва сермаӢно ба шумор меравад. Дар фарҳангҳо маӢноҳои зиёди феъли содаи «рафтан» оварда шудааст. Дар «Фарҳанги форсии Муин» 12 маӢноӣ феъли «рафтан» шарҳ дода шудааст. Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» 8 маӢноӣ феъли содаи рафтан зикр шудааст. Дар ғазалиёти шоир феъли рафтан дорои чунин маънихост:

1. Аз ҷое ба ҷое рафтан, тағйири макон қардан:

Намози шом **бирафтам** ба сӯи турфаи румӣ,
Чу дид бар дари хешам зи бом зуд фуру шуд
(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh>).

2. Беҳуд шудан:

Чист хашар? Аз ҳуди худ рафтани ҷонҳо ба сафар,
Мурғ чу дар байзаи худ болу паре менашавад
(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh>).

3. шудан, гузаштан:

Шаб **рафту** сабӯҳ омад, ғам рафту футӯҳ омад,
Хуршед дурахшон шуд, то бод, чунин бодо!

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

4. вафот кардан, мурдан. Дар ғазалиёти шоир рафтан дар қолаби ибораҳои «рафтан аз ҷаҳон», «рафтани сар», «рафтан дар сари чизе», «ҷон аз тан рафтан» ҷойгузини феъли мурдан шудааст:

Шуд сангу гуҳар омад, шуд қуфлу калид омад.

Ҷон аз тани олуда ҳам пок ба покӣ рафт

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

5. бурида ё канда шудан:

Баллаҳ, ар шӯр кунам ҳар нафасе, айб мағир,

Ғар бирафт аз дили ту, аз дили ман менаравад

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

Феъли **хондан** дар ғазалиёти шоир чунин маънохоро ифода кардааст:

1) қироат кардан, мутолиа кардан:

Бигӯ ғазал, ки ба сад қарн халқ ин хонанд,

Насиҷро, ки Худо ёфт, он нафарсуяд

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

2) даъват кардан:

Шоҳ маро хондааст, чун наравам пеши шоҳ?

Мункири ӯ чун шавам, чун ҳама иқрорам ӯст?

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

3) номидан:

Зи лутфи хеш ёрам хонд он ёр,

Аҷаб, он ёр бе ин ёр чун аст?

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

4) Садо кардан, талабидан:

Ай ҷони ҷони ҷонон, аз мо салом бархон,

Раҳм ор бар заъифон, ишқи ту беамон аст

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

5) Дар ҷумлаи зер **хондан** дар ҳамнишинӣ бо калимаҳои **фотиҳа** ва **омин** ба маънои дуо кардан омадааст:

Имом фотиҳа хонад, малак кунад омин,

Маро чу фотиҳа хондам, умеди омин аст

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

Феъли содаи гуфтан аз ҷумлаи феълҳои серистеъмол дар забони тоҷикӣ маҳсуб мешавад.

«Гуфтан» дар фарҳангҳои тафсирии ба панҷ маъно омадааст. Дар ғазалиёти Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ феъли «гуфтан» ба чунин маъноҳо ба кор рафтааст:

1. Гап задан, суҳан кардан:

Дӯш гуфтам ишқро, ай шаҳи айёри мо,

Сар мақаш, мункир машав, бурдаи дастори мо

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

2. Баён кардан:

Гуфтанд: Ёфт менашавад, ҷустае мо,

Гуфт: Он ки ёфт менашавад, онам орзуст

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

3. Дар байти зер «гуфтан» дар асоси замони ҳозираи шахси дуҷуми танҳо «гӯ» ба маънои «сурудан» омадааст:

Мутрибо, ин парда гӯ, баҳри Худо,

Эй Худову эй Худо, нашикефтам

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

4. Дар байти дигар «гуфтан» ба маънои «назм кардани шеър» омадааст:

Ғар шеърҳо **гуфтанд** пур - пур, бех бувад дарёи зи дур,

К - аз завқи шеър охир шугур хуш мекашад тарҳолҳо

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh.>).

5. Дар мавриди дигар шоир «гуфтан» - ро ба маънои «нақл кардан, ҳикоя кардан» ба кор бурдааст:

Чун баргу чун дарахт бигуфтанд бе забон,

Бе гӯш бишнавед, ки инҳо муборак аст

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh>).

6. Дар байти зер «гуфтан» дар ҳамнишинӣ бо вожаи «дуо» ба маънои хондан омадааст:

Аз пой дарфитодаам аз шарми ин қарам,

К - он шах дуом гуфт, ҳаму қард мустачоб

(<https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh>).

Ҳамин тариқ, шоир барои созгор омадани лафзу маънӣ дар ғазалиёт аз феълҳои сода истифода кардааст. Забони ғазалиётӣ ӯ чун дигар офаридаҳои содаи табиӣ буда, ҳамчун шоири тавоноӣ нозуқбин маъноҳои феълро бо вижагиҳои услубӣ ба қор бурдааст. Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ барои баёни матлабу мақсад тавассути феълҳо дар ғазалиётӣ хеш аз имконияту хусусияти ин ҳиссаи нутқ бо нерӯю қудрати тавоноӣ зехнии худ хеле моҳирона ва мушиқона истифода намудааст. Он чӣ боиси сермаъноии вожаҳо дар ғазалиётӣ Мавлоно шудааст, истифодаи бисёр аз тавониҳо ва қобилиятҳои забони шеър аст.

Адабиёт:

1. Гулназарова Ж. Сермаъноӣ ва гунаи луғавӣ - маъноӣ // Паёми ДМТ. – Душанбе: Сино, 2019. – №7. – С.15 - 20.
2. Камолиддинов Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.
3. Камолиддинов Б. Хусусиятҳои услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
4. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе, 2003. – 492 с.
5. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе, 2016. – 238 с.
6. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатшиносӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 241 с.
7. Муин М. Фарҳанги форсӣ. Ҷ. 2. – Техрон, 1374. – 1894 с.
8. Сабзаев С. М. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар. – Душанбе: Маориф, 1991. – 79 с.
9. Саломов М. Баъзе хусусиятҳои семантикии грамматикӣ феълҳо дар забони ғазал // Паёми Донишгоҳ. – Душанбе, 2015, №4/5 (174). – С.8 - 13.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, Ҷ. 1. 1969. – 951 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – М.: Советская энциклопедия, Ҷ. 2. 1969. – 950 с.
12. Ҳасанзода А. Асолати забон ва маҳорати баён (маҷмӯаи мақолати мунтахаб). – Хучанд: Ношир, 2018. – 516 с.

Маъна:

13. <https://ganjoor.net/moulavi/shams/ghazalsh>.

Қалидвожаҳо: *сермаъноӣ, феъл, ғазалиёт, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, забонишӯс, забон, забони тоҷикӣ, вижагӣ, осори адабӣ, осори илмӣ, вожагон, феълҳои задан, рафтан, муҳаққиқ, наҷуҳӣ, осори манзум, феълҳои серистеъмол.*

Аннотация

НЕСКОЛЬКО ЗНАЧЕНИЙ ГЛАГОЛОВ В ГАЗАЛИИ МАВЛОНО ДЖАЛОЛИДДИНИ БАЛХИ

В данной статье автор анализирует значение глаголов «рафтан», «гуфтан» и «хондан» в газелях Мавлоно Джалолиддина Балхи. Отмечается, что глагол в таджикском языке отличается от других частей речи своей семантикой и имеет больше лексических и грамматических значений, чем другие части речи. Пример такой множественности глаголов мы видим в газелях Мавлоно Джалолиддина Балхи, где один глагол может выражать несколько значений.

Ключевые слова: *семантика, глагол, ғазалиёт, Мавлоно Джалолиддини Балхи, лингвист, язык, таджикский язык, фразеологизм, литературные произведения, научные труды, слова, глаголы ударить, идти, исследователь, глаголы, глаголы потребитель.*

Annotation

SEVERAL MEANINGS OF VERBS IN THE GHAZALIA MAVLONO JALALIDDINI BALKHI

In this article, the author analyzes the meaning of the verbs «raftan», «guftan» and «hondan» in the ghazals of Mavlono Jaloliddin Balkhi. It is noted that the verb in the Tajik language differs from other parts of speech in its semantics and has more lexical and grammatical meanings than other parts of speech. We see an example of such a plurality of verbs in the ghazals of Mavlono Jaloliddin Balkhi, where one verb can express several meanings.

Keywords: *semantics, verb, gazaliyot, Mavlono Jaloliddini Balkhi, linguist, language, Tajik language, phraseological unit, literary works, scientific works, words, verbs hit, go, researcher, verbs, consumer verbs.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муминов Мифтоҳиддин Маҳмадҷонович, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Телефон: +992 933337645

Роҳбари илмӣ: Гулназарзода Ж.

Сведения об авторе: Муминов Мифтоҳиддин Маҳмадҷонович, магистрант втарагои қурса факултета таджикской филологии Таджикского национального университета. Телефон: +992 933337645

Научный руководитель: Гулназарзода Ж.

About the author: Muminov Miftokhiddin Mahmadzhonovich, second - year undergraduate student of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik National University. Phone: +992 933337645

Scientific adviser: Gulnazarzoda Zh.

ТАҲВИЛИ ЛУҒАВИИ ТОПОНИМҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Топонимҳо вобаста ба раванди инкишофи ҷомеа, дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба вучуд меоянд ва бахшҳои муҳимтарини ҳаёти мардумро дарбар мегиранд. Аз ин ру, дар симои топонимҳо нақши соҳаҳои гуногуни илмҳои ҳозиразамон - забоншиносӣ, этнография, таърих, ҷуғрофия ва ғайраҳо ҷустуҷу намудан мумкин аст.

Номҳои ҷуғрофӣ ҳамчун ҷузъи устувору камтағйирпазири воҳидҳои забонии минтақаҳои гуногун нисбат ба забони зинда дар худ марҳалаҳои гуногуни рушди инкишофи забонҳои бостониро таҷассум менамоянд. Ин хусусияти муҳими номҳои ҷуғрофӣ метавонад фаҳмиши моро дар бораи равандҳои гуногуни диахронӣ, аз ҷумла дарки масъалаҳои таърихи забон ва ташаккули миллат дар тури таърих густариш диҳад ва барои пажӯҳандагон имкониятҳои васеъ ва доманадорро дар бобати таҳия ва истифодаи усулҳои нави лингвистӣ муҳайё намояд [2, 3].

Бо ҳисоби тақрибӣ аини ҳол дар Штатҳои мутаҳиди Амрико зиёда аз 3 миллион номҳои амалкунанда ва қариб 1 миллион номҳое, ки аз истифода баромадаанд, мавҷуд мебошанд. Дар манбаи маълумотҳои тадқиқотҳо дар атрофи 16000 топонимҳои ШМА мавҷуданд, ки танҳо як қисми ночизи ҳамаи системаи топонимии ШМА - ро ташкил медиҳанд, ки дар бораи этимологияи топонимҳои ин минтақа, сохтор ва шакли дохилии онҳо малумоти возеҳро пешниҳод мекунан. Топонимҳои Америко аз рӯи таркибашон якҷинса нестанд (сину сол, забони 98 сарчашма, морфология, семантика). Дар қиёс ба топонимикаи Британияи Кабир топонимикаи Штатҳои мутаҳиди Амекрика бисёр ҷавон мебошад: он танҳо зиёда 400 сол пеш ташаккулёбиро оғоз намуд, ва аз рӯи бисёр хусусиятҳо маҳз ҳоси топонимҳои америко буда, башаклдароиро дар ҷорӣ охири асри XVIII шурӯъ намуданд. Шароити таърихӣ рушди Штатҳои мутаҳиди боиси хусусиятҳои ҳоси топонимикаи мамлакат гаштанд. Ҳамин тавр дар топонимии ШМА дар мувофиқа бо тимологияи онҳо, метавон топонимҳои таърихӣ (таҳҷой), иқтибосӣ ва пайвандӣ (дураға) - ро ҷудо намуд.

Топонимҳои таҳҷой (топонимҳои пайдоишашон англосаксонӣ) қисмати асосии топонимҳои ШМА (8121 адад ё 51, 6%) - ро ташкил медиҳанд. Онҳо аз ҳама бештар пурра асоснок мебошанд ва маънои онҳо тез ва бо осонӣ равшан мегардад: Yellowstone «санги зард», Long Beach «соҳили дароз», White River «дарёи сафед», Old Town «шаҳри кӯҳна», Hot Springs «сарчашмаҳои гарм», Mountain Home «хонаи кӯҳӣ», Garden City «шаҳр - боғ», Little Rock «харсанги хурд», Salt Lake City «шаҳри дарёи шӯр», Red River «дарёи сурх», Blue River «дарёи кабуд», Long Island дар Нью - Йорк «ҷазираи дароз» ва ғайраҳо. Дар байни топонимҳои асли пайдоишашон англисӣ шумораи зиёди топонимҳои рамзӣ ба ҷашм мерасанд, ки тобишҳои маъноии мусбӣ доранд: Liberty «озодӣ», Hope «умед», Harmony «ҳушоянгӣ», Pioneer «пеоҳанг, кашшоф, навкор, асосгузор, аввалин сокин», Prosperity «гулгуншукуфӣ, бурдборӣ», Paradise «бихишт», Freedom «озодӣ», Independence «истиклолият», Desire Area «майл, хоҳиш» ва ғайра. Дар топонимии ШМА шумораи зиёди «топоним - муҳочир» - ҳо ба ҷашм меҳӯранд, яъне ҳамандомии номҳои географии алақай мавҷудаи мамлакатҳои дигар, ки дар байнашон ҳамафтоҳ аз Британияи Кабир бештар мебошанд. Аҳолие ки аз як минтақа ба минтақаи дигар нав барои зист муҳочират мекунанд, бо шарофати вобастагии ватандустиашон ва кӯшиши нигоҳдории хотирот аз Ватан, топонимҳои ватаниашонро ба сарзамини нав меоранд. Ба «топоним - муҳочир» - ҳо метавонанд воҳидҳои муайянкунанда ҳамроҳ шаванд: Great - (Great Barrington), West - (West Tisbury), East - (East Greenwich) ва сифати аз бештар истифодашавандаи New - (New Cumberland, New England, New Chester, New London, New Boston, New Hyde Park, New Brighton, New Gloucester, New Hampshire, New Cumberland, New Manchester, New Windsor, New Lyme, New Kent, New Kensington, New Oxford, New Plymouth, New Windsor) ва ғайра.

Дарачаи иқтибосшавии номҳо аз забонҳои бегона ва таъсири онҳо дар сохтани топонимҳои нав (топонимҳои америкоӣ) дар минтақаҳои гуногуни географии мамлакат гуногун мебошад. Ин гуногуни бо далелҳои гуногуни забони ва ғайризабонӣ муайян мегардад [1, 61]. Дар байни иқтибосоти топонимӣ, бо назардошти сарчашмаи забонӣ, метавон гурӯҳҳои зерини топонимиро муайян намуд: номгӯи пайдоишашон ҳиндугӣ, испанӣ, франсузӣ, голландӣ, олмонӣ, финӣ, грекӣ, славянӣ ғарбӣ, италянӣ, шведӣ, норвегиягӣ, данягӣ, полшагӣ, японӣ, чехӣ, арабӣ, ва армиянӣ.

Топонимҳои пайдоишашон ҳиндугӣ (топонимҳои решагии пайдоишашон пешазевропейӣ, ки чун «топонимҳои муқимӣ (тағҷойӣ)» «номида мешаванд) амалан дар тамоми минтақаҳои ШМА нигоҳ дошта шудаанд. Бештар номҳои маҳаллӣ дар минтақаҳои солҳои қадим ободкардашуда ва

азхудкардашудае вомехӯранд, ки европоиҳо бо сокинони маҳаллӣ дар алокаи зич умр ба сар мебурданд ва номҳои географии онҳоро пурра қабул кардаанд. В.А. Никонов аз як тараф ба хусусиятҳои муайяни аҷоиби чунин топонимҳо ишора мекунад, аз тарафи дигар бошад бетарафии онҳоро дар алоқа ба номгӯи иқтибосгардида ишора менамояд, ки сабаби то замони мо омада расидани номҳои ҳиндугӣ он замон мебошад. В.А. Никонов менависад, ки: «Номҳои франсавӣ, англисӣ ё олмонии давлатро афзалтар дониста, маънои онро дорад, ки бартарио ба яке аз гурӯҳҳои муқобил ба зарари дигараш медиҳӣ, ки ба ин розӣ нахоҳанд шуд. Дар чунин рақобати шадид топонимияи ҳиндугӣ, ягонаиномгӯи бетараф мебошад» [6, 158]. Аллалхусус, вақте ки ҳиндуҳо дигар ягон нав хатар надоштанд, ба ҷойи тарс мардум ба ин «одамони ваҳшии начиб» бо як шавқмандӣ назар меафканданд ва номҳои ҳиндугӣ акнун аз ҳама бештар мувофиқ дониста мешуданд.

Номҳои ҳиндугӣ қисмати ҷудонапазири топонимҳои амрикоиро иникос намуда, топонимҳои ин минтақаро аз топонимияи Англия ба таври қатъӣ фарқ мекунонанд [1, 63].

Номи 24 штати ШМА аз забони ҳиндуҳои америкаи Шимолӣ ба вуҷуд омадаанд.

Алабама (Alabama) – чунин дар назар дошташудааст, ки ин калима аз забони ҳидуҳои крикиҳо ба вуҷуд омада, маънои «тозакунандагони буттазор» ё «ҷамъкунандагони рустаниҳо» - ро ба худ касб кардааст, ки дар алоҳидагӣ *albah* «рустаниҳо (табобатӣ)» «ва ато «тоза кардан»ро ифода мекунад. Номи муосри штат ба забони чокотӣ *Albamu* мебошад.

Аризона (Arizona) – ин ном аз иборои ҳиндуии *ari zona* ба вуҷуд омада маънои «дарёчаи хӯрдро» дошт. Аммо, баояд қайд намоем, ки як фикри ягона оиди пайдоиши номи ин штат мавҷуд нест. Ба ақидаи дигари топониминатсия Аризона ё аз калимаи ацетсии аз тарафи испаниҳо ғалат ифода ёфтаи *arizuma* «оварандаи нукра» ё «сарчашмаи нукра», ё ин ки аз *aritz ona* «дарахти булутӣ хуб», ё ин ки аз иборои испании *zona arida* «сарзамини хушк» ба вуҷуд омадааст. Шакли охири пайдоиши штати Аризона бисёр имконпазир мебошад.

Арканзас (Arkansas) – номи ин штат аз забони ҳиндуёне, ки дар сарзамини ҳозираи Арканзаса то омадани муҳоҷирони европоҳо умр ба сар мебурданд, ба вуҷуд омадааст. Калимаи Arkansas ба забони англисӣ аз калимаи Arcansas забони фаронсавӣ ворид гардидааст. Дар навбати худ франсавӣҳо, ки аввалин шуда дар заминҳои Арканзаса маскан гирифтанд, аз забони ҳиндуҳои куапо (квапо) калимаи «*akakaze*» - ро бо маънои «замини одамоне, ки дар қисмати поёни дарё зиндагӣ мекунан» иқтибос карданд. Ба ақидаи дигар номи штати Арканзас аз забони ҳиндуҳои сиу, аз калимаи *Akakaze* «одамони шамоли ҷануб» ба вуҷуд омадааст.

Адабиёт:

1. Артемова А.Ф., Леонович О.А. Заимствованные названия в топонимии США / А. Ф. Артемова, О. А. Леонович // Иностранные языки в школе: научно - методический журнал. - 2014. - № 5. - С. 60 - 65
2. Додыхудоев Р. Х. Памирская микропонимия (исследования и материалы). Душанбе, 1975. - 165 с.
3. Жучкевич, В.А. Общая топонимика: учеб. пособие для геогр. фак. вузов / В.А. Жучкевич. – 2 - е изд., исправл. и доп. – Минск: Высшая школа, 1968. – 432 с.
4. Матвеев, А.К. Тезисы о топонимике / А.К. Матвеев // Вопр. топонимастики. – 1974. – Вып. 7. – С. 5 – 18.
5. Махмаджонов О. О некоторых особенностях субстратных топонимов, Гиссарской долины // Известия АН Республики Таджикистан (серия филология и востоковедение). - Душанбе. 2009. - № 4. - С. 16 - 21. (на таджикском языке).
6. Никонов В.А. Имя и общество / АН СССР. Ин - т этнографии им. Н. И. Миклухо - Маклая. - Москва: Наука, 1974. - 278 с.
7. Суперанская А.В. Микропонимия, макропонимия и их отличие от собственно топонимии // Микропонимия - М. 1967. С. 23 - 30.

Калидвожаҳо: *топоним, номгӯи географӣ, диахронӣ, синхронӣ, иқтибосот, хусусиятҳои фонетикӣ, хусусиятҳои морфологӣ.*

Аннотация

СТРУКТУРНЫЕ И СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ТОПОНИМИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ВЕЛИКОБРИТАНИИ

В данной статье обсуждаются структурные и лексические особенности топонимических единиц Соединенного Королевства. Исследование показало, что общность и разнообразие топонимии в Соединенном Королевстве в первую очередь связано с тем, что на протяжении всей истории в этой стране жили разные народы. В частности, кельты, римляне, англосаксы, викинги и норманны повлияли не только на развитие культуры и языка региона, но и на топонимику Британских островов. Поэтому топонимы этой страны имеют характерные черты упомянутых народов.

Ключевые слова: *топоним, географическое название, диахронический, синхронный, заимствование, фонетические признаки, морфологические признаки.*

Annotation

STRUCTURAL FEATURES OF TOPONOMIC UNITS OF GREAT BRITAIN

This article discusses the structural and lexical features of United Kingdom toponymic units. The study showed that the commonality and diversity of place names in the United Kingdom is primarily due to the fact that different peoples have lived in this country throughout history. In particular, the Celts, Romans, Anglo - Saxons, Vikings and Normans influenced not only the development of the culture and language of the region, but also the place names of the British Isles. Therefore, the place names of this country have the characteristic features of the mentioned above nations.

Keywords: *toponym, geographical name, diachronic, synchronous, borrowing, phonetic features, morphological features.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Абдусаттор, магистранти кафедраи услубшиносӣ ва назарияи тарҷумаи факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел.: +992 774444048

Рохбари илмӣ: Атоев С.

Сведения об авторе: Курбонов Абдусаттор, магистрант кафедры стилистики и теории перевода факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айнӣ. Тел.: +992 774444048

Научный руководитель: Атоев С.

About author: Qurbonov Abdusattor, master of English language faculty Stylistic and theory of translation department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 774444048

Supervisor: Atoev S.

*Қаюмов Шамсулло Маҳмадуллоевич,
магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ*

ТАРЗИ ТАШКИЛИ ҶУМЛАИ МУРАККАБ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар ташкили ҷумлаи мураккаб як миқдор унсурҳои луғавӣ, морфологӣ, синтаксисӣ, фонетикӣ иштирок мекунанд, онҳо воситаҳои ифодакунанда ва ташкилдихандаи муносибатҳои маъноӣ ва робитаи структурии қисмҳои таркибии ҷумлаҳои мураккаб ба шумор мераванд [1, 5].

Роҳҳои ташкилдихандаи ҷумлаи мураккабро ба чор гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: 1) воситаҳои грамматикӣ; 2) воситаҳои луғавияи грамматикӣ; 3) воситаҳои фонетикӣ; 4) воситаҳои луғавию синтаксисӣ.

Воситаҳои грамматикӣ (морфологӣ ва синтаксисӣ) ро пайвандакҳо, калимаҳои пайвандакӣ, мутобиқати шаклҳои феълии ҷумлаҳои содда, ҳиссачаҳо, параллелизми сараъзоҳо ва аъзоҳои пайрави таркиби ҷумлаи мураккаб ва монанди инҳо ташкил медиҳанд. Ба воситаҳои фонетикӣ синтаксисӣ интонатсия, задаи мантиқӣ ва тартиби ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаб дохил мешаванд [1, 5].

Барои банду бастии ҷумлаҳои мураккаб инчунин як миқдор воҳидҳои луғавии нутқ иштирок мекунанд. Воҳидҳои ҳамнисбат ва ишоратӣ (ин, он, ҳамин, ҳамон, чунон, тавре, тарзе, ончунон, бо қадре, ба ҳадде, то дараҷае, ба он дараҷа, ин ҷо, он ҷо, дар он ҷо, дар ҳамон ҷо, ин вақт, он гоҳ, баъд аз ин, он дам, оқибат, дар натиҷа, бинобар ин, бар ҳилофи ин ва ғайра воҳидҳои қиёсӣ, калимаҳои зидмаъно, синонимӣ, такрори калимаҳо, воҳидҳои туфайлӣ ва гунаи инҳо аз навъи воситаҳои луғавию синтаксисӣ ташкилдихандаи ҷумлаи мураккаб ба ҳисоб мераванд.

Як савор аспи худро қарор кунанда давонда омада дар пеши дарвозаи сарой аз асп фурумад, ба саройбонбачае, ки дар он ҷо барои ҳар хизмат муҳайё шуда истода буд, ҷилави аспашро дода ба хунук кардани он фармуд [3, 35].

Дар байни қисмҳои ҳама гуна ҷумлаҳои мураккаб, аъзоҳои ҷумлаҳои содда инчунин таносуби маъноӣ мавҷуд аст. Нисбати маъноӣ вобаста ба шарҳу эзоҳталабии яке аз аъзоҳои қисмҳо, воҳиди умумии ҳамаи қисмҳо, ё ин ки тамоми ҷумлаи умумӣ пайдо мешавад. Таносуби маъноии қисмҳо дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ барҷаста зухур кунад ҳам, дар баъзе ҷумлаҳои мураккаби пайваст, хусусан, дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти пайҳам, ки ҳодисаю воқеаҳо номбар карда мешаванд, як дараҷа хира метобад.

Пайвандакҳо воситаи асосии пайвасти маъноӣ ва грамматикӣ ҷумлаҳои соддаи ҷумлаи мураккаб ҳисобида мешавад. Пайвандакҳои ҷумлаи мураккаб ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: пайвандакҳои пайвасткунанда (ва, у, ю, аммо, вале, лекин, балки ё қӣ, ё ва ғайра); пайвандакҳои тобеъкунанда (ки, то, зеро, чунки, агарчи, чунон ки, модом ки, гӯё ки, вақте ки). Азизон гуфтаанд, ки агар дар қорвони савдогарон амонате бошад ва аҳли қорвон ба он амонат хиёнат накунанд, ин қорвон аз ҳатари ӯ эмин хоҳад монд [3, 32].

Бо пурсуков унвон ва нишони хонаи ӯро меёбам **ва** дар як вақти муносиб рост ба хонааш ба пеши ӯ меравам, дар назди ӯ дурӯғ будани тоқияхари ва мурҷарияро рӯи рост иқро мекунам **ва** аз дунболоғириам мақсади асли ҳуҷраталабӣ буданро ба ӯ мефаҳмонам **ва** бо ҳамин аз шармандагӣ, ки дар пеши ӯ ба ман рӯй дод, тамоман ҳалосӣ меёбам **ва** дар ҳамин зимн роҳи шиносӣ ва омӯзиш ҳам кушода мешавад. Он шабро бо фикру ҳаёл бедор гузаронидам **ва** дар вақти шаҳар бо ёфтани қораи охири қадре осуда шуда қорам бурд... [1, 23].

Бо истифода аз пайвандакҳои пайвасткунанда ҷумлаи мураккаби пайваст ва бо пайвандакҳои тобеъкунанда ҷумлаи мураккаби тобеъ сохта мешавад. Интонатсия аз роҳҳои асосии ташкили ҷумлаи мураккаб ба ҳисоб меравад. Нақши интонатсия дар сохти ҷумлаи мураккаби бепайвандак хело муҳим аст, чунки бе интонатсия дар ин намуди ҷумла ҳар як ҷумлаи содда мустақилият пайдо карда ҷумлаи мураккабро ташкил намедиҳад, аз ҳамин сабаб интонатсия роли муҳимро мебозад.

Калимаҳои ҳамнисбат дар ташкили ҷумлаи мураккаби тобеъ, ифодаи маъноҳои зиёд ва таснифи ҷумлаҳои пайрав аҳамияти қалон доранд. Калимаҳои ҳамнисбат одатан дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ истифода мешаванд. Онҳо дар таркиби сарҷумла омада ногузирии ҷумлаи пайравро тақозо мекунанд. Дар инт гурӯҳи ҷумлаҳои мураккаб пайвандакҳои тобеъкунанда ҳатман иштирок мекунанд. Калимаҳои ҳамнисбат воситаи муҳими услубии таъкиди муносибати маъноӣ грамматикӣ сарҷумлаву ҷумлаи пайрав мебошанд.

Ҷумлаи мураккаб нисбат ба ҷумлаи содда воҳиди ба дараҷаи олӣ ташаккулефтаи ахбор аст, ки аз ду ва ё зиёда қисмҳои предикативӣ ташкил ёфта, дорои ягонагии маъноӣ, сохти грамматикӣ ва интонатсия мебошад [1,

4]. Одина дар болои тахтасанг гоҳ ба ин паҳлӯ, гоҳ ба он паҳлӯ ва гоҳе пуштноки ғида оқибат хобаш даррабуд, дигар надонист, ки рама кучо рафт, маркаб чӣ кард ва ҳезум чӣ шуд? [2, 7].

Таркиби қисмҳои ҷумлаи мураккаб дар алоқамандии ҷумлаҳои содда саҳми муайян доранд. Тартиби ҳиссаҳои таркиби баъзе ҷумлаҳои мураккаби пайваст нисбатан озод аст, онро тағйир додан мумкин аст, дар сурати иваз намудани ҷои ҷузъҳои маъноӣ умумӣ ҷумлаи мураккаб дигар намешавад.

Калимаҳои ҳамнисбат вазифаи пайвандакхоро равшан менамоянд, маъноӣ конкретии ҳуди онҳо дар ҷумлаҳои пайрав равшан мегардад.

Калимаҳои ҳамнисбат яке аз аломатҳои структурии ҷумлаҳои мураккаби тобеъ мебошанд.

Мустақилияти грамматикӣ ва маъноӣ ҳиссаҳои таркибии ҷумлаи мураккаби пайваст дорои характери нисби буда, вобаста ба тарзу шакли ифода онҳо ҳар хел мешаванд. Баъзан онҳо мустақилияти маъноӣ худро пурра нигоҳ медоранд, дар ҳолати дигар аз ҷиҳати сохт ва маъно ба якдигар вобаста мегарданд. Нисбатан мустақил будани ҳиссаҳои ҷумлаи мураккаб ба ҳолати автосемантикии онҳо вобастаги дорад: дар ин гуна ҳолат қисматҳои ҷумлаи мураккаб ба шарҳу эзоҳи якдигар ниёз пайдо намеkunанд.

Хусусияти автосемантикии ин қабил ҷумлаҳои мураккаби пайваст ба сертаркиб шудани онҳо имконият медиҳад.

Аз омӯзиши ин самт бар меояд, ки тарзи сохтани ҷумлаи мураккаб дар забони тоҷикӣ гуногун буда, пайвандакҳо роли асосиро дар ин навъи ҷумлаҳо бозида ба маънову асоси ҷумла равшани меандозанд, ки пажӯҳиши бисёре аз олимону муҳаққиқони соҳаи забоншиносии дохилу хориҷи кишвар дар ин самт исботи ин гуфтаҳост.

Адабиёт:

1. Айнӣ С. Марги судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2015. – 220 с.
2. Айнӣ С. Одина (повест). – Душанбе: 2014. – 192 с.
3. Айнӣ С. Ғуломон. Роман. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2018. – 488 с.
4. Рустамов Ш., Қамолитдинов Б. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 225 с.

Қалидвожаҳо: ҷумлаи мураккаб, пайвандакҳо, забони тоҷикӣ, интонация, автосемантикӣ, грамматика, калимаҳои ҳамнисбат, морфология, ҷумлаи содда мустақил.

Аннотация

СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ СЛОЖНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Из изучения этого направления выясняется, что способ построения сложного предложения в таджикском языке различен, и союзы играют главную роль в этом типе предложений и уточняют смысл и основу предложения. В ходе исследования выяснилось, что грамматика английского языка очень близка к таджикскому, а сложные предложения двух языков связаны между собой союзами. И союзы в этих типах предложений играют важную роль, как это было доказано во многих книгах, трудах и научных статьях ученых.

Ключевые слова: сложное предложение, союзы, таджикский язык, интонация, автосемантика, грамматика, относительные слова, морфология, простое предложение, самостоятельный.

Annotation

THE WAY OF FORMING A COMPLEX SENTENCE IN THE TAJIK LANGUAGE

From the study of this direction, it turns out that the way of constructing a complex sentence in the Tajik language is different, and conjunctions play the main role in this type of sentences and clarify the meaning and basic of the sentence. In the course of the researcher we found out that the grammar of the English language is very close to the Tajik language, and the copulative compound sentences of the two languages are connected by conjunctions. And conjunctions in these types of sentences play an important role, as has been proven in many books, works and scientific articles of linguistic scientists.

Keywords: multiple sentence, conjunctions, Tajik language, intonation, auto semantics, grammar, relative words, morphology, simple sentence, independence.

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаюмов Шамсулло Маҳмадуллоевич, магистранти соли дуҷуми кафедраи забоншиносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Тел: +992 938890680

Роҳбари илмӣ: профессор Қосимов О.

Сведения об авторе: Қаюмов Шамсулло Маҳмадуллоевич, магистрант вталоги курси типологии языкознания и сравнительная типологии Таджикского педагогического Университета имени С. Айнӣ. Тел: +992 938890680

Научный руководитель: профессор Қосимов О.

About the author: Qayumov Shamsullo Mahmadulloevich, first year master degree of the linguistics and comparative typology department, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone number: +992 938890680

Scientific director: profressor Qosimov O.

*Қаюмов Шамсулло Маҳмадуллоевич,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ*

ПАЙВАНДАКҲО ЧУН ВОСИТАИ АЛОҚАИ ҶУМЛАҲОИ МУРАККАБИ ПАЙВАСТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Пайвандакҳо ҳиссаи ёридиҳандаи нутқ мебошанд, ки барои алоқамандии аъзоҳои ҷумла, ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаб ва муносибати маъноии онҳо чун воситаи грамматикӣ хизмат мекунанд [11, 10].

Мувофиқи вазифаи синтаксисашон пайвандакҳои забони тоҷикӣ пеш аз ҳама ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешавад: 1) пайвандакҳои пайвасткунанда. 2) пайвандакҳои тобеъкунанда. Пайвандакҳои пайвасткунанда **ва, у (ю, ву), ҳам, на...на, чи... чи, аммо, лекин, вале, валекин, балки, ё, ё ки, ё ин ки, гоҳ...гоҳ, хоҳ...хоҳ** чи аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва чи ҷумлаҳои соддаи мустақили таркиби ҷумлаи мураккабро ба ҳам мепайванданд. Аз ин ҷиҳат доираи истеъмоли ин пайвандакҳо нисбат ба пайвандакҳои тобеъкунанда васеътар аст [11, 11].

Аз рӯи вазифаашон пайвандакҳо ба ду намуд ҷудо мешаванд:

- 1) Coordinating conjunctions (пайвасткунанда);
- 2) Subordinating conjunctions (тобеъкунанда); [12, 254 - 255].

Пайвандакҳои пайвасткунанда мувофиқи маъноашон ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд: паиҳаи, ҳилофӣ, ҷудой [11, 14].

Яъне забоншиносони тоҷик Бозидов Н. се навъи пайвандакҳои пайвасткунандаро зикр мекунанд: паиҳам, ҳилофӣ ва ҷудой. Дар рафти таҳқиқи худ мо дар ду забон англисӣ ва тоҷикӣ муқоиса намуда, чи гуна алоқаманд шудани ҷузъҳои мустақил дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст ва инчунин вазифаи пайвандакҳо дар ин миёро мавриди таҳқиқи барраси қарор медиҳем.

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои пайвасткунандаи паиҳам. Ба пайвандакҳои пайвасткунандаи паиҳаме, ки воҳидҳои предикативии таркиби ҷумлаи мураккаби пайвастро ба ҳам алоқаманд мекунанд, дар забони англисӣ инҳо **and, not only ...but (also), neither ... nor, both...and** ба ҳисоб мераванд. Ва дар забони тоҷикӣ ба ин гурӯҳ пайвандакҳои **ва, - у (ю, ву), чи...чи, на...на, ҳам, низ, ҳам...ҳам, инчунин** дохил мешаванд. Дар гурӯҳи пайвандакҳои паиҳам, ки миқдори зиёд нестанд, серистеъмолтарин ва сервазифатарин **ва** мебошад. Пайвандаки **(у)** ҳам дар аксарияти мавридҳо бо **ва** синоним буда, серистеъмолу сервазифа аст [11, 14]. Таҳқиқро аз пайвандаки **and** ва эквиваленташ дар забони тоҷикӣ **ва, - у** шуруъ мекунем.

Пайвандаки **ва** дар таркибҳои ҷумлаҳои мураккаби пайваст хеле серистеъмол аст, вай на танҳо ду, балки зиёда аз он ҷумлаҳои соддаро бо якдигар пайваст карда метавонад [11, 20].

1) It clings to your body and seeps into your skin, going all the way into your heart, and thus continues to live within you [2, 22].

2) Маро ба касе супорида буданд, он шахс маро гурезонд ва ман ба Хуросон (Ҳирот) омадам ва ба амир Муҳаммад Барандуки Барлос навкар шудам [4, 31].

Дар мисоли дуҷуми бо забони англисӣ овардашуда воҳидҳои хабарӣ бо ёрии пайвандаки пайвасткунандаи паиҳаи **and** пайваст мешаванд. Дар ин ҷумлаи мураккаби пайваст миёни воҳидҳои хабарӣ муносибати шумур дида мешавад.

Ҷумлаи дуҷуми забони тоҷикӣ бошад аз ҷаҳор воҳидҳои хабарӣ ташкил шуда, ҷаҳор ҳодисаи дар гузашта ба вуқӯъ пайвастаро ба ҳам алоқаманд кардааст, яъне муносибати шумур ва номбаркунии ҳодисаю воқеаҳоро дорост. Ду ҷумлаи соддаи ин ҷумлаи мураккаби пайваст тавассути пайвандаки **(ва)** ба ду ҷумлаи соддаи дигараш бепайвандак ба ҳамдигар алоқаманд шудаанд.

Мебояд қайд намоем, ки пайвандаки **ва** дар забони тоҷикӣ ва **and** дар забони англисӣ дар бисёри ҳолатҳо вазифаи якхела дошта, барои пайвасти воҳидҳои хабарӣ хизмат мекунанд, ки муносибати шумур ва номбаркунии ҳодисаю воқеаҳоро ифода менамоянд. Дар ин вазифа **(ва)** ва **(and)** комилан синоними якдигар мебошанд.

Дар забони тоҷикӣ пайвандаки **ва** ба худ синоним дорад, ки ин **у (- ю)** мебошад. Пайвандаки **у (ю)** серистеъмол буда, дар иҷрои вазифаи грамматикӣ дар бисёр ҳолат бо пайвандаки **ва** ҳамвазифа ё синоним аст. Дар як ҷумла ба як вазифаи умум омадан дарак аз ин медиҳад.

Дар ин пирӣ на аз саридупо нишастан монда мешавад ва на аз рост истодану роҳ рафтан [5, 76].

Дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасте, ки ба воситаи пайвандаки **у (ю)** сохта мешаванд, бештар амалу протсес ва ё ҳодисаю воқеаҳо номбар мешаванд, дар байни онҳо муносибатҳои ҳамзамонӣ ва паиҳамзамонӣ дида мешавад [13, 20].

Миёни пайвандакҳои **ва, у** фарқияти муайяни функсионалӣ дида мешавад. Пайвандаки **у** ба фарқ аз **ва** аз алокаи зичи воҳидҳои хабарии ҷумла ишора менамояд. Ва инчунин дорои шакли услуби буда, муносибатҳои шумурӣ ва номбаршавии ҳодисаҳоро дар ҷумлаи мураккаби пайваст ба ҳам алоқаманд менамояд. 1) Мошин моро дар роҳ монда, ба ҳаракат омаду дар паси дӯнгӣ ғойб шуд [13, 24].

Ҳамин тариқ, аз ин мисолҳо ба хулосае омадан мумкин, ки пайвандаки англисии **and** дар забони тоҷикӣ ду эквиваленти худ (**ва, - у**) - ро дорад, ки дар ҳарду забон вазифаҳои якхеларо иҷро мекунанд.

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандаки **«neither nor»**.

1) I wanted to hand all this knowledge to one other person, neither a master nor a disciple [2, 33].

Чи гунае ки мебинем ҷумлаи овардаамон ҷумлаи мураккаби пайваст буда, тавассути пайвандаки таркибии пайҳами **neither...nor** алоқаманд шудааст.

Пайвандаки **на...на** аз дигар пайвандакҳои такрори ба кулли фарқ мекунад, чунки баъзе аз пайвандакҳои такрори метавонанд дар пайваст як қисмаш танҳо омада бошад, вале пайвандаки такрории **на...на** дар калмабанди ва ҷумлабанди дар ҳама ҳолат доимо ҷуфт, яъне такрор шуда меояд.

Пайвандаки **на...на** ба шакли **на...не** ва ё **не...не** низ омада метавонад. Ин ҳол бештар дар назм мушоҳида карда мешавад [11, 29].

Бар гулшане агар бигузаштам чу боди субҳ,

Не ишқи сарв буду **на** ишқи санавбарам.

Мақсад аз ин муомила бозортезияст,

Не чилва мефурӯшаму **не** ишва меҳарам [15, 296 - 297].

1) Ман **на** ба тамошои дашти бе долу дарахт коре доштам ва **на** ба бардорозани мошин [13, 22].

2) Гурӯҳе, ки **на** пул доштанду на қувват, **на** зан доштанду **на** фарзанд, ризо ба қазо дода, Бухоро рафтани шуданд [6, 24].

Дар ин ҷумлаҳои мураккаби пайваст воҳидҳои мустақил тавассути пайвандаки такрории **на...на** ба ҳамдигар алоқаманд шудаанд ва дар кадоме аз ин ҷумлаҳо пайвандаки (**ва**) омадааст вазифаи пайвасткунии дуумдараҷаро ба худ дорост. Ва инчунин дар ҷумлаи дуум мо синоними пайвандаки **ва (- у)** - ро мушоҳида мекунем, ки ин ҳам монанди пайвандаки (**ва**) функсияи факултативиро иҷро мекунад.

Аз мисолҳои овардашуда, аз сарчашмаҳои илмӣ иқтибоснамудаамон ва ҳар он фактҳои дар боло қайд кардаамон ба чунин хулоса омадан қобили қабул аст, ки эквиваленти пайвандаки забони англисии **neither...nor** дар забони тоҷикӣ пайвандаки такрории **на...на** ба ҳисоб меравад. Ва дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти ҳарду забони муқоисашаванда функсияҳои якхеларо иҷро мекунанд.

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои пайвасткунандаи ҳилофӣ. Дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти забони англисӣ ҳамчун пайвандакҳои ҳилофӣ инҳо хизмат мекунанд: **but, while, whereas** ва инчунин калмаҳои пайвандакии **still, yet, however, otherwise, nevertheless** ва дигарон [10, 92].

Пайвандакҳои ҳилофӣ аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва худӣ ҷумлаҳоро пайваст менамояд, ки онҳо мазмунан ба якдигар муқобил гузошта шудаанд. Пайвандакҳои ҳилофӣ инҳоянд: **аммо, лекин, вале, валекин, балки, вагарна, бошад, набошад** [11, 32].

Пайвандакҳои аммо, вале, лекин ва but. Дар гурӯҳи пайвандакҳои ҳилофӣ **аммо, вале, лекин** аз ҳама серистеъмол мансуб меёбад, ки ҳаммаъно ва синоними якдигар мебошанд. Пайвандакҳои **аммо, лекин** ҳам дар нутқи гуфтугӯи ва ҳам дар нутқи китобати баробар мавриди истифода қарор мегирад ва пайвандаки **вале** бошад дар бисёр мавридҳо дар нутқи китобати истифода мегардад. Пайвандакҳои **аммо, вале, лекин** дорои муносибати ҳилофӣ мебошанд. Пайвандакҳои **аммо, вале, лекин** монанди дигар пайвандакҳои пайвасткунанда вазифаи алокаи ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвастро иҷро мекунанд.

Дар таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст пайвандакҳои **аммо, лекин, вале** ҷумлаҳои соддаро ба якдигар муқобил мегузоранд [11, 33]. 1) Таввалудгоҳи ин одам дар деҳаи Фоики тумани Шофиркоми Бухоро буда, дар шааҳри Бухоро нашъунамо ва касбу камол ёфта, мусиқиро омӯхтааст ва ӯ аз асбобҳои мусиқӣ танбӯр менавохт, **аммо** суруд намехонд [3, 23].

2) Дар сар то сари кӯчаи калон шипир - шипири паст, **вале** беорони дарахтон ҳукмфармо буд [13, 19].

3) Пас аз ним соат туркмани мазкур табассумкунон, **лекин** дандонҳояшро ба ҳам фишурда ба пеши асирони худ намудор гашт [7, 19].

Инчунин дар баъзе ҳолатҳо дар як ҷумлаи мураккаб омадани дуи аз ин пайвандакҳо мушоҳида мегардад: Аввал ҳам ман сухани шуморо ва то ҳол ба фурӯш нарафтани токияхоро бовар карда будам, **лекин** ҳазл карда будам, **вале** шумо ҳазлро чиддӣ дониста ба ғазаб омадед [3, 17].

Чи гунае ки қайд кардем пайвандакҳои **аммо**, **вале**, **лекин** дар мобайни ҷумла омада ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаи мураккаби пайвастро ба якдигар аз рӯи муносибати ҳилофӣ алоқаманд менамоянд, аммо чизи дигаре низ қобили қайд мебошад, ки ин пайвандакҳо инчунин метавонанд дар аввал ҳатто дар саршавии ҷумла омада, ба хабарии ҷумлаи боло ҳилоф бароянд. 1) Беморхонаи вабоиро дар беруни дарвозаи Шайх Ҷалол, ки ба беморхонаи шаҳр наздик буд, барпо карданд. **Аммо** дар он ҷо на бино буд, на дарахт ва на оби ҷорӣ [8, 84].

2) Ҷавонон ин кори амирро аломати қисман қабул ёфтани талаботи худ шумурда, як дараҷа хотирҷамъ шуданд. **Лекин** ин кор фиреби дуҷуми амир шуда баромад: амире, ки қушбегии худро бекор карда буд, фардои он рӯз, ба ҷои ин ки ба талабномаи ҷавонон ҷавоб гардонад, ба муқобили онҳо аскар ва ғўпхона фиристод [7, 207].

3) Натарс. Натарс. Гап зан, - гуфт ӯ боз. **Вале** ҷавоби маро нигарон нашуда, ҳудаш савол дод [13, 7].

Аз тамоми мисолҳо бар аъло маълум аст, ки ҳодисаҳое, ки дар қисмати дуҷуми ҷумла дарҷ мегарданд ногаҳон буда, бар ҳилофӣ ҳодисаи қисмати аввали ҷумла рух медиҳанд.

Акнун рӯ меоварем ба эквиваленти пайвандакҳои **аммо**, **вале**, **лекин** дар забони англисӣ **but**. Барои се пайвандаки **аммо**, **вале**, **лекин**, ки синоними якдигаранд дар забони англисӣ як эквивалентро во меҳурем, яъне пайвандаки **but** дар забони англисӣ ҳамчун эквиваленти пайвандакҳои **аммо**, **вале**, **лекин** истифода бурда мешавад, ки ҷумлаҳои зер гувоҳи ин гуфтаҳоаст.

1) He did not turn me upside down this time to get at what I had, **but** left me right side upwards while I opened the bundle and emptied my pockets.

2) I don't know how I got there, or what possessed me to go there, **but** there I was [1, 13].

Чи гунае ки қайд кардем дар забони тоҷикӣ пайвандакҳои **аммо**, **вале**, **лекин** дар аввали ҷумла ҳам меоянд ва ҳилофӣ маънии ҷумлаи пеш аз ҳудастро ифода менамоянд, инчунин ин ҳолат дар ҷумлаҳои забони англисӣ бо эквиваленти онҳо **but** ба назар мерасад. 1) When I saw him turning, I set my face towards home, and made the best use of my legs. **But** presently I looked over my shoulder, and saw him going on again towards the river...

2) I looked all round for the horrible young man, and could see no signs of him. **But** now I was frightened again, and ran home without stopping.

Аз пажӯҳиши ин ҷузъи кор ба хулосае омадан мумкин аст, ки пайвандакҳои **аммо**, **вале**, **лекин** ва **but** дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда қомилан эквиваленти якдигар буда, дар ҷумлаҳои мураккаби пайваст вазифаву муносибатҳои яхеларо иҷро мекунанд. Ва ба як пайвандаки забони англисии **but** дар забони тоҷикӣ се пайвандаки ба якдигар синоним (**аммо**, **вале**, **лекин**) рост меояд.

Пайвандаки yet. Пайвандаки **yet** омоними худ «**yet**» бо маънои «**ҳам**, **боз ҳам**» - ро дорад, ки ба гурӯҳи зарфҳо дохил мешавад. Вазеҳ аст, ки калимаи **yet** ҳамчун пайвандак аз ҳамин зарф пайдо шудааст [10, 102].

Ин пайвандак барои алоқии ҷузъҳои таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст хизмат мекунад. Outside its artistic boundaries, the wider movement simply grew too big to ignore, **yet** its appeal was marginal.

1) Қоришқамба дар умри худ асп савор нашуда буд, **бо вучуди ин** ноиб ӯро, шояд барои бозӣ бошад, ба як аспии ҷавмасти шӯҳи ҷавон, ки ханӯз дастром нашуда буд, савор карда ба роҳ даровард [3, 108].

Хулоса ин ду пайвандаки ба ҳам эквивалент дар ҳар ду забони муқоисашаванда барои алоқии ҷумлаҳои соддаи таркиби ҷумлаҳои мураккаби пайваст истифода мешаванд.

Ҷумлаҳои мураккаби пайваст бо пайвандакҳои пайвасткунандаи ҷудой. Пайвандакҳои ҷудой аъзоҳои ҷидаи ҷумла ва ё ҷумлаҳои соддаеро дар таркиби ҷумлаи мураккаби пайваст ба якдигар алоқаманд менамоянд, ки онҳо якдигарро иваз мекунанд ва ё аз факту ҳодисаҳои номбаршуда имконпазир будани якero нишон медиҳанд [11, 40].

Дар гурӯҳи пайвандакҳои пайвасткунандаи ҷудой дар забони англисӣ шумораи ками онҳо мушоҳида карда мешавад, ки онҳо **or** ва **either...or** мебошанд. Дар забони тоҷикӣ бошад ба ин гурӯҳ пайвандакҳо **ё**, **ё...ё**, **ё ки**, **ва ё ин ки**, **ё ин ки** дохил мешаванд. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда пайвандакҳои серистеъмоли ин гурӯҳ (**or**) ва (**ё**) ба ҳисоб мераванд.

Пайвандакҳои or ва ё. Ин пайвандакҳо ҳам барои алоқии аъзоҳои таркиби ҷумлаҳои содда ва ҳам ҷумлаҳои мураккаб хизмат мекунанд. 1) I think it was the boatswain; **or** it may have been the pump:

or possibly the cow [1, 13-14].

2) She had walked some distance, for her shoes were worn to pieces; but where she came from, **or** where she was going to, nobody knows.

1) Ин гуна муллобачаҳои қашшоқ ҳам қарз карда **ё** масолеҳи оши палавро аз қассобу баккол ба нася гирифта ба умеди қабули амир оши палав мепухтаанд [5, 135].

Чумлаҳои ҳам забони англисӣ ва ҳам забони тоҷикӣ чумлаҳои мураккаби пайваст буда, дар ин чумлаҳо пайвадакҳои **or** ва **ё** вазифаи алоқаи байни чумлаҳои соддаи таркиби чумлаҳои мураккаби пайвастро иҷро мекунанд.

Чи гунае ки дар боло қайд намудем дар забони тоҷикӣ якчанд вариантҳои истифодаи ин пайвандак мавҷуд аст, ки инҳо **ё, ё ки, ва ё ин ки, ё ин ки** мебошанд. 1) Чармҳои пӯсидаро бо сардӯз ба пойи худ печонида, номи онро «чорӯк» **ё ки** «мукӣ» мегуфт, талқону курутҳои кирмзадае, ки ҳар рӯз аз тарафи Арбоб дода мешуд, он ҳам на ба қадри серӣ, бо бехҳои гиёҳи кӯҳӣ таоми пагоҳӣ, пешинӣ ва бегоҳии ӯ ба шумор мерафт [6, 8].

2) Дигар он ки чаро дӯсти ман маро барои ҳучра умедвор карда ба пеши ин гадои бекасукӯй фиристод, **ё ин ки** ӯ маро бозӣ додан мехост? [3, 13].

Дар аксарияти ин пайвандакҳо пайвандаки **ва** ҳамчун ҷузъи таркибӣ илова шуда меояд [9, 40].

1) Мо ба он ҳавлиҳо танҳо гоҳ - гоҳ барои себу анор **ва ё** барои гирифтани тӯби роҳгумкардаи худ мефароем [13, 16].

2) Чӣ гуфти? – гуфт ноиб хашмгинона аз ҷояш нимхез шуда ва бозгашта нишаста, ту ҳукми маро **ё** ҳукми шариатро **ва ё ин ки** талаби арбобро «ноҳақона, беинсофона ва тарочғарона» гуфти **ё** ин ки ягон чизи дигарро? [3, 129].

Яъне дар радифи пайвандаки забони англисии **or** дар забони тоҷикӣ якчанд эквиваленти он **ё, ё ки, ва ё ин ки, ё ин ки** истифода мешавад, ки аз чумлаҳои боло возеҳу равшан ба назар мерасад.

Пайвандакҳои «either...or», «ё...ё». Пайвандакҳои **«either...or», «ё...ё»** ба гурӯҳи пайвандакҳои пайвасткунандаи ҷудой дохил шуда барои алоқаи аъзоҳои ҳам чумлаҳои содда ва ҳам чумлаҳои мураккаб хизмат мекунанд. 1) It is a great and pleasant feature of all such institutions in America, that they are **either** supported by the State **or** assisted by the State... [1, 23].

2) The Jew was evidently too familiar with the ground he traversed to be at all bewildered, **either** by the darkness of the night, **or** the intricacies of the way.

Чумлаҳои боло ба гурӯҳи чумлаҳои мураккаби пайваст дохил мешаванд, ки пайвандаки **«either...or»** дар ин чумлаҳо вазифаи алоқаи пайвастро бо муносибати ҷудой иҷро мекунанд.

Акнун ба эквиваленти пайвандаки забони англисӣ **«either...or»** дар забони тоҷикӣ **«ё...ё»** рӯ меоварем. Дар забони тоҷикӣ ин пайвандак монанди пайвандаки **ё**, ки дар боло хусусаш зикр кардем, якчанд варианти истифодаи худро дорад. 1) Ҳатто баҳорон **ё** дар охири тирамоҳ, ки дар айни ҳоби ширин, нисфишабӣ **ё** саҳар нохост борон мегирад, дар чунин маврид ҳам, мо ба айвон нагурехта, ба хона медароем... [13, 14].

2) **Ё** бачагонро саришта кун **ё ин ки** бозиҳоятонро ба падарам мегӯям [6, 218].

3) Аммо, ӯ, ки дарди тарбод дораду дилаш суст аст, ҳар дафъа **ё** аз военкомат **ва ё** аз истгоҳи роҳи оҳан гашта меояд [13, 12].

Дар чумлаи якум бар аъло намоён аст, ки пайвандак дар шакли асосии худ, яъне **«ё...ё»** омадааст. Дар чумлаи дуюм бошад қисми дуюми пайвандак бо иловаи **«ин ки»** омадааст. Инчунин яке аз қиматҳои ин пайвандак бо пайвандаки **(ва)** омада метавонад, ки дар чумлаи сеюм ин ҳодисаро мушоҳида карда метавонем. Қобили қайд аст, ки на танҳо як қисми ин пайвандаки такрори бо иловаи дигар пайвандак **ё** калима дар як чумла омада метавонад, инчунин ин ҳодисаро дар ҳар ду қисми пайвандак мушоҳида карда метавонем, ки чумлаи зер тасдиқи гуфтаҳост.

Ё ин ки ба фитнаву фасоди арбоб Камол дучор шуда ба зиндони ҳокими вилоят гирифтор **ва ё** дувумбора ба фирор аз ёру диёр ночор мешуда бошад? [6, 70].

Аз чумлаҳову сарчашмаҳои илмӣ ба чунин хулоса омадан мумкин, ки дар баробари пайвандакҳои забони англисии **or** ва **either...or** дар забони тоҷикӣ эквивалентҳои гуногун мавҷуд аст, ки онҳо **ё, ва ё, ё ин ки, ва ё ки** эквивалентҳои **(or), ё...ё, ё ин ки...ва ё (ки)** эквивалентҳои **(either...or)** ба ҳисоб мераванд.

Аз диду назари олимони забоншиносони тоҷикӣ рус ва хориҷ оид ба нақши пайвандакҳо дар чумлаҳои мураккаби пайваст метавон гуфт тамоми муҳакқиқони ватаниву хориҷӣ ақидаҳои якхела доранд. Аз пажӯҳиши ин мақолаи илмӣ мазкур ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки пайвандакҳо дар алоқаи байни воҳидҳои хабарии таркиби чумлаҳои мураккаби пайваст нақши калиди дошта, муносибатҳои гуногуни маъноиро ифода мекунанд. Дар ҳарду забон ба сифати алоқаи пайваст дар

чумлаҳои мураккаб пайвандҳои пайвастанандаи зерин истифода мешаванд: **ва, у, ҳам, на...на, аммо, лекин, вале, валекин, балки, ё, ё ки, ё ин ки, гоҳ...гоҳ, хоҳ...хоҳ - and, not only ...but (also), neither ... nor, both...and, while, whereas or ва either...or.**

Адабиёт:

1. Charles Dickens. American notes for general circulation. – London, 1850. – 193 с.
2. Elif Shafak. The forty rules of love. – USA: Penguin Group, 2010. – 229 с.
3. Айни С. Ғуломон. Роман. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2018. – 488 с.
4. Айни С. Ёддоштҳо. Ҷилди 1. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
5. Айни С. Ёддоштҳо. Ҷилди 7. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 640 с.
6. Айни С. Куллийт. Ҷилди 13. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 432 с.
7. Айни С. Марги судхӯр. – Душанбе: Адиб, 2015. – 220 с.
8. Айни С. Одина. Мактаби кӯҳна. – Душанбе: Адиб, 2016. – 240 с.
9. Аҳмади Дониш. Наводир - ул - вақоъ. Китоби 1. – Душанбе: Дониш, 1988. – 287 с.
10. Бобоева З. Сопоставительный анализ ССП в таджикском и английском языках. дис. к.ф.н. – Душанбе, 2014. – 176 с.
11. Бозидов Н. Пайвандҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1985. – 102 с.
12. Каушанская В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н., Прокофьева Е.В., Райнес З.М., Сквирская С.Е., Цырлина Ф.Я. Грамматика английского языка. – Ленинград, 1963. – 322 с.
13. Пулод Толис. Тобистон. – Душанбе: Адиб, 2016. – 128 с.
14. Рустамов Ш., Камолиддинов Б. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3. Чумлаҳои мураккаб. – Душанбе: Дониш, 1989. – 225 с.
15. Шерозӣ Х. Девон. – Душанбе: Адиб, 2015. – 480 с.

Калидвожаҳо: *чумлаҳои мураккаби пайвастан, пайвандҳо, алоқа, алоқаи паҳам, алоқаи хилофӣ, алоқаи ҷудой, муқоиса.*

Аннотация

СОЮЗЫ КАК СРЕДСТВО СОЕДИНЕНИЯ СЛОЖНОСОЧИНЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

С точки зрения таджикских, российских и зарубежных ученых и лингвистов относительно роли союзов в сложносочиненных предложениях можно сказать, что все отечественные и зарубежные исследователи придерживаются единого мнения. Из исследования данной научной статьи можно сделать следующий вывод, что союзы в связи между предикативными единицами состава сложносочиненные предложения играют ключевую роль и выражают различные семантические отношения. В обоих языках в качестве сочинительной связи в сложных предложениях используются следующие союзы: **ва, у, ҳам, на...на, аммо, лекин, вале, валекин, балки, ё, ё ки, ё ин ки, гоҳ...гоҳ, хоҳ...хоҳ - and, not only ...but (also), neither ... nor, both...and, while, whereas or ва either...or.**

Ключевые слова: *сложносочиненные предложения, союзы, связь, сочинительная связь, противительная связь, разделительная связь, сравнение.*

Annotation

CONJUNCTIONS AS THE MEANS CONNECTIONS OF THE COMPOUND SENTENCES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

From the point of view of Tajik, Russian and foreign scientists and linguists regarding the role of conjunctions in compound sentences, we can say that all domestic and foreign researchers are of the same opinion. From the analysis made in this scientific article, can draw the following conclusion, that conjunctions play an important role in connection between simple sentences of compound sentences and express various semantic relations. In both languages, the following conjunctions are used as copulative connection in compound sentences: **ва, у, ҳам, на...на, аммо, лекин, вале, валекин, балки, ё, ё ки, ё ин ки, гоҳ...гоҳ, хоҳ...хоҳ - and, not only ...but (also), neither... nor, both...and, while, whereas or ва either...or.**

Keywords: *compound sentences, conjunctions, connection, copulative connection, adversative connection, disjunctive connection, comparison.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каюмов Шамсулло Махмадуллоевич, магистранти соли дуҷуми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 938890680

Рохбари илмӣ: доктори илми филология, профессор Қосимов О.Х.

Сведения об авторе: Каюмов Шамсулло Махмадуллоевич, магистрант второго курса кафедра типологии языкознания и сравнительная типологии факультета английского языка Таджикского педагогического Университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 938890680

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Косимов О.Х.

About the author: Qayumov Shamsullo Mahmadulloevich, second year postgraduate of the linguistics and comparative typology department, English language and eastern languages faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone number: +992 938890680

Scientific director: Doctor of philological science, professor Qosimov O.H.

**ШАКЛҲОИ МУТЛАҚ ВА ҒАЙРИМУТЛАҚИ ФЕЪЛ ВА ГЕРУНДИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА
МУОДИЛҲОИ ТОЧИКИИ ОНҲО**

Дар низоми феъли забони англисӣ масъалаҳои баҳснок хеле зиёданд, ки яке аз онҳо ба вербалияҳо алоқаманд аст ва он ҳам шарҳу таъбири шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақии онҳо мебошад. Муқобилгузори ин ду шакли вербалияҳо баъзе англисшиносон ба дараҷаи замон нисбат медиҳанд, ки ин қобили мулоҳиза аст. Алалхусус, дар асари М. Ганшина ва Н. Василевская онҳо шаклҳои замонӣ (tense forms) номида шудаанд: «Мисли шаклҳои тасрифии феъл, масдар, герундий ва сифати феълии I категорияҳои самт ва замон доранд. Онҳо замони нисбиро ифода мекунанд» [6, 247].

Дар низоми шаклҳои тасрифии феъли англисӣ аз рӯи ақидаи бисёр англисшиносон се замон мавҷуд аст. Саволе ба миён меояд, ки чаро дар низоми шаклҳои ғайритасрифии феъл танҳо ду замон мавҷуд аст? Шаклҳои тасрифии он се замон дорад. Боз суоли дигаре ҷавоб меҷӯяд: Оё дар ҳудуди он ду шакли феъл маъноҳои замонӣ яхеланд? Ҷавоб ба саволи аввал он аст, ки ба назари мо, шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақ дар системаи феъл ба парадигмаи категорияи замон дохил намешавад. Ҷавоби саволи дуюм он аст, ки тазоди мутлақ - ғайримутлақ дар тамоми системаи феъл на маъноӣ замонӣ, балки мутлақо дигар маъноро ифода мекунанд, ки онро ба категорияи нисбияти замонӣ (the category of time correlation–А.И. Смирнитский), ё худ ба категорияи нисбат (the category of correlation–В.Ильиш), ё ба категорияи тартиб (the category of order–Хамиевич, Роговская), ё ба категорияи пайвастагии қаблӣ (the category of retrospective coordination–М.Блок) дохил мекунанд. Маъноӣ грамматикӣ ин категория дар системаи вербалияҳо ҳамзамонӣ, ё қабلياتи як амал (оне, ки тавассути шакли мутлақии вербалия ифода мегардад) ба амали дигар (оне, ки ба воситаи шакли тасрифии феъл зикр мешавад) мебошад [7, 87].

Маълум аст, ки шакли ғайримутлақии герундий аз асоси масдар ва пасванди « - ing» сохта мешавад: writing, showing. Шакли мутлақии он бошад, аз феъли ёвари «have + ing + шакли Participle II» – и феъли мустақилмаъно ташаккул меёбад: having written, having shown: Мисол:

- 1) She enjoyed sitting in the sun [8, 132].
- 2) There was a possibility of taking a weak that day [3, 44].
- 3) Without our having noticed the light go, the garden now lay in deep twilight [4, 98].
- 4) He did not remember ever having been in that room [4, 74].

Барои муайян кардани муодилҳои тоҷикӣ ин шаклҳои герундий ба тарҷумаи он мисолҳо муроҷиат мекунем:

1. Зери офтоб нишастан ба ӯ лаззат бахшид.
2. Он рӯз имконияти боз як ҳафтаро ба даст овардан мавҷуд буд.
3. Гузашти рӯзро мо пай набурда, ҳоло боғи зери торикӣ монда буд.
4. Қай воридаи он ҳучра буданаширо ӯ дар хотир надошт.

Дар мисоли аввал шакли ғайримутлақии герундий «sitting» ба забони тоҷикӣ тавассути масдари «нишастан» тарҷума шудааст. Герундии «taking», ки шакли ғайримутлақии он аст, инчунин тавассути масдари тоҷикӣ ифода карда шудааст. Дар ҷумлаи сеюм шакли мутлақии герундий «having noticed» ба сифати феълӣ қабلياتи забони тоҷикӣ мувофиқат кардааст. Дар мисоли охирин муодили тоҷикӣ герундии мутлақии шакли масдар мебошад.

Боз се мисоли дигар меорем, ки герундий дар шакли мутлақӣ омадааст:

1. When coffee was over, colonel Fitzwilliam reminded Elizabeth of having promised to play to him [1, 167].

2. She denies having spoken with him.

3. He was ashamed of having shown even the slightest irritation [4, 50].

Тарҷумаи тоҷикӣ ин ҷумлаҳо чунин аст:

1. Вақте ки қаҳванушӣ тамоми шуд, полковник Фитсвиллям Изабетро хотирнишон кард, ки ӯ пул доданро ваъда карда буд.

2. Ӯ мункир аст, ки бо вай сӯхбат кардааст.

3. Ӯ аз он шарм кард, ки андаке беҳурматӣ зоҳир кардааст.

Дар мисоли аввал шакли мутлақии герундий «having promised» ба забони тоҷикӣ тавассути шакли замони гузаштаи дур ифода карда шудааст: having promised – ваъда карда буд.

Фарқ байни ин забонҳо дар он аст, ки шакли ғайримутлақии феъли забони англисӣ ба шакли

тасрифии феъли забони тоҷикӣ мувофиқат мекунад.

Дар мисоли дуюм герундии мутлақи «having spoken» ба забони тоҷикӣ ба воситаи шакли тасрифии феъл дар шакли замони гузаштаи нақлӣ тарҷума карда шудааст.

Герундии «having shown» низ дар забони тоҷикӣ ба шакли тасрифии феъл мувофиқат мекунад ва он феъл дар шакли замони гузаштаи нақлӣ истифода шудааст. Аз таҳлилу тарҷумаи кулли мисолҳои болоӣ бармеояд, ки герундии забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути ҳам масдар, ҳам сифати феълӣ ва ҳам шакли тасрифии феъл ифода карда мешавад. Шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақи феъл ва герундий маъноҳои гуногуни грамматикиро ифода мекунад, ки онҳоро поёнтар таҳлил мекунем.

Фарқи маъноии ин ду шакл чунин аст: шакли ғайримутлақи феъл ва герундий ба амале далолат менамояд, ки он бо амали тавассути шакли тасрифии феъл ифода ёфта, ҳамзамон ё паиҳам ба вуқӯъ омадааст. Мисол: How did you get out without his seeing you? [9, 122]. – Ту чӣ хел баромада рафти, ки ӯ туро надида мондааст. Дар ин мисол ду амал мавҷуд аст: get out ва seeing. Ин ду амал ҳамзамон ба вуқӯъ омадаанд, яъне вақти ту баромада рафтан ӯ туро надида мондааст. Ба забони тоҷикӣ герундӣ ғайримутлақи тавассути шакли тасрифии феъл дар замони гузашта баргардонида шудааст, ки дар ин ҷо низ ду амали ҳамзамон ба назар мерасад.

Дар мисоли зерин герундий ба амали паиҳам иҷрошуда далолат мекунад: On arriving at Robin Hill, they found no cab [5, 23]. – Вақти ба Робин Хилл расидан онҳо ягон таксӣ наёфтанд. Дар ин мисол «arriving» амалро ифода мекунад, ки баъди иҷрои он амали «found» ба вуқӯъ омадааст, яъне ин ду амал паиҳам иҷро шудаанд. Дар забони тоҷикӣ шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақи феъл ва герундий бо масдар рост омадааст ва дар ин забон низ ду амали паиҳам иҷрошуда ба назар мерасад. Ғайр аз ин шакли ғайримутлақи герундий, чунон ки Л.С. Бархударов ва Д.А. Штелинг қайд кардаанд, герундии ғайримутлақ метавонад чарағи амалро дар маънои умумӣ ифода наояд [11, 225], яъне он ба замон далолат намекунад: Seeing and doing are two entirely different thing – Дидану иҷро кардан ду чизҳои мутлақо гуногун мебошанд. Дар чунин ҳолат шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақи феъл ва герундий ба забони тоҷикӣ тавассути масдар ифода карда мешавад, ки он масдар низ ба ягон замон далолат намекунад. Шакли мутлақи феъл ва герундий амалро ифода менамояд, ки он аз амали дигаре, ки тавассути шакли тасрифии феъл ифода ёфтааст, пештар ба вуқӯъ омадааст: He was in jail for having killed a person in a fight [1, 128]. – Барои як шахсро дар муҳориба куштаниш ӯ дар маҳбас буд. Дар ин ҷумла амали «having killed» аз ҳолати «was in jail» қаблан ба вуқӯъ омадааст. Дар ин ҳолат герундӣ перфект ба забони тоҷикӣ ба воситаи масдар ифода ёфтааст. Аз қабляти амал на масдар, балки контекст шаходат медиҳад. Амали қаблӣ метавонад на танҳо ба воситаи шакли мутлақи феъл ва герундий ифода шавад; дар баъзе ҳолатҳо шаклҳои ғайримутлақ низ чунин маъноро зоҳир менамояд. Ин ҳолат асосан пас аз феълҳои **to remember, to excuse, to forgive, to thank** ва барои пешояндҳои **on (upon), after** ва **without** ба вуқӯъ мепазирад. Дар ин ҳолат метавонад зарфи «before» низ истифода шавад.

I don't remember hearing the legend before [3, 149]. – Ман дар хотир надорам, ки ин қиссаро пештар шунида бошам. You must excuse my not answering you before [2, 36]. – Шумо бояд маро барои қаблан ба шумо ҷавоб нагардониданам бубахшед.

On arriving at the garden entrance, he stopped to look at the view [5, 58]. – Ҳангоми ба баромадгоҳи боғ расидан ӯ бозистод, то манзараро тамошо кунад.

After walking about ten yards, he found the hat among the leaves [8, 134]. – Баъди қариб дар ҳавлӣ роҳ гаштан ӯ аз байни баргҳо кулохро пайдо кард.

She passes through and disappears in the pantry without noticing the young lady [10, 174]. – Он ҷавонзанро надида, гузашта меравад ва ба анбор ғайб мезанад.

Аз тарҷумаи тоҷикӣ ин мисолҳо бармеояд, ки шаклҳои ғайримутлақи феъл ва герундий дар ҳақиқат, амали қаблӣро низ ифода карда метавониста аст ва дар ин ҳолат он ба забони тоҷикӣ тавассути шакли тасрифии феъл (hearing – шунида бошам), масдар (not answering – ҷавоб надодан), сифати феълӣ қабляти (without noticing – надида) ва ғайра ифода карда мешавад.

Бояд зикр кард, ки шакли мутлақи феъл ва герундий низ метавонад ҳамроҳи ин феълҳо ё пешояндҳои зикршуда истифода шавад.

Дар ин маврид низ шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақи феъл ва герундий ба забони тоҷикӣ тавассути масдар ё сифати феълӣ қабляти ифода мешавад. Ҳамин тавр метавон ба ҳулосае омад, ки шаклҳои мутлақ ва ғайри мутлақи феъл ва герундӣ забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тавассути масдар (not answering – ҷавоб надодан) ё шакли тасрифии феъл (hearing – шунида бошам) ё сифати феълӣ (without having spoken – чизе нагуфта) ифода карда мешавад. Чунон, ки К. Усмонов қайд мекунад, шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақи феъл ва герундӣ метавонад баъзан ба воситаи исми феълӣ бо морфемаи «иш» ё тавассути исми абстракт бо морфемаи

«й « тарҷума карда шавад [12, 173]. He came, yawning a great deal from having been up all night [10, 73]. Аз сабаби беҳобии шабона ӯ хеле хамёзакашон даромад. Reading is knowing.— Хониш - ин дониш аст.

He began clipping the flowers [9, 138]. Ӯ чиниши (чидани) гулхоро оғоз кард.

Ҳамин тавр, шаклҳои мутлақ ва ғайримутлақи феъл ва герундий дорои хосиятҳои исму феъл мебошад. Нисбат ба масдар он бештар хусусияти исмро дорад. Шояд аз ҳамин сабаб аст, ки онҳо ба забони тоҷикӣ дар бисёр ҳолат тавассути масдар ифода карда мешавад, зеро масдар дар забони тоҷикӣ низ бисёр хусусияти исмро дорад. Инчунин метавонанд тавассути шакли тасрифии феъли забони тоҷикӣ тарҷума карда шавад.

Адабиёт:

1. Abrahams P. The path of thunder / P. Abrahams. – М., 1971. – 131 p.
2. Bennett A. The grand Babylon hotel / A. Bennett. – Lnd., 1963. – 219 p.
3. Bronte Ch. Shirley / Ch.Bronte. – М., 1956. – 223 p.
4. Dreiser Th. Sister Carry / Th. Dreiser. – М., 1977. – 679 p.
5. Galsworthy J. The Forsyte / Galsworthy. – М., 1956. – 416 p.
6. Ganshina M.A. English Grammar / M.A. Ganshina, N.M. Vasilevskaya. – М.: Higher School Publishing house, 1964. – 644 p.
7. Khaimovich B.S. A course in English Grammar / B.S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. – М.: Vishayashkola, 1967. – 298 p.
8. The. Far from the madding crowd / Th. Hardy. – Lnd., 1967. – 464 p.
9. Voynich E.L. The Gadfly / E.L.Voynich. – М., 1954. – 343 p.
10. Waughm E. Prose. Memoirs. Essays / E.Waughm. – М., 1980. – 444 p.
11. Бархурдоров Л.С., Штелинг Д.А. Грамматика английского языка / Л.С. Бархурдоров, Д.А. Штелинг. – Москва: Высшая школа, 1973. – 424 с.
12. Усмонов К. Грамматикаи назарии забони англисӣ / К.Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат. 2009. – 239 с.

Калидвожаҳо: сифати феълӣ, шакли мутлақ, шакли ғайримутлақ, герундий, масдар, феълҳои ғайритасрифӣ.

Аннотация

ПЕРФЕКТНЫЕ И НЕПЕРФЕКТНЫЕ ФОРМЫ ГЛАГОЛА И ГЕРУНДИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ТАДЖИКСКИЕ ЭКВИВАЛЕНТЫ

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день проблеме - рассмотрению перфектных и не перфектных форм герундия в английском и таджикском языках. Вопрос о перфектных и не перфектных формах герундия, которые выражают разные грамматические значения, является одной из дискуссионных проблем языкознания. Также в статье уделяется значительное внимание противопоставлению этих двух форм данного вербалия, который относят к категории времени. Указывается, что данный вопрос является дискуссионным. На основании анализа примеров из двух языков, а также привлечения фактологического материала выявляется, что разница между этими двумя значениями заключается в том, что не перфектная форма герундия выражает то действие, которое следует или одновременно выполняется с действием, выраженным личной формой глагола.

Ключевые слова: *причастие, перфектная форма, не перфектная форма, герундий, инфинитив, вербалии.*

Annotation

PERFECT AND NON - PERFECT FORMS OF VERB AND GERUND IN ENGLISH LANGUAGE AND THEIR TAJIK EQUIVALENTS

The article dwells on the problem being actual for today – it is an analysis of perfect and non - perfect forms of gerund in both English and Tajik languages. The issue concerned with perfect and non - perfect forms of gerund which express different grammatical meanings is one of the controversial ones in the field of linguistics. In reference to it, considerable attention is paid to the contrast between these two forms of the verbal in question which refers to the category of tense, being a debatable one. Proceeding from the assumption of the analysis of the adduced examples from two languages and factual material the author of the article involves it is elicited that the difference between these two meanings lies in the fact that a non - perfect form of gerund expresses the action which follows or is concurrently the action expressed by the finite form of the verb fulfilled with it.

Keywords: *participle, perfect form, non - perfect form, gerund, infinitive, verbals.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исмадова Малика Раҳматуллоевна, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои Шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел: +992 917884403

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Чурақулов Б.

Сведие об авторе: Исмадова Малика Раҳматуллоевна, магистрантка второго курса факультета английского языка Таджикского государственного педагогического Университета имени Садриддина Айни. Тел: +992 917884403

Научный руководитель: к.п.н., доцент Джуракулов Б.

About the author: Ismatova Malika Rahmatulloevna, the master of 2 - nd year of English Language Faculty and south languages Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni. Phone number: +992 917884403

*Исматова Малика Раҳматуллоевна,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ*

ИСТИФОДАИ ЗАМОНҲОИ МУТЛАҚ ДАР АСАРҲОИ ТАРҶУМАШУДАИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Мақсади асосии омӯзиши таърихи ҳар як забон, ин шарҳ додани марҳилаи имрӯзаи мавҷудияти он ва имкон додани хубтар дарк кардани хусусиятҳои грамматикӣ муосири он мебошад.

Истилоҳи **Perfect** аз калимаи латинӣ гирифта шуда, **Perfectus** – мутлақ буда, ҳолатро ифода мекунад ва ба оқибати амал, ҳодиса ё ҳолати қаблӣ ишора мегардад. **Perfect** (мутлақ) ҳамчун шакли махсуси шифоҳӣ, ки (аз аорист ва ғайримутлақ фарқ мекунад) дар забонҳое, ки системаи хуби аломатҳои грамматикӣ шифоҳӣ доранд, хеле васеъ паҳн шудааст.

Истилоҳи **Perfect** (мутлақ) аксар вақт дар Юнони Қадим, дар забонҳои муосири скандинавӣ, англисӣ, испанӣ, форсӣ, ҳиндӣ ва туркӣ мушоҳида мешавад. Аммо он дар забонҳои латинӣ, русӣ, славянӣ муосир ва дар забони гуфтугӯи муосири фаронсавӣ вучуд надорад. Онҳо танҳо дар шакли ҳаттӣ нигоҳ дошта мешаванд.

Аз сабаби он, ки дар баъзе забонҳои дигар шакли феълии мутлақ вучуд надорад, ин далел маъноӣ онро надорад, ки хусусиятҳои грамматикӣ гурӯҳи замонҳои мутлақ дар ин забонҳо аз байн рафтааст, онҳо дар дигар шаклҳои феълӣ ё воситаҳои луғавӣ истифода бурда мешаванд ва берун аз контекст ин шаклҳо норавшан буда метавонанд. Масалан, шакли феълии забони англисии замони ҳозираи мутлақ ва замони гузаштаи мутлақ вобаста ба контекст дар забони тоҷикӣ ба гузаштаи дур ва гузаштаи нақлӣ шабоҳат дорад. Аммо оид ба замони мутлақи давомдор дар забони тоҷикӣ шаклҳои махсус вучуд надоранд, онҳо бо шаклҳои давомдори сиғаи ҳабарӣ, сиғаи нақлӣ ва тарзҳои лексикӣ ибраз мешаванд.

Шаклҳои мутлақ амалро ифода мекунанд, ки пеш аз лаҳзаи ҳозира (ва ба он алоқаманд) ё пеш аз лаҳзаи муайян дар гузашта ё оянда анҷом дода мешаванд. Онҳо бо феъли ёридохандаи «**to have**» дар вақтҳои зарурӣ ва сифати феълии 2 - и (Participle 2) - феъли асосӣ сохта мешаванд.

Айни ҳол, оид ба хусусиятҳои грамматикӣ гурӯҳи замонҳои мутлақ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз асарҳои тарҷумашудаи Пешвои Миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мисолҳои зерин оид ба **Present perfect tense, Past perfect tense, Future perfect tense** ва **Perfect continuous tense** меорем:

Present perfect tense – Замони ҳозираи мутлақ (гузаштаи нақлӣ) :

Замони ҳозираи мутлақ амали гузаштаеро ифода мекунад, ки ба замони ҳозира алоқамандӣ дорад. Он бо истифодаи феъли ёридохандаи «**to have**» ва сифати феълии 2 (сифати феълии замони гузашта) сохта мешавад:

To have +Participle 11

Барои истифодаи замони ҳозираи мутлақ, мо аз ибораҳои ифодакунандаи вақт: ин субҳ, ин ҳафта ва ин моҳ истифода мебарем. Ин ибораҳои ифодакунандаи вақт нишонаи ба охир нарасидани онро дорад, яъне ин субҳ – ҳоло ҳам субҳ аст, ин ҳафта - яъне ҳоло ҳафта ба охир нарасидааст.

Масалан: In the period of 25 years of the state independence in life of youth of Tajikistan **have been happened** many changes.

Дар давраи 25 соли Истиқлолияти давлатӣ дар ҳаёти ҷавонони Тоҷикистон дигаргуниҳои зиёд **ба вуқӯъ омадаанд** [4, 7].

From among all those devoted children, I shall name two that **have done** great patriotic services in the way of the country's independence.

Аз миёни он фарзандони содиқ ду нафарро номбар мекунам, ки дар роҳи истиқлолияти кишвар хидматҳои бузурги **ватандӯстона карданд** [2, 10].

Today on the threshold of the anniversary of independence, I **have been honored** to sign a government order that declares these two sons of the nation as the heroes of Tajikistan [6, 11].

According to the legislation for youth labor coverage **has been determined** the specific standards.

Мутобиқи қонунгузори Тоҷикистон ба меҳнат фарогирии ҷавонон меъёрҳои махсус **муқаррар карда мешаванд** [4, 257].

Дар ҷумлаҳои саволӣ феъли ёридоханда дар аввал пеш аз мубтадо ва дар ҷумлаҳои инкорӣ бошад пас аз он феъл ҳиссаҷаи инкорӣ «**not**» истифода мегардад.

Муқоисаи Present Perfect ва Past Indefinite

Дар забони англисӣ ҳам Present Perfect ва ҳам Past Indefinite амали замони гузаштаро ифода мекунанд. Вале дар мавриди истифодаи онҳо бояд ба қоидаҳои зерин назар расонид.

Амале, ки ба **Past Indefinite** ифода мегардад, нишон медиҳад, ки он қоида ба замони гузашта

тааллуқ дорад, аммо **Present Perfect** бошад нишон медиҳад, ки натиҷаи амал ба замони ҳозира алоқаманд мешавад.

Дар забони тоҷикӣ замони ҳозираи мутлақро ба **гузаштаи нақлӣ** шабоҳат медиҳанд. Шаклҳои нақлӣ феъл мефаҳмонанд, ки гӯянда воқеъ гардидани амалро аз нақли шахси дигар шунидааст. Дар ин маъно кор фармуда шудани шакли нақлӣ дар забони адабии ҳозира серистеъмол гардидааст. Ин шакл натиҷаи амал ва инчунин ба воситаи хулосабарории мантиқӣ ба амал оғоҳ гардиданро низ мефаҳмонад.

Гузаштаи нақлӣ аз шакли сифати феълии замони гузаштаи феъли асосӣ бо илова кардани бандакҳои хабарӣ сохта мешавад: хондаем, хондаед, хондаанд (**ем, ед, анд**).

Замони гузаштаи нақлӣ дар мавридҳои зерин кор фармуда мешавад:

а) Аз нақли шахси дигар маълум шудани воқеа;

б) Амали дар гузашта воқеъ гардида, ки натиҷаи он ҳоло намоён аст;

в) Дар ҳикоя, дар нақл кардани ҳодисаҳои гуногуни таърихӣ;

г) Сухан дар бораи далеле равад, ки вай ба гӯянда аз ин пеш намаълум буда, бо хулосабарории мантиқӣ ва ё пас аз воқеаи дигаре маълум гардидааст [3, 135].

Past perfect tense – Замони гузаштаи мутлақ (**гузаштаи дур**).

Замони гузаштаи мутлақ дар забони англисӣ бо ёрии феъли ёридиҳандаи «**to have**» дар замони гузашта «**had**» ва сифати феълии 2 (сифати феълии замони гузашта) сохта мешавад:

to had+Participle II

Замони гузаштаи мутлақ бошад, амали дар гузашта дар лаҳзаи муайян воқеъшударо ифода мекунад. Агар нутқ тобишҳои пайдарҳамӣ дошта бошад, замони гузаштаи мутлақ бештар дар ҷумлаҳои мураккаби пайвасти истифода бурда мешаванд. Ин замон дар забони тоҷикӣ бо феъли замони «**гузаштаи дур**» ифода меёбад [5, 69 - 76].

Замони гузаштаи мутлақ барои нишон додани ду ва ё зиёда ҳодисаҳои хронологӣ, ки пайи ҳам рух додаанду амали дуум пеш аз амали якум ба вуқӯъ пайваستاаст, истифода бурда мешавад.

Масалан: In every step and on decision of every problem the Head of the country the President of the Republic of Tajikistan His Excellency Emomali Rahmon **had been** with young people, supported and led them.

Дар ҳалли ҳар як мушкилот Сарвари мамлакат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамроҳи ҷавонон буданд ва онҳоро дастгирӣ ва пешвой мекарданд [4, 7].

Дар забони тоҷикӣ замони гузаштаи мутлақро ба **замони гузаштаи дур** шабоҳат медиҳанд. Шакли замони гузаштаи дур аз сифати феълии замони гузаштаи феъли асосӣ ва ёридиҳанда дар замони гузашта сохта мешавад. Шакли замони гузаштаи дур амалеро мефаҳмонад, ки дар гузашта воқеъ гардида, то сар шудани амали гузаштаи дигар ба анҷом расидааст;

Future perfect tense – Замони ояндаи мутлақ.

Замони ояндаи мутлақ дар забони англисӣ бо истифодаи феъли ёридиҳандаи «**have**» дар шакли Future Indefinite (**shall have, will have**) ва сифати феълии 11 (сифати феълии замони гузашта) сохта мешавад. Ин замон иҷро шудани амали мутлақо тамом мешудаеро барвақттар аз амали дигар дар оянда ифода мекунад. Яъне мутлақо иҷро шудани амалеро то мавриди муайян дар оянда нишон медиҳад:

Масалан: In 2017 from the date of adoption of the Law of the Republic of Tajikistan «On state youth policy», i.e. the official forming of state youth policy **will have passed** 25 years.

Соли 2017 аз санаи қабули Қонуни нахустини соҳаи кор бо ҷавонон «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон», яъне ташаккулёбии сиёсати давлатии ҷавононро 25 сол **пур мешавад** [4, 374].

The systematic and stable activity of the authorized state body of youth affairs - former Committee of youth affairs under the Government of the Republic of Tajikistan or Committee of youth affairs, sport and tourism under the Government of the Republic of Tajikistan **will have celebrated** the 20th anniversary.

Ҷаъолияти бонизом ва устувори мақомоти ваколатдори соҳаи кор бо ҷавонон - собиқ Кумитаи кор бо ҷавонони назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ё Кумитаи ҷавонон, варзиш ва сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар соли 2017 – 20 сол **пур мешавад** [4, 375].

Дар ҷумлаҳои саволӣ феълҳои ёридиҳандаи «**shall**», «**will**» дар аввали ҷумла пеш аз мубтадо гузошта мешавад. Дар ҷумлаҳои инкорӣ ба феълҳои ёридиҳандаи «**shall**», «**will**» ҳиссаҳои инкории «**not**» ҳамроҳ мегардад.

Perfect Continuous Tense – замони мутлақӣ давомдор дар забони англисӣ дар замони ҳозираи мутлақ (Present Perfect Tense), замони гузаштаи мутлақ (Past Perfect Tense) ва замони ояндаи мутлақ

(Future Perfect Tense) истифода бурда мешавад. Аз рӯи хусусиятҳои грамматикӣ, дар ҳар яке аз замонҳо, баъд аз феъли ёридоханда ва сифати феълии 11 (сифати феълии замони гузашта) охирчаспаки – **ing** - ро мегирад.

Present Perfect Continuous Tense – Замони ҳозираи мутлақи давомдор барои ифодаи амалҳое, ки то ба наздикӣ ва ё то вақти гуфтугӯ давом доштанд, истифода бурда мешавад:

to have +participle 11+ ing

Past Perfect Continuous Tense – Замони гузаштаи мутлақи давомдор барои ифодаи амалҳое, ки дар гузашта то як нуктаи муайян идома доштанд, истифода бурда мешавад:

7to had +participle 11+ ing

Маҷалас: The society with a feeling of deep support in the image of the selected Head - the President of the Republic of Tajikistan, His Excellency Emomali Rahmon **had been working** hard.

Чомеа бо эҳсоси пуштибонии амиқ ва таъмини зиндагии шоиста дар Симои Сарвари тозаинтихобгардида – Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саршори кору **заҳмат буданд** [1, 257].

Future Perfect Continuous Tense – Замони ояндаи мутлақи давомдор барои ифодаи амалҳое, ки дар ояндаи давомдор, дар як нуктаи муайян идома доштанд, истифода бурда мешавад.

Дар забони тоҷикӣ бошад, замони мутлақи давомдор бо замони гузаштаи ҳикоягӣ, ки ба анҷом расидан ё нарасидани он номаълум аст, шабоҳат дорад.

Адабиёт:

1. Advanced Grammar in Use, Martin Hewings – Cambridge University. – Press, 1999 – 2013. – 294 p.
2. Tajiks in the Mirror of History. Emomali Rahmon. – Dushanbe, 1997. – 136 p.
3. Ниёзмухаммадов Б. Н. Грамматикаи забони тоҷикӣ. – Сталинобод, 1956. – 230 с.
4. Пешвои миллат бо ҷавонон – Nation's Leader with youth. – Душанбе, 2017. – 390 с.
5. Туйғунов Н., Сангинов Ф. Грамматикаи забони англисӣ. – Душанбе, 2013. – 140 с.
6. Эмомалӣ Раҳмон ва чомеаи ҷаҳон (Бо забони тоҷикӣ, русӣ, англисӣ) Абдуфаттоҳ Шарифзода. – Душанбе, 2011. – 372 с.

Калидвожаҳо: замони мутлақ, асарҳои тарҷумашудаи Пешвои Миллат, муқоиса, замони ҳозираи мутлақ, сифати феълии 11, замони гузаштаи мутлақ, гузаштаи дур, замони ояндаи мутлақ, замони мутлақи давомдор.

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВЕРШЕННОГО ВРЕМЕНИ В ПЕРЕВОДНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ

Данная статья посвящена изучению совершенного времени в английском и таджикском языках. В данной статье рассматриваются грамматические особенности группы совершенного времени в английском и таджикском языках в переведенных произведениях Лидера Нации. А также мы сравниваем настоящее совершенное время, прошедшее совершенное время, будущее совершенное время и совершенное продолженное время в английском и таджикском языках, в переведенных произведениях Лидера Нации.

Ключевые слова: совершенное время, переведенных произведениях Лидера Нации, сравнение, настоящее совершенное время, причастие 11, прошедшее совершенное время, будущее совершенное время, совершенное продолженное время.

Annotation

THE USE OF THE PERFECT TENSES IN THE TRANSLATED WORKS OF THE LEADER OF THE NATION

The article is devoted to the research dealing with perfect tenses in English and Tajik languages. In this article, we will consider the grammatical features of the group of perfect tenses in English and Tajik languages, in the translated works of the Leader of the Nation. And also, we compare the Present Perfect Tense, Past Perfect Tense, Future Perfect Tense and Perfect Continuous Tense in English and Tajik languages based on the translated works of the Leader of the Nation.

Keywords: perfect tense, translated works of the Leader of the Nation, compare, present perfect tense, participle 11, past perfect tense, distant past, future perfect tense, perfect continuous tense.

Маълумот доир ба муаллиф: Исмадова Малика Раҳматуллоевна, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: +992 917884403

Роҳбари илмӣ: Эмомов И. Б.

Сведие об авторе: Исмадова Малика Раҳматуллоевна, магистрантка второго курса факультета английского языка, Таджикского государственного педагогического Университета им. С. Айни. Тел.: +992 917884403

Научный руководитель: Эмомов И. Б.

About the author: Ismatova Malika Rahmatulloevna, the master of 1 - st year of English Language Faculty, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: +992 917884403

МУҚОИСАИ ЛАҲЧАҲОИ БРИТОНИЁВӢ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ АНГЛИСӢ

Тавре ки маълум аст, «лаҳча» ҳамчун як навъ забони умумӣ фаҳмида мешавад, ки аз ҷониби шумораи нисбатан маҳдуди одамон, ки бо як ҳудуди умумӣ, иҷтимоӣ, касбӣ алоқаманданд, истифода мешавад [4, 149].

Дар баробари ин, лаҳча (дар муқоиса бо варианти забонӣ) дар баробари меъёри адабӣ амал мекунад ва наметавонад ҳамчун забони мустақили алоҳида баромад кунад. Аз тарафи дигар, лаҳча метавонад ғушҳои дигарро аз қаламрави муайян кӯчонад ва ҳатто асоси забони адабӣ гардад. Ин аллакай дар таърихи забони англисӣ рӯй додааст.

Дар асрҳои 8 - 9 - ум лаҳчаи салтанати саксонии ғарбии Вессекс, ки дигар ғушҳоро иваз карда, ба меъёри муоширати байни ҳамаи ҳафт салтанат табдил ёфт. Забони англисӣ бо лаҳчаи Вессекс то забт шудани норманҳо дар Англия дар асри 11 алоқаманд буд. Пас аз ду қарни бартариати Фаронса дар Бритониё, нақши асосии лаҳча, ки барои муттаҳид кардани бритониёӣҳо бар зидди аристократияи фаронсавӣ буд, ба лаҳчаи Лондон вогузор шуд. Маҳз он асоси забони адабии муосири англисӣ гардид.

Таснифи лаҳчаҳои минтақавии муосири англисӣ мушкилоти ҷиддиро пеш меорад, зеро сарҳадҳои онҳо хеле нозуканд ва стандарти забони ҳарчи бештар ба минтақаи тақсимои нутқи лаҳчаҳо дохил мешавад. Яке аз кӯшишҳои ҷиддитарини чунин таснифҳо аз ҷониби А.Эллис анҷом дода шудааст. Гарчанде, ки ин таснифот аз камбудӣҳо холӣ нест, вай дар маҷмӯъ ҳаритаи диалектии Англияи муосирро қомилан дуруст инъикос мекунад ва аз тарафи бисёр диалектологҳо асос гирифта шудааст.

Муаллиф иброн мекунад ки, лаҳчаҳои англисиро метавон ба 5 гурӯҳи қалон тақсим кард: **шимолӣ, марказӣ ё миёна, ғарбӣ, ҷанубӣ ва шарқӣ.**

Илова ба ин гурӯҳҳо дар Британияи Кабир, тавсия дода мешавад, ки байни лаҳчаҳои шотландӣ, уелсӣ ва ирландии забони англисӣ бартари мавҷуд аст.

Ҳамин тавр, масалан, дар лаҳчаи ирландӣ шумо метавонед ибораҳои зеринро пайдо кунед: It's sorry you will be place to you will be sorry; — Чаро уро пурсидед? - «He was after insulting me» he had insulted me. Дар айни замон, дар забони Британияи Кабири муосир бештар аз ҳама маъмул лаҳчаҳои минтақавӣ мебошанд, на забони англисии адабӣ (R.P.) Тибқи назарсанҷиҳои бритониёӣ ҷолибтарин лаҳчаҳо инҳоянд:

1) лаҳчаи мамнуъи сокинони Манчестер, ки бо тақсими садои бинӣ димоғӣ [ŋ] ба овозҳои [n] ва [g] фарқ мекунад.

Тамоюли носозигии равшани ҳамаи ҳамсадоҳо ва пурзуршавии ҳамсадоҳо [p], [t], [k] мушоҳида мешавад. Дар калимаҳои deal, heal, lean, speak, weak диғафи ea ба ҷои меъёр [e:] ҳамчун [i:] талаффуз мешавад;

2) Merseyside (Scouse) – лаҳчаи Ливерпул. Ин лаҳча қомилан реша надорад. Ҳарфи u [ju] дар ҳиҷоҳои пӯшида ҳамчун u талаффуз мешавад: butter [butz]. Ҳарфи a дар ҳиҷоҳои пӯшида ҳамчун [o]. махсусан пеш аз m, n: apple [opl], lad [lod], back [bok], man [mon].

Фрикативҳо байни дандонҳо [θ] ва [ð] мутаносибан [f] ва [v] талаффуз мешаванд;

3) лаҳчаҳои Шотландия, шимоли Англия (geordie).

Ин лаҳчаҳо дар асрҳои 15 - 16 асосан ба ивазшавии садонок дучор нашудаанд: калимаҳои house, out, down талаффуз мешаванд [hu: s], [u: t] [du: n]. Дар калимаҳои stone, bone, hole, rode ва ғ. дифтонг [ei] талаффуз мешавад: [stein], [bein], [heil], [reid]. Қобили зикр аст, ки садонокӣ [ɛ:]], чун дар «bird», дар джорди ҳамчун [o:]] талаффуз мешавад, чун дар калимаи «chalk» ҳамин тавр шунида мешавад, «heard» аз «hoard» фарқ намекунад. Дар лаҳчаҳои шотландӣ калимаҳои dance, glance, chance одатан бо дарозии [æ:]] талаффуз мешаванд. Дар лаҳчаи шимолӣ садои [a] дар калимаҳои cat, hand, hat талаффуз мешавад;

4) лаҳчаҳои ирландии шимолӣ. Дар ҳамаи лаҳчаҳои номбаршуда (ба ғайр аз лаҳчаҳои шимолӣ) ҳамсадо [h] дар аввали калимаҳо аз байн рафтааст.

Лаҳчаҳои Ҷанубу Шарқӣ ва Уелсӣ ҷолибтарин ба ҳисоб мераванд. Дар ин ҷо Лондон ҷои махсусро ишғол мекунад. Оҳанги сокинони мағруро он ва одати дароз кардани садо [e] онҳоро бо дағалӣ обрӯю эътибор пайдо кард. Вақтҳои охир дар забони англисӣ тамоюли равшани вайрон кардани меъёри забон мушоҳида карда мешавад. Ин Estuary English аст - як лаҳни шадид, рамзи

таъми бад, ки аз экранҳои телевизион паҳн шудааст. Аз тарафи дигар, ин як шакли забони англисӣ аст, ки дар Лондон ва атрофи он ва васеътар дар ҷануби шарқи Англия дар қад - қадӣ дарёи Темза ва (estuary). он ҳарф мезанад.

Онро на танҳо сиёсатмадорон, варзишгарон ва натоқони маъруф, балки писари хурдии маликаи Англия, шоҳзода Эдвард низ истифода мебаранд. Estuary English бо овози [ɪ], ки аз ҷиҳати садо ба [w] монанд аст, вақте ки milk bottle ҳамчун, miwk bottoo ё football ҳамчун foo'baw талаффуз мешавад, ё қариб пурра нест кардани садо [t] фарқ мекунад, вақте ки ба ҷои он quite nice мешунавем [kwai 'nais]... Яке аз хусусиятҳои асосии лаҳҷаҳои ҳудудӣ муносири англисӣ (инчунин ғӯишҳои забонҳои дигар) консерватизми онҳост. Ин ва ё он қадравӣ аз меъёри адабӣ бештар на бо эволютсия, балки дар набудани таҳаввулот ба вучуд омадааст: бисёр падидаҳои забонии давраҳои гуногуни таърихи забон дар лаҳҷаҳо нигоҳ дошта мешаванд, инчунин намудҳои гуногуни таъсири забони хориҷӣ – скандинавӣ., норманӣ, фаронсавӣ ва ғайра. Хусусияти дигари лаҳҷаҳои муносири англисӣ дар ҳама сатҳҳои забон (фонетика, грамматика ва махсусан лексика) тағйирёбанда аст [3, 102].

Аммо, дар баробари мансубият ба як қаламрави муайян, як лаҳҷа метавонад бо иттиҳодияҳои иҷтимоӣ ва касбии одамон низ алоқаманд бошад. Лаҳҷаҳои иҷтимоӣ як қатор падидаҳои аз ҷиҳати генетикӣ, функционалӣ ва сохторӣ фарқкунандаро дар бар мегиранд:

1.Лаҳҷаҳои касбӣ яъне, як навъ лаҳҷаи иҷтимоӣ, ки одамони як касб ё корро ба ҳам меорад;

2.Жаргонҳо (арго), яъне лаҳҷаҳо, ки аз унсурҳои кам ё камтар тасодуфӣ интихобшуда, тағйирёбанда ва омехтаи як ё якчанд забони табиӣ иборатанд ва аз ҷониби як гурӯҳи алоҳидаи иҷтимоӣ бо мақсади ҷудои забонӣ, ҷудой аз дигар ҷомеаи забонӣ истифода мешаванд (одатан дар муоширати шифохӣ), баъзан ҳамчун забонҳои махфӣ (масалан, жаргонҳои дуздон).

Мо метавонем чунин навъҳои жаргонҳои англисиро қайд кунем, ки а) «сленгҳои баръакс»: масалан, yob ба ҷои boy; б) «жаргонҳои марказӣ»: масалан, ilkem ба ҷои milk; в) «сленги қофиянок» (бештар кокнӣ, вақте ки калимаи муайян бо ҷузъи аввали ибораи қофиябандии он ҷойгир мешавад), масалан, money бо bread иваз мешавад (bread ва honey) иваз мекунад; face – ба boat (boat race); lodger – ба dodger (artful dodger); г) ба истилоҳ «medical Greek»: масалан, douse - hog ба ҷои house - dog.

Ҳамаи ин навъҳои псевдо – сленгҳо танҳо ба хоҳири нофаҳмо гардонидани забони як гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ истифода мешаванд. Ба жаргонӣ на танҳо таҳрифи калимаҳои мавҷудаи забон, балки иқтисоси сершуморе низ ҳос аст, ки зухуроти берунии онҳо аксаран тавре тағйир меёбад, ки аз дигар лексемаҳои забони додашуда фарқе надорад. Хусусияти хеле махсусгардонии жаргонро аз руи материали лексикаи барои муассисаҳои гуногуни таълимӣ ҳос нишон додан мумкин аст: берун аз ин муассисаҳо луғати зикршуда ё тамоман истифода намешавад ва ё ба маънои дигар истифода мешавад. Масалан, жаргонҳои зерин дар Итон истифода мешаванд: scug «шаҳси беарзиш», «ҳаром», tug «доғишҷӯи коллеч»; ба Мактаби Вестминстер: bag «шир», beggar «шакар».

Коллечи Винчестер: to go continent «дар хона мондан», tug; «Оддӣ, муқарарӣ». Дар байни лаҳҷаҳои иҷтимоӣ дар забони англисӣ ба истилоҳ сленг мавқеи хеле махсусро ишғол мекунад. Дар доираи ин мафҳум бештар падидаҳои гетерогении нақшаи луғавӣ ва услубӣ қарор мегиранд.

Машхуртарин пажӯҳишгари сленгҳои англисӣ Э. Партрич ва пайравони ӯ жаргонро дар доираи гуфтугӯи хеле нозук, ноустувор, ба ҳеҷ вачҳ рамз кушои нашудаанд ва аксаран маҷмӯи лексемаҳои комилан бесарусомон ва тасодуфӣ ифода мекунад, ки шуури ҷамъиятии одамони муҳити иҷтимоӣ ё касбӣ ба як гурӯҳи муайян мансубанд [5, 78].

Сленг ҳамчун истифодаи бошуурона ва қасдан аз ҷузъҳои луғавии умумии адабӣ дар нутқи гуфтугӯӣ бо ҳадафҳои сирф услубӣ ба ҳисоб меравад: эҷод кардани таъсири навоарӣ, ғайриоддӣ, тафовут аз намунаҳои эътирофшуда, изҳороти мушаххас, зинда, баён, дақиқ ва инчунин барои пешгирӣ кардани қолаб ва кликҳо расонидани кайфияти муайяни ғӯянда мебошад.

Ҳар як лаҳҷаи Бритониёи муосир пур аз сленгизмҳо аст. Онҳо натиҷаи таъсири ҳам натиҷаҳои гуногуни луғавӣ ва ҳам фонетикӣ (азхудшавӣ, кутӯхшавӣ) мебошанд. Ҳамин тавр, масалан, дар баъзе минтақаҳои Лондон шумо метавонед жаргонҳои дар боло зикршудаи кокниро пайдо кунед: applepie – apple pie – sky, Brahms and Lizst – pissed, baked potatah – see you later, Cain and Abel –table, saucepan lid – kid, Mickey Mouse – house, whistle and flute – suit. Сленги Бирмингем, дуввумин шаҳри калонтарин дар Англия, бо номи Брумми маъруф аст. Аксар вақт калимаву ибораҳои зеринро шунидан мумкин аст: aagen – again, ar kid – younger brother, borrow me – lend me, come off it – to show disbelief, gob – mouth, gew – to go, avya – have you, awroit – all right, Oi'm gooin to tha boozier – I'm going to the pub, ten arff – it really is, wstyme – what is the time?, wuzup – what's up.

Адабиёт:

1. Артемова А. Ф. First Aid in English. – М., 2005.
2. Вейхман Г. А. Новое в грамматике современного английского языка. – М., 2006.
3. Маковский М. М. Английские социальные диалекты. – М., 1982.
4. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь - справочник лингвистических терминов. – М., 1976.
5. Partridge E. Slang To – Day and Yesterday. – London, 1960.

Калидвожаҳо: *лаҳча, сленг, забони модарӣ, лаҳчаҳои минтақавӣ, лаҳчаҳои бритониёӣ, кокни, талаффуз.*

Аннотация

СРАВНЕНИЕ БРИТАНСКОГО ДИАЛЕКТА ЯЗЫКОВ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются британские диалекты в современном английском языке. Как известно, под диалектом понимается род общего языка, которым пользуется относительно ограниченное число людей с общим, социальным, профессиональным происхождением. При этом диалект (в отличие от языкового варианта) действует параллельно литературной норме и не может выступать как самостоятельный язык. Диалект же может вытеснять с той или иной территории другие диалекты и даже стать основой литературного языка.

Ключевые слова: *диалект, сленг, носители языка, региональные диалекты, британские диалекты, кокни, произношение.*

Annotation

COMPARISON OF THE BRITISH LANGUAGES IN MODERN ENGLISH

This article deals with British dialects in modern English. As you know, a dialect is understood as a kind of common language used by a relatively limited number of people with a common, social, professional origin. At the same time, the dialect (unlike the linguistic variant) operates in parallel with the literary norm and cannot act as an independent language. A dialect, on the other hand, can displace other dialects from a given territory and even become the basis of a literary language.

Keywords: *dialect, slang, native speakers, regional dialects, British dialects, cockney, pronunciation.*

Маълумот доир ба муаллиф: Кабирова Мунира Кароматуллоевна, магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: +992 987922679

Роҳбари илмӣ: Утаев М. М.

Сведения об авторе: Кабирова Мунира Кароматуллоевна, магистрантка второго курса факультета английского языка, ТГПУ имени С. Айни. Тел.: +992 987922679

Научные рукавадитель: Утаев М. М.

About the author: Kabirova Munira Karomatulloevna, the 1st year, master degree English language faculty TSPU named after Sadriddin Ayni. Phone: +992 987922679

Scientific supervisor: Utaev M. M.

Салиева Гулнора Абдухамидовна,

магистрант первого года обучения кафедры стилистики и теории перевода

СРАВНЕНИЕ КОНЦЕПТА NON/BREAD В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Концепт (от латинского *conceptus* - схватывание, понятие) структурно - содержательная единица сознания, отражающая совокупность знаний, представлений, мнений об объекте мысли [3, 1]. Ещё в начале 20 века философы активно начали изучать концепт, считая бытие абсолютно независимым от человека. К концу 20 и началу 21 - веков наметились два основных подхода к изучению концептов: лингвокультурологический (С.Х. Ляпин, Ю.С. Степанов, А.Н. Красавский, В.И. Карасик, Г.Г. Слышпин) и лингвокогнитивный (Н.Д. Арутюнова, Д.С. Лихачёв, А.П. Бабушкин, Е.С. Кубрякова, З.Д. Попова, И.А. Сернин). Но несмотря на опровержения теорий философов - классиков, исключением стал Кант и его учения. В нём современные философы 20 века в особенности высоко оценили идею, согласно которой люди видят мир исключительно сквозь призму человеческого сознания. Он заключался в том, что Кант выделяет в реальности два мира: мир явлений и мир «вещей в себе» [2, 3 - 10]. Кант совершил «коперниканский переворот» в философии: указал на то, что мы постигаем мир не таким каков он есть, а таким, каким он является нам сквозь призму познавательных способностей нашего разума (которые ограничены) [4]. И так можно сделать вывод, что концепт начали исследовать задолго до наших современников, но сам термин «концепт» в лингвистике стал употребляться с 90 - х годов. Можно утверждать, что понятие концепта до сих пор не получило однозначного понимания. Однако, есть утверждение, что под концептом в современной лингвистике понимается «глобальная мыслительная единица». Концепты — это идеальные сущности, которые формируются в сознании человека [3].

Опираясь на знание великих лингвистов мы изучаем концепт хлеб - *non* - *bread*. Важно отметить, что центр концепта составляют лексика *bread*, а периферию *cake*, *pie*, *cookie*, *biscuit* и т.п. В английском языке было выявлено следующие лексические единицы, которые относятся к анализируемой концепте.

Bread - хлебный; хлебопекарный (*grain, baking*)

Pie - пирог; пирожок, расстегай

Sweet bread - сладкий хлеб

Bread - существительное: хлеб

Stale bread - чёрствый хлеб; не свежий

New bread - свежий хлеб;

Brown bread - а) хлеб из непросеянной муки (в Великобритании); б) тёмный хлеб из пшеницы или ржи, смешанной кукурузой.

Bread - хлеб - глагол: панировать; обваливать в сухарях

Bread - собирательное; еда, пища - средства к существованию;

Corn bread - хлеб из кукурузы; маисовый.

Wheat bread - хлеб, сделанный из пшеничной муки.

Loaf of bread - батон хлеба.

Pie - пирог, торт, пирожок, сладкий пирог; лёгкая добыча.

Berry pie - ягодный пирог в котором имеется начинка из ягод.

Chocolate cream pie - шоколадный торт с кремом; сладкий десерт.

Meat pie - мясной пирог; состоит из теста и мясной начинки; может быть использована в качестве начинки любого мяса или дичь.

Apple pie - традиционный яблочный пирог англичан (американцев, начинкой может быть только яблоко, яблочный джем/пюре).

Sponge cake - бисквит; бисквитный торт.

Sponge cake goods - бисквитные изделия.

Sponge cake pudding - бисквитный пудинг.

Scone - ячменная пшеничная лепёшка, булочка.

Brown scone - лепёшка из непросеянной муки.

Bread roll - бублик; булочка, в форме круга, из пшеничных сортов муки.

Словосочетание:

To make (to earn) one's bread - зарабатывать на хлеб.

A thick slab of homemade bread - толстый ломоть домашнего хлеба.

A basket of warm, crusty bread - корзина тёплого, хрустящего хлеба.

Необходимо понимать, что будучи основным компонентом национальной культуры, концепт

bread является мерилем ценностей, отражает важнейшие категории, критерии жизненной философии народа - носителя языка. Эти различия в первую очередь обнаруживают себя в лингвоспецифичных словах, которые не переводятся на другие языки и заключают в себе специфические для данного языка концепты.

Bakery goods - хлебобулочные изделия.

Rye bread - ржаной хлеб.

Whole grain bread - цельно зерновой хлеб.

(Из немецкого Prezel, Brezel) Pretzel - крендель, посыпанный солью, в виде кольца, подаётся в качестве закуски.

Garlic bread - чесночный хлеб.

Pita bread - пита - лаваш плоской формы, пресный хлеб.

Bun - булка с изюмом, с корицей, плюшка.

Bagel - рогалик, бублик, баранка (был завезён в Америку евреями из Германии, культовое нью-йоркское блюдо; в форме кольца с различными начинками и посыпками.

Roll - круглая, булочка.

Bread sticks - хлебные палочки.

Donut - пончик =Doughnuts/

Spice - cake; honey - cake - пряник.

Cupcake - кекс.

Pancake - блинчик.

Fritter, thick pancake - оладья.

Pasty, patty - пирожок.

Meat pasty - чебурек.

Sweet rolls - сдобные булочки.

Waffles - вафли.

English muffins - английская сдоба; маффины.

Croissant - круассан.

Sourdough bread - хлеб на закваске.

Практически в каждой культуре мира, хлеб представляет собой один из элементов, при помощи которого создаётся такая модель мира, где он приобретает символические характеристики, в процессе этого формируется определённый код, который реализуется в текстах традиционной культуры, при этом есть вероятность замены его другим кодом, несущим ту же информацию.

В оксфордском словаре даны следующие определения слова bread и его периферии:

1) Food made of flour, a bread roll; Italian breads.

2) Cake; a sweet food; piece/slice of cake; to make/bake a cake; a chocolate cake; fruit cake; sponge cake; Christmas/wedding cake.

3) Pie: apple pie; a steak and kidney pie; custard pie; a pie dish; sides and top of pie.[]

Как показано в словарных статьях, в английской культуре, как впрочем, и в других культурах, хлеб прежде всего воспринимается как пищевой продукт, и вообще пропитание. В культуре разных народов мира хлебу выделено почётное место: гости, со своей стороны, должны отломить кусочек хлеба от карава, макнуть его в соль и съесть. В Англии на данный момент нет традиции приветствовать гостей с хлебом - солью. В таджикской культуре хлеб также имеет огромное значение: ни один накрытый дастархан не может быть без хлеба - он является главным и необходимым атрибутом в культуре нашего народа. Это не просто пищевой продукт, выпекаемый из муки, но все различные сладости и угощения состоят из хлебобулочных изделий: гирдача, чапотй, чагалдак, кулча, фатир, нон бо орди сиёх, калома, орзук, фатири санги, фатир маска, курутоб, шакароб, самбӯса (алафй, гӯштй, кадугй), манту (гуштй и кадугй), хонума (гуштй и кадугй), кулчақанд и т.п. Мы решили исследовать концепт нон - bread, и составить список родства и различий даного предмета.

Чапоти - нони калони обмолии ордолу

Лаваш - большая лепешка

Mita bread - lavash flat shape

Кулча - нони хурдакаки равғанмоливу ширмоли

Булочка - небольшая буханка хлеба с маслом и молоком

Booth - loaf of bread

Самбуса - хаамири варакини равғанолуе, ки аз таркиби гушт, пиёз ва махсулотҳои хушбӯйкунанда иборат мебошад.

Самса - пельменное тесто представляет собой лист масляного тесто с начинкой из мяса, лука и приправ.

Meatpie - dumpling with dough with local filling.

Манту - хаамири ообмолии сахтшуридаи бо гушт ва ё каду метавонад шуд

Манту - это крутое тесто, приготовленное как с начинкой из мяса так и из тыквы.

Mantu - steamed stiff dough with meat or pumpkin filling.

Оши угро - хаамири обмолии сахтшуридаи бурида ва дар шурбо чушида

Лапша - крутое нарезанное тесто сваренное в супе.

Moodles - cool cut welding dough into soup.

Кулчақанд - хаамири ширмолии ширин.

Печенье - сладкое молочное тесто.

Cookies - sweet milk dough.

Чак чак –хаамири тухммолии ширин.

Чак чак - сладкое яичное тесто.

Chak chak - seet egg dough.

Орзук - хаамири ширин ва ё шури дар равған бирён карда.

Орзук - сладкое или же соленное тесто обжаренное в масле.

Orzuk - sweet or salty dough fried in batter.

Донат ширин - хаамири ширини мудаввар ботаркиби шоколад ва ё дигар намуд ширини.

Пончик - сладкое тесто круглой формы с начинкой из шоколада или другой сладости.

Donut - round sweet dough with chocolate or any other sweet filling.

Таким образом, можно сказать, что одним из самых распространённых направлений лингвистических исследований является изучение языковой репрезентации отдельных концептов, что позволяет говорить о становлении лингвоконцептологии [7, 1].

Литература:

1. How many different types of bread are there (<https://breadposter.blogspot.com/2020/08/how-many-different-types-of-bread-are.html>)
2. Ангелова М.М. «Концепт» в современной лингвокультурологии / М.М. Ангелова // Актуальные проблемы английской лингвистики и лингводидактики. Сборник научных трудов. Выпуск 3. - М., 2004. - С. 3 - 10. М.М. Ангелова.
3. В. А. Пищальникова // «Концепт» // Большая российская энциклопедия (<https://bigenc.ru/linguistics/text/2094246>)
4. К вопросу о сопоставлении лингвокультурных концептов / Текст научной статьи по специальности «Языкознание и литературоведение» / Медведева Татьяна Сергеевна С. 1 - 13.
5. Концептуальные основы теории познания в философском наследии И. Канта [Текст] / Хочуев И.Ч., Хубиев Б.Б. - научной статьи по специальности «Философия, этика, религиоведение»)
6. Русско - таджикский словарь (<https://russko-tadzhikskij-slovar.slovaronline.com/>).
7. Толковый словарь таджикского языка (<https://sanstv.ru/dict/таджикский>).

Ключевые слова: *концепт, концептология, лингвокультура языка, лингвистика, хлеб, английский и таджикский языки, энциклопедический словарь.*

Аннотатсия

МУҚОИСА КОНСЕПТИ НОН/BREAD, БАЙНИ ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Дар ин мақола мафҳуми нон/ bread дар муқоиса байни забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ таҳлил шудааст. Муаллиф мафҳуми нон/bread - ро муқоиса ва таҳлил намуда, шабоҳат ва тафовути ин мафҳумро дар фарҳангҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳад. Дар мақола ҳамчунин нишон дода шудааст, ки тафаккури ҳар фарҳанги забонӣ хусусияту вожагҳои худро дорад. Муаллиф ба ҳулосае меояд, ки мафҳумҳо воҳидҳои идеалие мебошанд, ки дар шуури инсон ташаккул меёбанд.

Калидвожаҳо: *концепт, концептология, фарҳанги забонӣ, забонишиносӣ, нон, забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, лугати энциклопеди.*

Annotation

COMPARISON OF THE CONCEPT NON/BREAD IN THE ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article analyzes the concept of non/bread in comparison between English and Tajik languages. The author conducts a comparative analysis of the non/bread concept and points out the similarities and differences of this concept in the cultures of the English and Tajik languages. The article also shows that the mentality of each linguistic culture has its own characteristics and characteristics. The author comes to the conclusion that concepts are ideal entities that are formed in the human mind.

Keywords: *concept, conceptology, linguistic culture of the language, linguistics, bread, English and Tajik languages, encyclopedic dictionary.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Салиева Гулнора Абдухамидовна, магистранти соли дуёми факултети забонҳои хориҷӣ, Донишгоҳи Давлатии Омӯзгорӣ ба номи С.Айнӣ. телефон: +992917363688 почтаи электронӣ: solievagulnora1980@gmail.com.

Рохбари илмӣ: д.и.п. Каримов Ш. Б.

Сведения об авторе: Салиева Гулнора Абдухамидовна, магистрантка второго курса факультета иностранных языков, Таджикского Государственного Педагогического университета им. С.Айни. телефон: +992917363688 эл.почта: solievagulnora1980@gmail.com.

Научный руководитель: д.п.н. Каримов Ш.Б.

About the author: Salieva Gulnora Abdukhamidovna, first - year undergraduate student of the Faculty of Foreign Languages, Tajik State Pedagogical University named after. S. Aini. phone: +992917363688 e - mail: solievagulnora1980@gmail.com.

Supervisor: Ph.D. Karimov Sh.B.

*Сулаймонова Азмина Муминджоновна,
магистрант второго курса кафедры языкознания и сравнительной типологии факультета английского языка*

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ БРИТАНСКОГО И АМЕРИКАНСКОГО ВАРИАНТОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Английский – самый распространенный язык на Земле. В целом английский язык имеет различные вариации и диалекты, например, классический британский и современный английский. Все они отличаются друг от друга тем или иным образом. Американский является также лишь вариантом английского, поскольку он – основа американского.

В начале семнадцатого столетия колонисты из Англии начали приносить свой язык в Америку. Первое поселение англичан в Северной Америке было основано в 1607 г. – это был город Джеймстаун на территории нынешнего штата Виргиния. В ноябре 1620 г. прибывшими на корабле «Мэйфлауэр» пуританами был основан город Плимут. Жители этих двух поселений имели различные языковые традиции. Колонисты Джеймстауна «прибывали главным образом из западной части Англии, из таких графств, как Сомерсет и Глостершир, с характерным для этих мест произношением (озвончение звука [s], то есть название Сомерсет они произносят как Зомерзет, и раскатистое произношение звука [r] после гласных)» [1, 288]. Плимутские колонисты прибывали из восточных графств Англии (Линкольншир, Ноттингемшир, Эссекс, Кент) и Лондона, где говоры были несколько иного рода – так, звук [r] после гласных там отсутствовал. Эти звуковые различия продолжали сохраняться и в дальнейшем. Носители различных диалектов расселялись на запад и юг. И хотя картина распространения диалектов никогда не была четкой из-за постоянной миграции населения с севера на юг и в обратном направлении и притока эмигрантов из различных стран мира, различия на уровне диалектов продолжают сохраняться в США и сейчас. В XVII – XVIII вв. потоки эмигрантов постоянно растут, принося с собой разнообразие языков и диалектов. Например, штат Пенсильвания заселялся главным образом квакерами, которые происходили, как правило, из средней и северной частей Англии. На формирование языка колоний оказывала влияние не только Англия.

Уже в XVIII в. в Северную Америку хлынула волна иммигрантов из Ирландии. На Западе и Юго – Западе современных Соединенных Штатов главным был испанский язык. Вдоль реки Св. Лаврентия селились выходцы из Франции. В Нью - Йорке, первоначально называвшемся Новым Амстердамом, главенствовал голландский язык. В Пенсильвании селились немцы. Кроме того, в южные районы ввозилось большое количество негров, ставших объектом работорговли. Все эти новые жители Северной Америки (не нужно забывать также коренных жителей – индейцев) вносили свой вклад в формирование диалекта колоний. Массовая эмиграция в новое государство – Соединенные штаты Америки – продолжалась и в XIX – XX веках. В то же время, несмотря на обилие языков и культур новопоселенцев, английский остается основным языком. «Благодаря естественному процессу ассимиляции, большинство семей иммигрантов начали говорить по - английски, – в течение жизни одного или двух поколений». Однако, многокультурный характер Соединенных Штатов не трудно увидеть. В частности, поликультурность выражена на уровне антропонимики: «в антропономиконе США встречаются личные имена, которые сохранили свои национальные черты: испанские – Rodolfo, Dolores и др., итальянские – Antonio, Niccolo, Paolo и др., португальские – Mario, Manuel, Raul и др., немецкие – Rupert, Rudolf и др.». Однако английский язык североамериканских колоний был существенно обогащен за счет заимствований. Поселенцы заимствовали слова из индейских языков для обозначения незнакомых им растений (например, hickory – намуди чорсагзи Америкаи шимолй, или persimmon - хурмо) и животных (raccoon – раккон, woodchuck – мармои чангалй). Из французского языка заимствованы слова chowder – як навъи шўрбохо, prairie – дашт; из голландского – слова scow – кач, sleigh – чана. Много новых слов появилось путем комбинации уже известных, например, backwoods – биёбон, bullfrog – курбока – бык (вид лягушки) [6, 560].

Многие английские слова получили новое значение, например, lumber в знач. «партов» (употребляющийся в английском языке в более узком значении – тряпки, лохмотья); corn в значении «чуворй» (в Англии это слово ранее обозначало любое зерно, как правило, пшеницу). Очевидно, что новые слова появлялись постольку, поскольку в жизни прежних европейцев теперь появлялось множество новых реалий, для обозначения которых в английском и других языках слов не было [3, 318]. Помимо лексики, есть разница в произношении, в грамматических структурах, особенно сильных тоном. Часто утверждается, что если колонизация произошла на два - три столетия раньше, американский английский также сильно отличался от британского, как современный франко - итальянский, т.е. вместо разных вариантов одного и того же языка, если речь идет о разных языках.

Однако колонизация произошла после изобретения печати и продолжалась в эпоху Просвещения с ее идеями всеобщего образования. Со временем большинство книг, прочитанных в Америке, были английскими. Более того, многие колонисты продолжали поддерживать связи с Англией в том, что они отличались от своих англосаксонских предков, как мы знаем, разрушили все связи с континентом после переселения на Британские острова. Про - британский настроенные американцы осуждали любые «американизмы», подчеркивая разницу между ними и англичанами. В настоящее время многие «американизмы» распространились даже на британском английском.

Мнение людей о существенных различиях между американским и британским вариантами английского языка – всего лишь миф. На самом деле их не так уж много. Достаточно трудно порой бывает понять, написана та или иная книга американским или британским автором. Тем не менее, различий между этими двумя вариантами языка с каждым годом насчитывается все больше. Их можно условно разделить на 6 групп: 1. Фонетические различия 2. Лексические различия 3. Орфографические различия 4. Грамматические различия 5. Пунктуационные различия 6. Появление нового значения у слова, использование синонимичного слова.

Сегодня американский английский язык распространен шире, чем британский. Это объясняется в первую очередь сильным влиянием США на экономическую, политическую и культурную ситуацию в мире. Средства массовой информации, поп - культура Америки в значительной мере способствуют тому, чтобы американский вариант английского языка становился более популярным, чем классический британский. Немаловажную роль играет также то, что территория США в несколько десятков раз превышает площадь Великобритании, следовательно, число носителей американского языка намного больше, чем британского. Кроме того, количество высших учебных заведений Америки существенно отличается от их количества в Англии, это объясняет то, почему студенты, не являющиеся носителями английского, чаще учат американский язык. По мнению многих лингвистов и преподавателей, «правильным» языком является британский вариант, точнее, та его часть, которая называется «принятый стандарт». Правильный базовый английский нужен, кстати, и для того, чтобы понимать и другие варианты языка, диалекты и особенности. И чтобы смочь их освоить. Человек с хорошим классическим английским нигде не пропадет и, если будет надо, достаточно легко сможет перестроиться, привыкнуть к другой модификации языка.

По мнению лингвистов и преподавателей, начиная с английской версии тоже необходимо, потому что это наиболее полный и богатый язык. Американская грамматика по сравнению с английским намного упрощен. Американский английский можно назвать «небрежным» языком. Британский вариант более «particular» – «мажусан», более скрупулезный [6, 120]. В нем существует огромное множество интонационных моделей, в отличие от американского, где присутствует практически одна: ровная шкала и нисходящий тон. Эта интонационная модель определяет и всю звуковую структуру американского варианта. В Британском английском, есть много шкал: нисходящие и восходящие, ступенчатые и скользящие. Иногда в упор не дают звука, а темпоральные характеристики: стоит затянуть (или не тянет) звук немного – и вас узнают иностранца. Сами американцы, кстати, с уважением относятся к британскому английскому. Британский английский американцы называют рафинированным – этого языка у них никогда не было, как не было, естественно, и того, что называется «английскими традициями и культурой». Все это, естественно, говорит в пользу британского варианта для изучения в школе. Самое главное то, что классический британский язык является языком огромного количества признанных мировых шедевров искусства, науки, музыки, истории. Люди всего земного шара знакомы с произведениями Шекспира, Джеффри Чосера, Даниэля Дефо. Созданные ими бессмертные творения литературы до сих пор остаются самыми тиражируемыми и любимыми во всем мире.

Великий ученый Англии Чарльз Дарвин, чьи идеи легли прочным фундаментом в основу современной науки биологии, знаком даже современным пятиклассникам. Талантливый и влиятельный деятель немого кино Чарли Чаплин на рубеже тысячелетий назван десятым в первой сотне величайших звезд мирового кинематографа. Вклад Англии во всемирную копилку выдающихся людей огромен, и про каждого из них можно писать много и долго. Нельзя упрощать английский язык, ибо, упрощая его, мы теряем величайшие достижения культуры. Проанализировав собранную информацию, можно сделать вывод о том, что американский и британский языки действительно являются всего лишь вариантами одного и того же английского языка. Между ними больше сходств, чем различий, особенно там, где звучит речь образованных людей или используется язык науки. Причиной же большинства расхождений являются особенности исторического и культурного развития двух стран, разнообразие местных и региональных идиом и устойчивых выражений.

Литература:

1. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В. Лексикология английского языка: учебник / Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В. - М.: 2009, 288 с.
2. Аракин В. Д., История английского языка: учебник / Аракин В.Д. - М.: 2011, 496 с.
3. Бурова В. Л., Межкультурная коммуникация в контексте когнитивной лингвистики: учебник / Бурова В. Л. - Белгород, 2004, 318 с.
4. Евдокимов М. С., Шлеев Г. М. Краткий справочник американско – британских соответствий: учебник / Евдокимов М. С., Шлеев Г. М. - М.: 2000, 96 с.
5. Матюшенков В. С., Словарь английского сленга. Особенности употребления сленга в Северной Америке, Великобритании и Австралии: учебник / Матюшенков В.С. - М.: 2002, 176 с.
6. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ / Ҷамшедов П., Толиби Розӣ – Душанбе: Пайванд, 2005. – 1202 с

Ключевые слова. *английский язык, фонетика, американский вариант английского языка, интонация.*

Аннотация**ВОХИДҲОИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНИ АНГЛИСИИ БРИТОНИ ВА АМРИКОӢ**

Дар ин мақола дар бораи забони англисӣ ҳамчун забони маъмултарин дар рӯи замин сухан меравад. Дар маҷмӯъ, забони англисӣ дорои вариантҳо ва лаҳҷаҳои гуногун, аз қабили англисии классикӣ ва муосир мебошад. Инчунин забони англисии Амрикоӣ ва забони англисии Бритонӣ бо ин ё он ҷиҳат аз ҳамдигар фарқ мекунад. Забони англисии Амрикоӣ яке аз шохаҳои забони англисӣ мебошад, зеро у асоси забони амрикоист.

Калидвожаҳо: *забони англисии амрикоӣ, забони англисии бритонӣ, забони адаби, американизмҳо, Америка, Англия.*

Annotation**LEXICAL UNITS OF THE BRITISH AND AMERICAN VERSIONS OF ENGLISH**

This article describes English as the most widely spoken language on earth. In general, English has many variants and dialects, such as classical and modern English. In addition, American English and British English are somehow different from each other. American English is one of the branches of the English language because it is the basis of the American language.

Keywords: *American English, British English, literary language, Americanism, America, England.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сулаймонова Азмина Муминҷоновна, магистранти соли дуюми кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тел: 93 113 04 40, почтаи электронӣ: azmina_1997@mail.ru.

Рохбари илмӣ: профессор Ҷоматов С.

Сведения об авторе: Сулаймонова Азмина Муминджоновна, магистрант второго года обучения кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. Тел: 93 113 04 эл.почта: azmina_1997@mail.ru.

Научный руководитель: профессор Джоматов С.

About the author: Sulaimonova Azmina Muminjonovna, the first year Master Student of the of Linguistics and Comparative Typology in the Department of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini, tel.: 93 113 04 40, e - mail: azmina_1997@mail.ru.

Scientific director: Professor Jomatov S.

ЗАБОН ВА САБКИ БАЁНИ АШЪОРИ АЛӢ БОБОҶОН

Забон яке аз муҳимтарин воҳиди услубсозии шоир ва ё адиб маҳсуб меёбад. Забони модарии ҳар як миллат ифодакунандаи фарҳангӣ он мебошад.

Дар сарзамини азизамон, Тоҷикистон низ, адабиёти бачагона раванқ ёфтааст ва дар тарбияи ғоявию эстетикӣ насли наврас нақши арзандаеро гузошта истоддаст, ки яке аз ин заминаҳо ашъори бачагонаи шоири дӯстдошта ва маҳбуи бачагон Алӣ Бобочон мебошад.

Худтанқидкуниву худтаҳлилкунӣ яке аз бехтарин хусусиятҳои назми Алӣ Бобочон мебошад.

Аз таҳлил ва баррасии шеърӯ афсонаҳо ва масалҳои назмӣ шоир муайян гардид, ки Алӣ Бобочон забони модариаш - тоҷикиро дӯст медорад ва дар шеърӣ «забони модарӣ» - аш исботи ин мебошад.

Забон ояд ба кас бо шири модар,

Забони модарӣ ҳамсанги ҷон аст.

Забони тамоми осори ниёнамон забони тоҷикӣ ва ин ифтихору ғурури миллии ҳар як фарди тоҷик, аз ҷумла аз Алӣ Бобочон аст.

Забон ва каломи Алӣ Бобочон пурмазмуну рангину гуворост. Дар мисраву байтҳои бачагонаи шоири замони худ хонанда бо мафҳумҳои: хурраи, сайд, сафобахш, кабутари сулҳ, кӯҳсорон, дашту даман, сангу хор, ҷаҳон, муҳаббат, ватан, боди сабо, завқу сурур, фараҳ, пуршарар, абрҳо, зарҳез, чаманзорон, гуҳар, ҷӯпонбача. Навбаҳор, рахшон, олам. Ҷӯйбор, муаттар, гулҳо, Тоҷикистон, андалебон, боғистон, нозу неъмат ва ғайраҳоро воҷеҳӯрем, ки ҳамааш дар васфи чаманҳову гулбоғҳои ватан, тасвири кӯҳсорон, табиати Тоҷикистони партавафшон ва сурури истиқлол мебошанд.

Дар ҳар мисраҳои шеърӣ шоир ҷӣ қадар содаву фаҳмо, равану осонбаёнӣ забонро дарк мекунем, ва ҳатто ягон калимаи барои бачагон шиноснабударо тамоман намеёбем.

Алӣ Бобочон дар навиштани шеър барои кӯдакони ҳар гуна синну сол албатта, хусусиятҳо ва характери бачагонро ба назар гирифтааст ва забони ашъори бачагонааш мувофиқи талаботи назми кӯдакона мебошад.

Масалан, Алӣ Бобочон дар маҷмӯаи «Мусича» дар саҳифаи 7 - ум шеърӣ «Мусича» ро овардааст, ки ин шеърӣ бачагона 8 байту 16 мисраро ташкил карда, бо забони осон ва истифода за овозҳои тақлидӣ навишта шудааст, ки хурдсол онро зуд азхуд метавонад кард:

Мусича хушнуд

Меҳонад суруд:

Ку - ку - ку - ку - ку!

Ку - ку - ку - ку - ку!

Аз модари худ

Пурсид Маҳмуд:

Бигӯ, очаҷон,

Чӣ меғӯяд он?

Модариаш дарҳол

Гардида хушҳол,

Гуфто: - Писарҷон,

Эй роҳати ҷон,

Мусича бар мо

Мекунад садо:

- Омад баҳорон!

Омад баҳорон!

Дар ин шеър ҷӣ тавре мебинем, калимаҳои тақлидӣ такрор омадаанд; ку - ку - ку - ку.

Шеърҳои «Укоча», «Зоча шифо ёфт», «Чӣ ном меонем!», «Харгӯши диловар», «Ба ман ҳама баробар», «Варзиши пагоҳӣ», «Оби Замчрӯд», «Усто - парасту», «Абр ва сабза», «Меҳмони болонишин», «Тӯҳфаи бобо», «Зеби зимистон», «Бозори зоғон», «Ман ҳам мактабхон шудам», «Явроз», «Мактаб, Азизи мой» ва ғайра аз ҳамин қабиланд.

Алӣ Бобочон дар шеърҳои бачагонаи худ ҳодисаҳои гуногуни табиатро тасвир меорад, масалан шеърӣ «Абр ва сабза»ро назар афканем:

Рӯи фазо,
 Тира бишуд,
 Табъи ҳаво
 Хира бишуд.
 Наъраи раъд
 Гаит баланд,
 Дар ҳама ҷо
 Ларза фиканд,
 Нолакунон
 Вақти саҳар
 Ашк бирехт
 Абри гузар.
 Сабзаи тар
 Дар бари дашт
 Рӯй бишуст,
 Тоza бигаит. (5, 9)

Тасвири боридаи қатраҳои борони найсон ва пеш аз боридаи он задани раъду барқ мисли оташ, аз задани раъду барқ осмон гӯё ба ларза меояд ва садои баланди раъд ҳамаро фаро мегирад. Бо боридаи борон сабза гӯё сар мешӯяду тоza мегардад ва ғайра. Дар ин гуна шеърҳои шоир ташбеҳҳои аҷоибро вомехӯрем ва барои хонандаи хурдсол ин тасвирҳо гӯшфорида мебошанд.

Дар шеъри «Мурғакҳои хушхон» шоир дар бораи парандаи хонгай мурғакҳои саҳархез хабар медиҳад:

Эй мурғакҳои саҳархез,
 Эй мурғакҳои хушовоз.
 Дар боғи мактаби мо
 Хуш омадӣ ба парвоз!
 Аз ман натарс, мурғак,
 Ман бар ту лона созам.
 Тирезадору равшан,
 Дуошӯна созам. (5, 11)

Шоир дар ин мисраҳои шавқовар дар бораи боғи мактаб, ки дар он мурғак ҳар субҳ барои бедор шудани хонандагон суруд меҳондааст, шоир аз забони хурдсол назди худ меҳонад ва барои ӯ лона сохтанро ваъда медиҳад, то ки ҳар баҳор дар боғи мактаб шабу рӯз мурғак болу пар кушода суруде бихонад:

Дар боғи мактаби мо,
 Хоҳам, ки дар баҳорон.
 Чаҳ - чаҳ занӣ шабу рӯз,
 Эй мурғакҳои ғазалхон. (5, 11)

Шоир Алӣ Бобочон мурғакҳои сурудхон ва чаҳ - чаҳи ӯро ба шахси ғазалхон монанд мекунад ва ин санъати ташбеҳ мебошад, ки анқариб дар ҳамаи ашъори бачагонаи шоир ба назар мерасад.

Алӣ Бобочон забони мурғонро низ медонад. Ки дар ин шеър мушоҳида намудем. Тасвири ҳодисаҳои табиат, ки дар фасли зимистон барфи сафед бамисоли кӯрпа ва ё гилем ҳамаро мепӯшонад низ дар шеъри «Зеби зимистон» акс ёфтааст:

Барфи фаровон борида,
 Барфи дурахшон борида.
 Ба дашту саҳро нигар,
 Либосашон шуд дигар.
 Шуд боғу майдон сафед,
 Долу дарахтон сафед.
 Гӯё зардолу шукуфт,
 Бодому олу шукуфт.
 Гӯё, ки дар зимистон,
 Омад фасли баҳорон.
 Гӯё, ки болои бом,
 Пуш шуд аз нуқраи хом. (5, 13)

Бо боридаи барфи нуқрагин ҳама ҷо нурафшону дурахшон мегардаду дашту даман либоси

сафедро ба бар мекунанд.

Дар болои бомҳо дар зери нури Офтоб барфҳо нукра мисол медурахшанд ва албатта. Ин шавку сурури зимистон мебошад, ки шоир боз ҳам аз санъати ташбеҳ фаровон истифода карда тавонистааст.

Аз таҳлили шеърҳои бачагонаи шоир Алӣ Бобочон, мавзӯ, ғоя ва бадеияти ашъори бачагонаи шоир равшан гардид, ки ба назми бачагона аслан шеърҳои бо забони содда, раван навишташуда ва мисраву байтҳои кӯтоҳу мустақилмаъно, дорои мусиқият ва оҳанги ширину самимӣ, дар бештари ҳолат дар вазни ҳичой офарида шуда маҳсуб мебошанд.

Аз таҳлилу барасии ашъори шоири бачагону наврасон Алӣ Бобочон ба хулосае омадем, ки ҷиҳатҳои услубии шоир мавқеи ӯро дар байни хонандагони хурдсолар машхуру маҳбӯб гардондааст:

- дар шеърҳои шоири маҳбӯб банду баст ва устухонбандии он то охир анҷом ёфтаанд;
- образ ва персонажҳо ба забон дароварда шудаанд;
- образҳо зуд - зуд мавқеи худро иваз мекунанд;
- такрории калимаҳо ва суҳанбозиҳо, овозҳои тақлидӣ такрорӣ, садонокҳо ва ҳамсадоҳои монанду ҳамоҳанг ҳамоҳангӣ дар талаффузашон душворӣ зоҳир намекунанд;
- ритм ва оҳанги калимаҳо, мисраву байтҳо ва рукнҳо яқини нестанд;
- мисраҳои шеърҳои шоир ҳамчун бачагона мустақилмаъно мебошанд;
- вазни хоси назми бачагона ҳичой, дар рукнҳои солими баҳрҳои ҳазач, рамал, раҷаз низ омадаанд, ки вазнҳои кӯтоҳи арӯз мебошанд, фаровон истифода шудааст;

Забони назми бачагонаи шоир Алӣ Бобочон аз сабаби истифодаи калимаҳои такрор ва тақлидӣ, бозии калимаҳо, ҳичоҳо ва ибораҳо, такрори ҳамсадоҳо, ҳамоҳангии калимаҳо сода, ширин, шавқовару завқбахш мебошад.

Шоир бештар хусусиятҳои синнусолии бачагону наврасоне, ки бештар ба бозӣ ниёз доранд ба эътибор гирифта, забони кӯдаконро ба амал оварда, бевосита аз номи образҳои ҳадаш офарида суҳанбозӣ мекунад ва кӯдакони хурдсолар, ки донову далеру шуҷоанд, ба ҳар гуна қаҳрамонҳои тайёранд ба назар гирифта шеър менависад.

Забон ва сабки баёни Алӣ Бобочон саҳли мумтанеъ мебошад ва ашъори бачагонаи шоир имрӯз ашъори бодил баробари ҳар як тоҷику тоҷикистонист.

Адабиёт:

1. Бобочон Алӣ. Осмондара: Душанбе: Маориф, 1981. - 127с.
2. Саидов С. Адабиёти бачагона: Душанбе: ДДОТ, 2019. - 383с.
3. Адибони Тоҷикистон. - Душанбе: Адиб, 2014. - 320с.
4. Бобочон Алӣ. - Душанбе: Неқӣ ба неқӣ: Маориф, 1976. - 48с.
5. Бобочон Алӣ. Мавҷи сурур: маҷмӯаи шеърҳо. - Душанбе: Ирфон, 1973. - 104с.
6. Бобочон Алӣ. Намаки зиндагӣ: маҷмӯаи шеърҳо. - Душанбе: Ирфон, 1986. - 400с.
7. Бобочон Алӣ. Нилуфар: маҷмӯаи шеърҳо. - Душанбе: Ирфон, 1980. - 127с.

Калидвожаҳо: *Алӣ Бобочон, манзума, ашъори бачагона, кӯҳсор, ватан, маҳтобиш, абри баҳор.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холмуродов Истаммурод Бегмуродович, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 988899598

Роҳбари илмӣ: н.и.ф., профессор Саидов С.

Сведения об авторе: Холмуродов Истаммурод Бегмуродович, магистрант второго курса факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 988899598

Научный руководитель: к.ф.н., профессор Саидов С.

About the author: Kholmurodov Istammurod Begmurodovich, second-year master's student at the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 988899598

Scientific supervisor: Ph.D., Professor Saidov S.

АВЗОНИ БАҲРИ РАМАЛ ВА МУТАФАРРИОТИ ОН ДАР ҒАЗАЛҲОИ САЙИДО

Аз авзони серистеъмоли дигари арӯзӣ, ки Сайидо ба он таваҷҷуҳи зиёд зоҳир кардааст, рамал аст. Рамал дар лугат ба маънии бурё бофтан, номи як навъ оҳанги мусиқӣ, давидани уштур тавзеҳ ёфтааст. Рамалро олими араб Халил ибни Аҳмади Басрӣ кашф кардааст. Ҳосилшавии баҳри мазкур аз доираи сеюми арӯзи арабӣ– Мучталиба аст. Ин баҳр дар шакли мусаддас ҳосил гардида бошад ҳам, дар шеъри форс–тоҷик дар шакли мусамман хеле серистифода мебошад. Донишмандони арӯзи форс–тоҷик Шамс Қайси Розӣ дар «Ал–муъҷам», Ваҳиди Табрешӣ дар «Чамъи мухтасар» баҳри Рамалро мутааллиқ ба доираи Муъталифа ва муштамил бар шакли мусамман ҳосил кардаанд.

Дар истилоҳ баҳрест, ки авзон ва зиҳфҳои он аз рукни солими фотилотун ҳосил мешавад. Рамал аз дуҷумин баҳрҳои арӯзист. Чун баҳри ҳазаҷ дар зиҳфҳосилкунии баҳрҳои фаръӣ иштироки фотилона дорад ва аз ҷумлаи баҳрҳои серистеъмол маҳсуб меёбад.

Ба қавли профессор У. Тоиров: «Рамал яке аз серистеъмолтарин баҳрҳои арӯзи форс – тоҷик буда, аз омезиши рукни солим ва зиҳфҳои он дар шаклҳои мусамману мусаддас ва мураббаъю мусанно 62 навъи он сохта мешаванд» [6, 99].

Баҳри рамал аз нигоҳи сохтори авзон дорои шаклҳои мусамман (8 тактеъ дар байт ва 4 тактеъ дар мисраъ), мусаддас (6 тактеъ дар байт ва 3 тактеъ дар мисраъ), мураббаъ (4 тактеъ дар байт ва 2 тактеъ дар мисраъ) буда, рукни солими баҳри Рамал фотилотун – V – – буда, он асосан дорои 14 зиҳф аст, қариб ҳамаи зиҳфоти он серистифода аст, вале ғолибан рукни солими он – V – – (фотилотун) ва зиҳфҳои маҳбун V V – – (фаъилотун), макфуф – V – V (фотилоту), маҳзуф – V – (фотилун), максур – V – (фотилон) басо серистеъмоланд. (3)

Бояд таъкид кард, ки баҳри рамал ашъореро дар худ меғунҷонад, ки муҳтавои ирфонӣ, фалсафӣ ва ахлоқию ғамангез доранд. Биноан, ағлаби ашъоре, ки дар мавзуи пандуахлоқӣ, ғамангез ва тасаввуфӣ эҷод мегарданд, маҳз дар авзони баҳри рамал ва мутафарритоти он гуфта шудаанд.

Дар ғазалҳои Сайидо баробари корбурди рукни аслии рамал – фотилотун қариб ҳамаи ин аркони зиҳфии он истифода гардидааст. Аз он ҷумла, дар куллиёти вай ба ғазалҳои зиёде дучор мешавем, ки бо вазни солими рамалу авзони фаръии он суруда шудааст ва ин аз таваҷҷуҳи бемайлони шоир ба вазни мазкури арузӣ дарак медиҳад:

*Бар сари болинам, ай Хизри Масеҳодам биё,
Рафтаам аз худ, биё, Иси Марям биё* [5, 154].

фотилотун/фотилотун / фотилотун / фотилун

- v - - / - v - - / - v - - / - v -

1.Вазн: рамали мусаммани маҳзуф.

Соҳибсухан, ин ҷо аз ҳолати хузнвари худ харф зада, маъшуқаро ба имдод «бар сари болинаш» чун «Хизри Масеҳодам» ва чун «Иси Марям» даъват намудааст. Барои ифода шудани ин маънӣ, шоир вазни мувофиқи баҳри рамалро истифода кардааст. Вазни мазкури баҳри рамал дар ғазалиёти Сайидо хеле зиёд ба кор рафтааст, ки ҳамагӣ бо гояву ҳолати мавзуии ғазалҳо мувофиқанд. Бояд таъкид намуд, ки Сайидо вазни солими баҳри рамалро бинобар камистеъмолиро нохушоҳангияш чун шоирони дигари адабиёти классикӣ ба кор набурдааст.

Авзони навбатӣ низ аз мутафарриоти баҳри рамал мебошанд. Ба намунаҳои зайл мутаваҷҷеҳ мешавем, ки шоир фармудааст:

*Машъали Тури таҷаллист, дили анвари мо,
Дастии нурони Мусост зи по то сари мо* [5, 163].

фотилотун/фаъилотун /фаъилотун/фаъилун

- v - - / vv - - / vv - - / vv -

2.Вазн: рамали мусаммани маҳбуни маҳзуф.

Соҳибсухан ин ҷо ба тавсифу таърифи худӣ рӯ оварда, дилашро «машъали Тури таҷаллӣ» ва вучудашро «дасти нурони Мусо» муаррифӣ намудааст. Вобаста ба ҷунин муҳтаво шоир вазни мавриди назаррар даррокона ба кор бурдааст, ки он ҳам ба аҳволи иҷтимоӣ ва ҳам ба мавзуи худшиносӣ иртиботи мувофиқ пайдо кардааст.

Намунаи дигар, ки аз авзони баҳри рамал:

Дар барам дил андалеби бӯстонғумкарда аст,

Чон дар аъзоям чу мурғи ошёнгумкарда аст [5, 204].

- v - - / - v - - / - v - - / - v -

3.Вазн: рамали мусаммани мақсур.

Шоир бо ба кор андохтани санъати ташбеҳ ҳолати шигифтангезашро манзури хонанда кардааст. Ў «дил» – ашро ба «андалеби бўстонгумкарда» ва «чон» - ашро ба «мурғи ошёнгумкарда» монанд намудааст, ки ниҳоят қолибу ҳунармандана тасвир ёфтааст. Ин ҷо низ вазн ба мавзуи ғазал ва муҳтавоу ғояи он хеле тавъам ва муносиб интиҳоб шудааст. Аз ин вазни баҳри рамал низ шоир зиёд истифода кардааст ва метавон мисолҳои вофиреро ба ин монанд манзур кард, аммо мисоли ғавк тавзеҳу шарҳу мисоловарирӣ боз медорад.

Дар байти баъдӣ, шоир ҳамоно, мавзуи иҷтимоиро ба мавзуи ишқ пайванд намуда, вазъияти бади замонро ба риштаи тасвир қашидааст:

Шамъҳо ҷумла ба фонус ватан сохтаанд,
Баҳри парвонаи худ ғӯру кафан сохтаанд [5, 202].

ғоъилотун/ғаъилотун /ғаъилотун/ғаъилун

- v - - /vv - - /vv - - /vv

4.Вазн: рамали мусаммани маҳбуни мақсур.

Дар матлаи дигар шоир, аз вазъи иҷтимоии замон маҳсусан, сабабу таҳриқари вазъи мақсур, золимонро зикр карда, «ғалакро» нигарони ғаъолияти ин тоифа инсонҳо доништааст. Вазн ҳам дар ифода шудани ин маъниҳову ғояҳои пешниҳодкардаи соҳибсухан бисёр муассир афтодааст:

Дидаи чарх ба золим нигарон ҳоҳад буд,
Тирро ғӯшаи абрӯ зи камон ҳоҳад буд [5, 240].

ғоъилотун/ғаъилотун /ғаъилотун/ғаъилун

- v - - / vv - - / vv - - / - -

5.Вазн: рамали мусаммани маҳбуни аслам.

Аз таҳлилу баррасии иҷмолии мо чунин натиҷа бармеояд, ки Саййидои Насафӣ дар эҷоди ғазалҳои худ аз вазнҳои мутафарриоти баҳри рамал истифода карда, ҳушоҳангию равонию мусикавияти каломашро вобаста ба муҳтаво таъмин сохтааст. Умуман, шоир аз вазни солими баҳри рамал истифода набурдааст ва танҳо 5 нави вазнҳои мутафаррити онро ба кор андохтааст ҳалос. Ҳамаи онҳо дар шакли мусамман воқеъ гаштаанд. Шаклҳои мусамман ва мусаддаси авзони баҳри рамал дар ғазалҳои шоир дида нашуд, ки ин ҳолатро мо ба таъбу завқи соҳибсухан вобаста медонем.

Адабиёт:

1. Комёр, Тақии Ваҳидиён. Фунун ва саноеи адабӣ. Муаллифони сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандагони ҷоп У. Тоир ва С. Саидалӣ / Т. В. Камёр. – Душанбе, 1993. – 50 с.
2. Насафӣ, Сайидо. Куллийёт/Муаллифи сарсухану ҳозиркунандаи ҷоп Алии Муҳаммадӣ ва Асрори Раҳмонфар. – Душанбе: Дониш, 2018.
3. Розӣ, Шамси Қайс. Алмӯъҷам/Ш.Қ.Розӣ/Муаллифи сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандаи ҷоп У. Тоиров. – Душанбе: Адиб, 1991. – 464 с.
4. Саъдиев С. Сайидо ва муҳити адабии Мовароуннаҳр дар нимаи дуюми асри 17/С. Саъдиев. – Душанбе: Дониш, 2018. – 296 с.
5. Солеҳов М. Арӯз ва омӯзиши он/М. Солеҳов. - Душанбе: Эр - граф, 2016. – 272 с.
6. Тоиров У. Оғтобе дар миёни сояе. Қисми 1/У.Тоиров. – Душанбе: Сино, 1999. – 164 с.

Калидвожаҳо: ғазал, Саййидо, вазни аруз, мутафарриоти рамал, авзони арӯзӣ, тақтеъ, шеър, рукн, ҳичо.

Аннотация

РАЗМЕР РАМАЛА И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЕ В ГАЗЕЛЯХ САЙИДО

В этой статье был проведен опрос о применении амзона рамалского моря в газели Сайидо. В результате Сайидо, как и все талантливые поэты классической литературы, обратил внимание на радостную арузовскую атмосферу, особенно на амзонское море рамал и его вариации, и сделал свое слово приятным, приятным и приятным как с точки зрения вкуса, так и с точки зрения смысла.

Очень много мутуалистического авзона, принадлежащего рамалу, но 5 из них были использованы в газели Сайидо. В целом, результаты текущей статьи в сайидошино будут полезны.

Ключевые слова: газель, Сайидо, метрика, бахр рамала, азарт вышивания, ударение, стих, столп, слог.

Annotation

THE SIZE OF RAMAL AND ITS CONSEQUENCE IN SAYYIDO GHAZALS

In this article, a survey was conducted on the use of the Ramal Sea amzone in the Sayido gazelle. As a result, Sayido, like all talented poets of classical literature, drew attention to the joyful Aruz atmosphere, especially the Ramal Sea of the Amazon and its variations, and made his word pleasant, pleasant and pleasant both from the point of view of taste and from the point of view of meaning. There are a lot of mutualistic avzon belonging to ramal, but 5 of them were used in the Sayyido gazelle. In general, the results of the current article in sayidoshino will be useful.

Keywords: *gazelle, Sayido, metric, bahr ramala, the excitement of embroidery, stress, verse, pillar, syllable.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Фарангези Атоулло, магистранти соли дуюми кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел.: +992 934362040

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Шоев А.А.

Сведения об авторе: Фарангизи Атоулло, магистранка второго курса кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Тел.: +992 934362040

About the author: Farangizi Atouullo, second - year Master of the Department of Theory and History of Literature of Sadriiddin Aini Tajik State Pedagogical University. Тел.: +992 934362040

ТАҲЛИЛИ ҒОЯВИҶО БАДЕИИ ПОВЕСТҶОИ «ТАЪТИЛ» ВА «ПОЛВОН»-И НАВИСАНДА
БОЛТА ОРТИҚОВ

Охири солҳои 50–ум ва ибтидои солҳои 60-уми садаи XX Болта Ортиқов дар майдони адабии ҳамон давра мавқеи хоси худро ёфта буд. Болта Ортиқов танҳо баъди паси сар кардани мактаби нависандагӣ дар ҳикоянависӣ ва андӯштани таҷрибаву маҳорати кофӣ дар ин жанри хурди наср, инчунин баъд аз омӯштани таҷрибаи қиссанигории устодони насри тоҷик бамисли С.Айнӣ, Ҷ.Иқромӣ, С.Улуғзода, Ҳ.Карим, П.Толис ва дигарон ба навиштани қиссаҳои нахустани худ пардохт ва ин қиссаҳои солҳои 1959 ва 1964 ба таърифи расиданд. Он замоне, ки Болта Ортиқов ба навиштани қиссаҳои пардохтааст, дар насри тоҷик масъалаҳои ҳасти инсон ва тасвири тавсифи ҷаҳони ботинии он қисса нақши асосиро мебозид. Дигар шудани назару нигоҳи нависандагон ба инсон ва воқеияти замон дар солҳои шастум аввал дар қисса тасвир шуд. Дар насри бачагонаи тоҷик ҳам дар ҳамаи солҳо (1960 - 1970) ҳамчун жанри маъмул қисса ба ҳисоб мерафт. Тасвир кардан ва ё тавзеҳ додани рӯйдодҳои зиндагии одамон аз назари қаҳрамони хурдсол дигаргунӣ ҳама руҳияи одамон бо воситаи қиссаи «Тобистон»-и Пӯлод Толис оғоз гардид. Дар пайравии Пӯлод Толис ва бевосита бо маслиҳату раҳнамоии ӯ Болта Ортиқов аввалин қиссаҳои худро бо номи «Таътил» ва «Полвон» навишт, ки ин аз тарафи хонандагон ва аҳли зиёи хуш қабул гашт. Соли 1960 ум Пӯлод Толис ҳамчун муҳаррири ин қисса чунин менависад: «Дар бадали ин ҳафт сол рафиқ Болта Ортиқов барои хонандагони ҷавон хеле очерку ҳикоя ва ду повест навиштааст, ки аз байни онҳо «Таътил» - ро алоҳида қайд кардан лозим аст. Повести мазкур аз ҷиҳати ғояи ҷаҳонӣ аз ҷиҳати санъат дар эҷодиёти рафиқ Болта Ортиқов як қадами калоне ба пеш мебошад. Дар ин асар нависандаи ҷавон муваффақ шудааст, ки сюжетро завқовар сохта, характери қаҳрамононашро, алаҳусус, қаҳрамонони хурдсолро фардӣ қунонад»[8;6].

Нависандаи тоҷик Фазлиддин Муҳаммадиев дар бораи арзишҳои ахлоқии «Таътил» чунин гуфтааст: «Хубтарин асари эҷодкардаи Болта Ортиқов «Таътил» аст. Нависанда дар ин повест дар асоси материалҳои нав, мушоҳидаҳои тоза бо забони фасеҳу равшан чунин фикрро бори дигар талқин мекунад, ки иштироки бачаҳо дар меҳнати ҷамъияти яке аз самарабахштарин роҳҳои тарбия ва тақомул ёфтани онҳост»[8;67].

Қиссаҳои нависанда Болта Ортиқов дар он замон дар ҳамаи маҳфилҳои адабӣ ва дар нақди адабӣ эътироф шуда мавриди баҳс қарор гирифта шуданд. Расул Ҳодизода дар Пленуми IV Правлениияи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон дар моҳи ноябри соли 1962 Болта Ортиқовро яке аз нависандагони ҷавони пурмахсул ҳисобида, дар бораи қиссаҳои «Таътил» ва «Полвон» чунин ибрози андеша месозад: «Аз ҷавони пурмахсул эҷодиёти Б. Ортиқовро низ қайд кардан зарур аст. Ин нависанда, ки ҳикояҳои аввалини худро аз ҳаёти мактаб ва мактаббачагон сар карда буд, ҳоло доираи мавзӯҳои худро хеле васеъ кардааст...»[9; 174].

Мунаққидони адабиёти тоҷик аз ҷумлаи М. Муллоҷонов, Ҷ. Бобокалонова ва Р. Амонов низ дар бораи ин қиссаҳои «Таътил» ва «Полвон» ибрози андешаю мулоҳизаҳо кардаанд. Академик Раҷаб Амонов қиссаҳои «Таътил» ва «Полвон» - ро муфассал таҳқиқ карда бо қиссаи «Тобистон»-и Пӯлод Толис муқоиса намудааст ва муайян кардааст, ки умумияти ҳар ду ин қисса ҳамаи саргузаштҳои хонандагони матаб дар вақти таътили тобистона шакл мегирад, вале бо як хусусият фарқ мекунад: «Онҳо дар бораи ҳодисаҳои ҷаҳулода ва ғайримукаррай ҳикоят мекунанд. Агар қаҳрамони Толис ба таҳрики тағои ҳанноти худ ва аз рӯи эҳтиёҷоти замони ҷанг ба рафтори муҳолифи ҷамъият иқдом намуда, танҳо баъди дарки мураккабиҳои ҳаёт ба роҳи меҳнати софдилона қадам ниҳода бошад, қаҳрамонҳои Болта Ортиқов аз оғоз роҳи худро интиҳоб кардаанд. Агар ҳадафи муаллифи «Тобистон» дар мисоли саргузашти Ҳасан омӯзонидани фарқи неку бад дар зиндагӣ, кӯр - кӯрона ба рафтори дигарон пайравӣ накардан ва мавқеи ғаъоли худро дар зиндагӣ пайдо кардан бошад, Б. Ортиқов ба василаи образи Мардон ва Малла масъалаи тарбияи меҳнатии бачагон, аҳамияти меҳнати манфиатноки ҷамъиятӣ дар ташаккули иҷтимоӣ - ахлоқии насли наврасро нишон медиҳад». [2;115]. Қаҳрамонони асосии «Таътил» - Болта Ортиқов Мардону Малла аз оғози таътили тобистона ба катори калонсолон меҷаҳанд, ки дар фермаи мурғпарварӣ бо меҳнати манфиатноки ҷамъияти машғул шаванд. Дар қисса Болта Ортиқов кӯшиш мекунад, ки ҳислати ҳар як қаҳрамонро ба таври алоҳидагӣ нишон диҳад ва бо ин ният ҳар яке онҳоро чун расом тасвир месозад. Симои зоҳирии қаҳрамони худ Малларо чун менависад: « Малла бачае буд калонҷуссаи фарбеҳ, сурхинарӯи бинипучук, мӯйсар ва абрӯвони ӯ монанди тилло зардча метобиданд. Чашмони майда – майдаи осмонранги тез ва тобон

дошт... Номи аслии вай Шариф буда, бинобар зардии мӯйсар ва абрӯвонаш ўро Малла меномиданд». [5; 10].

Қаҳрамони асосии қиссаи «Таътил» Мардон муайянкундаи ғояи меҳвари ин асар мебошад. Хонанда устуворӣ ва қатъияти Мардонро дар роҳи ба мақсад расидан мушоҳида менамояд ва бори дигар бовари комил мекунад, ки ягон қор бе саъю ҳаракат иҷро намешавад ва «инсон фақат вақте метавонад ба қатъият манфиат орад, ки бо мушкилиҳо мубориза бурда тавонад. Вале муборизаи ҳақиқӣ барои манфиатҳои тамоми инсоният фидокории олӣ ва вичдони покро тақозо менамояд» [2;147]. Аз мазмуни ин қисса бармеояд, ки Мардон бо дороии чунин сифатҳои худ аз уҳдаи бартараф кардани мушкилиҳои пешомада баромада тавонист ва дӯсти худ Малларо низ ба ин роҳи рост ҳидоят кард. Аз ин ҷиҳат образи Мардон барои хонандагону наврасони ин қисса метавонад намунаи ибрат дар тарбияи ҳисси меҳнатдӯстӣ шавад. Болта Ортиқов дар бораи маҷмӯаи «Дурдонаҳои Зарафшон» чунин менависад, ки синну соли бачаҳо зуд тағйир ёфта меистад. Бачаҳое, ки дирузак дар синфи дуюм меҳонданд, имрӯз аллакай синфи се шудаанд, синфҳои саввум буда ба синфи чорум гузаштаанд. Ҳатто аллакай дар шакли тарбуз будани курраи заминро низ дарк кардаанд. Насрнависи бачагон Болта Ортиқов кӯдаконро бо шиносоии ҳаритаи Ватани азизу маҳбубамон Тоҷикистон табрик мегӯяду офарин меҳонад. Дарҳақиқат, аз рӯи тасвири адиб низ нигареду ҳуди шумо ба ҳаритаи кишварамон назар афканем, шоҳиди он мегардем, ки дар ҳаритаи Осиёи Миёна аз Шарқ то Ғарб як ҳатчаи кабудииро мебинед, ки хати қачу қилеб буда, ин Зарафшони зар афшон, ки дарёи пур мавҷ мебошад. Дарёи Зарафшон дар асл 740 километр дарозӣ дорад. Ин дарё дорои се шоҳи асосӣ буда, Фондарё бо Искандар дарёи Мастҷоҳ як шуда, дарёи пурҷӯшу хурӯши Зарафшонро ба вучуд меорад. Дар қарибии шаҳри Панҷакент ба Зарафшон дарёи Киштӯт ва Сӯчина ҳамроҳ шуда, обҳои худро аз кӯҳҳои баланди дараҳои Шингу Моғиён, Нигноту Панҷрӯд ва Сармат мегиранд. Зарафшон ҳамчун дарё тезҷараён мебошад. Ду шаҳри азиме бостонӣ – Самарқанду Бухороро обшор менамояд, киштзоронро аз об сер мекунад ва сипас ғоиб мешавад. Хулласи калом, як қатраи оби Зарафшон беҳуда сарф намегардад. Табиатҳои ду соҳили ин дарё хеле бою рангин аст, ки инсон дар ҳайрат меафтад.

Қиссаи дуҷуми Болта Ортиқов, ки дар давари аввалини қиссанигории ӯ навишта шудааст, ин «Полвон «мебошад, ки шабоҳат ба «Таътил» дорад, соли 1964 нашр гардидааст. Мазмуну мавзӯи ин асар низ дар айёми таътили тобистона рӯй медиҳад. Қаҳрамонҳои асосии ин қисса низ ду рафик, ду ҳамсинф Ғайрат ва Носир буда, таътили худро дар чароғҳои тобистона бо ҳамшарикӣ ҷӯпонони колхоз мегузаронанд ва бо ҷӯпонписраи қирғиз Шералӣ дӯстӣ мекунад. Онҳо саргузаштҳои аҷоибро ғаройбиро аз сар гузаронида бо як ҳасрату далериву шӯҷоӣ ба душвориҳо тоб меоваранду саршавии фасли тирамоҳи сол ба деҳашон бармегарданд. Қиссаи «Полвон» аз «Таътил» аз ҷиҳати ҳаҷм ду баробар калон аст. Дар сюжети «Полвон» ду ҳаҷми асосии воқеаҳо ба назар мерасанд. Аввалин воқеаҳо, бамисоли ҳамроҳи падараш ва ҷӯпонҳои дигар қор кардани Ғайрат ва ҳодисаҳои ба саги ҷӯпонӣ - Полвон, қорнамоҳои вай буда. Насли наврас дар давоми аз назар гузаронидани ин ҳодисаҳо бо меҳнати аҳлона ва софдилони ҷӯпонҳои колхоз Алиқул ота, Қосим, Собир амак дар чароғҳои кӯҳӣ наздик шинос мешаванд, аз онҳо муҳаббат ба меҳнат, таҳаммулпазирӣ, дӯстиву рафоқат, дар баробари ингуна ҳислатҳои мардонагиву ҳасуриву далериро меомӯзанд.

Ҳамин тариқ, аз рӯзҳои аввале, ки Носиршатрама ба мактаб омад ягон номақулие накардааст ва ҳамаи хонандагони синф бо ҳамроҳии Ғайрат меҳостанд, Носиршатрамаро ислоҳ карда ба қатори худ дароранду барои содир кардани ягон рафтори бад роҳ надиданд: «Бисёр нагузашта, Носиршатрама «қорнамоӣ» - ҳои худро дар мактаби мо ҳам нишон додани шуд. Лекин мо ба ин роҳ надодем. Тамоми синф маслиҳат карда ба чунин қарор омадем, ки ўро ба тартиб кашаида, ба қатори худ дарорем. Аммо ноомади қорро бинед, ки якбора ба таътили тобистона баромадему ҳар кас ба ҳар тараф монда рафт. Намедонам, ки Носиршатрама аз ҳамон вақт ин ҷониб ягон гуноҳе карда бошад ё не». [7; 99 - 100].

Пас аз оғози таътил хонандагони наврас Носиршатрамаро то охири воқеаҳо бо ҳамроҳи Ғайрат дар чароғҳои ҷӯпонӣ мебинанд. Падари Ғайрат Қосимака ва падари Носиршатрама Собирамак низ ҷӯпонҳои колхоз буданд. Онҳо дар чароғҳои тобистонӣ рамаи ғусфандонро мечарониданд. Ғайрату Носир дар давоми таътил ба ёрии онҳо омада буданд. Аммо аз ҷараёни воқеаҳои қисса муайян мегардад, ки Носиршатрама қирдорҳои ҷангҷӯнаи худро дар чароғҳои кӯҳӣ низ давом медиҳад. Ба қавли академик, мунаққиди адабиёти бачагонаи тоҷик Рачаб Амонов: «Б. Ортиқов қаҳрамони худро маҳсус дар кӯҳҳо сокин кардааст, то ӯ худро пурратар нишон диҳад, шароити мувофиқтаринро ба табиати ӯ, ки ташнаи мочарохост, муҳайё кардааст» [2;148] Аз ин ҷо муайян аст, ки яке аз қаҳрамонҳои ҷолиби диққат ва хотирмони қиссаи «Полвон» Носиршатрама буда саргузаштҳои гуногуни афсонавӣ ногаҳонии худро дар дараҳои кӯҳӣ мегузаронад. Аз рӯйи нигоҳи

адабиётшиносон тасвири сагузаштҳои тахайюлӣ ва афсонавии Носиршатрама чун яке аз камбудҳои қиссаи «Полвон» қаламдод карда шудааст. М. Муллоҷонов дар мақолаи худ таҳти уновни «Росташро гӯям...» дар бораи ин қисса низ таваккуф карда, тасвири мочароҳои ба сари Носиршатарма омадаро, ки дар қисм дуюми асар мушоҳида мешаванд, аз ҷумлаи камбудҳои муаллифи он доништа, менависад:

«Камбудии ин қисми повест иборат аз он аст, ки муаллиф қаҳрамонҳои худро даркорӣ нодаркор ба вазъиятҳои ногувор ва хатарнок мегузорад ва бо ёрии саги ҷўпонӣ - Полвон онҳоро ҳалос мекунад. Масалан, дар боби ҳафтуми повест Носир бо хирс воммехӯрад, сонӣ муаллиф боз ду воқеаи хирсро, ки аввал захмдор ва баъд аз тарафи бачаҳо кушта мешавад, нақл мекунад. Дар боби ҳаштум бошад, боз ҳамон Носир як ҳудаи ба ҷангалзор мераваду ўро қариб буд, аждаҳо фуру барад. Аммо боз Полвон расида меояду аждаҳоро пора пора мекунад. (Аҷабо, дар кӯҳистони мо аждаҳо аз кучо пайдо шуд?) Ҳамин қарор мочароҳо бас набуд, ки боздар охири қисми якум Носир беиҷозати калонсолон ба як ғоре даромада, дар ихотаи каргасҳо мемонад ва билохир ўро боз Полвонмеёбад»[4;104] Бо назари М. Муллоҷонов тасвири ин воқеаҳо афсонавӣро ғайривоқеӣ рӯйдодҳои қисса аз асли мақсад дур буда нуксон дар сохтор ва устухонбандии қисса мебошанд. Дар ин бора академик Р. Амонов низ ибрози фикру андеша кардааст. Дар асл мақсади нависанда аз навиштани қиссаи «Полвон» тасвири ҳаёти ҷўпонҳо дар ҷароғоҳои дурдасти кӯҳистон, мушкилиҳои ҳаёти заҳмати онҳо дар шароити вазнини кӯҳсорсорон дур аз деҳаҳои аҳолинишин, асос, дар мисоли хонандагон Ғайрат, Шералӣ ва дигарон тарбия кардани хонандагони насли наврас дар рӯҳияи меҳру муҳаббат ва шавқӣ беандоза ба меҳнати софдилон, ба нафъи ҷомеа, дӯстиву рафокат, ҷасуриву далерӣ, матонат ва устуворӣ дар роҳи бартараф кардани душвориҳои монеаҳо маҳсуб меёбад. Локин ин ҷиҳатҳо дар қисса кам мушоҳида мегардаду тасвири мочароҳои тўлонӣ бештар ба назар меафтанд, вале аҳамияти ғоявӣ надоранд. Чор боби асар танҳо ба муноқишаву баҳсҳо дар бораи Полвон бахшида шудаанд. Дар ғор қарор будани Носиршатрама ва тиру камони қадима ётанаш низ тўл мекашад. [2;130]. Қисми дуюми қисса хурд буда, аз ҳафт боб иборат аст. Дар инҷо дар бораи идомаи ҳаёт ва таҳлили Ғайрату Носир дар мактаб пас аз таътили тобиства ва ислоҳшавии рафтори Носиршатрама, дӯстии онҳо бо писари ҷўпони Аликулҷўпони ўзбек – Шералӣ бахшида мешавад. Ду фасли аввали ин боб «Бешарафӣ» ва «Тухфа» ном дошта, сухан дар бораи яке аз масъалаҳои муҳим ислоҳшавии Носиршатрама меравад. Дар охири қисми дуюми «Полвон» бо қорнамоиҳои навбатии Носиршатрама шинос мегардем.

Чизи дигаре, ки ҷараёни мантиқии воқеотро аз ҳатти асосии сюжет ба дигар тараф мебарад ин тасвири қорнамоиҳои Полвон мебошад. Пайдо шудани соҳиби саг Иброҳим ҷўпон ва муборизаву муноқишаҳо дар бораи ин саги ҷўпонӣ Полвон буда, аз боби «Офарин ба Полвон» то охири қисми дувум давом ёфтааст. Бояд зикр намуд, ки нависанда Болта Ортиқов бо қиссаҳои «Таътил» ва «Полвон» и худ марҳалаи нахустин мактаби маҳорати қиссанигориро паси сар карда, дар насри бачагонаи тоҷик чун як қиссанигори боистеъдод ворид гашт ва барои такомули минбаъдаи истеъдоду маҳорати худ дар таълифи асарҳои тозаву нав дар жанри қисса роҳ кушод.

Адабиёт:

1. Амонов, Р. Адабиёт ва бачагон\Р.Амонов. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 244с.
2. Амонов, Р. Детская литература Таджикистана\Р.Амонов. –М: Детская литература, 1981. – 240с.
3. Амонов, Р. Адабиёти бачагона\Р.Амонов\Таърихи адабиёти советии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1982. – 347с. – Ҷ.6.
4. Муллоҷонов, М. Росташро гӯям\Мақолаҳо оид ба адабиёти бачагона\М.Муллоҷонов. – Душанбе: Ирфон, 1967. - С.74 – 106.
5. Ортиқов, Б. Мунтаҳобот\Б.Ортиқов. – Душанбе: Маориф, 1976. – 204 с.
6. Ортиқов, Б. Дурдонаҳои Зарафшон\Б.Ортиқов. – Душанбе: Маориф, 1976. – 206 с.
7. Ортиқов, Б. Повест ва ҳикояҳо\Б.Ортиқов. – Душанбе: Маориф, 1984. 90с.
8. Убайд Раҷаб. Дӯсти бачаҳо\У.Раҷаб\Б.Ортиқов.Мунтаҳобот. – Душанбе: Маориф, 1976. – 107с. - С.3-7
9. Ҳодизода, Р. Насри ҷавони тоҷик\Р.Ҳодизода\Аз Рӯдакӣ то имрӯз. – Душанбе: Адиб, 1988. – 288 с.

Калидвожаҳо: *себи орохур, пудина, ҳикоя, алаф, газанда, ҷав, луччак, жанр, зоология, табиатшиносӣ, ботаника, растани.*

Аннотация

ВИЗУАЛЬНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ РАССКАЗОВ «КАНИКУЛЫ» И «ПОЛВОН» ПИСАТЕЛЯ БОЛТА ОРТИКОВА

Соискатель данной статьи рассказывает о том, что в 50 - 60ые года 20века в литературный мир вошёл писатель как Болта Ортиков ва показал свою влиятельную роль в написании жанра рассказ и изучил большой опыт в написании повестов и в этой короткой жанре прозы начал пробовать себя. В 1959 и 1964 годах были напечатаны повести «Полвон» и «Таътил». Соискатель указывает в своей статье о том времени, в таджикской прозе были основными вопросы изображения внутреннего мира личности.

Ключевые слова: *яблоко, мята, рассказ, трава, кусание, ячмень, кузнечик, жанр, зоология, естествознание, ботаника, растение.*

Annotation

VISUAL AND ARTISTIC ANALYSIS OF THE STORIES “HOLIDAYS” AND “POLVON” BY WRITER BOLTA ORTIKOV

The applicant for this article says that in the 50s - 60s of the 20th century, a writer like Bolta Ortikova entered the literary world, showed his influential role in writing the short story genre and learned extensive experience in writing stories and began to try himself in this short prose genre. In 1959 and 1964 the stories “Polvon” and “Tatil” were published. The applicant points out in his article about that time that in Tajik prose the main issues were the depiction of the inner world of the individual.

Keywords: *apple, mint, story, grass, biting, barley, grasshopper, genre, zoology, natural history, botany, plant.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нигматова Раджабгул, магистранти соли якуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Саидов С.

Сведение об автор: Нигматова Раджабгул, магистрантка первого курса филологического факультета ТГПУ им. С. Айни.

Научный руководитель: Саидов С.

About the author: Negmatova Radjabgul, the second year master of the faculty of philology TSPU named after S. Aini.

Scientific supervisor: Saidov S.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ПРОИЗВЕДЕНИЙ А.М.ГОРЬКОГО НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Надо отметить, что в современный период при анализе художественного текста на таджикский язык приходится сталкиваться с различными трудностями и в развитии компетентности наблюдается интегральная обучения различных профессиональных переводчиков. В практике во время перевода художественного текста, который отражают не только степени освоении уровень знания, умения и навыки в той или иной области профессиональная деятельность, так и совокупности человеческих качеств переводчика, которые отражены в умениях эффективного действия в различных областях перевода.

Например, перевод произведений русского писателя А. М. Горького на таджикский язык:

«Хама ба қафои сузишвори сахрои қадам гузоштанд,... аз чуб ва пулод сохта шудааст..., Павел Власов дар онҳо камарбанди нишаста монда буд... Коҳин каме пеш аз афтидани дамида ба болои сакф пардофт».

Одна из основная форма развития литературы на таджикский язык является исследование путем литературной аллитерации, который помогает при переводе произведений русского писателя на таджикский язык и при помощи художественного метода можно заменить слова и выражений из произведений русского писателя, который играет главную роль при переводе текста на таджикский язык.

Следует подчеркнуть, что задания, сформулированные в художественных переводах, зачастую предъявляю весьма ограниченные дидактические требования, а в некоторых случаях требования эти носят абстрактный характер и русский писатель во время изображения болотной копейки, где основная причина ошибок, совершенных в организации и проведении различной работы по переводу на таджикский язык, обусловлена тем, что в Республике Таджикистан все еще неудовлетворительно изучается постановка художественного текста на таджикский язык, до сих пор не выявлены оптимальные виды и формы художественного текста и их возможности, отсутствует соответствующая современная литература и художественные материалы, главный герой романа Павел Власов выступает против руководства завода.

Перевод на таджикский язык:

«Барзагов вайро тела медод, гов бар вай тарғиб мекард, вай ба шох овезон буд, кӯдакон дар арбачаҳо мегунчиданд баррера ва гирду атрофи тореро буданд қач қард».

Для адекватной передачи образности оригинала совершенно необходимо донести до читателя его экспрессивность, которая обусловлена способностью всех литературных средств, стилистических приемов, в том числе, фонетические стилистические приемы являются эффективным средством эмоционального воздействия на читателя.

В переводе сборника рассказов известного русского писателя Алексея Максимовича Горького «Старуха Изергиль», осуществленного таджикскими переводчиками, принадлежащими школе Эмиля Муллокандова – А. Ахмедов, Л. Носиров, при передаче звукоподражательных слов удалось сохранить образность, используя методы транслитерации и транскрипции, однако передача аллитерации свелась к значительным потерям эфатического аспекта текста оригинала на таджикский язык.

Например, в оригинале звучит следующем образом:

Он услышал сильный ветер, который звучал как выстрел [, 22].

В переводе на таджикский язык:

Вай тундбодиеро шунид, ки маънои тир дар хона буд.

Использование одномоторных слов, где создается ассоциация между звуками слов и действиями, производимыми в описании рассказов, производит определенный эмоциональный эффект на читателя.

Интересными примерами ономотопеи в сборнике А.М. Горького «Старуха Изергиль» являются слова, выражающие звуки ударов: После работы он своими руками сжег все листы работы [51, 97]. – Пас анҷом ва у ба дасти худ даргиронда рафт 182, 30].

В некоторых выражениях Алексея Максимович Горький при помощи литературной аллитерации и ассонанса передает иллюзию движения и сопутствующего ему действия. Данное предложение в переводе удалось представить вариантом с использованием аллитерации и ассонанса.

Мастерски используя прилагательные, обозначающие цвета и предметы, связанные с ними, А.М. Горький передает атмосферу депрессии и морального опустошения, усиливая эмоциональный эффект при помощи аллитерации звука.

В предложениях, приводимых ниже, как и в предыдущем примере, случаи аллитерации, сообщая особый ритм повествованию, использованы для усиления эмоционального воздействия высказывания. В переводе аллитерацию сохранить не удалось, что не привело к потере преференциального значения, но отразилось на ослаблении стилистического и эмоционального значения.

В русском языке и в связи с отсутствием художественного перевода произведений Горького на таджикский язык и форм развития русской речи в таких произведениях А.М. Горького как «Мать», «Старуха Изергиль», «Легенда о Данко», Легенда о Ларре», « Дело Артамоновых», «Жизнь Клима Самгина» и других произведений, где словоизменения и абсолютной неизменяемостью знаменательных частей речи (за исключением лексического средства общения). Перевод Эмиля Муллокандова на таджикский язык:

Буданд набуданд дар замонҳои қадим ду генерале будаанд. Ки аз камаклии худ гардиши фалак ба як ҷазираи беодами дур аз ободи афтода мондаанд.

Ҳар дуи онҳо дар як идораи рӯйхатгири хизмат мекарданд. Онҳо дар ҳамин ҷо таваллуд ва тарбия ёфта. Ба пири расидаанд, бинобар ин аз фазлу камол бебаҳра мондаанд. Онҳо ҳатто ғайр аз ба сидку сафои ғуломи ҷоннисор нисбати ба ҷоно ба ҷон бовари дошта бошанд» сухане намедонистанд..

Арбузов А.Н. отмечал: «В реализации художественного перевода в сфере образования переводчик играет ключевую роль. Эта мысль нашла отражение в ежегодном обращении русских критиков и переводчиков художественного текста, где было сказано: «... ключом всех достижений и успехов на пути к независимости является мысль учителя, его вклад в развитие научной и самостоятельной мысли» [1, 67].

Следует сказать, что в настоящее время художественный перевод повести и рассказы А.М. Горького стали актуальными в таджикской литературе.

Бессонова М.В. отмечала: «Согласно учебному плану предмет «Русский язык» в таджикской школе относится к числу обязательных учебных дисциплин, поскольку изучается в учебных заведениях любого типа. В качестве концептуальной основы обучения русскому языку прочно утвердился коммуникативно - деятельности подход, согласно которому общая цель учебной дисциплины – формирование коммуникативной компетенции, т.е. способности к общению во всех видах речевой деятельности: мудровании, говорении, чтении и письме» [2, 98].

Одна из основных задач текста является образы, когда он использовал различные наблюдений и изучения передового опыта в работе показаны целесообразность и эффективность использования следующих видов художественного перевода. Кроме того вся проделанная автором работа в области исследования выбранной проблемы убедительно показала эффективность рационального использования в переводе художественного текста и строго соблюдения единого лексических и грамматических режим художественных произведений, основоположника современной русской литературы.

Дмитров М. П. писал: «Художественный перевод как учебный предмет в общеобразовательных учреждениях с таджикским языком обучения вводится с начала нового учебного года. Он начинается с предварительного устного курса, букварного периода» [3, 44].

В переводе текста на самом простом языковом и речевом материале формируются практические навыки и изучение художественных, языковых и стилистических особенностей произведений А.М. Горького на таджикский язык воспитывает у читателей любовь к Родине пробуждает интерес и внимание к слову, содействует тому, чтобы читатель стремился к осмыслению значения каждого слова и говорения, чтения, элементарные навыки письма, грамматические навыки без обращения к терминам.

Литература:

1. Арбузов А.Н. Методика преподавания русского языка. - М.: Наука, 2016. - 254 с.
2. Бессонова М.В. Методика обучения лексическими средствами. - М.: Высшая школа, 2017. - 287 с.
3. Дмитров И.К.. Обучения русского языка в школе. - М.: Наука, 2018. - 287 с.
4. Жуков И.Н. Развития обучения русского языка. - М.: Наука, 2014. - 276 с.
5. Мирзоев А. Развитие русской речи учащихся. - Душанбе: Ирфон 1987. - 265 с.

Ключевые слова: методика, обучения, содержание, текст, творчество, поэт, издание, таджикский язык, перевод, проблема.

Аннотасия

ХУСУСИЯТҲОИ УСУЛИ ТАРҶУМАИ АСАРҲОИ А.М.ГОРЬКИЙ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар ин мақола муаллиф мушкилоти усулҳои омӯзиши воситаҳои луғавӣ муошират ва интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷума ва инкишофт нутқи забониҳонандагон дар дарсҳои забони русӣ таҳлил кардааст. Муаллифи мақола дар асоси миқдори зиёди мавод мушкилоти интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ нишон додааст. Проблемаи тарҷумаи матни бадеӣ дар адабиёти муосир ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Бояд қайд кард, ки тарҷума ҳамчун интизоми забонумӯзӣ асоснок карда мешавад, ки бо мушкилиҳои номувофиқии луғавӣ ва грамматикӣ забонҳои гуногун алоқаманд мебошад. Махз ба ҳамин хотир ҳангоми тарҷума талаботи аз ҳама зарури ин пеш аз ҳама дуруст интиқол додани мазмуни асосии матни асли мебошад. Мушкилоти муқоисаи забонҳо дар асоси маводҳои тарҷумаи адабиётҳо дар илмӣ забонумӯзии муосир ҷои марказиро ишғол менамояд. Бисёри олимони забоншинос ба ин қонуниятҳо риоя карда таҳқиқотҳои худро меғузaronанд.

Калидвожаҳо: усул, омӯзиш асли, мундариҷа, матн, эҷодкорӣ, осор, забони тоҷикӣ, тарҷума, мушкили.

Annotation

**THE PROBLEM OF TRANSFERING THE CONTENT OF THE ORIGINAL TEXT WHEN
TRANSLATING AN ARTISTIC WORK**

This article, the author analyzes the problems of conveying the content of the original text when translating a work of fiction. The author of the article, on the basis of a large amount of material, shows the problems of transferring the content of the original text when translating a work of art. The problem of translating literary text occupies a special place in modern literature. It is appropriate to mention here that translation can reasonably be considered as an applied linguistic discipline related to the identification of problems of inconsistency between lexical and grammatical systems of different languages. That is way, when translating a text from another language, a particularly important requirement is, first of all, the correct and adequate transmission of the main content and meaning of the original text. The problem of comparing languages on the materials of the translation literature occupies a central place in modern linguistics. Following these patterns, many linguists and researchers in the field of translation theory and comparative linguistics their research within the framework of the so - called systematic approach

Keywords: translation, artistic, original, content, text, creativity, linguists, problem, different languages

Маълумот дар бораи муалиф: Ширинҷонова Фарзона, магистранти соли якуми факултети забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Рохбари илмӣ: Валиев Н.У.

Сведение об авторе: Ширинджонова Фарзона, магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы ТГПУ С.Айни.

Научный руководитель: Валиев Н.У.

About the author: Shinjonova F., master student of the 2t year of the Russian language and literature Department of the TSPU named after S. Aini

Scientific adviser: Valiev N.U.

Назарова Мадина Шералиевна,
магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷик

ТАРҒИБИ АДОЛАТ ВА ТАНҚИДИ ЗУЛМ ДАР ФАРДИЁТИ САЪДИИ ШЕРОЗӢ

Аз мундариҷаи фардиёти Саъдии Шерозӣ пайдо мегардад, ки онҳо бевосита ба ин ё он ҷиҳати масъалаҳои зиндагӣ ва ҳаводиси он бахшида шудаанд. Фардиёти ин шоири забардаст аз нуқтаи назари мавзӯ мухталиф буда, ҳулоса ва ҷамъбасти ақидаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва панду ҳикмати шоир мебошад. Муфрадоти Саъди мавзӯҳои танқиди зулм ва тарғиби адолат, тарғиби қаноат ва танқиди тамаъ, тарғиби дӯстию рафоқат, ақлу хирад, тарғиби меҳнатдӯстӣ ва кӯшишу ғайрат, мазаммати коҳилӣ, тарғиби шӯчоат ва далерӣ, ақидаҳои шоир ба мавқеи ҷамъиятии шахс, нақши тарбия ва муҳити атроф ва инчунин мавзӯҳои дигари ишқиву лириқӣ фаро гирифтаанд. Мо дар ин мақола кӯшиш мекунем, ки мекунем, ки яке аз муҳимтарин мавзӯҳои фардиёти шоирро, ки дар бораи тарғиби адолат ва танқиди зулм бахшида шудааст, ба тарзи алоҳида мавриди таҳлил қарор диҳем.

«Маҳфуми адолат дар таълимоти ахлоқии Саъдии Шерозӣ вобаста ба тарзи давлатдорӣ ҳукмронии мамлакат тавсиф меёбад. Бинобар ин, дар афкори Шайх Саъдӣ маҳфуми адолат аз вачҳи ахлоқӣ ва иҷтимоӣ сиёсӣ айният дорад. Шоир заминҳои иҷтимоӣ масъалаи мазкурро, ки асосан аз воқеияти феодалӣ сар мезанад, ошкор карда натавониста, ҳимояи манфиати оммаи бенаво ва муқаррар намудани муносибати мӯътадили байни одамонро монанди пешгузаштагонаш ба шӯҳи одилу оқил ҳавола мекард» [1, 29].

Аз рӯи фаҳмиши Саъдии Шерозӣ подшоҳони дар сари ҳокимият нишаста барои беҳтар гардонидани аҳволи зисту зиндагонии халқи мазлум чораю тадбир меҷӯянд. Шоир соҳти ҳукмрониро орзу мекард, ки дар он халқи меҳнаткашро азобу шиканча надиханд. Шӯҳ дар тасаввури Саъдии Шерозӣ ҳимоятгари меҳнаткашон доништа мешавад ва мамлакатро бе шӯҳ тасаввур ҳам намекарданд. Инчунин, Шайх Саъдӣ шӯҳро посбони мулк ва раият доништааст:

Подшоҳе, ки ёри дарвеш аст

Посбони мамолики хеш аст [3, 211].

Агар подшоҳ ситамкор бошад, ӯ на шӯҳест, дар паи беҳбудии иқтисодии мулк кӯшад, балки зулми вай пойдевори мулкашро вайрон месозад. Дар айни замон раият ҳам ин гуна ҳокимро дастгирӣ намекунад. Аз ин ҷиҳат, Саъдӣ ҳамаи подшоҳонро даъват менамояд, ки дар муносибат бо халқ одил ва нақӯрор бошанд. Оқибати зулми шӯҳ ба он оварда мерасонад, ки халқ аз вай рӯй метобад ва салтанат ҳароб мегардад.

Мисоли зерин тақвияти ин суҳанонанд:

Ҳамон беҳ, ки лашкар ба ҷон парварӣ,

Ки султон ба лашкар кунад сарварӣ [2, 231].

Аз ин мисолҳо Саъдии Шерозӣ дар назари мо ҳамчун шахси ба подшоҳони одил ва оқил эътиқодманд намоён мегардад. Шайх Саъдӣ ин гуна подшоҳонро тавсиф кардааст ва онҳоро тимсоли барҷастаи адлу дод мешуморад. Дар назари Саъдии Шерозӣ ва дигарон умуман қонуни ҳаёт чунин аст, ки ҳеч чиз ба дор пойдор намеонад. Оқибати ҳама гуна қибру ғурур бечорагист. Аз ин рӯ, шоир таъкид мекунад, ки аз подшоҳон танҳо номи нек менамояд, вале барои номи нек гузоштан раиятпарвар будан ва хайрхоҳӣ намудани шӯҳ талаби асосии ҳаёт аст. Шайх Саъдӣ ин гуна ақидаҳои ҷамъиятиашро хеле мӯъҷаз, содда ва фаҳмо дар як байт устукорона ифода кардааст, ки мисоли барҷастааш ин аст:

Қорун ҳалок шуд, ки чил хона ганҷ дошт,

Нӯшервон намирад, ки номи нақӯ гузошт [2, 82].

Чи тавре ки маълум шуд, Саъдӣ тарафдори шӯҳи одил ва хайрхоҳ аст, чунки ҳаматарафа тараққӣ ёфтани мулк ва баланд гаштани иззати шӯҳ ба нақӯкорӣ ва ақлу хиради ӯ вобаста аст.

Вале агар шӯҳ ин сифатҳоро надошта бошад ва ободии мулкро бо зулм таъмин кардани бошад, ҳокимияташ сарнагун хоҳад шуд.

Шоир меғӯяд:

Шамъ, к - аз ҳад бадар бияфӯзӣ,

Бим бошад, ки хонумон сӯзӣ [3, 112].

Барои барқарор намудани зиндагии осуда Саъдӣ амру қонунҳои одилонро меписандад. Подшоҳе, ки раияташро азоб медиҳад, на танҳо дар назди онҳо, балки дар назди Худованд низ ба назари Саъдӣ гунаҳкор аст. Дар ин маврид шоир чунин меғӯяд:

Ниходи бад написандад Худои накӯкор
Амир хуфтаву мардум зи зулми ӯ бедор [3, 210].

Шоир ҳамчун марди накӯкор ва инсондӯст шоҳонро барои рафторҳои беадолатонашон маҳкум карда, барои таъмин намудани некуаҳволии халқ ва сулҳу осоиши онҳо даъват мекунад. Ӯ мудофияи мамлакатро, ки шартӣ асосии раият аст, ба шоҳ саҳт вобаста кардааст. Шоҳ бояд некуаҳволии сипоҳиёро таъмин кунад.

Шоир мегӯяд:

Зар бидеҳ марди сипоҳиро, то сар бинихад
Вагараш зар надихӣ, сар бинихад дар олам [3, 218].

Дилсӯзӣ ва ғамхории подшоҳ нисбат ба халқ бояд бештар зоҳир гардад, вале дар замони Шайх Саъдӣ бенавоён ҳадафи ҳама гуна азобу шиканча мегардиданд. Ин маъно дар гуфтаи Саъдӣ чунин ифода гардидааст.

Гар зи ҳафт осмон газанд ояд,
Рост бар узви мустаманд ояд [3, 128].

Дар замони ҳукмронии хонҳои золими муғул, умуман дар шароити феодализм, чи тавре ки файласуф Н.А.Қулматов қайд мекунад, панду насихат додан ба ҳокимон бисёр хавфнок буд. Далелҳои зиёди таърихӣ гувоҳанд, ки бисёр арбоби илму адаб барои «кирдор»-И ночиз ва «густохӣ»-И майдатарин ё сари худро бохтаанд, ё ҷилои ватан кардаанд.

Аз ин рӯ Шайх Саъдӣ мегӯяд:

На ҳар сухан, ки барояд, бигӯяд аҳли шинохт,
Бар сари шоҳ сари хеш набояд бохт [2, 182].

Адолатпарвар будан ё набудани шоҳро Шайх Саъдӣ дар аҳволи зиндагии халқ мебинад. Яъне, Саъдӣ гумон дорад, ки шоҳ агар ғаъолияташро ба манфиати умум равона кунад, адолат аст. Вале Саъдӣ бо сабаби равшан дарк накардани зиддиятҳои ҷамъиятӣ масъалаи адлу инсофро яктарафа ғаҳмидааст. Лекин тавре ки маълум аст, баробарӣ ҳамон вақт ҷорӣ мешавад ва адолат вақте тантана мекунад, ки истисмори одам аз тарафи одам тамоман бетараф карда шавад.

Саъдӣ, ки шоҳи одилро асоси тартиботи давлат ва осоиши раият медонист, пайваста кӯшиш кардааст, подшоҳонро адолатпеша нишон диҳад. Ӯ зулму тааддӣ ва худсарии ҳокимонро мушоҳида карда, онҳоро баъзан сарзаниш мекунад:

Оҷиз бошад, ки дасти қудрат ёбад,
Бархезаду дасти очизон бартобад [2, 123].

Модом ки Саъдӣ шоҳи одил, хирадманд ва ботадбирро орзу кардааст ва мо онро идеали ӯ меномем, пас маълум мешавад, ки подшоҳони замони шоир ин гуна хислатҳои шоистаро надоштаанд. Ин ҳам қаноатманд набудани шоирро аз тартиботи ҳоким ва ҳам зиндагии душвори рӯзгори ӯро ифода мекунад. Ҳамин тавр, Саъдӣ орзуи шоҳи одилро парварида, ҳамеша подшоҳонро ба адлу инсоф ҳидоят кардааст. Азбаски ин танҳо орзуи шоир буд, дар навбати худ Шайх Саъдӣ онҳоро саҳт танқид низ кардааст:

Наёфарад Худоят ба халқ ҳоҷатманд
Ба шукру неъматӣ халқ дар ба рӯи халқ мабанд [3, 110].

Ё худ:

Зи хайрат хайр пеш ояд, бикун чандон, ки битвонӣ,
Мукофоти бадӣ қардан намеғӯям ту худ донӣ [3, 129].

Саъдии Шерозӣ боварии комил дорад, ки зулму истибдод оқибат надорад ва бо шикастхӯрӣ анҷом меёбад. Шоир имони комил дорад, ки халқи истисморшаванда, ягон рӯзе истисмогаронро нест карда, бар беадолатӣ ғалаба мекунад ва дар ин маврид шоир мегӯяд:

Сайёд на ҳар бор шикоре бубарад,
Афтад, ки яке рӯз палангаш бидарад [2, 82].

Адабиёт:

1. Қулматов Н.А. Ақидаҳои ахлоқии Саъдии Шерозӣ. – Душанбе: Дониш, 1981. – 320 с.
2. Саъдии Шерозӣ. Гулистон. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 388 с.
3. Саъдии Шерозӣ. Қуллӣёт. Ҷилди 2. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 346 с.

Калидвожаҳо: *Саъдии Шерозӣ, «Гулистон», «Қуллӣёт», фардиёт, тарғиб, адолат, танқид, зулм, ашғор, муаллиф, шакл, мавзӯ, андешаҳои иҷтимоӣ, таҳқиқ.*

Аннотация

ПРОПАГАНДА СПРАВЕДЛИВОСТИ И КРИТИКА УГНЕТЕНИЕ В ФАРДБЕЙТОВ САЪДИ ШЕРОЗИ

Изучение и исследование фардбейтов Саъди Шерози показало, что они посвящены многим отраслям человеческой жизни. Фардбейтов этого великого поэта посвящена многим различным темам, и они являются выводами и заключениями его политической, социальной, этической, и назидательные взгляды. Фардбейтов Саъди Шерози посвящена различным темам, и данная статья посвящена изучением одной из этих тем – пропаганда справедливости и критика угнетение в фардбейтов этого великого поэта.

Ключевые слова: *Саъди Шерози, «Гулистон», «Куллиёт» (полное собранные сочинение), фардбейтов, пропаганда, справедливости, критика, угнетение, поэзия, автор, структура, тема, социальные взгляды, исследование.*

Annotation

PROPAGANDA OF JUSTICE AND CRITICISM OF OPPRESSION IN FARDBATE SADI SHEROSI

The study and research of Sadi Sherozi's fardbeits showed that they are dedicated to many areas of human life. This great poet's fardbeit deals with many different topics, and they are the findings and conclusions of his political, social, ethical, and edifying views. Sadi Sherozi's Fardbeyt is devoted to various topics, and this article is devoted to the study of one of these topics - the promotion of justice and criticism of oppression in the Fardbeyt of this great poet.

Keywords: *Sadi Sherozi, "Guliston", "Kulliyot" (complete collected work), fardbeytov, propaganda, justice, criticism, oppression, poetry, author, structure, theme, social views, research.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Назарова Мадина Шералиевна, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел: +992771013121

Рохбари илмӣ: д.и.ф., профессор Элбоев В.Ҷ.

Сведение об авторе: Назарова Мадина Шералиевна, магистрантка второго курса факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 771013121

Научный руководитель: д.ф.н., профессор Элбоев В.Дж.

About the author: Nazarova Madina Sheralievna, second-year graduate student of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone: +992771013121

Academic leader: PhD, professor V.J. Elboev.

**СПЕЦИФИКА ПЕРЕВОДА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА (НА ПРИМЕРЕ ПЕРЕВОДА
ПОЭМЫ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА «АУЛ БАСТУНДЖИ» НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК)**

Перевод сегодня рассматривается как одна из основных форм литературных взаимосвязей между народами.

Необходимо отметить, что художественный перевод, как один из видов творческого изучения иноязычной литературы и наряду с этим имеющий влияние на собственную культуру переводчика, носит в таджикской литературе исконные традиции и уходит корнями в те времена, когда язык фарси - дари и литература на нем еще не были сформированы. В качестве примера можно обратиться к переводу «Калилы и Димны» Рудаки, который по преданию, был переведен с индийского языка на пехлави, с пехлави на арабский и с арабского на персидско - таджикский язык [2, 56].

Это говорит о том, что школа таджикского художественного и научного перевода является носителем богатой истории и традиций. Как отмечает таджикский литературовед М. Зайниддинов: «Таджикская школа художественного перевода существовала с давних времен. Наши предки уделяли этому направлению особое внимание. Даже в IV - III вв. до нашей эры, можно встретить упоминания о переводческой деятельности. Тогда существовала даже большая переводческая школа имени Гунди Шопур, куда привлекались лучшие преподаватели и полиглоты, которые переводили ценные образцы научных, философских, исторических и литературных произведений мира» [3].

Проблемы художественного перевода на таджикский язык, имеющие разнообразный характер, осуществлялись и на протяжении XX века. Многие классики национальных литератур известны и как выдающиеся переводчики.

В данной работе уделяется большое внимание анализу перевода поэмы Лермонтова «Аул Бастунджи». Оригинальный текст и текст перевода, являющийся объективным фактом для наблюдения, служит для сравнительно - сопоставительного анализа.

Кавказ играл немаловажную роль в жизни и творчестве многих русских поэтов и писателей, в частности А.С. Пушкина, Л.Н. Толстого, А.А. Бестужева Марлинского и, конечно же, М.Ю. Лермонтова. Удивительный край, на протяжении долгого времени он вдохновлял поэтов на многие свершения своей чарующей красотой и природой, традициями и бытом. В возрасте десяти лет М.Ю. Лермонтов приехал впервые на Кавказ. Это знакомство не ограничилось детской поездкой. За свою короткую жизнь М. Ю.Лермонтов часто приезжал на Кавказ. помогал ему обрести душевное успокоение и вдохновение. Он же стал его последним пристанищем [4, 74].

Известно, что Кавказ для Михаила Юрьевича Лермонтова – это еще и воплощение свободы в полном своём смысле. «Жилище вольности простой!». Мне кажется, что это словосочетание обозначает, что только на Кавказе можно обрести настоящий покой, свободу мысли. Одним из известных произведений М.Ю.Лермонтова на тему Кавказа является поэма «Аул Бастунджи». Перевод поэмы на таджикский язык был выполнен таджикским переводчиком Асламом Адхамом.

Аслам Адхам сыграл большую роль в формировании литературных связей. Велика его заслуга в укреплении отношений таджиков с другими народами. Поэт восхищался стихами Лермонтова. Он перевел на родной язык более 20 стихотворений русского поэта. Можно сказать, что А. Адхам перевел самые знаменитые стихи Лермонтова, такие как «1831 - го июня 11 дня», «Тучи», «Бородино», «Веселый час», «Прощанье», «Романс», «Родина», «Гляжу на будущность с боязнью», «Девятый час...», «Выхожу один я на дорогу», «Нет, я не Байрон, я другой», «Ребенка милого рожденье» и др. Особенно перевод поэмы «Аул Бастунджи» («Овули Бўстончи») был самым близким оригиналу.

Центральной темой поэмы «Аул Бастунджи» является – эмоциональный протест главного героя поэмы. Селим – волевая, свободолюбивая и непреклонная натура, выступающая против старинных, стесняющих личность человека, обычаев. Селим полюбил молодую жену своего старшего брата Акбулата. Герой понимает, что и Зара, насильно выданная замуж, не любит своего мужа. Девушка втайне готова ответить на чувство Селима. Она сильная натура, но все же не смеет идти против адатов, не соглашается бежать с Селимом. Откровенная беседа младшего брата со старшим, попытка уговорить Акбулата уступить жену, не приводит к положительному результату [7, 73]:

«Ты видишь: я погиб!.. спасенья нет...»

Отчаянье, любовь... везде! повсюду!..»

*О! ради прежней дружбы... прежних лет...
Отдай мне Зару!.. уступи!.. я буду
Твоим рабом... послушай: сжался!.. нет,
Нет!.. ты меня, как ветхую посуду,
С презреньем гордым кинешь за порог...
Но, видишь: вот кинжал! - а там: есть бог!..» [5, 30].*

Перевод А. Адхама:

*«Мурдани ман аниқ!.. Наҷоте нест...
Ғаму андӯхи ииқ домангир!..
Баҳри пешина ҳурмати шоист...
Зараро деҳ ба ман! Гапам тан гир...
Шавамаат банда...пеши раҳмат чист!..
На!.. Ту манро, чӣ кӯзаи бесир,
Афканӣ дурр з - остонаи дар...
Аз Худо тарс! – Гир ё ханчар! [6, 60].*

В таджикском варианте поэмы «Аул Бастунджи» («Овули Бўстончи») переводчик Аслам Адхам мастерски передаёт ярко и выпукло изображенные Лермонтовым действующие лица и описание жизни горцев. К примеру, строфа, знакомящая читателя с убранством сакли братьев, звучит следующим образом:

*Была их сакля меньше всех других,
И с плоской кровли мох висел зеленой.
Рядком блистали на стенах простых
Аркан, седло с насечкой вороненой.
Два башлыка, две шашки боевых,
Да два ружья, которых ствол граненый.
Едва прикрытый шерстяным чехлом.
Был закопчен в дыму пороховом [5, 261].*

Перевод:

*...Курбашон буд аз дигархо хурд,
Ушнаи сабз руста дар сари бом.
Тани девор чашмро мебурд
Зини нақшин, каманди хушфарҷом,
Чуфти башлик, ду шофи чангии гурд,
Ду камони милаш рахи хушфом.
Нима пӯшида бо ғилофи чарм,
Дуди борут дорадаш тан нарма... [6, 55].*

За исключением некоторых случаев, когда переводчик по неизвестным нам причинам в тексте опускает слово или заменяет его другим, перевод можно считать удачным. Например, сочетание «шерстяным чехлом» в переводе передано как «бо ғилофи чарм - кожаным чехлом», хотя в таджикском языке эквивалентом слова «шерстяной» является «пашмин».

Особая сложность перевода поэмы «Аул Бастунджи» заключается в том, чтобы донести до таджикского читателя величие, воссозданное в оригинале, и систему приемов образных выражений, ключевых слов, портретных описаний, которыми мастерски пользуется непревзойденный Лермонтов, и которые, постарался передать на таджикском языке Аслам Адхам. Лучшим доказательством сказанного может послужить перевод отрывка из «Аула Бастунджи», где Лермонтов описал внешность, удивительную красоту Зары:

*Черны глаза у серны молодой,
Но у нее глаза чернее были;
Сквозь тень ресниц, исполнены душой,
Они блаженством сердцу говорили!
Высокий стан искусною рукой
Был стройно перетянут без усилий;
Сквозь черный шелк витого кушака
Блистало серебро исподтишка [5, 508].*

Перевод:

Ҳай сияҳчаши барраи оху,

*Лек чаишони вай сияҳтар буд;
Зери мижгон, ба ғамзаю ҷоду,
Аз малоҳаи ҷиҳо, ки азбар буд!
Қадди боло ба суннати мину,
Ин чи тарҳи хушеву пайкар буд;
Аз таҳи он сиёҳ шоли сараи
Нуқра мерехт нур сарбасараи [6, 57].*

При переводе данного отрывка, А.А.Адхам использует прием добавления. Сочетания «исполнены душой» превратилось у него в «подмигивание и колдовство», «шелк витого кушака» - «шаль в голове». Собственно, текст данного отрывка «Аула Бастунджи» мы определяем как «вольный перевод».

При переводе А.А.Адхам сохранил композицию оригинала, т.е. восьмистишную строфу (октава). В композиции ее очень искусно применен прием повторения одной и той же строфы в начале поэмы и в конце. Этот прием сохранился и в тексте перевода.

Таким образом, в переводе Аслама Адхама, как и в оригинале, главным остается романтический мотив.

Литература:

1. Андроников И. Лермонтов. Исследования и находки / И. Андроников. - М., 1967 (4 изд., М., 1977). - 712 с.
2. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. - М.: «Международ. отношения», 1975. - 240 с.
3. Диалог: Таджикистан и мир. - Режим доступа: <https://www.dialog.tj/news>
4. Кувватова, С.М. Поэзия Михаила Лермонтова в таджикских переводах. - Душанбе, 2019. - 136 с.
5. Лермонтов, М.Ю. Осори мунтахаб: Иборат аз ду чилд. Чилди 2. Достонҳо. = [Избранные произведения в 2 - х томах. Т. 2. Поэмы] / М.Ю. Лермонтов. - Душанбе: «Ирфон», 1981. - 157 с.
6. Лермонтов, М.Ю. Собрание сочинений в четырех томах. Том второй. Поэмы / М.Ю. Лермонтов. - М. - Л. Изд - во АН СССР, 1958. - 702 с.
7. Часыгова Л.М. Разбор поэмы «Аул Бастунджи» М.Ю. Лермонтова // Международный научный журнал «Вестник науки». - №8 (53). - С. 73 - 75.

Ключевые слова: М.Ю. Лермонтов, перевод, поэма, Кавказ, литература, оригинал, прием, композиция.

Аннотатсия

ХУСУСИЯТИ ТАРҶУМАИ МАТНИ БАДЕӢ

(ДАР МИСОЛИ ТАРҶУМАИ ДОСТОНИ М.Ю. ЛЕРМОНТОВ «ОВУЛИ БӢСТОӢӢ»)

Дар мақола масъалаҳои робитаҳои адабии русу тоҷик ба миён гузошта шуда, дар бораи тарҷумаи асарҳои М.Ю. Лермонтов ба забони тоҷикӣ, ки онҳоро тарҷумони тоҷик Аслам иҷро намудааст шарҳи кӯтоҳ дода мешавад. Инчунин, дар мақола дарк ва тарҷумаи достони «Овули Бӯсточи»-и М.Ю. Лермонтов ба забони тоҷикӣ таҳлил шудааст, ки ин барои муқолаҳои адабии тоҷик бо классикони руси асри 19 имкон медиҳад.

Мақолаи мазкур боз мавзӯи Кавказро дар эҷодиёти шоир ва нависандаи бузурги рус М.Ю. Лермонтов инъикос менамояд. Дар мисоли асари «Овули Бӯсточи» нишон дода мешавад, ки нақши Кавказ дар эҷодиёти нависанда бузург аст.

Калидвожаҳо: М.Ю.Лермонтов, тарҷума, шеър, Кавказ, адабиёт, нусхаи асл, усул, композиция.

Annotation

SPECIFICITY OF LITERARY TEXT TRANSLATION

(on the example of the translation of M.Yu. Lermontov's poem «Aul Bastunji» into Tajik)

The article raises questions of Russian - Tajik literary relations, gives a brief overview of translations of translations of works by M.Yu. Lermontov into the Tajik language, made by the Tajik translator Aslam Adkham. The article analyzes the perception and translation of the poem «Aul Bastunji» by M.Yu. Lermontov into the Tajik language, which makes it possible to better understand the dialogue between Tajik literature and Russian classics of the 19th century.

The article also examines the Caucasus in the works of the great Russian poet and writer M.Yu. Lermontov. On the example of his work «Aul Bastunji» it is shown that the role of the Caucasus in the author's work is great.

Keywords: M.Yu. Lermontov, translation, poem, Caucasus, literature, original, technique, composition.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назирова Гулоба Қобилҷонова, магистранти соли дуюми факултети забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Нишони: ноҳияи Исмоили Сомонӣ, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: +992 988554141

Роҳбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Қувватова С.М.

Сведения об авторе: Назирова Гулоба Кобылджонова, магистрантка 2 курса факультета русского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Адрес: Район Исмаилов Сомони, проспект Рудаки 121. Телефон: +992 988554141

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Кувватова С.М.

About the author: Nazirova Guloba Qobyljonovna, second-year graduate student of the Faculty of Russian Language and Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Address: Ismaili Somoni District, Rudaki Avenue 121. Phone: +992 988554141

Academic leader: N.I.F., associate professor Kuvvatova S.M.

*Назирова Гулоба Кобилджоновна,
магистрантка второго курса факультета русского языка и литературы*

М.Ю. ЛЕРМОНТОВ В ТАДЖИКСКИХ ПЕРЕВОДАХ

В таджикскую культуру М.Ю. Лермонтов вошел после Октябрьской революции. Конечно, нельзя сказать, что ранее имя Лермонтова совершенно не было известно таджикским читателям. Через переводы на другие языки, например, татарские переводы, узбекские, казахские немногочисленная таджикская интеллигенция знакомилась с творчеством великого писателя.

Имя Лермонтова встречается в таджикской печати еще в 1935 году. Как отмечает известный таджикский литературовед Хамрокул Шодикулов: «Первые переводы стихотворений М.Ю. Лермонтова на таджикский язык, появились в 30 - е годы XX века». [7, с. 8]. С этого времени таджикские литераторы начинают проявлять усиленный интерес к переводу наследия Лермонтова, которое мы условно разделили на три этапа.

Первым переводчиком Лермонтова был Сухайли Джавхаризаде. В 1935 году он перевел на таджикский язык стихотворения «Песня» и «Тамара» М.Ю. Лермонтова.

Известно, что некоторые первоначальные переводы Лермонтова на таджикский язык были прозаическими. Это был один из этапов освоения наследия великого писателя. Так, в 1936 году вышел перевод романа «Герой нашего времени», относящийся перу Вадуда Махмуда. Роман в этом переводе издавался шесть раз: дважды в Ленинградском отделении Таджгиза в 1936 году. Редактором последнего издания был Мухаммед Амин Гафуров, выпускник ЛГУ, погибший на фронте. Два других издания вышли в Сталинабаде в 1941, 1953 гг. А в 1977 и 1978 годах роман переиздавался по выпуску – Таджикгосиздата 1953 года в Душанбе под редакцией Бахрома Фируза, с иллюстрациями В. Безушко.

Таджикские литераторы, воспитанные на традициях философской поэзии Востока, не ограничились простой передачей сюжета и содержания прозаических произведений Лермонтова, они смогли довольно четко передать сущность поэзии писателя.

Широкое ознакомление таджикских читателей с поэзией Лермонтова началось с переводов Хабиба Юсуфи. «В 1940 году, в Ленинградском отделении Таджгиза был издан перевод поэмы «Демон» М.Ю. Лермонтова (М. Ju. Lermontov. Iblis) на таджикском языке с латинским алфавитом. Немного спустя, в 1941 году вышел первый сборник его избранных стихотворений (Для таджикского языка в 1928 году вместо арабского алфавита был принят латинизированный алфавит, которым пользовались до 1940 г. С 1940 года таджикская письменность была переведена на новый алфавит на основе русской графики)» [5, с.400]. Редактором этих книг был молодой одаренный журналист и переводчик Абдушукур Пирмухаммад - заде [3, 22].

В сборник 1941 года вошли лучшие творения М.Ю. Лермонтова: «Парус» («Бодбон»), «Два великана» («Ду пахлавон»), «Смерть поэта» («Вафоти шоир»), «Узник» («Бандӣ»), «Три пальмы» («Се нахл»), «Прощай, немытая Россия» («Хайр, ношуста Россия, падруд»), «Казачья колыбельная песня» («Аллаи зани казак») и др.

Литературная критика установила за Юсуфи непререкаемую славу «первого переводчика Лермонтова на таджикский язык». Та же традиция установила за ним славу непревзойденного переводчика лермонтовских произведений.

В 1948 году была переведена и издана отдельной книгой поэма «Мцыри».

Поэзия талантливого сына России завоевала большую любовь у таджикских читателей. Поэтические и прозаические шедевры М.Ю. Лермонтова начинают широко изучать в таджикских школах. Переводы сразу же размещались на страницах «Хрестоматии таджикской литературы». Впервые с его произведениями таджикский читатель знакомится в школьном учебнике и на всю жизнь запоминает их, потому что они формируют мировоззрение школьников.

Таджикские переводы лермонтовских произведений помещались на страницах журналов «Шарқи Сурх» («Красный Восток»), «Машъал» («Факел»), «Барои адабиёти социалистӣ» («За социалистическую литературу» и газет «Коммунист Таджикистана», «Тоҷикистони сурх» («Красный Таджикистан»), «Пионери Тоҷикистон» («Пионер Таджикистана»), и др. В этой связи представляет большой интерес таджикские переводы произведений Лермонтова осуществленные Хабибом Юсуфи.

Разумеется, такое заметное явление в литературной жизни республики, да еще в период острых дискуссий о новых путях советской литературы, не могло не вызвать споров на

страницах печати.

В многочисленных статьях, появившихся в республиканской печати, говорилось и об успехах переводчиков. Так, появляются статьи Х. Ахрори «Дар бораи баъзе масъалаҳои тарҷумай наср» («О некоторых вопросах перевода прозы») и А. Дехоти «Барои сифати баланди тарҷимай асарҳои назм» («За высокое качество перевода поэтических произведений»). В своей статье таджикский писатель и поэт А. Дехоти высказался относительно переводов таких произведений Лермонтова, как «Смерть поэта» («Вафоти шоир»), «Демон» («Иблис»), «Парус» («Бодбон»), «Боярин Орша» и других, выполненных поэтом Хабибом Юсуфи. А. Дехоти не отметил в них никаких недостатков и признал переводы «успешными и соответствующими форме и содержанию текста оригинала». *«Если представим себе, что таджикская литература - это река, то художественные переводы из языка великого русского народа являются каналами, которые присоединяясь к этой реке, делают ее полноводной и ее течения все более сильным»*, - пишет А. Дехоти в названной статье [2, с.103].

К 150 - летию юбилею Лермонтова был выпущен сборник «Чавонии ҷовидонӣ» («Вечная молодость»). Это небольшого формата книжка, в ней представлено предисловие М. Искандарова и иллюстрации Туренко. В книгу включены лучшие произведения великого поэта, являющиеся вершинным достижением русской литературы. Переводы стихотворений принадлежат двум поэтам – Боки Рахимзода и Мухиддину Фархату. Все вошедшие в этот сборник стихотворения Лермонтова, помимо нескольких раньше переводившихся Хабибом Юсуфи стихов, на таджикском языке печатались впервые.

К числу вторично переведенных стихотворений и поэм Лермонтова относятся: «Бородино», «Песня», «Желание», «Черны очи», «Звезда», «Смерть поэта», «Утёс», «Морская царевна», «Мцыри», «Боярин Орша», «Последний сын вольности» и другие. Перевод наследия Лермонтова может предоставить огромный материал для выявления множества проблем, которые относятся к взаимовлиянию художественного опыта разных национальностей.

В конце XX века к переводам лермонтовского наследия обратились известные таджикские поэты Гулрухсор, Г.Келди, Фарзона и др.

Любопытство таджикских поэтов к поэтическому наследию Лермонтова было вызвано желанием познать и изучить мастерство великого художника слова. Так сравнительный анализ творчества русского стихотворца показало, что главной приоритетной темой его творчества была воспитательная и эстетическая. Бурный интерес у творческого сообщества вызвали его революционные мысли, призывающие к любви Родине, патриотизму [3, с. 27].

Безусловно, таджикские писатели и поэты испытывали глубокое почтение к личности Лермонтова, были в восторге и ценили творения великого мастера слова. Настоящая закономерность стала причиной формирования новой национальной поэзии и устранения ставших традицией отношений к стихосложению.

Из вышесказанного следует, что образ восточного человека, восточной культуры, образ кавказских гор из лермонтовских произведений оказались созвучны с таджикскими стихами и близки отечественному читателю тем, что напоминают таджикские горы.

Значение творчества М.Ю. Лермонтова, в особенности его поэзии, для развития таджикской литературы огромно. Оно не только обогащало таджикскую литературу и искусство, но и сыграло важную роль в развитии оригинального творчества самих переводчиков – известных литераторов Таджикистана.

Литература:

1. Брагинский, И.С. Исследования по таджикской культуре (К проблеме межлитературных связей Советского Востока) / И.С. Брагинский. – М.: Наука, 1977. - 288 с.
2. Дехотӣ, А. Барои сифати баланди тарҷимай асарҳои назм=[За высокое качество перевода поэтических произведений] / А. Дехотӣ // Шарқи сурх [Красный Восток], 1952. - №11. – С. 101 - 112.
3. Кувватова, С.М. Поэзия Михаила Лермонтова в таджикских переводах. – Душанбе, 2019. – 136 с.
4. Очерк истории Таджикской советской литературы. – Д: Изд - во Академии наук Таджикской ССР, 1955. – 305 с.
5. Розенфельд, А.З. Переводы произведений Лермонтова на таджикский язык. / А.З. Розенфельд // Лермонтов и литература народов Советского Союза. Ереван. Изд - во Ер. ун - та, 1974. – С. 399 - 402.
6. Федоров, А.В. Введение в теорию перевода / А.В. Федоров. – М.: Изд - во лит. на иностр. Яз., 1953 336 с.
7. Шодикулов, Х. На таджикском языке / Х. Шодикулов // Коммунист Таджикистана. - Душанбе, 1964. - 15 октября. – С. 8.

Калидвожаҳо: тарҷума, шеър, назм, адабиёт, санъат, эҷод, анъана, зиёён.

Аннотация

М.Ю. ЛЕРМОНТОВ В ТАДЖИКСКИХ ПЕРЕВОДАХ

В статье поднимаются вопросы русско - таджикских литературных связей, прослежена история переводов поэтических и прозаических произведений М.Ю. Лермонтова на таджикский язык. Устанавливается влияние произведений русских писателей, в частности М. Лермонтова, на творчество и мировоззрение таджикских авторов.

В статье даётся краткий обзор переводов произведений М.Ю. Лермонтова в таджикской литературе. Отмечается, что наиболее ранние переводы произведений М.Ю. Лермонтова на таджикский язык были сделаны С. Джавхаризаде, Х. Юсуфи, Вадудом Махмудом, Б. Рахимзода, М. Фархатом.

Ключевые слова: перевод, поэма, поэзия, литература, искусство, творчество, традиция, интеллигенция.

Annotation

M.YU. LERMONTOV IN TAJIK TRANSLATION

The article raises questions of Russian - Tajik literary relations, traces the history of translations of poetic and prose works by M.Yu. Lermontov into Tajik. The influence of the works of Russian writers, in particular M. Lermontov, on the work and worldview of Tajik authors is established.

The article provides a brief overview of the translations of M.Yu. Lermontov in Tajik literature. It is noted that the earliest translations of M.Yu. Lermontov into the Tajik language were made by S. Javharizade, H. Yusufi, Vadud Mahmud, B. Rakhimzoda, M. Farhat.

Keywords: translation, poem, poetry, literature, art, creativity, tradition, intelligentsia.

Аннотатсия

М.Ю. ЛЕРМОНТОВ ДАР ТАРҶУМАҲОИ ТОҶИКӢ

Дар мақола масъалаҳои робитаҳои адабии русу тоҷик ба миён гузошта шуда, таърихи ба забони тоҷикӣ тарҷумаи шудани асарҳои шеърӣ ва наъсии М.Ю. Лермонтов ба риштаи таҳқиқи кашода шудааст. Таъсири осори адибони рус, алаҳусус М. Лермонтов, ба эҷодиёт ва ҷаҳонбинии муаллифони тоҷик муқаррар шудааст.

Дар мақола шарҳи мухтасари тарҷимаи асарҳои М.Ю. Лермонтов дар адабиёти дода шудааст. Қайд карда мешавад, ки аввалин тарҷумаҳои М.Ю. Лермонтовро ба забони тоҷикӣ С. Ҷавҳаризода, Ҳ. Юсуфӣ, Вадуд Махмуд, Б. Раҳимзода, М. Фарҳат ба анҷом расонданд.

Маълумот дар бораи муаллиф: Назирова Гулоба Қобилҷоновна, магистранти соли дууми факултети забон ва адабиёти руси Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Нишони: ноҳияи Исмоили Сомонӣ, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: +992 988554141

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Қувватова С.М.

Сведения об авторе: Назирова Гулоба Кобылджоновна, магистрантка 2 курса факультета русского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Адрес: Район Исмаилов Сомони, проспект Рудаки 121. Телефон: +992 988554141

Научный руководитель: к.ф.н., доцент Кувватова С.М.

About the author: Nazirova Guloba Qobyljonovna, second-year graduate student of the Faculty of Russian Language and Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Address: Ismaili Somoni District, Rudaki Avenue 121. Phone: +992 988554141

Academic leader: N.I.F., associate professor Kuvvatova S.M.

НАЗИРАНАВИСӢ ВА ТАТАББУӢ ҲАМЧУН ИСТИЛОҲИ ҲАВЗАИ АДАБИӢТШИНОСӢ

АдабиӢти форсу тоҷик давоми даҳҳо аср рушду пешрафт намуда, аз нигоҳи ғановат аз ҷумлаи муҳимтарин дастовардҳои тамаддуни башарист, ки анвои зиёди осори адабию бадеиро фаро мегирад. Аз замони ҳукмронии сулолаи Сомониён, ки дар он рӯзгор қофиласолори назми форсу тоҷик Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ машғаладори суҳанварони он рӯзгор буд ва то замони муосир адабиӢти мо ривочу раванқ ёфт ва ҳазорон адибону донишваронро тақдими ҷомеаи башарӣ намуд. Қаламрави адабиӢти форсӣ паҳновар буда, намояндагони он дар сарзаминҳои паҳновари Мовароуннаҳр, Хуросон, Синду Ҳинд, Ироқу Рум умр ба сар бурда, аз худ мероси гаронбаҳое ёдгор гузоштаанд. Дар давраҳои мухталифи таърихӣ шароити мусоиду рӯзгори мувофиқ суҳанвароне ба воя расиданд, ки мақоми назми форсиро баланд бардоштанд. АдабиӢт ифодагари самтҳои мухталифи ҳаёти рӯзмарраи соҳибони худ гашта, назари оинаи тамомамное гардид, ки ҷун шиносномаи миллат пойдору уствор боқӣ монд. Ба таъбири адабиӢтшиноси маъруф Абдуманнони Насриддин «АдабиӢти ҳар халқ ифодагари ҷаҳонёбӣ, хираду заковат, завқу ормон ва розу ниёзҳои соҳибони худ будааст ва агар он адабиӢт паҳноӣ чандин ҳазорсола доман густурда бошад, баҳрае аз таъриху фарҳанг, ақоиди мазҳабӣ, расму оини ҳомилони ҳешро маҳфуз дошта, ба ин васила на танҳо ҷун ифодагари маърифати бадеӣ, балки ба ҳайси шиносномаи халқу миллат арзи вучуд хоҳад кард». [1, 112]. Бинобар ин, дар арсаи адабиӢти форсу тоҷик сабку услубҳои гуногун ва анъанаву санъатҳои бадеии мухталифе инкишоф ёфтанд, ки ҳар кадом баёнгари маҳорату малакаи эҷодкорону бардозандагонанон буданд.

Дар ин миён анъанаи назирагӯӣ аз ҷумлаи боризтарин падидаҳост, ки шоир дар пайравӣ ё тақлиди вазн ва мавзӯи шоири дигаре шеър иншо менамояд, баъзан назира дар ҷавоби шеъре таълиф мешавад. Шоир дар пайравии ин ё он шоир метавонад аз услубҳои назира, ҷавобия ва татаббуъ истифода намояд. Татаббуъ дар тақлид ба вазн ва қофияи ин ё он шеър иншо мешавад. Вале ҳангоми навиштани назира ба ин ё он шеър шоир озодтар буда, метавонад. Мавзӯ, суҷа, ғоя ва ғоҳи вазнро низ тағйир диҳад. Назира ва татаббуъ ҳар ду дар пайравии шоир навишта мешаванд. Инчунин, анъанаи ҷавобиянависӣ ва тазмин низ падидае ба шумор меравад, ки дар пайравии адиби дигаре таълиф мешавад.

Татаббуъ. Дар луғатҳои тафсирии вожаи «Татаббуъ» – ро тавзеҳ дода, фарҳангшиносон бар ин нукта таъкид менамоянд, ки татаббуъ маънои аз пайи чизе рафтан, пайравӣ ва таҳқиқро дорад ва он ҷун истилоҳи адабиӢтшиносӣ бар ин далолат мекунад, ки шоир ба вазн ва қофияи шеъре тақлид намуда, шеъре иншо мекунад. АдабиӢтшиноси тоҷик Раҳими Мусулмониён дар китоби «Назариияи адабиӢт» зимни баёни устухонбандии асари бадеӣ доир ба татаббуъ ҷунин овардааст: «Татаббуъ дар луғат «табъ кардан» аст, дар истилоҳ шеърест, ки дар таъсири шеъри шоири дигар гуфта шудааст, яъне адиби сонӣ аз як асари маъруфи дигар муассир мешаваду мувофиқи он мавзӯ ва шабеҳи тасвирҳои шоиронаи вай худ чизе эҷод мекунад». [4, 162].

Алишер Навоӣ ба 211 ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ татаббуъ намуда, ҳамаи онҳоро «Татаббуи Хоҷа» ном ниҳодааст, аз ҷумла:

*Воизон то чанд манъи ҷому соғар мекунад?
 Ҷун димоғи ҳешро ҳам гаҳ - гаҳе тар мекунад.
 Аз қадаҳ онон, ки гоҳи нашъа меёбанд файз,
 3 - ин шараф ҷун манъи маҳрумони дигар мекунад...
 Ҳоло ба ғазали сармашқи он таваҷҷуҳ менамоем:
 Воизон, к - ин ҷилва дар меҳробу минбар мекунад,
 Ҷун ба хилват меравад, он кори дигар мекунад.
 Мушкиле дорам, зи донишманди маҷлис бозпурс:
 Тавбафармоён чаро худ тавба камтар мекунад?...*

Навоӣ дар ин татаббуи худ бар ғазали Ҳофизӣ Шерозӣ, ҳам ба шакли бадеӣ ва ҳам ба сабки шеър, инчунин ба мазмуни он пайравӣ намудааст. Агар ин ду ғазалро муқоиса намоем, дармеёбем, ки Навоӣ пӯшидагӣҳои матни Хоҷа Ҳофизро равшан сохта, моҳияти масъаларо то андозае ба фаҳму дарки хонанда наздик месозад ва аз ошкорбаёнӣ, ки доир ба мавзӯи матраҳ воқеият аст, ҳарос надорад. Ғазалҳои Навоӣ асосан ғазалҳои ишқӣ буда, дар пайравии татаббуоти ғазалҳои шоирони бузурги ғазалсарои форсу тоҷик Саъдии Шерозӣ, Амир Хисрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Хоҷа Ҳофиз, Шайх Камол, Мавлоно Ҷомӣ ва дигарон суруда шудаанд. Микдори ками он ғазалҳо дар

шаклу услуб аз ибтикороти худи ўст, ки ин навъро худи ў бо истилоҳи «мухтараъ» ё «ихтироъ» таъкид менамояд.

Назира. Дар «Фарҳанги форсии Амид» дар тафсири маънои назира чунин овардааст. «(Исм ва сифат) [арабӣ: назира, ҷамъ: назоир] асаре, ки дар тақлид аз асари шоир ё нависандаи дигаре суруда ё навишта мешавад. Алиакбари Деҳхудо бошад, дар фарҳанги тафсирии муътабари форсии худ – «Луғатномаи Деҳхудо» дар баёни маънои вожаи назира чунин овардааст: «Назира таъниси назир, ба маънои мисл ва шабеҳ аст». [3, 278].

Назираро ҳамчун истилоҳи адабиётшиносӣ дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба таври зайл шарҳ додаанд: «Шеър, ки дар тақлид ё пайравии мавзӯ ва вазни шеъри ягон шоир навишта шудааст». [5, 189].

Дар фарҳанги тафсирии мазкур назирагӯиро исми амал аз назира маънидод кардаанд, ки шоир онро бояд дар пайравӣ ва ҷавоби шеъри дигаре бо риояи ҳамон вазну қофия нависад.

Назира як шакли анъанавии шеър, ки дар адабиётҳои Шарқи наздик ва миёна интишор ёфта буд. Назира сарфи назар аз мавриди гуфта шуданаш ҳамеша як навъ қувваозмӣ, имтиҳону санҷиши маҳорат ва мусобиқаи адабӣ мебошад. Адиби назирагӯӣ аксар барои назирасарой асарҳои беҳтарин ва машхуртарини адибони бузурги гузашта ва гоҳо асарҳои барҷастаи муосирони худро интихоб мекунад. Дар мавзуи асосӣ, вазн ва дар қасидаю ғазал ва китъаю рубоӣ қофия ва радифи асари сармашкро нигоҳ дошта, бо муаллифи он қувваозмӣ мекунад. Назира бояд дар маонӣ бикр, дар забон равону ба ғамми хонанда наздик ва дар воситаҳои тасвири бадеӣ ва тарзи истифодаи онҳо навигарӣ дошта бошад.

Шоир ҳангоми назирагӯӣ ба осори калонҳаҷм ба монанди «Маснавии маънавӣ»-И Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, «Шоҳнома»-И Абулқосими Фирдавсӣ ва «Ҳамса»-И Низомии Ганҷавӣ ва монанди инҳо асосан ба мавзӯ, композитсия ва вазни шеърӣ онҳо пайравӣ карда, дар қасида гоҳо шакл (масалан, назираҳои қасоиди маснуии Салмони Савачӣ) ва баъзан мазмун (масалан, назираҳои қасоиди фалсафӣю ирфонӣю Ҳоконӣ) ва дар рӯбӯӣ фақат мазмунро пайравӣ мекунад.

Аммо вақте шоир ба ғазале назира гуфтан меҷӯяд бояд ҳамаи ин ҷиҳатҳои зикршударо риоя намояд. Гоҳо Назираҳо дар шакли нақиза навишта мешаванд (мисли асарҳои Абуисҳоқи Атъима, Қории Аздии Албиса). Назира метавонад бо тазмин ё бидуни он бошад.

Биноан метавон гуфт, ки назиранависӣ дар истилоҳи адабӣ ба асаре гуфта мешавад, ки офарандаи он дар иншоӣ асар ба яке аз осори барҷастаи қабл аз худ пайравӣ карда бошад. Ғазали машҳури Ҳофизӣ Шерозӣ, ки матлааш «Агар он турки шерозӣ ба даст орад дили моро» аст, назираҳои зиёдеро ба вучуд овардааст. Шоироне чун Соиби Табрэӣ, Муҳаммадхусайн Шаҳриёр, Ҷаввуд Наврӯзӣ ва дигарон ба ин ғазали Ҳофиз назира навиштаанд:

Агар он турки шерозӣ, бадаст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам Самарқанду Бухороро... (Ҳофизӣ Шерозӣ).

Агар он турки шерозӣ, бадаст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам сару дасту тану поро.
Ҳар он кас чиз мебахшад, зи моли хеш мебахшад,
На чун Ҳофиз, ки мебахшад Самарқанду Бухороро. (Соиби Табрэӣ).

Агар он турки шерозӣ, бадаст орад дили моро,
Ба холи ҳиндуяш бахшам тамоми рӯҳу аҷзоро.
Ҳар он кас чиз мебахшад, ба сони мард мебахшад,
На чун Соиб, ки мебахшад сару дасту тану поро... (Муҳаммадхусайн Шаҳриёр).

Агар он ёри симинбар, ки ларзонда дили моро,
Ба рӯйи ҷашми умедам набандад ҷумла дилҳоро.
Чу медонам ҳама дунё ба як арзан намеарзад,
Намебахшам ба ў мулки Самарқанду Бухороро... (Ҷаввуд Наврӯзӣ)

Инчунин, ғазали Лоҳутӣ «Инқилоби сурх», дostonҳои М. Турсунзода доир ба бедории Шарк назираҳои зиёдеро ба вучуд овардаанд. Назирасарой баъзан ба шаклпарастӣ ва таҳлили маҳз мебарад, ки аксари осори бедилчиёни асри 19 ва шоирони дарбори Умархони Амирӣ аз ин навъ аст. Назира, ки бо истилоҳи русии «подражание» баробар аст, дар адабиёти Ғарб ва рус низ маълум буда, ба ғайр аз пайравӣҳои «Ҳамлет», «Ромео ва Жулетта», «Доктор Фауст», «Саёҳат аз Петер - бург ба Москва»,

назираҳои И. Гёте, А.С. Пушкин, С. Есенин, Л. Украин - ка ва дигарон ба асарҳои Саъдӣ, Ҳофиз, Ҷомӣ ва дигар адибони Шарқ маълуманд. Назира, ки як навъ ваҳдати услубӣ ва шакли асарҳои замони гуногун аст, бо монияти худ ба адабиёти давраи Эҳё (Ренессанс) қаробат дорад. Назира дар санъати тасвири ва мусиқии мо низ дар асрҳои 15–19 мақоми муайяне дошт, назираҳои асарҳои Бехзод – дар рассомӣ ва навоҳои «Шашмақом» дар мусиқӣ). Назира дар ин навъҳои санъат аз нусхабардорӣ бо воридоти нав ва муносибати эҷодии муаллиф ба сармашқ фарқ мекунад.

Дар адабиёти форсӣ - тоҷикӣ шоирони шаҳре чун Амир Хусрави Дехлавӣ, Абдурахмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Ғазули, Иқболи Лоҳурӣ, Садриддин Айний, Абулқосим Лоҳутӣ ва дигарон намунаҳои барҷастаи назиро таълиф намудаанд.

Адабиёт:

1. Афсаҳзод А. Адабиёти форсӣ тоҷик дар нимаи дууми асри XV, Дониш. Душанбе – 1985.
2. Бобоев Ю. Назарияи адабиёт, (Қисми 1) - Душанбе, «Маориф» – 320 саҳ.
3. Деҳхудо. А. Луғатнома, ҷар 17 ҷилд. – Техрон, 1373/1995.
4. Мусулмонӣ Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе, «Маориф», 1990, 330 саҳ.
5. Шукуров М. Ш, Капронов В. А, Маъсумӣ Н. А. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (Ҷилди 2). «Советская Энциклопедия» – Москва, 1969.
6. Шукуров М.Ш, Капронов В.А, Маъсумӣ Н.А. Фарҳанги забони тоҷикӣ. (Ҷилди 2). «Советская Энциклопедия» – Москва, 1969.

Калидвожаҳо: шеър, адиб, фарҳанг, шоир, услуб, рафиф, қофия, тасвир, адабиёт, бадеӣ...

Аннотация

НАЗИРАНАВИСӢ ВА ТАТАББУӢ ҲАМЧУН ИСТИЛОӢИ ҲАВЗАИ АДАБИӢТШИНОСӢ

«Назира» — традиционная форма поэзии, опубликованная в литературе Ближнего и Среднего Востока. «Назира» о чем бы ни говорили, это всегда некий конкурс, проверка мастерства и литературный конкурс. Видение должно быть ясным по смыслу, беглым по языку и близким к пониманию читателя, новаторским в средствах художественного изображения и способе их использования. Поэтому можно сказать, что в литературоведческом плане роман – это произведение, создатель которого следовал за одним из выдающихся произведений до него в композиции произведения.

В персидско - таджикской литературе выдающиеся образцы «Назира» написали такие известные поэты, как Амир Хусрави Дехлеви, Абдурахмани Джами, Алишер Навоӣ, Ғазули, Иқбал Лоҳури, Садриддин Айни, Абул Касим Лоҳути и другие.

Ключевые слова: поэзия, писатель, культура, поэт, стиль, рифма, образ, литература, художественный...

Annotation

NAZIRANAVISI VA TATABBUI HAMCHUN ISTILOI HAVZAI ADABIYATSHINOSI

«Nazira» is a traditional form of poetry that was published in the literature of the Near and Middle East. «Nazira» regardless of what it is said about, is always a kind of competition, a test of skills and a literary competition. The vision should be clear in meaning, fluent in language and close to the reader's understanding, and innovative in the means of artistic representation and the way they are used. Therefore, it can be said that in literary terms, a novel is a work whose creator followed one of the outstanding works before him in the composition of the work.

In the Persian - Tajik literature, famous poets such as Amir Khusravi Dehlavi, Abdurrahmani Jami, Alisher Navoi, Fuzuli, Iqbal Lohuri, Sadriddin Aini, Abul Qasim Lohuti and others have written outstanding examples of «Nazira».

Keywords: poetry, writer, culture, poet, style, rhyme, image, literature, artistic..

Маълумот дар бораи муаллиф: Қаҳҳоров Шаҳриёр Абдучабборович, магистранти соли дууми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айний. Суроға: шаҳри Душанбе, ноҳияи Сино. Телефон: 919279082. Почтаи электронӣ: Shahriyor.Kahorov@gmail.com.

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои филология, профессор, Солеҳов Шамсиддин.

Сведения об авторе: Каҳҳоров Шаҳриёр Абдуджабборович, магистрант 2 курса факультета таджикской филологии Государственного педагогического университета Таджикистана имени Садриддина Айни. Адрес: город Душанбе, район Сино. Телефон: 919279082. Электронная почта: Shahriyor.Kahorov@gmail.com.

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Солехов Шамсиддин.

About the author: Kahkhorov Shahriyor Abdujabborovich, second - year graduate student of the faculty of tajik philology of the State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Ainy. Address: Dushanbe city, Sino district. Phone: 919279082. Email: Shahriyor.Kahorov@gmail.com.

Scientific leader: doctor of philological sciences, professor, Solehov Shamsiddin.

Абдуллозода Муҳаммадҷони Идрис,
магистранти соли дуҷуми кафедраи назария ва таърихи адабиёт

ШЕВАҲОИ НИГОРИШИ ЗИНДАГИНОМАИ ХУДНАВИШТ (ДАР МИСОЛИ ЗИНДАГИНОМАИ ХУДОЙ ШАРИФ)

Жанри ёддошт дар таърихи адабиёти муосири тоҷик таърихи дуру дароз дорад. Дар адабиётшиносии рус дар шакли «биография» биос - зиндагӣ ва «графо» - менависам омадааст. Дар луғат он ба маънои навиштани саргузашти касе омадааст. Очеркҳои тарҷумаҳои дар адабиёти рус аз замони шоҳон ва маликаҳо оғоз гардида аст. Масалан «Очеркҳои тарҷумаҳои Григорий Александрович Потемкин, «Очерк дар бораи модари Петри бузург - малика Наталия, шахсиятҳои бузурги сиёсии давр К.Е.Ворошилов, В.И.Ленин, С.М.Киров, Л.И.Брежнев, адибони маъруф мисли И.А.Крылов, В.А. Жуковский, А.С.Пушкин, Л.Н.Толстой, А.С. Грибоедов, оҳангсоз П.И.Чайковский ва дигарон навишта шудааст ва бешак таъсири он ба адабиёти тоҷик низ расидааст.

Дар замони муосир навиштани саргузашт хусусияти таърихӣ, миллий - иҷтимоӣ дошта, образи марказӣ дар робитаи бо ҷомеаи иҷтимоӣ тасвир меёбад. Мақсади асосии очерки тарҷумаҳои мантиқан зоҳир намудани робитаи ҳодиса ва воқеаҳои зиндагӣ буда, онро дар шакли силсила пешниҳоди хонанда намудан аст. Ҳангоми навиштани асари тарҷумаҳои ҳолатҳои зеринро ба инобат бояд гирифт:

1. Муҳаққиқ ҳангоми навиштани асари тарҷумаҳои бо ҳолатҳои рӯ ба рӯ мешавад, ки аллакай дар ҳаёти песонаж ё қаҳрамон таъсири объективӣ ва субъективӣ худро гузоштааст.

2. Рафтори фардии шахс нисбат ба муносибати иҷтимоии гуруҳ, синф, насл ва ҳамсолонаш камтар муайян карда шудааст.

3. Баёни тафсилоти тарҷумаи ҳол такрорнашаванда аст ва онро бо пешниҳоди методӣ ва шароити зарурӣ ба вуҷуд оварда намешавад ва онро ҳар нафар ҳудаш беҳтар медонад, зеро ин зиндагиномаи худӣ ўст.

Беҳтарин шакли сарнавишт замоне ба даст меояд, ки агар нависанда бо нафаре, ки дар борааш асари ёддоштӣ менависад, хуб ошно ва шӯҳиди лаҳзаҳои гуногуни зиндагӣ қаҳрамон бошад. Ин ба нависанда имкон медиҳад, ки бисёр хислатҳои қаҳрамонро, ки аз назари дигарон дур мондааст, мушоҳида кунад, хусусиятҳои нозуки рафтору кирдор, муносибат, қадду қомат, гуфтор, одати неку бад, муоширату муносибати ўро равшантар тасвир карда метавонад.

Инчунин нависанда бояд зимни навиштани ёддошт ё тарҷумаи ҳоли каси дигар ҳодиса ё воқеаи дар ҳаёти қаҳрамон ба вуҷудомадаро бо тамоми тафсилоташ – таъсири равонӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ сиёсияш тасвир карда, характер, устуворӣ, дарки масъала, қушодани гиреҳҳои сарбастаи мушкilot, таъсири беруна ба муваффақият ё шикасти онро нишон дода тавонад.

Муҳаққиқ С.С. Аверенцев ду намуни очерки тарҷумаҳолиро нишон медиҳад:

1. Гипомнематикӣ (усулҳои такмили қувваи ҳофиза)

2. Риторикӣ (баён)

Дар усули гипомнематикӣ маълумоти комил дар бораи хонавода, авлоду аҷдод, қаду қомат, ҳусса, саломатии беморӣ, некукориву неккирдорӣ, нуксу камбудӣ, ҳусну тавачҷух доштан, нафрат ва адоват доштан нисбати касе ё чизе, шавқу рағбат, нутқ, таркиби луғавии забон, калима ва таъбирҳои бештари мавриди истифодаи қаҳрамон, либоспӯшӣ, роҳравӣ, одатҳои ӯ, мухтасаран дар бораи зиндагӣ ва сабаби марг навишта мешавад.

Дар усули риторикӣ бештар маводи тарҷумаҳои қаҳрамон хусусияти эҳсосӣ мегирад ва зиёдтар он ба таърифу тавсифи зиёд оро меёбад [2, 24-25].

Дар адабиёти муосири тоҷик ёддошт нависиро Садриддин Айний оғоз намуда, дар асари «Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам» аз шарҳи ҳол, падару модар, аҳли хонавода, мактабҳои, ҷоғибаи ба сари хонавода омада, мушкilotи зиндагӣ ба тафсил баён мекунад. Ин аъёна баъдтар дар осори нависандагони дигари тоҷик мисли С.Улуғзода, адабиётшиносон Х.Асозода, Расул Ҳодизода, Хуршеда Отахонова ва дигарон дар шакли ҳикоя, повест ироа гардид, ки образи маркази худ, ё тимсоли образи маркази нависанда мебошад.

Худой Шариф аз зумраи адабиётшиносони шинохтаи тоҷик аст, ки умри пурбаракати худро ба омӯзиши адабиёти классикии форсии тоҷикӣ сарф намуда, пайваста дар кашфи масъалаҳои мубрами илми адабиётшиносии тоҷик машғул буданд. Дар баробари мақолаҳои илмӣ, инчунин асарҳои мондагори таҳқиқӣ, амсоли «Услуб ва қомолоти сухан» (1985), «Қалом бадеъ» (1992), «Шоир ва шеър» (1998), «Шоирони аҳди Сомонӣ» (1999), «Қиссаи подшоҳони Сомонӣ» (1999) (бо ҳаммуаллифии А.Абдусатторов), «Озурдагон ва умедворон» (2002), «Савти Аҷам» (2002), «Балоғат ва суханварӣ» (2002), «Ҳақими суханвар» (2003 бо ҳаммуаллифии А.Маниёзов), «Рози ҷаҳон» (2004), «Назарияи наср» (2004), «Суннатҳои адабӣ» (2007), «Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ» (2007), «Назмшиносӣ» (бо ҳамроҳии У. Тоиров) ва «Сухан аз адабиёти миллий» (2009), «Ҳикояҳои лағиф аз рӯзгори шоирон» (2010), «Маънавият ва ҷаҳони зоҳирӣ» (2013), «Назарияи наср дар адабиёт» (2012), «Сездаҳ мақола» (2014), «Шоҳнома ва шеърҳои замони Фирдавӣ» (2014), «Достонҳои бузурги «Шоҳнома»-и Фирдавӣ» (2018) таълиф намудаанд.

Дар китоби «Адибони Тоҷикистон» дар бораи Худой Шариф маълумоти мухтасар оварда шудааст, ки Худой Шарифзода 25 - уми июни соли 1937 дар деҳаи Ҷорфи ноҳияи Қалъаихумб (Дарвози имрӯза) таваллуд шудааст (1;293).

Худой Шариф дар хотироти худ бо усули гипонематикӣ тамоми ҷузъиёти зиндагиашро тасвир кардааст. Аз усули риторикӣ ёддошт бошад рӯзгор ва осори Муъмин Қаноат қорбаст намудааст, ки бехтарин ва дақиқтарин сарчашма дар шинохти рӯзгори шоир аст.

Худой Шариф якбора рӯзу моху соли таваллуди худро баён намекунад, балки сухан аз хонадонашон оғоз карда, дар бораи ҷи тавр аз оилаи «колхозчӣ» будани худро шарҳ медиҳад: «Дар замони Шӯравӣ сухан аз бузургии макоми хонадони худ гуфтан расман набошад ҳам, дар амал манъ буд. Гузаштагони соҳиби молу мулк ва мақомоти давлатӣ ва ҳатто илму донишу соҳиби мактабу мадраса дар диди расмӣ замони нав шахсони манфӣ маҳсуб мешуданд... Ҳамаи аъзои ҷамъияти нав худро фарзандони деҳкони камбағал ё қорғар муаррифӣ мекарданд... дар анкетаҳои расмӣ «фарзанди колхозчӣ» менавиштем... Бо ҳамин талаби низомӣ замон банда писари Муллошарифи колхозчӣ мебошам (6;7). Сипас, дар бораи решаи аҷдодияшон, ки замоне аз Даҳбеди Самарқанд кӯч баставу ба Дарвоз омадаанд маълумот медиҳад: «саромади хонадони онҳо дар охириҳои асри шонздаҳи милодӣ аз Даҳбеди Самарқанд ба Дарвоз омада ва ахиран хонаводаашон маскуни маҳаллаи Хундоди кишлоқи Чорф шудааст» (6;7.) Худой Шариф аз усули гипонематикӣ шарҳи ҳолнависӣ истифода намуда, дар бораи бобои падариву модарӣ, амаку амма, холаву тағо, макони зист, касбу қор, вазъи моливу ҳоли онҳо маълумот медиҳад. Тибқи маълумоте, ки дар ин ёднома зикр шудааст, авлодони падариву модарии Худой Шариф аз аҳли илму ҳунар будаанд, аммо дар замони Шӯравӣ онҳое, ки маълумоти динӣ доштанд, ҳамеша дар зерӣ таъкибу фишори сиёсати давлат қарор доштанд, аз ин рӯ чанд нафари ҳешовандонаш ба Афғонистон фирор карданд ва иддаеро ба ҷурми ин «гуноҳ» ба Қазоқистон бадарға карданд. Худой Шариф муфасссал аз мушкилоти ин пайвандони дар ғурбат гирифтӣ шуданашон ба касалҳои гуногун ва билохира, марг ва макони дафни онҳо маълумот медиҳад. «Соли 1950 дар як шаби гармои моҳи июл духтари калониаш Тозагул (духтари амаи Х.Шариф - М.М) - ро фотиҳа мекарданд. Баъди нонро хӯрдану хурсандӣ кардан ва рафтани ҳешу ҳамсояҳо хонаро асқарҳо муҳосира карда, соҳиби хонаро ба застава (постгоҳи сарҳадӣ) бурда, дастхояшро ба пеш кулф заданд. Ҳамаи аҳли хонаро ба мошини боркаши Зис шинонданд... ва аз бемории шуш дуҷуми феввали соли 1982 фавтид ва ин ҳам аз таъсири мушкилот ва ранҷу озори рӯзгор буд (6;9).

Дар шарҳи ҳоли Худой Шариф бештар симои амакаш Мирзорауф ба назар мерасад. Худой Шариф бо муҳаббат аз амакаш дар чанд ҷои зиндагиаш ёд мекунад: Мирзорауф - писари дуҷуми Муҳаммадлатиф аз падарам ҷаҳор сол хурд буд ва соли 1904 таваллуд шудааст. Марди серабрӯ ва дорои ҷашмони зағирранг ва бодомӣ буд. Таҳсили мадрасаро дар шаҳри Кӯлоб гузаронидааст. Дар таҳсил ба мақоми мухтасархон расида буд, ки баъди «Ҳафтяк», «Ҷаҳоркитоб», Ҳофиз ва Бедилхонӣ он ҷойгоҳро меёфтанд. Хатти зебои арабӣ дошт ва дар авоили замони шӯравӣ, ки хатти арабӣ роиҷ буд, мирзои (қотиби) ҷамоат будааст. Муддати зиёде мудири ягона мағозаи ҷамоати Вишҳарв буд» (6;10.). Худой Шариф бо як эҳсосот мушкилоти ба сари хонаводаашон омадаро, ки ба зиндон гирифтӣ шудани амакаш Абдурауф аст тасвир мекунад. «Соли 1946 амакам аз зиндон баргашт ва кӯшиш кард, ки аҳволи хонаро як андоза бехтар қунад, аммо натиҷае наёфт. Дар ҳуди ҳамон сол падарам вафот кард ва амакам танҳо монд» (6;10).

Дар тарбияи маънавии Худой саҳми амакаш Мирзорауф бағоят бузург тасвир шудааст. Мутобиқ ба маълумоти Худой Шариф ӯ «марди соҳибзавқ, соҳиби табъ ва донандаи шеър буд. Аз Ҳофиз ва Бедил шеърҳои зиёде медонист, ба қавли он замон, ҳофизхон ва бедилхон буд. Мувофиқи ҳасби ҳоли худ байте ё мисраеро зерӣ лаб замзама мекард. Ҳар замон мисраи «дарёи ҳаёлему наме нест дар ин ҷо» - ро аз Бедил такрор мекард, ки ҳовии ҳоли ӯ буд...» (6;10.). Дӯст доштани китоб, фаҳми маънии шеърро Худой Шариф ҳанӯз ҳангоми хурдсолӣ зимни суҳбатҳои амакаш Абдурауф ёд гирифтааст.

Худой Шариф пас аз тафсилоти зиёде хонаводааш ба насаби худ бармегардад: «...падари бузургвори ин фақир Муллошариф соли 1900 таваллуд шудааст. Дар хонадони мо ҳамаи мардон мактабу мадраса хонда буданд ва падарам низ аз ин қоида берун набуд. Лекин иловаи «мулло» дар номи ӯ ба хотири таҳсил дидан ва муллоӣ нест. Аз айёми туфулият ӯро ном Муллошариф падараш гузоштааст. Фамилияи Шарифов (Шарифзода) дар номи хонаводагии мо қоидаи замони шӯравист, на асли дурусти номи падар. (6;11). Муаллиф дар бораи таҳсили падар дар назди Муллоикроми вишҳарвӣ ва дар мадрасаи Инку идомаи таҳсил намудани падарашро маълумот дода менависад: «Писари амаки модараш, ки шахси шаҳрида ва мадрасахонда будааст, ӯро ҳамроҳи худаш ба шаҳри Чоёби Таҳори Афғонистон барои идомаи таҳсил бурдааст. Чӣ қадар таҳсил кардани падарамро намедонам, вале донишу таҳсили ӯ хеле болотар аз амакам буд ва ҳамчун муллои муътабар эътироф мешуд» (6;12). Бо вучуди дониши хуби динӣ доштани падар ва амаки Худой Шариф муллоиро касб накарда, ба деҳқонӣ майл карданд ва дар замони шуравӣ як колхозчӣи оддӣ будаанд. Нависандаи хотирот сабаби марги падарашро дар иҷборан ба қофтани канали қалони Варзоб фиристодан медонад: «... Дар замони Шӯравӣ ба меҳнати иҷборӣ фиристодан, бидуни музду подоши дигар, расм буд... Ҳанӯз қарохати дасташ пурра сиҳат наёфта буд, ки ӯро барои қор дар канали Варзоб фиристоданд. Дар охири тирамоҳ, тақрибан охириҳои моҳи ноябр падарам бемору ҳаста аз сохтмони мазкур ба хона баргашт... ва дар шаби ҷумъа падарам дар рӯи дасти бародараш ва домодаш Саид қони покро ба қанофарин сунурд» (6;12). Лаҳзаи ҳузнангези зиндагии ӯ тасвири вафот ва аз паси тобути падар давидани бачаи хурдсол аст: «Ман аз қанои тобути падарам то ними роҳ давидам (6, 12).

Шарҳи ҳолашро Худой Шариф ба як низом нанавишта ҳодиса ва ё воқеаҳои зиндагиашро нақл карда, ҷо - ҷо факту далелҳои расмиро меорад. Масалан то рӯзу моҳи таваллудашонро баён кардан аввал дар бораи макони зиндагии хонаводаи модарӣ, тағову холаҳо, фарзандон, замони таҳриб ва парокандагии хонавода, сабабҳои иҷборан Дарвозро тарк кардани холаҳояш, баргаштани падару амакаш ба Дарвоз ва билохира, дар

бораи модар ва арусӣ кардан, тавлиду ғавти якчанд фарзанди онҳо маълумот медиҳад. «... Банда тобистони соли 1938 (рӯзу моҳаш аниқ маълум нест, шояд 18 - уми август бошад) таваллуд шудаам. Соли таваллуди 1951 - ро ба ман дар райони Шулмаки шаҳраки Навободи вилояти Ғарм ба хоҳири ба сафи комсомол даромадан дода, рӯзи 25 - уми июнро ҳамчун рӯзи таваллуд ҳангоми шиноснома гирифтани худам интиҳоб кардам. Ман дар девлоҳи миёнаи Тач таваллуд шудаам. Баъди таваллуд маро ба Идимои зани Шамсуддини Кобастӣ доданд, то як муддат шири модарамро нахӯрам ва зинда бимонам. Баъди чанде падарам бо пешкаши ғусфанде ва ҳадяҳои маро аз ӯ талабида, мӯйсафеди солхӯрдае ҳам хоб дидааст, ки исми маро Худой гузаронд, то бако биёбам. Бо ҳамин кӯшиши зинда мондани ман анҷом наёфта, ғӯши чапамро сӯроҳ карда, ба он ғӯшвори нукра гузаронданд ва як банд мӯи тораки сарамро баста монданд (6, 17).

Дар солҳои Ҷанги бузурги Ватанӣ (1941-1945) хонаводаи онҳо низ мисли ҳазорон оилаи замони Шуравӣ гирифтори мушкилоти иқтисодӣ шуд, падараш якбора ду оиларо нигоҳубин мекард, зеро амакаш Абдурауф зиндонӣ шуда буд: «...Падарам барои баромадан аз вазъияти пешомада як дастгоҳи бофандагӣ сохт ва ҷаҳи бофандагӣ гузошт. Зани амакам бофанда шуд ва барои мардум ва ҳудамон карбос, алоча, алифтор барин матоҳо мебофт. Матои ҳудамон ва музди матои аз дигарон ҷамъ шударо падарам ба Ваҳе (ноҳияҳои Тавилдара ва Сангвор), инчунин Ванҷ бурда ба иваз гандум, ҷав ва бештар бокило меовард (6, 16).

Зиндагии хушбахтонаи канои падар дер давом накард, амакаш зиндагии ду хонавода - хонаи худ ва хонаи бародарро таъмин мекард. Ҳодисаи дигаре, ки дар шарҳи рӯзгори Худой Шариф ба назар мерасад, ин соли 1949 ба хонаи тағояш бурдани модар ва ду бародар - Абдурахиму Абдуғаффор ва мондани ӯ дар хонаи амакаш аст. Нависанда дар бораи тағои муаллимаш - Маҳрам, бо муҳаббат аз муҳаббат ёд кардааст: «Тағоиям Маҳрам ном дошт ва шахси ниҳоят меҳрубон буд. Меҳру шафқате, ки ба мо дошт, бисёр самимӣ ва дилсӯзона буд» (6;18). Дар ин вақт Худой Шариф дар хонаи падарӣ ҳамроҳи амакаш Абдурауф мезисту дар мактаби ибтидоии деҳаи Ҷорф таҳсил мекард. Дар шарҳи ҳоли нависанда солҳои 1951-1956 таҳсил дар мактаб - интернати Ғарм зикр шудааст. Сабаби аз Дарвоз ба Ғарм омаданаширо дар дубора издивоҷ кардани модараш медонад: «...Як шомии миёнаҳои тобистони соли 1951 заваҷи амакам очаи Навда ва зани тағоиям Гулбиёӣ бо ҳам суҳбат доштанд.... Зани тағоиям ба очаи Навда мегуфт, ки Асои вишхарвӣ апаи маро гирифтанист... Фардои он шаб бо 30 сӯме, ки аз фурӯштани ҷӯби симхор ба застваи кишлоқ ёфта будам ва 30 сӯми дигар, ки аз ғӯшаи сандуки хона гирифтаам, хонаи падарамро тарк гуфтаам ва дар ду рӯз ба дари идораи маорифи вилояти Ғарм, дар шаҳраки Навободи пойтахти вилоят, расидам. Мудири маорифи вилоят - марди ҳарбинамо ба ман шиори дар девор овеzonро хондан фармуда, маро ба интернати наваъсиси Навобод ба синфи шаш фиристод (6, 21).

Нависанда аз накли мактаб – интернат, якбора ба тасвири образи падарандарашро мепардозад. Аслан дар адабиёт симои падарандарон ҳамеша бад ба қалам дода мешавад, аммо ӯ симои падарандараш Асоро хуб ба қалам додааст: «Ин Асои вишхарвӣ, ки модар ба вай аз ноилочӣ расид, марди бисёр меҳрубон буд. Модар дар хонадони ӯ то соли 1967 умр ба сар бурд, додаронам ҳам бо ҳимояти ӯ тарбият ёфтанд (6, 19).

Баъди хатми мактаб – интернат ӯ солҳои 1956 - 1961 – Донишҷӯи шуъбаи филологияи тоҷики факултети таъриху филологияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин (ҳоло ДМТ) буда, машаққати зиёдеро дар айёми донишҷӯӣ паси сар кардааст. Мушкилоти асосӣ нарасидани либосу ҳӯроқа будааст: «...Аввалин мушкилӣ ин шуд, ки аз интернат ғӯе барои хатми аъло ба ман як туфлии нав доданд... Дар рӯзи 20 - уми август, баъди супоридани имтиҳонҳои қабул бо ташвиқи шарикӣ интернатиам Саидасрор, ки дар Институти педагогӣ имтиҳон супорида буд, ба рӯди Душанбе барои оббозӣ рафтем. Дар он ҷо туфлии маро дузиданд... (6, 22).

Мушкили дигари замони таҳсил душвории таъмини ғизо будааст. «Ман донишгоҳро бо стипендияи давлатӣ хондам, ки барои хӯрду хӯроки як кас бисёр кам буд... Дар ин муддат ман асосан як ё ду бор нону қанди печак ва чой меҳӯрдам ва аҳёнан як бор хӯроки гарми борш ё шӯрбо. Ин аҳвол бо бешиву костагиро тамоми соли таҳсил идома меёфт» (6, 23). Азбаски муаллифи ёддошт бачаи замони ҷанг ва ҷавони замони Хрушев буд, бинобар ин қаноатпешагиро пеш гирифта буд: «Сабаби дигари гирифтори андешаҳои мағшуш дар мавриди ғизо нашудан шояд ин буд, ки банда ва шариконам бачаҳои саҳтиҳои замони ҷанги ҷаҳонӣ ва мушкилиҳои солҳои баъди ҷанг будем» (6;23).

Овони ҷавонӣ ва таҳсил дар Донишгоҳ ӯ бехтарин дӯстон - адабиётшинос – Аълоҳон Афсаҳзод, шоир Сарвар Амирҷонов, нависанда Муҳиддин Ҳочазода, адабиётшиносон Амрияздон Алимардонов, Абдурахим Каримов ва фолклоршинос Файзалӣ Муродов ошноӣ пайдо кард ва воқасин лаҳзаҳои зиндагӣ ин робита мустаҳкам нигоҳ дошт: «...Ин ҷавонони замони ҷанг ҳама шахсони бетамаъ, фидокор ва самимӣ буданд ва то охири умр бо ин ҳисоли ҳамида монданд» (6, 28).

Ҳотироти неку омӯзандаи дигаре, ки ӯ аз овони донишҷӯӣ мекунад, ёди куратори гуруҳашон – забоншинос ва шевашиноси тоҷик Роза Лвовна Неменова аст, ки ҳамзамон ба онҳо дарси забони русӣ мегуфтаст. Муносибати модаронаву ғамхоронае, ки зани ҳалиму хоксор ба устод кардааст он аст, ки боре ӯ гирифтори сулфа шуда, бинобар надоштани дорупулӣ ба духтур нарафтааст. Онгоҳ Р.Л. Неменова ҳудаш ба назди духтур рафта, хоҳиш кардааст, ки ӯро расман ба наздаш даъват кунанд. Вақте Р.Л. Неменова аз духтур ғаҳмидаст, ки ӯ бемор неву бисёр лоғару бечора аст, барояш як миқдор пул «қарз» пешниҳод намудааст, аммо Х.Шариф рад кардаст, зеро имкони баргардондани ин маблағро надоштааст. Онгоҳ Р.Л.Неменова илоҷи дигар пайдо кардааст: «...Муаллима тадбири дигар андешида, баъди муддате ба ман гуфтанд, ки шуъбаи шевашиносии Институти забон ва адабиёт тараддуи сохтани луғати лаҳҷаҳои тоҷикиро дорад, ту як луғати ғӯиши дарвозӣ бинавис, эҳтимол Институт ба музди кор як миқдор пул бароят бидиҳад» (6, 23). Ин хидмати инсонгаронаи Р.Л.Неменова боис гардида, ки вазъи молии Х.Шариф каме бехтар шавад. Баъди ду сол вазъи

ичтимоии шогирд ин зани донишмандро осуда нагузошт ва аз ӯ хоҳиш кардааст, ки микдори афсонаҳои ҷамъовардаи А. Семеновро, ки дар Тошканд аз забони як дарвозӣ навиштааст, хонда муайян кунад, ки ӯянда кадом лаҳҷаро истифода кардааст. Баъди анҷоми ин кор «...Муаллима ба ман пакетеро дод ва гуфт, ки музди кори туст аз Институти таърих ва этнография. Ман бо он пул шиму пирохани нав харидам, вале он замон гумон ва баъдҳо эътимод доштам, ки он пулхоро муаллима бо ин баҳона аз хуша дода буд» (6, 24).

Худой Шариф бо шукргузорӣ аз устодони худ – Шарифҷон Ҳусейнзода, Абдулғанӣ Мирзоев, Соҳиб Табаров, Саъдоншо Имронов, С. Арзуманов, Ҳилол Каримов, Додочон Тоҷиев ва Саид Ҳалимов ки дилбохтаи касби худ буданд, ёд мекунад. Лаҳзаи бисёр хотирмон дар ин ёддошт муносибати Ш.Ҳусейнзода ва Худой Шариф аст. Худой Шариф мавзӯи пешниҳодкардаи Ш. Ҳусейнзода «Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар бораи шеърӯ шоирӣ» - ро интихоб мекунад, аммо устодаш норизогӣ мекунад, ки ӯ аз ӯҳдаи навиштани ин рисола намебарояд ва ҳатто дар маҷлиси кафедра пешниҳод мекунад, ки ӯро имсол хориҷ кунанд ва оянда омада Ҳимоя кунад. Аммо пешниҳоди тақдирсозии С.Табаров ва В.Асрорӣ боис шуда, ки ӯ қорашро идома диҳад: «...бо хоҳиши С. Табаров ва А. Асрорӣ домолло (ҳадаф Ш.Ҳусейнзода _ М.М) розӣ шуд, ки қисмҳои навиштаи корро як бор бинанд ва мувофиқи хабари он кас ба як хулоса биёянд» (6, 28).

Агар дар ибтидои хотироти навиштани рисолаи дипломӣ муаллиф аз муносибати сарди Ш.Ҳусейнзода ёдрас шуда бошад, дар ҷои дигар ҳодисаи барои худӣ ӯ ғайриинтизор тасвир кардааст, ки вобаста ба тақсимои хатмкунандагон ба ҷои кор будааст. «Маро даъват карданд ва ректор Солеҳ Рачабов ба аъзои комиссия гуфт, ки домолло Ҳусейнзода хоҳиш карданд, ин шогирдашон барои кор дар Университет монанд шаванд.Баъди он барои бокии умр дар Университет мондам. Солҳо шогирду ҳамкори Ш. Ҳусейнзода будам ва дигар ҳеҷ гоҳ аз ӯ сухани саҳту дурушт дар ҳақи ҳудам нашонидам» (6, 28).

Ҳамин тариқ ӯ солҳои 1961-1962 дар вазифаҳои лаборанти калони кафедраи адабиёти советии тоҷик, 1962-1966 – ассистенти кафедраи адабиёти советии тоҷик, 1966-1969 – аспиранти кафедраи таърихи адабиёти тоҷик, соли 1969 – муаллими кафедраи таърихи адабиёти тоҷик фаъолият намудааст.

Дар хотироти худ Худой Шариф сабаби аз шӯъбаи аспирантураи ғоибона ба рӯзона гузаштанро «баъди як сухани саҳт ва дурушти устод С. Табаров» (6, 28.) навиштааст. Баъд аз ин шогирди Ш.Ҳусейнзода гардида, дар мавзӯи «Ташаккули афкори адабии форсу тоҷик дар асрҳои X - XI» рисолаи номзадӣ навишта, онро соли 1970 бомуваффақият дифоъ намудааст.

Ҳамин тариқ, Худой Шариф дар вазифаҳои муаллими калон, ҷониши декани факултети филологияи тоҷик, дотсенти кафедраи таърихи адабиёти тоҷик, мудири кафедраи таърихи адабиёт (1994 - 2009), декани факултет (1993-1996) ва профессори кафедраи мазкур (1989) фаъолият намудааст, яъне ҳаёти Худой Шариф бо Донишгоҳи миллий пайваст буд.

Ҳамзамон аз соли 1979 узви Иттифоқи Нависандагони Тоҷикистон, ва аз соли 1992 узви раёсати он, аз соли 1989 то соли 2003 раиси бахши танқид ва адабиётшиносии Иттиҳодияи нависандагон буданд.

Ҳамин тариқ, то воқасин лаҳзаи зиндагӣ вазифаи пуршарафи омӯзгориро дар Донишгоҳи миллий адо менамуданд ва 30 октябри соли 2017 олами фонино падруд гуфтанд ва қабрашон дар қабристони Лучоб зиёратгоҳи аҳли адаб аст.

Адабиёт:

1. Аверенцев С.С. Биографический очерк. Москва, Наука, 2016, 224 с.
2. Адибони Тоҷикистон. Адибони Тоҷикистон. (таҳия ва тадвини Асрори Сомонӣ ва Маҷид Салим). Душанбе: - Адиб, 2014, 311с, с. 293.
3. Меҳнома. Душанбе, Сино, 2017, 241.
4. Холиков А.А. Биография писателя как жанр. Москва, Книжный дом, 210.
5. Худой Шариф. Сздаҳ мақола. Душанбе: Эр - Граф, 2014.
6. Энциклопедияи адабиёт ва санъат. Душанбе: 1987.

Калидвожаҳо: андешаҳои инсондӯстона, гуманизм, нақди адабӣ, мунаққид, шеър, шоир, таҳлил, рушди назм, адабиётшинос, тасвир воқеӣ.

Аннотация

СПОСОБЫ ПРОСМОТРА САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ БИОГРАФИИ
(НА ПРИМЕРЕ ЖИЗНИ БОГА ШАРИФА)

Таким образом, можно сделать вывод, что автобиография Худая Шарифа является руководством к стремлению к науке, сохранению традиций дружбы, почитанию детей, уважению к учителю, уважению учителя, трудолюбию в профессии, доброжелательному отношению к ученикам, помощи и содействию. друг друга, что является образовательным событием для сегодняшнего и завтрашнего поколения.

Ключевые слова: гуманитарные идеи, гуманизм, литературные деньги, критик, поэзия, поэт, анализ, развитие поэзии, литературный критик, реальный образ.

Annotation

WAYS TO VIEW YOUR INDEPENDENT BIOGRAPHY
(BASED ON THE EXAMPLE OF THE LIFE OF GOD SHARIF)

Thus, we can conclude that the autobiography of Khudai Sharif is a guide to the pursuit of science, preserving the traditions of friendship, honoring children, respect for the teacher, respect for the teacher, hard work in the profession, a friendly attitude towards students, help and assistance. each other, which is an educational event for today's and tomorrow's generations.

Keywords: humanitarian ideas, humanism, literary money, critic, poetry, poet, analysis, development of poetry, literary critic, real image.

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллозода Мухаммадҷон Идрис, магистранти соли якуми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 907127376

Роҳбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Мирзоалиева А. Ш.

Сведения об авторе: Абдуллозода Мухаммадҷон Идрис, магистрант первого курса факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 907127376

Научный руководитель: н.и.ф., доцент Мирзоалиева А. Ш.

About the author: Abdullozoda Muhammadjon Idris, first-year graduate student of the Tajik Philology Faculty of the Sadrididdin Aini State Pedagogical University of Tajikistan. Phone: +992 907127376

Scientific leader: n.i.f., docent Mirzoaliyeva A.Sh.

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД - ҶОМИШИНОСИ БАҶАСТА

Бидуни гумону шубҳа Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ дар радифи Рӯдакию Фирдавсӣ, Хайёму Румӣ, Ҳофиз Саъдӣ, Камолу Бедил, Саййидову Туғрал аз дӯстдоштатарин суҳанварони мардуми тоҷик мебошад ва шеърӣ ширадораш шухрати олам гардидааст, иштибоҳу игроке нахоҳад рафт.

Донишманди бузурги тоҷик, профессор Аълохон Афсаҳзод аз доираи парвардагону парастандагони шеърӣ ноби Абдурраҳмони Ҷомӣ мустасно нест ва ба гувоҳии ҳадаш, «тамоми умр бо Ҷомӣ» гузаронидааст. Аълохон Афсаҳзод агар дар овони мактабхонӣ донишҷӯӣ-и ошиқӣ шайдои навиштаҳои бебаҳои Ҷомӣ бошад, аз оғози фаъолияти адабиётшиносӣ, ки ба ибтидои солҳои шастум рост меояд, ба муҳаққиқи сарсупурдаи эҷодиёти абармарди олами суҳанварӣ табдил меёбад ва якмарому пайвасти кори танзиму танқиди матни осори Ҷомиро бо тадқиқи таҳқиқи мушкилаҳои рӯзгору муаммоҳои афкораш пеш мебарад.

«Китоби аввалини таҳқиқи Аълохон Афсаҳзод «Достони «Лайлӣ ва Мачнун»-И Абдурраҳмони Ҷомӣ» - ст, ки соли 1970 мелодӣ дар Душанбе чоп шуда, бар илова таҳқиқи баррасии мавзӯ ва ишқолоти ҳунарии достон, як сайри таърихӣ ҷадиде дар таърихи таҳаввули татаввурӣ ин мавзӯ дар адабиёти форсӣ бо нуктаҳои тозае дорад, ки дар муҳити адабии Тоҷикистон арзиши зиёди адабӣ касб кардааст. Баъдҳо дар бораи шахсияту эҷодиёти Ҷомӣ китобҳои «Абдурраҳмони Ҷомӣ» (Душанбе, 1978), «Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ» (Душанбе, 1981), «Шеърӣ ғинойи Абдурраҳмони Ҷомӣ. Масъули матну назмшиносӣ» (Маскав; 1988; ба забони русӣ), «Ҷомӣ - адиб ва мутафаккир» (Душанбе, 1989) - ро таълиф кард, ки дар онҳо кам чизе аз осориин шоир мондааст, ки муаллиф ба он даст назадаву назари ҳудро иброз надошта бошад. Бинобар ин, Аълохон Афсаҳзод дар миёни донишмандони шарқшинос эроншинос ба исми муҳаққиқи дараҷаи аввали рӯзгору эҷодиёти Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ маъруф гаштааст.

Мавлоно Ҷомӣ дар сарҳади замони классики рушду такомули адабиёти форсӣ (карнҳои X - XV мелодӣ) ва замони ҷудойиҳои ҳудуди таърихӣ фарҳангии тоҷикону эронӣ (баъди қарни понздаҳи мелодӣ) ва такомули то ҷое мустақили адабиёти мазкур зиндагӣ кардааст. Ба ин маънӣ, Ҷомӣ дар оғози раванди нави сарнавишти фарҳангии тоҷикон мақом дошту дар симои ӯ нақши бузурги суннатҳои фарҳангиро тарғибу ташвиқ кардан ва соҳиби маданияту фарҳанги худ будани тоҷиконро осонтар ба субут расонидан мумкин буд. Бесабаб нест, ки дар фосилаи бисту панҷ сол (1964 - 1989) дар Тоҷикистон ду бор ҷашни Ҷомӣ таҷлил ёфт (бори якум: соли 1964 - ба муносибати 550 - солагии зодрӯзаш; бори дувум: соли 1989 - ба истикболи 575 - солагии мавлудаш) ва Аълохон Афсаҳзод аз пештозони ташкили ин ҷашнҳо ва тарғибгарони эҷодиёти Ҷомӣ буд.

Дар ин маврид меҳоме боз як нукта таъкид шуда бошад: Абдурраҳмони Ҷомӣ аз пешвоёни тариқати нақшбандия, аз уламои бузурги ислом буд. Сиёсати бединии ҷомӣ-и шӯравӣ дар нисбати чунин намоёндогони фарҳангу адаби гузашта наметавонист назари мусбат дошта бошад. Бинобар сабаб, тарғиби эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ маънои ҳимояти суннатҳои гуманистии адабиёти гузаштаи форсии тоҷикиро дошт, ки дар заминаи таълимоту афкори мусулмонӣ инкишоф ёфта буданд. Ин, албатта, иқдоми ҳилофи сиёсати ҷорӣ набуд, вале дар ин ки ҳимоят аз манофиъи милливу суннатҳои фарҳангӣ мекард, шубҳае нест. Дар ин маънӣ, Аълохон Афсаҳзод дар кори асосии таҳқиқи илмӣ худ ҳомӣ ва манфиъатхоҳи ҳалки худ будааст [12, 29].

Бидуни занну шакк, агар ба номгӯӣ мазкураи рисолаҳои дар ҳаллу фасли масъули умдаи рӯзгору осори афкори Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ таълифнамудаи Аълохон Афсаҳзод силсилаи мақолаву маърузаҳои ба қушодани мушкилаҳои ҳаёту эҷоди мутафаккири нобиға таҳсисдода, муқаддимаву тавзеҳоти муфассали илмӣ барои тарҷумаҳои русӣ осори шоири номӣ бингошта, тақризномаҳои мутаъаддидаи ба тадқиқоти Ҷомӣ-иносони дигари ватанию хориҷӣ эроднамуда ва, ба вижа, рисолаи фундаменталии «Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ» (Душанбе, 1980) - ро бинафзоем, пахноу жарфои ҷӯйишу пӯйишу паҷухишҳои Ҷомӣ-иносии Аълохон Афсаҳзод аёнтару намоёнтарамон хоҳад гардид.

Ҳамчунин, мавриди ҳавовозиву тазакур аст, ки ду ҷашни пуршукӯҳи умумихалқӣ солгарди зодрӯзи Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, дар ҳақиқат, ҷаҳорҷӯбаи сиёсати расмӣ замонаро шикаста, сабагору василаи дилхоҳи густариши равобити равонӣ фарҳангии тамоми суҳанпарвару суҳаншиносони Иттиҳоди Шӯравӣ, махсусан кишварҳои форсиабони ҷаҳон (Тоҷикистону Эрону Афғонистон) гардиданд. Ва ҳақиқат ҷонибдори академик Муҳаммад Осимӣ - яке аз ҳидоятгарону ҳаводорону ташаббускорони асосии созмондӣ ва баргузории тантанаҳои мавсуф аст, ки дар арафаи омодагӣ ба иди 575 - умин солгарди зодрӯзи соҳибҷашн ироа доштааст: « Таҷлили панҷсаду панҷохумин солгарди таваллуди Абдурраҳмони Ҷомӣ, ки соли 1964 барпо гардид, ба ҷомӣ-иносӣ (дар Иттиҳоди Шӯравӣ ва мамлики дигар) тақон дод. Дар давоми ҷорак аср, солҳои 1964 - 1989 дар ин ҷода тадқиқоти зиёде ба сомон расид. Робитаи байни ҷомӣ-иносони Тоҷикистон, Ўзбекистон, Озғорбӯҷон, Гурҷистон, Арманистон, Маскав, Ленинград ва Афғонистон устувор гардид. Аз ҳама муҳимаш он, ки дар шахси донишманди пуркор ва дақиқназари тоҷик Аълохон Афсаҳзод ҷомӣ-иносе ба қамол расид, ки дар байни адабиётшиносони Шӯравӣ ва хориҷӣ ба туфайли осори пурарзиши худ эътибори ҳоссае касб кардааст. Ба шарофати ҷомӣ-иносӣ дар республикаи мо мактаби илмӣ матн-иносӣ таъсису ташаққул ёфт, ки алҳол аз таҷрибаи он дигарон низ бархурдоранд» [10, 92].

Бояд афзуд, ки нахустин асару мақолаҳои дар самти ҷомӣ-иносӣ таълифнамудаи Аълохон Афсаҳзод, дар баробари дигар муҳассаноти таркибии забонию услубиашон, аз се сифати ҳосаву се ҳосияти вижа

бархурдоранд, ки дар тадқиқоти минбаъдаи ӯ низ бараъло ба чашм мерасанд; якум - бар таҳқиқи пешакии текстологӣ қарор доштан; дувум - бо диди нави эстетикӣ илмӣ баррасӣ шудан; савум - санаду далелҳои тозаю санчида музайян будан. Ва ин сифатҳоро дуҷумин тадқиқоти муфасссали адабиётшиносии муҳаққиқ, ки «Достони «Лайлию Мачнун»-И Абдурраҳмони Ҷомӣ» ном дошта, соли 1967 ба ҳайси рисолаи номзадӣ Ҳимоя шудааст, дар худ таҷассум намуда, дарҳол мавриди таваҷҷуҳи пештозони соҳа қарор гирифтааст. «Ин номаро, - навиштааст ховаршиносии бузургии чехословакӣ Ян Рипка қабл аз вафоташ, - дар бемористон бо кӯмаки завҷаам рӯйи қоғаз овардам. Ӯ бароям автореферати рисолаи номзодии олими ҷавони тоҷик Аълоҳон Афсаҳзод «Достони «Лайлию Мачнун»-И Абдурраҳмони Ҷомӣ» - ро овард. Мутолиа ва шиносӣ бо мундариҷаи он маро қонеъ гардонд. Муаллиф дар назми Шарқ дониши васеъ дорад. Рисоларо ба тарзи наву писандида навиштааст, ки сазовори баҳои баланд аст».

Адабиётшиносии тоҷик Ҷобул Додалишоев нахустин рисолаи тадқиқотии ҳамкасбаш «Достони «Лайлию Мачнун»-И Абдурраҳмони Ҷомӣ» (Душанбе, 1970) - ро ҳақбинона қадриносии қардаст, зеро «дар асоси далелҳои равшан, мушоҳидаҳои амиқ ва таҳқиқоти пешакии матншиносии таълиф гардидааст» [13, 149].

Донишманди дигари тоҷик Аҳмад Абдуллоев дар фароварди тақризномае роҷеъ ба рисолаи мавсуф овардааст, ки «дар муъайян кардани хусусиёти услубӣ ва санъатҳои бадеии достон муҳаққиқи ҷавон устодкорӣ нишон додаст. Вай бо таҳлили порчаҳои достон, кушодани моҳияти ташбеҳу истиорау маҷоз, нишон додани хусусиятҳои халқии достон моҳияти асосии афкори Ҷомӣ ва маҳорати суҳанронии ӯро маълум сохтааст [1].

Монографияи «Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ» - ро ҳам аҳли илму адаби маҳалливу бурунӣ дилгармона пазируфтанд. Аз ҷумла, ховаршиносии тоҷик Амрияздон Алимардонов менависад, ки рисолаи мазкур «нахустин кӯшиш дар роҳи ба таври мукаммалу дақиқ барқарор намудани ҷараёни зиндагӣ ва ба тарзи саҳеҳ муъайян кардани миқдори асарҳои адибу таърихи таълифи онҳо буда, аз ҳар ҷиҳат қобили диққат мебошад» [2, 63].

Адабиётшиносии тоҷик Саҳобиддин Сиддиқов ба таъкид овардааст, ки тавассути ин асараш «ба Афсаҳзод муяссар шудааст, ки барои имрӯз ҷомеъатарин, саҳеҳтарин ва мукамалтарин тарҷума холи илмӣ Ҷомиро ба вучуд оварад» [11, 141]. Ва ин баҳои шодравон Саҳобиддин Сиддиқов баъдан донишмандони ватанию хориҷӣ Иржи Бечка, Наҳхат Саъидӣ, Лайло Сиддиқӣ ва Холназар Ӯролзода бо дарёфту натиҷабардориҳои хусусӣ тақвияту тавсия бахшидаанд.

Адабиётшиносии тоҷик Р. Мусулмонқулов ва файласуф А. Қурбонмамадов рисолаи навбатии Аълоҳон Афсаҳзод «Таҳаввули афкори Абдурраҳмони Ҷомӣ» - ро, ки мантиқан баҳши сеюм (ҷамбабастӣ) - и «Рӯзгор ва осори Абдурраҳмони Ҷомӣ» мебошад, дастоварди муҳими илмӣ муҳаққиқ ва саҳми бузурге дар ҷомииносии донишмандон.

Ниҳоят, моҳи март соли 1981 дар Институти ховаршиносии Академияи илмҳои Иттиҳоди Шӯравӣ ҷомииносии барқамол Аълоҳон Афсаҳзод дар мавзӯи «Проблемаҳои матнӣ шеърӣ лирикаӣ Абдурраҳмони Ҷомӣ» рисолаи докторӣ дифоъ намуд, ки сазовори баҳои баланди мустаҳриқини варзидаи шӯравӣ гардида, мазмуну муҳтавои он соли 1988 дар шаҳри Маскав (ба забони русӣ) дар қолаби рисолаи ҳамном ба дасти ҷоп расид ва, амалан, тақоӣю ҷустуҷӯи бештар аз бистсолаи ӯро дар ин бодияи мушқилгузар фарҷом бахшид. Ва бемоя нест, ки рисолаи мазкурро ховаршиносии маъруфи ленинградӣ Александр Николаевич Болдырев «тадқиқоти бунлодӣ» [12, 70], ва мустаҳриқи машҳури маскавӣ Иосиф Самуилович Брагинский, «саҳми арзанда» дар ховаршиносии (эронииносиву ҷомииносии) - ҷаҳонӣ шумурдаанд [6, 140 - 141].

Бадеҳист, ки донишманди мумтоз Аълоҳон Афсаҳзод қосагули тамоми маърақаи ҷаласаҳои идона ва симпозиуму конференсияҳои илмӣ ҷомииносон буда, бар замми мақолаву маърузаҳои густарда, дар пешгоҳи ҷашни 575 - солагии мавлуди мубораки шоир ду рисолаи фароғиранда - «Ҷомӣ - шоири ғазалсаро» (Душанбе, 1989) ва «Ҷомӣ - адиб ва мутафаккир» (Душанбе, 1989) - ро тӯҳфаи ҷомидӯсту ҷомипарастон гардонид, ки адабиётшинос Тӯҳфабону Бойматова барҳақ онҳоро идонаи арзанда ва «саҳми бебаҳое дар ҷомииносии ватанию хориҷӣ» ҳисобидаст [7, 67].

Зимнан, рисолаи «Ҷомӣ - адиб ва мутафаккир» - ро як навъ асари ҷамбабастӣ ва самарани заҳамоту пажӯҳишоти бардавоми Аълоҳон Афсаҳзод дар риштаи ҷомииносии бидонем, иштибоҳе нахоҳад рафт, зеро нуқлу ҷавҳари китобу мақолаҳои мутабаддидаи дар тӯли сӣ сол (аз ибтидои солҳои шастум то интиҳои солҳои ҳаштодум) офаридаи ӯро дар боби рӯзгору осору афкори Ҷомӣ фароҳам оварда, барои тадқиқоти судманди ҷомииносонии қарни навбатӣ ва омӯзиши мероси ғановатманди ӯ заминаи муҳкаму муътамаде гузоштааст.

Хулласи калом, «асарҳои тадқиқотии ҷомииносии Аълоҳон Афсаҳзод, пеш аз ҳама, аз он ҷиҳат қобили таваҷҷуҳанд, ки дар ҳар яке аз онҳо бозёфту суҳани тозаи илмӣ ба назар мерасанд ва дар якҷоягӣ симони алломи барҷаста Абдурраҳмони Ҷомӣ ва бузургии ӯро ҳамчун инсон, адиб ва мутафаккири бағардӯст ҷилвагар менамоянд» [9, 63].

Ва ба қавли Лауреати Ҷоизаи байналхалқии ба номи Фирдавсӣ, профессор Шоислом Шомӯҳаммадов, «асарҳои Аълоҳон Афсаҳзод ҷомииносири ғанӣ гардониданд ва ба дараҷаи муайяне пеш бурданд, ки аз онҳо муҳаққиқони адабиёти (форсии тоҷикӣ ва дигар халқҳои ҳамҷавори асри XV) сарфи назар карда наметавонанд».

Бо ин ҳама, метавон арзи ифтихор намуд, ки «Аълоҳон Афсаҳзод дар муддати бист, аниқтараш сиву панҷ сол дар ҷодаи тадвину таҳқиқи осори васеӣ яке аз ситорагони дурахшони адабиёти дарӣ, шоиру мутафаккири барҷастаи садаи 15 - ум, яъне Абдурраҳмони Ҷомӣ, қор қардаву аз тарафи шарқииносонии шӯравӣю хориҷӣ яке аз беҳтарин ҷомииносонии ҷаҳон шинохта шудааст» [8, 46].

Адабиёт:

1. Абдуллоев А. Ҳикояти тақдир. - Рузномаи «Маориф ва маданият», 21.01.1971.
2. Алимардонов А. Тадқиқоти муҳим дар адабиётишиносии тоҷик. - Маҷаллаи «Мақтаби советӣ», 1980, №8, саҳ.63.
3. Афсаҳзод А. «Рӯзгор ва осори Абдурахмони Ҷомӣ». – Душанбе: «Ирфон», 1980.
4. Афсаҳзод А. Тамоми умр бо Ҷомӣ //Ҷомӣ – адиб ва мутафаккир. - Душанбе: «Адиб», 1989.
5. Бойматова Т.А. Академия наук – 575 – летнему юбилею Абдурахмана Джами. - «Известия Академии наук Таджикской ССР. Серия: востоковедение, история, филология», 1989, №3, стр.67.
6. Болдирев А.Н. Фундаментальное исследование. - «Известия Академии наук Таджикской ССР. Серия: востоковедение, история, филология», 1989, №3, стр. 70.
7. Брагинский И.С. Саҳми арзанда. - Маҷаллаи «Садои Шарқ», 1989, №10, саҳ.140 - 141.
8. Додалишоев Ҷ. Тадқиқи қиссаи машҳур. – Маҷаллаи «Садои Шарқ», 1971, №1, саҳ. 149.
9. Лаймо Сиддиқӣ. Бо ҳиротшиносони машҳури ҷаҳон ошно шавед: Аълоҳон Афсаҳзод. – Маҷаллаи «Ҳироти Бостон», ҳамалу сунбулаи 1365 ҳичрӣ, шумораи аввалу дувум, намбаи мусалсали 25, саҳ.46.
10. Мирзо Муллоаҳмадов. Фотеҳи қуллаҳои баланди илм. – Маҷаллаи «Мақтаби советӣ», 1981, №8, саҳ.63.
11. Муҳаммад Осимӣ. Ҷомӣ ва ҳудушиносии тоҷикон. – Маҷаллаи «Садои Шарқ», 1989, №11, саҳ.92.
12. Саҳобиддин Сиддиқов. Таҳқиқи муфид. – Маҷаллаи «Садои Шарқ», 1980, №12, саҳ.141.
13. Худой Шарифов. Ҳадафҳои илмӣ ва шахсияти эҷодӣ/Адабиёт ва санъат. - №6, 1986.

Калидвожаҳо: *Абдурахмони Ҷомӣ, шоир, Аълоҳон Афсаҳзод, донишманди барҷаста, таҳқиқ, фаъолияти илмӣ, рӯзгору осор, ҷомиишиносӣ, матншиносӣ, адабиётишиносӣ.*

Аннотация

АЪЛОХОН АФСАХЗОД – ВЕЛИКОЛЕПНЫЙ ДЖАМИЕВЕД

Великий таджикский учёный, профессор Аълоҳон Афсаҳзод на протяжении своей научной деятельности постоянно занимался исследованием и изучением жизни и деятельности одной из великопных поэтов и писателей таджикско - персидской литературы XV - го века Мавлоно Абдурахман Джами. А. Афсаҳзод в этом направлении написал много научных статей и монографий по области литературоведением и текстологии. Несомненно из высказываниях и убеждениях соратников и своих и зарубежных учёных Аълоҳон Афсаҳзод является одним из великих и признанных учёных в области джамиеведением. В этой статье рассмотрено джамиеведческие деятельности профессора Аълоҳона Афсаҳзода.

Ключевые слова: *Абдурахман Джами, поэт, Аълоҳон Афсаҳзод, великий учёный, исследование, научный деятельности, жизнь и творчество, джамиеведение, текстологии, литературоведение.*

Annotation

ALOHOH AFSAKHZOD - A GREAT JAMIYA SCHOLAR

The great Tajik scientist, Professor Alohon Afsakhzod, throughout his scientific career, was constantly engaged in research and study of the life and work of one of the magnificent poets and writers of the Tajik - Persian literature of the 10th century, Mavloni Abdurakhman Jami. A. Afsakhzod wrote many scientific articles and monographs in the field of literary criticism and textual criticism in this direction. Undoubtedly, from the statements and beliefs of his associates and his own and foreign scientists, Alohon afsakhzod is one of the great and recognized scientists in the field of Jam studies. This article discusses the activities of Jami studies by Professor Alohon Afsakhzod.

Keywords: *Abdurakhman Jami, poet, Alohon Afsakhzod, great scientist, research, scientific activity, life and work, Jami studies, textual criticism, literary criticism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Миҷгона Зафаровна, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон Садриддин Айни. Телефон: +992933200075

Рохбари илмӣ: д.и.ф., профессор Элбоев В.Ҷ.

Сведения об авторе: Раҳимова Миджгона Зафаровна, магистрантка второго курса магистратуры факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 933200075

Научный руководитель: д.ф.н., профессор Элбоев В.Ж.

About the author: Rahimova Mijgona Zafarovna, second-year master's student of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Pedagogical University Sadriddin Ainy. Phone: +992 933200075

Academic leader: PhD, professor Elboev V.J.

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

*Эшонҷонова Фарангис Масруровна,
магистранти соли дуюми факултети таърих*

ПАНЧАКЕНТИ ҚАДИМ – ШАҲРИ АСРИМИЁНАГИИ ХАЛҚИ ТОЧИК

Ҳанӯз солҳои 30 - юми асри XX бозёфтҳои ҷудогона ва ёдгориҳои таърихии кашфношудаи болооби Зарафшон, махсусан Панчакент диққати бостоншиносон ва олимони ватанию хориҷиро ба худ ҷалб намуда буд. Бозёфти ҷӯпони оддии сокини деҳаи Хайробои (ҳудуди имрӯзаи ноҳияи Айни) – Ҷӯраалии Маҳмадали аз Қалъаи кӯҳи Муғ дар соли 1932 барои таҳқиқи илмии ёдгориҳои болооби Зарафшон такони ҷиддие дод [5, с.582]. Соли 1933 пас аз шиносӣ бо расми дастнависҳои шарқшиноси шинохта А.А. Фрейман қайд намуда буд:

«Бале, дар назди мо ҳуҷҷати арзишмандтарин ҳаст: номаи ҳақиқӣ, ки дар асри VIII бо алифбои суғдӣ ва бо забони суғдӣ рӯи қоғаз аз партовҳои абрешим сохташуда навишта шудааст. Онро ба подшоҳи суғдӣ, ҳоҷаи Самарқандӣ, ҳокими Панчакенти бостонӣ, шохзодаи шариф ва бадбахт Диваштич, яке аз тобеонаш мурочиат кардааст...

Бале... мо то ҳол бо ҳатти суғдӣ сару кор доштем, аммо онҳоро танҳо аз мустамликаҳои суғдӣ дар Чин (Туркистони Шарқӣ) дарёфт мекардем. Худи Суғд ҳомӯш буд. Ҳоло мо бори аввал садои ўро мешунавем. Ва оё исбот кардан лозим аст: аз кучо як ҳуҷҷат дар ин қалъа, ки дувоздаҳ аср пеш онро қалъаи Абаргар меномиданд, ёфт шуд ва дар он ҷо ниғаҳдорӣ шудани дигар ҳуҷҷатҳо низ мумкин буд. Экспедитсия ба Қалъаи Муғ зарур аст» [9].

Ҳамин тарик, кашфи Қалъаи Муғ ва асноди ёфтшуда аз он, риштаи таҳқиқотро ба дигар самт кашид. Дар асоси як ҳуҷҷати бо забони арабӣ навишташуда В.А. Крачковская ва И.Ю. Крачковский муқаррар карданд, ки мактуб ба солҳои 100 - уми ҳиҷрӣ тааллуқ доранд, яъне на дертар аз солҳои 718–719 навишта шудааст. Он бо Панчакент ва охириини шоҳи Суғд – Диваштич алоқаманд аст. Бо ҳамин, нақши калидиро дар кашфиёти Панчакенти қадим сабт гардидани мафҳуми «Дивастии» дар ин мактуб бозидааст [8, с.174]. Ҳамаи ин диққати олимониро ба ҳавзаҳои болооби Зарафшон ҷалб намуд. Бо вучуди набудани марказҳои археологӣ дар ҳудуди Тоҷикистон, буданд нафароне, ки таърихи ин ҳудудро доништан мехостанд. Кишваршинос ва археолог В.Р. Чейлитко яке аз аввалинҳо шуда, дар болооби Зарафшон, хусусан дар ҳудуди Панчакенти қадим солҳои 1934 - 1937 кофтуковҳои археологӣ гузаронид. Гарчанде таҳқиқотҳои анҷомдодаи ӯ аз камбудии ори набуд, тавонист аҳаммияти димнаи ин шаҳраки қадимро муайян ва оид ба аз зери харобаҳо падидаи омадани як шаҳри бутуне, ки пас аз истиллои арабҳо дар асри VIII касе дубора дар он ҷо манзил накардааст, дуруст пешгӯӣ кунад. Вале оғози Ҷанги дуҷуми ҳақонӣ боис гардид, ки асрори зери харобаҳо нухуфтаи ниёгони тоҷик боз 10 соли дигар норавшан бимонанд. Ба шароити вазнини иқтисодии баъдичангӣ нигоҳ накарда, бостоншиносону олимоне, ки солҳо кашфи сиру асрори нухуфтаи болооби Зарафшонро интизор буданд, ба инҷо раҳти сафар бастанд [2, 336с.].

Ҳафрии Панчакенти Қадим соли 1946 бо ташаббуси Б.Ғ. Ғафуров таҳти роҳбарии олими бузург ва шарқшинос, аъзо – корреспонденти АФ ИҶШС, академики АФ Ҷумҳурии Тоҷикистон А.Ю. Якубовский оғоз ёфт. Зарурати омӯзиши илмии димнаҳои Панчакенти Қадим бехтарин археологҳою шарқшиносон – М.М. Дяконов, А.М. Беленитский, А.И. Тереножкин, И.Б. Бентович, меъмор В.Л. Воронина, сиккашинос О.И. Смирнова ва дигаронро муттаҳид сохт. Бозёфти боқимондаҳои ин шаҳри асримӣнагӣ ва таърихи асроромези он боис гардид, ки аспирантону донишҷӯён – Н.Н. Неъматов, А.Ҷ. Ҷалилов, А.М. Манделштам, Б.Я. Ставитский, О.Г. Болшаков солҳо дар ҳаёти экспедитсияҳои ҳафрийӣ иштирок намоянд. Ҳамчунин, тӯли чандин солҳо олимони барҷаста ба монанди В.А. Лившиц, В.Г. Луконин, Е.В. Зеймал дар таҳқиқи ин шаҳри бостонӣ ширкат доштанд. Гурӯҳи дигари олимони Ҷ.П. Пулодов, Ю.Ё. Ёкубов, Т.И. Отахонов, Л.Т. Пянкова (аз Институти таърихи ба номи А. Дониши АФ Тоҷикистон), С.Ш. Марофиев (дотсенти Институти педагогии ба номи С.М. Кирови шаҳри Ленинобод), Х.Ю. Муҳиддинов (дотсенти Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин) ҳам дар ҳафрийӣ иштирок доштанд. Ҳамзамон дар ин солҳо дар ҳаёти экспедитсияи Панчакент номзади илмҳои таърих Б.И. Маршак, В.И. Распопова, архитектор Л.Л. Гуревич, таъмиргарон (реставраторҳо) М.П. Винокурова, Г.И. Тер – Огаян, Т.С. Василенко бо роҳбарии ходими Хизматнишондодаи илми ҶШС Тоҷикистон, доктори илмҳои таърих, корманди калони илмии Шуъбаи ленинградии Институти археологияи ордени Байраки Сурхдори АФ ИҶШС А.М. Беленитский фаъолият доштанд. Номзади илми таърих Д. Абдуллоев, мудирӣ шуъбаи археологияи Музеи таъриху кишваршиносии ҷумҳуриявии ба номи Абуабдулло Рӯдакӣ – И. Раҳматуллоев ва

лаборанти пойгоҳи археологии Институти таърихи ба номи А. Дониши АФ Тоҷикистон дар Панҷакент – У. Эшонкулов низ аз ҷумлаи онҳоеанд, ки дар омӯзиши таърихи Панҷакенти Қадим саҳми арзанда гузоштаанд [6, с.5].

То давраи кашф гардидани ин шаҳраки асроромез аввалин муҳаққиқи тавсифи топографии шаҳрҳои асримиёнагии Осиёи Марказӣ В.В. Бартолд бо таъя ба сарчашмаҳои таърихӣ навиштааст, ки шаҳрҳо дар ин давра асосан аз се қисм: куҳандиз – қароргоҳи ҳоким, шаҳристон (доҳили шаҳр) ва иншооту боғҳои берунии шаҳр (работ) иборатанд. Ин андеша аз ҷониби олимони А.Ю. Якубовский, М.Е. Массон, В.А. Шишкин ва В.А. Лавров низ дастгирӣ ёфт. Вале бозёфтҳои Панҷакенти Қадим ақидаи навро миёни олимони ба вучуд овард. Харобаҳои Панҷакенти Қадим, маҷмуи мураккаби археологӣ буда, аз чор қисми алоҳидаи аз ҳамдигар ҷудо иборат аст: куҳандизи ҳоким (маркази маъмурӣ), шаҳристон (дар ин қисмат асосан хонаҳои ашрофон, маъбадҳо, марказҳои ҳунармандӣ ва тичроратӣ ҷойгир буданд), работ ва қабристони шаҳр (некропол), навиштааст А.М. Белинский. Яъне, ин чор қисм хусусиятҳои асосии шаҳрҳои асримиёнагии феодалии Осиёи Марказиро ифода мекунад [7, с.226].

Шикасти Самарқанд дар соли 712 нақши сиёсии Панҷакентро дар Суғд боло бурд ва куҳандизи ҳоким дар давраи Деваштич дар ҳалли масъалаҳои сиёсии мавқеи калидиро касб кард. Таҳқиқот нишон дод, ки куҳандиз аз тарафи шарқ аз шаҳристон бо дараи чуқур ҷудо карда шудааст ва боқимондаҳои атрофи куҳандиз шохиди онанд, ки замоне ин иншоотро се қатор девор (берунӣ, мобайнӣ ва дохилӣ) ихота мекардааст. Девори берунии он (қатори якум) аз баландии ғори Гургон оғоз ёфта, аз тарафи ғарбӣ бо девори шаҳристон пайваста, системаи якҷояи муҳофизатро ташкил мекардааст. Девори мобайнии куҳандиз (қатори дуюм) аз самти ғарбии чашмаи Қайнар сар шуда, онро аз тарафи ғарбӣ ҷанубӣ муҳофизат менамудааст. Девори дохилии куҳандиз (қатори сеюм) мусовӣ бо девори дуюм тӯл кашидааст, ки он қароргоҳи ҳуди ҳокимро дастнорас менамояд. Дар навбати худ куҳандиз аз тарафи ғарб дарвозаҳои асосии шаҳристон ва роҳи ба онҳо меомадаро муҳофизат намуда, беҳатарии шаҳрро таъмин менамудааст. Давраи аввали кофтуковҳои археологии куҳандиз солҳои 1947 – 1948 аз тарафи археологҳо А.И. Тереножкин ва Б.Я. Ставиский анҷом ёфтааст. Баъдан соли 1963 дубора аз тарафи археологҳои барҷаста А.И. Исоков таҳқиқоти мунтазами он оғоз гардид. Ин имкон дод, ки сохти яке аз куҳандизҳои давраи ибтидоии феодализми Осиёи Марказӣ муфассал тасвир карда шавад. Яъне, то истиллои арабҳо дар ҳудуди куҳандиз ду бинои бузург: кӯшк ва қаср мавҷуд буданд, ки сохтмони монументалии асрҳои V – VIII ба шумор мерафтанд.

Яке аз хусусиятҳои фарҳанги шаҳрсозии асрҳои VI – VIII сохтмони кӯшкҳои ҳоким дар болои таҳкурсии баланд мебошад. Атрофи куҳандизҳо бояд бо девори ғафс ва бурҷҳои посбоннишин ихота мегардиданд, ки ба ин пеш аз ҳама вазъияти таърихии Осиёи Марказӣ сабаб гардида буд. Зеро, дар ин давра дар як ҳуди ҳудуди Суғд қариб 10 рустои хурди мустақил, ба монанди Маймурғ, Кеш (Шаҳрисабз), Нахшаб (Қаршӣ), Бухоро, Варахша, Пайканд, Кушония, Иштихон, Кабучикат (Панҷакент) ва ғайраҳо мавҷуд буданд, ки ҳар яке меҳост аз ҳисоби якдигар ҳудудҳои худро васеъ кунад. Баъдан, аз нимаи дуюми асри VII арабҳо пас аз истиллои Ироку Эрон ба сӯи Осиёи Марказӣ майл доштанд. Бинобар ин, Деваштич барои эмин мондан аз ҳуҷуми арабҳо кӯшкҳои худро дар болои таҳкурсии 8 метр сохта, онро бо девори ғафсиаш 12 метр ва баландиаш 16 метр ихота намудааст [7, 238].

Куҳандиз танҳо як қисмати шаҳрҳои асримиёнагиро ташкил медод. Дар солҳои аввали ҳафриёт қувваи асосӣ барои омӯзиши Шаҳристон, ки қисмати асосии шаҳрҳои асримиёнагиро ташкил медод, равона гардида буд. Мувофиқи натиҷаҳои бадастомада, дар ибтидои ҳудуди он 8 гектарро ташкил медодааст, баъдан дар асри VI ба тарафи шарқ ва ҷануб васеъ шуда, ҳудудаш то ба 13, 5 га мерасад. Муддати ду аср девори мобайнии шаҳристон, ки онро ба ду қисм ҷудо менамуд, борҳо таъмир шудааст, вале ибтидои асри VIII ин девор пурра бардошта мешавад [4, с. 190].

Ҳафриётҳои археологӣ дар қисмати шарқ ва ҷануби шарқии гирду атрофи шаҳристон қисмати дигари шаҳр – работро, ки дар ҳудуди он зиёда аз 20 теплаҳои сунъӣ аз ҳамдигар ҷудо воқеъ гаштаанд, муайян намуд. Ҳанӯз дар солҳои аввали ҳафриёт А.Ю. Якубовский ба сохтмони работ, ки дар омӯзиши масъалаи ташаккули шаҳри асримиёнагӣ ва замони барқароршавии феодализм дар Осиёи Миёна нақши муҳим дорад, чунин навишта буд: «...ҳар чӣ зудтар бошишгоҳҳои беруни шаҳр омӯхта шаванд... фақат дар ин сурат мо ба саволи мавқеи истехсолкунандагони неъматҳои моддӣ дар Суғд бевосита ҷавоб ёфта метавонем» [5, с.20]. Омӯзиши баъзе биноҳои берунии шаҳр нишон дод, ки онҳо дар асрҳои VII – VIII қисми ҷудонашавандаи шаҳри ибтидои давраи феодали ҳисоб меёфтааст ва монанди онҳоро дар шаҳрҳои асримиёнагии Осиёи Миёна Самарқанд, Бухоро, Хучанд, Тирмиз ва дигарон дидан мумкин аст.

Қабристон (некропол) низ яке аз қисмҳои асосии шаҳрҳои асримиёнагии Осиёи Миёна ба ҳисоб мерафт. Натиҷаи ковишҳои бостоншиносӣ муайян кард, ки қабристон дар қисмати ҷануб ва ҷанубу ғарбӣ берун аз шаҳр ҷойгир буда, яке аз қабристонҳои харобношудаи суғдиён ба ҳисоб меравад. Масоҳати қабристон 10 гектарро ташкил мекунад. Дар натиҷаи ҳафриёт порчаҳо ва устодонҳои бутун – бутуни пур аз устухон ёфт шуданд. Дарозии онҳо ба 70 см, барашон ба 35 – 50 см ва баландиашон 20 – 35 см мерасад. Ғафсии деворҳои онҳо 2 – 3 сантиметр мебошад. Ҳам деворҳо ва ҳам сарпӯшаки устодонҳо бо нақшу нигор ва баъзан бо мучассамаҳо оро дода шудаанд [6, с.18 - 19].

Ҳафрии ҳамаи қисматҳои номбаршуда имконият дод, ки санъати иморатсозӣ, хусусиятҳои асосии намудҳои меъмории ва функсияҳои онро тасвир намоянд. Панҷакенти Қадим бо тамоми намудҳои ёдгориҳои моддӣ, меъморий, санъат ёдгории энциклопедии замони суғдиён ба ҳисоб рафта, дар омӯзиши таърихи асрҳои V – VIII – и халқҳои Осиёи Марказӣ нақши калон мебозад.

Чӣ тавре, ки дар боло қайд намуда будем, ҳанӯз солҳои 30 – юми асри XX археолог – кишваршинос В.Р. Чейлитко давраи мавҷудияти шаҳраки Панҷакентро то солҳои 20 - уми асри VIII арзёбӣ намуда буд, яъне давраи истилои Осиёи Марказӣ аз тарафи арабҳо барои халқҳои ин минтақа лаҳзаи халқунанда будааст. Зеро, ин истилло дар тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ тағйиротҳои куллиро ба вуҷуд овард. Гарчанде ҳаёти сиёсии охири асрҳои VII – VIII аз тарафи муаррихон дар асоси сарчашмаҳои ҳаттӣ навишта шудааст, вале барои баровардани ҳулосаи дақиқ оид ба таъсири воқеаю рӯйдодҳо дар ҳаёти шаҳрҳою деҳаҳои ҳудуди Мовароуннаҳр маълумотҳои дар онҳо овардашуда, кофӣ нестанд. Ғайр аз ин, сарчашмаҳои ҳаттӣ гуногунии маданияту фарҳанги қадимаи маҳаллиро дар худ пурра инъикос намеkunанд. Яке аз аввалинҳо шуда, Бартолд В.В. дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ давраи ҳучуми арабҳо дар таърихи халқҳои Осиёи Марказӣ муфасссал таҳлил кардааст. Баъдан дигар муаррихон ҳангоми омӯзиши оқибатҳои ҳучуми арабҳо дар баробари сарчашмаҳои таърихӣ бозёфтҳои археологӣ низ истифода намуданд. Масъалаи марказии таҳқиқ сохти иҷтимоӣ ва ҳаёти шаҳрии Осиёи Марказии тоисломӣ буд. Оид ба ин масъала бисёре аз муҳаққиқон, ба монанди А. Якубовский, А. Чалилов, Б. Ғафуров, А. Беленитский, И. Бентович, О. Болшаков, Б. Маршак ва дигарон диққати ҷиддӣ додаанд. Толстов С. чунин мешуморид, ки то давраи ҳучуми арабҳо ҳаёти шаҳрӣ дар Осиёи Марказӣ сусти инкишоф ёфта буд. Вале бозёфтҳои археологӣ аз ноҳияҳои асосии Осиёи Марказӣ ин ақидаро рад кард. Бозёфтҳои археологӣ дар ҳудуди Панҷакенти имрӯза аз тарафи археологон А. Беленитский, И. Бентович, О. Болшаков муайян карданд, ки шаҳр то давраи ҳучуми арабҳо маркази ҳунармандӣ ва тичорат ба ҳисоб мерафт ва бозёфтҳои археологӣ тараққиёти онро пеш аз давраи ислом муаррифӣ меkunанд. Муҳимтарин мушоҳида оид ба ҳаёти шаҳрии Суғди давраи ҳучуми арабҳо дар асоси маълумотҳои стратиграфӣ дар қисмати шимолу шарқии объекти III – юми Панҷакенти қадим аз тарафи О.Г. Болшаков анҷом дода шуд. Ин ҷо аввалин маротиба осори воқеаҳои сиёсии асри VIII муайян карда шуд, ки дар таърихи ду хона инъикос ёфтааст. Муҳаққиқон Е. Зеймал, Б. Ставиский, Б. Маршак, В. Распопова, А. Исоков таърихи қисматҳои ҷудогонаи шаҳрро дар давраи мубориза бо арабҳо даврабандӣ намуданд.

Давраи истилои арабҳо дар бозёфтҳои археологӣ шаҳраки Панҷакенти қадим аз тарафи баъзе муҳаққиқон чунин тасвир карда шудааст, ки онҳо маълумотҳои дар сарчашмаҳои ҳаттӣ дарҷ гардида мукамал мегардонанд. Маълумоти бадастовардашуда ҳангоми таҳқиқи ду манзили истиқоматӣ дар объекти XXV аз тарафи Д. Абдуллоев имкон дод, ки оид ба таърихи мавҷудияти онҳо, ки бо тамоми давраи истилои арабҳо алоқаманд мебошанд, ду ақида пешниҳод гардад. Ҳар ду манзил ба ашрофони маҳаллӣ тааллуқ дошт. Яке аз онҳо дар соли 722 ҳангоми забти шаҳр аз тарафи арабҳо сӯзонида шудааст. Дар бораи ҳонаи дуюм бошад, қайд намудаанд, ки онро соҳибони ҳона дар солҳои 20 – ум ва ё аввали солҳои 30 – юм тарк кардаанд. Таҳқиқотҳо нишон додаанд, ки пас аз давраи харобшавӣ дар ҳонаи аввал шаҳрванди оддӣ маскун мешавад, дар ҳоле, ки ҳонаи дувум аз тарафи ҳуди соҳибони ҳона ва ё аз тарафи ашрофе аз нав таъмир карда шудааст. Ҳулоса, дар ҳар ду манзил то солҳои 70 – уми асри VIII, яъне то охири лаҳзаи мавҷудияти Панҷакенти қадим зиндагӣ идома доштааст.

Истилои Панҷакенти қадим аз тарафи арабҳо дар дигар объектҳо низ осори ҳудро гузоштааст, ки манзараи вазъияти шаҳрро дар давраи забт мукамал мегардонад. Ин саҳнаҳо аз тарафи муҳаққиқон дар натиҷаи омӯзиши амиқи боқимондаҳои шаҳр ва натиҷаҳои бадастомада, чунин тасвир карда шудаанд. Хусусан, таҳқиқ ва омӯзиши маъбадҳо (объектҳои I ва II) нишон доданд, ки яке дар натиҷаи оташ гирифтани дар соли 722 (мувофиқи таҳмини дигар солҳои 738 – 739) нобуд гардида, дигар барқарор нашудааст. Маъбади дувум, ки на он қадар дуртар аз маъбади аввал ҷойгир буд, баъди муддате оҳиста – оҳиста аз истифода мондааст. Дар ҳамсоияи ҳам қарор доштани сарнавишти гуногун доштан, аз мавқеи сиёсии гурӯҳҳои ҷудогонаи аҳолии нисбат ба арабҳо дарак

медихад. Яке аз ин гурӯҳҳо Деваштичро тарафдорӣ мекардаанд, бинобар ин, маъбади (объекти I) ин гурӯҳ сӯзонида шудааст. Агар чунин ақида дуруст бошад, хароб нашудани маъбади дувум аз он дарак медихад, ки ин гурӯҳ таслими арабҳо шудаанд. Объектҳои таҳқиқшуда нишон медиҳанд, ки дар давраи ҳучуми арабҳо дар соли 722 хонаҳои аҳолии қисман сӯзонида шудаанд ва чунин тасвир аз он шаҳодат медиҳад, ки Панҷакенти Қадим назар ба дигар шаҳрҳои Суғд, ба монанди Пайканд, Бухоро, Самарқанд бо муҳосира ва зӯри гирифта нашудааст. Табарӣ низ дар асари худ аз муқовимати аҳолии Панҷакент бо истилогарони араб хабаре наҷодааст. Тахминан рафти рӯйдодҳоро дар Панҷакент метавон чунин тасвир намуд: вақте Деваштич бо тарафдорони худ ба кӯҳҳои болооби Зарафшон фирор намуда буд, сарлашқари арабҳо Сулаймон Абусари ба шаҳр зада даромад ва он вақт ҳамон қисмати аҳолие, ки зидди сиёсати Деваштич буданд, дар шаҳр боқӣ монданд ва бидуни ҳеҷ муқовимате таслими арабҳо шудаанд. Қисман хароб шудани маъбадҳою манзилҳои истиқоматӣ шояди онанд, ки соҳибони онҳо тарафдорӣ аз Деваштич кардаанд.

Пас аз ин ҳодиса ва шӯриши солҳои 20 - 30 - юми асри VIII дар Панҷакент афтиши босуръати ҳаёти шаҳрӣ ба назар мерасад. Дубора солҳои 40 – ум қисман барқарор шудани вайронаҳо аз болоравии ҳаёти шаҳрӣ дарак медиҳад. Ин барқароркунӣ ҳудудҳои ҷудогонаи шаҳрро фаро гирифта буд. Масалан, дар шаҳристон маъбадҳо дубора барқарор нашудаанд. Дар объектҳои III, VI, VII, XXII пас аз ҳодисаҳои солҳои 20 – ум дубора ҳаёт идома наёфтааст. Қуҳандиз ҳамчун пойгоҳи ҳарбӣ аз ҷониби арабҳо марида истифода қарор гирифта буд [1, с. 5 - 8].

Тағйироти ҷиддӣ дар ҳаёти аҳолии солҳои 50 – 60 – уми асри VIII бештар ба назар мерасад. Сохтор ва функсияҳои шаҳр иваз шуданд. Дар маводҳои ҳангоми таҳқиқот ба дастонида давраи гузариши аҳолии ба дини ислом ба назар мерасад. Аз ин давра хомӯшшавии оташи маъбадҳо оғоз меёбад. Қасдан хароб кардани деворнигораҳо ба мушоҳида мерасад. Хонаи маҳсули дорони тасвирҳои дини дошта нобуд мешаванд. Функсияи қуҳандизи ҳоким низ пурра тағйир меёбад: он ҳамчун пойгоҳи ҳарбии арабҳо истифода мешуд. Қабристонҳои давраи то арабӣ охишта – охишта ҳолӣ ва ба ҷои он аввалин қабристонҳои мусалмонӣ пайдо мешавад. Аз миёнаҳои асри VIII тангаҳои арабӣ ба муомилот бароварда шуданд. Ду даҳсолаи дигар ҳаёт ба таври мӯътадил идома дошт. Вале харобшавии комили шаҳр дар солҳои 70 – уми асри VIII ба вуқӯъ меафтад, ки онро бо шӯриши Муқаннаъ дар солҳои 776 – 783 алоқаманд кардаанд [3, с.61 - 62].

Ҳамин тавр, бо таъя ба аснодҳои мавҷуда ва таҳлилу ҳулосаҳои олимону бостоншиносони ватанию хориҷӣ метавон гуфт, ки шаҳраки Панҷакенти Қадим идомаи маданияти шаҳрсозию ҳунармандии саразмӣ будааст. Яъне, ин маркази бузурги тамаддун хомӯш нагардидааст, балки дар мисоли шаҳрҳои марказҳои бузург, ба монанди Самарқанду Панҷакенти Қадим ва дигар мавзеҳои ҳавзаи Зарафшон рушд ёфтааст.

Адабиёт:

1. <https://history.wikireading.ru>
2. Абдуллоев Д. Пенджикент периода арабского завоевания Средней Азии и вопрос о согдийском культурном наследии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Ленинград, 1980. 18 с.
3. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Книга первая. Издание второе. Душанбе: Ирфон, 1989. 371 с.
4. Древние города. Материалы к Всесоюзной конференции «Культура Средней Азии и Казахстана в эпоху раннего средневековья». (Пенджикент, октябрь 1977 г.). Издательство «Наука», Ленинград, 1977.
5. Древности Таджикистана. Каталог выставки. Издательство «Дониш». Душанбе, 1985. 343 с.
6. История таджикского народа. Древнейшая и древняя история. Том I. Душанбе, 1998. 575 с.
7. Исҳоқов А.И. Панҷакенти қадим. Душанбе: Ирфон, 1982.
8. Исҳоқов А.И. Саразм оғози тамаддуни тоҷикон. Душанбе: Дониш, 2018. – 280 с.
9. Крачковский И.Ю. Над арабскими рукописями. Листки воспоминаний о книгах и людях. Издание четвертое. Издательство «Наука». Москва, 1965. 234 с.

Калидвожаҳо: *шаҳр, шаҳри асримиёнагӣ, Панҷакенти Қадим, Борис Маршак, археолог, экспедицияи бостоншиносӣ, қуҳандиз, шаҳристон, работ, некропол, объект, маъбад, кӯшк, феодализм, санъат.*

Аннотация

ДРЕВНИЙ ПЕНДЖИКЕНТ – СРЕДНЕВЕКОВЫЙ ГОРОД ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В данной статье автор, опираясь на археологические материалы и трудов отечественных и зарубежных исследователей попытался освещать средневековую историю города Древнего Пенджикента, его статус и роль в политической жизни V - VIII вв. Также на основе имеющихся источников, прежде всего материалы археологических раскопок проанализирована развитие города и основные причины его распада, в частности результаты арабского завоевания.

Ключевые слова: *город, средневековый город, Древний Пенджикент, Борис Маршак, археолог, археологическая экспедиция, қитадель правителя, шахристан, рабат, некрополь, объект, храм, дворец, феодализм, искусство.*

Annotation

ANCIENT PANJAKENT – MEDIEVAL CITY OF TAJIKS

In this article, the author, relying on archaeological materials and the works of domestic and foreign researchers, tried to cover the medieval history of the city of Ancient Panjakent, its status and role in the political life of the 5th - 8th centuries. Also, on the basis of available sources, primarily materials from archaeological excavations, the development of the city and the main reasons for its collapse, in particular the results of the Arab conquest, were analyzed.

Keywords: *city, medieval city, Ancient Panjikent, Boris Marshak, archaeologist, archaeological expedition, ruler's citadel, shahristan, discount, necropolis, object, temple, palace, feudalism, art.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Эшонҷонова Фарангис Масруровна, магистранти соли дуҷуми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Телефон: 880889860

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Убайдулло Насрулло Каримзода.

Сведения об авторе: Эшонджонова Фарангис Масруровна, магистранка первого курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айна. Телефон: 880889860

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Убайдулло Насрулло Каримзода.

About the author: Eshonjonova Farangis Masrurovna, Master of the first year, Faculty of History, Tajik Pedagogical University named after S. Ayni. Phone: 880889860

Scientific adviser: Doctor of Historical Sciences, Professor Ubaidullo Nasrullo Karimzoda.

КОМИССИЯИ САРҲАД МУАЙЯНКУНӢ БАЙНИ АФҒОНИСТОН ВА ҲИНДУСТОНИ БРИТАНИЯ. ХАТТИ ДЮРАНД

Дар соли 1893 дар байни котиби маъмурияти мустамликавии Ҳиндустон Мортимер Дюранд ва амири Афғонистон Абдурраҳмон дар сарҳади мулкҳои Англия шартнома ба имзо расид. Шартнома доираҳои таъсиргузорино дар хатти сарҳади шимолу ғарбӣ, ки аз Ҳиндустони Британия оғоз мегардид, муайян кард. Ин шартнома ба пайдоиши ба ном Хатти Дюранд ишора кард. Шартномаро давлатҳои имзокардааш ба таври дигар баҳо медоданд, аммо Абдурраҳмон ин шартномаро аломати истиқлолияти давлат ва беҳтар шудани муносибатҳо бо маъмурияти Ҳинду Англия, ки бо вай дар муносибатҳои тезу тунд буд, ҳисоб мекард. Империяи Бритониё ин шартномаро як ғалабаи муҳими геополитикӣ арзёбӣ кард.

Империяи Британия дар сиёсати Осиёи Миёна ду вазифаи асосиро дар назди худ гузошта буд: якум, вай кушиш мекард, ки сарҳадҳои Афғонистонро то ҳадди имкон ба шимол кучонад ва афғонҳоро ба забт намудани сарзаминҳои Помир, ки дар навбати худ ба империяи Русия назар дошт, ташвиқ мекард; дуюм, империяи Британия мехост, ки бо таҳдиди ҳуҷум барои фишор овардан ба Афғонистон мавқеи аз ҷиҳати стратегӣ ғоиданок дошта бошад. Империяи Британия тамоми ҳоки баҳсталаби қabilaҳои «мустақил»-и Афғонистонро ишғол карда, бо ҳамин аз ворид шудани нуфузи империяи Русия ва ҳукмронии тамоми ағбаҳои кӯҳӣ аз Ҳиндустон то Афғонистон монеъ шуд. Империяи Британия ба манфиати худ ҳал намудани масъалаи сарзаминҳои қabilaҳоро шартӣ асосии на танҳо муносибатҳои Англияю Афғонистон, балки бахсҳои Англияю Русия дар Осиёи Миёна ҳисоб мекард. Ҳукумати Англияю Ҳиндустон талабҳои худро чунон муҳим мешумурд, ки агар амири Афғонистон инро рад кунад, давлати Афғонистонро бо ҷанг таҳдид мекард. Агар дар бораи шартнома суҳан ронем, он 12 ноябри соли 1893 дар як саҳифа ба имзо расида буд, дар шартнома 7 пункти кутӯҳ, аз ҷумла уҳдадорӣ оид ба даҳолат накардан берун аз «хатти Дюранд» иборат буд [4, 143].

Дар ин шартнома амир ба манфиати мустамликадорони англис аз қисми зиёди замини қabilaҳои сарҳадии Афғонистон даст кашида, уҳдадор шуд, ки ба қорҳои минтақаҳое, ки аз рӯи харитаи заминамашуда ба мулки Англия дар Ҳиндустон рафтаанд, даҳолат накунад. Вай аз ҳуқуқи Бунер, Свот, Дир, Бачгур, ба заминҳои Афридиён, Вазиристон, қисматҳои Биландхел, Куррам, ба минтақаи бахсноки Чаман (англисҳо дар ин ҷо роҳи оҳан сохтанд) даст кашид, ки ба вилояти Қандаҳори Афғонистон мебарад. Аммо дар чараёни гуфтушунид ба амир муяссар шуд, ки ҳуқуқи ӯ ба соҳиби водии Асмар (он вақт аз ҷониби сарбозонаш ишғол карда шуда буд) ва минтақаи Бурмали Вазиристон эътироф карда шавад [4, 145]. Пешбинӣ карда шуда буд, ки субсидияи солонаи ба Абдурраҳмон додаи ҳукумати Англияю Ҳиндустон аз 1 миллиону 200 ҳазор рупия ба 1 миллиону 800 ҳазор рупия зиёд карда шавад. Дар матни созишнома, инчунин ваъда дода шуда буд, ки ҳукуматдорони Англия ба амир Абдурраҳмон барои ба давлати ӯ ворид кардани техникаи ҳарбӣ монеъ нахоҳанд шуд. Эътирофи англисҳо ҳуқуқи Абдурраҳмонро барои ба даст овардани аслиҳа ва техникаи ҳарбӣ (дар Ҳиндустон ва Аврупо) ва ба воситаи сарҳади Ҳиндустон қашондани он ба расмӣ меадовард. Ҳамаи ин ба эътирофи маҷбурии ҳокимияти мустамликадорон номутаносиб буд. Дар болои заминҳое, ки дар онҳо қabilaҳои шарқии Афғонистон сукунат доранд, бо он ки сарҳади нави сиёсӣ (ба ном «Хатти Дюранд») сарҳадҳои этникии на танҳо халқи афғон, балки як қатор қabilaҳои қалонро ҳам вайрон мекард. [5, 183].

Ҳамин тариқ, дар солҳои 60 - ум ба сарҳадҳои шимолии Афғонистон густариш ёфтани империяи Русия пас аз як муддати кутӯҳ забт шудани хониҳо дар Осиёи Миёна, ҳукумати Бритониёро ба ташвиш овардааст ва онҳо тасмим гирифтанд, ки Афғонистони таҳти назорат таъсис дода шавад, то ҳамчун давлати буферӣ байни Бритониё ва Русия хизмат кунад.

Аввали соли 1869 ҳукумати подшоҳӣ ба сарвазири Британияи Кабир Вильям Гладстон таклиф кард, ки дар Осиёи Миёна дар байни мулкҳои территориявии империяи Британия ва империяи Русия минтақаи бетараф ташкил карда шавад. Ин минтақа бояд аз ҷониби ҳарду империя назорат карда мешуд ва аз доштани сарҳади муштарак пешгирӣ мекард. Империяҳои Британия ва Русия дар мавриди вазъи ҳуқуқии сарҳадҳои Афғонистон ба созиш нарасиданд. Баъди соли 1880 ташаббуси ҳарбӣ ба нафъи империяи Русия дар Осиёи Миёна, баъди ишғол кардани воҳаи Марв аз тарафи қушунҳои рус дар феввали соли 1884, ки нуктаи стратегӣ ба ҳисоб мерафт, таъяс кард. Бо забт шудани Марв истилои Осиёи Миёна анҷом ёфт, хабари ин воқеа дар Қобул, Қалқатта ва Лондон бо изтиробӣ

зиёд қабул карда шуд.

Музокирот аз сабаби воқеаҳои воҳаи Пенде дар моҳи март соли 1885 барор нагирифт. Масъалаи воҳа қариб ба задухурди мусаллаҳона бадал гардад, вале хушбахтона, барои ҳар ду тараф бухрон ба хушӣ ҳал карда шуд. Пас аз бухрон дар Пенде, ҳукумати Русия пешниҳоди Бритониёро дар бораи таъсиси комиссияи сарҳадӣ, ки бояд марзи байни империяи Русия ва Афғонистонро муайян кунад, қабул кард. Комиссияи ташкилшуда, дар моҳи июни соли 1888 кори худро анҷом дод ва сарҳади ниҳии Афғонистон ва империяи Русия муқаррар карда шуд.

Амир минтақаҳои Читрал, Бажур, Чандур ва дигар минтақаҳои қабилавӣ дар шимоли Пешовар ва сарҳади шимолу ғарбии Кашмирро дар ихтиёри худ дошт. Вай бо саъю кушиши зиёд меҳост, ки васоит ва назорати ин сарзаминҳоро ба дасти худ гирад. Аммо ҳукумати Ҳиндустони Британия даъвоҳои ҳукмронии Афғонистонро ба ин минтақаҳо ба ҳеҷ ваҷҳ эътироф накард.

Дар даҳсолаи қаблӣ амир Абдуллоҳмон ҳар гуна майли бритониёро барои пешравӣ ба марзҳои Афғонистон бо як норозигӣ ва ҳашм мушоҳида карда буд. Вай барои васеъ кардани нуфуз ва қудрати худ бар қабилаҳои сарҳадӣ кушишҳои пурқувват мекард. Ӯ намоёндагони худро фиристода, қабилаҳоро ба сафари Кобул даъват карда, ба онҳо имтиёзҳои пулӣ дод. Дар соли 1882 ӯ ба Читрал даъво кард, ки ин даъво аз ҷониби Бритониё рад карда шуд. Амир аз муҳолифати империяи Бритониё дар минтақаи сарҳадӣ норозӣ шуда, моҳи октябри соли 1888 ба ноиби сарвазири Ҳиндустон нома навишта, аз ӯ хоҳиш кард, ки барои ҳалли мушкилот бо сарҳади Ҳинду Афғонистон ба Кобул як намоёнда фириштад. Аммо ин миссия ба Афғонистон сафар накард. Дар соли 1890 амир Абдуллоҳмон боз як номаи дигар ба котиби давлатии Ҳиндустон Виконт Кросс навишт. Ин дафъа баъди расидани нома ба Виконт Кросс лорд Лансдаун фавран миссияро омода кард, ки бо фармони генерал Робертс ба Кобул фиристода шавад (собик генерал Робертс, иштирокчиҳои фаъоли ҷанги дуҷуми Англия — Афғонистон буд). Амир аз он хавотир буд, ки миссияи генерал Робертс, ки дар солҳои 1878—80 ба муқобили афғонҳо дар ҷанги дуҷуми Англия Афғонистон мечангид, пайдо кардани созишҳо хеле душвор шуда метавонад. Аз ин сабаб амир кушиш кард, ки омадани ин миссияро ба таъхир андозад, аммо ба ҳукумати Ҳинду Англия ин равиши амир маъқул нашуд ва боиси ҳашму ғазаби ҷиддии ноиби Ҳиндустон гардид [2, 7].

Минбаъд амираи Афғонистон барои паст кардани вазъият тадбирҳои бевосита андешид. Ин қадамҳо навиштани нома ба муовини вазир ва баъдан вазири корҳои хориҷии Ҳиндустон ҷаноби Мортимер Дюррандро дар бар мегирифт, ки аз онҳо хоҳиш кард, ки сарҳади байни Афғонистон ва Ҳиндустони Бритониёро ба таври қатъӣ муайян кунад.

Дар ин шароит, вақте ки 19 сентябри соли ҷорӣ дар масъалаи ҳал намудани сарҳади шимолу ғарбии Ҳиндустон аз Пешовар бо сардорӣи Мортимер Дюрранд ягон созиш пайдо нашуд, миссия фиристода шуда, 2 октябри соли 1893 ба Кобул расид. ва гуфтушунид дар вазъияти осоишта ва дустона гузашт. Созишномаи ниҳой 12 ноябри соли 1893 баста шуд, аз ҳамон рӯзе, ки хатти Дюрранд расман пайдо шуд.

Ҳамин тариқ, дар созишномаи 12 ноябри соли 1893, афғонҳо розӣ шуданд, ки аз тамоми заминҳои шимоли Амударё даст кашанд. Ҳукумати Британия ҳам барои даровардани баъзе ислоҳоти сарҳадӣ розӣ шуд. Афғонистон Асмарро нигоҳ медошт ва ба ивази ин, онҳо ба корҳои Читрал даҳлат кардан нахостанд. Ҳамин тавр, мақомоти Бритониё дар Ҳиндустон як қисми замини Вазиристони (яъне Бурмал) Афғонистонро эътироф кард ва дар посух Афғонистон аз ҳаққи худ ба тамоми Вазиристон даст кашид [5, 188].

Баъди гуфтушунид дар бораи муайян кардани сарҳади шимолу ғарбии Ҳиндустони Британия 13 ноябри соли 1893, як рӯз пас аз имзои шартнома ба ин муносибат амир Абдуллоҳмон зиёфати ботантана барпо намуд, ки ба он қабилаҳои сершумори афғон омада, сардорони худро фириштаданд. Амир матни аҳдномаро ба сарони қабилаҳо пешниҳод намуда, шартҳоро шарҳ медиҳад. Вай инчунин ба Мортимер Дюрранд ва дигар аъзоёни миссия барои фаҳмиши мушкилоташон ташаккур гуфт.

Аммо бояд гуфт, ки пас аз имзои шартнома ва ба амал баровардани сарҳади нави шимолу ғарбии Ҳиндустон дар амал мушкилиҳои зиёде ба миён омад. Аз ин рӯ, созишнома дар бораи хатти Дюрранд барои баъзе қабилаҳо қобили қабул набуданд ва тарзи зиндагии бодиянишини онҳоро вайрон мекарданд [3, 160]. Аксарияти қабилаҳои сарҳадӣ хатти Дуррандро нодида гирифтанд.

Баробари муайян кардани сарҳади байни Ҳиндустони Британия ва Аморти Афғонистон проблемаи ассимилятсияи сиёсии қабилаҳо ба миён омад. Сарҳад ҳамвор боқӣ монд ва амалан танҳо дар рӯи коғаз вучуд дошт, чунин вазъ дар минтақаи сарҳадӣ Бритониёро маҷбур кард, ки назорати қатъӣ ҷорӣ кунанд ва дар сарҳад режими репрессивӣ ҷорӣ шавад.

Дар соли 1896 амир Абдуллоҳмон дар мактубе ба ноиби Ҳиндустон ба носозгориҳои харитаи ба

хатти Дюранд замшуда эътироз баён кард. Ба ноиби Ҳиндустон лозим омад, ки розӣ шавад ва каме гузашт кунад [1, 57].

Аммо ноиби Ҳиндустон аз амир қатъиян хоҳиш кард, ки бе ягон мамониат ба ташкили сарҳадҳо шуруъ кунад ва дар акси ҳол таҳдид мекард, ки чораҳо мебинанд. Амир то ҳол ба омода кардани комиссияи Афғонистону Бритониё барои муайян кардани хатти Дюранд иҷозат дода, амнияти комиссарони бритониёиро аз қабилаҳои сарҳадӣ таъмин накард.

Аввалин кушишҳои англисҳо барои ба сӯи сарҳадҳое, ки дар байни мулкҳои онҳо дар Ҳиндустон ва Афғонистон аз рӯи «хатти Дюранд» муқаррар карда шудаанд, ба муқобилияти мусаллаҳонаи бисёр қабилаҳои афғон ба амал омаданд. Шуриш ба амал омад, ки дар он калонтарин қабилаҳои афғонҳои минтақаи сарҳадӣ иштирок карданд. Англисҳо исрор меварзиданд, ки амир Абдурраҳмон тавсифи хатти сарҳадии мувофиқашударо фириштад, то аҳолии минтақаҳои сарҳадро ором кунад. Амир ба ин розӣ шуда, аз аҳд бо Дюранд ба қабилаҳои сарҳадӣ хабар дод. Дар баробари ин дар минтақаҳои сарҳадӣ, ки мебоист ба мулки Англия гузаранд, агентҳои махфии амир Абдурраҳмон амалиёти худро давом медоданд. Ташвиқоти зидди Англияро дар зери шиорҳои мусулмонӣ муллоҳои маҳаллӣ гузаронданд ва онҳо мисли пештара барои ёрӣ ва дастурҳо ба Қобул муроҷиат карданд. Амир бо тарафдорони муборизаи зидди бритониёӣ тавассути сарҳадбонон ва агентҳои махфии худ, ки мебоист ба пурсишҳо посух медоданд ва маслиҳату дастурҳои амири Афғонистонро на аз номи ҳукумат, балки танҳо ба онҳо мерасонданд, робита дошт [5, 184]. Аз ҷумла, бисёре аз низомӣҳои бритониёӣ ба он ишора карданд, ки амир бо кушишҳо ва найрангҳо шӯриши маъруфро дар сарҳади шимолу ғарбии Ҳиндустон дар соли 1897 ба вуҷуд овард.

Ба ҳамин тариқ, комиссияи демаркация танҳо дар ҳамон ҷойҳое буд, ки комиссарон ба пунктҳои ҷудокунӣ расида метавонистанд. Бисёр қитъаҳои сарҳад дақиқ муайян карда нашудаанд. Ин номуайянии боиси бесарусомонӣ дар ин қаламрав ва тақаллуби сиёсатмадорони ҳарду ҷониб гардид. Инак, ноиби президиуми Ҳиндустон Ч.Керзон дар яке аз суханронии худ созишномаро чунин шарҳ дод — «Масъалаҳои сарҳад, инчунин проблемаҳои мудофияи ҳарбӣ, ки қулминацияи он созишномаи соли 1893 Қобул буд, шояд хушбахтӣ набошад, балки метавонад қомеъие бошад, ки ба муносибатҳо бо шарикҳои муҳими мо, амири Афғонистон асос ёфтааст» [4, 414]. Баъдтар ӯ кушиш кард, ки ин шартнома дар моҳи март соли 1905 бо созишномаи нав, ки бо маросими савгандёдкунии ҳокими нави Афғонистон амир Ҳабибуллоҳон алоқаманд буд, пурра наомояд. Ҳол он ки амир Ҳабибуллоҳон дар мактуби худ ба Дания, вазири корҳои хориҷии Ҳиндустон ва сардори намоёндагии Ҳиндустон, ки ба Афғонистон фириштада буд, бори дигар таъкид карда буд, ки ба қабилаҳои сарҳадӣ «вай аз принципҳои падараш берун намеравад» [1, 53]. Аммо мушкilotи марбут ба «Хатти Дюранд» дар замони ноиби нав ва амири нав ҳалли худро наёфтанд, бинобар ин дар созишномаи нав амир Ҳабибуллоҳон амалӣ шудани ҳуқуқҳои ва заминҳои қаблан ваъдашударо талаб кард. Амир Ҳабибуллоҳон инчунин ба дигар минтақаҳои мушкили сарҳади шимолу ғарб ҳуқуқ талаб кард. Дар ниҳоят, ин даъвоҳо қонун нашуданд ва аз ин рӯ мушкilotи марбут ба хатти Дюранд ҳал нашуд.

Барои империяи Британия сарҳади минтақа як минтақаи муҳими стратегӣ, буферӣ ва хатти дифоъ аз таҷовузи хориҷӣ ва ҳамлаи назариявӣ ба Ҳиндустон буд. Бинобар ин, маъмурияти Бритониё аҳамияти ин минтақаро дарк мекард. Ташкили сарҳади нав на танҳо аз Афғонистон, балки аз таҷовузи қабилаҳои сарҳадӣ, пеш аз ҳама паштунҳо, ки таҳти назорати англисҳо буданд, низ мушоҳида мешуд. Сарҳади нав барои Ҳиндустони Бритониё «девори мустаҳкам» нагардид, балки дар рӯйдодҳои минбаъдаи таърихи ин минтақа як устухони ихтилофӣ байни Империяи Бритониё ва Афғонистон шуд.

Адабиёт:

1. Adamec L. W. Afghanistan. 1900 - 1923. A Diplomatic History. Los Angeles: University of California Press, 1965.
2. Arka Biswas. Durand Line: History, Legality and Future. New Delhi, 2013.
3. Coen T.C. The Indian Political Service: A Study in Indirect Rule. London: Chatto & Windus, 1971.
4. Fraser - Tytler W. K. Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia. Oxford University Press, 1967. P. 188
5. Misra, J.P. The Administration of India under Lord Lansdowne 1888 - 1894. New Delhi: Sterling Publishers. 1975.
6. Sykes P. A History of Afghanistan. Vol. 2. London. Macmillan & Co. Ltd, 1940.

Калидвожаҳо: *Ҳиндустон, Афғонистон, Британияи Кабир, сиёсат, Хатти Дюранд, сарҳад, қабилаҳои сарҳадӣ, амир, Ҳиндустони Британия.*

Аннотация

КОМИССИЯ ПО РАЗГРАНИЧЕНИЮ. ЛИНИЯ ДЮРАНДА

Афганистан – единственная страна, которая на протяжении многих лет подвергалась иностранному гнету. В данной статье рассматривается демаркация афгано - индийской границы в Соединенном Королевстве. Есть информация о раздаче и контроле и мошенничестве англичан при раздаче. В статье представлена подробная информация о комиссии по определению «линии Дюрана». В статье также делается попытка подчеркнуть неспособность Великобритании установить линию Дюрана, что плохо, несправедливо и невыгодно для Афганистана. Также отмечена потеря некоторых частей Афганистана при разделе.

Ключевые слова: *Индия, Афганистан, Великобритания, политика, линия Дюрана, граница, пограничные племена, эмир, Британская Индия.*

Annotation

COMMISSION FOR DIFFERENCE. DURAND LINE

Afghanistan is the only country that has been subjected to foreign oppression for many years. This article discusses the demarcation of the Afghan - Indian border in the United Kingdom. There is information about the distribution and control and fraud of the British during the distribution. The article provides detailed information on the commission to determine the «Durand Line». The article also seeks to highlight the UK's «Durand Line» commission, which was set up to look bad, unfair and unhelpful to Afghanistan. The loss of some parts of Afghanistan during the partition was also noted.

Keywords: *India, Afghanistan, UK, politics, Durand Line, border, border tribes, Emir, British India.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Дилрабо Махмади, магистранти соли дуҷуми факултети таърих ва ҳуқуқ Донишгоҳи Давлати омӯзгори Тоҷикистон ба номи Садридин Айнӣ. Телефон: 934592727

Рохбари илмӣ: Роҳбари илмӣ н.и.т професор Ҳамза Камол Раҳимзода

Сведения об авторе: Раҳимзода Дилрабо Махмади, магистрантка второго курса факультета истории и права Таджикского государственного педагогического университета им. Садридина Айнӣ. Телефон: 934592727.

Научный руководитель: профессор Ҳамза Камал Раҳимзода

About the author: Rahimzoda Dilrabo Mahmadi, Master of the Faculty of History and Rights Tajik State Pedagogical University, after name Sadridin Ayni. Tellefon: 934592727.

Scientific leader: Professor Hamza Kamal Rahimzoda

РАВОБИТИ ДУҶОНИБАИ ТИҶОРАТӢ - ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ МАРДУМИИ ЧИН БО ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Муносибатҳои дипломатӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин 4 январи соли 1992 барқарор шудаанд. Сафорати Ҷумҳурии Мардумии Чин дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти худро 13 марти соли 1992 оғоз кард. Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад дар Ҷумҳурии Мардумии Чин 7 апрели соли 1997 дар шаҳри Пекин ба қор шурӯъ намуд [7].

Имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин, пеш аз ҳама, ҳамсояи наздик, дӯст, шарикӣ бозътимод ва стратегӣ мебошанд. Равобити мутақобилан судманди ду кишвар, ки бар пояи усулҳои ҳамзистии осоишта асос ёфтааст, устуворона ва пайгирона ба манфиати ҳарду миллат инкишоф меёбад.

Ҷумҳурии Мардумии Чин аз рӯи миқдори аҳоли дар ҷои якум (21% аҳолии ҷаҳон), аз рӯи ченакҳои иқтисодӣ дар ҷои дуюм (пас аз Амрико) ва аз рӯи масоҳат (7, 2% масоҳати хушкӣ ҷаҳон) дар ҷои сеюм мебошад. Иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин ба Сянган 5% МУД – и ҷаҳониро (аз рӯи ҳисоб дар асоси қурби ҷории асъор) ва зиёда аз 13% муд – и ҷаҳониро (аз рӯи ҳисоб дар асоси қобилияти харидории асъор) дарбар мегирад. Аз рӯи нишондиҳандаи МУД ба сари аҳоли Ҷумҳурии Мардумии Чин ба гурӯҳи кишварҳои даромадашон аз мобайн паст дохил мешавад ва ин нишондиҳанда нисбат ба ҳисоби миёнаи нишондиҳандаи умумиҷаҳонӣ 5 маротиба камтар аст. Яке аз натиҷаҳои болоравии иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин ин аст, ки ҳиссаи камбизоатон дар кишвар кам гардида, аз 33% то ба 16, 6% паст гардид. [1, с. 98]

Иқтисодиёти Ҷумҳурии Мардумии Чин таи якҷанд даҳсола бо суръати баланд пеш меравад. Суръати пешравии муд дар ин кишвар чунин аст: солҳои 1980 – 1990 – 10, 1% (ҷаҳон 3.3%), солҳои 1990 – 2000 – 10, 3% (ҷаҳон 2, 7%) ва солҳои 2000 – 2004 – 8, 7% (ҷаҳон 2, 5%). Суръати баланди пешравии иқтисодиёт пеш аз ҳама аз ҳисоби саноат ва соҳаи хизматрасонӣ ба даст оварда шудааст. Афзоиши истеҳсоли маҳсулотҳои саноатӣ дар солҳои 90 – ум 13, 7% ва солҳои 2000 – ум 12% - ро ташкил намуд [3, с. 66].

Дар баробари омилҳои иқтисодӣ, ҳамкориҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Чин, дар доираи масъалаҳои амниятӣ ҳам ба роҳ монда шудаанд ва пешравии мушаххас дорад. Дар доираи Созмони ҳамкориҳои Шанхай масъалаҳои амниятӣ ва мушкilotи марзӣ миёни кишварҳои аъзо мавриди баррасӣ қарор мегиранд. Махсусан, бар зидди вабои асри нав терроризм, Созмони мазкур мубориза бурда истодааст. Бо роҳи ҳамкориҳои амниятӣ дар доираи Созмони ҳамкориҳои Шанхай Чин меҳодад бо се мушкил, ки онҳоро «се бадӣ» меномад мубориза барад. Ин се бадӣ терроризм, сепаратизм ва экстремизм мебошанд, ки ба ҳуди Чин хатари бузург доранд [9, с. 179 - 211].

Барои тижорати хориҷии Ҷумҳурии Мардумии Чин ҳислатҳои зерин хос мебошад: содирот тезтар зиёд шуда ба ҳавасмандкунандаи муҳими рушди иқтисодиёти Чин мубаддал гардид. Дар солҳои 90 - ум суръати афзоиши тижорати хориҷии Чин 7 % аз афзоиши тижорати ҷаҳонӣ пеш гузашта буд. Афзоиши солонаи содирот 20, 9 % - ро ташкил намуд; воридот бо субот ва бо суръати начандон баланд зиёд шуд. Ин маънии афзоиши начандон зиёди сармоягузорӣ, тақозои начандон баланди истеъмолӣ, зудтар иваз намудани молҳои воридотӣ бо ватанӣ, яъне дар бозор зиёд намудани ҳиссаи молҳои истеҳсоли ватаниро дорад; стратегияи диверсификатсияи бозори хориҷӣ натиҷа дод [6, с. 66].

Миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин Комиссияи байниҳукумати Тоҷикистон ва Чин оид ба ҳамкориҳои тижоратӣ – иқтисодӣ амал мекунад.

Ҷумҳурии Мардумии Чин ба қатори он кишварҳое шомил мешавад, ки Тоҷикистон бо онҳо ҳамкориҳои наздики тижоратӣ дорад. Гардиши мол миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин тақрибан ду миллиард доллари амрикоиро ташкил медиҳад.

Аз Ҷумҳурии Мардумии Чин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан маводи электротехникӣ, масолеҳи мошинӣ, маҳсулоти бофандагӣ, мебел, маводи маишӣ ва ғайра содир мегардад. Аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ҷумҳурии Мардумии Чин алюминий ва маҳсулоти он, пахта, маводи пӯст, абрешим ва ғайра содир мегардад.

Равобити тижоратӣ ва иқтисодӣ миёни Ҷумҳурии Мардумии Чин ва Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар миёнаи солҳои 2000 баъди ифтитоҳи роҳи автомобилгарди Душанбе – Кӯлоб – Хоруғ – Мурғоб – Кулма соли 2004, ки ба кӯмаки молиявӣ ва техникаи Чин сохта ба истифода дода шуд, авҷ

гирифт [5, с.11].

Ҳамкориҳои Тоҷикистон бо Чин ҳам дар соҳаи тичорат ва ҳам дар масоили амниятӣ тули солҳои истиқлолияти Тоҷикистон рушди бемайлони доштанд. Бо вучуди он ки Тоҷикистон захираҳои нафту газ надорад, аммо ҳамкориҳои иқтисодӣ вучуд доранд ва Чин яке аз шарикони асосии тичоратӣ ва бузургтарин сармоягузор барои кишвари мо маҳсуб меёбад. Дар чадвали 1 маълумот оиди содироту воридоти Тоҷикистон ба Чин, гардиши умумии молу маҳсулот миёни ду кишвар ва касри тичории Тоҷикистон бо ин кишвар оварда шудааст.

Тичорати Тоҷикистон бо Чин дар тули ин солҳо рушди назаррас доштааст. Агар солҳои навадумро бо сабаби ҷанги шаҳрвандӣ сарфи назар кунем аз соли 2001 то 2017 гардиши умумии молу маҳсулот тақрибан 125 маротиба зиёд шудааст. Мутаасифона, содироти Тоҷикистон қариб дар ҳама солҳо аз воридот кам будааст. Касри тичории кишвари мо бо Чин дар соли 2017 ба 1 254 миллион доллари ИМА баробар шудааст. Дар ин сол агар Тоҷикистон аз Чин ба маблағи 1 301 миллион доллари ИМА молу маҳсулот ворид карда бошад, содирот ба ин кишвар тақрибан 47 миллион доллари ИМА будааст [8, с. 150].

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз Ҷумҳурии Мардумии Чин асосан техника (насосҳо, тракторҳо ғайра молҳои ниёзи мардум ва дигар маводҳои харидорӣ менамояд.

Ҷумҳурии Мардумии Чин аз Ҷумҳурии Тоҷикистон металлҳои камқимат (алюминий), маҳсулот ва маводҳои нассочиро харидорӣ менамояд.

Чин таи солҳои охир дар рушди иқтисодиёти Тоҷикистон саҳми босазо гузоштааст ва Тоҷикистон низ дар навбати хеш ин ҳамкориҳоро баланд арзёбӣ менамояд. Чин дар ҷаҳорҷубаи муносибатҳои Созмони ҳамкориҳои Шанхай ба кишварҳои аъзо қарзҳои имтиёзнок пешниҳод карда, дар ин миён Тоҷикистон назар ба дигар кишварҳо қарзи имтиёзноки зиёд гирифта, ҳамзамон саҳми босазо гузоштааст. Пайвасти роҳи автомобилгарди ҷанубу шимоли кишвар (роҳи автомобилгарди Тоҷикистон – Ўзбекистон), хатҳои баландшиддати барқ ва як қатор барномаҳои барои иқтисодиёти Тоҷикистон муҳимро корхонаҳои ҷинӣ амалӣ намудаанд.

Ҳамкориҳои ин ду кишвари ба ҳам дӯст дар баҳши тичорат бо суръати баланд рушд карда истодааст. Дар солҳои аввали ҳамкорӣ, ҷамъи маблағи тичории ду кишвар камтар аз 3 миллион долларро ташкил медод, ҳоло бошад, ин нишондод дар соли 2011 ба зиёда аз 20 миллиард доллари амрикоӣ баробар шудааст, ки гувоҳи босуръат рушд кардани иқтисодиёти моро нишон медиҳад.

Айни замон ягона нуқтаи сарҳадии Тоҷикистону Чин, гузаргоҳи Қаросу рӯз аз рӯз васеъ гашта истодааст ва шумораи таҳвили молҳо низ давра ба давра зиёд шуда, ҳақиқатан ҳам ин гузаргоҳ пайвандгари ҳамкориҳои ду кишвар гаштааст.

Маҳсулоти истеҳсолкардаи Чин ин қисмати ҷудонашавандаи маҳсулоти барои зиндагии мардуми озоиштаи ин кишвар муҳим арзёбишаванда буда, дар бозорҳои Тоҷикистон либоса, пойафзол, маҳсулоти аввалия, ҳамзамон хӯрокаи сабзавоти истеҳсолкардаи кишвари Чин ба назар мерасад. Инчунин техникаҳои азим, нақлиёти боркаш ва якқатор маҳсулотҳои дигари истеҳсоли Чин дар Тоҷикистон фаровон мебошад. Дар нақша сафар ба хориҷи кишвар, мардуми Тоҷикистон Чинро ҳамеша дар мавқеи маҳсус ҷой дода, шаҳри Урумчӣ дар қалби аксари тоҷикон чун шаҳри сатҳи байналмилалӣ нақш бастааст [4, с. 532].

Ин ду кишвар на танҳо дар баҳши тичорат, балки дар баҳши сармоягузорӣ низ ҳамкориҳои васеъ доранд. Ҷумҳурии Тоҷикистон иқдом гирифтааст, то маҳфум ва амалигардонии технологияи замонавии Чиниро дар рушди иқтисодиёт кишвар ба роҳ монад.

Умуман таҷрибаи бое, ки Ҷумҳурии Мардумии Чин дар солҳои охир дар бунёди минтақаҳои озодӣ иқтисодӣ, корхонаҳои муштарак ҷалби сармояи хориҷӣ ва барқарор кардани робитаҳои иқтисодӣ – хориҷӣ, тичоратӣ бо давлатҳои ҷаҳон ба даст овардааст, барои ҳар як давлате, ки ислоҳоти иқтисодӣ - тичоратӣ гузарониданӣ аст, даси бузурги ҳаётӣ шуда метавонад [4, с.532]. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон доштани равобити тичоратӣ бо Ҷумҳурии Мардумии Чин манфиатнок мебошад ва ҳар ду ҷониб дар оянда низ чунин муносибатҳоро густариш хоҳанд дод.

Дар маҷмӯъ, солҳои охир ҳамкориҳои иқтисодӣ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин рушд ва тақвият ёфта истодаанд. Бешубҳа, Ҷумҳурии Мардумии Чин дар ҳоли имрӯз, бо афзоиши бесобиқаи иқтисодиаш дар ҷаҳон нақши муассирро касб намуда, барои Тоҷикистон доштани равобити иқтисодӣ, бо чунин кишвари қудратманд, аз ҷиҳати иқтисодӣ ва ҳам сиёсӣ низомӣ аз манфиат ҳалӣ нест.

Адабиёт:

1. Иқтисодиёти ҷаҳон. Дастури таълиф – методӣ. – Душанбе: ЭР - граф, 2012. С.98
2. Маҷаллаи пули қора №1., 11 – ноябри 2012. С. 40 - 41
3. Мировая экономика. Учебник / под. Ред. проф. Булатова А.С. –М.: Экономистъ, 2003. С.613
4. Оймахмадов М., Муртазоев М. Иқтисодиёти ҷаҳон. –Техрон, 2001. С. 532
5. Робитаҳои Тоҷикистон ва Хитой / Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – назариявӣ / Душанбе: «ЭР - граф», 2018. С. 11
6. Си Юй, Вен Хуа Жён Чжи «Сборник известных деятелей культуры западных районов». 2006. С. 66
7. Сомонаи расмӣи Вазорати қорҳои хориҷӣ – www. mfa. tj
8. Яковлев А.Г. Россия, Китай и мир. М. 2002. С. 150.
9. Экономический диалог «Китай – Центральная Азия»: проблемы и возможные перспективы» //Китай в мировой и региональной политике. Выпуск XI. М.: ИДВ РАН, 2006. С.179 - 211.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Мардуми Чин истиқлолият, муносибатҳо, ҳамкорӣ, иқтисод, тиҷорат, қарордод, стратегия, рушд, дурнамо.*

Аннотация

**ДВУСТОРОННИЕ ТОРГОВО - ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ
КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКОЙ И РЕСПУБЛИКОЙ ТАДЖИКИСТАН**

Статья посвящена обсуждению торгово - экономических отношений между Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой в новую эпоху. В статье анализируются межгосударственные документы, приоритетные направления экономического сотрудничества Таджикистана и Китая, проблемы и перспективы сотрудничества в этой области, а также оцениваются положительные и эффективные результаты этого сотрудничества. Укрепление экономических, финансовых и инвестиционных связей является логическим продолжением дружеских отношений между двумя дружественными странами и хорошим шагом вперед в развитии экономических, политических и дипломатических отношений между двумя соседними странами.

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, Китайская Народная Республика независимость, отношения, сотрудничество, экономика, торговля, соглашение, стратегия, развитие, перспективы.*

Annotation

**BILATERAL TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE PEOPLE'S
REPUBLIC OF CHINA AND THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article is devoted to the discussion of trade and economic relations between the Republic of Tajikistan and the People's Republic of China in the new era. The article analyzes interstate documents, priority areas of economic cooperation between Tajikistan and China, problems and prospects for cooperation in this area, and evaluates the positive and effective results of this cooperation. The strengthening of economic, financial and investment ties is a logical continuation of friendly relations between the two friendly countries and a good step forward in the development of economic, political and diplomatic relations between the two neighboring countries.

Keywords: *Republic of Tajikistan, People's Republic of China independence, relations, cooperation, economy, trade, agreement, strategy, development, prospects.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Лайлои Сафар, магистранти соли дуюми ихтисоси таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналмилалӣи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Телефон: 987503132 - 988733132. Е-почтаи электронӣ: umedkhidirov_@mail.ru.

Сведения об авторе: Лайлои Сафар, магистрантка второго курса специальность Всеобщая история и международных отношений Таджикский государственный педагогический университет имени С.Айни. Адрес: Республика таджикистан, г Душанбе, пр. Рудаки 121. Телефон: 987503132 - 988733132. E-mail: umedkhidirov_@mail.ru.

About the author: Layloi Safar, the second year of master specialty international relation and general history Tajik state pedagogical university named after S. Ayni. Address Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue 121. Phone numer: 987503132 - 988733132. E-mail: umedkhidirov_@mail.ru.

*Зокиров Абдумачид Абдумухторович,
магистранти соли дуюми факултети таърих ва ҳуқуқ*

САБАБҲОИ БАРБОДРАВИИ НАҚШАИ ШЛИФФЕН

Дар майдонҳои муҳорибаҳои fronti Ғарбӣ давраи ҷангҳои мавзей (позитсионӣ) фаро расид. Ғарҷанде ҷанг боз ҷанд соли дигар давом карда бошад ҳам шабаҳи мағлубият бар болои империяи Германия ба давраи сар карда буд. Кадом сабабҳо ба ҷунин рушд гирифтани ҳодисаҳо мусоидат карданд? Зеро омодагии Рейх ба ҷанг дар байни иштирокчиёни ҷанги Бузург яке аз беҳтаринҳо буд ва нақшаи тартибдодаи Шлиффенро – нақшаи аз ҷама беҳтар коркард шуда дар давраи таърихӣ додашуда номидан мумкин буд. Сабаби яқум ҳуди ҳамин коркард шудан мебошад. Қўшунҳо мебоист доимо суръати даркориро нигоҳ дошта, вазифаҳои дар назди онҳо гузоштаро бо дақиқии ғавқулӯда иҷро мекарданд. Дилхоҳ таъхиркунӣ ба боҳти кор оварда мерасонд. Ин аллакай дар вақти муҳосираи Леж, ки қувваи муҳосиракунон беш аз як ҳафта ба таъхир роҳ доданд аён гардид, ҳоло он ки гирифтани он ба якҷанд рӯз ба нақша гирифта шуда буд. Аз даст додани вақт боиси он шуд, ки франсузҳо самти зарбаи асосиро дақиқ муайян карда, фурсат ёфтанд, ки қувваҳои бештари худро ба ин самт равона созанд. Ва ин дар ҳолате ки талафоти ҳаياتи шахсӣ ҳам хеле зиёд буд. инчунин он ҳам таъсир расонд, ки нигоҳ доштани суръати баланди ҳаракат, ки нақша пешбинӣ мекард, санҷиши хеле душвор буд, хусусан дар ҳолати муқовимати шадид нишон додани мудофиакунандагон. Албатта дар Белгия ва Франция роҳҳои оҳан хеле зиёд буданд, вале дар аввал онҳоро аз душман бе зарару ҳаробӣ кашида гирифтани лозим буд. Як моҳ зиёд пайваста ҳуҷум кардан ба ақли одаи рост намеояд. Аз ин далел табиист, ки сабаби дигари нобарори нақша бармеояд. Ин проблемаи таъминоти кардани армияи бузурги он давра, ки бо суръати баланд ҳарчи бештар ба умқи – дарунтари душман дохил мешуд, рӯз аз рӯз душвор мегардид. Ва ҳуди Шлиффен ҳам ба масъалаи таъминоти армия диққати зарурӣ надода, танҳо суръат ва қатъияти қўшунҳоро ба нақша дароварда буд. ин омил боз ҳам бештар таъсири худро расонд, ки давраи ҷангҳои ҳандақӣ оғоз ёфтанд. Қисмҳои бутуни армия баъзан миқдори зарурии воситаҳоро барои омода сохтани марзҳои мудофиавӣ доро набуданд [1, 54].

Сабаби дигари ноқоимии нақшаро дар дуруст баҳо надодани генералитети немисӣ ба қувваҳои душманони худ ҳисобидан мумкин аст.

Франсия вазъи қувваҳои мусаллаҳи худро нисбат ба давраи охири ҷанг бо душман, хеле беҳтар намуна буд, ки дар ин бора пештар ҳам маълумот дода шуда буд. Инчунин, қувваҳои англисҳо ҳам хеле пурқувват баромаданд, ки немисҳо инро интизор набуданд. Албатта, барои «ҳокими баҳрҳо» қўшунҳои хушқиярд, баъди флот дар ҷойи дуҷум меистод ва онҳо дар ин муҳорибаҳо ҷандон дуру дароз иштирок надоштанд. Табиист, ки ин армия аз лашкари немисҳо хеле қафо мемонд, вале ба ин нигоҳ накарда, дар аввалин ҷангҳои англисҳо шучоати худро нишон доданд. Ин пеш аз ҷама ба шарофати маҳорати хуби камонварии онҳо ва афзалити милтиқҳои Ли Энфилд бар Маузер 98 - и немисӣ буд. Яке аз ҳаҷҳои ҷиддӣ дар баҳогузори ба душман, ин баҳодиҳӣ ба армияи белгиягӣ буд. Дар ибтидо онро умуман ба ҳисоб намегирифтанд. Армияи Белгия аз армияи немисӣ тақрибан 10 баробар қафо мемонд, аммо ин ба он ҳалал нарасонд, ки беш аз як моҳ мамлакатро ҳимоя карда, як қисм қувваҳои душманро ба худ ҷалб созад. Германия ҷунин муқовиматро яқин интизор набуд. Германия барои мутеъ кардани Белгия маҷбур шуд, ки аз артиллерияи вазнин ва баъдтар ҳатто тўпҳои намуни Бертаи калон истифода намояд. Илова ба ин маҳз вайрон кардани бетарафии Белгия Англияро барои ба ҷанг дохил шудан тела дод. Ва эҳтимол боз як ҳаҷҳои дигари германиҳо ин буд, ки дар ибтидо бо имкониятҳои иттифоқчиӣ асосии худ Австро – Венгрия баҳои баланд дода, қўшунҳои империи Россияро ҷандон дуруст баҳогузори накарда буд. Сафарбарии ҳарбӣ дар Россия босуръат ба роҳ монда шуда, ворид шудани қўшунҳои рус ба Пруссияи Шарқӣ фармондеҳии германиро пурра ба таҳлука андохт. Хусусан муҳорибаи Галитсия, 280 км пеш рафтани армияи рус, ишғол кардани Львов барои немисҳо ғайриҷашмдошт буд [3, 95].

Ин ҷама немисҳоро маҷбур кард, ки васияти дуҷуми Шлиффен (баъди манъ кардани суғ намудани фланги рост) – ҷамъ овардани қувваҳои асосӣ бар зидди Францияро вайрон кунанд. Дар натиҷа дар лаҳзаи муҳориба дар Марна, ба fronti Шарқӣ аллакай бист фоизи қувваҳо фиристода шуда буданд. Ба замми ин, дар рафти ҷангҳои армияи германӣ, пешравии қўшунҳои русро ба ҳудудҳои худ боздошта тавонист, вале ба он муяссар нашуд, ки ба армияи рус шикаст расонад. Дар ин ҷо қайд кардан лозим аст, ки ба ҷуз аз пурра ногаҳонӣ будани ҳуҷум, партофтани қувваҳо, ба талаби бисёр саноатчиёни калони Германия, ки аз даст додани базаҳои ашъи хом дар ҳарос буданд, алоқамандӣ дошт. Ва охири онмиле, ки ғайриҷашмдошт буд ва ба шикасти нақшаи гениалии «Дарҳои

пӯшидашаванда» оварда расонд, ин хиёлати Италия буд. Штаби генералии немисӣ гумон дошт (пешбинӣ мекард), ки италиягӣҳо як қисм кӯшунҳои хушкгарди франсузҳоро ба худ ҷалб мекунамд ва флот дар баҳр амалиёти ғаболони худро ба роҳ меомад. Вале дар натиҷа флоти Австро – Венгрия, дар базаҳои ҳарбӣ – ӯҳдаи рақобат бо флоти британи набаромаданд. Армияи Рейх мебоист бо тамоми армияи франсузӣ мубориза бурда, мунтазам иттифокҳои худ Австро – Венгрияро дастгириро кӯмак мекард.

Аз гуфтаҳои боло чунин бармеояд, ки ҳатто чунин нақшаи мукамал, ба монанди нақшаи Шлифпен аз идеал дур буд. Чӣ тавре ки як нависанда гуфта буд «дар рӯи қоғаз ҳама ҳамвор буд, вале дар бораи ҷариҳо фаромӯш карданд, ки аз онҳо гузаштан лозим меомад» Дуруст аст, ки бо ин сатрҳо Лев Николаевич Толстой беқобилияти ташкили ҳучумҳои русро дар «қўҳҳои Федюхин ҳангоми ҷанги Крим масҳара карда буд. ба ин нигоҳ накарда, ҳангоми таҳия ва иҷрои нақшаи «Дарҳои пӯшидашаванда» ба ҳар ҳол баъзе омилҳои муҳим ба инобат гирифта нашуда буданд, ки онҳо оқибат ба натиҷаҳои фалокатбор барои империяи Германия боис шуданд. Вале маҳз кадом воқеаҳо ба чунин натиҷаҳо оварда расонданд? Бигзор ҷангҳои мавқеи оғоз ёфтанд, душман аз ҳама тарафҳо онҳоро ба ихота гирифта буданд. Вале армияи немисӣ ҳанӯз хеле пурзӯр буд ва метавонист пурра муваффақона бо душман ҷангад. Албатта омили аз ҳама равшан – ин ҳароб гаштани захираҳо буд [5, 62].

Баъди анҷоми фироркунӣ ба баҳр ва барқарор шудани фронти доимӣ, суръати амалиётҳои ҷангӣ дар фронти Ғарбӣ то ба соли 1915 ба нестӣ рафта, қариб ҳар моҳ ба ҷуз баъзе задухӯрдҳои на ҷандон калон оромӣ ҳукмфармо гашт. Қувваҳои Антанта афзал медонистанд, ки худро аз амалиётҳои ғаболони дур гиранд ва ба ҷангҳои минбаъда омодагӣ медидад. Германия бошад, бештари қувваҳои худро дар фронти Шарқӣ, бар зидди Россия мутамарказ мекард. Дар ин ҷо ба он нигоҳ накарда, ки захираи лавозимоти ҷангӣ намерасид, сафарбарии ҳарбӣ ба анҷом нарасида буд ва талафотҳо зиёд буд, дар армияи рус рӯҳбаландии ҷангӣ ба назар мерасид. Ҳучуми навбатӣ омода мекарда шуд, ки он ба 10 феврал пешбинӣ шуда буд. Мақсад ишғол намудани Пруссияи Шарқӣ буд. Вале душман пештар ба ҳучум гузашт. Дар охири моҳи январӣ соли 1915 армияи Австро – Венгрия бо дастгирии кӯшунҳои немис дар ду самт ба ҳучум гузаштанд. Яке аз Ужгород ба Самбор, дуюм аз Мункача ба Стрий. Мақсади ин ҳучум ба муҳосира гирифтани ва торумор намудани қувваҳои рус бо пешравиҳои минбаъда ба таслимшавӣ маҷбур кардани душман буд. Воқеаҳои минбаъда нишон доданд, ки ба вазъи умумӣ душвор, ки дар натиҷаи набаробарии ҷанги барқос ба миён омада буд, кӯшунҳои Рейхи Дуюм ба ҳучумҳои минбаъда қодир буданд. Юриши Горлице оғоз ёфт, ки дар натиҷаи он кӯшунҳои рус аз Галитсия, Прибалтика, Литва танг карда бароварда шуданд. Минбаъд ақибнишинии Бузург оғоз ёфт, ки он шаш моҳ давом кард.

Ин ақибнишинӣ барои армияи рус хеле вазнин буд. Талафотҳои одамп ва ҳудудӣ ниҳоят вазнин буданд. Вале ба чунин шикасти бузург нигоҳ накарда, кӯшунҳои империяи Россия пурра торумор нашуда буданд. Мақсади мамлакатҳои Иттифок оиди аз ҷанг баровардани душмани шарқӣ худ ба нокомӣ дучор шуд. Тирамоҳ ба штаби генералии германӣ лозим омад, ки кӯшунҳои худро ба фронти Ғарбӣ партоянд, ки акнун чунин шуморида мешуд, ки зарур аст ба Франция зарбаи ҳалокатбор зада шавад. Чунин ҷойивазкунӣ ва партофтани кӯшунҳо аскаронро аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва маънавӣ ниҳоят монда мекард. Вале бинобар барбод рафтани нақшаи Шлифпен ва хоҳиш надоштани ашрофон оиди аз даст додани ҳудудҳои худ, ин аллакай зарурат буд. Дар фронти Шарқӣ ҷанги мавқеи оғоз ёфт. Эҳтимол қувваҳои немисҳо мудофиаро раҳна карда метавонистанд, вале дар ин ҳолати додашуда, ҳучуми минбаъда метавонист хатар оварда ба хеле барвақт мағлуб гаштани империяи Германия боис гардад. Армияи немисҳо метавонист ба ҳудудҳои нопайдоканори Россия ворид гардад, вале онҳоро тақдири Наполеон насиб мегашт. Маърақаҳои ҷангии соли 1916 нишон доданд, ки немисҳо аз мақсадҳои ҳучумкунии худ даст накашидаанд. Торафт аён мегардад, ки қувваҳои ҳарбии Германия ҳароб гашта истодаанд. Якҷанд лаҳзаҳои муҳиме вучуд доранд, ки ин равандро боз ҳам тезонданд. Ва дуюмин аз онҳо ин муҳориба дар назди Верден буд ин муҳориба дар таърихи ҷанги Бузург мавқеи маҳсусро ишғол карда, барои франсузҳо бошад ин шаҳр таҷассуми устуворӣ гардид. Маҳз дар ҳамин ҷо бори дуюм дар рафти ҷанг тақдири Франция ҳал мешуд ва ин воқеа на камтар аз «Мӯъҷизоти Марна» аҳамият дошт. Каме дар бораи ин маҳал маълумот медиҳем. Қалъаи Верден ҳамчун истехкоми мудофиавӣ асри XVIII аз тарафи франсузҳо баҳри ҳимоя бар зидди ҳучумҳои германиҳо аз шарқ бунёд ёфта буд. Верден калонтарин қалъа дар Европа ба ҳисоб мерафт. Ҳанӯз дар давраи ҷанги Франко – пруссӣ ин қалъа тӯли шаш ҳафта ба муҳосираи пруссиҳо тавониста буд, ки тоб орад. То оғози муҳориба қалъаи Верден аллакай дар мазмунӣ ин калима дигар қалъа набуд. Дар ин ҷо аллакай доштанд хатҳои пурзӯри мудофиавӣ бо дарозии тақрибан 100 км қарор доштанд. Шабақаҳои сершумори гузаргоҳҳои зеризаминӣ вучуд [2, 74].

Аммо бисёр тўпҳои Верден аз ин ҷо гирифта ба фронт фиристода шуда буданд. Баъди афтодани бисёр чунин қалъаҳо, ба монанди Леж, штаби генералии фронт ба самаранокӣ чунин истехкомҳо шубҳа дошт.

Нақшаи ҳучум ба Верденро Эрих фон Фалкенхон таҳия намуда буд. Чунин ҳисобида мешуд, ки франсузҳо муддати зиёд ба суръати баланди ҷангҳо тоб оварда наметавонанд. Қувваҳои франсузӣ – англисӣ аз лиҳози шумора аз немисҳо қафо наметавонанд ва аз ҷиҳати техникӣ ҳам аллакай паст намеоманд ва рӯҳияи ҷангии онҳо хеле баланд буд. Минтақае, ки дар он ҳучум ба нақша гирифта шуда буд, ҷандон калон набуд ва ин имкон медод, ки артиллерия самаранок истифода карда шавад. Он дар ин муҳориба мебоист нақшаи ҳалқунанда мебоист. Моҳияти нақша аз он иборат буд, ки баъди оташфишонии шадиди артиллерии Верден, қўшунҳои пиёдагард ба пеш ҳучум карда онро ишғол мекарданд. Лекин Фалкенхайн пешрасти ниҳоят зиёдро ба нақша нагирифта буд. Бар хилофи аксар дигарон, ӯ чунин ҳисоб мекард, ки раҳнаи қатъии мудофияи франсузҳо ва ҳаракати босуръат ба сӯи Париж барои қўшунҳои немис ғайриимкон аст. Вазифаи аввалин дараҷа аз он иборат буд, ки ба ин ҷо ҳарчи бештар қувваҳои Антанта ҷамъ оварда шаванд. Вале баъзеҳо ба ин нақша муқобил буданд. Аз ҷумла, генерал Генрих фон Бауэр, ӯ пешниҳод мекард, ки дар минтақаҳои васеи фронт ҳучуми оммавӣ ба роҳ монда шавад. Ба замми ин Бауэр чунин меҳисобид, ки мақсади амалиёти Верден на заиф гадондани армияи франсузӣ, балки бо зудӣ ишғол кардани Верден, баҳри ҳаракати минбаъда ба Париж бояд бошад. Барои ин фронтро васеъ кардан лозим буд. Вале ин нақша рад карда шуд.

Аз моҳи январӣ соли 1916 омодагиҳои ниҳоят ҷиддӣ ба ин амалиёт идома мекарданд. Қўшунҳо мунтазам аз дигар фронтҳо ба ин ҷо ҷарғофта мешуд, захираҳои калони лавозимотҳои ҷангӣ гирд оварда мешуд, тўпҳои гуногун ҷамъ оварда мешуд, ки қиммати зиёдашро тўпҳои вазнин ташкил медод. Шумораи тўпҳои Германия ба 1200 адад мерасид. Инчунин навгонӣ он буд, ки снарядҳои 75 мм дорои маводи химиявӣ фосген оварда мешуд, ки он гоҳи марговарро паҳн мекард. Бояд қайд кард, ки ин ҳама омодагиҳо ба таври махфӣ пеш бурда мешуданд, то ки самти зарбаи асосӣ ба душман маълум нагардад. Ҳама воситаҳои ҳавоии Антанта маҳв карда мешуданд. Контразведкаи немисӣ хеле моҳирона кор мекард, ки инро нисбати франсузҳо англисҳо гуфтан мумкин набуд. Франсузҳо муддати зиёд оиди нақшаҳои ҳучум ба Верден огоҳӣ надоштанд. Онҳо ҳатто боварӣ надоштанд, ки немисҳо дар fronti Ғарбӣ ба амалиётҳои фаъолонии ҳарбӣ мегузаранд [4, 68].

Агар дар тӯли умумӣ қўшунҳои Рейх бартарии миқдорӣ надошта бошанд ҳам пас дар қитъае, ки юриши пешбинӣ шуда буд, ҳашт дивизияи зарбазан гирд оварда шуда буд, ки ин аз франсузҳо ду баробар зиёд буд. Бартарӣ аз ҷиҳати артиллерия бошад ба таври мутлақ буд – он аз франсузҳо панҷ баробар зиёд буд. Ҷамъ дар ин қитъаи фронт беш аз 1200 тўп, 160 ҳавопаймо, даҳҳо аэростатҳо (қўраҳои ҳавоӣ), ки мебоист оташфишонии артиллериро ба танзим мебароварданд, ҷамъ аз ҷониби немисҳо 1 млн 250 ҳазор аскарон гирд оварда шуда буданд. Барои ғатҳ карда гузаштани ҳандақҳо, ки онҳо асосан аз се хат иборат буданд, гурӯҳҳои ҳучумкунанда таъсис дода шудаанд, ки ба он аскарони таҷрибаи ҷангӣ дошта дохил мешуданд. Ҳучумкунандагон мебоист, босуръат ҳаракат карда, ҳандақҳои хати якумро ба зудӣ ишғол мекарданд. Акнун ба ҷои милтиқҳои бардоштани онро дошт, гранатаҳои дастӣ дода мешуд. дарози ханҷардор таппончаҳо, корд ва гранатаҳои дастӣ истифода бурда мешуданд. Пеш аз муҳориба ба ҳар аскар чӣ қадаре, ки ӯ имконияти ҷисмонӣ.

Адабиёт:

1. Арамулев В. В дыму войны. Записки вольноопределяющегося (1914 - 1917 гг.) – М. Молодая гвардия, 1930.
2. Зайончковский М. Мировая война. Маневренный период 1911 - 1915 годов на русском театре. – СПб., 2001.
3. Оськин М.В. Неизвестные трагедии Первой мировой. Пленные. Дезертиры. Беженцы. – М., 2011.
4. Такман Б. Первый блицкриг. Август 1914. – М., 1999.
5. Шлиффе А. Канны. – М.: Воениздат, 1938.

Калидвожаҳо: *Белгия, Германия, камон, Пруссияи Шарқӣ, хандақ, Антанта, фронт, армия, немисҳо, муҳориба, таҳия.*

Аннотация

ПРИЧИНЫ НЕУДАЧИ ПЛАНА ШЛИФФЕНА

В статье на основе исторических источников и труды ведущих специалистов рассматриваются Причины неудачи плана Шлиффена в том что, независимо от сил противника и снабжения армии, планировались только последовательные атаки и движения маршем армии. Другой причиной провала этого является неспособность должным образом оценить немецкие генералы сил противника. В первую очередь это было связано с их хорошим навыками стрельбы из винтовки превосходством

стрелков Ли Энфилд над немецким Маузер 98. В целом бельгийская армия отставала от немецкой армии на 10 раз но им удалось остановить немецкую армию более чем на месяц.

Ключевые слова: *Бельгия, Германия, винтовка, Восточная Пруссия, окоп, Антанта, фронт, армия, немцы, сражение, разработка.*

Annotation

JEDE YETE REASONS FOR THE FAIURE OF THE SCHLIFFEN PLAN

The article, based on historical sources and the work of the leading Splats examined, JEDE YETE REASONS FOR THE FAIURE OF THE SCHLIFFEN PLAN regardless of the enemy's ml and the supply of the army, only successive attacks and important march of army were planned. Another reason for the failure of the inability to properly evaluate the German general of the forces. This was primarily due to their good rifle shooting of and Lee Enfield shooters over the German Mouser 98. In general the Belgian army lagged behind the German army by 10 times managed to stop the German army for more than a month.

Keywords: *Belgian, German, rifle, East Prussia, trench, Entente, front, army, Germany, battle, development.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зокиров Абдумачид Абдумухторович, магистранти соли дуюми факултети таърих ва ҳуқуқ, ихтисоси таърих Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 901082606

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих, профессор Ҳамза Камол

Сведения об автор: Зокиров Абдумадждид Абдумухторович, магистрант второго курса факультета истории и права по специальности история, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 901082606

Научный руководитель: доктор исторических наук, профессор Ҳамза Камол

About author: Zokirov Abdumajid Abdumukhtorovich, first year masters of the faculty history and law specialty history, Tajik Pedagogical University name after Sadriddin Aini. Phone number: +992 901082606

Scientific director: doctor of historical sciences, professor Hamza Kamol

*Дустова Шаҳноза Ҷураевна,
магистранти соли дуюми факултети таърих*

ИСТИҚЛОЛИЯТ ВА ДАСТОВАРДҲОИ СОҲАИ МАОРИФИ НОҲИЯИ ШАҲРИНАВ

Дар ҷомеаи мутамаддин низоми мактабу маориф, илму фарҳанг нақши созанд дорад. Нерӯи зеҳнӣ ақлонии ҳар як кишвар ба рушди соҳаи маориф, вобастагӣ дорад. Маҳз мактабу маориф, мутахассисони баландхисос метавонанд рушди устувори иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмӣ ва фарҳангии кишваро таъмин намояд. Аз ин рӯ, асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба масъалаи мактабу маориф таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда, рушди онро дар меҳвари сиёсати иҷтимоӣ ва фарҳангии худ қарор додаанд. Дар Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 декабри соли 2016 чунин таъкид гардидааст, ки ояндаи мамлакат аз ҷаҳолияти омӯзгор ва рушди илму маориф вобастагии зиёд дорад. Дар хотир бояд дошт, ки танҳо миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои арзандаи давронро ба воя расонад, пеш равад ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро пайдо намояд.

Агар ба ислоҳоти соҳаи мактабу маориф аз нигоҳи таҳқиқ ва таҳлил назар андозем дар оғози ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ба душворихоӣ зиёд рӯ ба рӯ гардид, ки он ба муқовимати шадиди сиёсӣ, ҷанги таҳмили шаҳрвандӣ ва бӯҳрони сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ, молиявӣ ва фарҳангии кишвар вобаста буд. Баъди ба эътидол омадани вазъи сиёсӣ солҳои 1997 - 2004 дар ҷумҳурӣ бо мақсади рушди соҳа ва ислоҳоти он, баланд бардоштани дараҷаи таҳсилот, беҳтар намудани вазъи моддии омӯзгорон, баланд бардоштани тахассусмандии кадрҳои омӯзгорӣ, тарбия ва тайёр кардани мутахассисони ҷавон ва дастгирии моддӣ ва маънавии онҳо, беҳдошти вазъи муассисаҳои таълимӣ, таҳия ва амалӣ намудани барномаву консепсияҳо ва стандартҳои давлатӣ амалӣ гаштанд.

Ҳукумати мамлакат танҳо солҳои 2002 - 2006 10 Барномаи давлатӣ, 5 Нақшаи миллӣ ва даҳҳо қарорҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқиро қабул намуд, ки онҳо ба мақсади рушди соҳаи мактабу маориф, таҳаввулот ва тағйироти сифати тамоми зинаҳои таҳсилот, таъмин намудани соҳа бо кадрҳои баландхисос, таҳкими пояи моддӣ - техникаи муассисаҳои таълимӣ, ҳалли масъалаҳои гендерӣ ва ғайра равона гардида буданд.

Низоми маориф аз соли 2004, ҳамчун оғози давраи стратегӣ ба ҳисоб рафта, то имрӯз идома дорад. Дар ин давра Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (солҳои 2013, 2016, 2017, 2018, 2020) дар таҳрири нав қабул гардида, тағйир иловаҳо ворид шуда, раванди ислоҳот ва таҳаввулот идома дода шуданд. Дар ҷумҳурӣ марҳила ба марҳила низоми нави маблағгузори соҳаи маориф, пардохти маош, баҳодихии сифати таҳсилот, рушди инфрасохтори муассисаҳои таълимӣ, қорӣ намудани шаклҳои нави идоракунии соҳа, бунёди базаи моддӣ техникаи замонавӣ, дастгирии истеъдодҳо, дар мактаби олий қорӣ намудани низоми кредитии таҳсилот, таҷдиди низоми тақмили ихтисоси омӯзгорон ва ғайра амалӣ гаштанд. Соҳаи таҳсилоти ҷумҳурӣ ба фазои нави таҳсилоти ҷаҳонӣ ворид гашта истодааст. Дар давраи истиқлолият як қатор қонунҳо, қарорҳо, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ қабул гардиданд, ки заминаи ҳуқуқии ислоҳот ва рушди соҳаи маориф гардида, аз муҳимтарин санадҳои ҳуқуқии соҳаи маориф ба ҳисоб мераванд.

Ҳамчунин, дар даврони Истиқлолият дар тамоми гушаву канори мамлакат ба шарофати ислоҳоти гуногун, дар соҳаи мактабу маориф дастовардҳои зиёде ба назар мерасад. Таби ин солҳо дар низоми маорифи ноҳияи тозабунёди Шаҳринав низ қомеъиҳо назаррас мебошанд.

Дар ноҳия агар соли таҳсили 1992 - 1993 40 адад муассисаҳои таълимӣ, бо теъдоди 14030 нафар хонанда ҷаҳолият дошта бошанд, пас дар соли таҳсили 2020 - 2021 шумораи муассисаҳои таълимӣ ба 60 адад, бо теъдоди - 25600 нафар хонанда ҷаҳолият доранд.

Бо кадрҳои баландхисоси соҳаи омӯзгорӣ таъмин намудани муассисаҳои таҳсилоти ноҳия яке аз самтҳои асосӣ баланд бардоштани сифати таълим ва тарбияи хонандагон мебошад [2, 15]. Мувофиқи ҳисоботи ахири солони шӯбаи маорифи ноҳия, вазъи таъмини қардрҳо дар муассисаҳои таълимӣ қаноатбахш ҳисобида шудааст. Аз ҷумла қайд гардидааст, ки танҳо соли қорӣ 167 нафар мутахассисони ҷавон, ба қор қабул қарда шуданд. Аз соли 2010 инҷониб 52 нафар мутахассисони ҷавон бо қарзхон имтиёзнот таъмин қарда шуданд» [4, 2]. Айни замон дар муассисаҳои таҳсилоти ноҳия зиёда аз 1818 нафар омӯзгорон ба қори таълиму тарбияи хонандагон машғуланд, ки 70 % онҳоро мутахассисони қори маълумоти олий ташкил медиҳанд [1, 16].

Таби солҳои истиқлолият дар ноҳия як қатор муассисаҳои таълимӣ бунёд гардида, дар ин самт

корҳои барқарорсозиву таъмири иншоотҳо ва дигар бунёдкорӣҳо идома дорад. Бо мақсади иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.04.2009, № 254 «Дар бораи тасдиқи Барномаи рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010 - 2015» сохтмони 62 синфхонаҳои иловагӣ ва 6 муассисаҳои таълимии нав ба анҷом расонида шудааст. Бо дастгирии раиси ноҳия дар ин солҳо назди 6 муассисаи дурдасти минтақаи Адир майдончаҳои варзишӣ ҷудо карда шуда, айни ҳол 15 муассисаҳои таълимии миёнаи умумӣ дорои толорҳои варзишӣ ва 39 муассисаҳои таълимӣ дорои варзишгоҳҳо мебошанд.

Дар солҳои ахир сохта ба истифода додани биноҳои нави таълими ва синфхонаҳои иловагӣ дар назди 17 муассисаҳои таълимӣ, таъсиси муассисаҳои нави таълимии № 38, 39, 45, 49, 42, 55, 56, 26, 57, 58, ба нақша гирифтани литсей барои кудакони лаёқатманд, таъсиси муассисаи нави таълимӣ дар деҳаи Навободи - 4, маркази инкишофи кудакон дар ҷамоати Сабо, ба истифода додани бинои муассисаи таълимии №6, ва мактаби томактабии хусусӣ дар ҷамоати деҳоти ба номи А. Ҳасанов аз ҷумлаи ободкорӣҳо мебошад, ки ба сатҳу сифати таълиму тарбия дар ноҳия аҳамияти муҳим дорад. Таъини солҳои ахир муассисаҳои таълимии ноҳия бо 1240 ҷуфт мизу курсии омӯзгорӣ, 9300 ҷуфт мизу курсии талабагӣ таъмин карда шуд [1, 17].

Воридшавии муассисаҳои таълимӣ ба фазои ягонаи иттилоотӣ коммуникатсионӣ бо суръат идома ёфта, айни ҳол муассисаҳои таълимӣ бо 602 адад компюторҳои замонавӣ, 81 адад принтерҳо, таъмин гардида, 28 муассисаҳои таълимии маркази шаҳраку деҳот ба шабакаи ягонаи Интернет тариқи модем пайваست карда шудаанд. 12 муассисаи таълимӣ бо тахтаи синфӣ электронӣ ва проекторҳо таъмин мебошанд. Ҳамзамон кабинетҳои технологияи иттилоотӣ ба 40 адад расонида шуд.

Сол аз сол шумораи хонандагони болаёқату соҳибистеъдод дар ноҳия зиёд шуда истодаанд. Фақат дар соли сипаришуда аз шумораи умумии иштирокичиёни олимпиадаҳои фаннии хонандагон дар минтақа 59 нафар ва дар ҷумҳурӣ 6 нафар сазовори ҷои намоён гаштанд, ки ин нишондод на танҳо дар байни хонандагони ноҳияхӣ тобеъи марказ балки дар миқёси ҷумҳурӣ лоиқи таҳсин аст. Инчунин 45 нафар хатмкунандагон барои таҳсил намудан ба хориҷа имтиёз ба даст оварданд, 19 нафар тибқи квотаи Президенти таҳсил доранд, 6 нафар гирандаи стипендияи раиси ноҳия мебошанд [4].

Сол то сол сафи довталабон ба озмуни квотаи Президентӣ дар ноҳия меафзояд. Агар дар соли таҳсили 2018 - 2019 75 нафар ба даври ниҳой роҳ ёфта бошанд, ин миқдор дар соли таҳсили 2020 - 2021 ба 85 нафар расид.

Аз ҷониби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 85000 нусха китобҳои дарсӣ ва зиёда аз 14000 барномаҳои таълимӣ дастраси муассисаҳои таълимии ноҳия гардид.

Таъини солҳои 2018 - 2021 мучахҳазгардонии 22 адад кабинетҳои фаннӣ ба итмом расонида шуд. Аз ҳисоби Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон дар МТМУ №9 се кабинети фанни биология, химия ва физика бо тамоми таҷҳизотҳояш мучахҳаз гардонида шудааст.

Дахҳо нафар хонандагони ноҳия дар озмунҳои ноҳиявӣ ҷумҳуриявӣ «Ғунҷаҳо санъат», «Ҷамоаи гесу», «Тоҷикистон ватани азири ман», «Меҳри Ватан», Фуруғи субҳи донои китоб аст», «Китобҳои беҳтарин» иштироки фаъолна дошта соҳиби ҷойҳои сазовор гаштаанд.

Бояд қайд кард, ки, дасовардҳои соҳаи маорифи ноҳияи Шаҳринав дар солҳои истиқлолият назаррас буда, бунёди муассисаҳои нави ҳозиразамон, таҷҳизонидани кабинету синфхонаҳо бо лавозимоти ҳозиразамон, бунёди муассисаҳои томактабӣ, сохтмони синфхонаҳои нави иловагӣ ва дигар ободкорӣҳои соҳа аз ҳидоятҳои инсондӯстонаи Ҷаноби Олӣ, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон гувоҳӣ медиҳанд.

Адабиёт:

1. Абдуллозода М. Маҳфилҳои боғистони илмӣ дониш. Душанбе: Эр - граф, 2020.
2. Исмоилов Ҷ. Паёмро сармашки хеш кори хеш бояд кард. Боргоҳи маърифат. № 6 (40), 2019.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2021, (21 декабр).
4. Шарипова М. Ҳисобот оид ба таҳлили вазъи соҳаи маорифи ноҳияи Шаҳринав. 30.11.2021.

Калидвожаҳо: *Шаҳринав, истиқлолият, маориф, муассисаҳои таълимӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, муассисаҳои ҷумҳуриявӣ, Паём, квотаи Президенти, кадрҳои баланд ихтисос, хатмкунандагон, муассисаҳои таълимӣ, озмунҳо.*

Аннотация

НЕЗАВИСИМОСТЬ И ДОСТИЖЕНИЕ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ ШАХРИНАВСКОГО РАЙОНА

Данная статья посвящена проблеме достижений в сфере образования Шахринавского района в период независимости. При обсуждении вопроса были изучены проблемы обеспечения общеобразовательных учреждений высококвалифицированными педагогическими кадрами, а также освещаются достижения в сфере образования Шахринавского района за тридцат лет независимости Республики Таджикистана.

Ключевые слова: *Шахринав, независимость, образование, учебные заведения, Послание, Правительство Республики Таджикистан, высококвалифицированные кадры, выпускники, Президентская квота, образовательные учреждения, конкурсы.*

Annotation

INDEPENDENCE AND ACHIEVEMENT IN THE FIELD OF EDUCATION OF SHAKHRINAVSKY DISTRICT

This article is devoted to the problem of achievements in the field of education of Shakhrenavsky district during the period of independence. During the discussion of the issue, the problems of providing institutions with highly qualified teaching staff were studied, and the achievements in the field of education of the Shakhrenavsky district over thirty years of independence of the Republic of Tajikistan are highlighted.

Keywords: *Shakhrenav, independence, education, educational institutions, Message, Government of the Republic of Tajikistan, highly qualified personnel, graduates, Presidential quota, educational institutions, competitions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Дустова Шахноза, магистранти соли якум факултети таърих ихтисоси таърих Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: 905225254

Сведения об авторах: Дустова Шахноза, магистрантка второго курса факультета истории специальность история Таджикского государственного педагогического университета им Садриддина Айни. Тел.: 905225254

About author: Dustova Shakhnoza, Master of the Department of Methods of Teaching History and Law of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: 905225254

ҚИСМИ ГРАФИКИИ VISUAL BASIC

Вакте, ки графика мегуянд, шахси бо компютер сару кор кунанда дар бораи расмҳо, тасвирҳо (видео) ва ғайраҳо фикр менакунад. Графикаро дар забони барномасозии VB барои як қатор барномаҳои соҳаҳои гуногун истифода бурда мешавад. Дар ин забон доираи васеи графикаи функцияҳои математикӣ тасвири расм, гузоштани лавҳаҳо (видео) ва ғайраро иҷро намудан мумкин аст. Дар ин забон маҷмӯи гуногуни файлҳои графикаи истифода бурда мешавад, ки дар ҷадвал ба ҷурраги ҷой додат шудааст.

Намуд	Маълумот
.BMP,.DIB	Расм ва дигар тасвирҳои сохташуда.
.ICO	Нишонаҳо(пиктограмма ё иконкаҳо)
.CUR	Нишонаи курсор.
.WMF,.EMF	Тасвирҳои векторӣ.
.GIF	Нишонаи расм дар интернет истифода мешавад
.JPG..JPEG	Ин фарматҳои дар интернет тасвир шаванда.

Маълумот рангҳо дар VB. Истифодаи рангҳо дар барномасозии доираи васеи худро дорад, хусусан дар қисми графикаи васеъ истифода бурда мешавад. То ин вақт дар вақти барномасозии барои интиҳоби ранг аз ҳосиятии элементҳо васеъ истифода мебардем аз лавҳаи палитра, ки дар он дахҳо намуди рангҳо мавҷуданд, ки мо онҳоро интиҳоб менамудем. Дар вақти барномасозии бошад аз операторҳои тасвири ранг дар барномаи, бахусус дар форма ошноги пайдо менамоем.

Масалан тасвири ранги сурх дар форма чунин метод дорад:

Form1.BackColor=vbred

ки дар ин ҷо Form1 ҳамчун объекти интиҳоб намуда хизмат менамояд. BackColor – ҳосияти ё оператори ранг истифода бурда мешавад. Vbred - ин канстантаи (доимии) рангии сурх мебошад. Намуди рангҳое, ки бо доимии Vb истифода бурда мешавад ҳаштоанд, ки бо номи худ дар ҷадвали зерин ҷой дода шудаанд.

Рангҳо	Номи рангҳо
Vb blue	Кабуд
Vb black	Сиёҳ
Vb brown	Каҳваранг
Vb green	Сабз
Vb grey	Ҳокистаранг
Vb red	Сурх
Vb white	Сафед
Vb yellow	Зард

Ба таври дигар ғӯем дар Vb аз 16 миллион ранг зиёд аст. Аниқтараш 16 777 216 ранг мавҷуд аст, яъне рангҳоро натавон бонамуди аслиашон (доимиашон) истифода мебаранд ин чунин бо рақамҳои аз 0 то 16 777 216 иҷро намудан мумкин аст.

Масалан аз аввал мо номи рангро ҳамчун доими қабул намуда будем ҳоло бошад ранги сурхро бо рақами тортубиаш аз байн ададои 0 то 16 777 216 ҷудонамуда истифода мебарем. **Form1.BackColor=1200** дар ин ҷо адади 1200 рақами тартибии ранги сурх аст дар байни рақамҳо мебошад. Боз як намуди истифодаи ранг мавҷудааст, ки онро модели **RGB** мегуянд. Ин модели ранги бо истифодаи се ранги асосӣ **red (сурх), black (сиёҳ), green(сабз)** сохта мешавад. Барои фаҳмидан боз ҳамон амали иҷро намудаамонро дар шакли модели **RGB** меорем:

Form1.BackColor= RGB(100, 50, 200)

дар ин ҷо бо якҷоягии рангҳо модели **RGB** боз ранги сурхро ҳосил намудем. Бо хамин мақсад мо метавонем тамоми рангҳоро ба воситаи бу модели ранги истифода намоем.

Элементҳои графикаи Shape, PictureBox ва Line

Shape: Элементи графикаи Shape дар панели элементҳои Toolbox мавҷуд аст. Ин элемент

барои тасвир намудани фигураҳои геометрӣ дар барнома хизмат менамояд. Дар элементи Shape шаш фигураҳои геометрӣ мавҷуд аст, ба монанди росткунча, квадрат, давра, доира мебошанд. Барои тасвир намудани инфигураҳо дар форма ду роҳи тасвирнамоӣ мавҷуд аст:

Роҳи якум: Аз панели элементҳои Toolbox, элементи Shape – ро дар форма гузошта аз хосиятҳои он банди Shape – ро интихоб намуда фигураи ба мо лозимаро интихоб менамоем.

Роҳи дуюм: Агар дар барномаи мо қисми графикаи ҷой додашуда бошад мо имконият дорем, ки дар коди барномаи худ элементи Shape - ро ҳамчун оператори графика истифода намоем. Барои исботи гуфтаҳои боло барномае тартиб медиҳем, ки дар коди (алгоритми) он элементи Shape ҳамчун оператор хизмат менамояд.

Picturebox. Элементи графикаи PictureBox дар панели элементҳои Toolbox ҷойгир аст. Элементи графикаи PictureBox дар майдони кори худ барои тасвир намудани ҳаргуна тасвирҳо ба монанди расмҳо, тасвирҳо ва графикаи функсияҳои гуногун хизмат мерасонад. Элементи PictureBox даро як гатор хосиятиҳо мебошад, ки сетои онро ҳамчун намуна меорем:

- Андоза (Scale)
- Ранги замиа (BackColor)
- Тасвир (Picture)

Барои муайян намудани андозаи PictureBox ҳам аз хосиятиҳо ва ҳам аз оператори Scale истифода мебаранд. Барои истифодаи ранги замиаи он аз хосияти BackColor васеъ истифодамебарем ё BackColor – ро ҳамчун оператор истифода мебарем. Хосияти Picture бошад барои гузоштани расмҳо хизмат мерасонад. Ба воситаи хосияти Picture расмҳои дар компютер вогеъ бударо ба элементи PictureBox мегузорем: Барои дарки кори элементи PictureBox барномаи графикаи функсияи $y=\sin(x)$ тартиб медиҳем:

Line: Элементи графикаи Line дар панели стандартии Toolbox ҷойгир мебошад. Вазифаи by элементи графика дар барнома тасвири хати рост мебошад. Ба воситаи элементи Line дар майдони кори фарма тасвири гуногуни хатҳои рост, сохтани графика ба монанди графикҳои функсияҳо ба таври тасвири дасти. Элементи Line дорои як қатор хосиятиҳо мебошад, ки ду тои онро ҳамчун намуна меорем.

Операторҳои графикаи андоза (масштаб), нукта ва хати рост.

Оператори **Scale** (андоза, масштаб) – ин оператор барои муайян намудани андозаи объекти интихобшуда хизмат мерасонад. Дар қисми графикаи забони барномасозии VB оператори **Scale** васеъ истифода бурда мешавад. Ба воситаи ин оператор мо метавонам дилхоҳ объектро интихоб намуда андозаи онро меаиян намоем. Оператори **Scale** формати умумии худро дорад. Формати умумии оператори **Scale** чунин аст:

номи объект. Scale (x1, y1) - (x2, y2)

Формати оператори **Scale** – ро шарҳ медиҳем. Номи объект: номи объект гуфта дар забони барнома навирии VB дилхоҳ объекте, ки дар он қисми графика ҷой додааст дар назар дошта мешавад. Ба монанди майдони кори форма, элементи графикаи PictureBox ва ғайраҳо дар назар дошта мешавад.

Scale оператори интихоби андоза дар объект мебошад.

x1, y1 - координатаҳои кунҷи болои объект.

x2, y2 - координатаҳои кунҷи поёнии объект.

Оператори Line (хати рост) - бисёр вақт ба мо лозим меряд, ки бо графикҳои хатҳои рост ва росткунҷаҳо сарукор намоем. Яъне сохтани фигураҳои муайян, ки дорои элементҳои хатҳои рост ва ё росткунҷаҳо мебошанд масолян ҷадволҳои тасвири меъморӣ хонаҳои баланд ошӯна графикаи функсияҳо ва ҳоказо барои ин дар забони барномасозии VB маҳз оператори Line истифода бурда мешавад, ки намунаи он чунин аст.

номи объект. Line (x1, y1) - (x2, y2), ранг, b/bf.

Бо ёрии он оператор, порчаи хатҳои рост ва рост кунҷаҳо дар як вақт бо ранги муайян кашида мешаванд.

Дар by ҷо: номи объект майдони корие дар назар дошта мешавад, ки тасвири хати рост дар онҷо инъикос меёбад.

Line (хат) – қолимаи ёри диҳанда махсус мебошад, ки ба воситаи он хати рост тасвир карда мешавад;

B – параметре мебошад, ки он сохтани росткунҷаро бо ранги муайян карда дар объекти интихоб шуда муайян мекунад. Ҳаминро бояд қайд кард, ки дохили росткунҷа дар ин ҳолат ранг карда намешавад;

BF – параметре, ки он сохтани росткунҷаро дар як вақт бо пур кардани дохили он бо ранги

муайян карда шуда таъмин менамоянд.

Барои кашидани хати рост, координатаҳои нуқтаҳои аввала (x_1, y_1) ва нуқтаи охирин (x_2, y_2) муайян карда шуда дар онҳо ба хати рост пайваст мешаванд. Ҳардуи бу нуқтаҳоро дар намуди нисби низ нишон додан мумкин аст, яъне ба координатаҳои нуқтаҳо калимаи `step` ҳамроҳ шуданаш мумкин аст. Ҳангоми иштирок накардани чуфти координатаи аввала (x_1, y_1) ба сафати нуқтаи аввалаи порчаи хати рост, координатаи нуқтаи наваботи (x_2, y_2) қабул карда мешавад.

Оператори Pset (нуқта) – дар забони барномасозии VB барои гузоштани намудани нуқта хизмат мерасонад. Ду тарзи муайян намудани координатаи нуқтаи лозима чой дорад.

Тарзи якум: ба таври бе восита нишон додани координатаҳои мутлақи нуқта дар объекти интиҳобшуда бу тарзи паҳншуда тарини мурочиат ба нуқта ҳисоб меёбад. Ин фармон чунин навишта мешавад.

номи объект. Pset (x, y), ранг

бу: номи объект ин майдоне мебошад, ки дар он тасвири нуқта ҳосил мешавад. x, y – координатаҳои нуқта объекти интиҳобшуда. Ранг – қимати адади аз ҳудуди аз 0 то 15 ин оператор имконият медиҳад, ки дар чойҳои дилхоҳи объекти интиҳобшуда нуқта бо ранги муайянкарда шуда бароранд.

Агар ба сифати координатаҳои мутлақ адади манфӣ қабул карда шавад, онгоҳ онҳо дар асл қимати нулро соҳиб мешаванд.

Ҳамин тариқ, `Pset (-35, 30)` дар асл `Pset (0, 30)` – ро ифода мекунад, яъне координатаи мутлақи $x = -35$, ба $x=0$ иваз карда шудааст.

Тарзи дуум: координатиҳои нисби бошанд бо ёрии `Step` (радам) дода мешаванд. Координатаҳо дар бу ҳолат мавқеи нисбатан охирини нуқтаи графикаiero, ки ба координатаҳои муайяни худ доро аст муайян мекунанд. Бузургии чой ивазкуни метавонад адади мусбат ва ё адади манфӣ бошад.

Ҳамин тариқ оператор дар бу намуд чунин навишта мешавад:

номи объект. Pset Step (x, y), ранг

ин ду тарзи муайянкунии координат дар ҳамаи фармонҳои графика истифода бурда мешаванд.

Дар навишти фармони `Pset` иштироки параметри «ранг» ҳатми намебошад. Агар ин параметр партофта шуда бошад, онгоҳ нуқтаи сохта шуда намуди ранги тасвири асосиро ба худ қабул менамояд.

Барои дарки пурраи маводи овардашуда ва тадбики он дар амалия барномаи графикаи функцияи квадратино тартиб медиҳем, ки дар ин барнома ба тарзи кори операторҳои графика дар забони барномасозии VB пурратар ошноги пайдо менамоем. Дар рафти кори барнома аз қисми дизайнерии он саркарда то коди (алгоритми) барнома харончи, ки дар боло номбар намудем як – як бо тирчаҳо нишон медиҳем: аввал қисми дизайнерии барномаро тартиб медиҳам.

Объекти интиҳобшуда дар инҷо `Picturebox` – мебошад.

Тартиб додани барномаи муҳосиботӣ дар VB

Дар забони барноманависии Visual Basic барномае нависед, ки аз рӯи маълумоти авалия (ибтидоӣ) ҳисобкунҳои иқтисодиро иҷро кунада инчунин маълумотҳои ҳисобкардашуда дар равзанаи MS Excel хориҷ намояд.

Масъалан. Дар хоҷагии деҳқонӣ 7 бригада мавҷуд мебошад, ки тӯли зиёда аз 5 сол, 7 намуди маҳсулотҳои полезиро истеҳсол мекунад. Ин маҳсулотҳои истеҳсолшударо бо нархҳои мувофиқ, ки ҳар сол ин нарҳо иваз мешаванд мефурӯшад. Барномае тартиб диҳед, ки амалҳои зеринро иҷро кунад:

- маълумотҳои ибтидоӣ ба намуди ҷадвал, ки номҳои бригада навишта шудааст, номгӯи маҳсулотҳои полезӣ, миқдори маҳсулотҳо дар як сол, нархи маҳсулоти фурӯхташуда.

- даромади ҳар як бригада дар муддати 5 сол.

- даромади хоҷагии деҳқонӣ барои 3 сол.

- номгӯи маҳсулотҳои полезӣ, ки дар муддати 5 сол даромади бештар додааст.

- номи бригадае, ки дар муддати 5 сол даромади камтарин ба даст оварда аст.

Барномаи масъалаи гузошташударо бо истифода аз забони барноманависии Visual Basic ва барномаи офисӣ MS Excel тартиб медиҳем.

Дар листи дууми барномаи MS Excel ҷадвал тартиб медиҳем, ки ин ҷадвал ба сифати пойгоҳи маълумотҳо истифода бурда мешавад, ки онро васеъ кардан мумкин аст, яъне барои якҷанд солҳо, аммо сохтори онро иваз карда намешавад.

Ҳар як сол бояд ду сатр дошта бошад: маҳсулот, ки бо сентнер чен карда мешавад ва нархи он. Инчунин барои соли мувофиқ як катакчаи (ячейкаи) MS Excel-ро интиҳоб мекунем, мисол катакчаи D28, ки дар ин катакча соли ҳисоботӣ навишта мешавад.

Иловатан дар барнома MS Excel тугмачаи махсус гузошта мешавад, ки бо бахш кардани ин тугмача барномаи дар Visual Basic (VB) навишташуда ба кор оғоз менамояд. Мисол, номи ин тугмачаро «Натиҷаи таҳлили маълумот» навиштан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Брайан Сайлер, Джефф Спотс. Использование Visual Basic 6.0. – СПб: Москва – СПб – Киев, 2008.
2. Король В.И. Visual Basic 6.0 и Visual Basic 6.0 for Applications. – М.: КУДИЦ - ОБРАЗ, 2000.
3. Культин Н.Б. Visual Basic. Освой самостоятельно. – СПб: БХВ - Петербург, 2009.
4. Микаэл Хальворсон. Microsoft Visual Basic 6.0 для профессионалов. Шаг за шагом. – М., 2005.
5. Эйткен П. Программирование на VISUAL BASIC 6/Пер. с англ. – К.: ДияСофт, 1999.

Калидвожаҳо: *Visual Basic, WINDOWS, системаҳои операционӣ, панелҳо, тугмачаҳо, мошинҳои ҳисоббарор.*

Аннотация

ГРАФИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ VISUAL BASIC

В статье дается информация о графической части языка программирования Visual Basic (VB)

Ключевые слова: *Visual Basic, WINDOWS, операционные системы, панели, клавиши, вычислительные машины.*

Annotation

PROGRAMMING IN VISUAL BASIC

The article provides information about the graphical part of the Visual Basic (VB) programming language.

Keywords: *Visual Basic, WINDOWS, operating systems, panels, buttons, computers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Газабзода Хусейн, магистранти соли дуёми факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Сведения об авторе: Газабзода Гусейн, аспирант второго курса факультета математики и информатики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

About the author: Ghazabzoda Huseyn, second-year graduate student of the Faculty of Mathematics and Informatics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy.

ЭФИРҲОИ СОДА ДАР ҲАРОРАТ БА ФИШОРИ ГУНОГУН

Эфир гуфта, моддаи обакӣи зудбухорро меноманд, ки аз имтизочи спиртҳо ё спирту туршиҳо иборат аст. Ҳамин тавр эфир аз калимаи юнонӣ гирифта шуда, моддаи зудпарӣ равшанамудӣ беранг ё зардрангӣ бўяш тез мебошад, ки аз баргу меваи баъзе растаниҳои хушбӯӣ ҳосил мекунад ва дар атриёту тиб васеъ истифода мебаранд.

Аҳамияти мушкилии таҳқиқшавандаро асоснок мекунад, ҳадафи корро таҳия менамояд, навигарии илмӣ ва аҳамияти амалии натиҷаҳои бадастовардашударо тавсиф мекунад дар боби яқум тавсиф ва диаграмаҳои дастгоҳҳои таҷрибавӣ барои омӯзиши гармии эфирҳои моеъ ва газӣ ва ҳалли онҳо дар параметрҳои баландӣ ҳолат, аз ҷумла минтақаҳои критикӣ ва суперкритикӣ, инчунин баҳодиҳии ҳатогиҳои маълумотҳои таҷрибавӣ ва усулҳои таҷрибавӣ оварда шудаанд. Барои чен кардани гармии моеъҳо ва маҳлулҳо дар ҳарорат ва фишори баланд маҷмаи автоматикунонидашудаи термофизикӣ истифода шудааст. Комплекси автоматикунонидашудаи термофизикӣ аз бикалориметрҳои силиндрӣ, системаи термостатикӣ, асбобҳои ченкунии барқӣ, системаи пуркунӣ, ченкунаки МП - 2500 - и дараҷаи дақиқи дараҷаи 0, 05, УСО, ТРИ ва ДВК - 3 иборат аст.

Бикалориметри силиндрӣ аз ду силиндраи мисии коаксиалӣ ҷойгиршуда иборат аст ки диаметри беруний ва дохилии силиндрҳои беруна мутаносибан 110 ва 18, 1 мм мебошанд; диаметри берунии силиндр дарунӣ 17, 0мм; дарозии силиндраи ченкунӣ 170мм, балони ҷуброн 50мм. Фосилаи байни баллонҳо бо газ ё моеъи санҷидашуда пур карда мешавад. Ғафсии қабати таҳқиқшуда 0, 55мм мебошад. Силиндри дарунӣ (ядрои бикалориметр) аз силиндраи ченкунӣ ва ҷуброн иборат аст, ки интиқоли гармиро тавассути нӯги болоии силиндраи ченкунӣ бартараф мекунад [7, 63].

Барои ченкардани фарқияти ҳарорат дар ҳудуди қабати омӯхташудаи модда, инчунин ҳарорати таҷриба аз термopарӣ дифференсиалии хромелаломелевад, ки диаметраш 0, 15мм аст истифода бурда мешавад.

Зарфи фишор аз пулодӣ зангногир 1X1SH9T сохта шудааст. Алоқаи дастгоҳҳои асосии насб тавассути кубурҳои пулодӣ фишори баланд бо диаметри беруна ва дохилии 6 ва 3мм суръат мегирифт. Дар зарфи фишор ҳалтаи полиэтиленӣ ҳамчун ҷудосоз истифода мешавад. Дар таҷрибаҳо, фишор офарида шудааст ва бо санҷиши дедевит навъи МП - 2500 чен карда шудааст.

Барои санҷидани дурустии таҷрибаҳо ченкунии назоратӣ бо ҳавои атмосфера дар толуол гузаронида шуд. Иқтидори гармӣ ҳаво дар фишори атмосфера дар доираи ҳарорат аз 293 то 573К чен карда шуд.

Ченкуниҳо дар вақтҳои гуногун ва ғафсии гуногуни қабати омӯхташуда гузаронида шудаанд. Коэффитсиенти гармии толуоли моеъ дар доираи ҳарорати 290 ва 544К ва фишорҳо 0, 101 - 49, 1МПа чен карда шуд. Маълумотҳои ба дастмада дар бораи гузаронандагии гармии ҳаво ва толуоли моеъ дар доираи ҳатои амалиётӣ бо маълумотҳои боэътимоди адабиёт мувофиқат мекунад. Ченкунии гармигузаронии эфирҳои газӣ дар фишори атмосфера, вобаста аз ҳарорат, дар як дастгоҳи таҷрибавӣ бо усули

Мунтазами ҳароратӣ, ки аз бикалориметрҳои силиндрӣ, шишае иборат аст, ки моддаи санҷидашуда дар ҳолати моеъ, манометрҳои намунавӣ дар атом, асбобҳои фишори баланд ва асбобҳои барқии ченкунӣ иборатанд. Ҳангоми андозагирии гармии эфирҳои газӣ ғафсии қабати таҳқиқшуа 0, 36мм мебошад. Ғафсии қабати таҳқиқшаванда ва баузургии фарқияти ҳароратро дар фосилаи байни моддаҳои моеъ ва газдор интиҳоб карданд, то ки дар таҷрибаҳо интиқоли конвективии гармӣ ба амал наояд. Дар тамоми диапазони ҳарорат арзиши критерияи Grashof - Prantl камтар аз 1000 буд. Набудани интиқоли конвективӣ дар таҷрибаҳо инчунин бо тағйир додани фарқияти ҳарорат дар сатҳи мубодилаи гармӣ бо арзишҳои гуногун назорат карда мешуд, дар ҳоле, ки барои ҳамон шароити таҷрибавӣ ҳамон қиматҳои гармигузаронӣ ба даст овардашудаанд.

Барои тавсифи дастгоҳҳои таҷрибавӣ оид ба чен кардани зичӣ ва часпакии эфирҳои моеъ ва газӣ ва маҳлулҳои оби гидрозин ва фенилгидрозин дар доираи васеи ҳароратҳо ва фишорҳо бахшида шудааст. Чен кардани зичии ашёи таҳқиқшаванда вобаста ба ҳарорат ва фишор бо усули тарозуи гидростатикӣ василаи таҷрибавӣ истифода шудааст. Интиқоби усули тадқиқот аз он сабаб ба амал омадааст, ки муайян кардан имкон медиҳад, зичии моддаҳо дар ҳолатҳои моеъ ва газӣ.

Дар ҳамаи дастгоҳҳои таҷрибавӣ қаблан истифодашуда, ки бо усули дастгоҳи гидростатикӣ сохташудаанд, сенсори системаи овезон дар дохили дастгоҳи ченкунӣ ҷойгир буд ва бо моеъҳои

тахқиқшаванда тамоси мустақим буд. Ин, аз як тараф, бо сабаби бо лакҳои гуногун пӯшонидани сими сенсор ба моеъи таҳқиқшаванда ифлос шуд ва аз тарафи дигар, доираи фишорро маҳдуд кард, зеро ченкуниҳоро чен кардан мумкин буд, зеро сими барқ асосан бо фторопластик мӯҳр карда шуда, фишор то 60 МПа тоб меовард. Ҳамаи ин душвориҳо тавассути берун кардани сенсори камарбанд аз дастгоҳи ченкунӣ баргараф карда шудаанд.

Системаи пайгирии электронӣ, дар маҷмӯъ, аз ҷузьҳои зерин иборат аст: осцилатори синусоидаӣ, ҷараёни тағйирёбанда, як қуввазидкунаки басомади паст, детектори ғазоли ду компонентӣ, занҷири ислоҳкунандаи фаза, як қуввазидкунии ҷараёни мустақим, унсури танзимкунандаи ҷараёни тарозуи қувваи барқ. Тайёрӣ ба таҷрибаҳо ва усули гузаронидани таҷриба аз он иборат аст, ки пас аз овезон кардани системаи овезон насб дар ҳолати кушода барои мутамарказонидани амудӣ мувофиқи сатҳи дастгоҳ санҷида шуд. Пеш аз оғози озмоиш, коршоямӣ ҳамаи схемаҳои ченкунӣ ва назорат тафтиш карда шуд: ҳарорат (Т), фишор (Р), амудии қатъӣ, инчунин эътимоднокии ESS.

Пас аз ташкили усули статикӣ гармӣ ва эҷоди фишори зарурӣ, зичӣ чен карда шуд. Хатогии умумии нисбии зичӣ дар сатҳи эътимоднокии $0 = 0,95 \pm 0,1\%$ - ро ташкил медиҳад. Танзими таҷрибавӣ барои чен кардани часпакии динамикии эфирҳо, маҳлулҳои оби гидразин ва фенилгидразин дар ҳарорат ва фишорҳои гуногун, асосан аз найчаи ғавси девори баланд фишор иборат аст бо диаметри берунӣ 0,018 м, диаметри дарунӣ 0,006 м ва дарозии 1,05 м. Блоки мисии диаметраш 0,05 м ва дарозии 0,5 м ба найча дар минтақаи капилляр бо мувофиқати гарм гузошта мешавад, ки дарозияш ду сӯроҳ дорад: яке барои гузоштани термометрии муқовимати платинаи тарҳи VNIIFRI ба ҳамаи 0,01 К ва дигаре барои хромели дифференциалӣ термopари алюминий. Чуқурии сӯроҳ мувофиқи PTS интиҳоб карда шуд, то унсури ҳассоси термометр бо каплярҳои вискозиметр дар як сатҳ бошад.

Гармкунаки электрии, ки аз сими нихром сохта шудааст, диаметри – 0,0003 м ба блокҳои мис печонида шуда, бо пиёлаҳои хурди фарфорӣ аз бадан ҷудо карда шуд, то ҳароратро эҷод ва нигоҳ дорад. Барои нигоҳ доштани ҳарорати доимӣ дар сатҳи берунии блоки мис, ду чуқури тӯлонӣ бо амикӣ ва паҳнии 0,008 м коркард карда шудаанд, ки дар онҳо ду гарми диҳандаи иловагии барқӣ гузошта шудаанд, ки инчунин аз сими нихромӣ бо диаметри 0,0003 м сохта шудаанд. Термостате, ки аз сатҳи берунӣ ва аз нӯғҳо хуб изолятсия шудааст, ба блоки мис гузошта мешавад, ки аз оҳанин аз ду нимаи ним цилиндрӣ бо диаметри берунӣ 0,2 м ва диаметри даруни 0,09 м сохта шудааст, ки бо пашми шишагӣ пуркарда шудааст, то ки гарм нашавад.

Бо мақсади пешгирӣ гарм кардани моеъ ва мӯҳрҳои таҳқиқшуда ҳангоми баромадан аз блок, дар найча яхдон насб карда шудааст, ки тавассути он оби равон мекашад. Зарфи фишори баланд (автоклави) аз пӯлоди зангногир 1X18H9T сохта шудааст. Барои баробар кардан ва нигоҳ доштани ҳарорати доимӣ, ба болои он блокчаи азими мисӣ бо диаметри 0,09 м дарозии 0,026 м гузошта мешавад.

«Блоки мис ба автоклаве, ки тавассути он оби доимии ҳароратӣ ультра термостат мегузашт, печонида шуда буд. Ғайр аз ин, дар дарозии блоки мис ду сӯроҳӣ сӯроҳ карда шудаанд: яке барои ҷойгир кардани термометр ва дигаре барои термopара. Термopар ба потенциометр Р 363 – пайваست карда шуд». (1) Фишор дар озмоишҳо бо санҷишгарони дефект М Р - 600 ва МР – 60, дараҷаи дақиқии 0,05 чен карда шуд.

Барои чен кардани вақти ҷараёни симоб дар байни контактҳои вискозиметр ченкунаки басомади F 5041 истифода шудааст. Вискозиметр аз шишаи оташфишони тамғаи «Супро – макс» сохта судааст, ки ҳаҷми геометрии он дар катетометрҳои КМ - 8 муайян карда шудааст. Дар ченкуниҳо капиллярҳо аз термометрҳои симоб истифода шудаанд, ки диаметри онҳо бо усулҳои мутлақ ва нисбӣ муайян карда шудаанд. Ҳамаи умумии нисбӣ ҳангоми чен кардани часпиши динамикии объектҳои таҳқиқшаванда дар сатҳи эътимодии $= -0,095 \pm 2,6\%$ - ро ташкил медиҳад.

Барои чен кардани гармии хоси эфирҳои моеъ, маҳлулҳои оби гидразин ва фенилгидразин дар фишори атмосфера ва дар ҳолати параметрҳои баланд тасвир шудааст. Насбкунӣ ба усули гармидиҳии якранг асос ёфтааст. Он аз калориметр, плоттер N - 306, зарфе, ки яхи обшаванда дорад, зарфи фишор, санҷидани вазнини МР - 2500 ва асбобҳои барқии ченкунӣ иборат аст. Калориметри цилиндраи металиест, ки дар сатҳи берунии он гармкунак печонида мешавад. Дар дохили силиндр (барои насб дар фишори атмосфера) як ядрои мобайнии калориметр мавҷуд аст, ки дар шакли радиатори силиндрӣ г сохта шудааст; гузаронандагии баланд. Чуқуриҳои ҳастай бо моеъи таҳқиқшаванда пур мешаванд ва пайвасти гармӣ термopари дифференциалӣ дар меҳвари он ҷойгир аст. Дар установка (ҳангоми параметрҳои баланд) ҳолати ченкунӣ ба шишаи мис ворид карда

мешавад, ки дар болои он гармкунаки нихромӣ печонида мешавад. Чашмаки ченкунӣ тавассути зарфҳои зангногир бо зарфи фишор пайваست карда мешавад.

Таҷриба бо тартиби зерин гузаронида мешавад, калориметрро бо моеи санчишӣ пур карда, цилиндраи мисро дар омехтаи обу ях ҷойгир мекунам, калориметр дар давоми як соат дар ҳарорати яхҳои обшаванда нигоҳ дошта, мувозинати термодинамикӣ муқаррар карда мешавад. Сипас гармкунаки калориметр ба қор дароварда мешавад ва ҳамзамон аз рӯи меҳвар плоттер Н - 306 оғоз меёбад, ки аз он қорӯби вақт анҷом дода мешавад ва ҳарорати калориметр дар тири меҳвари ӯ собит карда мешавад.

Адабиёт:

1. Алексеев Г.Н. Общая теплотехника Москва. - Высшая школа - 1980 г.
2. Варгафтик.Н.Б.Теплофизическим свойства газов и жидкостей - Москва 1972г.
3. Галин Н.М., Кириллов П.Л. Тепло масса и обмен. М. - 1987 г.
4. Исаченко В.П., Осипова В.А., Сукомел А.С. Теплопередача Москва - 1975 г.
5. Ларинов Н.Н. Общая теплотехника. Москва. Стройиздатель - 1965.
6. Мачидов Х. Техникаи гармӣ. – Душанбе: Эр - граф, 2011с.
7. Мачидов Х., Солиҳов Т., Сафаров М.М. Асосҳои физикаи гармо Душанбе. с.1992.
8. Мачидов Х., Солиҳов Т., Сафаров М.М. Асосҳои физикаи гармо Душанбе. с.1997.
9. Михеев М.А. Вязкость жидкостей в зависимости от температуры М.1885 г
10. Телеснин Р.В. Молекулярная физика Москва. - Высшая школа - 1999 г.
11. Ҳабибов А.Ҳ. Техникаи гармо. Душанбе - 2011с.

Калидвожаҳо: *эфир, спирт, ҳарорат, фишор, бикалориметр, зичӣ, толуол, мис, эфирҳои моеъ, цилиндри дарунӣ ва эфирҳои газӣ.*

Аннотация

ПРОСТЫЕ СЛОЖНЫЕ ЭФИРЫ ПРИ ТЕМПЕРАТУРЕ ПОД РАЗНЫМ ДАВЛЕНИЕМ

В статье рассматриваются простые сложные эфиры при температуре под разным давлением. Эфир, как говорят, называется легковоспламеняющимся веществом, которое состоит из спиртов или спиртов и кислот. Таким образом, эфир происходит от греческого слова, а быстродействующее маслянистое вещество бесцветного или желтоватого цвета - это острый запах, который извлекается из листьев и плодов некоторых ароматических растений и широко используется в парфюмерии и медицине.

Обосновывает значение исследуемой сложности, разрабатывает цель работы, описывает научную новизну и практическую значимость полученных результатов в первой главе приведены описания и диаграммы экспериментальных устройств для изучения теплоты жидких и газообразных эфиров и их решения в высоких параметрах состояния, включая критические и сверхкритические зоны, а также оценки погрешностей экспериментальных данных и экспериментальных методов. Автоматизированный термофизический комплекс использовался для измерения тепла жидкостей и растворов при высоких температурах и давлениях.

Предназначен для описания экспериментальных устройств по измерению плотности и вязкости жидких и газообразных сложных эфиров и водных растворов гидрозина и фенил гидрозина в широком диапазоне температур и давлений. Экспериментальная среда применялась для измерения плотности исследуемого объекта в зависимости от температуры и давления методом гидростатического взвешивания. Выбор метода исследования обусловлен тем, что позволяет определить плотность веществ в жидком и газообразном состояниях.

Ключевые слова: *эфир, спирт, температура, давление, бикалориметр, плотность, толуол, медь, жидкие эфиры, внутренний цилиндр и газовые эфиры.*

Annotation

SIMPLE ESTERS AT A TEMPERATURE UNDER DIFFERENT PRESSURES

The article deals with simple esters at temperatures under different pressures. Ether is said to be called a flammable substance which is composed of alcohols or alcohols and acids. Thus, ether comes from the Greek word, and a colorless or yellowish fast - acting oily substance is a pungent odor that is extracted from the leaves and fruits of some aromatic plants and is widely used in perfumery and medicine. Substantiates the significance of the complexity under study, develops the purpose of the work, describes the scientific novelty and practical significance of the results obtained. The first chapter contains descriptions and diagrams of experimental devices for studying the heat of liquid and gaseous ethers and their solution in high state parameters, including critical and supercritical zones, as well as estimates errors of experimental data and experimental methods. The automated thermophysical complex was used to measure the heat of liquids and solutions at high temperatures and pressures. Designed to describe experimental devices for measuring the density and viscosity of liquid and gaseous esters and aqueous solutions of hydrosine and phenylhydrosine in a wide range of temperatures and pressures. The experimental medium was used to measure the density of the object under study as a function of temperature and pressure by hydrostatic weighing. The choice of the research method is due to the fact that it allows to determine the density of substances in liquid and gaseous states.

Keyword: *ether, alcohol, temperature, pressure, calorimeter, density, toluene, copper, liquid ethers, inner cylinder and gas ethers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимзода Акбаралӣ, магистранти соли дуҷуми ихтисоси физика, факултети физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 934630320

Рохбари илмӣ: д.и.т., профессор Мачидов Ҳ.

Сведения об авторе: Абдурахимзода Акбарали, магистрант второго курса факультета физики, Таджикский государственный педагогический университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 934630320

Научный руководитель: д.т.н., профессор Маджидов Ҳ.

About the author: Abdurakhimzoda Akbarali, second-year master's student, Faculty of Physics, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: +992 934630320

Scientific supervisor: Doctor of Technical Sciences, Professor Majidov H.

БАРНОМАСОЗӢ ДАР ЗАБОНИ VISUAL BASIC

1. Баъд аз он, ки алгоритми ҳалли масъала ва аз рӯи он блок - схемаи масъала тайёр карда шуд, ба сохтани барнома шурӯъ менамоянд. Сохтани барнома дар забонҳои алгоритмии дараҷаи олиии Бейсик ва Паскал ҳосияти ба худ хосро доранд, ки онҳоро аз забонҳои барномасозии муҳити WINDOWS фарқ менамоянд. Онҳо осонфаҳм ва оддӣ мебошанд. Чунки барномасоз медонад, ки баъди сохтани алгоритми ҳалли масъала ҳатман ба сохтани барнома шурӯъ менамояд ва ин кор фақат бо донишдони вазифаҳои асосӣ ва тарзи дода шудани операторҳои забони алгоритмӣ иҷро карда мешавад. Дар забони барномасозии VB барномасозиро пас аз итмоми алгоритм ва блок - схема ба ду қисм ҷудо намуда, иҷрои барномаро шурӯъ менамоянд: қисми дизайнери ва қисми коди барнома дар қисми дизайнерии барнома мо метавонем ҳар як элементи интиҳобнамударо аз он ҷумла формаро ба тартиби муайян ҷойгир намоем. Ҳар як элементро вобаста ба ҳосиятиҳояш (**Properties**) метавонем дигаргун намоем. Дар қисми коди барнома мо аз алгоритми тартиб додаи худ васеъ истифода мебарем. Алгоритмро бо дилхоҳ забонҳои барноманависи баргардонида барномаашро тартиб додан мумкин аст.

2. Маълумот оиди додашудаҳо ва доимӣҳо. Тавре, ки маълум аст, аслан ҳаргуна барнома барои коркарди додашудаҳо сохта мешавад. Додашудаҳо дар шакли ибтидоиашон ба барнома дохил карда шуда, ба намуди коркардашуда (натичаҳои мобайни ва ниҳонӣ) аз барнома «хориҷ» мешаванд. Дар забони барномасозии VB ҳам ба монанди дигар забонҳои барноманависи, бузургҳои ба бузургҳои доими ва тағирёбанда ҷудо мегарданд. Вале бартариии забони VB аз дигар забонҳо (масалан, забони алгоритмии Basic) дар он аст, ки вай ба ғайр аз истифодаи намудҳои стандартӣ бузургҳои, боз намудҳои хусусии худро сохта метавонад. Намуди стандартӣ додашудаҳои VB - ро дар ҷадвали 1.5 меорем.

Намуд	Тип	Ҳаҷми хотираи ишғал шуда	Ишорат
<i>Integer</i>	Бутун	2 байт	%
<i>Long</i>	Бутуни дучанда	4 байт	&
<i>Boolean</i>	Булияви	2 байт	
<i>Byte</i>	Байт	1 байт	
<i>Single</i>	Ҳақиқии саҳеҳияш якчанда	4 байт	!
<i>Double</i>	Ҳақиқии саҳеҳияш дучанда	8 байт	#
<i>String</i>	Сатри, матни	1 байт ба ҳар як рамз	\$
<i>Object</i>	Объекти, расми	4 байт	
<i>Variant</i>	Варианти, адади	16 байт	
<i>Variant</i>	Варианти матни	22 байт+дарозии сатр	
<i>Currency</i>	Адад дар формати пули	8 байт	@
<i>Date</i>	Таърих	8 байт	

Доимӣҳо. Дар VB доимӣҳоро барои ишораткунии қимати он бузургҳои истифода мебаранд, ки дар хотир нигоҳ доштани он мушкул аст. Номи доимӣҳои (канстанта - const) VB бо префикси VB навишта мешавад.

Масалан қимати канстантаи vbActiveTitleBar (ранги панели сарлавҳаи WINDOWS) бо 2147483646 баробар аст. Канстантаи vbGreen (ранги сабз) бошад, қимати 65280 - ро дорад. Ҳар як истифода баранда метавонад доимӣҳои хусусии худро дошта бошад.

Масалан, ба мананди рӯзҳои ҳафта моҳҳо ва ғайраро ташкил намояд.

3. Равзана ва функсияҳои Inputbox ва MsgBox. Равзанайи Inputbox, элементи идоракунии майдони матни имконият медиҳад, ки дар майдон информатсия гуногуни начандон калон (максимали

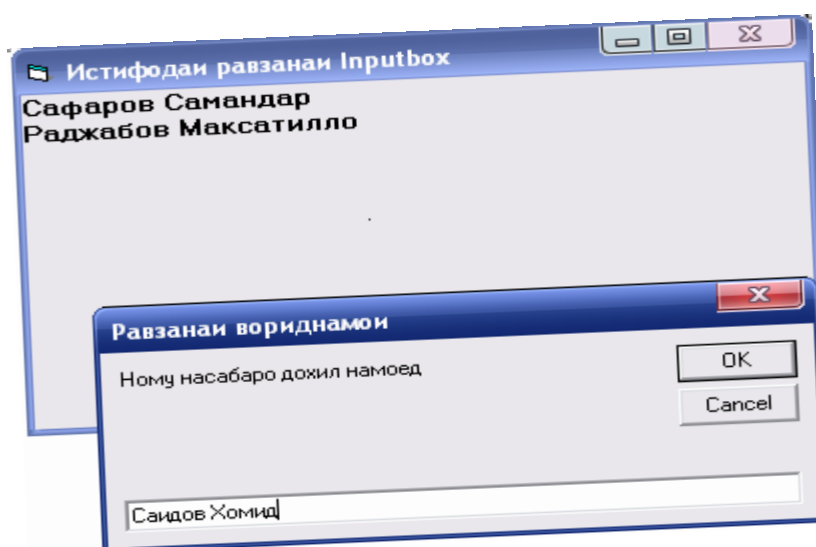
256 рамз) дохил карда мешавад. Ин элемент ба воситаи функсияи Inputbox сохта шуда, дар форма ҷойгир карда мешавад. Вазифаи асосии ин функсия ба экран ҷеғзадани равшанаи Inputbox иборат аст, ки вай дарои чор элемент аст.

- Сатри сарлавҳа (title).
- Сатри даъвати дохилкунӣ (prompt).
- Майдони дохилкунӣ
- Ду тугмаи камандавӣ (Ok ва Cancel).

Фармати умумии равшанаи функсияи **Inputbox** чунин аст:

P= Inputbox(prompt[, Title], [default], [Xpos], [Ypos])

ки дар ин ҷо **P** – кимати хоричшавандаи функсия, Xpos ва Ypos – координатаҳои кунчи чапи болоии равшанаро ифода мекунад. Параметрҳои дар қавсҳои квадрати нишондода шуда ҳатми нестанд. Функсияи **Inputbox** ҳангоми пахш кардани тугмаи Ok матни дохилшуда ва ҳангоми Cancel – сатри холиро хорич менамояд. Барои пурратар ошно гаштан бо равшанди кори аз мисол истифода мебарем. Ба воситаи равшани **Inputbox** ному насаби донишҷӯёро дохил намуда онро дар форма тасфир менамоем.

Равшанаи MsgBox. Дар VB барои ба экран баравадани информатсияи гуногун равшанаи **Msgbox** истифода бурда мешавад, ки тарзи кори он ба тарзи кори равшанаи **Inputbox** хеле шабоҳат дарад. Азбаски равшанаи MsgBox ҳамчун компонент бе восита дар таркиби системаи оператсионии Windows мавҷуд аст, бинобар он вай қариб дар ҳамаи замимаҳои Windows истифода бурда мешавад. VB танҳо ҷеғзадани онро ба экран таъмин менамояд. Ин амалиёт бавоситаи камандаи MsgBox иҷро карда мешавад.

Гарчанде намудҳои равшанаи системаи оператсионии Windows гуногун бошанд ҳам, вале ҳамаи онҳо элементҳои ҳатмии зеринро дар бар мегирад:

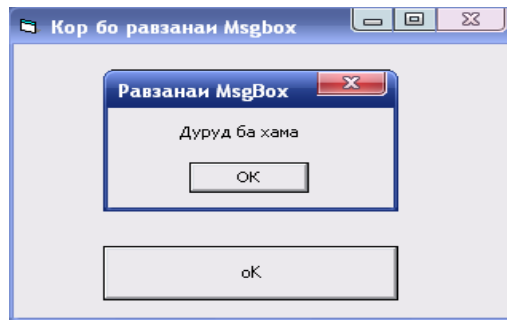
- Пиктограмма
- Матни маълумоти (prompt)
- Сарлавҳа (title)
- Маҷмӯи тугмаҳо.

Фармати камандаи MsgBox чунин аст:

Msgbox prompt[, type[, title]]

ки дар ин ҷо параметри type константаи бутун (ё як чанд канстанта) буда, дар майдони маълумоти инъикосёбии намуди тугмаҳо ва пиктограммаҳо, яъне намуди берунии MsgBox – ро муайян мекунад. Кимати ин параметр бузургҳои button, icon, default, modal ва extras шуда метавонад. Параметрҳои дар қавсҳои квадратӣ нишондодашуда ҳатми нест. Барои пурратар ошнои пайдо кардани кори ин равшана барнома тартиб медиҳем.

Барномае тартиб медиҳем, ки бо пахши тугмаи **ok** дар форма ба мо равшанаи «Дуруд ба ҳамаро» пешниҳод менамояд.

Равзанаи MsgBox бисёр имкониятҳои васеъ дарад. Ба воситаи ин равзана мо имкон пайдо мекунем ҳамаи он маълуматҳои дар фарма инъикосшавандаро мо дар ин равзана дида метавонем. Ба воситаи равзанаи MsgBox натиҷаи кори барномаро баровардан мумкин аст.

4. Функсияҳои матнӣ (сатри) дар VB ва кор бо онҳо. Дар ин қисмати барнома мо ба дида баромадани функсияҳои коркарди рамзҳои сатри шуруъ менамоем.

Функсияи Len

Вазифаи ин функсияи сатри барои ҳисоб намудани миқдори рамзҳо дар ягон объект бударо ҳисоб менамояд. Дар инҷо басифати объект мо ягон элементро истифода мебарем. Фармати `by` функсия чуни насть: `Len(n)` дар инҷо `n` – сатри навишташуда мебошад.

Вазифаи ин функсияи сатри барои ҳисоб намудани миқдори рамзҳо дар ягон объект бударо ҳисоб менамояд. Дар инҷо басифати объект мо ягон элементро истифода мебарем. Фармати `by` функсия чуни насть: `Len(n)` дар инҷо `n` – сатри навишташуда мебошад.

Функсияи MID. Намуди умумии функсияи MID чунин аст:

`MID(F, N1, N2),`

ки дар инҷо `F` – ифодаи сатри `N1` ва `N2` – ифодаҳои арифметики мебошанд. Ин функсия барои ҷудо намудани қисми сатри тағирёбанда истифода бурда мешавад. `N1` ва `N2` қимат қабул намуда мувофиқан `N1` мавқеи интиҳоб намои ва `N2` бошад, миқдори рамзро ифода мекунад. Ҳолатҳои имконпазири функсияи MID – ро дида мебароем:

Читавре, ки дар рафти кори барнома дида мешавад, ҳангоми дохил намудани дилҳоҳ калима дар равзанаи `InputBox` натиҷа дар майдони форма дида мешавад. Дар ин барнома ба ҷои тағирёбандаи сатрии `a` – калимаи «Донишгоҳ» дохилкарда (ва ё дилҳоҳ калима) карда шудааст ва ба ҷои тағирёбандаҳои арифметикии `N1` ва `N2` мувофиқан рағамҳои 1 ва 5 истифода бурда шудаанд. Дар охир мо ба натиҷаи кори барномаи худ калимаи «дониш» - ро соҳиб гаштем.

Функсияи LEFT. Вазифаи ин функсия аз он иборат аст, ки вай ба миқдори додашуда рамзҳоро аз тарафи чапи сатр ҷудо мекунад. Қоидаи синтаксисии ин функсия чунин аст:

`LEFT(«сатр», «адади рамзҳои аз тарафи чапи сатр ҷудошаванда»).`

Агар рамзҳои ҷудошаванда аз миқдори рамзҳои сатри додашуда зиёд бошад онҳо сатри додашуда ба пуррагӣ ҷоп карда мешавад.

Функсияи RIGHT. Агар функсияи LEFT аз тарафи чап рамзҳои ба миқдори додашударо ба ҷоп барорад функсияи RIGHT аз охири сатри додашуда сар карда рамзҳои ба миқдори додашударо ба ҷоп мебарорад. Қоидаи синтаксисии навишти `by` функсия чуни насть:

`RIGHT(«сатр», «адади рамзҳои баргарданда аз тарафи рост»)`

ки дар ин ҷо низ адади рамзҳои баргарданда аз миқдори рамзҳои додашуда ба пурагӣ ба ҷоп дароварда мешаванд.

Барнома

```
Private Sub Command1_Click()
```

```
a = InputBox(«Дилҳоҳ калимаро дохил кунед», «Функсияи RIGHT»)
```

```
y = Right(a, 5)
```

```
Print Tab; y; End Sub
```

5. Кор бо операторҳои шартӣ ва даври дар VB. Алгоритми ҳалли масъалаи шартӣ бошад, онҳоҳ программаи ба он мувофиқро низ шартӣ мегӯянд. Барномаҳои шартиро бо ёрии операторҳои шартӣ месозанд. Операторҳои шартӣ имконият медиҳанд, ки иҷро ҳаттии (пай дар пай) сатрҳои барнома вайрон карда шуда идоракунии барнома ба шартҳои дар барномаи истифода шаванда гузошта мешавад. Операторҳои шартиро дар забони барномасозии VB ба ду гурӯҳ ҷудо менамоем:

Оператори шартӣ пурра ва оператори шартӣ нопурра. Оператори шартӣ нопурра вобаста аз шартӣ дар он оварда шуда (ифода ё ифодаи мантиқӣ), идоракунии барнома ба дигар сатрҳои он

равона месозад ё операторҳои дар таркибаш нишондодашударо иҷро менамояд. Шакли нопурраи ин операторҳо чуни насть:

1. if шарт then оператор

2. if шарт then n

Дар ин ҷо **if** (агар) ва **then** (онгоҳ) калимаи калидӣ, **шарт** – ифодаи мантиқӣ, **оператор** – ягон оператори дилхоҳи иҷро шаванда ё гурӯҳи операторҳои VB ва **n** рагами сатре мебошад, ки дар барнома ба воситаи рақами оператор мурочиат карда мешавад. Тарзи кори оператори шартӣ чунин мебошад, ки дар ҳолати иҷро шудани шарт (ифодаи мантиқӣ) амали баъд аз оператори **then** омада иҷро мегардад, дар ҳолати аск идоракунии барномаи ба амали дигир мегардад.

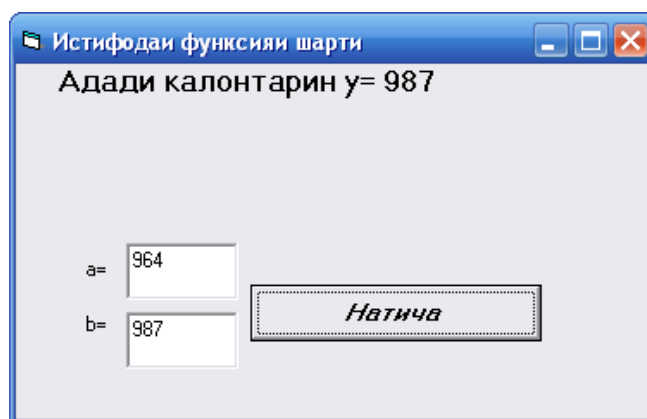
Барои пурратар омӯхтани иҷро кори ин оператор аз мисол истифода мебарем. Алгоритм ва барномаи аз байни ду адад ёфтани адади калонтаринро тариб медиҳем.

Алгоритм:

- 1) ибтидо
- 2) дохилкунии a, b;
- 3) натиҷа y
- 4) агар $a > b$ бошад $y = a$
- 5) агар $a < b$ бошад $y = b$
- 6) чоппи y
- 7) интиҳо

(Коди барнома)

```
Private Sub Command1_Click()
a = Val(Text1.Text)
b = Val(Text2.Text)
If a > b Then y = a
If a < b Then y = b
Label3.Caption = Str(y)
Print «Адади калонтарин y=»;
End Sub
```


Оператори шартӣ пурра аслан барои шартои мураккаб истифода бурда мешавад. Фармати умумии ин оператор чунин аст:

If шарт then оператор else оператор. Дар ин ҷо мисли пештара **If** (агар), **then** (онгоҳ) ва **else** (вагарна) калимаи калади, **шарт** – ифодаи мантиқӣ, **оператори** – ягон оператори дилхоҳи иҷро шавандаи VB (Basic) мебошад. Тарзи иҷрошавии ин оператор аз оператори шартӣ нопурра фарқ мекунад.

Оператори даври: Агар алгоритми ҳалли масъала даври бошад, он гоҳ барномаи ба он мувофиқро даврӣ (сикли) меноманд. Дар чунин барномаҳо баъзе пайдарпаии амлиётҳо якҷанд маротиба такрор мешаванд. Барномаҳои даври бо ёрии операторҳои гузориш ё оператори махсуси **For** (барои) ва **Next** (оянда, навбати) сохта мешавад. Иноператорхоро мувофиқи ибтидо (сарлавҳа) ва интиҳои сикл (давр) низ мегуянд. Агар дар барнома оператори **For** истифода шуда бошад, онгоҳ он хатман операти **Next** низ бояд мавҷуд бошад дар ҳолати набудани иноператор фармои аз тарафи истифода баронда дода шуда иҷро намегардад, ва барнома тамомн корнамекунад. Намуди умумии оператори даври чунин аст:

```
For i=a to b step c
Тани давр (сикл) Next i
```

Дар ин операторҳо **i** номи тағйирёбанда буда, параметри давр (сикл) ном дорад. Бузургҳои **A**, **B** ва **C** ифодаҳои арифметики (доимҳои адади, номи тағйирёбандаҳо) мебошанд. Калимаҳои калидии **To** (то) ва **Step** (қадам) ба мисли калимҳои **For** ва **Next** операторҳои **Basic (VB)** ба шумор мераванд. Пайдарпаии амалиётҳои такроршаванда (операторҳо), ки сикло ташкил медиҳанд, маҳз дар байни операторҳои даврии **For** ва **Next** ҷой дода мешавад. Ингуна амалиётҳои тани давр (сикл) мегуянд.

Ҳангоми $C=1$ будан, калимаи калидии **Step** ба бузургии кадам **C** – ро навитан шарт нест.

Тарзи иҷрои ин оператор чунин аст: Аввал ба параметри қимати аввалааш бахшида мешавад ($I=A$) ва тани сикл як маротиба иҷро мегардад. Баъд бо ёрии оператори **Next** қимати ҷории параметри сикл бо бузургии кадамаш зиёд карда мешавад, яъне $I = I + C$ ва идоракуни аз нав ба оператори **For** дода мешавад.

Бо ёрии ин оператор қимати ҷории бо қимати имконпазири охиринаш муқоиса карда мешавад, яъне $I > B$, агар иншарт иҷро гардад, он гоҳ идоракуни ба операторе дода мешавад, ки он пас аз

оператори Next омадааст ва дар ҳолати акс, яъне дар мавриди $I \leq V$ будан, тани цикл аз нав иҷро мегардад. Ин раванд то лаҳзае такрор меёбад, ки агар шарт $I > V$ иҷро нагардад. Агар қимати қадам манфӣ бошад, яъне $C < 0$ (дар мавриди $A > B$ аст), он гоҳ барои итмоми цикл иҷрои шарт $I < B$ талаб карда мешавад. Дар мавриди $A = B$ будан давр ҳамаги як маротиба такрор меёбад. Барои дарки пурраи мазмуни боло аз мисол истифода мебарем.

Бо истифодаи оператори даври (сикли) пайдарпаии ададҳои чуфт аз 2 то 50 – ро бо пахши тугмаи «Ок» дар форма ҳосил менамоем.

Барнома дар VB:

(Коди барнома)

```
Private Sub Command1_Click()
```

```
For i = 2 To 50 Step 2
```

```
Print Tab(5); i
```

```
Next i
```

```
End Sub
```

6. Оператори интихоб Select Case

Яке аз операторҳои VB ин оператори Select Case мебошад. Тарзи кори ин оператор ба тарзи кори операторҳои шартӣ ва даври хело монанди дорад ва тарзи истифодаи оператори Select Case хело содда мебошад. Ба воситаи ин оператор мо метавонем барномаҳои гуногун сатҳи амалиро созем.

Фармати умумии ин оператор чунин аст:

Select Case *номи тағирёбанда*

Case *интихоби дуҷуми тағирёбанда*

«гурӯҳи операторҳои 1 - ум»

Case *интихоби дуҷуми тағирёбанда*

«гурӯҳи операторҳои 2 - ум»

Case *интихоби n - уми тағирёбанда*

«гурӯҳи операторҳои n - ум»

Case else

«гурӯҳи операторҳои n + 1 - ум»

End select

Барои пурратар омӯختани оператори Select Case барномаи ёфтани миқдори рӯзҳои солро тартиб медиҳем.

(Коди барнома)

```
Private Sub Command1_Click()
```

```
a = Val(Text1.Text)
```

```
y = a Mod 7
```

```
Select Case y
```

```
Case 1
```

```
Label1.Caption = «Рузи Душанбе»
```

```
Case 2
```

```
Label1.Caption = «Рузи Сешанбе»
```

```
Case 3
```

```
Label1.Caption = «Рузи Чоршанбе»
```

```
Case 4
```

```
Label1.Caption = «Рузи Панҷшанбе»
```

```
Case 5
```

```
Label1.Caption = «Рузи Ҷумъа»
```

```
Case 6
```

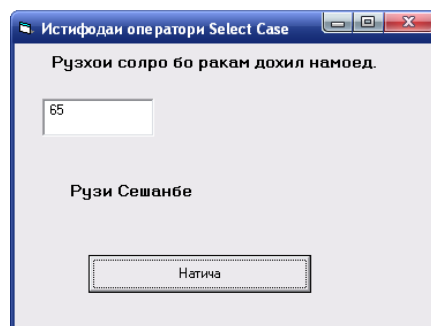
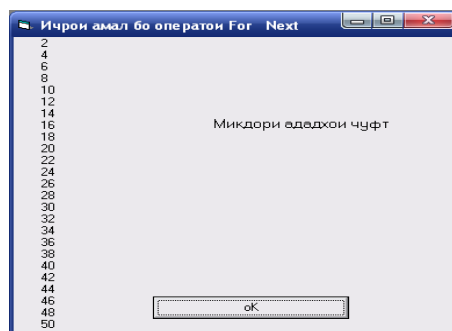
```
Label1.Caption = «Рузи Шанбе»
```

```
Case 7
```

```
Label1.Caption = «Рузи Якшанбе»
```

```
End Select
```

```
End Sub
```


Адабиёт:

1. Брайан Сайлер, Джефф Спотс. Использование Visual Basic 6.0. – СПб: Москва – СПб – Киев, - 2008.
2. Король В.И. Visual Basic 6.0 и Visual Basic 6.0 for Applications. – М.: КУДИЦ - ОБРАЗ. - 2000.
3. Назаров А.П. Методикаи таълими информатика. Китоби дарсӣ. Душанбе: ҶДММ Мехроҷ - Граф, - 2019. 462.(А4).
4. Назаров А.П. Алгоритмҳои ва барномаҳои дар забони Бейсик. Душанбе: - 2009.
5. Қосимов И.Л. Зиёев Ш.Р. Асосҳои информатика ва технологияҳои компютерӣ. Душанбе - 2018

Калидвожаҳо: *Visual Basic, WINDOWS, системаҳои операционӣ, панелҳо, тугмачаҳо, мошинҳои ҳисоббарор.*

Аннотация**ПРОГРАМИРОВАНИЯ НА ЯЗЫКЕ VISUAL BASIC**

В статье дается информация о программировании на языке Visual Basic (VB).

Ключевые слова: *Visual Basic, WINDOWS, операционные системы, панели, клавиши, вычислительные машины.*

Annotation**PROGRAMMING IN VISUAL BASIC**

The article provides information about programming in Visual Basic (VB).

Keywords: *Visual Basic,, WINDOWS, operating systems, panels, buttons, computers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ғазабзода Хусейн, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 911109920

Рохбари илмӣ: Каримов О.

Сведения об авторе: Ғазабзода Гусейн, аспирант второго курса факультета математики и информатики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Телефон: +992 911109920

Научный руководитель: Каримов О.

About the author: Ghazabzoda Huseyn, second-year graduate student of the Faculty of Mathematics and Informatics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy.

АМАЛҲО БО МАТРИТСАҲО ВАТАДБИҚИ ОНҲО ДАР СИСТЕМАҲОИ КОМПЮТЕРИИ МАТЕМАТИКӢ

Дар мақола муфасссал оиди системаи компютерии математикии рамзии *Maple*, ки ҳамчун объекти асосӣ амалҳо бо матритсаҳо, муайянкунии матритсаҳо интиҳоб шудааст, тавсиф карда мешавад. Супоришҳо, намунаҳо ва тарзи ҳалли онҳо барои дарсҳои амалӣ пешниҳод мешаванд. Барои муайян кардани матритсаҳо дар системаи компютерии математикии *Maple* аз фармонҳои

$$\text{atrix}(n, m, [a_{11}, a_{12}, \dots, a_{1n}, [a_{21}, a_{22}, \dots, a_{2m}], \dots, [a_{n1}, a_{n2}, \dots, a_{nm}]))$$

истифода мебаранд, дар ин ҷо n – шумораи сатрҳо m – шумораи сутунҳо. Дар ин навишт ададҳоро дохил кардан ҳатмӣ нест, кифоя аст, ки элементҳои матритсаро дар қавсҳои квадратӣ бо вергулҳо ҷудо карда нависем[5].

Масалан:

$$> A := \text{matrix}([[-2, -1, 3], [3, -2, -3]]);$$

$$\text{matrix}([[-2, -1, 3], [3, -2, -3]])$$

Дар системаи компютерии математикии *Maple* матритсаҳои намуди махсус доштаро бо ёрии фармонҳои иловагӣ тасвир намудан мумкин аст. Дар ҳолати хусусӣ матритсаи диагоналиро бо ёрии фармони *diag* тасвир менамоянд.

Масалан:

$$j := \text{diag}(1, 2, 3);$$

$$j := \begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 2 & 0 \\ 0 & 0 & 3 \end{bmatrix}$$

Матритсаро бо ёрии функсияи $f(i, j)$ аз тағйирёбандаҳои i, j – и индекси матритсаҳо ҳосил намудан мумкин аст. Масалан: $\text{matrix}(n, m, f)$, дар ин ҷо n – шумораи сатрҳо m – шумораи сутунҳо.

Масалан:

$$> f := (i, j) \rightarrow x^i y^j$$

$$f := (i, j) \rightarrow x^i y^j$$

$$> A := \text{matrix}(2, 3, f);$$

$$A := \begin{bmatrix} xy & xy^2 & xy^3 \\ x^2y & x^2y^2 & x^2y^3 \end{bmatrix}.$$

Шумораи сатрҳоро дар матритсаи A бо ёрии фармонҳои $\text{rondim}(A)$, шумораи сутунҳоро бо ёрии фармонҳои $\text{coldim}(A)$ муайян кардан мумкин аст.

Чамъ кардани ду матритсаи якченака монанди фармонҳои чамъи векторҳо $\text{evalm}(A + B)$ ё $\text{matadd}(A, B)$ иҷро карда мешавад.

1) $\text{evalm}(A \& * B)$.

2) $\text{multiply}(A, B)$.

Ба сифати аргументи дуум дар фармонҳое, ки ҳосили зарб иҷро мекунанд, векторро низ нишон додан мумкин аст.

$$A := \text{matrix}([1, 0], [0, -1])$$

$$B := \text{matrix}([-5, 1], [7, 4])$$

$$A := \begin{bmatrix} 1 & 0 \\ 0 & -1 \end{bmatrix}$$

$$B := \begin{bmatrix} -5 & 1 \\ 7 & 4 \end{bmatrix}$$

$$v := \text{vektor}([2, 4]);$$

$$v: [2, 4]$$

$$\text{multiply}(A, v);$$

$$[2, -4]$$

$$\text{multiply}(A, B);$$

$$\begin{bmatrix} -5 & 1 \\ -7 & -4 \end{bmatrix}$$

$$\text{matadd}(A, B);$$

$$\begin{bmatrix} -4 & 1 \\ 7 & 3 \end{bmatrix}$$

Фармони evalm инчунин имконияти ба матритса илова намудани адад ва зарби матритса бо ададро дорад.

Мисол:

```

c := matrix([ [1,1], [2,3] ]);
evalm(2 + 3 * c);

$$\begin{bmatrix} 5 & 3 \\ 6 & 11 \end{bmatrix}.$$


```

Муайянкунандаи матритсаи A тавассути фармони $\text{det}(A)$ ёфта мешавад. Барои ёфтани минори алгебравӣ фармони $\text{minor}(A, i, j)$ аз матритсаи додашудаи A , ки сатри i – юм ва сутуни j – юми он хат зада шудааст, истифода бурда мешавад.

Минори M_{ij} , ки аз элементҳои a_{ij} – и матритсаи A ҳосил шудааст, бо ёрии фармони $\text{det}(\text{minor}(A, i, j))$ ҳисоб намудан мумкин аст. Ранги матритсаи A бо тавассути фармони $\text{rank}(A)$ ҳисоб карда мешавад.

Нишонаи (след) матритсаи A , ки ба суммаи диагоналҳои он баробар аст, тавассути фармони $\text{trace}(A)$ ҳисоб карда мешавад.

```

A := matrix([ [4, 0, 5], [0, 1, -6], [3, 0, 4] ]);

$$A = \begin{bmatrix} 4 & 0 & 5 \\ 0 & 1 & -6 \\ 3 & 0 & 4 \end{bmatrix}$$

det(A);
1
minor(A, 3, 2);

$$\begin{bmatrix} 4 & 5 \\ 0 & -6 \end{bmatrix}$$

det(%);
-24
trace(A);
9.

```

Матритсаи баръакс A^{-1} , чунин намуд дорад $A^{-1}A = AA^{-1} = E$, дар ин ҷо E – матрисаи воҳидӣ бо ду усул ҳал намудан мумкин аст.

- 1) $\text{evalm}(1/A)$;
- 2) $\text{inverse}(A)$.

Матритсаи транспониронидашуда A – гуфта, иваз намудани ҷойҳои сатр ва сутунро меноманд. Матритсаи ҳосилшударо транспониронидашуда меноманд, ва бо A' ишора мекунад. Матритсаи транспониронидашуда, A' - ро бо ёрии фармони $\text{transpose}(A)$ ҳисоб кардан мумкин аст.

Масалан, матритсаи дар пункти пештара дида баромадаамонро истифода бурда, матритсаи баръакс ва транспониронидашудаи онро меёбем:

```

inverse(A);

$$\begin{bmatrix} 4 & 0 & -5 \\ -18 & 1 & 24 \\ -3 & 0 & 4 \end{bmatrix}$$

multiply(A, %);

$$\begin{bmatrix} 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 1 \end{bmatrix}$$

transpose(A);

$$\begin{bmatrix} 4 & 0 & 3 \\ 0 & 1 & 0 \\ 5 & 0 & 4 \end{bmatrix}$$


```

Мусбат ва ё манфӣ будани аломати матритсаро бо ёрии фармони $\text{definite}(A, \text{param})$, ки дар ин ҷо param қимат қабул карда метавонад. ' positive_def ' – мусбат будани A –ро ифода мекунад, яъне $(A > 0)$, ' positive_semidef ' – $(A \geq 0)$ буданро ифода мекунад, ' negative_def ' – манфӣ будани A –ро ифода мекунад, яъне $(A < 0)$, ' negative_semidef ' – $(A \leq 0)$ буданро ифода мекунад.

Натиҷаро тавассути доимиҳои true тасдиқ кардан ва false инкор кардан ҳосил мекунем.

Масалан:

```

A := matrix([ [2, 1], [1, 3] ]);

$$\begin{bmatrix} 2 & 1 \\ 1 & 3 \end{bmatrix}$$


```

```
definite (A, 'positive _ def');
definite (A, positive _ def)
B := matrix ([ [ 1/2, 1 * sqrt(3) / 2 ],
[ 1 * sqrt(3) / 2, - 1/2 ] ] );
```

$$\begin{bmatrix} \frac{1}{2} & \frac{1}{2} \sqrt{3} \\ \frac{1}{2} \sqrt{3} & -\frac{1}{2} \end{bmatrix}$$

```
orthog(B);
```

```
orthog(B)
```

Ба дараҷаи n бардоштани матритсаи A тавассути фармони **evalm(A^n)** иҷро карда мешавад. Ҳисоб намудани матритсаи экспоненсиалии e^A тавассути фармони **exponential(A)** амалӣ карда мешавад.

Масалан:

```
T := matrix ([ [ 5 * a, 2 * b ], [ -2 * b, 5 * a ] ] );
```

$$\begin{bmatrix} 5a & 2b \\ -2b & 5a \end{bmatrix}$$

```
exponential(T);
```

```
exponential(T)
```

```
evalm(T^2);
```

$$\begin{bmatrix} 25a^2 - 4b^2 & 20ab \\ -20ab & 25a^2 - 4b^2 \end{bmatrix}$$

Мисол:

$$P(A) = \begin{bmatrix} 64 & 0 & 0 \\ 0 & 64 & 0 \\ 0 & 0 & 64 \end{bmatrix}$$

Адабиёт:

1. Бугров Николский «Элементы линейной алгебры и аналитических геометрии»
2. Говорухин В.Н., Цибулин В.Г. Введение в Maple V. Математический пакет для всех. М.: Мир, 1997.
3. Дьяконов В.П. Maple 6: учебный курс. СПб.: Питер, 2001.
4. Идиев Ғ.А. Татбиқи ҳалли масъалаҳои аналитикӣ дар системаҳои компютерии математикӣ. Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ назаривӣ ҳайати устодону кормандон ва донишҷӯёни ДМТ. 3 с. Душанбе - 2018.
5. Латипов С.О., Идиев Ғ. А., Наимов Н. М. Усулҳои ҳалли масъалаҳои математикӣ дар системаи компютерии математикӣ Maple, Душанбе 2019. ШТН –и ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.
6. Латипов С.О., Идиев Ғ.А. Тадбири табдилдиҳии айнияти ифодаҳо дар системаи компютерии математикӣ Maple. Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ амалӣ ва методӣ «Масъалаҳои муҳими рушди илми информатика ва мушкилиҳо дар ҷараёни таълими он дар муассисаҳои таълимӣ» («Баҳшида ба бистсолаи омузиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020 - 2040), Душанбе - 2020 с. 7 - 11 Душанбе – 2020
7. Прохоров Г.В., Леденев М.А., Колбеев В.В. Пакет символьных вычислений Maple V. М.: Петит, 1997.
8. Тарнавский Т. Maxima — алгебра и начала анализа // LinuxFormat, №11, 2006 (ЭВ)

Калидвожа: *матритса, амалҳо бо матритсаҳо, компютер, матритсаи транспониронидашуда, матритсаи баръакс, системаи компютерии математикӣ, минор, муайянкунандаи матритса, математика.*

Аннотация

ДЕЙСТВИЯ С МАТРИЦАМИ И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В КОМПЬЮТЕРНЫХ СИСТЕМАХ

Данная статья посвящена реализации операций с матрицами и их применению в компьютерной системе Maple. Следует отметить, что решение алгебраических задач занимает много времени. Основной целью статьи является сокращение времени обработки операций с матрицами посредством математической компьютерной системы Maple. Это основная цель статьи. Поэтому в статье мы описали операции с матрицами, определение знака матриц и их обработку.

Ключевые слова: матрица, операции с матрицами, компьютер, транспонированная матрица, обратная матрица, математическая компьютерная система, минор, определитель матрицы, математика.

Annotation

ACTIONS WITH MATRIXES AND THEIR APPLICATIONS IN COMPUTER SYSTEMS

This article is devoted to the implementation of operations with matrices and their application in the Maple computer system. It should be noted that solving algebraic problems takes a lot of time. The main purpose of the article is to reduce the processing time of operations with matrices by means of the mathematical computer system Maple. This is the main purpose of the article. Therefore, in the article we described operations with matrices, determining the sign of matrices and their processing.

Keywords: matrix, matrix operations, computer, transposed matrix, inverse matrix, mathematical computer system, minor, matrix determinant, mathematics.

Маълумот дарборан муаллиф: Ҳочиева Тухфа Аббосовна, магистранти соли дуюми факултети математика ва информатикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: н.Сино, 1 гузаргоҳ, кӯч. Раҳмон Набиев, хонаи 24, ҳуҷраи 3. Телефон: +992 905057658

Рохбари илмӣ: номзади илми педагогика, дотсент Наимов Н.М.

Сведения об авторе: Ходжиева Тухфа Аббосовна, магистрантка 2 курса факультета математики и информатики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес: п. Сино, 1 переезд, ул. Рахмона Набиева, квартира 24, комната 3. Телефон: +992 905057658

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Наимов Н.М.

About the author: Hojjeva Tuhfa Abbosovna, second-year graduate student of the Faculty of Mathematics and Informatics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Address: n. Sino, 1 crossing, str. Rahmon Nabiev, apartment 24, room 3. Phone: +992 905057658

Academic leader: candidate of pedagogic science, associate professor Naimov N.M.

**МАҲҲУМИ АСЛИИ ОБИЁРИКУНӢ ВА МАВҶЕИ ОН ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Обёри бештар дар минтақаҳои хушктари ҷануби кишвар паҳн шудааст, ки бе он кишоварзӣ амалан ғайриимкон аст. Он аксар вақт бо обдиҳӣ гузаронида мешавад, ки он тавассути сохтмони обанборҳо, каналҳо, чоҳҳо сурат мегирад ва барои таъмини об ба аҳолинишин, корхонаҳои саноатӣ, фермаҳои чорводорӣ ва ғайра равона карда шудааст.

Вобаста аз талабот, шароити обёрӣ, обёрӣ аз рӯи се хусусияти асосӣ тасниф карда мешавад: вақти амал, усули татбиқ ва ҳадафи обёрӣ.

Дар вақти амал обёрии мунтазам ва даврӣ ҷудо карда мешавад. Ҳангоми обёрии мунтазам об ба киштзорҳо сари вақт ва ба миқдори зарурӣ дода мешавад; бо обёрии даврӣ об ба замини обӣ як маротиба, масалан ҳангоми обҳезӣ дода мешавад.

Мувофиқи усули обёрӣ тақсимои об дар рӯи замин (обёрии рӯизаминӣ) дар баробари ҷӯякҳо, рахҳо ё обҳезии қитъаҳои алоҳида ҷудо карда мешавад; тақсимои об дар ҳаво бо истифода аз системаҳои обпошӣ (пошидан), тар кардани хок, растаниҳо ва қабати болоии ҳаво; обёрии зеризаминӣ бо роҳи ба зеризаминӣ об додан ба қубурҳо дар қабати 0, 4 – 0, 8 м аз сатҳи хок.

Обёрии обпошӣ – обёрии сунъӣ бо истифода аз обпошакҳо, ки дар он оби обёрӣ зери фишор дар шакли борон ба рӯи хок ва растаниҳо пошида мешавад. Ин усули маъмултарин барои об додани ҳама растаниҳои парваришшаванда, аз ҷумла боғҳо ва ниҳолхонаҳо мебошад.

Моҳияти обёрии зеризаминӣ дар он аст, ки оби ирригатсионӣ тавассути қабати рутубатдори хок дар ҷуқурии 40 – 80 см (сафолаки пайвандакҳои кушод ё қубурҳои сӯроҳ, инчунин дренажҳои молӣ) аз қабати поён ба қабати решаи хок ворид мешавад. Об ба намнокунандагон аз каналҳои кушодаи обёрӣ ё қубурҳои тақсимкунӣ бо фишор ё бе фишор дода мешавад. Вобаста ба хусусияти таъмини об ба намнокунандагон, системаҳои обёрии зеризаминӣ ба фишор, ҷозиба ва вакуум тақсим мешаванд.

Мувофиқи мақсадҳои худ, обёрӣ метавонад тарӣ, бордоркунанда ва махсус бошад. Бо ёрии обёрии намнок, режими зарурии нафӣ дар қабати решаи хок дар тӯли мавсими кишт барои ба даст овардани ҳосили баланди зироатҳои кишоварзӣ ташкил ва нигоҳ дошта мешавад. Обёрии нуриҳо ворид кардани моддаҳои ғизоӣ (нуриҳо) ё оксигенро дар якҷоягӣ бо оби обёрӣ дар бар мегирад. Барои намудҳои махсуси обёрӣ *оперателное* мебошанд бо оби ҳарорати баландтар аз хок гузаронида мешавад, ки дар мубориза бо шабнам таъсири судманд мерасонад ва мавсими киштро дароз мекунад; тозакунандаи хок, ки барои тоза кардани хок аз намакҳои ба растаниҳо зараровар, инчунин аз ҳашароти зараррасон ва касалиҳо пешбинӣ шудааст.

Барои татбиқи обёрӣ сохтани системаҳои обёрӣ – сохторҳои муҳандисӣ мураккаб (муҳандисӣ гидротехникӣ ва хидматрасонии), ки таъмин майдони обёрӣ. Манбаи обёрӣ ба массиви обёришаванда дар давоми тамоми мавсими кишт ба миқдори зарурӣ ва сифати лозима (дарёҳо, обҳои зеризаминӣ, обанборҳо, ҳавзҳо, обанборҳо) об медиҳад. Бо кӯмаки як истеъмоли об (сар) таркиб, об барои обёрӣ аст, ки аз манбаъ гирифта ва лалмӣ ба канали асосии. Ин канал ва шохаҳои он обро аз сохтори қабул ба дистрибуторҳои интиқол медиҳанд. Соҳаи беҳдошти замин ва обёрӣ яке аз соҳаи афзалиятноки иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки тавассути он амниятӣ озуқаворӣ ва шугли аҳоли таъмин карда мешавад.

Майдони умумии заминҳои қобили обёрӣ дар кишвар 1570 ҳазор гектар арзёбӣ карда шудааст. Аз ин миқдор ба ҳолати 1 январи соли 2018 масоҳати 757, 8 ҳазор гектарро заминҳои обӣ ташкил менамоянд, ки 289, 1 ҳазор гектари он тавассути пойгоҳҳои обкашӣ обёрӣ карда мешаванд. Хизматрасонии об дар масоҳати 542, 9 ҳазор гектар сурат гирифтааст. Барои обёри намудани заминҳои кишоварзӣ 26, 7 ҳазор километр шабакаҳои обёрӣ, нахрҳои магистралӣ ва 11, 4 ҳазор километр заҳбуру заҳматкашҳо, 7099 иншоотҳои гидротехникӣ, 390 адад пойгоҳҳои обкашӣ бо 1500 адад дастгоҳҳои обкашӣ ва 624, 67 км қубурҳои баландфишор, 505 адад чоҳҳои амудӣ, 169 адад дюкер, 110 адад акведук, 5455 адад нуқтаҳои тақсимои об, 3858 дидбонгоҳҳои гидрометрӣ хизмат мерасонанд.

Барои обёри намудани заминҳои доманакӯҳҳо 228 адад пойгоҳҳои обкашии силсилавӣ бо 922 адад дастгоҳҳои обкашӣ сохта шудааст, ки обро аз 2 то 7 зина бароварда 213, 2 ҳазор гектарзаминҳои кишоварзиро обёрӣ менамоянд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки нахрҳои магистралӣ, заҳбуру заҳматкашҳо, пойгоҳҳои обкашӣ ва

дигар иншоотҳои гидротехникӣ бинобар солҳои зиёд истифодашуданашон фарсуда гашта, ба таъмиру барқарорсозии мунтазам ниёз доранд. Аз он ҷумла аз 1500 адад дастгоҳҳои обкашӣ 1124 адади онҳо (75%) солҳои бароришашон 1958-1970 ва 252 адади онҳо (17%) соли бароришашон 1970 - 1986 буда, мӯҳлати техникии истифодабарии онҳо аз меъёри муайяншуда 2-4 маротиба гузаштааст. То имрӯз 124 адади онҳо (8%) таъмиру барқарор карда шудаанд. Барои ба пуррагӣ иваз намудани боқимонда дастгоҳҳои обкашӣ, муҳаррикҳои барқӣ ва бо оби обёрӣ таъмин намудани заминҳои кишоварзӣ зарур аст, ки 1274 адад дастгоҳҳои обкашӣ бо муҳаррикҳои барқӣ ва 620, 2 ҳазор метри тӯлонӣ қубурҳои баландфишор иваз карда шаванд, ки барои ин 6, 2 млрд сомонӣ маблағ зарур мебошад.

Тараққиёти бемайлони иқтисодиёт ва ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ - иҷтимоии ин ё он давлат, пеш аз ҳама, ба иқтидори потенциалии вай вобаста аст. Потенсиали истеҳсолии колхозу совхозҳо, ҷамъиятҳои сахҳомӣ, хоҷагиҳои деҳқонӣ ба ҷойгиршавии онҳо дар минтақаҳои махсусгардонии истеҳсолоти кишоварзӣ, ба миқдор, сифат ва таносуби захираҳои меҳнатӣ, масолеҳ, замину об, потенциали биологӣи растанӣ, чорво, дарахтҳои бисёрсола ва ғайраҳо вобаста аст. Барои ҳамин ҳам яке аз омилҳои аз бӯҳрони иқтисодӣ баровардани соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ин пеш аз ҳама оқилона истифода бурдани захираҳои мавҷудбудаи замин, об, қувваи қорӣ, фондҳои асоси ва гардон мебошад. Яке аз проблемаҳои муҳиме, ки дар назди комплекси агросаноатӣ истодааст, ин баланд бардоштани сатҳи мелиоративии заминҳои киштшаванда мебошад. Таҷрибаи қори бисёрноҳияву вилоятҳо нишон медиҳанд, ки сабаби дар сари вақт шудгор ва ё тамоман шудгор накардан, нуриҳои минералиро истифода набурдан, чандин солҳо нагузаронидани таъмири занбурҳо ба баландшавии дараҷаи обҳои зеризаминӣ ва шӯршавии замин мегардад. Танҳо зиёдшавии намак дар таркиби хок ҳосилнокии зироатро аз 15 то 50% паст мекунад. Тараққиёти босуръати кишоварзии Тоҷикистон дар давоми солҳои 1960 - 1990 ба дуруст қор кардани системаҳои мелиоративии он вобаста буд. Дар ин давра дар ҷунин ноҳияҳо ба монанди Ашт, Мастҷох, Ёвон, Ғозималик, Ҷилиқӯл, Башкент ва дигарҳо системаҳои нави мелиоративӣ сохта шуд, ки ба пешрафти иқтисодӣ ва зиёдшавии истеҳсоли кишоварзӣ мусоидат кард. Аммо аз сабаби дар сари вақт нагузаронидани таъмири системаи мелиоративӣ қисматҳои зиёди онҳо қор накарда истодаанд ва ҳоло зиёда аз 65% ин системаҳо ба таъмир ва аз навсозӣ мӯҳтоҷ аст. Ҳалли ин масъала на ба иҷоракор ва на ба хоҷагии деҳқонӣ вобаста аст, ҳалли ин масъала дар миқёси давлат бояд ҳал шавад.

Дар марҳилаи кунунии бӯҳрони иқтисодӣ, ки ҳамаи соҳаҳои кишоварзиро фаро гирифтааст, яке аз вазифаҳои муҳими барқарор намудани иқтисодиёт ва тараққиёти он, махсусан соҳаи кишоварзӣ, ин тезонидани ислоҳот дар ҳамаи звеноҳои комплекси агросаноатӣ ба шумор меравад. Пеш аз ҳама ислоҳот дар КАС бояд тақмилдиҳии ҳамаи намудҳои моликиятро таъмин карда, ба оқилона истифода бурдани замин, воситаҳои истеҳсолот, захираҳои истеҳсоливу молиявӣ, ба тезонидани тараққиёту барқароркунии соҳа ва зиёд намудани истеҳсолоти маҳсулот нигаронида шавад. Таҷрибаи бисёрсолаи мамлакатҳои дурру наздик (Хитой, Ҳиндустон, Япония) дар соҳи босуботи тараққиёти кишоварзӣ нишон дод, ки ба иқтисоди бозоргонӣ гузаштан, пеш аз ҳама ба гузаронидани ислоҳоти замин вобаста аст. Ислоҳоти замин дар навбати худ, ҳалли масъалаҳои гуногуни ҳуқуқӣ, иқтисодиву молиявӣ ва ташкилиро дарбар мегирад. Ба таври том ҳал шудани масъалаҳои номбаршуда ва бомувафакият гузаронидани ислоҳоти замин асоси барқароркунии ва пешрафти соҳаи кишоварзшуда метавонад. Давлат барои гузаронидани ислоҳоти пурра, пеш аз ҳама вазъияти иқтисодиву молиявии худро ба назар гирифта самти ислоҳоти заминро ба роҳ бояд монад.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ боиси тақмил ва инкишофи шаклҳои ташкилӣ - ҳуқуқии корхонаҳои кишоварзӣ дар комплекси агросаноатӣ гардид. Дар қатори шаклҳои анъанавии хоҷагидорӣ, яъне колхозу совхозҳо шаклҳои нави хоҷагидорӣ ба монанди иҷора, хоҷагиҳои деҳқонӣ, корхонаҳои коллективӣ ё муштарак, ҷамъиятҳои сахҳомӣ, ширкатҳо, кооперативҳо ва ғайраҳо пайдо ва инкишоф гардиданд, ки ин тақозои замон аст. Вале дар ҳама ҳолат аз нав ташкилкунӣ корхона ва ташкилотҳои кишоварзӣ бояд дар асоси принсипи озодии соҳибкории аграрӣ, ки қисми ҷудонашавандаи озодии фаъолияти хоҷагидорӣ ва соҳибқорӣ (моддаи 12 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон) ба шумор меравад, ба роҳ монда шавад. Ин дар навбати худ талаб менамояд, ки қонунгузории ба он мувофиқ қабул карда шуда, воситаҳои ҳуқуқии ба амалбарории онҳо тақмил дода шавад.

Тоҷикистон ҷумҳурии аграрӣ буда, барои қувват гирифтани мелиоратсия бисёр ниёз дорад. Бо роҳҳои мелиоратсия метавон аз заминҳои серҳосилу сарватҳои табиӣ хеш оқилона истифода барем, зеро мелиоратсия яке аз намудҳои муҳими истифодабарии сарватҳои табиӣ бо мақсади тағйир додани шароитҳои табиӣ барои беҳтар кардани фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ мебошад.

Тараққиёти истеҳсолоти кишоварзиро истифодаи нодурусти усулҳои обёрикунии заминҳо монеъ мешавад. Дар ин ҳолат ба назар гирифтани ва иҷро кардани чораҳои агротехникии хеле муҳим аст.

Адабиёт:

1. Атлас Таджикской ССР. Д. - М.: ГУГК, 1968. – 200 с.
2. Атласи географии Тоҷикистон. Душанбе: Агентии миллии кайҳонӣ, геодезӣ ва харитасозии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Тоҷиккоинот», 2004. – 32 с.
3. Бобокалонов Исомат. Асосҳои назарияи иқтисод/Васоити таълим. Душанбе. ҚММ «Паёми ошно», 2006. – 572 с.
4. Ильин И.А. Водные ресурсы Ферганской долины. Л.: Гидрометеиздат. 1959. – 248 с.
5. Кабутов М.К. География и иқтисодӣ ва иҷтимоии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Барои мактабҳои олии иқтисосҳои иқтисодӣ. Душанбе, 2005. – 208 с.
6. Коллектив авторов. Таджикистан. Природа и природные ресурсы. Душанбе, Дониш, 1982. – 602 с.
7. Мухаббатова Х.М. Природно - ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана. Монография. М.: Граница, 1999. – 335 с.
8. Мухаббатова Х.М., Рахимов М.Р. География Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 312 с.
9. Ходжаев М.Х. Водноэкологические проблемы Северного Таджикистана. М.: Россельхозакадемия, 1996. – 164 с.
10. Хоҷаев М.Х. Обҳои Тоҷикистон ва муаммоҳои баҳри Арал. Хучанд: Ношир, 2003. – 119 с.
11. Кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон//Кумитаи давлатии оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2009.

Калидвожаҳо: *Обёрӣ, усули обёрӣ, обёрӣи сунъӣ, обёрӣи зеризаминӣ, доманакӯҳҳо, ислоҳоти замин, пойгоҳҳои обкашӣ, қубурҳои баландфишор, иншоотҳои гидротехникии, наҳрҳои магистралӣ, заҳбурҳо, заминҳои обӣ.*

Аннотация

ИСХОДНАЯ КОНЦЕПЦИЯ ОРОШЕНИЯ И ЕГО РАСПОЛОЖЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Эта статья имеет полное значение и содержание в области ирригации и методов ее развития на границе Республики Таджикистан. Таджикистан - аграрная республика и есть особая потребность в усилении мелиорации земель, и этот вопрос рассматривается в данной работе.

Ключевые слова: *Орошение, метод орошения, искусственное орошение, подземное орошение, предгорья, земельная реформа, насосные станции, трубы высокого давления, гидротехнические сооружения, магистральные реки, стоки, орошаемые земли.*

Annotation

INITIAL CONCEPT OF IRRIGATION AND ITS LOCATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article has full meaning and content in the field of irrigation and methods of its development on the border of the Republic of Tajikistan. Tajikistan is an agrarian republic and there is a special need to strengthen land reclamation, and this issue is considered in this work.

Keywords: *Irrigation, irrigation method, artificial irrigation, underground irrigation, foothills, land reform, pumping stations, high - pressure pipes, hydraulic structures, main rivers, drains, irrigated lands.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Фахридинов Фазлиддин Ҷамолидинович, магистранти соли дуюми ихтисоси географияи факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, суроға: шаҳри Душанбе ноҳияи Шомансур кучаи Айнӣ 353. Тел.: +992 900576939

Рохбари илмӣ: н.и.г. Қаландаров А.А.

Сведения об авторе: Фахридинов Фазлиддин Ҷамолидинович, магистрант второго курса географического факультета ТГПУ имени Садриддина Айнӣ. адрес: г. Душанбе улица Айнӣ 353. Тел.: +992 900576939

Научный руководитель: дотсент: к.г.н. Каландаров А.А.

About the author: Fakhridinov Fazliddin Jamolidinovich, first year master faculty Geography TSPU the names of Sadriddin Ayni: address Dushanbe city, Ayni street 353. Phone number: +992 900576939

Маликов Зокир Зикируллоевич,
магистранти соли дуҷуми факултети биология

ТАҒЙИРЁБИИ ГОРМОНҲОИ ЧИНСИИ ЗАНОНА ҲАНГОМИ ҚАТЪШАВИИ ҲАЙЗБИНӢ

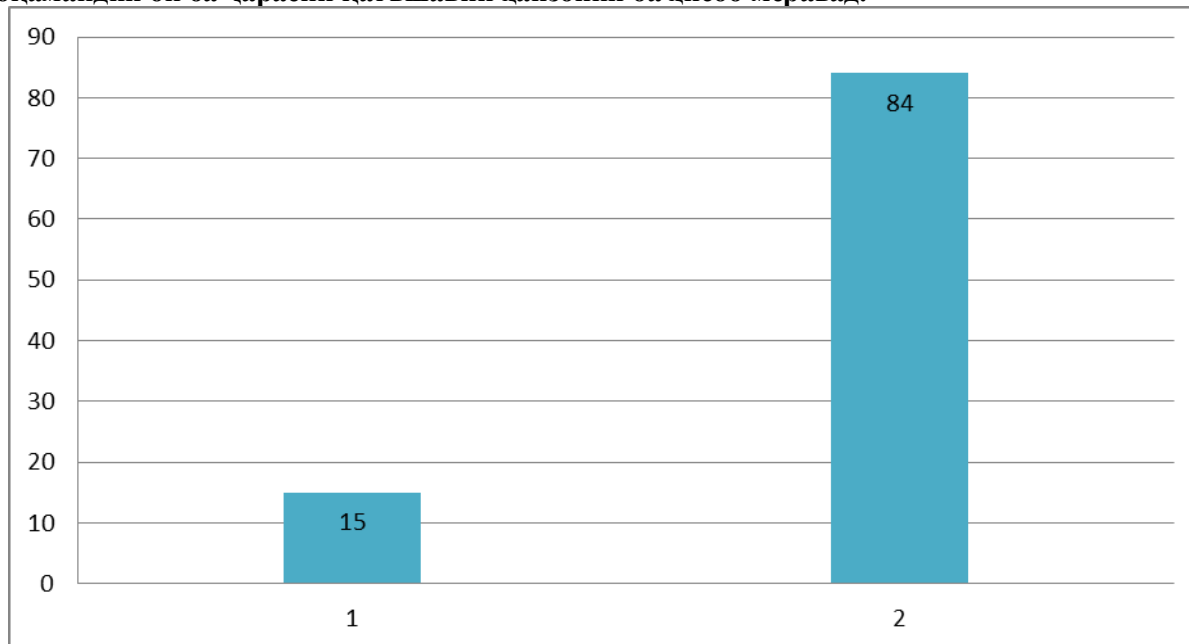
Дар 10 солаи аввали асри 21 проблемаи қатъшавии ҳайзбини аҳамияти махсус пайдо кард, зеро тағйирот дар сохтори синну соли аҳоли ва дарозшавии умри онҳо ба амал омад. Дар натиҷа, давомнокии қатъшавии ҳайзбинӣ дароз гардид. Дар алоқа бо ин давра таваҷҷӯҳи табибон оиди нигоҳдории саломатӣ зиёд гардид [1, 2].

Қатъшавии ҳайзбинӣ як раванди табиист ва аз нуқтаи назари биологӣ, ба марҳалаи нав гузаштани организми зан аст, ки мақсад аз он на ба интиқоли маводи ирсӣ, балки ғамхории пурра нисбати насл мебошад.

Давраи қатъшавии ҳайзбиниро барои организм ҳамчун як давраи мураккаби азнавсозӣ вобаста ба синну сол, пеш аз ҳама танзими нейрогуморалӣ, ки бо аз байн рафтани функсияи афзоиш алоқаманд аст. Тағйироти гуморалӣ дар давраи қатъшавии ҳайзбинӣ ба чунин равандҳо таъсир мерасонанд. Балансшудани сатҳи гормонҳои гонадотропӣ (гормони фоллекула фолликулунанда ва гормони лютеинӣ) ва паст шудани сатҳи эстроген. Дар давоми як соли баъдиқатъшавии ҳайзбинӣ, баланд шудани миқдори гормони фоллекула фолликулунанда якҷанд маротиба, гормони лютеини бошад - 3 маротиба, пас аз он каме кам мешавад» [4].

Ҳангоми қатъшавии ҳайзбинӣ, тағйирот дар синтези гормонҳои эстроген аз қатъ гардидани ҳосилшавии эстрадиол ва бартарии эстрон иборат аст. Эстрогенҳо ба бачадон, ғадудҳои ширӣ таъсири биологӣ расонида, ҳангоми норасоии ин гормонҳо дар давраи қатъшавии ҳайзбинӣ тағйироти патологӣ дар системаи пешоб ҳосилкунии масона, маҳбал, мушакҳои коси хурд, ҳуҷайраҳои мағзи сар, рағҳо ва дил, устухонҳо, пӯст, луобпардаи конъюнктива, ҳалқ, даҳон ва ғайра ба амал меояд. Сабаби рӯй додани чунин мушкилот алоқаи зичии гормонҳои тухмдон ва таъсири он ба тамоми узв ва бофтаҳо алоқаманд мебошад.

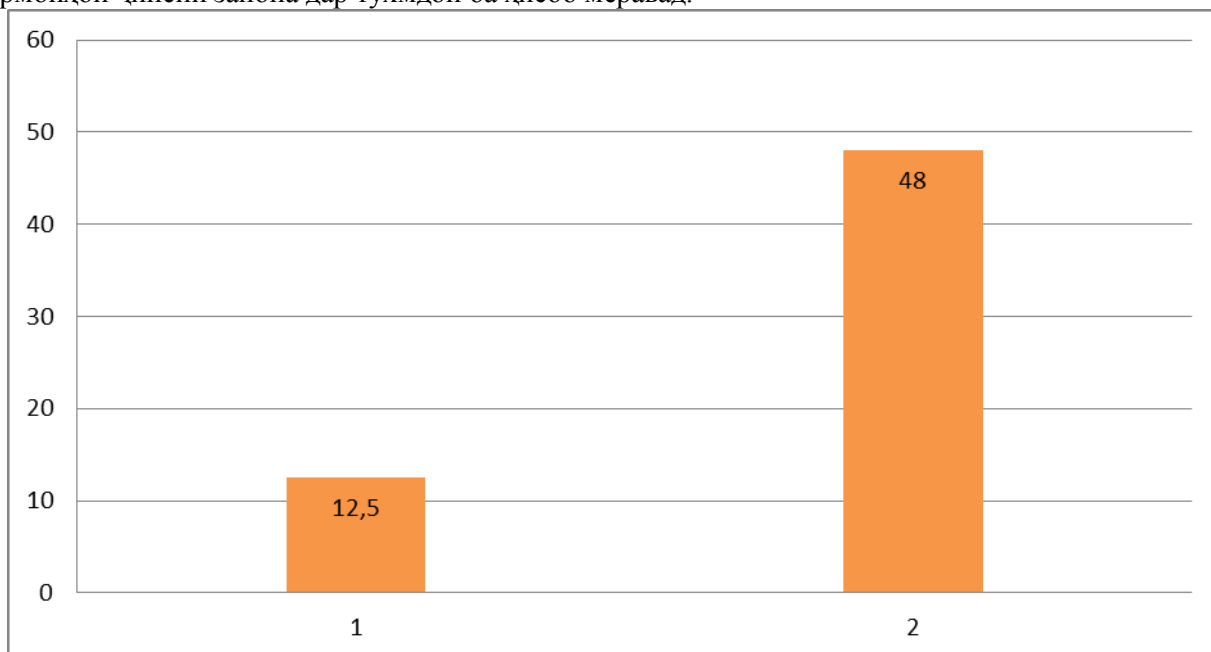
Мақсади асосии ин таҳқиқот омӯзиши тағйирёбии гормонҳои чинсии занона ва алоқамандии он ба ҷараёни қатъшавии ҳайзбинӣ ба ҳисоб меравад.

Расми 1. Миқдори гормони фоллекула фолликулунанда. 1 - занҳои дар зинаи балоғати ҷинсӣ қарор дошта. 2 - дар занҳои дучори қатъшавии ҳайзбинӣ қарор дошта.

Дар расми 1 миқдори гормони фоллекула фолликулунанда дарҷ гардидааст. Дар таркиби хуни занҳои солими дар зинаи афзоиш қарор дошта миқдори гормони фоллекула фолликулунанда ба ҳисоби миёна 15 ± 3 в/л - ро ташкил медиҳад. Ин гормон табиати пептиди дошта дар қисмати пеши гипофиз ҳосил мегардад. Гормони фоллекула фолликулунанда дар организми зан инкишофи фолликуларо то зинаи болиғшавӣ ва пухтарасии тухм танзим мекунанд. Ҳангоми қатъшавии ҳайзбинӣ дар таркиби хуни занҳо ба таври боварибахш зиёдшавии миқдори гормони фоллекулла фолликулунанда ба амал омада ба

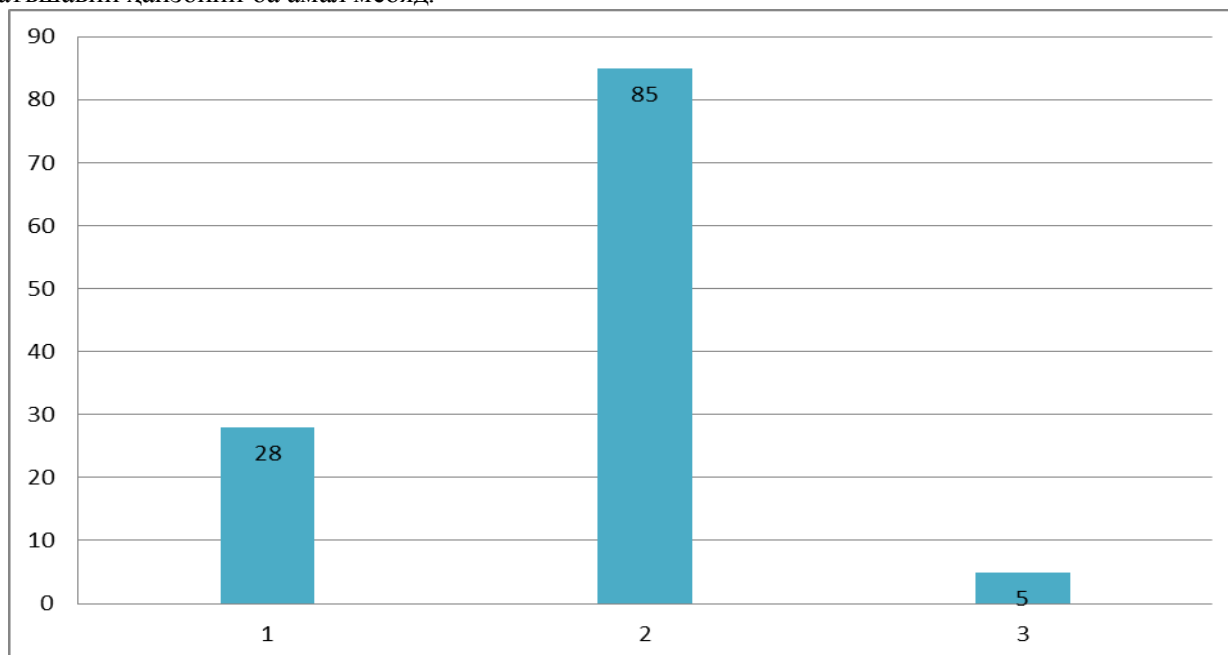
ҳисоби миёна 84 ± 8 в/л - ро ташкил медиҳад, ки нисбати занҳои солим 5, 6 маротиба зиёд гардидааст. Бо суръат зиёдшавии миқдори гормони фоллекула фаъолкунанда натиҷаи қатъи шудани ҳосилшавии гормонҳои ҷинсии занона дар тухмдон ба ҳисоб меравад.

Расми 2. Миқдори гормони лютеинӣ. 1 - занҳои дар зинаи балоғати ҷинсӣ қарор дошта. 2 - дар занҳои дучори қатъшавии ҳайзбинӣ қарор дошта.

Дар расми 2 миқдори гормони лютеини дарҷ гардидааст. Миқдори ин гормон дар таркиби хуни занҳои солим ба ҳисоби миёна $12,5 \pm 3$ в/л - ро ташкил медиҳад. Гормони лютеинӣ ҳам табиати пептиди дошта дар қисмати пеши гипофиз ҳосил мешавад, ин гормон ба ҳуҷайраҳои тухмдон ва таначаҳои зарди таъсири физиологии худро мерасонанд. Дар зери таъсири гормони лютеинӣ тухмпозиш тезонида шуда дар ҳуҷайраҳои тухмдон ҳосилшавии эстроген ва прогестерон бо суръат ба амал меояд. Ҳангоми қатъшавии ҳайзбинӣ миқдори ин гормон ҳам дар таркиби хун зиёд гардида ба ҳисоби миёна 48 ± 4 в/л - ро ташкил медиҳад, ки ин нисбати занҳои солим 3, 8 маротиба зиёдтар гардидааст.

Тағйироти боварибахши гормони лютеинӣ ҳангоми як қатор бемориҳо ба монанди вайроншавии фаъолияти гипофиз, безурётии аввалияи занҳо, суст шудани фаъолияти тухмдон ва қатъшавии ҳайзбинӣ ба амал меояд.

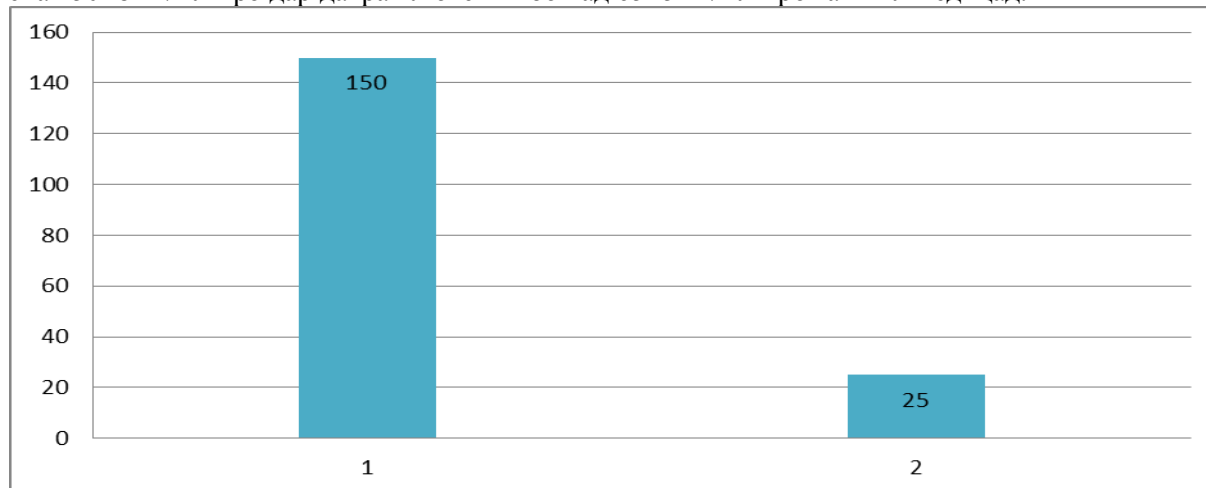

Расми 3. Миқдори ингибин 1 – миқдори ингибин дар давраи фоллекулавӣ. 2 - миқдори ингибин дар давраи лютеини. 3 - дар занҳои дучори қатъшавии ҳайзбинӣ қарор дошта.

Дар расми 3 миқдори ингибин дарҷ гардидааст. Ингибин яке аз моддаҳои фаъоли биологӣ буда табиати пептиди дошта вазни молекулавияш 32 ҳазорро ташкил намуда аз алфа ва бета субҳиссачаҳо иборат буда тавассути бандҳои дисулфиди ба якдигар пайваست мебошанд. Ингибин ҳам табиати гормони дошта дар организми занҳо дар ҳуҷайраҳои фоллекулаҳо ҳосил мегардад. Чи хеле, ки аз номи ин модда бар меояд ба хоричшавии гормони фоллекулла фаъолкунанда таъсири маҳдудкунанда расонида ба тухмдон ва наслдон таъсири паракрини мерасонад. Миқдори гормони ингибин вобаста ба давраҳои ҳайзбинӣ ба тағирот дучор мегардад. Дар зинаи фоллекулявӣ миқдори гормони ингибин ба ҳисоби миёна дар таркиби хуни занон 28 ± 3 пг/мл - ро ташкил намуда дар давраи лютеинӣ бошад ба 85 ± 8 пг/мл - мерасад. Миқдори ин гормон хусусан дар давраи ҳомиладорӣ бо суръат зиёд шуда аз 180 то 1200 пг/мл ташкил медиҳад. Сабаби босуръат зиёдшавии гормони ингибин дар давраи ҳомиладорӣ аз он иборат аст, ки он ба суръати инкишофи трофобластҳо таъсири мусбӣ мерасонад. Ҳангоми вайроншавии ҳомиладори пастшавии ин гормон дар таркиби хун мушоҳида мегардад. Дар тибби амали инчунин ингибинро барои муайян кардани саломатии ҷанин истифода мебаранд. Хуусусан бо суръат зиёдшавии ин гормон дар таркиби хуни занҳои ҳомила нишонаи дучоршавии ҷанин ба бемории дауна мебошад.

Дар занҳо бо мурури пиршави пастшавии консентратсияи ингибин дар таркиби хунашон ба мушоҳида мерасад. Аз натиҷаҳои бадаст омадаи мо маълум гардид, ки миқдори гормони ингибин дар таркиби хуни занҳои дучори қатъшавии ҳайзбинӣ ба ҳисоби миёна $5, 0 \pm 0$ пг/мл - ро ташкил медиҳад, ки нисбати занҳои солим аз 5 то 17 маротиба пастар гардидааст. Ба ақидаи як қатор олимони пастшавии миқдори гормони ингибин ба камшавии пухтарасии фолликулаҳо дар тухмдон вобаста буда дар натиҷа сабаби баландшавии гормони фолликула фаъолкунанда мегардад. Бинобарин аз рӯи баландшавии гормони фолликулла фаъолкунанда дар таркиби хунашон наздикшави қатъшавии давраи афзоиш ва фарорасии климаксро мушоҳида мекунем.

Дар расми 4 миқдори гормони эстрадиол дар таркиби хуни занҳо дарҷ гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада бар меояд миқдори гормони эстрадиол дар таркиби хуни занҳои дар зинаи балоғати ҷинсӣ қарор дошта ба таври давраӣ вобаста ба зинаҳои ҳайзбинӣ ба тағйирот дучор мегардад. Дар зинаи фоллекулявӣ миқдори ин гормон аз 5 то 53 пг/мл - ро дар давраи тухмпозиш ба ҳисоби миёна 150 ± 8 пг/мл - ро дар давраи лютеинӣ бошад 65 ± 5 пг/мл - ро ташкил медиҳад.

Расми 4. Миқдори гормони эстрадиол. 1 - занҳои дар зинаи балоғати ҷинсӣ қарор дошта. 2 - дар занҳои дучори қатъшавии ҳайзбинӣ қарор дошта.

Дар байни эстрогенҳо эстрадиол аз ҳама гормони фаъол ба ҳисоб меравад. Эстрон ва эстриол бошад аз эстрадиол ҳосил мегарданд. Дар организми зан эстрадиол дар ҳуҷайраҳои фолликулҳои тухмдон ҳосил мегардад. Дар зинаи лютеинӣ ин гормон дар ҷилди ҳуҷайраҳои фоллекулявӣ ҳосил мегардад. Ҳангоми фарорасии ҳомиладорӣ бошад эстрадиолро ҳамроҳак ҳосил мекунанд. Аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, ки дар занҳое, ки дучори қатъшавии ҳайзбинӣ гардидаанд ба ҳисоби миёна миқдори эстрадиол 25 ± 3 пг/мл - ро ташкил медиҳад, ки нисбати занҳои ҷавон 6 маротиба пастар мебошад. Аз таҳлили адабиётҳои мавҷуда бар меояд, ки дар занҳои дучори қатъшавии ҳайзбинӣ ҷои синтези эстрогенҳо қисмати қишрии ғадуди болои гурда буда ва бофтаи ҷарбуи канори ба ҳисоб меравад. Дар ин гурӯҳи занҳо дар баробари пастшавии миқдори гормони эстрадиол нисбатан каме зиёдшавии эстрон ба мушоҳида мерасад.

Ҳамин тариқ, дар таркиби организми занҳои дучори қатъшавии ҳайзбинӣ дар заминаи паст шудани фаъолияти гормонҳосилкунии тухмдон бо суръат ҳосилшавии гормони фолликула

фаъолкунанда ва лютеинӣ ба амал омада миқдори гормони ингибин ва эстрадиол ба таври боварибахш кам мегарданд. Дар заминаи тағйироти боварибахши гуморалӣ як қатор тағйиротҳо дар организми занҳо ба монанди фишорбаландии шараёни, диабети қанди типи дуюм, тағйирот дар рафтори равонии онҳо ва инчунин тағйиротҳои зиёд дар узвҳои ҷинсии занҳо ба амал меояд. Ба ақидаи як қатор олимони пастшавии миқдори гормони ингибин ба камшавии пухтарасии фолликулаҳо дар тухмдон вобаста буда дар натиҷа сабаби баландшавии гормони фолликула фаъолкунанда мегардад. Бинобарин аз рӯи баландшавии гормони фолликула фаъолкунанда дар таркиби хунашон наздикшави қатъшавии давраи афзоиш ва фарорасии климаксро мушоҳида мекунем.

Адабиёт:

1. Армашевская О.В. Возрастные особенности здоровья женщин во время перименопаузы - и постменопаузы // Успехи геронтологии. - 2017. - Т. 30. №3. - С. 363 - 367
2. Балан В.Е. Особенности терапии нарушений мочеиспускания у женщин в климактерии // Российский вестник акушера - гинеколога. - 2015. - Т. 15. - №3. - С.29 - 34. V Международная (75 Всероссийская) научно - практическая конференция «Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения» 202.
3. Вернер Н.А. Перименопауза и климактерический период как социальный и медицинский феномен: обзор литературы / Н.А. Вернер // Научный руководитель. - 2017. №4 (22). - С.62 - 70.
4. Суханова А.А. Современные аспекты ведения женщин в климактерический период // Здоровье женщины. - 2016. - № 5 (111). - С. 130.
5. Чучалина Л.Ю. Особенности состояния здоровья женщин зрелого возраста // Современные проблемы науки и образования. - 2017. №1. - 57 с.

Калидвожаҳо: қатъшавии ҳайзбинӣ, гормонҳои ҷинсӣ, гормони фолликула фаъолкунанда, гормони лютеинӣ, ингибин, эстрадиол.

Аннотация

ИЗМЕНЕНИЯ ЖЕНСКИХ ПОЛОВЫХ ГОРМОНОВ В ПЕРИОД МЕНОПАУЗЫ

Таким путем уменьшается количество гормонов ингибина и эстрадиола в организме женщин, находящихся в климактерическом периоде, за счет снижения продукции гормонов яичников с быстрой выработкой фолликулостимулирующего гормона и лютеина. На фоне убедительных гуморальных изменений в организме женщин происходит ряд изменений, таких как повышенное артериальное давление, сахарный диабет 2 типа, изменения их психического поведения, а также многочисленные изменения женских половых органов. По мнению ученых снижение количества гормона ингибина связано с уменьшением созревания фолликулов в яичнике и, как следствие, становится причиной повышения фолликулаактивирующего гормона. Поэтому из-за повышения в их крови фолликулостимулирующего гормона мы наблюдаем приближающееся окончание периода роста и наступление климакса.

Ключевые слова: менопауза, половые гормоны, фолликулостимулирующий гормон, лютеинизирующий гормон, ингибин, эстрадиол.

Annotation

CHANGES IN FEMALE SEX HORMONES DURING MENOPAUSE

In this way, the amount of the hormones inhibin and estradiol in the body of women in menopause decreases by reducing the production of ovarian hormones with the rapid production of follicle - stimulating hormone and lutein. Against the backdrop of convincing humoral changes in the body of women, a number of changes occur, such as high blood pressure, type 2 diabetes, changes in their mental behavior, as well as numerous changes in the female genital organs. According to scientists, a decrease in the amount of the hormone inhibit is associated with a decrease in the maturation of follicles in the ovary and, as a result, causes an increase in follicle - activating hormone. Therefore, due to the increase in follicle - stimulating hormone in their blood, we are seeing the approaching end of the growth period and the onset of menopause.

Key words: menopause, sex hormones, follicle - stimulating hormone, luteinizing hormone, inhibin, estradiol.

Маълумот дар бораи муаллиф: Маликов Зокир Зикируллоевич, магистранти соли дуюми факултети биологияи Донишгоҳи давлати омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: +992884148080

Рохбари илмӣ: н.и.б. Шамсуддинов Ш.

Сведения об авторе: Маликов Зокир Зикируллоевич, магистрант второго курса биологического факультета Таджикского государственного университета имени Садриддина Айни. Тел: +992884148080

Научный руководитель: к.б.н. Шамсуддинов Ш.

About the author: Malikov Zokir Zikirulloevich, second - course master's student, Faculty of Biology, Tajik State University named after Sadriddin Aini. Phone: +992884148080

Scientific adviser: c.b.s. Shamsuddinov Sh.

Бердиева Нилуфар Давлатовна,
магистранти соли дуҷуми факултети биология

ОМИЛҲОИ ХАВФ ДАР НОРАСОИИ ВИТАМИНИ В12 ВА ОҚИБАТҲОИ ОН

Витамины В12 аз номи умумии чор пайвастиҳои аз ҷиҳати биологӣ ғайри дорои кобальт мебошад. Шакли маъмултарини витамини В12, ки дар он ба организм ворид мешавад, сианокобаламин, камтар гидрокобаламин мебошад; дар организм ин шаклҳо ба метилкобаламин ва 5 - дезоксиаденозилкобаламин табдил меёбанд, ки дар процессҳои биологӣ иштирок мекунанд [1, 2, 3, 5, 6]. Микдори тавсияшудаи ҳаррӯзаи витамини В12 2, 4 мкг, барои занони ҳомиладор 3, 5 мкг аст [4]. Дар захираи бадан витамини В12 2—5 мг буда, муҳлати тамомшавии онҳо 2—5 сол аст.

Бори аввал имконияти принтсипиалии табobati бемории Аддисон - Бирмерро Майне ва Мерфи бо истифодаи ҷигари хом нишон доданд. Боиси самарабахшии ҷигари хом мавҷуд будани витамини В12 дар он ва ба омили дохили вобаста будани он аст. Дар вақти ҳозира усули патогенези табobati камхунии хавфнок, ки он аз тариқи ғайри дахону маъъад ба бадани бемор ворид намудани витамини В12 иборат мебошад, қариб дар ҳамаи ҳолатҳо самара мебахшад.

Чораҳои муолиҷаи бемории Аддисон - Бирмер аз табobati бемории шадид ва муолиҷаи мададрасон ҳангоми беҳбудии муваққати иборатанд.

Ҳангоми шиддат ёфтани **бемории витамини В12** - ро бо сузан ба мушаки бемор ба андозаи 200 - 400 мкг [1], ҳар рӯз дар давоми 4 - 6 ҳафта то фаро расидани давраи беҳбудии муваққатии гематологӣ ворид менамоянд. Баъд ҳарҳафта дар давоми ду моҳ ва пас аз он ду маротиба дар ҳар моҳ дар муддати ним сол ба андозаи 400 - 500 мкг ба бемор бо сузан дору гузаронида мешавад, ки ба бемор қувват диҳад. Пас аз он ҳар сол дар давоми се ҳафта рӯз дар миён 400 мкг дору гузаронида профилактика кардани бемор лозим доништа шудааст. Ҳангоми равшан аён шудани камхунии ва нишонаҳои хавфноки ҳолати беҳуши ба микдори 500 - 1000 мкг аз варид (вена) - и бемор ворид намудани витамини В12 фармуда шудааст. Ҳангоми мавҷуд будани нишонаҳои миелози танобаки манигузар витамини В12 - ро ба микдори 500 - 1000 мкг ҳар рӯз дар зарфи 10 руз ва баъди он 1 - 2 бор дар як ҳафта то нест шудани нишонаҳои неврологи ба бадани бемор мегузаронанд. Муолиҷаи миелози танобаки манигузар бо витамини В12 ба ҳисоби миёна ду моҳ давом мекунад. Микдори корбасти дору 1000 - 2000 мкг [2].

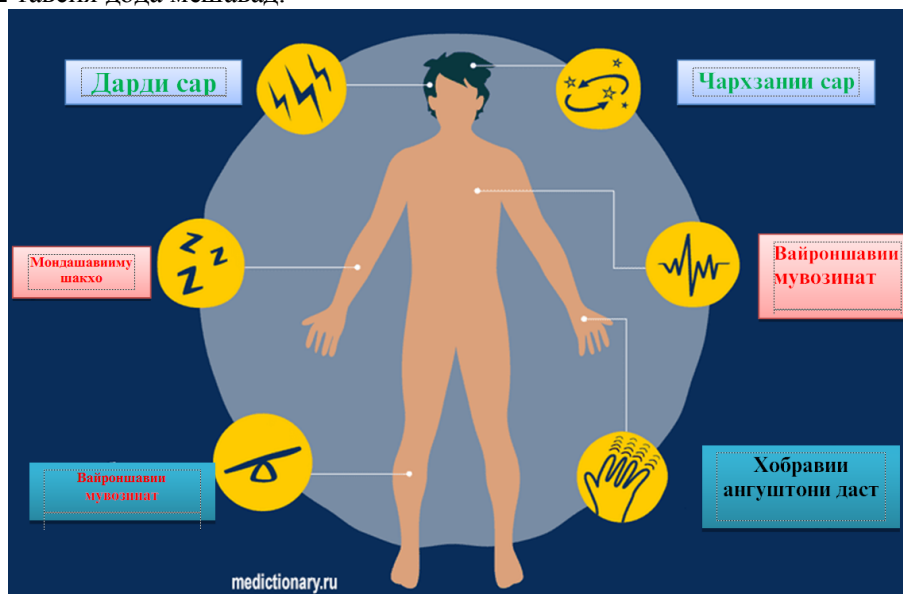
Таблитсаи 1.1. Нишонаҳои асосии ташҳиси дифференсиалии камхунӣ.

Камхуни	Нишондиҳандаи ранг	Микдори ретикулотситҳо	Микдори зардоб
Камхунии ҳодис аз норасоии оҳан	1	Дар ҳадди эътидол	Кам
Камхунии вобаста ба ҳалалёбии синтези моддаи рангдиҳандаи хун	1	-----	Зиёд
Камхунии гемолизи	1, ҳангоми талассемия	зиёд	Муътадил аст ё дар ҳадди эътидол афзудааст
Камхуни аз норасоии В 12 ва фолий	1	кам	-----
Камхуни аз насабзидан ё ниҳоят суст сабзидани фтаю узвҳои бадан	1	кам	-----

Меъёрҳои беҳбудии муваққатии гематологӣ гирифтронии бемории Аддисон - Бирмер чунинанд: афзоиши микдори ретикулотситҳо, аз шакли мегалобласти ба шакли нормобласти гузаштани ҳунофари. Дар рӯзҳои 5 - 6 - уми табobat баланд шудани дараҷаи ретикулотситҳо яке аз меъёрҳои пешакии самара бахшидани муолиҷа бо витамини В 12 мебошад ва аз фаро расидани давраи беҳбудии муваққати хабар медиҳад. Фоизи гемоглобин назар ба микдори эритроцитҳо сусттар меафзояд ва аз ин сабаб нишондиҳандаи ранг одатан, дар давраи беҳбудии муваққати паст

мешавад. Корбасти кислотаи фолий барои муолиҷаи беморони камхунии ҳодис аз норасоии витамини B12 фармуда нашудааст. Кислотаи фолийро танҳо барои табобати бемороне бояд истифода бурд, ки дар тани онҳо ин кислота намерасад (камхунии мегалобластии занони ҳомила, майпарастон, шахсони бо доруҳои зидди ташан нуҷ муддати дароз табобат шудаги). Микдори корбасти кислотаи фолий дар як шабонаруз 5 - 15 мг аст. Доруҳои аз чигар тайёркарда (кампелон, антианемин) дар вақти ҳозира аҳамияти таърихи касб кардаанд. Корбасти онҳо бинобар зарар доштан ва номумкинии аниқ кардани микдори B12 маҳдуд гардонида шудааст.

Хунгузарони ба шахси гирифтори бемории Аддисон - Бирмер [3] бояд дар асоси нишондиҳандаҳои ҳаёти ҳангоми мавҷуд будани нишонаҳои қабл аз беҳуши ё ҳолати беҳуши ва якбора ҳалалдор шудани гардиши хун сурат мегирад. Массай эритроцитро 250 - 300 мл ба охираги дар давоми 4 - 5 соат гузаронидан афзал аст. Дар як давр одатан 5 - 6 маротиба хун мегузаронанд. Ҳангоми вуҷуд доштани нишонаҳои аёнии неврологи ҳар рӯз ба андозаи 1 - 2 мл истифода бурдани витамини B 12 тавсия дода мешавад.

Муолиҷаи шаклҳои дигари камхунии мегалобластии низ аз рӯи принтсипҳои муолиҷаи бемории Аддисон - Бирмер бо тшхисти махсус (парҳез аз ангиштобҳо ҳангоми сиру, резондани кирмҳои меъдаву рӯдаву чигар ва ғ.) гузаронида мешавад. Ҳолати бемор танҳо дар вақти муолиҷа накардан метавонад бад шавад. Табобати ҳозиразамон ва пешгирии такрорёбии бемори рафти онро таъғир додааст ва имкон медиҳад, ки қобилияти меҳнати беморон ҳифз карда шавад.

Нишонаҳои норасоӣ витамини 12 дар организми одам.

Адабиёт:

1. Combs G. Vitamin B12 in The Vitamins. – New York, 1992.
2. Herbert V., Das K. Vitamin B12 in Modern Nutrition in Health and Disease. – Baltimore, 1994.
3. Herbert V. Vitamin B12 in Present Knowledge in Nutrition. – Washington, 1996.
4. Office of Dietary Supplements. National Institutes of Health. Dietary Supplement Fact Sheet: Vitamin B12 – Date of access: 5.26.2010. – Mode of access: <http://ods.od.nih.gov/factsheets/vitaminb12>
5. Tucker K.L., et al. // Am. J. Clin. Nutr. – 2000. – Vol.71. – P.514–522.
6. Zittoun J., Zittoun R. // Sem. Hematol. – 1999. – Vol.36. – P.35–46.

Калидвожаҳо: витамини B12, гиповитаминоз, камхунӣ, вайроншавии маърифат ва ғайра.

Аннотация

ФАКТОРЫ РИСКА РАЗВИТИЯ ДЕФИЦИТА ВИТАМИНА В12 И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ

В этой статье рассматривается изучение «Факторы риска развития дефицита витамина В12 и его последствия». Авторы отмечают, что дефицит витамина В12 встречается гораздо чаще, чем это представлялось ранее и не является синонимом термина «анемия». Основными причинами дефицита витамина В12 являются нарушение его всасывания в ЖКТ, пернициозная анемия, послеоперационная мальабсорбция и нехватка его в потребляемой пище. Дефицит витамина В12 наиболее вероятен у пожилых людей, при наличии хронических заболеваний органов пищеварения, после хирургических вмешательств (резекции желудка, подвздошной кишки, холецистэктомии), на фоне вегетарианской диеты, при длительном применении некоторых лекарств (ингибиторов протонного насоса, блокаторов H₂ - рецепторов, метформина). Однако во многих случаях причина дефицита витамина В12 остается неизвестна. Наиболее удобным для пациента и, одновременно, эффективным путем поддержания надлежащего уровня этого витамина в организме является пероральное назначение препаратов витамина В12.

Ключевые слова: витамин В12, гиповитаминоз, анемия, когнитивные нарушения и так далее.

Annotation

RISK FACTORS FOR THE DEVELOPMENT OF VITAMIN B12 DEFICIENCY AND ITS CONSEQUENCES

This article discusses the study of «risk factors for the development of vitamin B12 deficiency and its consequences.» The authors note that the deficiency of vitamin B12 is much more common than before and is not a synonym for the term «anemia». The main causes of vitamin B12 deficiency are a violation of its absorption in the digestive tract, pernicious anemia, postoperative malabsorption and its lack of food consumed. Vitamin B12 deficiency is most likely in older people, in the presence of chronic diseases of the digestive system, after surgical interventions (stomach resection, ileum, cholecystectomy), against the background of a vegetarian diet, with prolonged use of some drugs (proton pump inhibitors, H₂ - receptor blockers, metformin). However, in many cases, the cause of vitamin B12 deficiency remains unknown. The most convenient for the patient and, at the same time, an effective way to maintain the proper level of this vitamin in the body is the oral prescription of vitamin B12 drugs.

Keywords: Vitamin B12, hypovitaminosis, anemia, cognitive disorders and so on.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бердиева Нилуфар Давлатовна, магистранти соли дууми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни ба ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе ноҳияи И. Сино кучаи С. Шерозӣ дом №15/1 кв. №5. Тел.: 000051498

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об автора: Бердиева Нилуфар Давлатовна, магистрантка второго курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айнӣ по специальности биология 1 – 02 04 01. Адрес: город Душанбе - район местного управления Сино, ул. Сино, С. Шероз дома №15/1 кв. 5. Телефон: 000051498

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

About the author: Berdieva Nilufar Davlatovna, 2st year master of biological faculty of the Tajik State University named after Sadrididdin Aini with a degree in biology 1 – 02 04 01. Address: Dushanbe city - Sino Local Government Area, Sino street, Sherov of one house No. 15/1 sq. m. 5. Phone: 000051498

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.

ТАҒЙИРЁБИИ ЛЕЙКОСИТҲО ВОБАСТА БА СИННУ СОЛ

Лейкоситҳо ҳучайраҳои сафеди хун буда дар мағзи сурхи устухон ва гиреҳҳои лимфатики ҳосил мегарданд. Вазифаи асосии лейкоситҳо муҳофизати организм аз ҷисмҳои бегона мебошад. Фаъолияти муҳофизатии лейкоситҳо тавассути чунин роҳҳо амали мегардад. Роҳи аз ҳама қадимтарини муҳофизати организм фагоситоз ба ҳисоб меравад. Ин механизми муҳофизати дар давраи аввали пайдоиши ҳаёт пайдо гардида то замони ҳозира боқӣ мондааст. Дар байни лейкоситҳо фаъолияти фагоситари барои нейтрофилҳо, эозинофилҳо, базофилҳо ва моноцитҳо хос мебошад. Фагоситоз роҳи ғайри махсуси муҳофизати буда хати аввали мубориза бар зидди бактерияҳои касалиангез ҳисобида мешавад [1, 3, 2, 3].

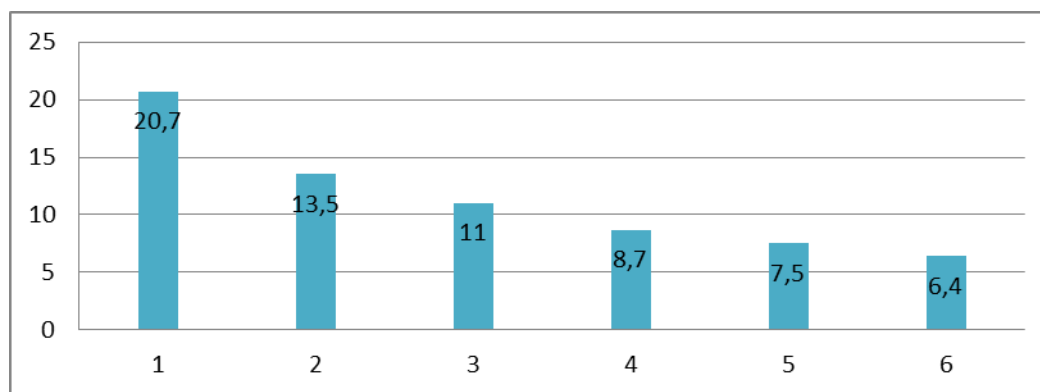
Механизми дуҷуми муҳофизатии организм тавассути лейкоситҳо аз он иборат аст, ки ҳучайраҳои сафедӣ хун асоси иммунитети ҳуморалӣ ва иммунитети ҳучайравиро ташкил медиҳанд. Ҷи хеле, ки ба ҳамагон маълум аст ҳучайраҳои асосии асоси системаи иммуниро лимфоситҳо ташкил медиҳанд. Лимфоситҳо ба лейкоситҳои бе дона таалуқ дошта дар гиреҳҳои лимфатики, испурҷ ва тимус ҳосил шуда дар таркиби хуни одамони солим аз 25 то 35% - и ҳаҷми умумии лейкоситҳоро ташкил медиҳанд. Аз рӯи фаъолияти физиологии худ лимфоситҳо ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд. Гурӯҳи аввал лимфоситҳое мебошанд, ки тафриқашавии онҳо дар ғадуди тимус ба амал меояд. Миқдори Т - лимфоситҳо дар таркиби хуни канори аз 58 то 76% - ро ташкил медиҳанд. Т - лимфоситҳои болиғ дар ҷараёни ҷавоби иммунитети ҳучайравӣ иштирок намуда назорати иммунологиро нисбати антигенҳои бегона дар организм иҷро мекунанд [4, 5]. Гурӯҳи дуюмро В - лимфоситҳо ташкил мекунанд. Дар таркиби хуни одамони болиғ миқдори В - лимфоситҳо аз 8 то 19% - ро ташкил медиҳанд. В - лимфоситҳо ҳучайраҳое мебошанд, ки дар мағзи сурхи устухон ҳосил гардида тафриқашавии минбаъдаи онҳо дар парандагон дар ҳалтаи Фабритсиа, дар ҳайвонҳои ширхур бошад дар испурҷ ва мағзи сурхи устухон ба амал меояд. Одатан В - лимфоситҳо дар узвҳои канории системаи иммуни ҳаракат намуда дар таркиби ин узвҳо аз 15 то 20% - ро ташкил медиҳанд. В - лимфоситҳо ҳучайраҳое мебошанд, ки ҳангоми тафриқашавии онҳо ҳучайраҳои плазматикӣ ҳосил мегарданд. Ҳучайраҳои плазматикӣ бошад тавассути ҳосил кардани сафедаҳои муҳофизатии - иммуноглобулинҳо асоси иммунитети ҳуморалиро ташкил медиҳанд [6, 7].

Лейкоситҳо бевосита дар мубодилаи гистамин иштирок менамоянд. Гистамин яке аз моддаҳои фаъоли биологӣ буда ба гурӯҳи аминҳои биогени таалуқ дорад. Ин моддаи фаъоли биологӣ асосан дар таркиби лейкоситҳои базофилӣ ва ҳучайраҳои абрӣ во меҳурад. Дар организми одам гистамин дар ҷараёни кандашавии гурӯҳи карбооксилӣ аз гистидин ҳосил мегардад. Гистамин ба гурӯҳи медиаторҳои илтиҳобӣ таалуқ дошта ба рағҳои хунгард таъсири васеъкунонида расонида гузарониши девори мӯйрағҳоро пурзӯр намуда кашишхурии мушакҳои суфтаре ба амал оварда фишори шараёнро паст мекунад ба ғадудҳои пардаи луоби таъсири пурқуват расонида шираи меъдаи аз тезоби гидроген бой ҳосил мегардад. Дар организми одам гистамин дар пайвастагӣ бо сафедаҳо мавҷуд мебошад. Аз меъёр зиёд ҷаъмшавии гистамин сабаби пайдоиши равандҳои патологӣ мегардад. Ферменти асосие, ки гистаминро вайрон мекунад гистаминаза ном дорад. Ин фермент бо миқдори зиёд дар таркиби лейкоситҳои эозинофили мавҷуд буда бо суръати ин моддаро вайрон мекунад [8, 9].

Миқдори лейкоситҳо дар таркиби хуни канори яке аз нишондодҳои муҳимтарини ташҳиси дар тибби амали ба ҳисоб меравад. Миқдори лейкоситҳо дар таркиби хун аз суръати гузариши онҳо аз мағзи сурхи устухон ва аз суръати гузариши ин ҳучайраҳо ба бофтаҳо вобаста мебошад. зиёдшавии миқдори лейкоситҳо дар таркиби хуни канори лейкоситоз ном дошта аз бисёр омилҳо вобастаги дорад.

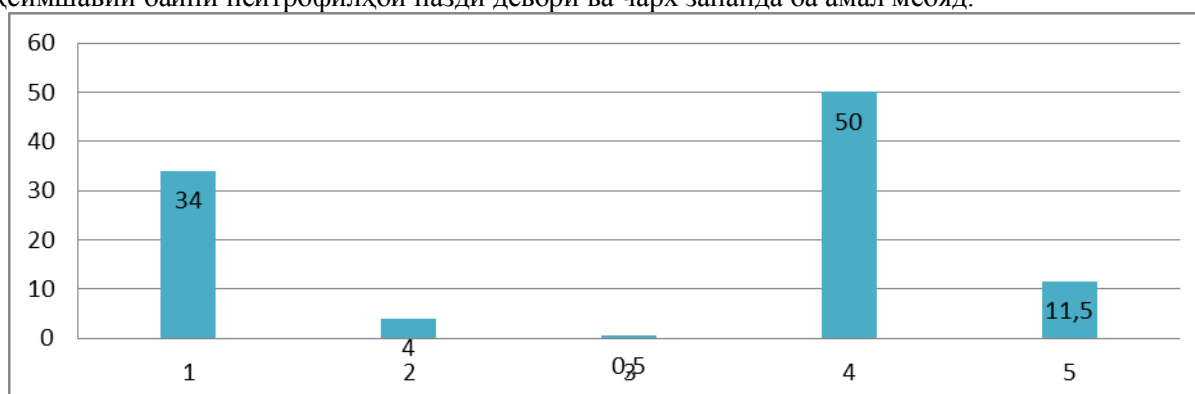
Мақсади асосии ин таҳқиқот омузиши тағйирёбии миқдори лейкоситҳо вобаста ба синну сол ба ҳисоб меравад.

Мавод ва усулҳои таҳлил - барои гузаронидани ин таҳқиқот 30 нафар кӯдакони синну соли гуногун ва 50 нафар одамони болиғ, ки ба муассисаи давлатии пажухишгоҳи гастроэнтерология муроҷиат намуда буданд, зеро санҷиши мо қарор доштанд. Ташҳиси беморон дар асоси таҳлилҳои вирусологи, клиникӣ ва инструментали гузаронида шуд. Таҳлили умумии хун тавассути анализатори гематологии маркаи микрос - 20+ ва формулаи лейкоситари бошад тавассути рангкуни бо усули Романовски ва микроскопи равшани гузаронида шуд.

Расми 1. Микдори лейкоцитҳо дар таркиби хуни канори: 1 - кӯдакони 1 рӯза. 2 - кӯдакони 1 моҳа. 3 - кӯдакони 3 сола. 4 - кӯдакони 4 сола. 5 - одамони 21 сола. 6 - одамони болиғ.

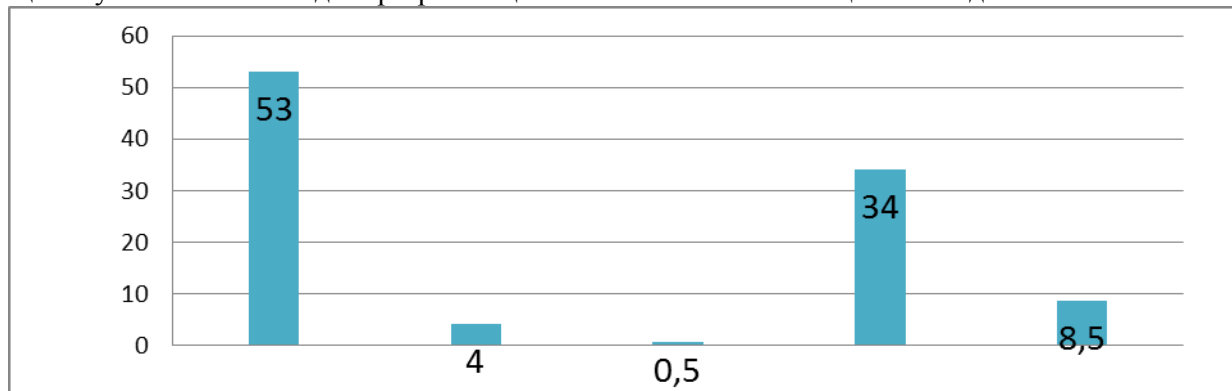
Чи хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 1 дарҷ гардида бар меояд микдори лейкоцитҳо вобаста ба синну сол тағйирёбанда мебошад. Дар таркиби хуни канории кӯдакони 1 рӯза микдори умумии лейкоцитҳо дар байни гурӯҳҳои омехташаванда аз ҳама зиёдтар буда ба ҳисоби миёна $20,7 \pm 5$ ҳазорро дар 1 мм³ ташкил медиҳанд. Дар кӯдакони навзоддар баробари зиёдшавии микдори лейкоцитҳо инчунин мустақиман зиёдшавии микдори эритроцитҳо ва концентратсияи гемоглобин ба мушоҳида мерасад. Ба ақидаи як қатор олимон [8, 9] зиёдшавии микдори ҳуҷайраҳои хун дар кӯдакони навзод аз норасоии оксиген ҳангоми дар дохили батни модар мавҷуд будани ҷанин вобаста мебошад. Нишондодҳои сурхи хун дар кӯдакони 2 - 3 моҳа ба меъёри муқаррарии худ мерасанд. Дар таркиби хуни кӯдакони 1 моҳа бошад оҳиста оҳиста камшавии микдори лейкоцитҳо ба амал омада ба ҳисоби миёна $13,5 \pm 3$ ҳазорро дар 1 мм³ ташкил медиҳад. Бо мурури калоншавии кӯдакони микдори лейкоцитҳо дар таркиби хуни канори боз ҳам ба камшавӣ дучор мегардад. Дар таркиби хуни канории кӯдакони 3 сола ба ҳисоби миёна микдори умумии лейкоцитҳо $11,0 \pm 2$ ҳазорро дар 1 мм³ ташкил намуд. Ин нишондод дар таркиби хуни кӯдакони 4 сола бошад ба $8,7 \pm 2$ ҳазорро дар 1 мм³ баробар мебошад. Ин нишондодмуддати тӯлони бе тағйир буда авонони 18 - 20 сола микдори умумии лейкоцитҳо ба $7,5 \pm 2$ ҳазорро дар 1 мм³ баробар мебошад. Дар таркиби хуни одамони болиғ, ки синну солшон аз 30 то 50 - ро дар бар мегирад микдори умумии лейкоцитҳо дар таркиби хуни канори ба ҳисоби миёна $6,4 \pm 2$ ҳазорро дар 1 мм³ ташкил намуда оҳиста оҳиста бо гузаштани синну сол камшавии ҳуҷайраҳои сафеди хун ба мушоҳида мерасад. Қисми зиёди микдори лейкоцитҳоро нейтрофилҳо ташкил медиҳанд. Нейтрофилҳо аз зинаи миелобласт то баҳуҷайраи болиғ расидан дар мағзи сурхи устухон аз 10 т 14 рӯзро дар бар мегирад. Дар мағзи сурхи устухон бошад нейтрофилҳои ҷӯбча ва сегмент ядро аз 3 то 5 шабонарӯз боки мемонанд. Дар давоми ин муҳлат нейтрофилҳо пурра ба балоғат расида қобилияти функционалии онҳо якҷанд маротиба пурзӯртар мегардад. Нейтрофилҳои дар мағзи сурхи устухон мавҷуд буда захираи беҳамтои организм буда ҳангоми ба амал омадани равандҳои илтиҳоби ва сирояти бо суръат ба хуни канори партофта мешаванд. Нейтрофилҳои дар хуни канори ҷарх зананда ба ду гурӯҳ ҷудо мегарданд. Гурӯҳи якум нейтрофилҳое мебошанд, ки дар таркиби хуни канори озодона ҷарх мезананд. Гурӯҳи дуюм нейтрофилҳое мебошанд, ки дар назди девори рағҳои хунгард қарор мегиранд. Ин гурӯҳи лейкоцитҳоро ҳуҷайраҳои назди девори меноманд микдори онҳо нисбати нейтрофилҳои ҷарх зананда 2 - 3 маротиба зиёдтар мебошанд. Вобаста ба таъсири омилҳои гуногун дар давоми 1 шабонарӯз 2 - 3 маротиба аз нав тақсимшавии байни нейтрофилҳои назди девори ва ҷарх зананда ба амал меояд.

Расми 2. Формулаи лейкоцитари дар таркиби хуни кӯдакони 1 сола. 1 - нейтрофилҳо. 2 -

эозинофилҳо. 3 - базофилҳо. 4 - лимфоситҳо. 5 - моноцитҳо.

Яке аз нишондодҳои муҳимтарини таркиби хуни канори формулаи лейкоцитари ба ҳисоб мераванд. Дар тибби амали формулаи лейкоцитари моҳияти баланди ташҳиси дорад. Дар расми 2 формулаи лейкоцитари дар таркиби хуни кудакони 1 сола дарҷ гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада бар меояд дар таркиби хуни кудакони 1 сола ба ҳисоби миёна миқдори нейтрофилҳо $34 \pm 3\%$, миқдори эозинофилҳо $4 \pm 0, 5\%$, миқдори базофилҳо $0, 5 \pm 0, 01\%$, миқдори лимфоситҳо $50 \pm 5\%$, миқдори моноцитҳо $11, 5 \pm 2, 5\%$. Хусусияти фарқкунандаи формулаи лейкоцитари аз он иборат аст, ки дар байни ҳуҷайраҳои сафеди хун лимфоситҳо бартари доранд. Зиёдшавии лимфоситҳо дар охири моҳи 1 - умин ба амал омада бартари онҳо то синни 4 - 5 солаги боқи мемонад.

Расми 3. Формулаи лейкоцитари таркиби хуни ҷавонони 17 - 18 сола. 1 - нейтрофилҳо. 2 - эозинофилҳо. 3 - базофилҳо. 4 - лимфоситҳо. 5 - моноцитҳо.

Дар расми 3 формулаи лейкоцитари хуни ҷавонони 17 - 18 сола дарҷ гардидааст. Чи хеле, ки аз натиҷаҳои ба даст омада бар меояд дар таркиби хуни ҷавонони балоғат расида ба ҳисоби миёна миқдори нейтрофилҳо $53 \pm 5\%$, миқдори эозинофилҳо $4 \pm 0, 5\%$, миқдори базофилҳо $0, 5 \pm 0, 01\%$, миқдори лимфоситҳо $34 \pm 4\%$, миқдори моноцитҳо $8, 5 \pm 2, 5\%$. Хусусияти фарқкунандаи формулаи одамони болиғ аз он иборат аст, ки дар байни ҳуҷайраҳои сафеди хун нейтрофилҳо бартари пайдо мекунанд. Миқдори ин ҳуҷайраҳо дар таркиби хуни канори аз 50 то 70% - ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ лейкоцитҳо ҳуҷайраҳои муҳимтарини хуни канори буда дар организми инсон вазифаи муҳофизатиро иҷро мекунанд. Лейкоцитҳо ба ду гурӯҳи калон ҷудо шуда асоси имунитети ҳуҷайрави ва гуморалиро ташкил медиҳанд. Миқдори лейкоцитҳо дар давоми онтогенез тағйирёбанда буда миқдори максималии ин ҳуҷайраҳо дар рӯзи 1 - уми баъди таваллуд мушоҳида мегардад. Хусусияти фарқкунандаи хуни кудакон аз одамони болиғ аз он иборат аст, ки дар формулаи лейкоцитариашон лимфоситҳо бартари доранд. Дар таркиби хуни одамони болиғ бошад баръакс зиёдшавии нейтрофилҳо ба амал омада камшавии миқдори лимфоситҳо мушоҳида мегардад. Солимии организми инсон дар қараёни онтогенез дар бисёри ҳолатҳо аз фаъолияти пурсаммари ҳуҷайраҳои сафеди хун вобаста мебошад.

Адабиёт:

1. Абдулкадыров К.М. Гематология. Новейший справочник. – М.: Эксмо, 2004. – 928 с.
2. Альпидовский В.К. Лимфопролиферативные заболевания (опухоли лимфоидной системы) : Учебно - методическое пособие. – М.: РУДН, 2012. – 55 с.
3. Альпидовский В.К. Миелопролиферативные заболевания. Учебнометодическое пособие для студентов. – М.: РУДН, 2012. – 32 с.
4. Ананченко В.Г. Внутренние болезни: руководство к практическим занятиям по госпитальной терапии: учеб. пособие Под ред. профессора Л. И. Дворецкого. – М.: ГЭОТАР - Медиа, 2010. – 456 с.
5. Андерсон Ш. Атлас гематологии. – М.: Издво: «Логосфера», 2007. – 608 с.
6. Больбот Ю.К. Гематология. Навчальный посібник. – Днепропетровск, 2005. – 176 с.
7. Бочков Н. П. Клиническая генетика: учебник Под ред. Н. П. Бочкова. - 4 - е изд., доп. и перераб. – М.: ГЭОТАР - Медиа, 2013. – 592 с.
8. Булатов В.П. Гематология детского возраста. – Казань: Феникс, 2006. – 176 с.
9. Вельшер Л.З. Онкология: учебник для вузов. – М.: ГЭОТАР - Медиа, 2009. – 512 с.
10. Виноградов С.Ю. Гистология. Схемы, таблицы и ситуационные задачи по частной гистологии человека: учебное пособие С.Ю. Виноградов, С.В. Диндяев, В.В. Криштоп и др – 2012. – 184 с.
11. Внутренние болезни в 2 - х томах: учебник Под ред. Н.А. Мухина, В.С. Моисеева, А.И. Мартынова – М.: ГЭОТАР - Медиа, 2010. – 1264 с.
12. Внутренние болезни: Учебник. – М.: ОАО Издательство «Медицина», 2008. – 720 с.
13. Войнов В.А. Атлас по патофизиологии. Учебное пособие для ВУЗов. – М.: МИА, 2004. – 218 с.

14. Воробьев А.И. Клинико - диагностическое значение лабораторных показателей в гематологии. – М.: Эксмо, 2001. – 17 с.
15. Воробьев А.И. Руководство по гематологии. – Том 1 - 3, 4 - е изд., перераб. и допол. – М.: Ньюдиамед, 2007. – 1275 с.
16. Вуд М. Секреты гематологии и онкологии. Пер. с англ. – изд. 2 - е, исправл. – М.: Изд - во «Бином»; - СПб.: «Невский Диалект», 2001. – 260 с.
17. Гериатрическая гематология. Заболевания системы крови в старших возрастных группах Под редакцией Л.Д. Гриншпун, А.В. Пивника. – М.: Медиум, 2011. – 312 с.
18. Гистология, эмбриология, цитология: учебник для вузов Под ред. Э.Г. Улумбекова, Ю.А. Челышева - 3 - е изд. – М.: ГЭОТАР - Медиа, 2012. – 480 с.
19. Давыдкин И.Л. Болезни крови в амбулаторной практике. – М.: ГЭОТАР - Медиа, 2011. – 192 с.
20. Давыдов М. И. Онкология: учебник. – М.: ГЭОТАР - Медиа, 2010. – 920 с.

Калидвожаҳо: *нейтрофилҳо, ҳуҷайраҳои сафеди хун, базофилҳо, эозиноилҳо, моноцитҳо, формулаи лейкоцитари.*

Аннотация

ИЗМЕНЕНИЕ ЛЕЙКОЦИТОВ В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ВОЗРАСТА

Таким образом, лейкоциты являются важнейшими клетками периферической крови в организме человека и выполняют защитную функцию. Лейкоциты делятся на две большие группы и составляют основу клеточного и гуморального иммунитета. Количество лейкоцитов вариabельно в течение онтогенеза, максимальное количество этих клеток наблюдается в 1 - е сутки после рождения. Отличительной чертой крови детей от крови взрослых является то, что в их лейкоцитарной формуле преобладают лимфоциты. В составе крови взрослых, наоборот, наблюдается увеличение нейтрофилов и уменьшение числа лимфоцитов. Здоровье организма человека в процессе онтогенеза во многом зависит от эффективной деятельности лейкоцитов.

Ключевые слова: *нейтрофилы, лейкоциты, базофилы, эозинофилы, моноциты, лейкоцитарная формула.*

Annotation

CHANGES IN LEUKOCYTES DEPENDING ON AGE

Thus, leukocytes are the most important peripheral blood cells in the human body and perform a protective function. Leukocytes are divided into two large groups and form the basis of cellular and humoral immunity. The number of leukocytes is variable during ontogenesis, the maximum number of these cells is observed on the 1st day after birth. A distinctive feature of the blood of children from the blood of adults is that lymphocytes predominate in their leukocyte formula. In the blood of adults, on the contrary, there is an increase in neutrophils and a decrease in the number of lymphocytes. The health of the human body in the process of ontogenesis largely depends on the effective activity of leukocytes.

Keywords: *neutrophils, leukocytes, basophils, eosinophil, monocytes, leukocyte count.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Айдарова Мавзуна Бозоровна, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 901031753. Суроға: кӯчаи Маяковский 75/6, шаҳри Душанбе. Почтаи электронӣ: aydarovamavzuna@gmail.com

Рохбари илмӣ: н.и.б., дотсент Шамсуддинов Ш.Н.

Сведение об авторе: Айдарова Мавзуна Бозоровна, магистрантка второго курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. Телефон: +992 901031753. Адрес: улица Маяковский 75/6, город Душанбе. Электронная почта: aydarovamavzuna@gmail.com

Научный руководитель: к.б.н., доцент Шамсуддинов Ш.Н.

About the author: Aydarova Mavzuna Bozorovna, second year master student of the Faculty of Biology at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone number: +992 901031753. Address: Mayakovskiy 75/6, Dushanbe city. **e - mail address:** aydarovamavzuna@gmail.com,

Scientific director: c.b.s., Assistant professor Shamsuddinov Sh.N.

**АҲАММИЯТИ ИҚТИСОДИИ ЗАХИРАҲОИ ОБИ ДАР ТОҶИКИСТОН ВА СТРАТЕГИЯИ
ИДРАКУНИИ ОН**

Дар замони муосир об, бахусус оби нӯшокӣ дар доираи захираҳои нодир ва маҳдуд дохил гашта, нафънокии он хеле барҷаста арзёбӣ мешавад ва аз ин рӯ арзиш ва ё қимати он боло рафта истодааст. Ҳарчанд дар ҳудуди ҷумҳурии мо беш аз 11, 2 дарсади ҳавзаи захираҳои оби Осиёи Марказӣ воқеъ асту 65 дарсад захираи оби ҳавзаи баҳри Арал ташаккул меёбад, аммо маҳдудият дар таъмини оби нӯшиданӣ ва кишт тақсим мешавад. Бояд қайд кард, ки дар кишварамон ҳамагӣ 20 дарсади захираи обӣ ва ё 11, 3 дарсади ҳаҷми ҳавзаи Арал истифода мешаваду ҳалос. Чӣ тавре мебинем, кишварамон аз захираҳои обӣ хеле бой аст, аммо истеъмолу истифодабарии он бо як қатор муаммоҳои иқтисодӣ - молиявӣ, техникӣ технология алоқамандӣ дорад, ки дар поён хоҳем ҳарф зад [1, 2005].

Бунёду тақмили ниҳодҳо ва инфрасохтори бозорӣ дар соҳаи хоҷагии об ва умуман дар низомии обёрии кишвар, на танҳо ташаккули муносибатҳои бозорро дар истифодаи захираҳои об, балки ба ташаккули нархи бозории хизматҳои ташкилотҳои хоҷагии об низ суръат бахшида, фишангҳои иқтисодии зироаткорӣ обиро хеле барҷаста рӯи қор меорад. Дар ин маҷро, муаммоҳои дар боло зикршуда дар робита бо муносибатҳои нав ҳалли ҳудро хоҳанд ёфт. Зарурати бозорӣ об имрӯз саҳт эҳсос мешавад. Дар адабиёти иқтисодӣ баҳсу мунозираҳо ҷиҳати ба захираҳои обӣ додани мақоми мол, муайян кардани нархи он, умуман, ташкили бозори об ба мисли бозори нафту газ, хеле бисёр ба назар меояд. Таъкид мешавад, ки обро аз нигоҳи арзиши истеъмолии он, чун моли соф бояд арзёбӣ кард. Зеро ки барои омода кардани он барои истеъмол ва ё истифода дар намуди маҳсулоти ниҳой масрафи меҳнати ҷамъиятӣ (сохтмони иншооту қорез, қубуру насосҳо ва ғ.) талаб мешавад. Аз тарафи дигар, яке аз заминаҳои асосии ба вуқӯъ омадани муносибати моликият ва муносибати молӣ ин маҳдудияти захира мебошад. Маҳдудият ба об, бахусус ба оби нӯшокӣ ҳис мешавад. Пас, нодирӣ ва маҳдудияти он, нафънокии онро дучанд карда, арзиш ва ё нархи обро низ боло мебардорад. Бинобар он дар конференсияи Дублин, ки соли 1992 таҳти унвони «Об ва мувозинати экологӣ: масъалаҳои инкишоф дар асри XXI» баргузор шуда буд, қайд шудааст: «Об дорои арзиши иқтисодӣ мебошад ва новобаста аз истифодаи муҳталиф, онро бояд ҳамчун мол эътироф кард» [2].

Дар кишварамон пайваста ва бо тақозои замона барои бунёди ниҳодҳои марбут ба алоқаву муносибатҳои бозорӣ ҷиҳати истифодаи захираҳои об як қатор тадбирҳо андешида шудааст ва он имрӯз дар марҳилаи тақмилу густариш аст. Масалан, тибқи фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 апрели соли 1996, №460 пардохти пулакии хизматҳои ташкилоти хоҷагиҳои об барои таъмини об муайян шудааст. Қоидаҳои истифодаи пулакии об, муфассал дар қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 1996, №281, «Низомнома оид ба қоидаҳои пардохти хизматҳои ташкилоти хоҷагии об» дарҷ шудаанд ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии аз 31 март соли 2003, №132 ҷиҳатҳои хизматҳои ташкилоти хоҷагии обро тасдиқ намудааст. Тадриҷан гузариш ба тарзу услуби бозории истифодаи об аз як тараф, маблағгузори бучавии хоҷагиҳои обро, ки интиқоли онро то хоҷагиҳо таъмин мекунад, намоёнд барҳам диҳад, аз тарафи дигар - хоҷагихоро водор мекунад, ки таҷҳизонидану таъмири шабакаҳои дохилии обёрикунандаро суръат бахшанд.

Азбаски хоҷагиҳои об дар ноҳияҳову шаҳрҳо ба хосияти монополияи соф (табӣӣ) ва ё бозори монополӣ шабоҳат дорад, бинобар он масъалаи ташкили истеҳсолот ва ташаккулёбии нархи обу хизматҳои ин ташкилот бояд зеро назорати иҷтимоӣ ва давлат қарор гирад. Ин имконият медиҳад, ки нархи об чун фишанги назорати молиявӣ истифодабараидагони об ва самаранокӣ истифодаи он хизмат кунад. Бояд таъкид кард, ки нархгузори ба оби кишт танзиму тақмил ва тафриқабандиро талаб менамояд [3, 2003]. Муносибатҳои бозорӣ зарурати ба шароити яқрангӣ воқеӣ қарор гирифтани хоҷагихоро, яъне таъмини адолати иқтисодиро тақозо мекунад. Охир, имрӯз тафриқаи нарх ва иловаҳо барои шароити номусоиди хоҷагидорӣ вуҷуд надорад. Барои харидорони бозори маҳсулоти кишоварзӣ муҳим нест, ки дар қадом шароит ин маҳсулот истеҳсол шудааст. Зеро ки нархи онҳоро пеш аз ҳама сифат ва вазъи тақлифу пешниҳоди бозор муайян мекунад. Ҳангоми истифодаи обҳои кишт ва фуруши он бояд сифату ҳосилхезии замин, мавқеи географӣ ва дигар омилҳои объективӣ истеҳсолоти кишоварзиро бояд ба назар гирифт. Хоҷагӣҳо, ки майдони кишташон назди сароб ва ё иншоотҳои таминкунандаи об ҷойгиранд, рента ва ё даромади иловагӣ ба даст меоранд. Баръакс,

хочагӣҳое дур аз он воқеъ мебошанд, ҳарочоти иловагӣ дорандталаф ҳам мебинанд.

Ҷаъолияти оқилонаи соҳаю хоҷагии об, муассисаҳои он тақмили ниҳоди ва муносибатҳои молиявӣ иқтисодиро талаб менамояд. Тадриҷан гузариш ба нарх ё тарифҳои бозори об дар ҷаъолияти иқтисодӣ хоҷагидорӣ дарку эҳсоси самаранокӣ обро ҳамчун захираи маҳдуди иқтисодӣ ва даромади омилиро аз ин захира ба вучуд меорад. Вазъи мафкуравие, ки имрӯз чун истифодаи «ройгонӣ» ва ё нархи пасти (минималии) он яке аз сабабҳои ғайрисамаранок истифодаи бурдани об ва бинобар он паст будани вазъи молиявии хоҷагӣҳои об ҳам мебошад. Ақидаҳои, ки тибқи он ҷаъолияти онҳо пурра ба муносибатҳои бозорӣ, яъне мушаххас нархи хизматрасонии онҳо мутобиқи тақлифоти истифодабарандагони об ташаккул ёбад, қобили дастгирӣ аст. Зеро ин фишанг барои неру бахшидан ба вазъи молиявии хоҷагии об мусоидат хоҳад кард. Дастгирӣ молиявии ҳукумат ва фишангҳои танзимии нархи хизматҳои хоҷагии об ғайримустақим бояд ба иҷро расад. Яъне, қўмакҳои молиявӣ ба истифодабарандагони об кишт чун қисман ҷуброн кардани ҳарочоти онҳо ба ин мақсад сурат гирад. Ин вазъият қобилияти нерӯи ташкилоти хоҷагӣҳои обро ба вуқӯъ оварда, ҳавасмандии онҳоро дар хизматрасонии самаранок боло мекунад. Ҳамзамон падидаҳои номатлуб ба мисли «шусташавии» пул, мафкураи туфайлихӯрӣ барҳам меҳӯрад. Худ таҷрибаҳои субъектҳои хусусии таъминкунандагони об, ки бо ҷоҳҳои зеризаминӣ (бо маблағгузориҳои хусусӣ ҷоҳҳои зеризаминӣ кофтаанд) талаботи хоҷагӣҳоро қонун ғардонидани истодаанд, оид ба сатҳи қомили муносибатҳои бозорӣ дар ин соҳа шаҳодат медиҳад [4, 2003]. Дар воқеъ, замони муосир ҳам талабот ва ҳам як қатор вазифаҳоро назди истифодабарандагони обҳои кишт қўндаланг гузоштааст, ки онҳо бояд ҷиҳати самаранокӣ оқилона истифодаи бурдани захираҳои об тадбирҳои ҷиддӣ андешанд. Яқум, гузариш ба технология ва ё тарзу усули обёрӣ қатраӣ тақозои имрӯз аст. Дар ҷумҳурии қариб 741, 5 ҳазор га замин бо тарзи анъанавӣ (худҷараёнии рӯизаминӣ), бо ҷўякҳо обёрӣ мешаванд. Дар ин тарз то 40 дарсад об ба қабати поёнии замин, ба захбурҳо мешорад ва бухор мешавад. Дар қабати болоии замин ҳок, ки предмета истиҳсолии муҳим барои соҳаи кишоварзӣ аст, намшавии нобаробар мушоҳида шуда, умуман метавон гуфт, ки беш аз 30 дарсади майдони кишт нам намешавад. Илова бар ин, ҷараёни шусташавии ҳок суръат мегирад. Бо ҳисоби қоршиносон аз ҳар гектар, ҳатто беш аз 100 тонна ҳоки қабати ҳосилхез бо ғизоҳояш шуста мешавад. Аз ин лиҳоз, обёрӣ қатраӣ ҳам дар самаранокӣ истифодаи об ва ҳам қабати болоии замин ҳок чун омили муҳими иқтисодӣ хизмат мекунад.

Қоршиносони байналмиллалӣ таъкид менамоянд, ки арзиши захираҳои об ва замин, ки барои таъсисоти иншоотҳои гидротехникии гуногун (бинову иншоот, обанборҳо ва ғ.) мавриди баҳрабардорӣ қарор мегиранд ва ин захираҳо аз ғардиши хоҷагидорӣ ҳориҷ мешаванд, афзунтар аз арзиши бунёди иншоотҳо ва ё нерӯҳо аст. Агар бозори воқеии захираҳои об ва хизматҳои ташкилоти хоҷагии об, ки қўлли омилҳои ташаккули арзиши ин захираҳо инъикос мекунад, мавриди амал қарор гирад, пас нерӯи молиявии соҳаҳои низоми обёрӣ кишвар қавӣгашта рушду инкишофи он суръат мегирад.

Ҷанӯз, солҳои 80 - уми асри XX дар даврони Шўравӣ лоиҳаҳо оид ба ҳалли муаммои баҳри Арал ва умуман таъмини Осиёи Марказӣ бо об, бо роҳи равон кардани дарёҳои Сибир ба ин минтақа қабул шуда ва ҳатто қорҳо дар ин бобат оғоз ҳам ёфта буданд. Миёни солҳои 90 - ум боз ин ақидаҳо, аммо аз нигоҳи муносибатҳои бозорӣ, яъне бо роҳи ташкили бозори байналмилалӣ об ҳал кардани муаммои дар боло зикршуда низ бозгў шуд. Аммо бояд қайд кард, ки тибқи ақидаи қоршиносону олимони ин соҳа дар қаламрави Осиёи Марказӣ захираҳои бузурги об мавҷуд аст ва дар мавриди эмин доштан аз талаф, он чун замина барои рушди минбаъдаи соҳаҳои кишоварзии ин минтақа хизмат хоҳад кард. Дар ин ҷода сарфаи об ҳангоми обёрӣ қатолати таъмин ба захираи об дар оянда аст. Аз рӯи тадқиқоти олимони Паҷуҳишгоҳи ғеографи АИ Федератсияи Русия танҳо дар Ўзбекистон ҳангоми обёрӣ нисбати меъёри муқаррарӣ соли 20 км муқааб талаф мешавад. Ин нишондиҳанда дар Туркменистон 6, 5 км муқааб ва дар Тоҷикистон зиёда аз 4 км муқаабро ташкил медиҳад. Дар маҷмўи Осиёи Марказӣ зимни обёрӣ дар пахтакорӣ ҳар сол 44 - 45 км муқааб обро талаф медиҳанд. Дар ин ҷода ҳамқорӣи устувору судманди кишварҳои Осиёи Марказӣ ҳеле муҳим аст, ки роҷеъ ба ин масъала борҳо аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид шудааст: «Дар назди мо вазифаи муқаррар намудани муносибатҳои нисбатан самарабахши муштарак бо мақсади истифодаи оқилонаи об барои қонун ғардонидани эҳтиёҷоти ҳамаи одамон ва дар баробари ин ба таври ҷиддӣ ба ҳисоб гирифтани эҳтиёҷоту талабот ва қонунҳои табиат гузошта мешавад. Танҳо ҷунин муносибат рушди устувори мамлакатҳоямон ва нигоҳ доштани сайёро барои наслҳои оянда таъмин карда метавонад».

Дар охир бояд қайд намуд, ки паҷуҳиш дар роҳи идораву истифодаи мубодилаи табиӣ ҳарорат,

рутубат ва энергия муаммои кохиши обро ҳал хоҳад кард ва тасаввур мекунем, ки яке аз самтҳои техникаву технологияи ҳазорсолаи навинро ташкил медиҳад.

Адабиёт:

1. Аббасов Ҳусайн. Иқтисоди иқтисодии захираҳои оби водии Зарафшон. – Душанбе, 2005. – 245 с.
2. Маълумот аз шабакаи интернет, e - mail: javonontj @mal.ku 22.08.2013. С.Суннатӣ, Об набояд воситаи низоъ бошад.
3. Мухаббатова Холназар Об манбаи ҳаёт. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 267 с.
4. Хочаев М. Обҳои Тоҷикистон ва муаммои баҳри Арал. – Хучанд: Ношир, 2003. – 321 с.

Калидвожаҳо: *рыночная инфраструктура, рыночные отношения, экономические инструменты, потребительская стоимость, стоимость рабочей силы, торговые отношения, экологический баланс, бюджетное финансирование, монопольный рынок.*

Аннотация

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ВОДНЫХ РЕСУРСОВ ТАДЖИКИСТАНА И СТРАТЕГИЯ УПРАВЛЕНИЯ ИМИ

В статье автор рассматривает задачу установления более эффективного подхода к рациональному использованию воды для удовлетворения всех потребностей всего населения, а также в дополнение к серьезности потребностей, требований и законов природы. Только такое отношение может обеспечить устойчивое развитие наших стран и сохранение планеты для будущих поколений.

Ключевые слова: *рыночная инфраструктура, рыночные отношения, экономические инструменты, потребительская стоимость, стоимость рабочей силы, торговые отношения, экологический баланс, бюджетное финансирование, монопольный рынок.*

Annotation

ECONOMIC IMPORTANCE OF WATER RESOURCES IN TAJIKISTAN AND ITS MANAGEMENT STRATEGY

The article is the author of establishing a more efficient approach to the rational use of water to meet all the needs of the entire population, and in addition to the seriousness of the needs, requirements and laws of nature. Only such an attitude can provide sustainable development of our countries and maintaining the planet for future generations.

Keywords: *market infrastructure, market relations, economic instruments, consumer value, labor costs, trade relations, environmental balance, budget financing, monopolistic market.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳочизода Ганжина Ҳасанҷон, магистранти соли дуюми факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Телефон: +992 900000976

Рохбари илмӣ: Қаландаров А.А.

Сведения об авторе: Ходжизода Ганджина Хасанджон, магистрантка второго курса географического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Телефон: +992 900000976

Научный руководитель: Қаландаров А.А.

About the author: Hojizoda Ganjina Hasanjon, first - year graduate master of the Faculty of Geography of Tajik State Pedagogical University named after S. Ainy. Phone: +992 900000976

Scientific supervisor: Kalandarov A.A.

*Худойназаров Али-Бобо Абдулхамидович,
донишҷӯи соли панҷуми факултети география*

МОҲИЯТ ВА СОХТОРИ ҲИСОББАРОБАРКУНИИ ҒАЙРИНАҚДӢ

Ҳисоббаробаркунии ғайринақди дар сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоббаробаркунии пулӣ бо истифодаи пардохти пули ғайринақди нисбат аз истифодаи нақди дида хеле қулай ва самарабахш мебошад. Яъне пеш аз ҳама самарабахшии он дар сарфаи хароҷотҳои муомилот ифода меёбад.

Ба таври васеъ истифода намудан аз ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ барои инкишофи шабакаҳои бонкҳо шароит пайдо менамояд, инчунин ҳуди давлат барои инкишофи он ҳавасманд мебошад, ҳам бо сабаби дар боло акс ёфта ва ҳам бо мақсади омӯختан ва танзим намудани чараҳои макроиқтисодӣ.

Ҳисоббаробарнамоии ғайринақдӣ – ин ҳисоббаробаркунии пули буда, ки он бо роҳи навиштаҷоти суратҳисоби дар бонкҳо буда, ки дар ҳолати кам кардан гузаронидани пул аз суратҳисоби пардохткунанда ба суратҳисоби қабулкунанда (фурушанда) гузаронида мешавад, номида мешавад.

Ҳисоббаробаркунии ғайринақди дар хоҷагӣ аз руи системаи муайян ташкил карда шудааст, ки он аз маҷмӯи принципҳои ташкили ҳисоббаробаркунии ғайринақди иборат буда, талаботҳои, ки ба ташкилотҳои онҳо дар шароити муайяну аниқи хоҷагидори пешниҳоду талаб карда мешавад, инчунин намуд ва усулҳои ҳисоббаробаркунии, ки бо ҳуҷҷат гардиши онҳо алоқаманд мебошад, фаҳмида мешавад.

Принсипҳо ва шаклҳои ҳисоббаробаркуни, олотҳои пардохти, усулҳои пардохткунӣ ва дар амалӣ намудани онҳо ҳавфу хатар (риск) ба амал меояд, ки онҳо элементҳои алоҳидаи системаи пардохткунӣро ташкил медиҳанд. Афзалиятнокии ин ё ки он системаи пардохткунӣ дар он ифода меёбад, ки пеш аз ҳама дар тезтар, боваринок ва сарфакорона ҳисоббаробарнамоӣ ва пардохтро таъмин менамояд, яъне амали карда мешавад.

Намудҳои асосии ҳисоббаробаркуни дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити имрӯза гузаронидани қарзи (кредитные переводы) бо истифодаи пардохти пешниҳоди (платёжных порученных) ташкил медиҳад. Истифодаи он мумкин аст, бо алоқамандии амалиёти моли ва ғайримоли мебошад. Ба воситаҳои, ки барои инкишофи системаи пули ҳисоббаробаркунии корхонаҳо таъсир мерасонад ин ҳисоббаробаркунии чеки, аккредитиви ва инкассови ташкил медиҳад. Дар бисёр ҳолатҳо онҳо метавонанд нисбатан аз пардохти тақриби самарабахштар бошанд.

Вакте ки корхонаҳо, бонкҳо ба бизнес ру меоранд, бояд роҳбарҳои онҳо ҳамаи муваффақияту афзалиятҳои ҳисоббаробар - кунӣро дар истифодаи системаи автоматикунӣ пардохтҳо, бояд ба этибор гирифт. Дар шароити имрузаи иқтисодиёт пул қисми ҷудонашавандаи ҳаёти фаъолияти хоҷагидориро ташкил намеда, ки барои ҳамин ҳам муносибатҳои қори (сделка) бо пешниҳоди маводҳои арзишнок ва расонидани хизмат ва ғайра бо ҳисоббаробаркунии пули амали ва анҷом меёбанд. Аз ин ру ҳисоббаробаркуни дар байни субъектҳои хоҷаги ва ташкилотҳои қарзи дар шаклҳои пули нақди ва ғайринақди сурат мегирад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шаклҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақдиро қоидаҳои Бонки Милли, мувофиқи қонунҳои амалкунанда, муайян менамояд. Муайян гардидааст, ки ҳисоббаробаркунии корхонаҳои шаклҳои гуногуни моликият аз руи маҷбурияти худ бо дигар корхонаҳо, инчунин дар байни шахсони ҳуқуқи ва воқеъи барои молу маводҳои арзишнок, мувофиқи қоида бо тартиби ғайринақди бо ёрии ташкилотҳои бонки амали менамоянд.

Вобаста ба моҳияти иқтисоди 2 гурӯҳ муомилоти ғайринақди - ро аз ҳамдигар фарқ кардан зарур мебошад: аз руи амалиёти моли ва молиявии маҷбурият. Ба гурӯҳи якум дохил мешавад ҳисоббаро - баркунии ғайринақди барои молҳо ва хизматрасони, ба гурӯҳи дуюм бошад – пардохти бучети (андоз аз ғоида, андози арзиши изофа ва ғайра, ки пардохтҳои ҳатми мебошанд) ва ғоидаҳои ғайри бучавӣ (фондҳои мақсадноки давлати), руйпушнамоии қарзҳои бонкӣ, пардохти ғоизҳо барои қарз, ҳисоббаробаркуни бо ширкатҳои суғурта ташкил медиҳанд.

Дар байни муомилотҳои пули нақди ва ғайринақди ҳампайвастаги ва алоқаманди вучуд доранд: пул аз як сфераи муомилот ба дигараш ба тариқи доими мегузарад, пули нақди шакли худро тағйир медиҳад дар ҳолатҳои ба суратҳисоб гузаронидан дар ташкилотҳои қарзи ва баракс.

Гардиши ғайринақди дар вақти гузаронидани пули нақди ба суратҳисоби ташкилотҳои қарзи, аз ин ру муомилоти ғайринақдиро бе пули нақд тассовур кардан ғайри имкон мебошад.

Ҳаминтавр, гардиши нақди ва ғайринақди гардиши умумии пули мамлакатро ташкил менамояд, ки дар онҳо пули ягонаи як номгуй амал менамояд.

Ҳамин тавр ҳулосаи мо оиди такмили ҳисоббаробарнамоии ғайринақди дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин пешниҳодҳои зеринро тавсия карда мешавад:

1. Такмил додани шаклҳои ҳисоббаробаркунии ғайринақди дар тамоми сохторҳои хоҷагидорӣ, ки дар мо, ба фикри мо ба ғайр аз ҳисоббаробаркунии чекӣ, дигар намудҳои онҳо ҷудо ҳам сусти истифода карда мешавад.

2. Васеъ намудан ва такмил додани ҳудуди истифодабари аз кортҳои пластики дар ҷумҳури.

3. Дар ташкилотҳои қарзи баланд бардоштани дараҷаи техники ва технологию коммуникатсионии барои такмили амалиёти самарабахши ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ.

4. Баланд бардоштани сифату фаъолияти ташкилотҳо, бонкҳо, сифати ҳучатҳои пешниҳоди пардохт ба бонкҳо ва дигар ҳучатгузориҳои бонки, байни субъектҳои хоҷагидори, бйни бонкҳо ва ғайра баланд бардошта шавад.

Адабиёт:

1. Ашуров Н., И. Лалбеков. Муомилоти пулӣ, қарз ва бонк. Душанбе: ҚСШК “Матбуот”, 2002. – 271с.
2. Дастурамали БМТ № 147 «Оид ба тартиби аз ҷониби шахсони воқеӣ бе кушодани ҳисобҳои асъорӣ дар бонкҳо анҷом додани амалиёти интиқоли маблағҳои пулӣ бо асъори хориҷӣ аз Ҷумҳурии Тоҷикистон ва гирифтани маблағҳои пулии бо асъори хориҷӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқолдодашуда» 06.09.2007 с. №290.
3. Дастурамали Бонки миллии Тоҷикистон № 132 “Дар бораи тартиби танзими бонкҳо” аз 29 октябри соли 2004 таҳти №291.
4. Дастурамали Бонки миллии Тоҷикистон №135 “Дар бораи тартиби танзими фаъолияти ташкилотҳои амонатии кредитии хурд” банди 1 аз 31.07.08 с. №310.
5. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1 январи с. 2005.
6. Кодекси гражданини Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 1999.
7. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: 6 ноябри 1994. Тағироту иловаҳо с. 2005.
8. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи кафолати амонатҳои шахсони воқеӣ”. Душанбе, 1 августи с. 2003 № 41.
9. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи бонк ва фаъолияти бонкӣ”. Душанбе, 23 майи соли 1998. №648.
10. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Д ар бораи қоғазҳои қиматнок ва биржаҳои фондӣ” (Ахбори Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1992, №11, мод.155; Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1995, №22, мод. 268; соли 1998, №10, мод.135; соли 2003, №12, мод.696; соли 2006, №3, мод. 157).
11. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Бонки миллии Тоҷикистон”. Душанбе, 14 декабри соли 1996. №383.
12. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи металлҳои қиматбаҳо ва сангҳои қиматбаҳо” ш. Душанбе, 12 майи соли 2001. №21.
13. Раҷабов Р.К., Ятимов Х.М. Масоиди инкишофи хизматрасониҳои бонкӣ дар иқтисодиёти миллий. Душанбе: Ирфон 2003, 100 с.
14. Шариф Раҳимзода. Муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе: ЭР – граф, 2008. – 450 с.

Калидвожаҳо: *гардиши пули ғайринақдӣ, гардиши пулӣ, низоми бонкӣ, ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ, қоғазҳои қиматнок, пардохтҳои ғайринақдӣ, амонатгузорӣ, қарз, ҳисоби пули нақд, вексел, пардохти пулҳои қарзӣ.*

Аннотация

СУЩНОСТЬ И СТРУКТУРА БЕЗНАЛИЧНОГО УЧЕТА

Безналичное денежное обращение - это часть денежного обращения, возникающая в случаях, когда расчет денег осуществляется без участия наличных денег, то есть путем перечисления денежных средств с хозяйственного банковского счета одного субъекта на другой юридическое лицо без участия денежных средств или путем взаиморасчетов. Порядок безналичного учета определен Положением №12 «О безналичном учете в Республике Таджикистан». В этом документе показано, что отражены порядок осуществления расчетных операций между хозяйствующими субъектами с помощью кредитных организаций, сроки осуществления безналичных учетных операций и другие необходимые условия. Безналичные расчетные операции играют важную роль в движении денег.

Ключевые слова: *безналичного учета, поток наличных денег, хозяйственный субъекты, денежного обращения, безналичные платежи, депозит, заем, наличный счет, законопроект, выплата, кредитных денег.*

Annotation

THE ESSENCE AND STRUCTURE OF CASHLESS ACCOUNTING

The cashless of currency - is a part of the monetary circulation, that occurs in cases where the settlement of money is carried out without the participation of the cash resources, in other words the transferring funds from the household bank account of one economic player to another and without the participation of cash resources or through mutual settlement.

The procedure of cashless accounting is defined in Regulation № 12 «About the cashless accounting in the Republic of Tajikistan». In this document has shown, that the procedure for the implementation of payment operations between economic entities with the help of credit organizations, the deadlines for the implementation of noncash accounting operations and other necessary conditions are reflected. These cashless accounting operations play an important role in the flow of money.

Keywords: *cashless accounting, cash flow, household bank, monetary circulation, non - cash payments, deposit, loan, cash account, bill, payment of credit money.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Худойназаров Али - Бобо Абдулхамидович, донишҷӯи соли панҷуми факултети географияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 900620600

Рохбари илмӣ: н.и.и., муаллими калон Гурезов С.И.

Сведения об автор: Худойназаров Али - Бобо Абдулхамидович, студент пятого курса географического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 900620600

Научный руководитель: к.э.н., старший преподаватель Гурезов С.И.

About the author: Khudoynazarov Alibobo Abdulhamidovich the student of 5th course of geographical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Phone number: +992 900620600

Scientific director: c.e.s., senior teacher Gurezov S. I.

ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ МУҲОСИБӢ ДАР ХАЗИНАДОРӢ

Хазинадорӣ - мақоми махсуси молиявии давлатӣ буда, тассавуроти низоми ягонаи марказикунонидашуда дошта, аз рӯи ташкили принципҳои минтақавӣ ба сохтори Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил мебошад.

Баъди тасдиқи бучети давлати Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба вазорату идораҳо, ташкилоту муассисаҳое, ки аз бучети ҷумҳуриявӣ маблағгузори мешаванд, аз хусуси маблағҳои барояшон тасдиқшуда хабар медиҳад ва мувофиқи хабарномаи мазкур вазорату идораҳо, ташкилоту муассисаҳо сметаи хароҷоти худро мувофиқи гурӯҳбандии бучети барои ҳар се моҳ тасдиқ ва ба Вазорати молия барои иҷро пешниҳод менамоянд. Тартиб ва тасдиқи сметаи хароҷотро Вазорати молия муқаррар мекунад.

Ҳисобҳои 111110 «Воситаҳои пулӣ дар хазина» барои ҷамъбасти маълумот оиди мавҷудият ва ҳаракати воситаҳои пулии нақд бо асъори миллӣ ва хориҷӣ, инчунин ҳуҷҷатҳои пулӣ таъин гардидаанд. Дар ҳисобҳои гурӯҳи 111110 ҳама воситаҳои пулии нақд, ки субъект ҳукуқи истифодабарии онҳоро дорад, новобаста аз ҷои нигоҳдории онҳо, ба ҳисоб гирифта мешаванд. Масалан, воситаҳои пулие, ки барои нигоҳдорӣ дар сейфи бонкҳо гузошта шудааст, дигар амонатҳо, бояд ҳамчун воситаҳои пулӣ дар хазина ба ҳисоб гирифта шаванд.

Дар нақшаи ҳисобҳо барои баҳисобгирии воситаҳои пулӣ аз рӯи категорияҳои махсуси аҳамиятнокӣ ҳисобҳои алоҳида пешбинӣ гардидаанд: [4].

111000 Воситаҳои пулӣ ва муодили онҳо;

111100 Воситаҳои пулӣ дар хазина;

111110 Воситаҳои пулӣ бо асъори миллӣ;

111120 Воситаҳои пулӣ бо асъори хориҷӣ;

111130 Чекҳо бо асъори миллӣ;

111140 Чекҳо бо асъори хориҷӣ;

111141 Чекҳо бо рубли русӣ.

Дар ҳисоби 111110 «Воситаҳои пулӣ бо асъори миллӣ» дохилшавӣ ва хориҷшавии воситаҳои пулӣ танҳо бо асъори миллӣ инъикос меёбад. Инъикоси асъори хориҷӣ бо асъори миллӣ дар як ҳисоби баҳисобгирии муҳосибӣ иҷозат дода намешавад. Баҳисобгирии воситаҳои пулӣ бо асъори хориҷӣ дар ҳисоби 111120 аз рӯи намудҳои арз бурда мешавад. Навиштҳои аввала дар дебет ва кредити ҳисоби 111120 ҳам бо асъори хориҷӣ ва ҳам дар 111110 мубодила (аз навҳисобкунӣ) ба асъори миллӣ аз рӯи қурби баҳисобгирии муайяннамудаи Бонки миллии Тоҷикистон дар рӯзи гузаронидани амалиёт бо асъор, нишон дода мешаванд.

Дар ҳар як санаи ҳисоботӣ бақияи ҳисоби 111120, ки бо асъори хориҷӣ инъикос ёфтааст, аз рӯи қурби БМТ дар ин сана бо бурдани фарқият ба кредити ҳисоби 443100 «Даромад аз фарқияти қурбӣ», ё ин ки дебити ҳисоби 533000 «Зарар аз фарқияти қурбӣ», аз нав ҳисоб карда мешавад.

Амалиёти мубодилавӣ (мубодилаи як асъор ба асъори дигар), ки бо бозгирифтӣ як асъор аз хазина ва дохилшавии дигар асъор ба хазина алоқамандаст, ҳамчун амалиёти хариду фурӯши асъори хориҷӣ бо инъикоси ғоида ва ё зарар аз мубодила, ба ҳисоб гирифта мешаванд. Ғоида ва зарарро аз мубодилаи асъор, аз ғоида ва зарар аз фарқияти қурбӣ, бояд фарқ кард. Дар ҳолате, ки агар амалиётҳои мубодилавӣ ғоида ва зарари зиёд оранд, онҳоро дар ҳисобҳои иловагӣ қушодашавандаи 443100 «Даромад аз мубодилаи асъор», ё ин ки 66150 «Зарар аз мубодилаи асъор» ба ҳисоб мегиранд. Ин дастур ба субъектҳое, ки мубодилаи асъор (нуқтаҳои мубодила, бюро) шӯғли асосисашон буда, аз ғайбӣ амалиёти мубодилавӣ даромад ба даст меоранд, дахл надорад.

Дар мавриди бучети давлатии соли навбатии молиявиро то 31 декабр тасдиқ накардани Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, бучети соли нави молиявӣ мувофиқи хароҷоте, ки дар Қонуни бучети давлатии соли гузашта тасдиқ шудааст, танзим мегардад.

Дар ҳолати пешбини намудаи қисми дуҷуми моддаи мазкур, Вазорати молия ба вазорату идораҳо ва дигар муассисаҳои бучети барои хароҷот ба микдори аз дувоздаҳ як қиссаи хароҷоти соли бучетии гузашта барои ҳар моҳи пурра маблағ медиҳад. Маблағгузории моддаҳои ҷимояшавандаи хароҷот, хизматрасонии қарз ва ғоизи он пурра иҷро карда мешавад.

Маблағҳои воридшуда, дигар воридот, хароҷоти давраи пеш аз қабули бучети давлати сурат гирифта аз тарафи Вазорати молия баъди мавриди амал қарор гирифтани Қонун дар бораи Бучети

давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молияви танзим карда мешаванд. Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ дар мавриди тасдиқ нашудани буҷети давлати буҷетҳои маҳаллиро бо риояи шартҳои дар қисмҳои дуюм ва сеюми моддаи мазкур пешбинишуда иҷро менамояд.

Ваколату масъулияти вазорату идораҳо ва дигар муассисаҳои буҷети оиди иҷрои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Хароҷоти тасдиқшудаи буҷетҳои вазорату идораҳо ва дигар ташкилотҳои буҷетиро дар ҳолатҳои пешбини намудаи Қонун дар бораи Буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молияви бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз нав тағйиру тақсим кардан мумкин аст.

Дар доираи сметаи вазорату муассисаҳо ва ташкилотҳои буҷети такроран аз рӯи моддаҳои хароҷот ва ба ҳар се моҳ тақсим кардани маблағ бо иҷозати Вазорати молия сурат мегирад. Аз нав тақсим кардан набояд аз даҳ ду ҳиссаи ҳаҷми маблағгузориҳои моддаи тағйирёбанда ва семоҳа зиёд бошад.

Дар натиҷа, тартиби молиявӣ ба таври назаррас заиф гардид. Ҳамаи ин зарурати таъҷилии эҷод намудани низоми нави назорати чараёни пулиро дар системаи буҷетӣ овард, ки боз аз сарчашмаи асосӣ ҳазинадорӣ гардид.

Мисол, «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Ҳазинадорӣ» аз 18 июни соли 2008 №396 таъсис дода шудааст. Баъдан дар бораи «Дар бораи тадбирҳо оид ба мустаҳкам намудани назорат аз болои истифодаи маблағҳои буҷетҳои маҳаллӣ», ки барои мустаҳкам гардонидани тартиби низоми молиявии давлатӣ, сиёсати ягонаи буҷет, таҳкими назорати пардохтҳои саривақтӣ, истифодаи мақсаднок ва самарабахши маблағҳои буҷаи давлатӣ пешбинӣ шудааст.

Интиқол дар асоси «Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Ҳазинадорӣ» аз 18 июни соли 2008 №396 «Дар бораи зудтар гузариш ба низоми ҳазинадорӣ марказӣ» танзим карда шуд. Фармоиш, ки асоси маблағгузориҳои хароҷоти буҷети давлатиро муқаррар намудааст, ки мувофиқи: [2].

1. қабулкунандагони маблағҳои буҷети давлатӣ ҳуқуқ доранд, ки танҳо дар асоси лимити буҷетии ба онҳо додашуда, ки дар муддати то се моҳ дар асоси буҷети тасдиқшудаи давлатии хароҷот кунанд;

2. қабул кардани маблағҳои пулӣ аз буҷети давлатӣ ба воситаи хароҷотҳо ва пардохтҳо дар доираи мӯҳлати муқарраршуда анҷом дода мешавад;

3. пардохт намудани ўҳдадорҳои буҷети давлатӣ, ба истиснои хароҷот дар шакли қарзҳои буҷетӣ, аз ҷумла маблағҳои, ки барои маблағгузориҳои лоиҳаҳои инвестиционӣ ва барномаҳои муҳофизати саноатӣ пешбинӣ шудаанд, пас аз тасдиқи ҳуҷҷати тасдиқкунандаи иҷроӣ шартномаҳои барои таъмини маҳсулот, иҷроӣ қорҳо ва хизматрасониҳо ё созишномаҳои меҳнатӣ ба анҷом расонида мешаванд.

Барои хизматрасонии қорхонаҳои буҷетӣ дар сохторҳои ҳазинадорӣ ҳисобҳои шахсӣ кушода шудаанд. Ҳисобҳои шахсии ташкилотҳои буҷетӣ дар Ҳазинадорӣ - феҳристи баҳисобгирии таҳлили мақомоти ҳазинадорӣ мебошад, ки барои инъикос кардани амалиётҳои қабулкунӣ ва хароҷотҳои буҷетӣ ё хароҷотҳои иловагӣ дар ҳисобот мебошад.

Дар ҳазинадорӣ ҳисобҳои шахсии ташкилотҳои буҷетӣ кушода шуда, аз рӯи манбаи маблағгузориҳо ба ду намуд тақсим мешаванд:

- ҳисобҳои шахсии аз тарафи мақомоти давлатӣ маблағгузорӣ кардашуда;
- ҳисобҳои шахсии аз ҷониби фаъолияти тижоратӣ ва дигар даромадҳо ё аз ташкилотҳои буҷетӣ маблағгузорӣ карда шуда.

Дар мавриди аз нав ташкил додан ё барҳам хӯрдани ташкилотҳои буҷети, Вазорати молия ба буҷет дар доираи маблағҳоибарояшон пешбинишуда тағйироти дахлдор ворид месозад. Иҷроӣ буҷетҳои маҳалли. Тартиби иҷроӣ буҷети маҳалли ба иҷроӣ буҷети ҷумҳуриявӣ монанд мебошад. Масъулияти иҷроӣ буҷети маҳалли ба зиммаи мақоми молияи мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ гузошта мешавад.

Иҷроӣ буҷетҳои фондҳои мақсадноки давлати мутобиқи тартиби муқарраркардаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон сурат мегирад. Масъулият барои иҷроӣ буҷетҳои фондҳои мақсадноки давлати ба зиммаи роҳбарони мақомоте гузошта мешавад, ки идораи буҷетҳои фондҳои мақсадноки давлатиро ба зима доранд.

Вазорати молия баъди ҷамъбасту таҳлили ҳисобот дар бораи иҷроӣ буҷети ҷумҳуриявӣ, буҷетҳои маҳалли ва буҷетҳои фондҳои мақсадноки давлати ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи вазъи буҷети давлати дар ҳар се моҳ бо ҷамъбасти афзоианда гузориш пешниҳод менамояд, дар

гузориш бояд чунин маълумот бошад.

маълумоти ҳисоботи дар бораи вазъи макроиктисоди ва молиявии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- муқоисаи ҳаҷми даромадҳои воқеи ва тасдиқшуда, ҳаҷми хароҷоти воқеи ва тасдиқшуда, грантҳо, қаср ва қарзи гирифташудаи бучети давлати бо шарҳи фарқис байни нишондиҳанда - ҳоли тасдиқшуда ва воқеӣ;

- тадбирҳои оиди таъмини иҷрои бучети давлати дар давраи боқимонда.

Дар асоси натиҷаи ҷамъбасту таҳлили иҷрои бучет дар соли ҳисоботи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ба вазъияти нави иқтисоди мувофиқ намудани соли молиявии қори тибқи моддаи 46 қонуни мазкур қарор қабул мекунад ва ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон хабар медиҳад. Анҷоми соли бучети. Ҳуқуқи маблағгузори хароҷоти дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли навбатии молияви пешбини шуда 31 декабри соли бучетии равон қатъ мегардад.

Ҳамаи маблағҳои дар суратҳисобҳои вазорату идораҳо ва дигар ташкилотҳои бучети мавҷуда, ки аз бучети ҷумҳурияви маблағгузори мешаванд, 31 декабри соли равон бояд ҷамъбаст карда, ба ҳисоби ягонаи ҳазинадори гузаронида шаванд, дар сурате ки агар Вазорати молия қарори дигар қабул накунад. Мақомоти молияи маҳалли ва мақомоти идораи фондҳои мақсадноки давлати бо чунин тартиб суратҳисобҳои ташкилоту муассисаҳоеро, ки аз бучетҳои маҳалли, бучетҳои фондҳои мақсадноки давлати маблағгузори мешаванд, ҷамъбаст менамоянд.

Назорати давлатии молиявӣ, ки мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ амали менамоянд.

Назорати давлатии молиявиро мақомоти ҳокимият ва идораи давлатӣ, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти ваколатдори давлатӣ дар соҳаи назорати давлатии молиявӣ, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳазинадорӣ маркази ва шӯъбаҳои он, мақомоти молиявии ҳокимияти маҳаллӣ, ихтиёрдорони асосӣ ва ихтиёрдорони маблағҳои бучетӣ амали менамоянд [1].

Шакл ва тартиби аз ҷониби мақомоти дахлдор амали гардонидани назорати давлатии молиявиро Қонуни мазкур, қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳазинадорӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санҷиши фаъолияти субъектҳои хоҷагидор дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар менамоянд.

Вазорати молия барои вазорату идораҳо, дигар ташкилотҳои бучетӣ, мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳалӣ ҳуҷжатҳои меъёри дастгирӣ, ки риояи қоидаҳои стандартӣ баҳисобгириро ҳисобдорӣ ва тартиб додани ҳисоботро талаб менамояд, таҳия ва нашр мекунад.

Вазорати молия аз рӯи натиҷаҳои иҷрои бучети давлатӣ ва бучети ҷумҳуриявӣ ҳисоботи симоҳаро бо ҷамъбасти афзоянда таҳия менамояд. Мақомоти молияи маҳалли ҳисоботи дахлдорро дар бораи иҷрои бучетҳои маҳалли тайёр мекунад. Ҳисоботи симоҳа бо ҷамъбасти афзоянда аз ҷониби Вазорати молия ва мақомоти ҳокимияти маҳалли мутаносибан ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳаллӣ.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти иҷроияи ҳокимияти маҳалли ҳисоботи симоҳаро тасдиқ карда, ба Маҷлиси намояндагони Маҷлиси олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти намояндагии ҳокимияти маҳали пешниҳод менамояд. Ҳисоботи симоҳа аз ҷониби мақомоти дахлдор дар воситаҳои ахбори омма на дертар аз ду моҳи баъди ба охир расидани симоҳаи маскур нашр мешавад.

Ҳангоми ба Маҷлиси намояндагон ирсол шудани ҳисобот дар бораи иҷрои бучети давлати ҳуҷжату асноди зерин низ пешниҳод мешаванд:

- ҳисобот дар бораи хароҷоти маблағҳои фонди захиравии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ҳисобот дар бораи додани қарзи бучети ва пардохти қарзи бучети;
- ҳисобот дар бораи додани кафолати далатӣ;
- ҳисобот дар бораи қарзҳои дохили ва берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- ҳисобот дар бораи даромад аз ҳисоби истифодаи амволи давлатӣ;
- ҳисобот дар бораи ваъзи қарзҳои дохили ва берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ ва оғоз намудани қорҳои ҳисобдорӣ ва ҳисоботӣ дар низоми ҳазинадорӣ аз шиносӣ ба таърихи ташаккул ва рушди низоми ҳазинадорӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон сарчашма мегардад.

Вазорати молия пешбурди баҳисобгирии ҳамаи амалиётҳои молиявии мақомоти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳисоббаробаркунии амалиётҳои молиявии бучети ҷумҳуриявӣ, назорати амалиётҳои молиявии андозу - бучетии мақомоти маҳаллии ҳокимияти иҷроия таъмин менамояд.

Назорати молиявии умумидавлатӣ – дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо корупсияи назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад.

Дар охир ба ҷунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки бо мақсади таъмини низоми ҳазинадорӣ ва идоракунии дурустии назорати молиявӣ ва дар соҳаи буҷетӣ корҳои назарас ба роҳ мондани мақомотҳои болои зарӯр мебошад.

Адабиёт:

1. Дастурмал «Оид ба истифодаи Нақшаи ягонаи ҳисобҳо барои субъектҳои баҳши идораи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин иҷрои ҳазинадорӣ бучаи давлатӣ дар ташкилотҳои бучавӣ», фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.01.2015 с;
2. Каримова М. Т., Мӯминова Ф.М., Соҳибов Ш.К. Роҳнамои бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012. – 188 с.;
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» аз 25 мартӣ соли 2011 № 702;
4. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи назорати давлатии молиявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2010;
5. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи Ҳазинадорӣ аз 18 июни соли 2008 №396;
6. Уроков Д.У. Назарияи баҳисобгирии муҳосибӣ. Душанбе, Ирфон, 2012 350 с.

Калидвожаҳо: *ҳазинадорӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, буҷет, банк, воситаҳои пулӣ, даромад, хароҷот, ҳисобот.*

Аннотация

ОРГАНИЗАЦИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА В КАЗНАЧЕЙСТВЕ

В статье освещены теоретико - методологические аспекты организации бухгалтерского учета в казначейской системе Республики Таджикистан. В статье исследуется современное состояние центральной казначейской системы и дается оценка текущего состояния казначейства с использованием отраслевых нормативов.

Ключевые слова: *казначейство, бухгалтерский учет, бюджет, банк, денежные средства, доходы, расходы, отчет.*

Annotation

ORGANIZATION OF ACCOUNTING IN THE TREASURY

The article highlights the theoretical and methodological aspects of the organization of accounting in the treasury system of the Republic of Tajikistan. The article examines the current state of the central treasury system and assesses the current state of the treasury using industry standards.

Keywords: *treasury, accounting, budget, bank, cash, income, expenses, report.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Кенчаев Ҳочиакбар – донишҷӯи соли чоруми ихтисоси баҳисобгирии бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити факултети иқтисодиёт ва идоракунии маорифи ДДОТ ба номи С. Айни.

Сведения об авторе: Кенджаев Ходжиакбар, студент 4 курса специальности учета, анализа и аудита факультета экономики и управления образованием Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни.

About the author: Kenjaev Khojiakbar, 4th year student of accounting, analysis and auditing, Faculty of Economics and Education Management, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini.

ҲОЛАТИ МУОСИРИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ АУДИТ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва тараққиёти он яке аз омилҳои асосии муайянкунандаи тараққиёти иқтисодӣ кишвар дар маҷмӯъ баромад мекунад. Ҳамгироии ширкатҳои ватанӣ ба низоми хоҷагии ҷаҳонӣ марҳила ба марҳила шиддат гирифта истодааст, ки ин ҳолат дар навбати худ ба талаботҳои нав ба навро ба сатҳ ва сифати хизматрасониҳои аудиторӣ пешниҳод мекунад. Ҳамзамон, тағйироти назаррасро бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз сар гузаронида истодааст. Дар шароити муосир, вақто ки ташаккули бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар кишвари мо дар марҳилаҳои бозсозӣ қарор дорад, аз ин рӯ, муҳимияти таҳлили он рӯз аз рӯз боло меавад. Ҳолати бамаломата бо як чанд сабабҳои асосӣ вобаста аст:

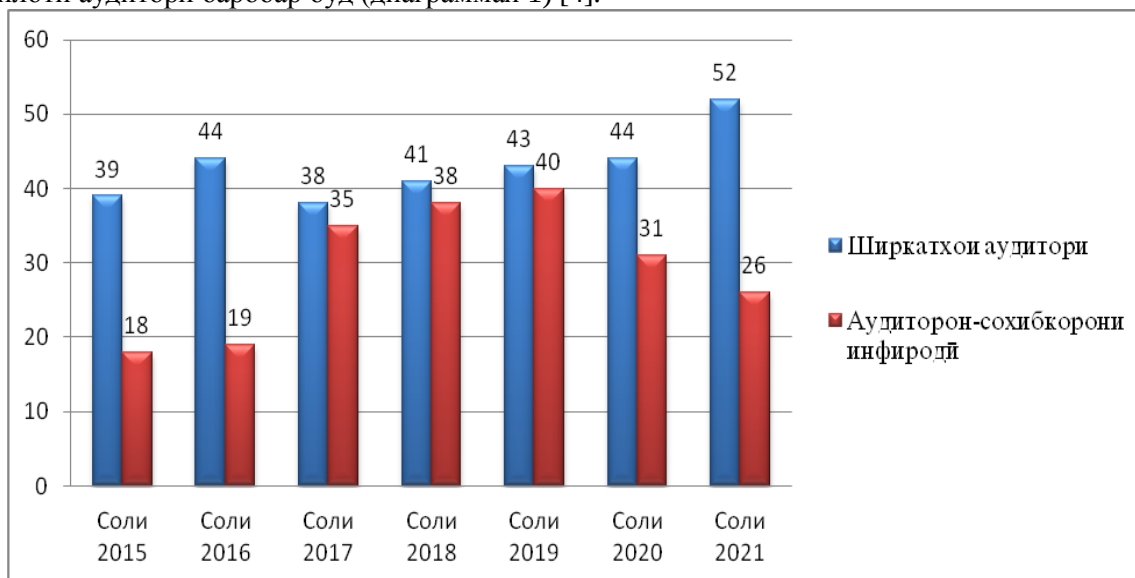
Якум, равандҳо дар бозори хизматрасониҳои аудиторӣ (ба мисли дигар бахшҳои иқтисодӣ бо сабабҳои ҷаҳонишавӣ) мураккаб гардида истодааст.

Дуввум, нақши чунин фишанги батанзимдорандаи бозор, чун истифодаи таҷрибаи ғарб, ки ниҳоят муҳим аст, тадриҷан заиф гардида истодааст.

Севвум, таҳлили вазъият ҳама вақт қисми таркибии фишанги беҳсозии он ба шумор мерафт, бахуссус дар ҳолатҳое, ки тақмили он талаб карда мешуд.

Хусусияти бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар он ифода меёбад, ки вай бозори тараққиқунанда арзёбӣ мегардад. Бозори хизматрасони - ҳои аудиторӣ ба суръати нисбатан баланд тараққӣ карда тағйир меёбад. Хусусияти ин бозор – ин сатҳи тараққиёти ташкилотҳои аудиторӣ ва андозаи он мебошад. Қариб ки бе истисно, ташкилотҳои азим ба категорияи ширкатҳои тараққиқунанда дохил карда мешаванд. Албатта, бархе аз онҳо дар ин ё он шакл тӯли солҳои зиёд амал менамуданд. Ин ҳамчунин «ширкатҳои нав» ва он маҳсулоте, ки доимо ба бозори миллии Тоҷикистон пешниҳод карда мешаванд.

Дар соли 2021 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 26 - аудиторон (соҳибкорони инфиродӣ) ва 52 ширкати аудитории шаклҳои гуногуни молиявӣ ба қайд гирифта шуда буд, ки чунин нишондиҳандаҳои дар соли 2015 бо бақайдгирии ҳамагӣ 18 аудитор - (соҳибкори инфиродӣ) ва 39 ташкилоти аудиторӣ баробар буд (диаграммаи 1) [4].

Диаграммаи 1. – таҳияи мултиф, Шумораи ширкатҳои аудитори ва аудиторон – соҳибкорони инфиродӣ дар солҳои 2015 - 2021.

Тамоюли тағйирёбии шумораи аудиторон – соҳибкорони инфиродӣ нишон аз он медиҳад, ки ин сегменти фаъолияти соҳибкорӣ марҳила ба марҳила инкишоф ёфта, дар натиҷа бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар ҷумҳурӣ низ тараққӣ карда истодааст.

Ширкатҳои ватании аудиторӣ ва ширкатҳои консалтингӣ қайд мекунанд, ки бозори хизматрасониҳои аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳоло тараққӣ накардааст ва на ҳама муҳимият ва зарурияти гузаронидани аудитро дар корхонаву ташкилотҳо ба пуррагӣ дарк мекунанд. Аксар вақт роҳбарони корхонаҳо дар симои аудиторҳо ревизорҳо ё мутахассисеро, ки барои ошкор намудани

пардохтҳои ҳатмиро ба бучет, ё ин ки ба адвакате, ки ба мақомоти андоз баробарвазн аст. Рақобат дар бозори хизматрасониҳои аудиторӣ ба таври номунтазам сураг мегирад. Фармоишҳои азимро ширкатҳое, ки аз ҳайати 2 - 3 нафар аудиторон иборат аст, уҳдаи иҷро намудан надоранд ва нахномаи пешниҳоди хизматрасониҳои аудиторон бошад, на ба ҳар як соҳибкори хурду миёнаи ҷумҳурӣ зиёда аз 70 фоизро ташкил медиҳанд ғайимконпазир аст. Ширкатҳои байналмилалӣ аудиторӣ ва як қисмати ширкатҳои ватанӣ дар фаъолияти худ, консепсияи супермаркетро истифода менамоянд, ки одатан хизматрасониҳои аудиторӣ, машваратдиҳи доир ба баҳисобгирӣ, масоили андозбандӣ, масоили ҳуқуқӣ, банақшагирии стратегӣ ва дигар хизматрасониҳои консалтингиро фаро мегирад [3].

Муфовиқи маълумоти оморӣ дар соли 2021 аз ҷониби ширкатҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маблағи 1, 4 млн. долл. ИМА хизматрасонӣ пешниҳод карда шудааст. Дар соли 2020 ин маблағ 800 ҳазор доллари ИМА ва дар соли 2018 - 700 ҳазор. Доллари ИМА - ро ташкил медиҳад (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои ҳаҷми хизматрасониҳои аудиторие, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тайи солҳои 2018 - 2021 пешниҳод гардидаанд.

Нишондиҳанда	Солҳо			
	2018	2019	2020	2021
Ҳаҷми хизматрасониҳои аудиторие пешниҳодшаванда ҳамагӣ бо млн. воҳиди пули миллий (млн. долл. ИМА)	3, 5 (0, 7)	3, 5 (0, 8)	12 (1, 9)	11, 3 (1, 4)
Ҳиссаи хизматрасониҳо доир ба гузаронидани аудит дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои аудиторие пешниҳодшуда, %	67, 4	96, 5	51	39
Ҳиссаи дигар намуди хизматрасониҳо дар ҳаҷми умумии хизматрасониҳои пешниҳодшудаи аудиторӣ, %	32, 6	3, 5	49	61

Нишондиҳандаҳои ҷадвали 1. нишон медиҳанд, ки тамоюли таракқиёти бахши аудиторие, ки таи солҳои 2018 - 2021 ба мушоҳидарасанда (суръати рушди хизматрасониҳои аудиторӣ дар соли 2021 дар муқоиса нисбат ба соли 2018 қариб ба андозаи 2 маротиба афзоиш ёфтааст).

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» асосҳои ҳуқуқии амалӣ гардонидани фаъолияти аудиториро муайян карда, барои таъсис додани маҷмуи назорати ҳоҷагии молиявии мустақиле, ки ба ҳимояи амволи шахсӣ, хусусӣ, коллективӣ, ҷамъиятӣ, саҳҳомӣ ва моликияти давлатӣ мусоидат мекунад, равона шудааст. [1]

Асосҳои ҳуқуқии фаъолияти аудиториро муносибатҳое ташкил медиҳанд, ки ба амалӣ гаштани фаъолияти аудиторӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқаманданд ва тибқи қонуни мазкур, қонунҳои марбут (дахлдор) ва дигар асноди меъёрию ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мешаванд.

Аудиторон дар фаъолияти худ бояд ба ду гурӯҳи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ тақия кунанд:

- қонунгузори давлатӣ пеш аз ҳама риояи қонуни фаъолияти аудиторӣ;
- стандартҳои аудиторӣ ва дигар қонунгузориҳо.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо қарори №259 аз 19 июни соли 2000 - ум) аввалин маротиба тартиби гирифтани имтиҳон (аттестатсия) - ро барои қорӣ қардани фаъолияти аудиторӣ ва тартиб додани иҷозатнома (литсензия) барои амалӣ гардонидани тафтишотро тасдақ намудааст. Ин қарор ҳамроҳи ташкилотҳои дахлдор таҳия ва тасдиқ қардани стандартҳои меъёрӣ ва қоидаҳои амалигардонидани тафтишоти аудиторӣ, тасдиқи нишондиҳандаҳои асосии фаъолияти ҳоҷагии субъектҳои иқтисодиро ба зимма гирифта аз руи ин системаи нишондиҳандаҳо тафтиши ҳар солаи ҳисоботи молиявиро амалӣ мегардонанд. Ҳоло ин вазифа ва масъулият ба дӯши кумитаи назорати назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор шудааст. [2]

Дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба фаъолияти аудиторӣ омадааст: шахсоне, ки ба сифати аудитор ба қор даъват мешаванд, танҳо наметавонанд санҷиши аудиториро анҷом диҳанд: [1]

- аудитороне, ки худашон саҳмгузори роҳбаранд ва ин гуна ашхос масъули қорхонаҳои санҷиш ҳастанд. Аз рӯи вазъи ҳисоботи молиявӣ ҷавобгаранд ва дар ҳолате, ки ба ин шахсон ҳешу табори наздиканд ва ё қаробати оилавӣ доранд:

- ширкатҳои аудиторӣ;
- корхонаҳое, ки ба як гуруҳ саҳмгузoron, хусусигардонандагон, қарздиҳандагону суғуртақунандагон ва инчунин ширкатҳое, ки худашон ҳам саҳмгузору ҳам хусусигардонандаанд;
- қорхонаҳое, ки вобастагии фаръию умумӣ доранд, шуба ва субъектҳое, ки дар сармояшон ин гуна ширкатҳои аудиторӣ саҳм доранд ва дар ин гуна корхонаҳо санҷиш гузаронида намояндагии худро вобаста қардаанд ва ё намояндагӣ доранд;
- аудиторон ва ширкатҳои аудиториё, ки барои ин гуна корхонаҳо хизмати барқароркунӣ ва ташкили баҳисобгирӣ молиявиро ба роҳ мондаанд ва инчунин ташкил қардани назорат, тартиб додани ҳисоботи молиявӣ ба он хизмати амалӣ мерасонанд, наметавонанд санҷиш и аудиторӣ анҷом диҳанд.

Баъд аз имзои шартнома ва ё додани супориш агар санҷиши аудиторӣ сурат гирифта бошад, шартнома мансух (бекор) шуда, супориши ба имзо расида гирифта мешавад.

Агар аудитор ва ё ширкати аудиторӣ дидаву доништа фаъолияти аудиторию дар корхонаи супоришдиҳанда тафтиш қарда дар сурати ғайриимкон будани ин тафтишот аз супоришдиҳандагон паноҳ бурда бошад, пас бояд аз ҳисоби худи аудитор ва ширкати аудиторӣ ҳамаи хароҷоти хизмати тафтиши аудиторӣ ба супоришдиҳандагон баргар - донида шавад. Ҳуқуқи иштирок ба фаъолияти аудитори: Ширкатҳои аудиториё, ки иҷозатнома гирифтаанд ва дар онҳо на камтар аз 51 фоизи ҳиссаи сармоя оӣинномавӣ ба аудиторони аз имтиҳон (аттестатсия) гузашта тааллуқ дорад, ҳуқуқи дар фаъолияти аудиторӣ иштирок қардан доранд. Ширкати аудиторӣ метавонад шакли дилхоҳи ташкили – ҳуқуқӣ дошта бошад.

Азбаски натиҷаҳои тафтишоти аудиторӣ асоси қабули қарорҳои зиёди идорақунӣ эътироф гардидаанд, аудит дар тамоми давлатҳо ба таври қий танзим қарда мешавад.

Гузаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба муносибатҳои бозорӣ зарурати ба вуҷуд омадани сохторҳои нави иқтисодиро муайян намуд, ки ба тартиб даровардани муносибатҳои субъектҳои гуногуни хоҷагиҳои соҳибқарӣ ва дар байни онҳо омӯзиши аудиторӣ мақоми махсус дорад. Мақсади асосии фаъолияти аудиторӣ дар асоси амалиёти молиявӣ ва хоҷагӣ, санадҳои меёрии амалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дурустии ҳисоботи молиявии қорхонаро муайян қардан аст.

Ҳамин тавр, саривақт огоҳ қардани аудиторон оид ба ин гуна фаъолияти ғайриқонунӣ, имқонияти барқараф намудани талафоти моддии мизоқонро пешқирӣ менамояд.

Санҷиши ҳуҷҷатҳо аз рӯи мазмун ва баҳои танқидии мазмуни ҳуҷҷат сурат гирифта бояд бо хусусиятҳои амалиёти хоҷагӣ дар он акс ёфта, дурустии самти ахборот, асоснокии нарх, истифодаи ченақҳои шумораӣ ва амалиёти вобаста қардани қизу чора ва қоғазҳои қимматнок ба шаҳсони масъул муқаррар гардад.

Мавриди санҷиши ҳуҷҷатҳои ибтидоӣ ва сабт дар регистрҳои баҳисобқирӣ аудитор бояд мутобиқи қунин талабот амал қунад:

1. Риояи сиёсати ҳисоби қабулшудаи амалиёти қудогонаи хоҷагӣ ва баҳои молу мулки бақайдқирфташуда. Дар мавриди баҳисобқирӣ тағйири назар ба соли гузашта бояд ба сурати таҳрирӣ (хаттӣ) асоснок ва маънидоқ гардад;
2. Сабти пурраи ҳамаи амалиётҳои хоҷагӣ дар давраи ҳисоботӣ (моҳона, семоҳа, солона) сурат гирифта, натиҷаю ҳолати молу мулк оиди муҳиммият, ба зимма гирифта шавад;
3. Дуруст ба ҳисоб қирфтани даромаду хароҷот дар давраи ҳисоботӣ;
4. Баробари маълумоти баҳисобгирӣ таҳлилӣ ба гардиш ва бақияи ҳисобдорӣ тарқибӣ дар рӯзҳои аввали ҳар моҳ;
5. Баҳои дурусти молу мулк дар фаъолияти хоҷагӣ;
6. Ташкили дурусти маблағу захираҳо.

Аудитор бояд ба роҳбари қорхона роҷеъ ба муайян намудани далелҳои ғалатқорӣ ва қиреб қардану нодуруст овардани маълумот ҳабар диҳад ва роҳҳои ислоҳи ахбороти нодурустро пайдо қунад.

Дар сурате, ки агар қорхонаи супоришдиҳанда дар қараёни барғузори санҷишот дар фехристи ҳисобдорӣ ҳатоҳои қидди ро ислоҳ нақарда, дар тартиб додани ҳисобот қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро риоя нақарда бошад, пас дар қисми қамъбастии ҳулосаҳои аудиторӣ оид ба имқоннопазирии тасдиқи дурусти ҳисобдорӣ баёноти хаттӣ пешниҳод меқунад.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013, № 993. – <http://mmktj.>
2. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо №259 аз 19 июни соли 2000 «Тартиби гирифтани имтиҳон (аттестатсия) барои қорӣ қардани фаъолияти аудиторӣ ва тартиб додани иҷозатнома (литсензия) барои амалӣ қардонидани тафтишот аз 19.06.2000.
3. Мирзоалиев А.А., Бадалов Х.Х. Институциональные основы регулирования аудита в Таджикистане. Аудит и финансовый анализ. 2018. № 5. с. 80 - 84.
4. Сайти расмии Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон <http://moliya.tj>

Калидвожаҳо: *Аудит, ширкати аудиторӣ, хизматрасониҳои аудиторӣ, ҳисоботи молиявӣ, баҳисобгирӣ, таҳлил, бозор, хизматрасонӣ, санҷиши аудиторӣ, хароҷот.*

Аннотация**СОВРЕМЕННЫЕ СОСТОЯНИЕ РЫНКА АУДИТОРСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В статье анализируются теоретические, методологические и практические аспекты современного состояния рынка аудиторских услуг в Республике Таджикистан. Также в статье исследуется правовое регулирование взаимоотношений аудитора с проверяемыми лицами и предлагаются пути его совершенствования.

Ключевые слова: *Аудит, аудиторская компания, аудиторские услуги, финансовая отчетность, бухгалтерский учет, анализ, рынок, услуги, аудиторская проверка, затраты.*

Annotation**CURRENT STATE OF THE MARKET OF AUDITING SERVICES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

The article analyzes the theoretical, methodological and practical aspects of the current state of the audit services market in the Republic of Tajikistan. The article also examines the legal regulation of the relationship between the auditor and the audited persons and suggests ways to improve it.

Key words: *Audit, audit company, audit services, financial statements, accounting, analysis, market, services, audit, costs.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Нодира, донишҷӯи соли чоруми ихтисоси баҳисобгирӣ бухгалтерӣ, таҳлил ва аудити факултети иқтисодиёт ва идоракунии маорифи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел.: 933539353

Сведения об авторе: Бобоева Нодира, студентка 4 курса спиральности учета, анализа и аудита факультета экономики и управления образованием Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: 933539353

About the author: Boboeva Nodira - 4th year student of accounting, analysis and auditing, Faculty of Economics and Education Management, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: 933539353

ТЕРОРИЗМ ҲАМЧУН МУШКИЛОТИ ПСИХОЛОГӢ ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Рӯ овардани ҷавонон ба гуруҳҳои зидди ҷамъиятӣ яке аз масъалаҳои муҳими ҷомеаи имрӯза ба шумор меравад. Махсусан дар ин самт нафароне ҷалб карда мешаванд, ки онҳо дорои маълумоти муайяни ҳам динӣ ва ҳам дунявӣ мебошанд. Онҳо метавонанд аз оилаҳои пурра ва нопура бошанд. Яъне нафароне ба ин гуруҳҳо шомил мешаванд, ки дар тарбияи калонсолони хонавода будаанд ва аз доираи донишҳои муайян бохабар мебошанд, пас маълум мегардад, ки ҳар касе аз ворид шудан ба ин гуруҳҳо дар амон нест ва хатари зиёди шомил шуданро ба ин гуруҳҳо дошта метавонад. Барои ноогоҳона шомол шудан ба ин гуруҳҳо бояд мазмун ва муҳтавои мафҳумҳо дуруст сарфаҳм равам ва як фаҳмиши дурустро дар байни ҷавонон талқин намоем.

Мафҳуми терроризм аз забони латинӣ (terror – дахшат, ҳарос) гирифта шуда, он бо ибораҳои «зӯроварӣ», «тарсонидан», «тарс» ҳаммано мебошад. Ин вожа дар давлатҳо ва кишварҳои мухталиф пас аз «Асри террор» дар давраи инқилоби Фаронса маъмул шуд. Терроризм як навъ сиёсат, идеология ё амали иборат аз таҳдид, фишороварӣ, зурӣ нисбати шахсони алоҳида, гурӯҳи одамон, ҷомеа, ҳокимият, институтҳои ҳокимиятӣ, давлат ва низоми идоракунии он буда, баҳри расидан ба ҳадафҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иделогӣ, геополитикӣ ва имкониятҳои гуногуни таҳрезишуда равона гардидааст.

Коршиносон бар ин назаранд, ки беҳтарин таърифи терроризм ин аст: Терроризм ба даст овардани ҳадафҳои сиёсӣ, идеологӣ, иқтисодӣ ва мазҳабӣ бо василаҳои зӯроварӣ мебошад.

Моҳияти терроризм зӯроварӣ бо мақсади тарс аст. Субъекти қувваҳои террористӣ шахсони алоҳида ё ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ мебошанд. Объекти маҷбуркунӣ қудрат дар шахси мансабдорони алоҳидаи миллӣ ё ҷомеа дар симои шахрвандони алоҳида (аз ҷумла хориҷиён ё шахсони мансабдори дигар давлатҳо) мебошад.

Терроризм дар ҳама гуна зӯҳуроташ яке аз амалҳои хатарнок, ҳаробиовар ва зӯроваронаест, ки алайҳи инсон нигаронида шудааст. Ҳодисаҳои зӯҳуроти терроризм дар кишвар воқуниши шадиди ҷомеаро ба вучуд оварда, дар натиҷа мардум аз амнияти худ, амнияти ҳешу табор ва наздикон нигарон мешаванд. Амалҳои террористӣ бо бераҳмии махсус сурат мегиранд ва ин корро аввал созмондиҳандагони онҳо тарҳрезӣ кардаанд. Амалиёти террористӣ дар баробари расонидани зарари мустақим ба ҷабрдида, барои таъсири муайяни равонӣ - коштани тарс, эҷоди таҳдид ба доираи васеи одамон пешбинӣ шудааст.

Дар самти омӯзиш зӯҳуроти террористӣ олимони хориҷа ба мисли Антонян Ю.М., Витюк В.В., Олшанский Д.В., Пирожков В.Ф., Ефиров С.А. фаъолона кор карда паҳлӯҳои гуногуни шахсони ба ин гурӯҳҳо шомил гардидаро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Масалан дар тадқиқотҳои Олшанский Д.В., ду гурӯҳи одамонро қайд кунад, ки аксар вақт дар байни террористон пайдо мешаванд. Гурӯҳи якум. Аввалинҳо бо зехни баланд, эътимод ба худ, худбаҳодиҳии баланд, хоҳиши тасдиқи худ ва гурӯҳи дуюм одамоне, ки тамоман худро дуруст намешуморанд бегонагон бо «ман»-И онҳо таъсир мерасонанд. Онҳо бо заифӣ ва худбаҳодиҳии паст фарқ мекунанд. Аммо ҳам дар гурӯҳи якум ва ҳам дар гурӯҳи дуюми одамон чунин махсусиятҳо ба монанди агрессияи баланд, хоҳиши тасдиқи худ, (Фанатизм) мутаассибӣ, изтиробӣ баланд, депрессия, дараҷаи даъвои паст ва баланд, хоҳишҳои худро ба дараҷаи баланд изҳор кардан ва ё изҳор карда натавоништан, ангеҷаи ноқомилӣ хос мебошанд.

Навъи дуюми гурӯҳи одамоне мебошанд, ки моҳияти динро намедонанд. Тавре олим ва муҳаққиқи ин соҳа Ҳукмишоев З.Д. қайд мекунанд «...Дар воқеъ, дин ба терроризм робитае надорад, зеро ҷавҳари таълимоти ҳамаи динҳои ҷаҳонӣ инсонпарварӣ, раҳму шафқат, сулҳ ва ташаккулу рушди ҷомеаро ташкил медиҳад». Ин гурӯҳи одамонро барои амали террористӣ ҷалб кардан осонтар аст. Ҷалбкунӣ як раванди мақсадноки таъсиррасонӣ ба баъзе одамон ба дигарон мебошад. Аҳамият диҳед, ки ҳама гуна қадами қабул ба таври возеҳ ба нақша гирифта шудааст. Ҳангоми ба кор қабул кардан, ба одамони беҳабар консепсияи арзишҳои сектаи муайян бовар карда мешавад. Бисёр одамон метавонанд ба гурӯҳи хавф дохил шаванд: инҳо одамони пӯшида ва ғайримуошират мебошанд, ки ғаму андӯх ё аз даст додани наздиконро аз сар гузаронидаанд, дар вазъияти шадид ё тӯлонии стресс аз сар гузаронидаанд (низоъҳои дохилӣ ва оилавӣ, талоқи волидон ва ғ.), инҳо ҷавононе ҳастанд, ки дар ҷустуҷӯи арзиши зиндагӣ, қудрат ё намунаи ибрат ҳастанд.

Дар самти ҷалб шудани ҷавонон ба гуруҳҳои террористи нақши маромнокӣ ниҳоят бузург

мебошад. Аз нуқтаи назари Эфиров С.А. маромҳои террористон инҳо буда метавонанд: Худшиносӣ ва худтасдиқкунӣ, романтика ва қаҳрамон нишон додани худ дар байни ҷавонон, аҳамияти махсус додан ба ғаёлияти худ, бартарафнамҳои ноогоҳии худ, конформизм, шахспарастӣ, маргинали, сеҳрӣ ва ғайра. Яке аз маромҳои асосӣ, ки олим онҳоро дар дараҷаи баланд баҳогузорӣ кардааст, ин «абсолютизми идеологӣ», Этикадӣ «оҳанин» ба соҳиби ҳақиқати ягона, олитарин, дастури беназири наҷот, ҳалқи худ, гурӯҳ ва ҳатто инсоният мебошад. Чунин махсусиятҳо натавонанд дар террористон, балки дар сиёсатмадорон, роҳбарони дин ва дигар шахсони таъсирбахши ҷамъияти вучуд дошта метавонанд.

Чунин нуқтаи назарро қайд намудан зарур аст, ки яке аз маромҳои асосии террористӣ, ки худтасдиқкунӣ шуморида мешавад, одамро водор мекунад, ки барои идора намудани дигарон кушиши зиёд намояд. Чунин талабот ба дараҷаи баланди изтиробнокӣ алоқаманд мебошад. Дар чунин ҳолат шахсият кушиш менамояд, ки бо мақсади ба даст овардани мавқеи баланд ва мартабаи худ дар ҷамъият омодааст, ки амалиётҳои сахтаъсирро ба анҷом расонад.

Террористҳо аксар вақт ба ошкорбаёнӣ ниёз доранд, кушиш менамоянд, ки мақсаду маромҳои худро бо воситаи далелу хабарҳо ва воқунишҳои бавҷудода ба оммаи мардум расонанд ва ба ин васила шахсияти худро ба шахсиятҳои сиёсӣ давлатӣ ва дигар афрод, чун дар оина мебинанд. Ба ҳама террористон нафрат нисбат ба ҳаёти инсон хос аст, Ҳама ба онҳо ноил шудан ба ҳадафи оӣ, аз нуқтаи назари худ, қурбонии ҷони одамони бегуноҳро имконпазир мешуморанд.

Ба гуруҳи террористон одамони аз ҷиҳати иҷтимоӣ мутобиқнашуда, ноком ва мавқеи пасти иҷтимоӣ дошта ба осони воридшаванда шуморида мешаванд. Ин гуруҳи одамон дар мактаб, дошнингҳо ҳуб таҳсил намекунанд, наметавонанд, ки барои худ як касби муайянеро интихоб кунанд ва мисли ҳмсологи худ муваффақ бошанд. Онҳо ҳамеша аз танҳои азоб мекашиданд, бо намоёндагони ҷинси муқобил муносибат надоштанд. Хулоса дар ҳама ҷо ва ҳамеша ақиб мемонданд, дар ҳеҷ ҷуҷо ҳақиқатан худро дар ватан ҳис намекарданд. Дар аксари мавридҳо террористон ҷавононе мебошанд, ки синнашон 7 - сола то бистсола, ки дар фарҳанги патриархалӣ ва баланди динӣ тарбия ёфтаанд. Дар зехни онҳо одатан дар бораи осеби таърихӣ миллати худ ва робитаҳои пӯркуввати эҳсосӣ бо онҳо андешаҳои устувор вучуд дорад. Эҳсосоти маъмулии иҷтимоӣ ғаму андӯх, дар якҷоягӣ бо ғурури миллии дарднок мешавад. Террористон бо идеяҳои махсус дар бораи «ҷинояткори таърихӣ» ва зарурати ҷазо ба ӯ хос аст. Ин ақидаҳо бо осеби воқеии рӯҳӣ, ки бо далелҳои воқеии марғи хешовандон, дӯстон ва ҳамватанони одил алоқаманданд, пурра карда мешаванд. Ҳамин тариқ, террорист амалан ба радқунии оқилона қобилият надорад. Вай амалан аз тарс ва пӯшаймонӣ аз коре, ки карда мешавад ё карда лозим аст, беҳабар мемонад. Сарчашмаи муҳими ҷалби террористон зарҳаридонест, ки дар минтақаҳои гуногуни низоъ қарор дошта, дар ин ё он тараф мечанганд. Барои психологияи онҳо як чиз муҳим аст: кӣ бештар пул медиҳад ва аксар вақт онҳоро танҳо «манфиати куштан», «барои одамон эҳсос кардани қудрат», «бартарии худро аз дигарон нишон додан» водор мекунад. Дар байни террористон нафароне низ кам нестанд, ки дар айёми бачагӣ ва ҷавонияшон таҳқир шуда, худро исбот карда натавонистанд. Инҳо одамоне ҳастанд, ки идеяҳои худро амалӣ карда натавонистанд. Аксари террористон шахсоне мебошанд, ки дар як вақт аз ҳуқуқу озодиҳои худ дифоъ карда, аз ҷониби давлат маҳкум шуда, ронда шуда, берун аз қонун гузошта шуда буданд ва барои онҳо терроризм қасоси иҷтимоӣ аз ин давлат мегардад.

Бояд гуфт, ки ғаёлияти террористон тавассути ВАО (Воситаҳои ахбори омма) ҳавасманд карда мешавад, ки на танҳо усулу воситаҳои дар амалҳои террористӣ истифодашавандаро ошкор мекунанд, балки шахсияти воқеии онҳоро оммавӣ мегардонанд. Омӯзиши саривақтии чунин гуруҳи одамон имкон медиҳад, ки ҷораҳои пешгирикунанда, яъне пешгирии ҳамлаҳои террористӣ татбиқ карда шаванд. Бо содир намудани амали террористӣ гунаҳкор аллакай сарҳади муайяно мегузарад (қонунро вайрон мекунад) ва ин механизмҳои дахлдори муҳофизати психологӣ ва худсафедкуниро талаб мекунад. Донистани ин механизмҳо ба мутахассис имкон медиҳад, ки ангеаи террористонро фаҳмад. Аксар вақт онҳо амалҳои худро бошууруна медонанд, зеро дигар воситаҳои расидан ба мақсади худро намедоданд.

Террорист дар баромадҳои оммавиаш изҳор мекунад, ки дар ҷомеаи адолат нест гуё ҳуқуқҳои одамон аз ҷониби тарафи идоракунонда поймол гардида истодааст ва бояд ба он нуқта гузошт. Одатан одамоне, ки ба сафи террористон дохил мешаванд, аз табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ ва соҳаҳои ҳаёт буда метавонанд. Чунин саволе пайдо мешавад, ки кадом намуди одамон ба узви созмони террористӣ шомил мешавад, онҳоро ҷӣ водор мекунад? Ё ба кадом мақсадҳо ноил шудан меҳаҳад? Ҷавоб додан ба ин саволҳо одамро водор мекунад, ки дар бораи шахсияти террорист маълумотҳои зарури дониста бошем. Албатта омӯзишҳои гуногуни ва тадқиқотҳои сершуморе гузаронида шуда ошкор намуданд,

ки баъзе махсусиятҳои шахсони террорист вучуд дошта метавонад. Як қатор хислатҳои шахсияте вучуд дорад, ки террористҳо бояд дошта бошанд.

Олимони соҳои психология шахсияти террористонро умуман чунин махсусиятҳои психологии рафтори онҳоро пешниҳод кардаанд.

Комплекси камарзишӣ: дар бештари маврид шахсоне, ки дорои ин намуди камарзиши мебошанд аз агрессия нисбати дигарон ба таври васеъ истифода мебаранд. Аввалин маротиба дар илми психология комплекси камарзишӣ аз ҷониби Алфред Адлер, пешниҳод гардидааст, ки ӯ асосгузори психологияи индивидуалӣ мебошад. Муҳаққиқ чунин мешуморад, ки агрессияи одам дар асоси ҳисси камарзишии (комплекс неполноценности) шахс ба вучуд меояд. Ба назари олим ҳар як одам дар давраи кӯдакӣ ҳисси камарзиширо аз сар мегузаронад, яъне дар ҳама намуди одамон ҳамин ҳиссиёт ба амал меояд ва одам ҳамеша кӯшиш менамояд, ки дар давраи фаъолияти ҳаёти ҳамин ҳиссиётро бартараф намояд. Бартараф намудани ҳиссиёти камарзишӣ боиси муноқишаҳои дохилӣ ва зоҳирӣ мегардад, ки онро ҳамчун зухуроти агрессия баҳогузори менаманд. Агар шахсият дар давраҳои ҳаёташ ин ҳиссиётро бартараф карда натавонад, дар натиҷа ин ба дараҷаи ихтилофҳо байниҳамдигарӣ табдил ёфта, ҳисси душманӣ нисбати дигарон баланд мегардад. Маълум аст, ки гуруҳи ин намуди одамро қабул накарда, мавқеи радшудаи гуруҳро ишғол мекунад.

Худшиносии паст. Ин намуди шахсиятҳои худро пурра намениносанд, дар муносибатҳои байнишахсӣ бештар мавқеи камформистиро ишғол мекунанд, онҳо дорои худбаҳодиҳии номувофиқ буда, базан ба худ муносибати манфӣ менамоянд. Онҳо дар қабули қарорҳо фикр накарда ҳамеша ба андешаи дигарон розӣ мегарданд.

Худсафедкунӣ типологияи дигари одамони террорист ба шумор меравад. Ба воситаи ворид шудан ба сиёсат, кушиш мекунанд, ки дар мавзӯҳои идеологӣ сухан гуфта ба ин восита пахсияти камбудидоштаи худро пинҳон менамоянд.

Агрессия –яке аз хусусиятҳои равшанифодаёфтаи террористон бу шумор меравад. Онҳо ба ин восита ба гуруҳи калони одамон таҳдид намуда тарсу ҳаросро дар онҳо пайдо мекунанд ва минбаъд марому мақсадҳои сиёсӣ идеологияи худро анҷом медиҳанд. Қисми дигари психологҳо чунин мешуморанд, ки рафтори агрессивӣ ғариза (*инстинкт*) ё танҳо таъмини қисми атрофии анализатори қувва аст, ки он барои ғолиб омадан ба монеаҳо ва дар роҳи қаноатмандкунии дигар майлҳо метавонад хизмат кунад. Ҳамин тариқ, рафтори агрессивӣ - ин қувваест, ки ба воситаи он одам муҳаббат ва бадбинии худро нисбати атрофиён ё нисбати худ ифода мекунад ва тавассути он кӯшиш менамояд, ки талаботҳои ғаризавӣ (инстинктивӣ) худро қонеъ гардонад. Рафтори агрессивӣ аксари мавридҳо баъд аз ҳолати фрустратсия ба амал меояд. Зухуроти агрессия дар бештари маврид ба зухуроти ҳолати ихтилофӣ ва худ низоъӣ алоқамандии наздик дорад. Маъмулан дар ҳаёт бо сабаби ихтилофи ақидаҳо, зиддият ва муборизаи ақидаҳои гуногун, зарурат, водорнамоӣ, хоҳиш, тарзи ҳаёт, чашмдошт, рағбат ва хусусиятҳои хоси шахсӣ пайваста муҳолифат ба вучуд омада, дар натиҷа агрессияи шахс баланд мегардад. Онҳо натиҷаи рақобати ҳаррӯза ва муқобилияти одамонро вобаста ба самти принципаӣ ё эмотсионалии бархӯрд, ки оромии байнишахсӣ ё шахсиро вайрон мекунад, инъикос мешавад.

Аз ҳама ташвишоваораш ин аст, ки барои ба ҳадафҳои сиёсӣ расидан ташкилотҳои террористӣ экстремистӣ аксаран зери ниқоби шиорҳо ва арзишҳои динӣ амал карда, ба эътиқоди динӣ шахсон таъсир мерасонанд. Сабабҳои пайдоиши терроризму экстремизм мисли шаклҳои онҳо гуногунанд. Ин сабабҳо чунин метавон тавзеҳ кард: – сатҳи пасти дониши динӣ ва дунявӣ; – сатҳи пасти маърифати ҳуқуқӣ; – моддӣ; – идеологӣ; – хоҳиши табaddулот ва норозигӣ аз вазъи воқеӣ; – пайдо намудани шавқ ба фаъолияти нав; – ҷой доштани камбудии дар тарбияи оилавӣ; – коҳиш ёфтани сатҳи зиндагӣ; – хусумати шахсии роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, байни шахсиятҳои сиёсӣ; – поймол намудани ҳуқуқҳои динӣ ва этникӣ; – дар сатҳи паст қарор доштани фарҳанги иттилоотӣ; – фаъолияти динимуболлиғони хоричӣ ва ғайраҳо.

Таҳлили сарчашмаҳо нишон медиҳанд, ки бештар ҳадафи асосии гуруҳҳои террористӣ экстремистӣ ҷавонон, ки яке аз кишрҳои осебазири ҷомеа мебошанд, қарор мегиранд. Яке аз омилҳои асосии ҷалби ҷавонон ба гуруҳҳои мазкур муҳочирати меҳнатӣ дар хориҷи кишвар ва наёфтани ҷои аниқӣ корӣ, сатҳи пасти маърифатнокӣ, носолимии муҳити оила, бепарвой зоҳир кардани волидон ба тақдири фарзандон, истифодаи васеи сомонаҳои интернетӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Адабиёт:

1. Алексеева Д.И., Багаева А.А. Экстремизм как угроза национальной безопасности. – Москва, 2018.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности»-Избранные труды. – Воронеж, 2001.
3. Герасимова В.В. Психологические аспекты профилактики аутоагрессивного поведения у обучающихся образовательных организаций. Методическое пособие. – Казань, 2015.
4. Емельянов В.Н. Терроризм и преступления с признаками терроризирования. – Москва, 2000.
5. Кудрин В.С. Экстремистская деятельность молодёжи: классификация, формы и виды. – Москва, 2015.
6. Личко А.Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков. – Москва, 1999.
7. Мозговой В.Э. Информационный экстремизм как инновационная девиация социума начала XXI века. – Москва, 2020.
8. Оганесян С.С. Истоки экстремизма и терроризма современных подростков. – Москва: Казанский педагогический журнал, 2019.
9. Творогов А. Н. Экстремизм. Терроризм. Подросток. Как беречь подростка от современных угроз. Брошюра для родителей и педагогов. – Ульяновск, 2018.
10. Экстремизм и терроризм в киберпространстве: угрозы миру и безопасности человечества. - сборник статей по итогам III Всероссийской студенческой научно - практической очно - заочной видеоконференции под ред. В.А. Мазурова, М.А. Стародубцевой. – Барнаул, 2020.

Калидвожаҳо: *экстремизм, терроризм, радикализм, агрессия, номутобиқишави шахс, нафрат, ҷаҳонбинии деструктивӣ, мутобиқишави иҷтимоӣ, комплекси ноқомии психологӣ, ҷамлаи психологӣ, фаолияти зидди иҷтимоӣ.*

Аннотация**ТЕРРОРИЗМ КАК ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ**

Вовлечение молодежи в антисоциальные группы является одной из важнейших проблем современного общества. К этому направлению особенно привлекаются люди, обладающие определенными религиозными и светскими знаниями. Они могут быть из полных и неполных семей. То есть в эти группы вступают люди, воспитанные взрослыми в семье и осознающие объем тех или иных знаний, то становится понятно, что не все застрахованы от вступления в эти группы и могут иметь большой риск вхождения в эти группы. Чтобы невольно попасть в эти группы, мы должны понимать смысл и содержание понятий и прививать правильное понимание молодежи.

Ключевые слова: *экстремизм, терроризм, радикализм, агрессия, дезадаптация личности, ненависть, деструктивное мировоззрение, социальная адаптация, психологические комплексы, психологические атаки, антисоциальная активность.*

Annotation**TERRORISM AS A PSYCHOLOGICAL PROBLEM OF OUR TIME**

The transformation of young people into antisocial groups is one of the most important problems of modern society. Especially in this area are involved people with both religious and worldly knowledge. They can be from complete and incomplete families. Also, some people who were brought up by older family members and well - informed join these groups, so it becomes clear that everyone is safe from the virus, and there is no danger from ticks. To become a member of these groups, we need to understand the meaning and content of concepts, and we do not encourage correct understanding among young people.

Keywords: *extremism terrorism radicalism aggression personality maladaptation psychological complexes hate destructive worldview social adaptation psychological attacks antisocial activity*

Маълумот дар бораи муаллиф: Юлдошева Малика Улмасовна, магистранти соли дуҷуми кафедраи психологияи умумӣ ва педагогии факултети психологияи Донишгоҳи Давлатии Омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 908033535

Рохбари илмӣ: н.и.п., Ҷалолова Г.

Сведения об авторе: Юлдашева Малика Улмасовна, магистрантка второго курса кафедры общей и педагогической психологии факультета психологии Таджикского Государственный Педагогический Университет имени Садриддина Айни. Телефон: +992 908033535

Научный руководитель: к.п.н., Джалолова Г.

About the author: Yuldasheva Malika Ulmasovna, 2st year undergraduate student of the Department of General and Pedagogical Psychology, Faculty of Psychology Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Phone: +992 908033535

Scientific adviser: c.p.s., Jalolova G.

НАЗАРИЯҶО ОИДИ ЗЕҲНИ ЭМОТСИОНАЛӢ

Зеҳни эмотсионалӣ маҷмуи маҳорат ва қобилиятҳои шахсиест, ки барои шинохти эмотсияҳо, фаҳмидани ният, ангежа ва хоҳишҳои дигарон инчунин ҳуди онҳо пешбинӣ шудааст. Зеҳни эмотсионалӣ қобилияти идора кардани эмотсияҳои худ ва одамони дигар мебошад. Он дар идоракунӣ ва дигар соҳаҳо барои ҳалли масъалаҳои амалӣ зарур аст [8, 357].

Категорияи «зеҳни эмотсионалӣ» бори аввал дар тадқиқоти Питер Сэловей ва Джони Майер зикр карда шудааст. Зеҳни эмотсионалӣ ба ақидаи онҳо дар қобилияти фарқ кардани ҳиссиёт (эмотсия) ва инчунин истифода бурдани ин маълумот барои идора кардани фикрҳо ва амалҳо мебошад.

Д. Гоулман дар асари худ оид ба зеҳни эмотсионалӣ қайд кардааст, ки қобилиятҳои эмотсионалӣ на ҳамеша бо истеъдодҳои модарзодӣ ифода мешаванд. Онҳо метавонанд малакаҳои бошанд, ки омӯхтан мумкин аст. Ба ибораи дигар, қобилияти эмотсионалӣ чизе ҳисобида мешавад, ки менечери ташиклоти инноватсионӣ метавонад онро тавассути амалияи мақсаднок инкишоф диҳад. Ба ақидаи Гоулман «зеҳни эмотсионалӣ» дорои панҷ сохтор мебошад [7. 445];

1.Худшиносӣ, ки дар худ дониш дар бораи ҳисси пешакии шахсӣ, ҳолатҳои ботинӣ, афзалият ва имконотро дар бар мегирад;

2.Худтанзимкунӣ дар шакли идора кардани ҳолатҳои ботинии шахсӣ, имкониятҳо ва ангежаҳо мебошад;

3.Мативатсия, ки дар худ муносибати эмотсионалиро дар бар гирифта, боиси ноил шудан ба ҳадафҳо мегардад ва ба он мусоидат мекунад;

4.Эмпатия дар намуди дарк кардани ҳиссиётҳо, талаботҳо ва нигарониҳои дигарон мебошад;

5.Малакаҳои иҷтимоӣ қобилияти барқарор намудани муносибатҳо бо одамон, идора кардани одамон (манипулировать), ба самти дилхоҳ бурдани онҳо;

Се тести санҷишӣ дар асоси модели Д. Гоулман сохта шудааст:

1.Emotiona Competency Inventory (ECI)

2.Emotional and Social Competency Inventory (ESCI)

3.Emotional and 16 EO

Модели Майер Сэловей - Карузо (модели қобилият) оид ба зеҳни эмотсионалӣ айни замон дар психология модели асосӣ ҳисобида мешавад, он одатан барои тавсифи мафҳуми зеҳни эмотсионалӣ истифода мешавад. Модели Майер ва Сэловей чор сохторро доро мебошад;

1.Худшиносӣ – фаҳмидани эмотсияҳои шахсии худ;

2.Худидоракунӣ – идора карда тавонистани эмотсияҳои худ;

3.Ҳассосияти иҷтимоӣ – фаҳмидани эмотсияҳои дигарон;

4.Идоракунии муносибатҳо – идора кардани эмотсияҳои дигарон;

Соли 1990 тадқиқотҳои Д. Майер ва П.Сэловейро дар маҷаллаи илмӣ мақолаи кутохоро бо номи «Интеллекти эмотсионали» нашр намуданд, ки онҳо дар он ҷо фарқи байни зеҳни иҷтимоӣ эмотсионалиро нишон додаанд.

Иззатд Кэррол психологи амрикоӣ, мутахассис оид ба мушкилоти эмотсионалии инсон, муаллифи назарияи дифференсиалии эмотсияҳо мебошад. У дар таҳлили эмотсияҳо се сатҳро тақсим кардааст:

1.Нейрофизиологӣ

2.Экспрессивӣ

3.Субъективӣ

И. Кэррол тавсифи чунин эмотсияҳои фундаметалиро ба монанди, шавқ, лаззат, таъҷҷуб, нафрат, ҳашм, таҳқир, ғам, шарм, гуноҳ, тарс додааст [4, 57 - 65].

Мухаккикон муайян кардаанд, ки роҳбари хуб иҷрои вазифааш он вақт самарабахш хоҳад шуд, ки агар зеҳни эмотсионалии у то ба 85% расида бошад [8, 247].

Одамони дорои зеҳни эмотсионалии баланд дошта [3, 78 - 86]:

- эмотсияҳои ҳудро дарк мекунанд;

- медонанд, ки ҳиссиёт ва эмотсия дар раванди муошират бо одамон чи нақш дора;

- метавонанд эмотсияҳои ҳудро тавре баён кунанд, ки бо дигарон муносибати дустонаро барқарор кунанд ва онро нигоҳ доранд;

- кушиш мекунанд олами ботинии ҳудро омӯзанд ва онро бой гардонанд;

- эмотсияҳои худро танзим карда метавонанд;
- Шаҳси дорои сатҳи пасти EQ
- зиддиятнок
- асабонӣ
- қатъиятнок
- кушиш мекунад ҳама чизро зерӣ назорат гирад
- ба ҳиссиёти баланди ҳашм гирифта мешавад

Мо эмотсияхоро хуб ё бад, лозим ё нолозим гуфта наметавонем чунки ҳамаи эмотсияҳо ба мо лозиманд ҳатто тарс, ғам ва ҳашм.

Ҳама назарияҳо ба ҳамдигар як чизи умумӣ доранд, ки дар асоси онҳо ба ҷузъҳо тақсим шудаанд. Аммо ҳар як психолог кушиш кардааст, ки як чизи навро ворид намояд. Агар ҷеҳи эмотсионалӣ инкишоф набард барои одамон ғамхидани эмотсияҳои худ ва таҳхис кардани ҳолати одамони дигар душвор мегардад.

Адабиёт:

1. Алешина А., Шабанов С. Ничего личного — только бизнес. Эмоциональный интеллект для достижения успеха. СПб.: Питер, 2012.
2. Алешина А., Шабанов С. Эмоциональный интеллект. Москва, Манн - Иванов - Фербер, 2014
3. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект и эмоциональная креативность: специфика и взаимодействие. — Новополюцк: Полоцкий государственный университет, 2020. — С. 356. — 100 экз.
4. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. — Новополюцк: Полоцкий государственный университет, 2011. — С. 388. — 100 экз.
5. Андреева И. Н. Предпосылки развития эмоционального интеллекта // Вопросы психологии. 2007. № 5. С. 57—65.
6. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена // Вопросы психологии. 2006. № 3. С. 78—86.
7. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект в бизнесе — М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2013. — С. 512.
8. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ — М.: «Манн, Иванов и Фербер», 2013. — С. 560.

Калидвожаҳо: *зеҳн, эмотсия, ҳиссиёт, қобилият, ҳашм, ғамгинӣ, ғайолият.*

Аннотация

ТЕОРИИ ОБ ЭМОЦИОНАЛЬНОМ ИНТЕЛЛЕКТЕ

Эмоциональный интеллект это способность управлять своими эмоциями и других людей. Она необходима в менеджменте и других сферах для решения практических задач. Эмоциональная способность не является врожденной, а возникает в процессе жизни. Человек с высоким эмоциональным интеллектом отдает себе отчет, каким образом он воздействует на других, и ориентируется на то, какое эмоциональное состояние соответствует его целям и задачам.

Д. Гоулман в своей работе об эмоциональном интеллекте отмечал, что эмоциональные способности не всегда выражаются врожденными талантами, они могут быть навыками, которым можно научиться, другими словами, эмоциональные способности считаются чем - то, что менеджер инновационной организации может развить на практике. целенаправленно.

Ключевые слова: *интеллект, эмоция, чувства, способность, гнев, печаль, активность.*

Annotation

THEORIES ABOUT EMOTIONAL INTELLIGENCE

Emotional intelligence is the ability to manage one's own and other people's emotions. It is necessary in management and other fields to solve practical problems.

Emotional ability is not innate, but arises in the process of life. And a person with high emotional intelligence is aware of how he affects others and is guided by what emotional state corresponds to his goals and objectives.

D. Goulman v svoey rabote ob emotsional'nom intellekte otmechal, chto emotsional'nyye sposobnosti ne vseгда vyrazhayut-sya vrozhdennymi talantami, oni mogut byt' navykom, kotoromu mozjno nauchit'sya, inymi slovami, emotsional'nyye sposobnosti schitayut-sya chem - to, chto menedzher innovatsionnoy organizatsii mozhet razvivat', a ne praktikovat'.. tselenappravlenno.

Key words: *intelligence, emotion, feeling, ability, anger, sadness, activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Немонова Ситора магистранти факултети психология ва таҳсилоти фарогир, кафедраи психологияи умумӣ ва педагогӣ ДДОТ ба номи С.Айни. Тел. (+992) 919 - 31 - 85 - 15).

Роҳбари илмӣ: Мачидова Б доктори илмҳои педагогӣ, профессор.

Сведения об автор: Немонова Ситора, магистрант факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ им С.Айни. Тел. (+992) 919 - 31 - 85 - 15).

Научный руководитель: Маджидова Б, кандидат педагогических наук, профессор.

About the authors: Hemonova S, the master student in Tajik State Pedagogical University by name S.Ainy. Phone. (+992) 919 - 31 - 85 - 15).

Scientific direction: Madzhidova B, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor.

МОЛОДЕЖЬ И ТЕРРОРИЗМ: ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ

Терроризм стал главной угрозой миру и стабильности, и его подавление является общим делом всего международного сообщества. Терроризм несет угрозу национальной безопасности, и противодействовать ему в полной мере должны государство, общество и каждый здравомыслящий человек. При этом отметим необходимость противостоять вовлечению в террористическую деятельность, так как существует опасность оказаться в сетях террористической организации, попав под влияние идеологии насилия и экстремистского мышления.

Для того чтобы не попасть под влияние идеологии насилия и не стать пособником террористов, надо помнить, что террористы это не только вооружённые до зубов люди в масках, требующие от вас под страхом смерти творить зло и беззаконие. Иногда эта опасность приходит и к подростку.

А почему террористы часто вербуют себе в помощники подростков? Дело в том, что в большинстве случаев они рассчитывают на вашу неспособность отказать взрослому человеку в выполнении его просьбы, желание быть «молодцом» и «героем». Сообщения о том, что очередной подросток попал под влияние радикальной субкультуры или экстремистской организации, совершил самоубийство, напал на трудовых мигрантов или устроил подрыв появляются в СМИ с пугающим постоянством. Сотни молодых людей неожиданно для близких и педагогов оказываются членами анархических сообществ, революционерами националистами, попадают в так называемые «группы смерти» или начинают интересоваться «экстремизмом». А страдают от этого, зачастую, не только они, но и тысячи других – невинных. Правда о случившемся всплывает неожиданно. «Виноватых» общество находит быстро: ими оказываются педагоги, родители, т.е. все те, кто должен был воспитывать молодого человека. Все те, кто не увидел, что подросток заинтересовался опасными идеями, и не помог ему в трудной ситуации.

Но могли ли, будем честными, помочь – не имея знаний о том, как распознать экстремистскую организацию, не имея опыта взаимодействия с современным медиа пространством? Вряд ли. Мы все, признаться, привыкли к другому миру – миру, в котором «вербовщика» представляют как подозрительного человека в капюшоне, а не как аккаунт в социальной сети. Миру, в котором подросток выражает свою тревогу и протест поступками, а не записями для незнакомцев с анонимной странички в Интернете. Значит, нужно учиться работать по - новому. В этой статье – краткая выдержка всего того, что нужно знать, чтобы распознать деструктивное сообщество и вытащить подростка из него.

Введем понятие «радикализм» – в двух словах, это приверженность бескомпромиссным методам для достижения цели. То есть экстремизм – это крайние идеи. Радикализм – стремление любым путем эти идеи реализовывать. Терроризм – совершение крайних (радикальных) поступков, терактов из - за приверженности экстремистским, преступным идеям [2, 13].

В структуре терроризма явно выражено проявление двух форм агрессии: гетеро агрессии – агрессии, направленной на людей: тех, кто пострадает во время теракта, их близких, которые будут переживать утрату или инвалидизацию своего родственника, и тех, кто будет переживать по поводу погибших, пострадавших людей; автоагрессии – агрессии, направленной на саморазрушение, при которой участник теракта лишает себя жизни во имя определенной для него идеи [2, 15].

Значительное число террористических акций содержит в себе аут агрессивную составляющую, т.е. смертника, другими словами, суициде та, как правило, молодого возраста, добровольно прерывающего свою жизнь.

На бытовом уровне экстремизм воспринимают только как политическое явление, однако это не совсем верно. Главное понятие, которое наиболее полно описывает все экстремистские течения – это ненависть.

Ненависть может быть направлена против правительства, против людей другого цвета кожи или другого пола, против людей другого вероисповедания или достатка, игроков или болельщиков «не своей» спортивной команды, даже против мира и жизни как таковых.

Ненависть, агрессия возникают как реакция на происходящее в жизни человека – то есть это не неотъемлемая черта личности, а приобретенная, из - за специфического, и часто негативного, жизненного опыта. Людей, которые от рождения переполнены ненавистью, не существует, как не существует и заведомо плохих людей.

В трудах А.А. Зиновьева отмечается, что терроризм не есть что-то беспричинное или нечто, корнящееся в каких-то дефектах человеческой биологической природы. Это явление социальное, имеющее корни в условиях социального бытия людей. Этот момент важно уяснить, чтобы понимать: подросток, который сегодня заявляет, что он националист и ненавидит определенных людей по этническому признаку, не является плохим сам по себе [9, с.3]. У его деструктивного мировоззрения есть определенные (как правило, вполне предсказуемые) предпосылки. Какие?

❖ Первая и наиболее очевидная – возраст. Объяснять педагогам о том, что такое «трудный возраст», думать, не нужно.

❖ Вторая предпосылка – конфликтные отношения с родителями и конфликты со значимыми взрослыми, учителями. Отсутствие взаимопонимания с родителями и значимыми близкими

❖ Третья предпосылка – трудности в социальной адаптации, проблемы в общении со сверстниками.

Все эти вещи существовали всегда. Почему тогда три десятилетия назад мы не говорили об опасности экстремизма, а теперь – говорим? Дело в том, что присущая этой возрастной группе агрессивность может иметь разные формы выражения. Тогда разнообразие форм проявления агрессии крайне ограничено. Сейчас существует Интернет. Именно там подросток может узнать о новых формах выражения своей ненависти – более радикальных, чем раньше.

В подростковом возрасте отчетливо представлен совокупный процесс биологических и психологических изменений и преобразований. У подростков развиваются все психические функции. В эмоциональной сфере проявляется склонность к более серьезному восприятию некоторых событий и более динамичные колебания настроения.

В работах А.Е. Личко описано, что сентиментальность порой уживается с поразительной черствостью, болезненная застенчивость – с развязностью, желание быть признанным и оцененным другими – с показной независимостью, борьба с авторитетами, общепринятыми правилами и распространенными идеалами [4, 31].

Таким образом, подростки представляют собой группу риска, склонную к агрессивным экстремистским действиям.

В силу своего возраста они характеризуются такими психологическими особенностями, как: максимализм; радикализм и нетерпимость; безоглядность и непримиримость; склонность к группированию; мировоззренческая неустойчивость и неудача в поиске самоидентичности; психологическое напряжение и стресс, дезориентирующие подростка в обществе;

Агрессивное влияние окружающих подростка лиц: сверстников, разделяющих идеи экстремизма; авторитетных лиц и неформальных лидеров, находящихся в окружении ребенка и приверженных экстремистским взглядам.

Итак, перед нами подросток, который наблюдает конфликты в семье или не находит общего языка с одноклассниками, к тому же «трудного» возраста, замкнувшийся в себе. Эти предпосылки приводят к тому, что он начинает испытывать агрессию, ненависть (к себе или к другим) – с точки зрения психоанализа это такая форма механизма психологической защиты в стрессе. Мне плохо? Значит, в этом кто-то виноват. Значит, нужно назначить виноватого.

У него, к сожалению, пока не хватает способностей, чтобы разобраться в истинных причинах своих проблем. И решить их он не может, поскольку еще не самостоятелен.

Рассмотрим пример: в семье условного подростка нет отца, мама – постоянно на работе. То есть он лишен общения в семье и испытывает отчуждение, одиночество. К тому же у него сложности в общении и с одноклассниками – они стали следствием проблем в школе. Кого ему в этом винить? Родителей винить он не будет, а «назначить» источник бед нужно непременно. Сценариев тут два.

Первый – он начнет винить себя и попадет в аутистическую категорию. Раз я виноват и все беды от меня самого, значит, я – враг.

Второй – он начнет винить окружающих – какую-то конкретную группу, например учителей с которым у него конфликты. И назначит их виновными.

Интернет дает возможность таким, как он, подросткам объединяться по объекту своей ненависти, создавать сетевые сообщества, чаты. Иными словами, тридцать лет назад наш подросток, начавший винить в своих проблемах учителей, был бы одинок в своей к ним ненависти. Максимум – начал бы «агитировать» среди одноклассников, которые повертели бы пальцем у виска, и инцидент на том был бы исчерпан.

В XXI веке подросток находит в социальной сети других «единомышленников», которые тоже ненавидят учителей – и они стихийно формируют сообщество, чаты, либо он вливается в уже

существующее сообщество. Не все они из неблагополучных семей. В среде конкретно националистов много ребят и из благополучных, но так или иначе лишенных полноценного общения.

Представьте – десять, сто подростков, которым не хватает семейного общения, дружбы, оказываются в сообществе, объединенном по признаку ненависти к учителям. Что происходит дальше? Они становятся друзьями, псевдо семьей друг для друга. И делают ложный вывод – о том, что именно ненависть к учителям «подарила им новую онлайн - семью».

В этой новой «семье» они нашли то, что не могли получить по отдельности: защиту, возможность выделиться, подышать «революционным романтизмом», так свойственным молодым людям, нашли возможность чувствовать себя силой, толпой, и от этого восприятия сильными количеством наделили себя правом «корректировать» проблемы общества.

Теперь подростку нужно доказать, что он - полноправный член семьи. А для этого нужно совершать определенные, одобряемые в этом сообществе поступки против объектов ненависти этого сообщества. И чем более радикальный поступок совершит подросток, чем более «без башенным» он будет, тем устойчивее, считает он, будет его положение в «семье», тем выше он будет в ее иерархии. А он ведь никогда не был на вершине иерархии...

Следует быть внимательней к подросткам, которые размещают у себя на страницах в социальных сетях экстремальный контент (записи). Сцены насилия, оружие, записи, отрицающие ценность жизни, общества – все это для подростка способ наиболее полно охарактеризовать себя, поскольку страничка в социальной сети – это чаще способ репрезентации «я желаемого» в виртуальном пространстве. Следует обращать внимание на разрыв между поведением подростка в реальной жизни (тихий, скромный, молчаливый) и в социальных сетях (военная форма и оружие, насилие, экстремальная музыка) – чем глубже разрыв, тем выше вероятность того, что подросток испытывает определенные проблемы.

Виртуальное пространство – не единственный способ понять, что подросток нуждается в вашем внимании. Структура современной телевизионной продукции, рекламы, шоу - бизнеса, кино также адресуются к мимической системе и «отключают» префронтальную кору мозга. Это также способствует распространенности бездумного, безответственного, агрессивного и ауто агрессивного поведения у подростков.

В конце нужно подчеркнуть, что в современном обществе каждый подросток хочет пострелять как в компьютерной игре «стрелялке». Подростки неосновательно и неосознанно ведут сами себя на погибель и вербуются в группировки, а если подросток не хочет совершать подобную деятельность, то террористические группы придумают как захватить еще не окрепший разум подростка. Взрослым людям внимательно надо следить за подростком. И понимать что такая угроза ждет ребенка везде. Но влияние террористов на подростков можно остановить.

Литература:

1. Алексеева Д.И., Багаева А.А. Экстремизм как угроза национальной безопасности. – Москва, 2018.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности»-Избранные труды. – Воронеж, 2001.
3. Герасимова В.В. Психологические аспекты профилактики аутоагрессивного поведения у обучающихся образовательных организаций. Методическое пособие. – Казань, 2015.
4. Емельянов В.Н. Терроризм и преступления с признаками терроризирования. – Москва, 2000.
5. Кудрин В.С. Экстремистская деятельность молодёжи: классификация, формы и виды. – Москва, 2015.
6. Личко А.Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков. – Москва, 1999.
7. Мозговой В.Э. Информационный экстремизм как инновационная девиация социума начала XXI века. – Москва, 2020.
8. Оганесян С.С. Истоки экстремизма и терроризма современных подростков. – Москва: Казанский педагогический журнал, 2019.
9. Творогов А. Н. Экстремизм. Терроризм. Подросток. Как беречь подростка от современных угроз. Брошюра для родителей и педагогов. – Ульяновск, 2018.
10. Экстремизм и терроризм в киберпространстве: угрозы миру и безопасности человечества. - сборник статей по итогам III Всероссийской студенческой научно - практической очно - заочной видеоконференции под ред. В.А. Мазурова, М.А. Стародубцевой. – Барнаул, 2020.

Ключевые слова: *экстремизм, терроризм, радикализм, агрессия, дезадаптация личности, ненависть, деструктивное мировоззрение, социальная адаптация, психологические комплексы, психологические атаки, антисоциальная активность.*

Аннотация

НАВРАС ВА ТЕРРОРИЗМ: ОМИЛҲОИ ПСИХОЛОГӢ

Дар айни замон ифротгарой ва терроризм «чавонтар» шуда истодаанд. Қариб ҳамаи ташкилотҳои террористию экстремистӣ бо ҳар гуна роҳу воситаҳо наврасонро ба самти худ ҷалб мекунанд: аз паҳн кардани адабиёти дорои хусусияти радикалӣ ва иштирок дар расму оинҳои сектаҳои динӣ то намуди хатарноктарин – ҷалби наврасон ба қорҳои ҷиноӣ, яъне тайёр кардан ва гузаронидани бетартибҳои оммавӣ, ташкил ва иштирок дар фаъолияти ташкилотҳои террористию экстремистӣ ва ғ. Маҳз ҷавононе ҳастанд, ки гурӯҳи хавфи ба амалҳои таҷовузқоронаи ифротгарой майлдоштаро намоёндагӣ мекунанд. Бо дарки ғояи таҳрифшудаи арзишҳои маънавӣ ва умумибашарӣ, наврасон аксар вақт тӯъмаи осони манипуляторҳои террористию ифротгарой хоҳанд гардид.

Калидвожаҳо: *экстремизм, терроризм, радикализм, агрессия, номутобиқшавии шахс, нафрат, ҷаҳонбинии деструктивӣ, мутобиқшавии иҷтимоӣ, комплекси ноқомолии психологӣ, ҷамлаи психологӣ, фаолияти зиддиҷтимоӣ.*

Annotation

TEENAGERS AND TERRORISM: PSYCHOLOGICAL FACTORS

At present, extremism is «getting younger». Almost all organizations of an extremist orientation, in one way or another, attract minors to participate: from the distribution of literature of a radical nature and participation in the rites of religious sects to the most dangerous type - the involvement of minors in criminal activities, namely, the preparation and conduct of mass riots, organization and participation in the activities of an extremist organization, organization and participation in an extremist community. It is young people who represent a risk group prone to aggressive extremist actions. Perceiving a distorted idea of spiritual, universal values, teenagers often become easy prey for manipulators from extremism.

Keywords: *extremism terrorism radicalism aggression personality maladaptation psychological complexes hate destructive worldview social adaptation psychological attacks antisocial activity*

Маълумот дар бораи муаллиф: Юлдашева Малика Улмасовна, магистранти соли дуҷуми кафедраи психологияи умумӣ ва педагогии факултети психологияи ДДОТ Садриддин Айний. Тел.: +992 908033535

Рохбари илмӣ: Латифзода С.

Сведения об авторе: Юлдашева Малика Улмасовна, магистрантка второго курса кафедры общей и педагогической психологии факультета психологии ТГПУ им. Садриддина Айни. Тел.: +992 908033535

Научный руководитель: Латифзода С.

About the author: Yuldasheva Malika Ulmasovna, 1st year undergraduate student of the Department of General and Pedagogical Psychology TSPU named after S. Aini. Tel.: +992 908033535

Scientific adviser: Latifzoda S.

**ТАҲЛИЛ ВА ОМУЌИШИ ИНКИШОФИ ЧИСМОНӢ - РӢҲИИ КӢДАКОН ДАР
МАРҲИЛАҲОИ ГУНОГУНИ СИННУСОЛӢ**

Инкишофи одам аз лаҳзаи таваллуд ҷараёни муттасилест, ки дар тӯли ҳаёти ӯ ҷараён дорад. Инро хосияти умумибиологии олами зинда меноманд, ки ба ҷараёни сабзиш ва инкишоф дар мувофиқат аст. Ба ибораи дигар ҷисми кӯдак дар ҳар як марҳилаи инкишофи фардӣ, як чизи томи мавзунро мемонад, ки ба хусусиятҳои ҳамин синну сол хос аст.

Чунон ки мо медонем кӯдак ҳангоми таваллуд биофонди ҷисми худ (ранги чашму рӯй, пӯст, мӯй, шакли бинӣ, манаҳ ва дигар аъзоҳоро) ба меросӣ мегирад, ки барои мутобикшавии ӯ бо тағйиротҳои муҳити беруна мусоидат мекунад. Вале ӯ ба зиндагонии мустақил тамоман қобилият надорад ва барои дорои ин қобилият шудан солҳои бисёр лозим аст. То ба синни балоғат расидан кӯдак роҳи дуру дарози инкишофро тай мекунад.

Ҷисм дар ҳар як давраи инкишоф як чизи томо ташкил мекунад, ки дар ҷараёни эволютсия ташаккул ёфтааст. Ҳамин тариқ, ҳар як марҳилаи синну сол хусусиятҳои худро дорад, ки барои ташкили самарабахши ҷараёнҳои таълиму тарбия ва тадбирҳои гигиенавӣ бояд ба назар гирифта шаванд. Ҷисми кӯдак аз ҷисми одами калонсол бо хусусиятҳои хоси сохт ва амалкарди узвҳои ҷудогона ва силсилаҳо фарқ мекунад. Пеш аз ҳама ҷисми кӯдак дар фарқият аз калонсол доимо дар сабзиш ва инкишофи мутаасил қарор дорад. Сабзиш ин тағйироти миқдории ҷисм ва инкишоф бошад, ин тағйироти сифатии тафриқавии узвҳо ва бофтаҳо таъмин менамояд. Тағйироти миқдорӣ тадричан ҷамъ шуда, минбаъд ба тағйироти сифатӣ мубадал мегардад. Ин ягонагӣ ва бо ҳам вобастагии сабзиш ва инкишофро мефаҳмонад.

Дар ҳама синнусол ҷараёни сабзиш ва инкишоф дар ҳолати гуногун қарор дорад. Ба ғайр аз ин, ҳар як узв инкишофи ба худ хос дорад, ки ин ҳам бошад пеш аз ҳама ба дуруст нигоҳубин қардани кӯдак, риоя қардан ба қоидаҳои гигиенӣ, таъмини ғизогирий, тансихатӣ ва истироҳат, таъсири омилҳои гуногуни биологӣ - иҷтимоӣ, психологии оила ва ғайра саҳт вобастагӣ дорад.

Ҳар як марҳилаи синнусоли кӯдакӣ дар худ боқимондаи марҳилаи гузаштaro дорад, ки ба синну соли ҳозира ва ба ибтидои оянда хос аст. Ҳамин тариқ, ҳар як синну сол силсилаи ба худ хоси динамикӣ мебошад, ки дар он боқимондаҳои марҳилаи гузашта тадричан мемиранд, ҳозира ва оянда инкишоф меёбанд, дере нагузашта онҳо аз миён мераванд ва ибтидои оянда ба ҳозира табдил мегардад ва сифатҳои нав, яъне ибтидои оянда ба вучуд меояд.

Дар инкишофи силсилаҳои ҷисм аз давраи кӯдакӣ номунтазамии муайян ва ё **гетерохронизм** хос ҳаст. Хусусияти гетерохронӣ доштани ташаккули узву силсилаҳо имкониятҳои амалкарди махсус доштани кӯдакони синнусоли гуногунро муайян намуда, ҳамчунин хусусияти бо ҳам вобастагӣ доштани ҷисми онҳо ро бо муҳити беруна мефаҳмонад.

Кӯдак баробари тавлид шудан дар шароити муҳити иҷтимоӣ калон мешавад ва инкишоф меёбад, ҷисми вай дар натиҷаи таъсири мутақобили омилҳои биологӣ ва иҷтимоӣ бо тамоми хусусиятҳои ба вай хоси фардӣ, яъне индивидуалӣ шакл мегирад. Ба ибораи дигар, ҳар як марҳилаи инкишоф дорои ҷиҳатҳои биологӣ ва иҷтимоӣ аст, ки муайянқунандаи фенотип мебошад. Ба марҳилаҳо ҷудо намудани инкишофи ҷисми кӯдак баҳри амалигардонии таҷрибаҳои педагогӣ ва ҷифзи солимии кӯдак аҳамияти калон дорад:

Марҳилаи ширмакӣ (аз лаҳзаи таваллуд то 1 сола). Ин давраи мутобикшавии босуръати бадан ба шароитҳои нави муҳит, ташаккулёбии узвҳо ва силсилаҳо мебошад. Маҳз дар ҳамин синнусол инкишофи функсияи олии руҳӣ оғоз шуда, кӯдак ғаълона ба муҳити атроф пайваст мешавад. Қишри нимкураҳои калони мағзи сари навзод нейронҳои суст дифференциатсияшуда, миқдори ками шохаҳои дендритӣ ва мувоффиқ на он қадар миқдори зиёди алоқаи синапсӣ дорад. Дар ин давра қишри маркази нутқ ғаълона инкишоф меёбад.

Дар соли дуюми ҳаёт инкишофи босуръати қад ва вазни бадан низ мушоҳида қарда мешавад. Инкишофи босуръати кӯдак асосан дар синни 1 солагӣ ва дар айёми наврасӣ, яъне дар синни 11 - 15 солагӣ баръало намудор мешавад. Агар ҳангоми таваллуд қад кӯдак 50 см бошад, дар охири 1 солагӣ 75 - 80 см - ро ташкил медиҳад, яъне ба ҳисоби миёна 50% зиёд мешавад, ё агар вазни кӯдак ҳангоми таваллуд 3, 0 - 3, 5 кг бошад дар охири 1 солагӣ 3 баробар зиёд мешавад, яъне ба 9, 5 - 10 кг мерасад. Аммо кӯдаки навзод бо кӯтоҳии пойҳо, сар ва бадани калон аз калонсолон фарқ мекунанд, ки дар ин муддат таносуби сар нисбат ба бадан 1/4 - ро ташкил медиҳад.

Синни барвактӣ (аз 1 то 3 сола). Аз соли дуввуми ҳаёт оғози суръати сабзиши кӯдак суст мешавад. Ба ивази чараёни босуръати сабзиш чараёни дифференсировкаи ҳучайраҳо сар мешаванд, ки тағйироти сифатии ҳосияти ҷисми кӯдакро таъмин намуда, тадриҷан онро ба булуғшавӣ наздик месозад. Тағйири мутаносибии бадан давом ёфта, андозаи нисбии сар кам мешавад ва дар синни 2 солагӣ он 1/5 - ро ташкил медиҳад. Бо ташаккулёбии минбаъдаи қишри нукураҳои калон дар синни барвактӣ тағйирёбии вазонии сохтори мағзи сар дида мешавад.

Синни томактабӣ (аз 3 то 6 - 7 сола). Чараёнҳои сабзиш дар ҷисм давом меёбад. Вале то айёми наврасӣ инкишоф каме суст шуда, ҳар сол зиёдшавии вазн 1, 5 - 2, 0 кг, қад бошад 4, 0 - 5, 0 см дароз шуда, таносуби сар нисбати бадан ба 1/6 баробар мешавад.

Дар давраи синни томактабӣ дигаргуниҳои куллии чараёнҳои мағзи сарӣ бо афзуншавии фаъолияти идрокӣ маърифат, рафторҳои мақсадноки кӯдак, ки тайёрии ӯро ба таълимоти барномавӣ дар мактаб муайян месозад, ба амал меояд. Силсилаи марказшитоб ё афферентии қисми силсилаи асаб, яъне ҳамон қисме, ки импульсҳо (хабарҳо) аз атрофи бадан ба силсилаи марказии асаб мерасонад, ҳангоми тавлиди кӯдак ба дараҷаи кофӣ муккамал мебошад вале дар синни 6 - 7 солагӣ ба кулӣ тақмил меёбад.

Синни хурди мактабӣ (аз 7 то 11 - 12 сола). Ин давра бо чараёнҳои босуръати инкишофи руҳӣ ва ташаккулёбии рафторҳои мақсаднок дар асоси табодулотӣ морфофункционалии тӯлонии ҷисм тавсиф дода мешавад. Шиддат ва тавсифи ин табодулот аз руи инкишофи фардии руҳӣ муайян карда мешавад. Дифференсировкаи бештари ҳучайраҳои нимкураҳои калони мағзи сар ба итмом мерасанд, ки шароитро баҳри шакли олии фаъолнокии асаб фароҳам меоварад. Дандонҳои ширӣ ба доимӣ иваз мешаванд. Қосаҳои сар ба андозаи қосаҳои сари калонсолон наздик мешавад. Сутунмӯҳра инкишоф ёфта, қачиҳои он ташаккул меёбанд.

Синни наврасӣ ва ҷавонӣ. Бо ҷаҳишҳои синнусолии дар инкишофи кӯдак ба вучуд омада тавсиф дода мешавад. Ҷаҳишҳои дуввумини инкишоф ба синни наврасӣ пайваستا буда, дар як сол қад тахминан 80 - 10 см дароз мешавад. Дар духтарон нисбат ба писарон (аз 11 - 12 сола) барвақттар мушоҳида карда мешавад, ки ба барвақт оғозшавии балоғати ҷинсӣ вобастагӣ дорад. Дар сини 13 - 14 солагӣ инкишофи писарон ва духтарон тахминан якхела ва оғоз аз синни 14 - 15 солагӣ писарбачаҳо ва ҷавонон нисбати духтарон босуръатар мешаванд.

Мутаносибии бадан низ бо синнусол тағйир меёбад. Аз давраи навзодӣ то давраи балоғат қад - 3, 5, дарозии бадан - 3, дарозии дастҳо - 4, дарозии пойҳо - 5 баробар зиёд мешавад. Давраи балоғати ҷинсӣ оғоз мешавад. Тағйироти ҷаҳишноқ на танҳо дар вазни бадан инчунин дар андозаи узвҳои даруна - дил, ҷигар, меъда ва дигар узвҳо мушоҳида карда мешавад. Фаъолияти ҳормонҳосилкунии силсилаи гипоталамус - гипофиз - ғадудҳои болои гурда - ғадудҳои ҷинсӣ меафзояд.

Дар синни ҷавонӣ (17 - 21 сола дар писарон, 16 - 20 сола дар духтарон) инкишофи қад ба андозаи 1 - 2 см ва ташаккулёбии пурраи силсилаи узвҳо анҷом меёбад. Бо синнусол инкишофи сар суст шуда инкишофи дасту пой тезтар мешавад. Агар дар сини 12 солагӣ мутаносибии сар нисбат ба бадан 1/7 бошад, пас дар синни 20 - 25 солагӣ 1/8 - ро ташкил медиҳад.

Қисми марказгурез ва ё афферентии силсилаи асаб, яъне ҳамон қисме, ки импульс (хабар) - ҳоро аз силсилаи марказии асаб ба аъзои қорӣ яъне ба мушакҳо ва ғадудҳо мерасонад, оғоз аз давраи наврасӣ то ба синни 23 - 25 - солагӣ ба кулӣ тақмил меёбад.

Метавон қайд намуд, ки инкишофи пай дар пайи динамиқӣ дар назди педагогика вазифаи бағоят масъул ва нозуқро меғузорад, ки вай иборат аз муайян кардани ҳозира ва ба ибтидои оянда така карда, ташкил кардани таълим ва тарбия мебошад. Иҷрои ин вазифа боз бо он мураккаб мегардад, ки на ҳамаи сидсилаи физиологии бадан дар як вақт ва бо суръати баробар инкишоф меёбанд.

Адабиёт:

1. Кабанов А.Н. Анатомия, физиология гигиена детей дошкольного возраста. – Москва, 1975. – с.186 - 188.
2. Мазурин А.В., Воронцов И.М. Пропедевтика детских болезней. – Москва, 2009. – с.101 - 107.
3. Мачидова Б. Педагогикаи томактабӣ. – Душанбе, 2015. – 160 с.
4. Основы физиологии функциональных систем, под. ред. К.В. Судакова. – М., 1983. – 272 с.

Калидвожаҳо: сабзиш ва инкишоф, тағйироти миқдорӣ ва сифатӣ, инкишофи ҷисмонӣ ва руҳӣ, марҳилаҳои синнусолӣ, давраи кӯдакӣ, инкишофи гетерохронии силсилаҳои ҷудогона ва узвҳо, инкишофи силсилаи асаб ва ғадудҳои секретсияи дарунӣ, инкишофи фардӣ ва ҷинсӣ.

Аннотация

АНАЛИЗ И ИЗУЧЕНИЕ ФИЗИЧЕСКОГО И ПСИХИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ В РАЗНЫХ ВОЗРАСТНЫХ ПЕРИОДАХ

В данной статье со стороны автора рассматривается и анализируется развитие детей в разных периодах жизни. В статье раскрываются закономерности нормального физического и психического развития детей. Описаны гетерохронность развития организм ребенка. Автор отмечает, что у детей в разных периодах детского возраста характерно свои особенности роста и развития. Ребенок растёт и развивается в различных социально - биологических условиях. Функциональные системы и внутренние органы формируются в результате взаимодействия биологических и социальных факторов. Далее, автор обращает внимание на индивидуальные особенности организма каждого ребёнка, организационные формы педагогического обучения и воспитание детей в современной системе образования.

Ключевые слова: *рост и развитие, количественные и качественные изменения, физическое и психическое развитие, возрастные этапы, детство, гетерохронность развития отдельных систем и органов, развитие нервной системы и железы внутренней секреции, личностное и половое развитие.*

Annotation

ANALYSIS AND STUDY OF THE PHYSICAL AND MENTAL DEVELOPMENT OF CHILDREN IN DIFFERENT AGE PERIODS

In this article, the author considers and analyzes the development of children in different periods of life. The article reveals the patterns of normal physical and mental development of children. The heterophony of the development of the child's body is described. The author notes that children in different periods of childhood are characterized by their own characteristics of growth and development. The child grows and develops in various socio - biological conditions. Functional systems and internal organs are formed as a result of the interaction of biological and social factors. Further, the author draws attention to the individual characteristics of the body of each child, organizational forms pedagogical training and education of children in the modern education system.

Keywords: *growth and development, quantitative and qualitative changes, physical and mental development, age stages, childhood, heterophony in the development of individual systems and organs, development of the nervous system and endocrine glands, personal and sexual development.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокирова Ҳафиза Иброҳимовна, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 937663726. Суроға: кӯчаи Борбад, шаҳри Душанбе.

Рӯхбари илмӣ: н.и.п., дотсент Асозода Б.

Сведения об авторе: Шокирова Ҳафиза Иброҳимовна, магистрантка второго курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 937663726. Адрес: улица Борбад, город Душанбе.

Научный руководитель: к.п.н., доцент Асозода Б.

About the author: Shokirova Khafiza Ibrohimovna, second year master student of the Faculty of Biology at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone number: +992937663726. Address: Borbad, Dushanbe city.

Scientific director: c.p.s., Assistant professor Asozoda B.

*Шокирова Ҳафиза Иброҳимовна,
магистранти соли дуюми факултети биология*

НАҚШИ ОҲАНГИ МУСИҚӢ БА ҲОЛАТИ ФИЗИОЛОГӢ ВА ИНКИШОФИ ЧИСМОНИИ КӢДАКОН

Тадқиқотҳои илмию ҷаҳонии аз тарафи олимони соҳаи фалсафа, равоншиносӣ, тиббӣ - педагогӣ, фарҳангшиносӣ ва дигар равиҷҳои ҷомеашиносӣ гузаронидашуда маълум менамоянд, ки одату анъанаҳои умумихалқӣ ва оилавӣ барои таъвият бахшидани солимӣ, инкишофи ҷисмонӣ ва равонии кӯдакон равона карда машаванд. Яке аз самтҳои муҳим ва афзалиятноки илмҳои ҷомеашиносӣ ин муайян намудани заминаҳо ва омилҳои асосии тарбияи инкишофи ҷисмонӣ ва ташаккулдиҳии шахсияти инсон маҳз аз давраи кӯдакӣ мебошад.

Мо борҳо шояд он мешавем, ки кӯдакон дар ҷавоб ба шунидани мусиқии форами дилнавоз ҳаракатҳои гуногунро иҷро мекунанд. Мусиқии форами ва баланди садодор ҳиссиёт ва рӯҳияи кӯдаконро баланд бардошта, боиси афзуншавии ҳаракатҳои ғайлона ва мавзунӣ бадани онҳо мегарданд. Ин ҳолатро метавон ҳама дар кӯдакони синни бармаҳал эҳсос намуд. Агар мо ба кӯдаки 2 - 3 моҳа назар андозем мушоҳида мекунем, ки вай бо шунидани суханҳо ва садоҳои меҳрубона дастонашро ба ҳаракат дароварда, бо мо дар муносибат будан меҳӯҳад.

Ба ҳамагон маълум аст, ки ғайлоияти фарҳангӣ - фароғатии кӯдакон бо машқҳои махсуси оҳанги мусиқӣ ва ҷисмонӣ дошта, ки ҳангоми иштирок дар дилхушиҳои варзишӣ, ташкили бозиҳои серҳаракати варзишӣ - мусобиқавӣ ба анҷом расонида мешавад, ғайлоияти бочидду ҷаҳди ҳаракатнокиро талаб менамояд. Ин ҳолатро бо эҳсосотҳои баланд ва гуворо алоқаманд кардан мебошад, зеро бо шунидани оҳанги хушнавози садодор дар тасавуроти инсон лаҳзаҳои форами шодивар пайдо мешавад, ки барои ба амал баровардани ҳаракатҳои ғайлона ва ҷолибу диққатангез боис мегарданд.

Шунидани мусиқие, ки ба кӯдак лаҳзаҳои хурсандиро фароҳам меоварад, на танҳо инкишофи ҷисмонӣ балки шахсияти ӯро низ мустаҳкам мекунанд. Кӯдаконе, ки ба мусиқӣ шавқу рағбати зиёд доранд доимо серҳаракат мебошанд ва онро ҳамчун шароити педагогӣ - иҷтимоии инкишофи ҷисмонӣ ва иҷтимоигардонии кӯдакон метавон ҳисобид [1]. Зеро он истифодаи вақти холӣ, таъвият ва тақмил додани ҷисм, ба даст овардани муваффақиятҳо барои аз худкунии муносибатҳои иҷтимоиро фаро мегирад ва ҳамзамон асоси ташаккулёбии шахсияти аз ҷиҳати ҷисмонӣ, рӯҳӣ ва равонӣ солим мебошад.

Бо ёрии ҳаракатҳое, ки ба воситаи мусиқӣ ба амал бароварда мешавад, кӯдакон олами воқеии ҷисми худро эҳсос намуда ба ҳодисаҳо ва зухуротҳои дар муҳити атрофшон буда, воқунишҳои таъсирбахш нишон медиҳанд. Ин раванд махсусан ба кӯдаконе, ки дар давраи омодашавӣ ба мактаб қарор доранд, ҳеле муҳим аст.

Аҳамияти бозиҳои серҳаракатро дар инкишофи ҷисмонии кӯдакон омӯхта, Очнева Е.И. қайд менамояд, ки бо ёрии волидон машғул шудан ба бозиҳои серҳаракат ва хореография хусусиятҳои ҷинсию фардии кӯдаконро инкишоф медиҳад. Ин ҳаракатҳо ба кӯдакон эҳсосот ва нерӯи баланд мебахшанд. Писарбачаҳо кӯшиш менамоянд, ки қувваю имкониятҳои ҷисмонии ҳеш пурқувватӣ, хушӯро ҷолок будан, тез амал карда тавоништан: давидан, паридан ба баландию дурӣ ҳама додан ва ғайраҳоро намоиш диҳанд ва бо ҳамин афзалияту мардонагии худро зоҳир намоянд. Духтарбачаҳо бошанд бештар зиракӣ, адолатпешагӣ, дилсӯзӣ, ёрии беғаразона ва ғайраҳоро зоҳир намуда, ҳиссиёти ахлоқиро аз сар мегузаронанд [4].

Дар кӯдакони синни томактабӣ ҷараёни ангезиш ва ҳаяҷоннокӣ баланде, ки ҷилои гуногунранг доранд, ба силсилаи марказии асаби ӯ бе таъсир намонанд, ва ин дар раванди муошират бо калонсолон ва ҳамсолони худ низ ба вучуд меояд. Ин ҳиссиётҳо метавонанд ҳамдардӣ, раҳму шафқат, нафосатпарастӣ, дилсӯзӣ ва ғайра ба касе бошад. Ин ҳолатро таҷрибаи эмотсионалӣ меноманд ва он ҳар чӣ қадар ба ҷисми кӯдак манфиатбахш бошад, дар оянда вай ҳам аз ҷиҳати ҷисмонӣ ва ҳам равонӣ мукамал мешавад.

Ҳама ҳодисаҳое, ки дар муҳити атроф рух медиҳанд, аз тарафи кӯдак бо як эҳсосоти баланд қабул карда мешавад. Вай ин зухуротҳоро омӯхта, ба онҳо доимо ҷавоб меғӯяд. Маҳз бо таъсири ин амалиётҳо табиати кӯдак дигаргун мешавад, ва ба ақидаи баъзе калонсолон аз худ кардани қоидаҳои рафтор, малакаҳои санитарӣ - гигиенӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ ва ғайра поягузори карда мешавад.

Агар мо ба ҳодисаҳое, ки дар муҳити зист ба амал меоянд, назар кунем эҳсос мекунем, ки ҳар як ҳаракатҳое, ки кӯдак бо як эҳсосоти баланд ба анҷом мерасонад, боиси асабонияти моён мешавад. Дар бештари ҳолатҳо мо ба онҳо бо ибораи: «баланд садо накун, ««камтар даву тозу кун, ««оромтар

бозӣ кунӣ намешавад?» ва ғайра мурочиат мекунем. Агар кӯдак аз як тараф ба чунин муносибат мусоидат кунад ҳам, аз тарафи дигар ҳиссиёти нобоварии самимӣ, таасурот ва рӯҳияи коҳишёфта ўро фаро мегирад, ки боиси сустшавии ҳаяҷоннокӣ ва ҳаракатҳои фаъолонаи ӯ мегардад. Ногуфта намонад, ки бозихои кӯдаконе, ки онҳоро дар ҳаёт фаъол мегардонанд доимо бо як рӯҳияи баланд чараён мегиранд. Кӯдак дар зери таъсири ин гуна бозихо чусту чолок, нотарсу далер, тавоно мегардад ва ҳиссиёти ватандӯстиаш меафзояд.

Психологияи волидайнро мавриди тадқиқ қарор дода педагог - психологи рус Р.В.Овчарова таъкид манамояд, ки падару модар бояд пеш аз ҳама кӯшиш намоянд, то ки тамоми ҳастии худро ба фарзанд бахшанд, гӯё бо ин амал такягоҳ будани худро собит месозанд. Барои падару модар, ва дигар аъзоёни оила конёс гардондани ҳамаи талаботҳои кӯдакон ба меҳру муҳаббати волидайн алоқаманд буда, масъулияти таъмин намудани шароиту имкониятҳои зиндагӣ, омода намудан ба ҳаёту зиндагии оянда асос меёбад. Зеро ҳар як кӯдак аз рӯзи ба дунё омадан ба меҳру навозиш, ғамхорию дӯстдорӣ, меҳрубонӣ, тарбияи дуруст, омӯзонидани малакаҳо, қоидаҳои рафтору гуфтор ва ғайра аз тарафи калонсолон эҳтиёҷи калон дорад [3].

Дар давраи синни томактабӣ ва хурди мактабӣ ҳиссиёти худшиносии кӯдак бараъло намудор мешавад, вале ин маънои онро надорад, ки ӯ таҷрибаи бойи зиндагиро аз худ мекунад. Дар ин васила метавон аз лаҳзаҳои форами мусикӣ истифода намуд. Эҳсосоти мусикӣ дар кӯдак ҳаракатҳои фаъолона ва бойи ҷисмонӣ, пайваст кардани ҳиссиёти ҷисмро бо зухуротҳои арзи вучуд дошта, хусусиятҳои инкишофи фардӣ, меъёрҳои фарҳангии рафтор кардан ва ғайраро меомӯзад.

Чарангнокии овоз дар мусикӣ, яке аз хусусиятҳои ҳоси ҷило додани садои шунида истода мебошад. Мусикие, ки бо овози маҳину гушфори садо медиҳад боиси ба вучуд овардани зухуротҳои гуногун дар бадан мегардад. Ин зухуротҳо ларзишҳои баданро пайдо намуда, ҳаракатҳои ба он мувофиқро ботинан таъмин месозанд. Чунин эҳсосотҳо дар кӯдак низ ба амал меояд. Садои форами мусикӣ ва ҳаракати ба танзим дароварда шуда, рушди эҳсосоти кӯдакро дучанд мекунад: вайро хушҳол ва болидарӯх мегардонад, ҳаракатҳои панҷаҳои дастро қавӣ мегардонад, мушакҳои тахтапушт ва миёноро тақвият мебахшад.

Мо калонсолон вазифадор ҳастем, ки ҳолати воқеии ҷисми рушдбанди кӯдакро омӯзем ва донем. Зеро оламе, ки дар он кӯдак ҳаёт ба сар мебарад, хусусиятҳои ба худ хос дорад. Пеш аз ҳама ҷисми кӯдак нисбати калонсолон доимо дар ҳолати рушд ва ташакулёбӣ қарор дорад. Вале дар баробари ин хеле осебпазир буда, дар зери таъсири омилҳои гуногун тез бемор мешавад.

Шунидани суруди дилнавоз, машғул шудан ба ҳаракатҳои хореографӣ ва бозихои серҳаракат на танҳо ҳолати эмотсионалии кӯдакро тақвият мебахшад, балки боиси мустаҳкам гардидани солимӣ ва баландшавии муқовиматнокии ҷисми ӯ нисбати бемориҳои гуногуни сироятӣ мегардад. Баъзе кӯдакон дар зери таъсири рақсу бозӣ метавонанд ҳолати ҳастагии худро аз бадан дур кунанд.

Фолклори бачагонаи халқи тоҷик ниҳоят бой буда, як «дастури дидактикӣ» барои робитаи бозихои кӯдаконе ба калонсолон ва ҳамсолон, ҷимояи ҷисми худ аз ҳар гуна омилҳо ва ҳамзамон муолиҷаи ҳиссиёти равонӣ ва ғайра мебошад. Дар афсонаҳои халқи тоҷик мо борҳо хондаем, ки бо таъсири най ва мусиқҳои гуногун дар ҷанговарон қувваи фавқуллода - табиӣ пайдо мешавад.

Хулоса. Таҳлил ва тадқиқ намудани одату анъанаҳои миллии низ дар тарбияи кӯдакон аҳамияти илмӣ - амалӣ дорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ омӯхтан ва дар амалияи кори тарбиявӣ истифода бурдани онҳо имконият медиҳад, то ки роҳи усулҳои самарабахши таъсиррасонӣ ба инкишоф, ташаққули ҷисм ва шахсияти кӯдакон дарёфт ва роҳандозӣ карда шавад. Вобаста ба ин мебоист одату анъанаҳои миллии, ҷашну маросимҳо, фаъолияти фарҳангӣ - фароғатӣ ва ҷалб намудани кӯдакон ба бозихои серҳаракати миллии ва ғайра эҳё гарданд ва мавриди ташвиқи тарғиб қарор гиранд. Ба ин раванд махсусан мураббӣҳои муассисаҳои таҳсилоти ворид карда шаванд ва роҷеъ ба мақсаду вазифаҳо ва шароитҳо тарбия намудани инсонии комил, шахси ҳамаҷаҳона инкишофёфттаро таъмин намоянд.

Адабиёт:

1. Асозода Б.Ҷ. «Хусусиятҳои инкишофи ҷисмонии кӯдакон», Д., 2019 - 302 с.
2. Матвеев С.В., Херодинов Б.И. «Здоровый ребенок. Физическое воспитание и врачебный контроль». - Спб., Сотис, 1999 г., 112 с.
3. Овчарова Р.В. «Психология родительства». М., 2005 г., 368 с.
4. Очнева Е.И. «Музыка в движении, движения в музыке. Игровое взаимодействие взрослых и детей», Сфера - 2019 г., 112 с.
5. Солькин В.Д., Безруких М.М., Фербер Б.А. «Возрастная физиология». изд. Академия, 2003 г., 416 с.

Калидвожаҳо: инкишофи ҷисмонии кӯдакон, сурудҳои мусиқӣ, рақсу бозӣ, бозиҳои серҳаракат, тавоноӣ, нотарсию далерӣ, дилсӯзӣ, мустаҳкамкунии саломатӣ, ҳолатҳои эмотсионалӣ, эҳсосоти баланди таасурот, нешгирии бемориҳои сироятӣ.

Аннотация

РОЛЬ МУЗЫКИ В ФИЗИОЛОГИЧЕСКОМ СОСТОЯНИИ И ФИЗИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ

Авторы данной статьи изучая процесс физического развития детей, отмечают, что звучащие музыки и танцы вызывают у детей яркие эмоциональные впечатления, разнообразные двигательные реакции, усиливают радость и одновременно удовольствие от движения. В музыке заключен целый мир звучащих образов. Войти в этот притягательный мир, взаимодействовать с ним помогает ребенку двигаться. В конце статьи они подчеркивают, что с помощью музыкальных движений можно организовать различные увлекательные физкультминутки, которые играют большую роль для нормального кровообращения в организме ребенка и одновременно охраняют его здоровья от различных вредных факторов.

Ключевые слова: физическое развитие детей, звучащие музыки и танцы, игровые деятельности у детей, смелость, мужества, сочувствие, укрепление здоровья, эмоциональное состояние, яркие эмоциональные впечатления, профилактика инфекционных заболеваний.

Annotation

THE ROLE OF MUSIC IN THE PHYSIOLOGICAL STATE AND PHYSICAL DEVELOPMENT OF CHILDREN

The authors of this article, studying the process of physical development of children, note that the sounding music and dances cause vivid emotional impressions in children, a variety of motor reactions enhances the degree and at the same time the pleasure of movement. Entering this attractive world, interacting with it helps the child to move. At the end of the article, they emphasize that with the help of musical movements, you can organize various exciting physical exercises that play a big role in normal blood circulation in the child's body and at the same time protect his health from various harmful factors.

Keywords: physical development of children, sounding music and dances, play activities in children, courage, empathy, health promotion, emotional impressions, prevention of infectious diseases.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шокирова Ҳафиза Иброҳимовна, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ, бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: н. Фирдавси, хиёбони Борбад 0/48 Тел: 937663726

Сведения об автора: Шокирова Ҳафиза Иброҳимовна, магистранка 1 курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ по специальности «биология» 1 - 02 04 01. Адрес: район Фирдавси проспект Борбад 0/48 Тел: 937663726;

About the author: Shokirova Hafiza Ibragimovna, 1st year master of the biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, specialty «Biology» 1 - 02 04 01. Address: Firdavs district Borbad avenue 0/48 Tel: 937663726

НАЗОРАТ ВА АРЗЁБИИ ФАЪОЛИЯТИ ТАЪЛИМИИ ХОНАНДАГОН. ВАЗИФАҲО ВА ТАЛАБОТИ ОН. НАМУДҲО, УСУЛҲО ВА ШАКЛҲОИ НАЗОРАТ. ТАРЗИ НАЗОРАТИ ДОНИШАЗХУДКУНИИ ТАЛАБАГОН

Назорат намудани рафти донишазхудкунии талабагон дар мактаб басо зарур аст. Назорат раванди воқеии дидактикӣ буда, барои баланд бардоштани сифати донишандӯзии талабагон барои аз микдор ба сифат гузаштани он равона карда шудааст. Бинобар ин назорат бояд сари вақт ҳаматарафа ва комилан анҷом дода шавад. Барои он ки он пурра дар амал татбиқ карда шавад, моҳияти онро дақиқ бояд дарк кард ва дар шароити мавҷуда бамавқеъ истифода бурд. Дар назарияи педагогикаи имрӯза дар бораи муайян намудани мафҳуми «баҳо», «назорат», «санчиш», «баҳисобгирӣ» ва дигарҳо, ки ба он алоқаманд мебошанд, ҳоло муносибати дақиқ ба назар намерсад. Баъзан онҳоро бо ҳам омехта мекунанд, баъзан як чиз мепиндоранд, баъзан инҳоро як чиз, баъзан чизҳои гуногун ҳисоб мекунанд [5].

Мафҳуми умумии «назорат» ин (дарёфт) ё пайдо намудан, чен кардан ва баҳо додан ба дониш ва маҳорати талабагон мебошад. Дарёфт (пайдо) намудан ва чен карданро санчиш меноманд. Барои ҳамин ҳам санчишро қисми таркибии назорат меноманд, ки вазифаи асосии дидактики он аз таъмин намудани алоқаи бозгашти байни муаллиму талабагон, аз тарафи омӯзгор ба даст даровардани (пайдо кардани) ахбороти воқеи дар бораи дараҷаи азхуд намудани маводи таълимӣ сари вақт ошкор намудани камбудихо ва нуқсонҳои ҷойдошта дар соҳаи дониш мебошад. Мақсади санчиш на фақат аз муайян кардани сатҳи дониш ва сифати азхудкунии талабагон, балки инчунин ҳаҷми меҳнати таълимии хонандагон ҳам мебошад. Назорат ғайр аз санчиш боз вазифаи баҳодихиро иҷро мекунад, баҳо додан ба рафт ва натиҷаи санчишҳо дар шакли дараҷа тасвир карда мешавад. Дар табелҳои азхудкунӣ дафтарӣ (рӯзномаҳои) синфӣ ва дигар санадҳо, ҳисобу китоби баҳо дар шакли тасвирҳои шартӣ, аломатҳои хотиравӣ ва огоҳкунандаи рамзҳо. Барои ба натиҷаи пешрафти хонандагон баҳо додан назорати ҷамъбасти (яъне натиҷаи он) хизмат мекунад. Дар ин маврид ҳам натиҷаи нишондоди сифатӣ ва ҳам микдорӣ ба ҳисоб гирифта мешавад. Нишондиҳандаҳои микдорӣ одатан, дар шакли баллҳо ё фоизҳо, аммо нишондиҳандаҳои сифатӣ бошанд, ба тарзи «хуб», «қаноатбахш» ва ғайра зикр карда мешаванд. Ба ҳар як мулоҳизаи оиди баҳо, балки пешакӣ муқаррар кардашуда гузошта мешавад. Баҳои пешакӣ муқарар кардашуда «аъло» бо балли «5» ифода карда мешавад. Пеш аз ҳама, ҳаминро зикр намудан лозим аст, ки адади дар натиҷаи чен кардан ё каму зиёд ҳосил шуда нест, балки натиҷаи қайдҳои муҳокимакардашуда аст. Мулоҳизаҳои микдорӣ баҳодихиро бо баҳодихии баллӣ муқоиса кардан мумкин нест. Барои он ки дар баҳомонӣ дилфиребӣ нашавад, истифода бурдани баҳо ҳамчун адад дар аксарияти кишварҳои ҷаҳон баҳо бо ҳарфҳо ишора карда мешаванд, масалан А, В, С ва ғайра.

Моҳияти дараҷаи сатҳи микдори дониши гирифташударо ҳамон вақт муқаррар кардан мумкин аст, ки агар баҳо ҳамчун муносибати байни дониш маҳорати ҳақиқиашон аз худ кардашуда ва ҳаҷми умумии дониш маҳорати пешбинишударо инъикос наояд. Нишондиҳандаи азхудкунӣ (маҳсулнокии таълим) дар асоси таносуби зерин $O = \Phi / \Pi$. 100% ҳисоб карда мешавад. Дар ин ҷо О - нишондиҳандаи азхудкунӣ (ёд гирифтагӣ ва маҳсулноки) буда, Φ - ҳаҷми ҳақиқии донишу маҳорати аз худ кардашударо ва Π - бошад, ҳаҷми пурраи донишу маҳорати барои азхудкунӣ пешбинишударо инъикос менамояд. Чи тавре мебинем, дар инҷо нишондиҳандаи азхудкунӣ (баҳо) дар байни 100% яъне пурра аз худ намудани ахборот ва 0% пурра вучуд надоштани ахборот калавида меистад. Барои муайян кардани баҳо аз рӯи ин меъёр зарур аст, ки тарзи чен кардани ҳаҷми азхудкунӣ ва ахбороти пешниҳодкардашударо ёд гирад. Ин вазифа дар сатҳи барои технология мувофиқ ҳал карда шудааст. Вазифаҳои баҳо, ҷӣ тавре маълум аст, танҳо дар доираи дараҷаи муқаррар кардашуда маҳдуд намегардад. Баҳо ин дар ихтиёри омӯзгор ягона воситаи ҳавасмандгардони ба таълим ва далели хубе барои таъсиррасони ба шахсият аст. Маҳз дар зери таъсири баҳои ҳолисона дар мактаббачагон худбаҳодихии яхела ва муносибати танқидӣ ба вучуд меояд. Барои ҳамин ҳам аҳамияти баҳо комёбиҳои худ вазифаҳои гуногуни ҷустуҷу намудани ҳамин гуна натиҷаҳоеро талаб мекунанд, ки ҳамаи тарафҳои фаъолияти таълимии мактаббачагонро инъикос ва дарёфт намудани онҳоро таъмин карда тавонад. Аз ин нуқтаи назар, системаи ҳозираи амал карда истодаи баҳодихӣ ба дониш ва маҳорати талабагон аз нав дида баромадани онро талаб мекунанд, то ки моҳияти ташхисӣ ва ҳолисонагии ӯ баланд бардошта шавад.

Холисонагӣ аз ҷиҳати илмӣ асанок будани мазмуни тестҳои таҳхиси (супоришҳо, саволҳо), амалҳои таҳхисӣ, муносибати муътадил ва дӯстонаи омӯзгор нисбат ба ҳамаи талабагон, аниқ ва ҳалол будани меъёри пешбинишудаи баҳои дониш, маҳорат инъикос меёбад. Амалан холисона будани маънии таҳхис қатъӣ назар аз метод ва воситаҳои нишон медиҳад, ки назорат ва педагогӣ, ки таҳхис мегузаронанд, ки баҳоҳо мувофиқат мекунад.

Талабҳои **принципи системанокӣ** аз он иборат аст, ки дар ҳамаи марҳалаҳои раванди дидактикӣ - аз ибтидои дарк намудани дониш сар карда то амалан истифода бурдани онҳо назорати таҳхисӣ бурда шавад. Системанокӣ дар он зоҳир мегардад, ки таҳхисонии ҳамаи хонандагон аз рӯзи аввал то рӯзи охири дар мактаб таҳсил карданишон гузаронда мешавад. Назорати мактабӣ бояд тез - тез гузаронида шавад то имконият диҳад, ки ҳамаи он чизҳои муҳимро талабагон бояд донанд ва иҷро карда тавонанд, ба таври боварибахш санҷида шаванд. Принципи системанокӣ рафтори комплексӣ нисбат ба таҳхис гузарониро талаб мекунад. Дар рафти таҳхисгузаронӣ шакл, метод ва воситаҳои гуногуни назорат намудан, санҷидан ва баҳо додан дар боҳамалоқамандӣ, ягонагӣ ва бомақсади ягона гузаронида мешавад. Ин тарзи муносибат универсалӣ будани баъзе метод ва воситаҳои таҳхисро аз байн мебарад.

Принципи аёнӣ (ошкоро), пеш аз ҳама, дар бо як меъёр гузаронидани санҷиши кушод ҳамаи талабагон ифода ёфтааст. Як талаба, ки дар рафти таҳхисонӣ ба амал баровардани мешавад, характери аёнӣ - муқоисавӣ дорад. Принципи ошкоро инчунин эълон намудан ва бо далелҳо исбот намудани баҳоро талаб мекунад. Баҳо - ин ченаке мебошад, ки тавассути он талабагон дар бораи меъёри талабҳое, ки нисбати онҳо гузошта мешавад бо баҳои холисонаи педагог ҳукм мекунад. Шартҳои зарурии амалӣ гардондани ин принцип эълон намудани натиҷаҳои таҳхис, муҳокима ва таҳлили онҳо, тартиб додани нақшаи минбаъд бартараф намудани камбудихо мебошад [2].

Таҳхис гузаронидан, назорат намудан, санҷидан ва баҳо додан ба донишу маҳорати талабагон бояд дар заминаи ҳамон пайдарҳамии мантиқие сурат гирад, ки чи тавре ҳангоми омӯختани онҳо сурат гирифта буд.

З в е н о и а в а л дар системаи санҷиш ҳаномро бояд эътироф кард, ки пешаки дараҷаи дониши хонандагон муайян карда шуда буд. Ҳамчун қоида, он дар аввали соли хониш гузаронида мешавад, то ки дараҷаи дониши талабагон дар бораи унсурҳои муҳимтарини курси тадрисшаванда муайян карда шавад. Санҷиши пешакӣ пайваста бо таълими ҷубронкунанда гузаронда шуда барои бартараф намудани камбудихои дар дониш ва маҳорат мавҷуд буда равона карда мешавад. Ин гуна санҷишро на фақат сари сол, инчунин дар мобайни соли хониш ва омӯختани қисми нав истифода бурдан мумкин аст.

З в е н о и д у ю м и санҷиши дониш ин санҷиши қорӣ мебошад, ки ҳангоми омӯختани ҳар як мавзӯи муайян гузаронида мешавад. Агарчи он дар ҳар дарс гузаронида мешавад, вале он як унсури муайяни барномаи таълимиро муайян мекунад, на ҳамаи ҳаҷми барномаи таълимиро. Вазифаи асосии санҷиши қорӣ - ин ёддиҳӣ аст. Метод ва шаклҳои гузаронидани ин гуна санҷиш метавонад гуногун бошад, он ба омилҳои зерин вобаста аст: мазмуни маводи таълимӣ ба мураккабии он, ба синну сол ва сатҳи тайёрии талабагон, ба дараҷа ва мақсади таълим ва ба шароити муайян.

З в е н о и с е ю м и санҷиши дониш ва маҳорати талабагон ин **санҷиши такрорӣ** мебошад, ки он ҳам монанди санҷиши қорӣ мавзӯӣ мебошад. Пайваста бо омӯختани мавзӯи нав талабагон мавзӯҳои гузаштаре такрор мекунад. Санҷиши такрорӣ барои мустаҳкам азхуд намудани дониш гузаронида мешавад, вале он рафти умумии қори таълим ва дараҷаи мустаҳкам азхуд намудани донишҳо муайян карда наметавонад. Ин гуна тарзи санҷиш дар ҳама ҳолат натиҷаи дилхоҳ дода метавонад, ки он дар яқиягӣ бо дигар намуд ва методҳои таҳхис ба амал бароварда шавад.

З в е н о и ч о р у м и ин система **санҷиши даврагӣ** дониш ва маҳорати хонандагон аз рӯи як қисми бутун ё мавзӯҳои зиёди курс гузаронида мешавад. Мақсади ин гуна санҷиш аз таҳхис намудани сифати азхудкунии хонандагон аз рӯи сохти унсурҳои маводи таълимие, ки ҳангоми омӯختани қисматҳои гуногуни курс ба амал бароварда шудааст. Вазифаи асосии санҷиши даврагӣ ин ба система даровардан ва ҷамъбаст намудани донишу маҳорат мебошад.

З в е н о и п а н ҷ у м. Дар ташкили санҷиш ин **санҷиши ҷамъбастӣ** ба ҳисоб гирифтани дониш ва маҳорати талабагон мебошад, ки ҳамаи марҳалаҳои раванди дидактикӣ аз худ кардааст. Баҳисобгирии азхудкунии ҷамъбастӣ дар охири ҳар чоряк ва охири соли хониш гузаронида мешавад. Ин, пеш аз ҳама, таҳхиси дараҷаи ҳақиқии азхудкунии мувофиқи мақсади дар ҳама давра ба миён гузошташуда мебошад.

Намуди махсуси санҷиш – ин санҷиши комплексӣ мебошад. Бо ёрии он қобилияти талабагон дар боби ҳалли масъалаҳои амалӣ истифода бурда тавонистани донишу малақаҳои аз рӯи фанҳои

гуногун ҳосил кардашуда муайян карда мешавад. Масалан, ҳисоби даромаднокии паррандапарварӣ дар хоҷагии фермерии шахсӣ талаб менамояд, ки донишҳои дар курсҳои физика, математика, кимиё, риёзиёт, биология, ҷуғрофия ва дигарҳо аз худ кардашуда истифода карда шаванд. Чунин санҷиш ҳоло қиёсан кам истифода карда мешавад, вале бо ҷорӣ намудани курсҳои ҳамгиро моҳияти он афзудан мегирад. Чунин курсҳо махсусан барои он амалӣ гардонда мешаванд, ки ҷудой дар байни фанҳои таълимии мактабӣ, ки ҳоло вуҷуд доранд, бартараф карда шаванд. Вазифаи асосии санҷиши комплексӣ – таҳсис намудан, сифати ба амал баровардани алоқаи байни фанҳо мебошад. Меъёри амалии санҷиши комплексӣ одатан муайян намудани қобилияти аслии талабагон, ба таври комплексӣ фаҳмонда додани ҳодисаҳо, воқеаҳо ва дигарҳо мебошад [1].

Педагог ба шогирдон баҳои гузашташро бояд шарҳ диҳад, зеро қадри баҳо дар шарҳи он аст. Муаллимони ботачриба инро хуб медонанд, бинобар ин ба талаба баҳо гузаштаи худро шарҳ медиҳад то ки хатои содиркардашро доништа гирад ва барои ислоҳи он кӯшиш намояд. Аз тарафи дигар, шарҳи баҳо норозигии талабаро аз байн мебарад. Ҳангоми шарҳи баҳо муаллим бояд аз усули муқоиса истифода барад. Ба монанди: дониши ту аз дониши ҳамсинфонат ё фалонӣ хубтар аст, ту ташилотҷӣ ва ғаъл хастӣ. Бинобар ин бояд кӯшиш кунӣ, ки баҳои ту баландтар шавад. Баҳо бояд ҳолисона бошад, дар акси ҳол, эътибори муаллимиро коста мекунад. Аз ин лиҳоз баҳо бояд ҳолисона гузашта шавад.

Ба донишу маҳорати талабагони мактабҳои маълумоти миёнаи умумӣ ҷумҳуриамон баҳомонӣ аз соли 1935 ба кор бурда мешавад. Дар ин давра системаи баҳогузорию панҷдараҷагӣ дар шакли хатти ба кор бурда мешуд. Ба монанди аъло, хуб, миёна, бад ва бисёр бад. Соли 1944 ин шакли баҳомонии рақами ба 5; 4; 3; 2 иваз карда шуд, то ки хонандаи синфи якум ба дараҷаи баҳои худ дуруст сарфаҳм равад. Чунки дар шакли хаттӣ - аъло, хуб, миёна, бад, бисёр бад ба бузургии онҳо дуруст сарфаҳм рафта наметавонанд. Мисол, хуб аз миёна чи қадар калон аст. Ин ченнашаванда мебошад. Аммо «4» аз «3» чи қадар калон, ё худ зиёд аст, онро баҳубӣ муайян карда наметавонанд.

Ин меъёри баҳоҳо дар курсҳои методикаи хусусӣ мушаххастар карда мешаванд. Дар курсҳои методикаи хусусӣ аз ҳар фанни таълимӣ ба ҷавобҳои шифоҳӣ қорҳои амали хаттии талабагон чӣ гуна баҳо гузотан лозим аст, аниқ нишон дода мешаванд.

Истифода бурдани меъёри баҳо, шарҳи баҳо аз педагог маҳорат, қобилият, одоби муоширатро талаб мекунад. Дониши шогирдон бояд тавре арзёбӣ гардад, ки он хонандагонро барои донишгирӣ тақон диҳад, сафарбар намояд.

Адабиёт:

1. Алиев А.Б., Зиёев М.Н., Олимова Ф.К., Эрматова У.С., Золишоева Б.Ф., Ниёзов Ф. М. Ташкили ҷараёни таълим дар синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълим барои курсҳои тақмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, 2010.
2. Баротов К. Шарипов М. М., Мирзоров К., Давлатов С. Маҷмӯи нави худбаҳодиҳӣ бо дониш аз фанни ботаника барои синфҳои 5-6. Дастури методӣ барои донишҷӯён ва муаллимон. Нашриёти ба номи. С. Айни, Душанбе, 2016, 135 сах.
3. Холматов М. Ё., Чориев С.А., Шохсуфбекова О.М. Тарзи нави худбаҳодиҳӣ ба дониш аз фанни биология. – Душанбе: матбааи ҶДММ «Эр - граф», 2014. – 173 с.
4. Ниёзов Ф., Олимова Ф., Зиёев М. Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. – 78 с.
5. Абдулозода Ҳ., Шарипов М. Роҳҳои беҳбудии сифати таълим дар омӯзиши биология. Конференсияи илмӣ - амалӣ ҷумҳуриявии «Проблемаи таълими тафриқавӣ» ба муносибати 70 солагии қормони шоишан Тоҷикистон, академики академияи илмҳои педагогӣ, доктори илмҳои педагогӣ, профессор Убайд Зубайдов, 04.03.2009, стр. 163 - 164.

Калидвожаҳо: назорат, мазмун, талабагон, донишгирӣ, баҳо, таҷриба, омӯзгор, мисол ва ғайра.

Аннотация

КОНТРОЛЬ И ОЦЕНКА УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ. ФУНКЦИИ КОНТРОЛЯ И ТРЕБОВАНИЯ К НЕМУ. ВИДЫ, МЕТОДЫ И ФОРМЫ КОНТРОЛЯ

В этой статье проводится материалы по контроль и оценка учебной деятельности учащихся. функции контроля и требования к нему. виды, методы и формы контроля. В статье отмечена, контроль - это выявление, измерение, оценивание ЗУНов обучаемых; это способ получения учителем информации о качественном состоянии учебного процесса. Контроль проводится в целях надзора, проверки и выявления причин отклонений от заданной цели. Он выполняет функцию управления, устанавливающую степень соответствия принятых решений фактическому состоянию дел.

Оценка (проверка) - это выявление и измерение ЗУНов учащихся. Проверка является составным компонентом контроля, и ее дидактическая функция - обеспечение обратной связи между учителем и учеником, получение объективной информации о степени освоения учебного материала.

Ключевые слова: *контроль, содержание, ученики, знания, знаний, опыт, учитель, например и т. д.*

Annotation

CONTROL AND EVALUATION OF STUDENTS' EDUCATIONAL ACTIVITIES. CONTROL FUNCTIONS AND REQUIREMENTS FOR IT. TYPES, METHODS AND FORMS OF CONTROL

This article hosts materials on the control and evaluation of students' educational activities. control functions and requirements for it. Types, methods and forms of control. The article notes, control is the identification, measurement, assessment of the academic zuna; This is a method of obtaining information about the qualitative state of the educational process. Control is carried out in order to supervise, verify and identify the causes of deviations from a given goal. It performs the management function that establishes the degree of compliance with the decisions made by the actual state of affairs.

Assessment (verification) is the identification and measurement of the Zuna of students. The audit is a component component of control, and its didactic function - the provision of feedback between the teacher and the student, the receipt of objective information about the degree of development of educational material.

Keywords: *Control, content, students, knowledge, knowledge, experience, teacher, for example, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холова Манижа Чамшедовна, магистранти соли дуёми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: ноҳияи Шахринав ҷамоати деҳоти Чуст, деҳаи Чузӣ. Тел: 001443499

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об автора: Холова Манижа Жамшедовна, магистранка 2 курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: Шахринавский район кишлак джамоата Чуст, кишлак Чузӣ. Тел: 001443499

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

About the author: Kholova Manizha Zhamshedovna, 2st year master of biological faculty of the Tajik State University named after Sadriddin Aini with a degree in biology 1 - 02 04 01. Address: Shakhrinavsky district village of jamoat Chust, village of Chuz. Phone: 001443499

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.

НАЗОРAT BA БАҲОДИҲИ БА НАТИҶАҲОИ ОМЎЗИШИ БИОЛОГИЯ

Ба назорати хаттӣ корҳои хаттии 45 - дақиқагӣ, 10 - 15 - дақиқагӣ, супоришҳои хаттии хонагӣ, баҳисобирии донишҳои алоҳидаи хонандагон аз рӯи карточка, диктантҳои биологӣ, супоришҳои тестӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд.

Корҳои хаттии дарозмуддат аз биология одатан баъди гузаштани ҳар боб ба роҳ монда мешаванд. Аз гузаронидани кори хаттӣ хонандагон пешакӣ огоҳ карда мешаванд. Дар баъзе мавридҳо барои тайёри дидан муаллим саволхоро ба хонандагон медиҳад. Кори хаттии назоратӣ аз биология дар муддати як чорак гузаронида шуда, он ба нақшаи гузаронидани корҳои хаттии мактаб дохил карда мешавад, то ин ки дар ин рӯз дигар муаллимони кори хаттӣ нагиранд [1].

Мазмуни кори хаттӣ маводи зарурии мавзӯи назорати дар бар мегирад. Ба муаллими ҷавон муайян кардани мушкилии маводи кори хаттӣ осон нест. Дар ин маврид аз чунин усул истифода кардан мумкин аст. Муаллим ҳудаш кори хаттиро ҳал мекунад ва вақти сарф кардаашро ба ҳисоб мегирад. Ба вақти сарф кардаи худ барои хонандагони синфҳои V - IX 5 - маротиба ва ба хонандагони синфҳои болои 3 - маротиба зиёд вақт ҷудо менамояд.

Тавсия дода мешавад, ки ба корҳои хаттӣ саволҳои дохил карда шаванд, ки амалиётҳои гуногуни фикркунӣ, супоришҳои тестӣ, масъалаҳо, супоришҳои графикӣ ва ғайраҳоро талаб менамоянд. Вариантҳо ҳар қадар зиёд бошад, ҳамон андоза хуб аст.

Дафтар барои кори хаттӣ ҳуҷҷат буда, аз тарафи маъмурияти мактаб ва ё кормандони шуъбаи маориф санҷида мешавад. Дар дафтар ному насаби хонанда навишта шуда, рақами ҷое, ки хонанда дар кабинети биология мешинад, гузошта мешавад.

Дар вақти кори хаттӣ муаллим аз болои синф назорат мекунад, вале бояд ба назар гирифт, ки равуои зиёдатӣ дар синф метавонад диққати хонандагонро аз кори асосӣ дур намояд.

Кори хаттиро муаллим то дарси оянда, ки ҳанӯз шавқу ҳаваси хонандагон ба натиҷаи кори хаттӣ паст нашудааст, месанҷад. Санҷиши кор чунин ба амал бароварда мешавад. Аввал кор ба вариантҳо ҷудо карда шуда, санҷида мешавад, лекин баҳо гузошта нашуда, дар зери хатоҳои хат кашида мешавад. Хатоҳои худӣ хонандагон ислоҳ менамоянд. Ба коэффисиентҳо, заряди ионҳо, дараҷаи оксидшавӣ аҳамият додан лозим аст, чунки хонандагон метавонанд ба осонӣ хатой зоҳир намоёнд. Баъд нақшаи ҷамъбасти тартиб дода, дар он аломатҳои мазмуни натиҷаи санҷиш нишон дода мешавад. Масалан:

Нақшаи 1.

Ному насаб	1 савол	2 савол	3 савол	Ҷамъ
	Аломатҳои мазмун			

Аломатҳои шартӣ: 1 - ҷавоби пурра, 0 - ҷавоб нест,

1, 2 - ҷавоби нопурра, - ҷавоби нодуруст.

Баъд аз рӯи натиҷаи кори хаттӣ ба ҳар як хонанда баҳо гузошта шуда, кори хаттӣ ҷамъбаст карда мешавад.

Ҳангоми таҳлили кори хаттӣ зарур аст, ки он аз рӯи хатоҳои ба роҳ монда шаванд. Ҳар як хонандае, ки хатой содир кардааст, дар синф ё хона дар дафтари худ сабаби зоҳир кардани онро менависад, онро ислоҳ менамояд ва дар дафтари худ кори хаттии ислоҳкардаашро менависад. Ба ин хонандагон муаллим дар дафтари худ баҳо мегузорад.

Ба қоре, ки аз нав навишта шудааст, як ҳол пасттар баҳо гузошта мешавад. Агар кор бисёр бад иҷро карда шуда бошад, ин нишон медиҳад, ки муаллим гунаҳгор аст. Дар ин вақт ба муаллим лозим меояд ба таҳлили кори хаттӣ як соат вақт ҷудо карда, бо хонандагоне, ки бисёр бад корро иҷро кардаанд, машғулияти иловагӣ гузаронида, сипас аз нав кори хаттӣ гирад.

Кори хаттии мустақилона. Кори хаттии 10 - 15 дақиқагӣ дар дарсҳо тез - тез гузаронида мешавад. Онро баъди баёни мавзӯи нав барои санҷиши азхудкунӣ ва мустаҳкам кардани мавзӯи гузаронидан мумкин аст. Назорати тестӣ ва барномавиро низ ба ин мақсад истифода мекунанд.

Дар поён ҷанде аз корҳои мустақилонаро зимни омӯзиши дарсҳои зоология пешкаш мекунем, ки муаллимони метавонанд дар дарсҳо аз ин истифода баранд.

Зимни омӯзиши мавзӯи «Тафовут ва монандии ҳайвонот ва растанӣ» хонандагон фарқият ва монандии растанию ҳайвонотро нишон дода, дар ҷадвал пур мекунанд (нигаред ба ҷадвали 1).

РАСТАНИҲО	ҲАЙВОНҲО
МОНАНДИ	
1.ғизогирӣ 2.нафаскашӣ 3.сабзиш 4.афзоиш 5.сохти ҳучайрагӣ	1.ғизогирӣ 2.нафаскашӣ 3.сабзиш 4.афзоиш 5.сохти ҳучайрагӣ
фарқият 1. аз моддаҳои ғайриорганикӣ ғизо мегиранд. Қобилият доранд бо ёрии хлорофилл дар равшанӣ аз гази карбонат моддаҳои органикӣ ҳосил кунанд.	1.аз моддаҳои органикӣ ғизо мегиранд (растаниҳо ё ҳайвонҳои дигарро меҳӯранд). 2.узвҳои ҳаракат, системаи асаб ва узвҳои ҳиссиёт доранд.

Дар вақти омӯзиши мавзӯи «Чамъбасти ҳайвонҳои якҳучайра» ба хонандагон қори хаттӣ ташкил кардан мумкин аст, ки онҳо тарзи ғизогирӣ, шакли бадан ва ҳаракати соддатаринҳоро муқоиса намуда, дар ҷадвали зерин ҷой мекунад (нигаред ба ҷадвали 2).

Соддатаринҳо	ғизогирӣ	берун шудани ҳуҷроки ҳазмнашуда	шакли бадан	ҳаракат
Эвгленаи сабз	моддаҳои ғайри органикӣ ва моддаҳои ҳалшудаи органикиро меҳӯранд.	аз ҳар қисми бадан	нисбатан доимӣ	бо ёрии қамчинакҳо
Амёбаи муқарарӣ	моддаҳои органикиро меҳӯрад	аз ҳар қисми бадан	ғайри доимӣ	бо ёрии пойҳои қалбақӣ
Инфузории патакча	моддаҳои органикиро меҳӯранд	аз ҷои муайян (дорошица)	доимӣ	бо ёрии мӯякҳо

Аз рӯи натиҷаи қори мустиқилона хонандагон ҳуҷоса мебароранд, ки инфузорияи патакча нисбат ба амёба дорои сохт ва ҷараёнҳои ҳаётии мураккаб дорад.

Баъди омӯзиши мавзӯи «Занбӯри асал» хонандагон аз дониши аз худ кардашон истифода бурда, бо саволу супоришҳо ҷавоб дода, фарқияти инкишоф ва афзоиши занбӯрҳои малика, модина ва наринаро дар ҷадвал нишон медиҳанд (нигаред ба ҷадвали 3).

1) Занбӯрҳо чӣ хел инкишоф меёбанд?

2) Фарқи инкишофи занбури нарина аз қорӣ дар чист?

3) Ҳусусиятҳои сохти занбури нарина, қорӣ ва модинаро шарҳ диҳед.

Занбӯри асал	Аз кадом тухмо инкишоф меёбад	Ҳуҷрокдихӣ, давраи инкишоф	Ҳусусиятҳои сохт
Малика	аз тухми бордор	шир. инкишоф 16 рӯз	Ҷуссаи қалон, шиками хеле дароз. Узвҳо барои чамъ кардани гард, нектар ва барои иҷрои қорҳои дигар инкишоф наёфтаанд.
Занбӯри нарина	аз тухмҳои бордор нашуда	рӯзҳои аввал (3 - 4рӯз) бо шир ва баъд бо омехтаи асалу гард. Инкишоф 24 рӯз	болҳо зӯр инки - шоф ёфтаанд, шиками дароз, ҷашмони қалон.
Занбӯри асали қорӣ	аз тухмҳои бордор	монанди нарзанбӯр аст. Инкишоф 2 рӯз	андозаи тана нисбатан хурд. ҷашмони қалон, ҷашмакҳои оддӣ ҳастанд. Узвҳои ҳис нағз инкишоф ёфтаанд. Дар пойҳо ҷуткача, сабатчаҳо мавҷуданд. Баданро мӯякҳо пушониданд. Сохти узвҳои даҳон мураккаб аст.

Дар вақти ҳозира гузаронидани кори хаттии фардӣ аз рӯи варақчаҳо маъмул шудааст. Дар ин ҳолат якчанд хонандаро дар курсии пеш мешинонанд ва онҳо ба саволҳои додашуда дар муддати 10 - 15 дақиқа ҷавоб менависанд. Камбудии ин тарзи назорат дар он аст, ки хонандагон дар якчанд муддат аз кори умумии синф дур карда мешаванд.

Машғулиятҳои лабораторӣ яке аз шаклҳои кори таълимӣ ба ҳисоб рафта, асоси онро амалиёти мустақилонаи хонандагон ташкил мекунад. Хонандагон дар рафти машғулиятҳои лабораторӣ бевосита ба сохти берунӣ ва дарунии ҳайвонҳо шинос мешаванд ва онҳоро бо осонӣ дарк мекунанд. Ба хонандагон лозим меояд, ки бевосита бо асбобҳои лабораторӣ (пурбин, микроскоп, пинсет, қайчӣ, корди чарроҳӣ ва ғайраҳо) сарукор дошта бошанд. Ба машғулияти лабораторӣ муаллим роҳбарӣ мекунад ва оид ба мавзӯи интихобшуда маълумоти умумӣ медиҳад.

Кори мустақилонаро дар озмоишгоҳ ба таври фардӣ ва гурӯҳӣ ташкил кардан мумкин аст. Баъзан ин корро бо гурӯҳи хонандагон ташкил карда, дар рафти он ба хонандагон супоришҳои индивидуалӣ додан ҳам мумкин аст. Одатан, дар машғулиятҳои лабораторӣ материалҳои табиӣ (объектҳои зинда, препаратҳои тар ва ғайраҳо) истифода бурда мешаванд. Барои ин маводҳоро пешакӣ тайёр намудан зарур аст (шуста тоза кардан, беҳуш кардан, чок кардан, тайёр намудани қиёми соддатаринҳо, сохтани бурриши ҳайвонҳо ва ғайра) [5].

Маводҳои табииро ба ду гурӯҳ (зинда ва ғайризинда) ҷудо кардан ба мақсад мувофиқ аст. Ба маводҳои зинда ҳамаи намудҳои ҳайвонот ва растаниҳои зинда, ки дар дарс истифода намудан имконпазир аст, дохил мешаванд. Ба маводҳои ғайризинда ҳамаи коллексияҳо, ҳӯсаҳо, скелетҳо, препаратҳои ҳайвонот ва гербарияҳо дохил кардан мумкин аст.

Адабиёт:

1. Абдулозода Ҳ., Шарипов М. Роҳҳои беҳбудии сифати таълим дар омӯзиши биология. Конференсияи илмӣ - амалӣ ҷумҳуриявии «Проблемаи таълими тафриқавӣ» ба муносибати 70 солагии корманди шоистаи Тоҷикистон, академики академияи илмҳои педагогӣ, доктори илмҳои педагогӣ, профессор Убайд Зубайдов, 04.03.2009, стр. 163 - 164.
2. Алиев А.Б., Зиёев М.Н., Олимова Ф.К., Эрматова У.С., Золишоева Б.Ф., Ниёзов Ф. М. Ташкили чараёни таълим дар синфҳои ибтидоӣ. Дастури таълим барои курсҳои тақмили ихтисоси муаллимони синфҳои ибтидоӣ. Душанбе, 2010.
3. Баротов К. Шарипов М. М., Мирзоров К. Давлатов С., Маҷмӯи нави худбаҳодиҳӣ бо дониш аз фанни ботаника барои синфҳои 5 - 6. Дастури методӣ барои донишҷӯён ва муаллимон. Нашриёти ба номи. С. Айнӣ, Душанбе, 2016, 135 саҳ.
4. Ниёзов Ф., Олимова Ф., Зиёев М. Маърифати таълим: ҷустуҷӯ ва бозёфт. Дастур барои худомӯзии омӯзгорони фанни забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2012. - 78с
5. Холматов М. Ё., Чориев С.А., Шохсуфбекова О.М. Тарзи нави худбаҳодиҳӣ ба дониш аз фанни биология. – Душанбе: матбааи ЧДММ «Эр - граф», 2014, 173 саҳифа.

Калидвожаҳо: назорат, мазмун, тухм, таҷриба, растани, ҳайвонот, муаллим, роҳҳо, намуна ва ғайра.

Аннотация

МОНИТОРИНГ И ОЦЕНКА РЕЗУЛЬТАТОВ ОБУЧЕНИЕ БИОЛОГИИ

В этой статье проводится материалы по мониторингу и оценка результатов обучение биологии. В статье отмечена, что письменная работа включает 45 - минутные, 10 - 15 минутные письменные задания, письменные домашние задания, ведение учета индивидуальных знаний учащихся на карточках, биологические диктанты, тестовые задания и многое другое.

Длительная письменная работа по биологии обычно выполняется после каждой главы. Ученики будут заранее уведомлены о письменной работе. В некоторых случаях учитель задает ученикам вопросы для подготовки. Письменные контрольные работы по биологии будут проводиться в течение четверти года и будут включены в план письменной работы школы, чтобы у других учителей не было письменных заданий в этот день.

В письменную работу рекомендуется включать вопросы, требующие различных мыслительных операций, тестовые задания, задачи, графические задания и т.п. Чем больше вариантов, тем лучше.

Ключевые слова: контроль, содержание, яйцо, эксперимент, растение, животное, учитель, путь, например и др.

Annotation

MONITORING AND EVALUATION OF RESULTS BIOLOGY

This article provides materials on monitoring and evaluating the results of teaching biology. The article noted that the written work includes 45 - minute, 10 - 15 - minute written assignments, written homework, keeping records of students' individual knowledge on cards, biological dictations, test tasks and much more.

A lengthy written paper in biology is usually done after each chapter. Students will be notified in advance of written work. In some cases, the teacher asks the students preparation questions. Biology writing tests will be held during the quarter of the year and will be included in the school's writing plan so that other teachers do not have written assignments that day.

It is recommended to include questions in written work that require various mental operations, test tasks, tasks, graphic tasks, etc. The more options, the better.

Keywords: *control, maintenance, egg, experiment, plant, animal, teacher, path, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Холова Манижа Чамшедовна, магистранти соли дуҷуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: ноҳияи Шахринав ҷамоати деҳоти Чуст, деҳаи Чузӣ. Тел: 001443499

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об авторах: Холова Манижа Жамшедовна, магистранка 1 курса биологического факультета Таджикского государственного университета им. Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: Шахринавский район кишлак джамоата Чуст, кишлак Чузӣ. Тел: 001443499

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

About the author: Kholova Manizha Zhamshedovna, 2st year master of biological faculty of the Tajik State University named after Sadriddin Aini with a degree in biology 1 - 02 04 01. Address: Shakhrynauy district village of jamoat Chust, village of Chuz. Phone: 001443499

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.

ДУРҶҒҒҶӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ПСИХОЛОГИИ ОН ДАР РАВАНДИ МУОШИРАТ

Одатан ҳанӯз аз лаҳзаи чашм ба олами ҳастӣ кушодан, вобаста ба аксуламали нишондодаи фард дар бораи ба кадом типии мизоч молик будани ӯ муҳокима рондан мумкин аст. Масалан, агар кӯдак пас аз таваллуд, дар дасти момодоя беқарорӣ намуда, майли ба паҳлӯ гаштан кунад, яъне аз худ аксуламали ба берун нигаронидашуда зоҳир намояд, чунин кӯдак дар оянда шӯху беқарор ба воя расида, ба типии экстревертҳо шомил мешавад. Агар кӯдак аз худ ягон аксуламал зоҳир нанамояд, мувофиқи мушоҳидаҳои илмӣ - таҳқиқотӣ ба гурӯҳи интревертҳо – шахсоне, ки ғаёлии психикиашон ба ботин нигаронида шудааст - шомил мегардад.

Дар асоси аксуламали хандидан ё гирия кӯдак – дараҷаи мустақилият, аз рӯи ба ҳар чизи атроф бетартибона ё аз рӯи тартиби муайян тавачҷух зоҳир намуда шинос шудани ӯ – дараҷаи зиракӣ ва хушзехӣ, аклониро муайян кардан мумкин аст. Ҳамчунин, ҳанӯз аз давраи навзодию тифлӣ хусусиятҳои бо атрофиён тез унс гирифтани ё нагирифтани, дилгармӣ ё дилсардии эмотсионалии кӯдак нисбат ба муҳити атроф ва шахсони ба ӯ наздикро ошкор кардан мумкин аст. Ҳамин тариқ, заминаи асосии хусусиятҳои хоси шахс аз шароитҳои биологӣ сарчашма мегирад ва дар давраҳои аввали ҳаёт зоҳир гардида, мизочи ӯро ифода мекунад.

Типологияи фардияти мизочро ба ҳашт тамоёл: асосӣ (4) ва мобайнӣ (4) чудо менамоянд. Натиҷаи пайвастиҳои ду тамоёли бо ҳам ҳамсоя дар ҳашт шакли рафтори иҷтимоӣ амалӣ мегардад. Аломатҳои ортогоналии экстреверсия - интреверсия, изтиробнокӣ - агресивнокӣ, бо хусусиятҳои ба онҳо муқобил ба монанди қарахтӣ - ноустуворӣ, сензитивӣ - худ ба худ будан пурра гардонида мешаванд.

Вобаста ба типологияи мазкур аксуламали одамон ба таъсири беруна ба чунин қисматҳо тақсим мешаванд:

- аксуламале, ки нерӯяш ба берун (зиддият, ҳимояи ғаёли мавқеи худ, ба ҳамагуна ноқомҳои, атрофиёно гунаҳгор донистан, зиддияти тезу тунд нисбат ба дигарон) нигаронидашуда;
- аксуламале, ки нерӯяш ба ботини худ (ақибнишинӣ, гузашт кардан, майли худтанқиднамоӣ, ҳассосияти баланд - худкушӣ) нигаронидашуда.

Вобаста ба ин аксуламалҳои аз худ зоҳиркунандаи одамон дар бораи хусусияту хислатҳои характер, аз ҷумла хислати дурӯғгӯии онҳо муҳокима рондан мумкин аст.

Сухани дурӯғ, шаҳодати дурӯғ, савганди дурӯғ ва ваъдаҳои аз ҷумлаи разилатҳои забон ба шумор рафта ва хислатҳои инсонӣ асилу бофаросат нестанд.

Мутаасифона хислати дурӯғгӯӣ, хислатест, ки ба одамон новобаста аз наҷоду миллат, мақому мартабаи иҷтимоӣ психологӣ, иқтисодӣ ва ҷинсият, дараҷаи маданияту маърифатнокӣ ва ғ. ҳос буда, мувофиқи нишондоди таҳқиқотҳо кулли одамон аз он дар ҳаёти рӯзмарашон на кам аз 30 то 40 маротиба истифода мебаранд, яъне ин мазмуни онро дорад, ки хислати дурӯғгӯиро бемуҳобот дар тамоми соҳаҳои ғаёлияти инсонӣ мушоҳида кардан мумкин аст.

Ба ҳамагон маълум аст, ки заминаи дар замири кӯдак шакл гирифтани хислати дурӯғгӯиро амалу рафтори беаҳмиятонаи волидайн ташкил медиҳад. Волидайн ҳангоми қонё карда натавонишони талаботи фарзанд ё маҳкум кардани камбудии ночиз ҳақ баровардани худ, (бошууроно бешууроно), дидаю доништа ба фарзанд ҳарфи дурӯғ мегӯянд ва бо ин амал қалби нозуки фарзанди худро нуқсондор мегардонанд. Зеро вақте кӯдак ба ваъда вафо накардани волидайн ва бовучуди ин бо ҳарфи дурӯғ худро сафед карданашонро мушоҳида кунад, гумон мекунад ин амри воқеист ва (бояд) ҳамин тавр ҳам бошад. Минбаъд ҳуди ӯ низ дар оянда кӯшиш менамояд, ки барои аз вазъияти ноговор ҳолис баромадан, аз дурӯғ истифода барад. Ин амал дар оғоз аз рӯи зарурат сурат гирифта, оҳиста - оҳиста бе зарурат, барои худро аз ҷониби мусбат нишон додан, такрор шудан, минбаъд ба одат табдил меёбад. Маҳз то ба ҳамин дараҷаи рушд расидани хислати дурӯғгӯии кӯдак боиси ташвишу изтироб мебошад.

Омехта шудани сифатҳои гуногуни шахс типҳои мизочи ӯро ташкил медиҳад. Аз ин рӯ, ҳангоми ҳарчӣ амиқтар омӯштани хусусиятҳои мизочи шахс ва ба моҳияту мазмуни ҳар як ҳаракату амали ӯ сарфаҳм рафтан, имконият фароҳам меояд, ки вобаста ба типии мизоч, кадом вақт ҳарфи дурӯғу кадом вақт сухани рост гуфтани шахсро муайян кунем. Ин бошад, имконият медиҳад, шаклирии хислати дурӯғгӯиро дар одамон, хусусан дар кӯдакону наврасон сари вақт ошкор намуда, барои ба одат табдил наёфтани онҳо чораҳо андешем.

Тавре илми психология муайян намудааст, дар чехраи инсон якчанд намуди ангеаҳои дар бораи таъсирҳои гуногун маълумотдиҳанда, инъикос меёбад. Кӯшиши ба даст овардани маълумотҳои эмотсионалиро намуда, ба маълумоти нодуруст интиҳоб шуда мутамарказ шуданамон мумкин аст.

Дар ин замина, тахмин кардан мумкин аст, ки маълумотҳои дар бораи эмотсияҳо додашавандаро аз дигар маълумотҳо бехтар фарқ карда метавонем. Мисоли маъруфи ин мултимаълумотҳо, ки дар як вақт якчанд маълумот дода метавонанд, маҷмӯи аломатҳо шуда метавонанд. Шакл (секунча, квадрат, давршакл, росткунча, ҳашткунча), ранг (сурх, зард, кабуд, сабз) ва навиштаҷотҳо (калима, аломат, рақам) - ро дар бар мегирад.

Аломатҳои ин се гурӯҳ барои ба атрофиён расонидани се типи маълумотҳо: идоракунанда («ист», «гардиш нест», «роҳ диҳед» ва ғайра), огоҳкунанда («охиста», «кӯдакон», «роҳи дучониба» ва ғайра) ва маълумотдиҳанда («маркази хизматрасонии техникӣ», «роҳрави дучархарон» ва ғайра) истифода бурда мешавад. Барои гирифтани маълумоти муайян бояд диққат ба аломатҳои мушоҳидашаванда мушаххасан мутамарказ гардад. Агар дар бораи майдончаи наздиктарини дамгирӣ ё меҳмонхона маълумот гирифтани лозим бошад диққат ба аломатҳои ранги кабуд ва сабз дошта, мутамарказ намудан лозим аст, зеро танҳо чунин намуди рангҳо дар бораи макони зарурӣ маълумот дода метавонад. Ранги зард огоҳкунанда ва ранги сурх идоракунанда мебошад. Дар заминаи ҳамин барои аз чехраи шахс маълумотеро ба даст овардан талаб карда мешавад, ки дар муддати кӯтоҳ тағйиротҳои дар чехра бавучудояндаро мушоҳида намоем, зеро ин тағйиротҳои кӯтоҳмуддат дар бораи эмотсияҳои инсонро фарогир маълумот дода метавонанд. Агар тавассути методи мушоҳида доир ба амали андешаи шахси зарурӣ маълумот ба даст овардан лозим бошад, онгоҳ на ба ангеаҳои кӯтоҳмуддат, балки ба ангеаҳои дарозмуддат ба мисоли ранги чехра, оҷангҳои рӯй ва монанди инҳо диққат додан лозим аст.

Тавассути чехраи одам се шакли маълумотҳои зеринро ба даст овардан мумкин аст:

- доимӣ (ранги пуст);
- сусти (оҷангҳои доимӣ);
- суръатнок (чашмак задан, абрӯ паронидан, абру чин кардан ва ғ).

Маълумоти доимӣ дар бораи хусусиятҳои муҳими чехра: ранги пуст, тасвири чехра, шакли устухонбандии он, андоза, намуд ва ҷойгиршавии ҷузъҳои асосии он (абрӯ, чашм, бинӣ ва даҳон) маълумот медиҳанд.

Маълумотҳои сусти дар бораи тағйиротҳои зоҳирии чехра, ки бо мурури вақт бетанаффус зоҳир мешаванд, ахборот медиҳанд. Дар баробари ба вуҷуд омадани оҷангҳои рӯй ва бо гузашти синну сол мушакҳои чехра ва ранги рӯй тағйир меёбанд.

Маълумотҳои босуръат ҳангоми ба ҳаракат омадани мушакҳои чехра ки боиси тағйиротҳои кӯтоҳмуддати он мегарданд, сабаби ҷойгиршавӣ ва шаклдигаркунии ҷузъҳои чехра низ мегарданд, зоҳир мешавад. Ин тағйиротҳо дар чехраи одам дар муддати якчанд сония ё қисми он зоҳир мешаванд.

Ин типи маълумотҳо вобаста ба интиҳоби шахс метавонанд ба ҳамдигар таъсир расонанд ё зерин таъсирот маҳфуз монанд. Дар ин гуна маврид шаклдигаркунии маълумотҳои доимӣ ва сусти бо мушкили амалӣ мешаванд. Барои ин одатан аз ороишоти гуногуни мӯй истифода бурдан мумкин аст, ба ин восита масалан, андозаи пешона ё оҷангҳои доимии онро пинҳон кардан мумкин аст. Ҳамчунин истифодаи ашёҳои гуногун ба мисли айнакҳои зиддиофтобӣ ё чарроҳии пластикӣ метавонанд, таъсири маълумотҳои доимӣ ва сустро то андозае дигаргун кунанд ва боиси хато маънидод кардан гарданд. Ҳамин тариқ, мушоҳидакунанда ҳангоми истифода бурдани ангеаҳои маълумотдиҳандаи ҷониби мушоҳидашаванда, дучори хулосабарориҳои нодуруст гардида метавонад.

Чехра натавонад дар бораи маълумотҳои гуногун (доимӣ, сусти ва суръатнок), балки дар бораи протсессҳои маърифатӣ, хусусиятҳои фардӣ - психологӣ ва ҳолатҳои иродавӣ эмотсионалиро шахс ахборот дода метавонад. Ин ахборотҳо оид ба эмотсияҳо, кайфиятҳо, характер, диққатҷалбкунандагӣ, интеллект, синну сол ва дигар хусусиятҳои психологӣ фард мебошанд.

Айни замон мо дар бораи маълумотҳои эмотсионалӣ бо ёрии сигналҳои суръатнок муҳокима меронем. Ҳангоме, ки дар бораи эмотсияҳо сухан меронем, ҳиссиётҳои кӯтоҳмуддат ба монанди — тарс, қайро, ҳайрат ва ғайраро дар назар дорем. Дар вақти зоҳир гардидани ин ҳиссиётҳо мушакҳои чехра қашида гардида, тағйиротҳои чашмаси зоҳирӣ дар чехраи одам мушоҳида мешаванд.

Оҷангҳо намоён ва нопадид мешаванд. Шакли абрӯ, чашм, гавҳараки чашм, бинӣ, лаб, гардан ва зерманаҳ, лаҳзае шакли худашонро дигаргун мекунанд. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки баҳодиҳии амиқ ба ҳолатҳои эмотсионалӣ танҳо дар асоси сигналҳои суръатноки чехра имконпазир

мегардад. Дар тадқиқотҳои солҳои охир сигналҳои асосии тавассути чехра додашаванда – ифодаҳои доимӣ, ки имконияти фарқ кардани эмотсияҳои гуногунро имконпазир мегардонад, муайян карда шуд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки тавассути сигналҳои сусти чехра оид ба эмотсияҳо маълумот дода намешаванд, вале ин сигналҳо ба мазмуну моҳияти маълумотҳои ба эмотсияҳо алоқаманд таъсир расонида метавонанд. Чехраи бориқ, паҳн, пурожанг ва беожанг, лабони ғафс ё тунук, чавон ё пир, занона ё мардона, сафед, сиёҳ, зард дар бораи хушбахт будан, асабоният ё ғамгинии шахс маълумоте намедиханд, вале ин тавсифномаҳо ба таассуроти шумо дар бораи ин чехра таъсир расонида метавонанд. Масалан, агар сигналҳои суръатноки чехраи шахс дар бораи ба қаҳру ғазаб омадани ӯ маълумот диҳад, он гоҳ таассуроти шумо дар бораи он ки чаро ин шахс ба қаҳру ғазаб омад ва дар ин ҳолат чӣ гуна рафтор кардани ӯ, қисман аз маълумоти ба воситаи сигналҳои статикӣ ва сусти баамалоянда - сину сол, чинс, сифатҳои фардӣ, мизоч ва ҳулку атвори ин шахс вобаста мебошад.

Ҳамчунин, руҳияи инсон бо эмотсияҳои ӯ зич алоқаманданд, яъне як қатор ҳолатҳои руҳӣ тавассути сигналҳои суръатноки чехра инъикос карда мешаванд. Ҳолати руҳӣ аз ҳолати эмотсионалӣ бо он фарқ мекунад, ки ҳиссиётҳои ба он мувофиқоянда муддати вақти нисбатан тулонӣ нигоҳ дошта мешавад. Масалан, агар ҳиссиёти ғазаб дар муддати якчанд дақиқа ва ҳатто соат зоҳир шавад, эмотсия ба ҳисоб меравад, вале агар ҳамин ҳолати ҳашму ғазаб давоми як рӯз ё якчанд рӯз зоҳир шавад ва ё шахс дар як рӯз то даҳ - дувоздаҳ маротиба пайдарпай гирифтори чунин ҳолат шавад, онгоҳ онро ҳолат ё авзои руҳии ӯ меноманд.

Аксар вақт нишонаҳои зоҳиршавии ҳашм дар чехраи одам муддати тӯлонӣ дар шаклҳои дандон бо дандон соидан, чехра турш кардан, бадқавоки лабҳои ба ҳам фишурдашуда ва абруи чин зоҳир мешавад.

Маълум аст, ки шахс дар ҳолати ҳаяҷон метавонад дар давоми рӯз чандин маротиба ҳашми худро зоҳир намояд. Шакли дигари авзои руҳӣ тавассути сигналҳои зудсоҳиршавандаи ҳолати депрессивӣ (ҳангоми дар чехра зоҳир шудани тарс) ё болидарӯҳӣ (ҳангоме, ки дар чехра ҳолати хурсандӣ ё ба ҳаяҷонии хуш) зоҳир мешавад.

Маълумотҳои зудшоҳоршавандаи чехра ҳамчунин барандагони маълумотҳои рамзӣ мебошанд. Масалан, маълумот дар бораи розигии шахс, намунаи хуби ин гуна рамзҳо мебошад. Ифодаҳои рамзии чехра ба ишораҳои тавассути даст ҳангоми ба касе дуруд фиристодан, ба мисли салом гуфтан ва ғайра монанд мебошад. Ин гуна ҳаракатҳо хусусиятҳои хос дошта, аз ҳаракатҳои дигар бо баръало ошкор шуданашон фарқ мекунад. Масалан, абру ба ҳам кашидан ва дар ин ҳолат дигар қисмҳои рӯй бе тағйир мондан, муддати зиёде онро нигоҳ доштан ва ғайраҳо мисоли зоҳиршавии ифодаҳои рамзӣ мебошад. Ин гуна ифода дар бораи ба ҳайрат омадани шахс гувоҳӣ дода, ҳеҷгоҳ ҳаракатҳои қисми поёни чехра ва пилки чашмо, ки нишонаи шубҳа пайдо кардани шахс шуда метавонанд, пурра намекунад.

Ҳамчунин рамзҳои дигаре низ вуҷуд доранд, ки онҳоро барандагони эмотсияҳо номидан мумкин аст, ин рамзҳо ба ифодаҳои инъикоскунандаи эмотсияҳо монанданд, вале аз нуқтаи назари шахси мушоҳидакунанда, фарқияти қомилро дороянд, зеро зоҳиркунандагони ин гуна рамзҳо чунин ҳиссиётҳо аз сар намегузаронанд. Масалан, яке аз ин гуна рамзҳои нафратнамоӣ – дарҳам кашидани бинӣ, ки як шакли нафратнамоии (ифодаи) чехра ба ҳисоб меравад. Вақте ин ишора ҳамчун рамзи эмотсионалӣ истифода бурда мешавад, он дар ҳамбастагӣ бо андаке кашида шудани лаби боло худ ба худ зуд зоҳир ва нопадид мешавад. Ба ин васила ин маълумотро аз маълумотҳои аслии нафрат фарқ кардан лозим аст, зеро вай дар бораи нафрат пайдо шудани нафрат ва ба табиати шахс мувофиқат накардани таъсири ангеа гувоҳӣ медиҳад. Ҳамин тариқ, маълумотҳои зудзоҳиршавандаи чехра барои паҳн кардани маълумот оид ба эмотсияҳо ва ахборотҳои рамзӣ хизмат менамоянд.

Ҳар як қисмати чехраи инсон дар бораи ҳолатҳои гуногуни эмотсионалӣ: ғаму андух, хушнудӣ, тарс, тааҷҷуб, ҳашм, нафрат ё ба ҳам мувофиқаткунонии онҳо маълумот медиҳанд. Агар ба шахс лозим бошад, ки аз чехраи дигарон маълумотро ба даст орад ва маълумотҳои аз чехраи худаш зоҳиршавандаро идора намояд, бояд бештар ба маълумотҳои зудзоҳиршавандаи чехра диққат диҳад. Аз маълумотҳои сусти ва номуайян зоҳиршавандаи чехра низ дар бораи эмотсияҳои шахс маълумот ба даст овардан мумкин аст.

Дуруғгӯӣ на ҳама вақт пешақӣ медонад, ки дар кучо ва барои чӣ дуруғ мегӯяд. Инчунин вақти таҳлилу тартибдиҳӣ ва машқ кардани дарӯғи худро надорад. Дар мавриди бомуваффақият машқ кардан, яъне ҳангоме, ки тарзи дуруғгӯӣ пешақӣ хуб фикр карда шудааст, дуруғгӯӣ на он қадар доноӣ, ки саволҳои додашавандаро қаблан пешбинӣ намояд ва ба онҳо ҷавобро омода намояд.

Баъзан дар сурати тағйир ёфтани вазъият, ки чустучолокии шахси дурӯғгӯ ҳам ба он кифоягӣ намекунад, самаранокии самти дурӯғ бефоида мешавад. Вале чунин ҳам мешавад, ки дурӯғгӯи самти дурӯғгӯи худро бе сабаби фишороваранда, яъне аз рӯи беқарории худ ва то ҳадди имкон ба саволи гузошташуда ҷавоб ёфта натавонишаванд, дигар мекунад.

Ҳама гуна ҳатогӣҳои содиршаванда (имконияти пешбинӣ накардани саволҳои додашаванда, муайян карда натавонишани самти рафтор ва объективона аҳамият додан ба вазъиятҳои тағйирёбанда) имконият медиҳанд, ки нишонаҳои дурӯғро ба осонӣ ошкор намоем. Дурӯғи шахси фиребгар ё ба сухани асосии худӣ ӯ муқобил аст, ё ба асоси далелҳои аллакай маъруфу машҳур мувофиқат намекунад. Вале ҳатто чунин нишонаҳои баръало равшан ҳам, на ҳама вақт он қадар содда ва бовариноканд, ки аз диди аввал ошкор шаванд. Баръакс самти нисбатан суфтаи рафтор метавонад, нишонаи қаллобӣ, яъне нақшаи қаблан тарҳрезӣшуда бошад. Баъзе қаллобон махсус ҳатогӣҳои ночизе содир менамоянд, то дурӯғашон боваринок барояд ва муқобили ин гуна ҳилаю найранг ягон ҳел усули мубориза бурдан мавҷуд нест. Бинобар он, барои ақсарияти қаллобон, фиреб додани дигарон имконпазир мегардад. Мавҷуд набудани тайёрӣ ба ҳар як самти муайян амал кардан аз рӯи қоида нишонаҳои фиребгариест, ки на дар бораи фиребгар, балки дар бораи ҷӣ тавр фиреб додани ӯ маълумот медиҳад. Бодикқат интиҳоб намудани суханҳои иброзшаванда, ҳарчанде чунин ҳам бошад, на ҳама вақт нишонаи дурӯғгӯи ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Александра М. Психология лжи. - СПб.: «Питер», 2012.
2. Арман Д. Психология лжи и обмана. М., 2013.
3. Белева С.В. Психологический лжи обмана. - М., 1996.
4. Белоусов Р. Хитроумные обманщики. - М., 1996.
5. Берн Э. Познай себя / Пер. с англ. - Екатеринбург, 2001.
6. Богатырева Е.Н. Что такое обман?. - М., 2003.
7. Бороздина Г.В. Психология делового общения. - М., 2000.
8. Вагин Ш. Как избежать обмана. - СПб.: «Питер», 2004.
9. Вемь А. Не дай себя обмануть. - М., 2012.
10. Владислав М. «Как обманут человека?». - М., 2000.

Калидвожаҳо: *дурӯғгӯӣ, синни томақтабӣ, инкишофи психикӣ, ҳолати эмотсионалӣ.*

Аннотация

ЛОЖ И ЕЁ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ В ПРОЦЕССЕ ОБЩЕНИЯ

Как показывают научные доказательства, в том числе психология феномен лжи издавна интересовал исследователей и до сих пор является недостаточно изученным. В наши дни, без сомнения, очевидна актуальность изучения проблемы лжи и отношения к ней в современном мире, так как с ее проявлениями мы часто сталкиваемся в повседневной жизни. Отечественные авторы уделяют внимание на то, как ребенок понимает смысл слов «обман», «правда», «ложь», каким образом возникает у дошкольников первая внутренняя моральная инстанция, в какое время возникают нравственные чувства, которые побуждают к действию мотивы поведения ребенка. В зарубежных же исследованиях изучаются эмоциональные переживания ребенком при соблюдении и нарушения моральных требований. Особое значение авторами исследований занимает изучение основных мотивов лжи у детей и подростков. К настоящему времени в науке накоплен опыт изучения феномена детской лжи, ее причин, факторов и механизмов развития. Тем не менее, проблема изменения мотивов лжи в процессе возрастного развития детей изучена недостаточно, при том, что наличие соответствующих знаний может стать основой для целенаправленной, системной коррекционной социально - педагогической работы с детьми разных возрастных групп, а также с их педагогами и родителями.

Ключевые слова: *лож, дошкольный возраст, психическое развитие, эмоциональное состояние.*

ХУСУСИЯТҲОИ АУТОАГРЕССИЯ ДАР ЗАНОН

Чунин ба назар мерасад, ки ғаризаи худмуҳофизаткунӣ бояд моро аз амалҳое, ки ба ҳисму равоии мо таъсири назаррас мерасонанд, муҳофизат намояд. Бо вучуди ин бисёр одамон ба амалҳои аутоагрессивӣ майл доранд - онҳо эҳсосоти манфиро ба худ раво мебинанд ва бо баъзе сабабҳо наметавонанд аз он берун шаванд. Баъзан аутоагрессия дар ягон амали берунӣ ифода намешавад, балки он зухуроти олами ботинии инсон мегардад. Одам эҳсосоти манфиро берун намекунад, дар натиҷа дар ботини худ стрессро ҷамъ менамояд, ки он сабаби ба вучуд омадани бемориҳои рӯҳию равонӣ мегардад.

Рафтори аутоагрессивӣ як шакли рафтори девиантиест, ки дар он шахс ба зоҳир қардани амалҳои агрессивона нисбат ба ҳудаш зарар мерасонад. Аутоагрессия аз нуқтаи назари психоанализ ба механизмҳои он дар ҳудайбдоркунӣ, худтаҳқиркунӣ, зарар расонидан ба ҳисми худ то ба дараҷаи худкушӣ, вайрон қардани рафтори худ (зери таъсири майнушӣ, майзадагӣ, нашъамандӣ, рафтори ҳатарноки шахвонӣ, касбҳои ҳатарнок, рафтори иғвогарона) зоҳир мегардад.

Яке аз сабабҳои зухуроти аутоагрессивӣ ин ҳудро гунаҳкор доништан аст. Он наметавонад дар натиҷаи таҳқири одамони дигар пайдо шавад. Масалан, волидайн аксар вақт дар дили фарзандонашон ҳисси гунаҳкориро ба миён меоранд. «Тамомӣ умрамро ба ту бахшидам», ё ин ки «Аз рӯи ту шуда, ман ба бемории дил гирифтор шудам» - ва бисёртар чунин таъкидкунӣ ки гӯё барои ихтилофҳо ва муносибатҳои байни онҳо маҳз кӯдак гунаҳкор бошад. Бо ин таъкидкунӣ худ меҳоҳанд, яъне кӯдак бояд тавре рафтор кунад, ки ҳудӣ волидон онро хоста бошанд. Илова бар ин, кӯдакон ҳатто барои вазъиятҳое, ки воқеан аз онҳо вобаста нестанд, ҳудро айбдор мекунанд. Гуноҳ яке аз сарчашмаҳои маъмултарини рафтори аутоагрессия аст, ки дараҷаи олии он худкушӣ ба ҳисоб меравад. Инчунин муҳит таъсир мерасонад, ки оё шахс ба аутоагрессия гирифтор мешавад ё не. Агар дар оила умуман изҳори норозигӣ ё муҳокимаи муносибатҳо ғардида ба онҳо баҳодиҳии арзишманд ба одат нашуда бошад, эҳсосоти манфӣ бештар шуда, барои ба вучуд омадани амалҳои аутоагрессивӣ сабаб мешавад.

Амалҳои аутоагрессивӣ намуҳои зиёдеро дарбаргиранда мебошад, ки яке аз чунин намуҳо аз рӯи шакли зухурот ин вобастагӣ ба нашъамандӣ, майпарастӣ, рафтору амал ва ғайраҳо мебошад. Амалҳои аутоагрессивӣ новобаста аз синнусол дар ҳамаи одамон мувоффиқ ба шакли зухуроти худ ба амал меоянд. Яке аз чунин амалҳои аутоагрессивӣ вобастагӣ ба машруботи спиртӣ, майзадагӣ ҳатто дар байни занон ба ҳисоб меравад, ки имрӯзҳо садҳо нафар занону духтарон ба ин раванди номатлуб шомил шуда истодаанд.

Вобастагӣ ба машруботи спиртӣ ва рафтори худкушӣ яке аз мушкilotҳои ҷиддии ҷомеаи муосир ба ҳисоб меравад. Омили ҷиддии ҳатари зиёдшавии майзадагӣ дар занони ҳама синну сол таъсири ҳамсаре мебошад, ки машруботи спиртиро сӯистифода мекунанд. Дар бисёр заноне, ки аз майзадагӣ ранҷ мекашанд, то 70% шавҳаронашон низ машруботи спиртиро истифода мебаранд.

Дар нушокиҳои спиртӣ фаромуширо аз мушкilot меҷӯянд ё бо кумаки онҳо ба худ ва дӯстон, амалу қори номатлубро интиҳоб намуда, «арзишмандӣ»-И ҳудро исбот қарданӣ мешаванд. Аксар вақт бо ёрии машрубот ҳолигии марбут ба гум қардани шахси наздик ё ин ки мавқеи шахсии ҳудро дар ҳаёт пайдо қарданро чунин амалро дар худ раво мебинанд.

Тибқи маълумотҳои бадастовардашуда дар ҳамаи кишварҳо аз 40% то 60% амалҳои аутоагрессивӣ (худкушӣ, кӯшиши худкушӣ намуҳан ва расонидани зарарҳои ба ҳаёт таҳдидкунанда) аз ҷониби одамон содир мешаванд, ки маводи муҳаддир ва машруботи спиртиро аз меъёр зиёд истифода мебаранд. Усули маъмултарини худкушӣ заҳролудшавӣ бо доруҳо мебошад. Мушкilotи нашъамандӣ ва майзадагии занон дар ҷанд соли охир зиёдтар ба ҷашм мерасад. Бояд дар назар дошт, ки вобастагии алкоголизми занон аз мардон бо хусусиятҳои зерин фарқ мекунанд: суръати нашъамандӣ, қувваи таъсири он ба бадан, нозукиҳои истеъмол қардани он.

Таносуби бофтаи ҷарбу бо мушакҳо дар занон нисбат ба мардон хеле баландтар аст. Илова бар ин шумораи ферментҳое, ки машруботро қорқард мекунанд, дар занон хеле камтар аст. Дар натиҷа ҳамин миқдор маводи муҳаддир ва нушокиҳои спиртдор ба мард таъсири суғ мерасонад ва зан ба мастии саҳт гирифтор мешавад. Тавре, ки маълум аст, занҳо наметавонанд, танҳо стрессро аз сар гузаронанд, бидуни кӯшиши дастгирии дигарон. Шумораи зиёди занон кӯдаконро бе шавҳар тарбия мекунанд, мушкilotҳои зиёди моддио маънавӣ, шикасту шиддати психологиро паси сар менамоянд, дар ҷомеа ба зуроварии психологӣ (эҳтиром надидан, пағ ғардидани шаъну шараф, ҳамчун шахсияти

арзишманд эътироф нашудан, болоравӣ дар ишғоли вазифаҳои касбию роҳбарӣ) бисёрриҳо ҳатто дар шакли алимент кӯмаки ибтидоӣ намегиранд. Дар навбати дигар шавҳарон аллакай нашъаманд ва майзада мебошанд, ки ин ҳам бо мурури замон ба рӯҳияи онҳо зарари ҷиддӣ мерасонад. Дар натиҷа зан худро дар вазъияте мебинад, ки масъулияти аз ҳад зиёд ба дӯши ӯ меафтад ва касе, ки кумак карда метавонист ҳудаш менушад ва ё даст ба маводи муҳаддир мезанад. Дар баробари ин дар замон тағйироти зиёде ба амал меояд. Ба монанди мӯйҳо бад мешаванд, пӯст хокистарӣ ва ҳатто ба зардшавӣ оварда мерасонад, мушкilot бо нохунҳо ва дандонҳо метавонанд оғоз шаванд. Чехра варам мекунад, рағҳои анкабут дар рухсораҳо аз сабаби фишори доимӣ зиёд мешаванд.

Вобастагии замон ба маводи муҳаддир аз се марҳила иборат аст:

1) Он тамоми давраи ташаккули майзадагиро дарбар мегирад. Маҳз дар ҳамин давра алоқаи психологӣ бо маводи муҳаддир ва таъсири он ба организм мустақкам мегардад. Зан чун қоида дар як ҳафта ду - се маротиба онро барои фароғат кардан, истироҳат кардан, фаромӯш кардани мушкilot ва ғайра истифода мебарад.

2) Занҳое, ки аз маводи муҳаддир азоб мекашанд, дар натиҷа дар онҳо хуруҷ пайдо мешаванд. Баъди аллакай майзада шудан онро истеъмол кардан лозим меояд, вагарна вай худро бад ҳис мекунад.

3) Марҳалаи ҳатарноктарин ба он алоқаманд аст, ки равандҳои бебозгашт дар бофтаҳои бадан оғоз мешаванд. Дар ин марҳила ҳама гуна ноқоисҳо дар бадан имконпазир аст, аз он ҷумла ихтиёран пайғирӣ намудани аутоагрессия.

Агар зани нашъаманд ва майзада кӯдак таваллуд кунад, пас ҳатари бемориҳои гуногун ҷанд маротиба зиёд мешавад. Заҳрҳое, ки аз модар ба ҷанин мегузаранд, ба системаи дилу рағҳо, майна ва системаи асаб таъсир мерасонанд. Кӯдакон аксар вақт маъҷуб таваллуд мешаванд, дар инкишоф ақиб мемонанд, тез - тез бемор мешаванд. Зани ба ҷунин ҳолат гирифташуда аз дӯстон, оила, қору фаъолият маҳрум мешавад, худро фаромӯш мекунад. Ва ӯ одатан мустақилона аз ин мушкilot барои наметавонад. Ҳавфи нашъамандии зан дар он аст, ки организм ба ин мавод зиёд талабот нишон медиҳад ва нисбат ба мардон тезтар нашъаманду майзада мешаванд ва ба нобудшавӣ дучор мешавад. Агар мард пас аз вақти муайян нерӯро қувваи ҷисмонӣ равоии худро барқарор карда тавонад, ҳуҷайраҳои зан бебозгашт мемиранд - инчунин ба қобилияти таваллуди кӯдакони солим зарба мерасонад.

Дар баробари ин ҳислати замон низ тағйир меёбад, вай дағал, бадгӯфтор мегардад. Марҳилаҳои майзадагии замон умуман ба марҳилаҳои майзадагии мардон шабоҳат доранд, танҳо онҳо босуръат инкишоф меёбанд. Марҳилаи аввал вақте руҳ медиҳад, ки баргараф кардани хоҳиши нӯшидан аллакай душвор аст. Марҳилаи дуюми майзадагӣ бо аз даст додани назорат аз болои миқдори машруботи истеъмолшуда тавсиф мешавад. Бемор аз ҷиҳати ҷисмонӣ ба машрубот вобастагӣ пайдо мекунад. Дар марҳилаи сеюм таназзули шахсият зан ҳамчун олиҳаи ҳусн, модари тарбиятгар, ҷароғи равшани оила меафзояд. Бемориҳои дилу рағ, ки дар зани майнушанда инкишоф меёбанд, аксар вақт боиси марги ногаҳонӣ мегарданд. Оқибатҳои майзадагии замон на танҳо ба саломатии худӣ онҳо, балки ба саломатии фарзандони ояндаи онҳо низ таъсири худро мерасонад. Барои занҳо майзадагӣ ҳатари ҷиддиеро ба миён мегузорад, зеро қобилияти таваллуди кӯдак паст мешавад, безурғӣ инкишоф меёбад. Занони нашъаманду майзада аксар вақт кӯдакони нуқсонӣ ҷисмонӣ ё нуқсонӣ психологӣ дошта таваллуд мекунанд. Ҷунин кӯдакон беист дод мезананд ва соатҳои аввалини худро бе доруҳои оромкунанда зиндагӣ карда наметавонанд. Саломатии кӯдаки оянда на танҳо аз модар, балки аз падар низ вобастагӣ дорад.

Ҷунин одамон дигар ҳудашон аз нушокии спиртӣ даст кашида наметавонанд. Онҳо барои зиндагии нобаробари худ касеро гунаҳкор мекунанд - шавҳар, падару модар, зан, рафикон, ҳамкорон ва ғ. Дар бемории худ ҳама гунаҳкоранд, ҷуз ҳудашон.

Нашъамандӣ ва майзадагӣ марҳила ба марҳила инкишоф ёфта, шахсро аз марҳалаи вобастагии ҳадди ақал ба пурра аз даст додани худдорӣ ҳангоми истеъмоли нушокиҳои спиртӣ, вайроншавии шахсият бурда мерасонад. Нашъамандӣ ва майзадагии зан ба оила, фарзандон, наздикон, муҳити иҷтимоӣ таъсири манфӣ мерасонад.

Тибқи таҳқиқоти олими шинохтаи тоҷик, профессор М.Ғуломов таъкид намудаанд, баъди истеъмоли машрубот таъсири он дар ҷисми инсон то 48 соат боқӣ мемонад.

Дар ҳаёт ҳар як ҳодиса хоҳ неқ бошад, хоҳ бад заминаҳои пайдоиши худро дорад. Инсон дар ҳаёти худ ба воқеаҳо ва лаҳзаҳои гуногун рӯбарӯ мешавад, ки танҳо ақли солим, дурандешӣ, иродаи қавӣ наметавонад ӯро наҷот диҳад. Мутаассифона, баъзе шахсон пайрави ҳавову ҳавас гашта, дар ҳаёти худ ба истеъмолу истифодаи баъзе маводҳо машғул мешаванд, ки ҳаёти худро дар зери ҳатар

мемонанд. Вакте, ки инсон дар натиҷаи майзадагӣ ва нашъамандӣ сифатҳои бадро ба худ мегирад, маълум аст, ки робитаи ӯ бо атрофиён, аз ҷумла падару модар, бародару хоҳар ва зану фарзандонаш бад шуда, оқибат ба вайрон шудани оила бурда мерасонад.

Адабиёт:

1. Альтшулер В.Б., Кравченко С.Л. Типология алкоголизма у женщин: прогредиентность, течение, прогноз. Пособие для врачей. – М., 2004. – 27 с.
2. Амбрумова А.Г. Социально - психологические факторы в формировании суицидального поведения: методические рекомендации/ А.Г. Амбрумова, Л.И. Постовалова. - М., 1991. - 17 с.
3. Васильев В.В. Суицидальное поведение женщин/ Суицидология. - 2012. - №1. - с. 18 - 28.
4. Ильин Е.П. Психология агрессивного поведения./ Е.П.Ильин - «Издательский дом», «Питер», 2021г. - 368 с.
5. Меринов А.В. Парасуицидальное поведение женщин, состоящих в браке с мужчинами, страдающими алкогольной зависимостью/ Суицидология. - 2012. - №3. – с.15 - 20.
6. Меринов А.В. Суицидологические характеристики молодых людей, воспитанных в семьях, где родитель страдал алкогольной зависимостью/ Суицидология. – 2012. - №4. – с. 22 - 28.
7. Руженков В.А., Руженкова В.В., Боева А.В. Концепции суицидального поведения // Суицидология. – 2012.
8. Шайдукова Л.К., Овсянников М.В. Феномен стигматизации в наркологической практикет // Казанский медицинский журнал. - 2005.

Калидвожаҳо: *рафтори аутоагрессивӣ, амалҳои аутоагрессивӣ, нашъамандӣ, майзадагӣ дар занон, вобастагии занон ба маводи мухаддир, аутоагрессия дар занон.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ АУТОАГРЕССИИ У ЖЕНЩИНЕ

Наряду с другими видами действий люди склонны к аутоагрессивным действиям - они допускают отрицательные эмоции и по каким - то причинам не могут выйти из них. Аутоагрессивное поведение - это форма девиантного поведения, при которой человек скрывает агрессивное поведение по отношению к себе. Одной из причин такой самоагрессии является самообвинение. Он может возникнуть в результате издевательств над людьми.

Акты аутоагрессии включают множество видов, одним из которых является зависимость от наркотиков, алкоголизм, поведение и так далее. Аутоагрессивные действия независимо от возраста встречаются у всех людей по форме их проявления. Одним из таких аутоагрессивных действий является алкогольная зависимость у женщин, и сегодня в этот нежелательный процесс вовлечены сотни женщин и девушек. Каждое событие в жизни, хорошее или плохое, имеет свои истоки. Человек сталкивается с различными событиями и моментами в своей жизни, спасти которые может только здравый смысл, предусмотрительность и воля.

Ключевые слова: *аутоагрессивное поведение, наркомания, алкоголизм у женщин, наркотическая зависимость у женщин, аутоагрессия у женщин.*

Annotation

FEATURES OF AUTOAGGRESSION IN A WOMAN

Along with other types of actions, people are prone to self - aggressive actions - they allow negative emotions and for some reason cannot get out of them. Auto - aggressive behavior in which a person hides aggressive behavior, towards himself. One reason for this self - injury is self - blame. It can arise as a result of bullying people. Auto - aggressive actions regardless of age, are found in all people in the form of their manifestation. One of these auto - aggressive actions is alcohol dependence in woman, and today hundreds of woman and girls are involved in this unwanted process. Every event in life, good or bad, has its origins. A person is faced with various events and moments in his life, which can only be saved by common sense, forethought and will.

Key words: *auto - aggressive behavior, drug addiction, alcoholism in woman, drug dependence in woman, auto - aggression in woman.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тошова Хамидамоҳ Қосимхочаевна магистранти факултети психология ва таҳсилоти фарогир, кафедраи психологияи умумӣ ва педагогӣ ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Сведения об авторах: Тошова Хамидамоҳ Қосимхочаевна, магистрантка кафедра общей и педагогической психологии факультета психологии и инклюзивного образования. Таджикского государственного педагогического университета по имени Садриддин Айни.

About the author: Toshova Hamidamoh Qosimkhojaevna, masters degree, department of general and educational psychology faculte, of psychology and inclusive education. Tajik state Pedagogical University named after Sadrididdin Ayni.

*Тилабова Гулиода Ёқубовна,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ*

МАЛАКА ВА МАҲОРАТИ ШУНАВОЙ ДАР ТАЪЛИМИ ГУФТОРИ МУКОЛАМАВӢ

Истилоҳи муосири таълим дар мактабҳои олии вазифа мегузорад, ки сифати таълиму тарбия тақмил дода шавад. Ба проблемаҳои таълими забони хориҷӣ аҳамияти торафт калон дода мешавад. Шунавои раванди мураккаби фаъолияти тафаккури нутқ аст, ки ҳам аз нуқтаи назари фаъолияти механизмҳои дарк ва ҳам ташаккули маҳорату малакаҳои шунавой омӯзиши муфассалро талаб менамояд. Омӯзиши шунавой хеле муҳим ба назар мерасад, зеро салоҳияти шунавой чузъи муҳими фаъолияти касбии мутахассисони оянда дар ҳамагуна соҳа мебошад. Дар ин кор салоҳияти шунавой ҳамчун қобилияти дарк кардан ва фаҳмидани нутқи забони хориҷӣ дар асоси донишҳои гирифташуда, малака ва маҳорати шунавой фаҳмида мешавад.

Шунавой одатан, ки як навъи реактиви фаъолияти нутқӣ буда, имкони муоширатро бо забони хориҷӣ фароҳам меорад, зеро шунаванда тавассути каналҳои бозгашт ба амали муошират таъсир расонида, посухро бо ифодаи чехра, имову ишора ва такрор баён мекунад. Инчунин, дарки шунавой метавонад чузъи чудо нашавандаи муоширати интерактивии шифохӣ (муоширати муколамаи вазъиятӣ) бошад. Шунавой, ифодакунандаи шакли мустақили муоширати шифохӣ бо хусусиятҳои хоси худ (масалан, гӯш кардани радио, барномаҳои телевизионӣ) [2, 300]. Ба гуфтаи академик Миролубова А., аксарияти одамон танҳо 30% чизҳои шундаашонро дар хотир доранд, зеро дарки акустикӣ ва хотираи шунавой ба қадри кофӣ инкишоф наёфтааст. Ҳангоми таълими забони хориҷӣ дар донишгоҳ ба анализатори аудиовизуалӣ диққат дода мешавад, ки он дар инкишофи малакаи шунавой натиҷаҳои мусбат медиҳад. Барои ба мазмуни семантикии матн ҷалб намудани диққат талабагон зарур аст, ки бо маълумоти ғайризабони матн, масалан, номҳои хос, ададҳо дастгирии аёнӣ таъмин карда шавад. Бояд гуфт, ки мафҳумҳои шунавой маъноҳои гуногун доранд. Тавассути шунидан шахс миқёси акустикиро дарк мекунад, ки танҳо фаҳмидани сухани гуяндаро ифода мекунад ва ҳангоми шунидан нутқи садонок дарк карда мешавад, фаҳмидан ва коркарди фаъолонии ахбороти гирифташуда ба амал меояд. Дар усули таълими забонҳои хориҷӣ маҳорати шунавой ҳамчун «амалиёти нутқе, ки ба дараҷаи автоматизм оварда шудааст ва бо шинохту табиӣ аз ҷониби шунидани садоҳои алоҳида ва комплексҳои садоӣ, аз ҷумла намудҳои гуногуни сохторҳои интонсали дар ҷараёни сухан алоқаманд аст» муайян карда мешавад» [2, 60].

Я.М. Колкер Х.Э.С. Устинова малакаҳои фонетикӣ, грамматикӣ ва лексикӣ шунидан, инчунин қобилияти дарк намудани матнҳои монологӣ, гуфтори муколама ва шунавониданро дар ҷараёни муоширати муколама чудо мекунад [10, 121].

П.В. Сысоев ҳамчун меъёри тасниф намудани маҳорат ва маҳоратҳои шунавой ҳадафи шунавой – дарки мазмуни умумии матн, интиҳобан фаҳмиши матн ва пурра фаҳмидани матнро муайян мекунад. «Ҳадафҳои шунавой малакаҳои алоқаманд дар робита бо ҳамдигар ҷойгир шудаанд, ки дар он як ҳадаф чузъи ҳадафи дигар мебошад» [3, 74].

Матнҳои шундашуда пурра фаҳмиши луғати ношиносро истисно мекунанд. Калимаҳои нав бояд аз ҷониби донишҷӯён ба осонӣ дарк карда шаванд. Масалан, интернационализм ё вожаҳое, ки маънояшонро аз матн ба осонӣ фаҳмидан мумкин аст. Вазифаи донишҷӯ ҳангоми шунидани матн, дарки мазмуни асосӣ аз он иборат аст, ки матнро дар асоси таҳмини забонӣ пурра дарк намояд. Унсурҳои номаълум набояд дар матн калид бошанд, то донишҷӯ маълумоти асосиро бидуни таваҷҷуҳ ба чузъиёт дарк кунад. Истифодаи стратегияҳои ҷуброни пурсиши пурсиш, аниқ кардани иттилоот, равшанӣ ба донишҷӯ барои бомуваффақият аз худ кардани ин намуди дарки иттилоот мусоидат мекунад. Вазифаи шунавой бо мақсади ба даст овардани иттилооти зарурӣ ё шунидани «таҳқиқотӣ» чудо кардани иттилооти таваҷҷуҳи шунаванда дар ҷараёни нутқ мебошад. Ин намуд дар ҳолатҳои гуногуни муошират пайдо мешавад: ҳангоми таҳсил, дар кор, дар хона. Асосан, ин гирифтани маълумот барои худ, барои баҳисобгирии мустақим ё ариза мебошад. Мисол: далелҳо, калимаҳои калидӣ, санаҳо, рақамҳо, номҳои хос ё номи ҷойҳо. Дарки зуд ва дурусти рақамҳо ва санаҳо омӯзиши пуршиддат ва дарозмуддатро талаб мекунад ва дарки номҳои хос ва номҳои ҷуғрофӣ ба дониши замина, андешаҳо дар бораи вазъият ва иштирокчиёни муошират така мекунад.

Намуди яқум шунидани муколама мебошад. Хусусиятҳои ин намуди гӯшкунӣ аз инҳо иборатанд: - мавҷудияти аксуламали табиӣ; - қобилияти таъсир расонидан ба суръати нутқ, шумораи пешниҳодҳо ва ҳаҷми матни сарчашма: - умумӣ будани вазъият. Ин намуди шунавой марҳалаи аввали омӯзиши шунидан дар асоси нутқи муаллим сурат мегирад. Ба машқҳои ин намуд кор дар

чуфт ва дар речаи «муаллим - шогирд» дохил мешаванд. Дар назар дошта бошед, ки дар муколамаи ин гуна сатҳи мураккабии матн аз дараҷаи дониши донишчӯён каме баландтар аст.

Ҳангоми сохтани системаи таълими шунаванда ду масъала дучор мешавад:

1) ташаккули малакаи шунаванда

2) назорати фаҳмиш

Андозаи оптималии матни аудиоӣ 1, 5 - 2 дақиқа аст. Сифат ё амиқи дарк аз рӯи сатҳи дарки матн муайян карда мешавад. Дараҷаҳои зерини дарки матн мавҷуд аст:

а) сатҳи фаҳмиши пора - пора;

б) дараҷаи фаҳмиши умумӣ:

в) дараҷаи фаҳмиши муфассал:

г) дараҷаи фаҳмиши танқидӣ вақте ки матн фаҳмо бошад ва донишчӯ метавонад фикри худро нисбат ба чизи шундааш баён кунад.

Тамоми системаи машқҳо барои таълими шунавоӣ дар забони англисӣ ба машқҳои омодагӣ, гуфтор ва назорат ҷудо мешавад. Машқҳои тайёрӣ замина ва воситаҳои иҷроӣ амали коммуникативиро ба вучуд меоранд.

Бо ёрии онҳо мушкilotи раваншиносӣ пеш аз шунидани матн бартараф карда шуда, донишчӯёро бо раванди шунавоӣ шинос мекунанд. Зиёд кардани ҳаҷми хотираи кӯтоҳмуддат ва семантикии донишчӯён ва ташаккул додани малакаҳои фонетикӣ, забонӣ, грамматикӣ, гӯшкунӣ, диққат, талаффузи дохилӣ пешгӯии эҳтимолӣ, хотираи қисмӣ, шунавоии нутқ, қобилияти аз нав қард кардани иттилооти қабулшуда барои беҳтар дарк кардани он, қобилияти қам кардани сухани ботинӣ ин зерсистемаи машқҳо бояд асосиро муттаҳид созад. Инҳо амалиётҳои дорои амалҳои мураккаби раванӣ мебошанд, ки қобилияти эҷодии хонандаро инкишоф дода, ба ӯ имкон медиҳанд, ки фаъолияти мантиқӣ - маъноиро иҷро намояд. Машқҳои тайёрӣ пеш аз шунидан шароити мусоид фароҳам меоваранд, масалан, бо сохтани таҷҳози ёрирасон, саволҳои пешбаранда. Тадричан зиёд кардани мушкilotи забон талаб карда мешавад, донишчӯ бояд ё ба як мушкilot ё ба гурӯҳи душвориҳои шабех, омезиши маводи нав ва қаблан омӯхташуда дар машқҳо равана карда шавад.

Мушкilotҳои таълими шунавоӣ дар қорҳои илмӣю методи муҳакқиқон аз қабili А.Р. Лурия, Н.В.Елухина, И.И. Халиева, И.А. Зимняя ва Н.И. Гез барраси шудаанд.

Ба проблемаҳои таълими забони англисӣ аҳмияти рӯзафзун дода мешавад. Сабти шунавоӣ раванди мураккаби фаъолияти тафаккури нутқ аст, ки ҳам аз нуқтаи назари фаъолияти механизмҳои дарк ва ҳам ташаккули маҳорату малакаҳои шунавоӣ омӯзиши муфассалро тақозо мекунанд. Дар ин қор салоҳияти шунавоӣ ҳамчун қобилияти дарк қардан ва фаҳмидани нутқи забони англисӣ ва малакаи шунавоӣ фаҳмида мешавад. Дар раванди омӯзиши забони англисӣ мушкile, ки донишчӯён рӯ ба рӯ мешаванд, ин омӯзиш ва азхудкуни грамматикаи забони англисӣ ва тарҳи талаффузи калимаҳои забони англисӣ мебошад.

Ҳаминҳел, дар асри технологияи иттилооти ва коммуникатсионӣ зарур аст, ки синфҳона ба воситаи аудиовизуали ва техникӣ (досқаҳои электронӣ, компютер) мучаххаз бошанд.

Сӯхбат аз лиҳози психологияи нутқ хусусиятҳои зеринро дорост: пеш аз ҳама, ин гуфтори ду шахе буда, рафти он ба иштирокчиён вобаста аст. Аз ин лиҳоз сӯхбатро бар ҳилофи нақл пешаки ба назар гирифтани имконнопазир аст, зеро он якбора тавлид мешавад. Дар муколама (сӯхбат) гуянда ва шунаванда алоқамандона ба гуфтори ҳамдигар сухан меронанд, яъне дар қараёни чунин нутқ гуянда мустақилияти комили қарфзани надорад. Ё бояд дар гуфтори худ андешаҳои муҳосибро ба инобат гирад, онро тасдиқ ё инқор кунад ё худ вобаста ба мундариҷаи сухани муҳосибро тағйир диҳад [3, 85].

Дар рафти муколама қар ду иштирокчӣ метавонанд баробар ташаббусқор бошанд ё худ яке аз иштирокчиён ташаббус нишон дода пурсиш кунад ва муҳосибаш ба пурсишҳои ӯ ҷавоб гӯяд.

Яке аз хусусиятҳои асосии чунин нутқ характери ситуативӣ доштани он аст. Масалан: муколама дар «Доруҳона»:

Chemist: What can I do for you?

Visitor: I need to buy some kind of medicine against cough.

Chemist: No problem. We have a large variety of anticough medicines, but I offer you to buy «Nowopassit» ва гайра.

Ҳамин тариқ, ҳангоми таълими гуфтори дучониба се марҳилаи ташаккули малака ва маҳорати муоширати ба инобат гирифта мешавад.

Методисти намоёни англис Майкл Уэст гуфта буд: «Ба марҳилаи дуҷуми таълим эътибори ҷиддӣ дода шавад, натиҷа минбаъд худ ба даст меояд [6, 198].

Ин чунин маъно дорад, ки таълими муошират дар синфҳои ибтидоӣ масъалаи дандоншикан аст. Ёдрас мешавем, ки методисти шинохтаи Иёлоти Муттаҳидаи Амрико К.Б. Паулстон консепсияи машқҳои коммуникативиро таҳия намуда, онҳоро ба се ғуруҳ ҷудо кардааст:

- 1) Машқҳои механикӣ;
- 2) Машқҳои контенсиӣ;
- 3) Машқҳои ҳоса коммуникативӣ [5, 144].

Мо ситемаи машқҳоро қобили қабул мешуморем. Машқҳои навъи сеюмро бо истилоҳ тоҷикии машқҳои муоширатӣ баён кардан хато нест, зеро онҳо барои ташаккул ва инкишоф додани малакаю маҳорати харфзанӣ мусоидат менамоянд.

Бехуда нест, ки профессор А. А. Леонтиев таъкид кардааст: «Мала - каи муоширатро бо забони хориҷӣ танҳо тавассути иҷрои машқҳои коммуникативӣ ба даст овардан имконпазир аст» [2, 224].

Машқҳои коммуникативӣ ё муоширатӣ на якбора, балки бештар аз машқҳои сохторию маънавӣ сарчашма мегиранд. Машқҳои созмонӣ бошанд, дар шакли машқҳои таъкидӣ, ҷойивазкунӣ, табодули зухур мекунанд.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Д., 2013.
2. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам [текст]: учебное пособие. - 3 - изд., стер. – М.: Академия, 2006. – 336 с.
3. Гез Н.И. Методика обучения иностранным языкам в средней школе [текст]: учебник. – М.: Высшая школа, 1982. – 373 с.
4. Глухов В.П. Психоллингвистика: учебник для педагогических и гуманитарных вузов и коррекционных педагогов – практиков [текст]. – М.: Секачев, 2014. – 344 с.
5. Елухина И.В. Обучение аудированию в русле коммуникативно ориентированной методики [текст]. – М.: Просвещение, 1989. – 345 с.
6. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации [текст]. – М.: Наука, 1982. – 159 с.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология [текст]: учебник для вузов - изд. второе, доп., испр. и перераб. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 384 с.
8. Зимняя И.А. Психология обучения иностранному языку в школе [текст]. – М.: Просвещение, 1991. – 222 с.
9. Ильченко Е.В. Игры, импровизации и мини – спектакли на уроках английского языка [текст]: сборник учебных игр и методических рекомендаций по их проведению. – М.: Институт общегуманитарных исследований, 2003. – 90 с.
10. Колкер Я.М., Устинова Е.С., Еналиева Т.М. Практическая методика обучения иностранному языку [текст]: учебное пособие. – М.: Академия, 2000. – 264 с.
11. Коньшева А.В. Современные методы обучения английскому языку [текст]. – Минск: ТетраСистем, 2004. – 75 с.
12. Кречмер Э. Строение тела и характер [текст]. – М.: Академический проект, 2015. – 327 с.
13. Кузнецов В.В. Общая и профессиональная педагогика [текст]: учебное пособие. – М.: ЭГВЕС, 2012 – 140 с.

Калидвожаҳо: методикаи таълими забони англисӣ, методи коммуникативӣ, нутқи муколамавӣ, шунавоӣ.

Аннотация

УМЕНИЕ И НАВЫКИ АУДИРОВАНИЕ В ОБУЧЕНИИ ДИАЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ

В статье рассматривается коммуникативный метод обучения диалогической речи английского языка в университете. Говорение является одним из четырех видов речевой деятельности языка, состоящее из монологической и диалогической речи. Обучение диалогической речи сопряжено специфическими трудностями. Подобно освещаются лингвистические и психологические трудности овладения диалогической речью английского языка учащимся в университете. На основе методических положений зарубежных и отечественных ученых автором разработана система упражнений по обучению диалогической речи английского языка в русский коммуникативного метода обучения иностранного языка.

Ключевые слова: методика преподавания английского языка, коммуникативный метод обучения, диалогическая речь, монологическая речь, аудирования.

Annotation

SKILLS AND LISTENING SKILLS IN THE TEACHING OF DIALOGIC SPEECH

The article dwells on the consideration of teaching dialogical speech in English at university. Speaking is considered to be one of four skills: speaking, listening comprehension, reading, writing. Speaking has specific features. The author has attempted to determine linguistic and psychological difficulties of mastering dialogical speech in English at university. Based on the communicative concepts of foreign and domestic the author has developed the system of exercises aim at teaching dialogical speech in English at university.

Keywords: *speaking, partner, dialogue, situational, extralinguistic, ellipsis, speaker, listener, receptive, reproductive, communication, content full.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Тилабова Гулшода Ёкубовна, магистранти соли дуюми кафедраи методикаи таълими забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел: +992 111774225

Рохбари илмӣ: Эмомов И.Б.

Сведения об авторе: Тилабова Гулшода Ёкубовна, магистрантка второго курса кафедра методика обучения английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: +992 111774225

Научный руководитель: Эмомов И.Б.

About the author: Tilabova Gulshoda Yqubovna, second year master degree chair methodological of the teaching English language Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ainy. Phone number: +992 111774225

Scientific director: Emomov I.B.

МАСЪАЛАҲОИ МАЪРИФАТ ВА ТАЪЛИМУ ТАРБИЯИ ЭКОЛОГӢ ДАР СИНФҲОИ ИБТИДОӢ

Дар солҳои охир дар натиҷаи инкишофи босуръати илму техника ба масъалаҳои тарбияи экологии хонандагон ва аҳли ҷомеа аҳамияти ҷиддӣ дода мешавад. Чунки ба инкишофи ҳаматарафаи кӯдак на танҳо муносибатҳои инсонӣ, балки муҳити зист низ таъсири калон мерасонад. Аз ин рӯ, имрӯзҳо барои баланд бардоштани маърифатии экологии хонандагон дар мактабҳои маълумоти умумӣ фанни «Экология» ва «Табиатшиносӣ» омӯзонда мешавад. Мақсади он дар насли наврас тарбия намудани меъёрҳои муайяни муносибатҳои оқилона ба табиат, парваридани ҳисси масъулият нисбат ба он ва сарфакорона истифода бурдани табиат мебошад.

Дар ҷаҳони муосир масъалаҳои маърифат ва таълиму тарбияи экологӣ воқеияти бесобиқаро касб карда истодааст. Дар ҳоли ҳозир вазифаи ташаккулёбии огоҳӣ ва ҷаҳонбинии экологӣ дар ҳар як фарди муосир бисёр муҳим аст. Зеро экология натавонад як шоя аз илм аст, балки як равиши тафаккур, як равиши ҷаҳонӣ ва интерактивӣ бо теъдоде аз мушкilotи мутобик бо таҳқиқи биосфера ва тавсеаи он тавассути инсон ва барои инсон аст. Донишҳои экологӣ қомилан интерактивӣ мебошанд ва метавонанд ба унвони як ҷанбаи махсус аз ҷаҳонбинӣ дар назар гирифта шаванд. Дар ҳамин росто масъалаи маърифат ва таълиму тарбияи экологӣ қомилан ғайраравона тавассути файласуфон (А.М. Галеева, Э.В. Гирусов, В.С. Липитский, М.Л. Курок, Г.В. Платонов, Н.Ф.Тарасенко ва дигарон) ва ҳамчунин мутахассисони соҳаи педагогика (С.Н.Глазичев, А.Н. Захлебний, И.Д. Зверев, Е.С. Слестёнина ва дигарон) шакл гирифтааст [3, 64].

Бо таърифи академик Зверев И.Д. «маърифати экологӣ раванди пайдарҳам аз омӯзиш, таълиму тарбия ва рушд аст, бо ҳадафи ташкили системаи донишу маҳоратҳои илмӣ ва амалӣ, ҷиҳатгириҳои арзишӣ, робитаҳои ахлоқӣ ва эстетикӣ анҷом мешавад ва масъулияти экологии фардро барои вазъият ва беҳбудӣ муҳити иҷтимоӣ тазмин мекунад.» [3, 23] Бинобар ин, маърифати экологӣ як ҷиҳати ҷудогона нест, балки ин мафҳум ва ҳадафи қолли омӯзиш аст, яъне василаи беназир барои ҳифз ва идомаи рушди тамаддуни башар махсус меёбад.

Аз ин сабаб, «маърифати экологиро бояд ба унвони як компоненти созандаи система дар қолли раванди омӯзишӣ, ки самт ва ҳадафҳои стратегияи худро таъин мекунад, шинохт ва ин амр бояд боиси эҷоди асоси мактаби фикрӣ, ахлоқӣ ва маънавии оянда шавад.»[4, 64].

Масъалаи «инсон - табиат» бо ҳамон мушаххасоти худ онҷунон қобили тавачҷуҳ ва густурда аст, ки натавонад роҳи ҳалли саҳеҳи он, балки ҳатто танзими аввалияи он бидуни як ҷаҳонбинии тавсеаёфта ва болиғ ғайри мумкин аст.

Як фарди аз нигоҳи экологӣ босавод навъҳои ғайрияти худро мутобик бо талаботи истифодаи боақлонаи муҳити зист тобеъ мекунад, мувофиқати худро аз беҳбудӣ бахшидан ба муҳити зист анҷом медиҳад, иҷозаи хароб кардани онро намедиҳад. Ва барои ин қор ӯ бояд донишҳои илмӣ, ҷиҳатгириҳои арзишҳои ахлоқиро дар робита бо табиат фаро бигирад ва ҳамчунин маҳоратҳои амалиро барои ҳифзи шароити матлуби экологӣ эҷод кунад.

Бинобар ин саводи экологӣ ба ин маънӣ аст, ки фард дониш ва ақидаҳои хос, омодагӣ барои ғайрияти ва ҳамчунин иқдоми амалии худро, ки мутобик бо зарурати мувофиқат аз табиат аст, дошта бошад.[1, 22]

Ташаккулёбии ҷунин шахсе бояд ба бахше зарурӣ аз ғайрияти қолли системаи омӯзишӣ бадал шавад. Мутаассифона талабагонии муассисаҳои таълими ибтидоӣ ва умумии ҷумҳурӣ аз донишу маърифати қолӣ дар мавриди муҳити зист ва табиат бархурдор нестанд ва ё бархе аз онҳо дар мавриди мушкilotи экологӣ маълумот надоранд, аз қонунҳои асосӣ барои муқобила бо табиат ва истифода аз замин, об, ҳаво, наботот ва ҳайвонот хабар надоранд. Ҳамаи инҳо натиҷаи омӯзиши номуккамали муҳити зист ва нотаърифии таълиму тарбияи экологии талабагон аст ва робитаҳои сабабӣ ва маъмулии худро дорад.

Яке аз далелҳои аслии ҳом будани тасаввуроти экологии талабагон, аз ҷумла хонандагонии синфҳои ибтидоӣ қолӣ ва муассир набудани донишҳои систематикӣ муфид мебошад. Ҳама медонанд, ки иттилоотии пароканда ба таври маъмул ба талабагон иҷоза намедиҳад ҳар навъ системаи ҳамохангӣ донишҳои экологиро, ки бояд нисбат ба табиат дошта бошанд, эҷод кунанд ва ба он осеб нарасонанд.

Бинобар ин, фақат донишҳои илмӣ ба пешбинии асароти таъсири инсон бар муҳити зист қумак мекунад ва ба нигариши масрафқунӣ табиат ба унвони манбаи суди моддӣ маҳдудият мегузорад.

Бо ишора ба таҳқиқоти қаблӣ ва таҷрибаҳои педагогии пешрафта дар заминаи маърифати экологӣ ба ин натиҷа расидем, ки лозим аст мӯҳтавои таълимоти мактабиро бо унсурҳои зерӣ як системаи иттилоотӣ дар мавриди робитаи ҷомеа ва табиат, аз ҷумла ҷиҳатгирӣҳои ҷомеаи экологӣ, ки дорои як системаи меъёрҳо ва қоидаҳои нигариш ба табиат, малакаю маҳоратҳои вобаста ба омӯзиш ва муҳофизат аз он мебошад, тақвият кард. Лозим ба зикр аст, ки робитаи ҷомеа ва табиат натавонанд тавассути илмҳои табиӣ, балки аз лиҳози иҷтимоӣ ва техникӣ низ мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Ғуногунҷабҳагии робитаи ҷомеа ва табиат пеҷидагӣҳои маҷмӯавӣ будани таълимоти экологиро муайян мекунад. Барои ин ки донишҳои экологӣ - табиатдӯстдорӣ дар ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ талабагони муассисаҳои таълимӣ нақш дошта бошад.

Фаъолияти маърифатии талабагони хурдсол дар раванди таълим сурат мегирад. Густариши самти робитаҳои онҳо низ ба ҳамон андоза муҳим аст. Дар ин бора Ушинский К.Д. чунин ёдоварӣ мекунад: «Кӯдак нисбат ба шакл, ранг, ҳайвонот, эҳсосот ба таври кулӣ фикр мекунад» ва аз онҳо хостааст, то дар марҳилаҳои аввали кор бо кӯдакон дар муассисаи таълими ибтидоӣ ба ин махсусиятҳои тафаккури онҳо эътиҳод кунад. Тафаккури кӯдакон дар баробари гуфторашон рушд мекунад. [5, 12].

Дар шароити ҳозира яке аз воситаҳои тарбияи одамон алаҳхусус ҷавонону наврасон баланд бардоштани маърифатии экологии онҳо мебошад, ки аз оила, боғчаи кӯдакон, мактаб, сохторҳои давлатӣ, воситаҳои ахбори умум ва ғайра маншаъ мегирад. Огоҳӣ аз нақши табиат дар рушди шахсият бар арзёбии муҳталифи ахлоқӣ, эстетикӣ, маърифатӣ ва моддӣ табиат вобаста аст. Ин далолат мекунад, ки ҳар шахс ҳақ дорад ба вазъияти муҳити атроф муносибати нек зоҳир кунад.

Адабиёт:

1. Акрамов С. Асосҳои муҳофизати табиат. – Душанбе. «Ирфон» 1991 240 с.
2. Раҳимов Х., Нуров А. Педагогика. – Душанбе. «Маориф» 2007 404 с.
3. Подрасный И. Т. Педагогика. - Москва. «Москва» 2000 400 стр.
4. Стадтский Г. В., Радионов А. И. Экология. - Санкт - Петербург. «Москва» 1995 340 с.
5. Скаткин М. А. Школа и всестороннее развитие детей. - Москва. «Москва» 1980 346 с.

Калидвожаҳо: маърифат, экология, кӯдак, табиат, тарбия, дониш, масъала, инсон, талаба.

Аннотация

ВОПРОСЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИЯ И ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В сложившейся ситуации одним из средств воспитания людей, особенно молодёжи и подростков является повышение их экологического сознания, которое исходит из семьи, детского сада, школы, государственных органов, средств массовой информации и так далее. Осознание роли природы в развитии личности зависит от разных значений эстетической, познавательной и материальной этики природы. Это показывает, что каждый имеет право быть добрым к окружающей среде.

Ключевые слова: просвещение, экология, ребёнок, природа, воспитание, знание, задача, человек, ученик,

Annotation

ISSUES OF ENVIRONMENTAL EDUCATION AND TRAINING IN PRIMARY SCHOOL

To say one of the best ways to nurture people especially the youth is the improving of their ecological understand, which can be implemental through families, kindergartens, school, preschool, governmental institutes, mass media and e.t.c. Awareness of the role of nature in the development of personality depends on different values of the aesthetic, cognitive and material ethics of nature. This shows that everyone has the right to be kind to the environment.

Keywords: understanding, ecology, child, nature, nurture, knowledge, case, human, pupil.

Маълумот дар бораи муаллиф: Норбутозода Холиса Нуралӣ, магистранти соли дуҷуми факултети таҳсилоти ибтидоӣ ДДОТ ба номи С.Айни. Тел.: 881882329. Суроға: ноҳияи Рӯдакӣ ҷамоати деҳоти Гулистон, деҳаи Халқачар.

Роҳбари илмӣ: Раҷабов Тағоймурод

Сведения об авторе: Норбутозода Холиса Нурали, учится в магистратуре первого курса факультет начального образования Таджикского государственного университета им. С.Торайево Айна. Тел.: 881882329. Адрес: Район Рудак, джамоат Гулистон, село Халкачар.

Научный руководитель: Раджабов Тағоймурод

Information about author: Norbutazoda Kholisa Nurali, is a first - year master's student at the primary education of Tajik State University named after S. Toraighyrov. Ayni. Tel.: 881882329. Address: Rudaki district, Guliston jamoat, Halkajar village.

Scientific adviser: Rajabov Tagoymurod

Мазмуни таълим ва тарбияи берун аз синфи ҷавонон бо ҳаёту таҷрибаи сохтмонӣ, ҷомеаи демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ алоқаи ногустастанӣ дорад. Зикр қардан зарур аст, ки тарбияи ҷавонон дар шароити рушди ҷомеаи муосир мо бояд афзалият пайдо намоем. Зеро он ба вожагиҳои миллӣ, минтақавӣ ва иҷтимоии муҳит асос меёбад. Таълим ва тарбияи беруназмуассиса қисми ҷудонашавандаи тамоми низомӣ маълумот мебошад: он ба рушди қобилиятҳои кӯдакон, ба қонеъгардонии манфиатҳои онҳо, ташаккул ва рушди сифатҳои ахлоқӣ, талаботи маънавӣ дар соҳаҳои гуногуни илм, техника, адабиёт, санъат, тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш равона шудааст. Дар низомӣ умумии қорҳои берун аз муассисаи муассисаҳои берун аз муассисаи нақши асосӣ мебошанд. Ба низомӣ муассисаҳои беруназмуассисаи инҳо дохил мешаванд: қасрҳо, хонаҳо, истгоҳҳо, клубҳо ва марказҳои эҷодиёти кӯдакона ва наврасон, студияҳои бадеӣ, мусиқӣ, муассисаҳои беҳгардонии солимӣ ва ғайра.

Зебоипарастӣ, яке аз сифатҳои муҳими инсонро ташкил медиҳад, ки он дар инсон ҳиссиёти зебоипарастиро бедор менамояд. Манбаи зебоӣ: табиат ҳар гуна аксҳо, мусаввараҳо, ҳайкалу иншоот, асарҳои саҳнавӣ, суруду мусиқӣ, сару либос, ёдгориҳои таърихӣ фарҳангӣ, лавозимоти рӯзгор ва ғайраҳо мебошанд, ки дар инсон эҳсоси зебоипарастӣ ба вуҷуд меоранд. Шинохтани зебоӣ ба шахс илҳом мебахшад, ӯро рӯҳбаланд намуда, дар олами зебоӣ сайр мекунонад. Қобилияти зебоифаҳмӣ ба шахрванд имконият медиҳад, ки боигарии ахлоқӣ, маънавӣ ва маърифатии хешро ғанӣ гардонад ва зиндагии зебо ташкил кунад. Тарбияи ахлоқӣ тибқи таълимоти онҳо, ба сифати аносири асосии таркибиро дар бар мегирад: тарбияи инсондӯстӣ, некӣ ва нақӯкорӣ; тарбияи ватандӯстӣ, қаҳрамонӣ, ҷасурӣ, покҷиҳдонӣ ва одилӣ; тарбияи ҷавонон дар рӯҳияи муҳаббат ва эҳтиром ба меҳнат ва меҳнатқашон; тарбияи ҳисси эҳтиром ба калонсолон, меҳрубонӣ бо хурдсолон ва камбағалон; баланд бардоштани сатҳи муташаққили ва интизомнокӣ; тобеъсозии майлу хоҳишҳои шахс ба манфиатҳои ҷомеа; тарбияи сифатҳои мусбии ахлоқии шахсият ва ғайра. Қайд кардан зарур аст, ки ба сифатҳои муҳимтарини ахлоқии шахсияти инсон, мутафаккирони бузург ин ҳислатҳоро мансуб медонанд: инсондӯстӣ; ватандӯстӣ; некӣ; одилӣ; ростқавлӣ; покҷиҳдонӣ; хоксорӣ; меҳнатдӯстӣ ва ғайра.

Тарбияи ахлоқию маънавӣ ва зебоипарастии донишҷӯён бо воситаи хусусияти миллий, санъати тасвирӣ дар қорҳои беруназсинфӣ, ки дар рафти омӯзиши таҷрибавӣ ва тарбияи донишҷӯёни синфҳои 5 - 7 дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии ҷумҳуриамон нишон дода шуд, бояд амалӣ гардад. Он дар қорҷӯбаи шакле, ки илми педагогӣ қорқард қардааст, бояд ба роҳ монда шавад. Самараи қорҳои берун аз синфӣ чунин шаклҳои ӯро таъмин месозад: саёҳат, ба идҳо омода намудани бино, намоишгоҳҳо, ташкили шабнишиниҳо, вохӯрӣ, мубоҳиса ва мусоҳиба дар нигаристани муассисавӣ, ҳафтаи санъат, расоми бехтарин ва ғайраҳо мебошад.

В.Г.Белинский мегӯяд, ки: «То кас ба инкишоф додани ҳисси зебоии худ тайёри набинад, ҳирс надошта бошад, меҳнат намекунад, қатъият нишон надиҳад, ҳаргиз ба санъат намеравад».

Бояд хотирасон кард, ки дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, дарси санъати тасвирӣ дар як ҳафта 1 соат омӯзонида мешавад.

Ин вақт барои иҷро намудани вазифаҳои таълиму тарбия тавассути санъати тасвирӣ кофӣ нест. Барои ҳамин корҳои берун аз дарсӣ аҳамияти хоса доранд. Корҳои беруназдарсӣ омӯзиши восеъ ва аниқро ба худ мегирад.

И.Н.Ростовцев қайд кардааст: «...корҳои беруназсинфро бояд тавре сохт, ки кӯдакон ташаққулёбиро давом диҳанд, маҳорати худро ба камол расонанд, ки тасвир дар расмҳои кӯдакон бояд моҳирона ва ҳақиқӣ бошад».

Дар ибтидои садсолаи мо нақши корҳои беруназсинфӣ дар баланд бардоштани сатҳи таълим ва ташаққули донишҷӯёни мутобиқи завқи онҳо аз тарафи педагогони машҳур дар ёфт гардида буд. Педагоги машҳур В.А. Сухомлинский навиштааст: «Муассисаи манбаи ҳаёти маънавӣ мегардад, агар муаллимон аз ҷиҳати маъно ва шакл дарси шавқовар гузаронда»...Аммо беҳтарин ва олитарин дарс дар ҷое мешавад, ки дар он ҷо ҳамаи шаклҳои гуногуни ташаққулёбии донишҷӯён берун аз дарс истифода шаванд.

Профессор Каримчон Ҷӯраев чунин мешуморанд: «Хусусияти манғулиятҳои беруназ синфӣ ва берун аз муассисавӣ дар он аст, ки донишҷӯён бо хоҳиши худ иштирок мекунанд».

Махсусан, имконияти васеъро шаклҳои гуногуни корҳои берун азсинфи дорад, дар умум барои

ташаккули маънавии муассиса, тарбияи ахлоқию маънавӣ ва зебоипарастии он, яке аз нақшҳои асосиро санъати тасвирӣ мебозад. Нақши роҳбарии педагог дар корҳои берун аз синфи нисбат ба соати дарсҳои гузаранда, бештар ва куллан мафҳуз мемунад, донишҷӯён аз ҷиҳати раванӣ озод мебошанд. Ва аз ҳама асосиаш - кӯдакон дар онҳо бо кори дӯсдоштаи худ машғул мешаванд, эҷод мекунанд, аз эҷоди худ лаззати ахлоқию зебоипарастии мегирад. Аҳамияти роҳбар педагог корҳои берун аз синфи санъати тасвирӣ, бо сохти дониши психологию педагогии, мусаллаҳ ва қодир ба қалам додаанд, сохтан ва омӯзонидани он ба донишҷӯён маҳорат пайдо мекунанд. Мақсад ва вазифаҳои корҳои берун аз синфи санъати тасвириро дар асоси мақсад ва вазифаҳои корҳои таълимию тарбиявӣ муайян кардан лозим аст. Дар натиҷаи бо тартиб ва пай дар пай ташкил намудани корҳои беруназсинфӣ аз ҷанни санъати тасвирӣ, дар ҳамбастагӣ будани корҳои берун аз синфӣ, бо донишхое, ки донишҷӯён дар дарс мегиранд ва аз худ мекунанд, донишҳои муқаллам, инкишофи фаолияти амалии онҳо ва ноил гаштан ба мақсад мебошад.

Барои самаранок ба роҳ мондани корҳои берун аз синфӣ, пеш аз ҳама, мазмун ва усулҳои ташкилии онҳоро муайян кардан мумкин аст. Махсусан, омодагии роҳбарони маҳфили санъати халқӣ, ороиши амалӣ муҳим буда, онҳо хусусият ва хислатҳои намудҳои миллии эҷодиёти халқиро ба назар гирифта, нақшу нигорҳои гуногун, минҷура, қолинбофи, кулолгари, сикказани ва монанди онҳоро ба донишҷӯён меомӯзанд.

Машғулиятҳои беруназсинфӣ аз ҷанни санъати тасвирӣ афзалиятҳои зеринро доранд:

А) ба донишҷӯён додани дониши муқаммал, ташаккули асосҳои ҷаҳонбинии илмӣ, инчунин дар соҳиб шудан ба маълумотҳо ва малакаҳои, ки ба бардоштани онҳо то дараҷаи шахс, ки мантиқан мушоҳида бурда, метавонад ва асосҳои истехсолотро таҳминан тасаввур карда метавонад, кӯмак мерасонад;

Б) аз ҷониби донишҷӯён боз ҳам пурра дарк намудани аҳамияти асарҳои тасвиршуда, дар зиндагии ҳаррӯза, ҳаёти инсон ва ҷамъият, васеъ гардонидани тасаввури онҳо, оиди дар амал истифодаи оқилона, аз санъати тасвирӣ, мувофиқи мақсад ҳал намудани муаммоҳои бо интиҳоби касб вобаста мусбӣ мерасонад.

Барои баланд бардоштани завқу шавқи донишҷӯён, ба машғулиятҳои беруназсинфӣ, истифодаи яқинд усулҳои зерин тавсия карда мешавад:

1. Савияи дониши донишҷӯён аз санъатӣ тасвирӣ муайян намуда, аз рӯи китоби дарсӣ ва супоришҳо аз адабиёти иловагӣ завқу шавқи онҳоро ба машғулиятҳои беруназсинфӣ бедор кардан мумкин аст.

2. Барои аз худ кардани донишҷӯён пурра ба машғулиятҳои иштирок карда, талабагонро ба касбу ҳунаре, ки дар оянда соҳиб мешаванд, ҳавасманд гардонидан мумкин аст.

3. Дар дарсҳо ва машғулиятҳои беруназсинфӣ бо ташкил намудани ҷорабиниҳои гуногуни таълиму тарбия, меҳру муҳаббати донишҷӯёнро баланд кардан мумкин аст. Ҳангоми иҷрои кори мустақилона малакаи истифодаи донишҳои азхудшуда, ҳалли масъалаҳои гуногун, иҷро намудани амалҳои графикаи мураккаби гуногундошта, кор бо адабиётҳои таълимӣ ва инчунин ташаккули маҳорати ҷорабиниҳои оммавӣ оид ба санъати тасвирӣ, нақши асосиро мебозад. Бо мақсади ҷалби диққати донишҷӯёни ҷавон бояд, ба истифодаи тадбирҳои хоса ва бо вазифаҳои бетакрор эътибори алоҳида додан лозим аст.

4. Аз усулҳои васеъи таълими истифода бурда, бо ташкил намудани машғулиятҳо бо тарзи маъруза, семинар – машварат, олимпиада ва бозиҳо, завқу шавқи донишҷӯёнро баланд бардоштан мумкин аст.

Аз ин ҷо бармеояд, ки омодагии роҳбарони маҳфилҳои бадеӣ дар муассиса бояд ташкил карда шавад. Тадқиқоти мо тарбиявӣ ахлоқию маънавӣ ва зебоипарастии донишҷӯён дар корҳои беруназсинфӣ, масъалаи нақшабандии корҳои тарбиявӣ ҳангоми амалӣ намудани мароми тарбияи ахлоқӣ мебошад.

Таълими ҷанни санъати тасвирӣ барои ташаккули ахлоқ ва маданияти бадеии донишҷӯён хизмат мекунанд. Мувофиқи яке аз вазифаҳои асосии санъати тасвирӣ, пеш аз ҳама, раванг додани ҷаҳи зебои парастӣ меҳнатдӯстӣ, шакли эҷодӣ, тарбия намудан дар руҳияи эътиқод ба Ватан ва хоҳишҳои неқ инсониро ба амал тадбиқ намудан мебошад. Аз ҳамин боис, санъати тасвирӣ барои тарбияи ҳамаҷонибаи донишҷӯён, аҳамияти муҳим касб мекунанд.

Фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар созаи тарбияи ахлоқии ҷавонони мамлакат, ба мероси илмию фарҳангии мутафаккирони бузурги гузашта, анъанаҳои халқӣ оид ба ахлоқ асос меёбад. Омӯзиши мероси бойи ахлоқӣ, моро муътақид месозад, ки дар коркарди асосҳои назариявӣ низомии тарбияи ахлоқӣ ҷавонон хизмати онҳо бузург аст.

Дар навбати худ, сатҳи омодагии чунин роҳбар, дорои дониш, малака ва маҳорати санъати ороиши амалӣ, ки ба мероси санъати халқӣ така дорад, қомилан аз дараҷаи қорқарди сохти истифодаи санъати ороиши амалии халқӣ дар омадасозии омӯзгори санъати тасвирӣ, меҳнат ва ғайра вобастагӣ дорад. Аз ин ҷо бар меояд, ки такагоҳи равиши таълиму тарбияви ро омӯзиши мероси зебоипарастӣ намунаҳои халқии санъати ороиши амалӣ, маснуоти гуногунранги бадеӣ ва омӯзиши он, ба донишҷӯён барои сохтани тасвирҳои гуногуни беохир имкон медиҳад, ки оғози зебоипарастӣ қомилан аз тасарруфи ҳунармандони моҳир барангезад. Зоҳиран дар инҷо нақши заруриро завқманкунӣ мебозад. Тарбияи завқи бадеӣ дар шароити кунунии болоравии ҷомеа, дар доираи тамоми системаи тарбия яке аз аввалинҳо ба шумор меравад.

Завқ - ҳиссиётест, ки инсонро ба ҳаракат водор месозад. Чи фаъолият ё ҳаракате, ки инсон амали менамояд, он барои ба даст овардани мақсадҳои муайян равона карда шудааст. Вақте ки инсон меҳнад чизро дар натиҷаи ҳаракатҳои худ ба даст орад завқи ибтидоӣ, ки ба ҳаракат водор месозад, ин талабот мебошад. Зарурияти дарқ кардани воқеаҳои ихотакарда ва дониши амиқ ва монанди инҳо ба ғайр аз талаботи модию маънавӣ ташкил ва ташаккул ёфтааст. Дар талаботи маънавӣ меъёрӣ ахлоқи низ акси худро меёбад ин ҳиссиёти қарзиест, ки эҳтиром ва завқи умум, фикри ҷамъият, муҳаббат ба ватани худ ҳисси рафқат ва дастгирии ҳамдигар мебошад. Бо воситаи фаъолият меҳнат ва ҳаракат дар донишҷӯён чунин талаботҳо ҳал мегардад. Фаъолият – худ мақсад, восита, ҳуди равиш ва натиҷа дорад. Барои ҳамин бояд воситаи ба донишҷӯ таъсирбахшро бояд бо диққат интихоб намуд, то ки сохти мавзӯҳои ахлоқиро таъмин намояд.

Дар сохти системаи ҷорабиниҳои беруназсинфӣ таъсири бузурги манфиро дар тарбияи интернационалии хонандагон шоми мусоҳиба ё шабинишини озмуни, оид ба эҷодиёти расомони тоҷик, озмуни назарияви расомони осиеи маркази ва аврупои тамошои ҳайкалҳои меъморӣ, осорхонаҳои бадеи, устохонаҳои халқӣ мебошад. Барои донишҷӯён бошад, имконияти дар озмунҳо намоиш додани пурҳаракати худ шавқовар буда, масалан дар озмуни «Асари беҳтарини тоҷикӣ»

Инчунин рус, қазоқ, узбек ва эҷодиёти дигар халқиятҳо иштирок дар қорҳои омадасозии албуми коллективӣ, табриқот бо намунаҳои санъати тасвирии халқҳои гуногун ва ғайраҳо мисол шуда метавонад.

Аз таҳлили адабиётҳои илми ва методӣ муайян гардид, ки машғулиятҳои маҳфилҳо, асосан, ба 4 гуруҳ ҷудо мешаванд:

1. Маҳфил барои омӯзиши мунтазам ташкилшуда, вазифаи он аз ҷалби донишҷӯён ба фаннӣ омӯзиши техника ва методикаи иҷрои амалҳои графикӣ иборат аст.

2. Вазифаи маҳфилҳои бо барномаи таълими муасисаҳои таҳсилоти миёна мувофиқ кардашуда, низ аз мустаҳкам намудани донишҳои аз дарс гирифташуда иборат буда, онҳо бевосита ҷун доми дарс ба амал дароварда мешаванд.

3. Маҳфилҳои ба фаъолияти амалии донишҷӯён равонашуда аст.

4. Барномаи таълими маҳфилҳои ба асосноккунии илми муаммои муайян равона шуда, аз барномаи таълими фарқ карда, барои ҷуқуртар омӯхтани санъати тасвирӣ тартиб дода мешавад.

Дар ин бора Т.Я.Шипикалов чунин мешуморад, ки «Имруз дар таҷриба омӯзиши санъати тасвирӣ нишон медиҳад, ки истифодаи малакаи эҷоди мамлакатҳои гуногун зарур буда, қудакон дар ин ҳангом бойигарии тасвири халқӣ ва ҳунармандиро мебинанд, ки он натавон бо тарбияи ахлоқи балки ба тарбияи зебоипарастӣ низ таъсир мерасонад» Баъд ӯ қайд менамояд, ки «...нақши асарҳои санъати тасвирӣ солҳои гузашта ва ҳозира аҳамияти ҳалқунанда бозида, имкон медиҳад ки қудакон бо ҷашми расом бинигаранд – яъне сари вақт барои ташаккули завқи эҷодӣ ва бадеии донишҷӯён пояи асоси гузорад».

Ҳислати маҳсули фаҳмиши донишҷӯён ин ҳассосии онҳо мебошад ки он ба омӯзгор имкон медиҳад, ки бевосита тассуоти ҳисси аз асарҳои санъати тасвирӣ ва ороиши амалӣ ҳангоми омӯзиш истифода барад.

Дар равиши сохти ҳислати ахлоқӣ методӣ самараноки таъсири ҳисси ба хонандагон бо мақсади одат қундан ба ҳислатҳои баланди ахлоқи – ин пеш аз ҳама озмун, нақша, назария, маъруза, вохури бо шахсиятҳои бузург инчунин фаъолияти тасвирӣ мебошад. Ба нақшагирии қорҳои ахлоқӣ ин нақшабандии фаъолиятӣ муасисаи бачагон мебошад. Ҳуди мақсад низ нақшабанди шуда, восита ва усули ба мақсад ноил шудан яъне он қушишҳое, ки барои ба даст овардани мақсади гузошташуда ё ҷизи ягона ва заруриест, ки он натиҷаи дилхоҳро муайян месозад.

Тадиқот нишон медиҳад, ки ҷорабиниҳои тарбиявӣ ба тамоми сол нақшабандӣ мешавад ба қоряқҳо, ки дар маҷмӯъ тамоми расмҳои нақшавӣ таъсири педагогӣ бояд гузошта шавад барои тақрор намудани шаклҳо барои аз ҳад зиёд нагузоштан нақшабанди қарда мешавад. Барои ҳамин гуруҳҳоро

ба намудҳои алоҳидагӣ, санъати халқии Тоҷикистон тақсими менамояд. Қисмати зарурии дуҷум бошад, нақшабандии берун аз синфи – муайян намудани сатҳи маърифатноки ва хусусияти синну соли донишҷӯён мебошад. Барои аз онҳо истифода бурдан, дониши равонӣ, физиологӣ ва хусусиятҳои иҷтимоии синну соли муассисабачагон зарур мебошад, ки аз худ намудани методи мустақамкунии сатҳи маърифатӣ донишҷӯён дар замони ҳозира муҳим аст.

Барномаи таҷрибавие, ки дар муассисаи №22 ноҳияи Ҷаббор Расулов бо гуфтаҳои гуногуни синну соли гузаронида шудааст, дида мебароем.

а) ғуруҳи хурд (синфҳои 5 - 6).

Мундариҷаи машғулият.

Расмкашӣ аз асл, аз рӯи мавзӯ ва бо тасаввуроти тасвирҳо.

Расмкашии ҷисмҳои геометрӣ дар ғач, сохти нақшҳои хаттии таҷҳизоти маишӣ, расми содаи нақшу нигори ғачӣ, расми ҷизҳои бечон ва таҷҳизотҳои ҳаётӣ ва мевачот, тасвир намудани ҳайвонҳои хонаги ва ғайра.

Иҷроиши ҷузъиёти манзараи табиат, набототи маҳалӣ ва ҳайвонот, ангораи кутоҳмуддати манзараҳои табиат, тасвири порчаҳои ҳайкалҳои таърихӣ меъморӣ ва ғайра. Нухсабардории намунаҳои минётура, оид ба нусхаи ҷопии рассомон – минётуристон, машқи ташкили намоишҳои сода, дар услуби забон миёнагурӣ мебошад.

Қорҳои ороишии шаклҳои растанӣ, гулҳо, баргҳо ва ғайраҳо. Ташкили нақшу нигор дар чоркунча (квадрат), доира ва дар хат;

Ташкили ангораҳои зиннатдхӣи ороиши сода барои дару даромадгоҳ, дару тиреза ва ғайра. Иҷроиши ангораи нақшу нигор дар зарфҳо, ташкили композицияҳои ороишӣ ба сарпӯшҳо, ҳуруф, машқ барои навиستاني шиор, навиштаҷотҳо ва эълонҳо. Расмкаши ва тасвирӣ намунаҳои эҷодиёти халқӣ «Қандакорӣ дар ҷӯб ва ғач, намунаи нақшҳо ва ғайра» аз қоғазҳо намунаи ҳайкалҳои меъмориро тартиб додан. Ташкили нақшу нигори ороишӣ барои ороиши китобҳо ва ғайра мебошад. Расмкашии мавзӯи ва ороиши он:

Ороиши асарҳои адабӣ, аз рӯи афсонаҳои «ду бузича», «мурғ, мурғобӣ ва муш», «рӯбоҳ ва ангур», «рӯбоҳи маккор ва гурги нодон», «саба ва фил», «се сагу як гурғ», «зоғак ва чаллалӣ», «қайқак», «хар ва шутур», «рӯбоҳи сайёд», «шерҳанг», «лак лаки – табиб», «гунҷишқак», «бузаки чингилапо» ва ғайраҳо расмкашии мавзӯи мебошанд. Ташкил ва ороиши композицияҳои мустақил бо тарзи минёгурӣ мебошад.

Озмун оид ба санъати халқии Тоҷикистон «Қандакори ва ҷӯб», кулолгари нақшу нигор ва зардӯзӣ қашидадӯзӣ ва ғайра «жанрҳои санъати тасвирӣ» ҳайкалҳои меъморӣи қадимаи Тоҷикистон, санъати минёгурӣ ва хаттотӣ чун Муни, Қамолитдин Беҳзод ва ғайра мисол шуда метавонанд. Намунаи нақшаи мавзӯи маҳфилҳои санъати тасвирӣ.

Б) Ғуруҳи миёна (синфҳои 7 - 9) мундариҷаи машғулият расмкашии аз рӯи мавзӯ ва тасаввуроти тасвирҳо.

Расмкашии ҷизҳои бечон аз ду - се таҷҳизотҳои хонагӣ тасвири табиат, меваҳои сабзавот, маснуоти санъати ороиши ва амалӣ, тасвири ҳайвоноту парандагон, тасвири ҳайкалҳои меъморӣ, гулҳо, ҳаракатҳои инсон ва ғайра дохил мешавад.

Қорҳои ороишӣ.

Давоми омӯзиши нухсабардорӣ ва қоркарди шакли олами растанӣ ва ҳайвонот, ташкили композицияҳо дар шакли чоркунча, доира, иҷроиши ангораҳои расмӣ барои матоъ, ташкили ангораи либосҳои миллӣ барои лӯхтак, дӯхтани либосҳои нигор дар ҷӯб ва ашёҳои сафолин, маснуот, ташкили композицияи графика (барои зеб додани китобҳо) ва ғайра.

Расмкашии мавзӯи ва ороиш додани он.

Ороиш додани асарҳои адабӣ «Алпомиш», «Сухроб», «Сиевуш», «Шоҳнома» ва ғайра яке аз қисматҳои расмкашии мавзӯи маҳсуб меёбад.

Тасвири манзараи Ватани худ, расмкашӣ дар мавзӯи «Иди Наврӯз», «Тирамоҳи заррин», «Қамъоварии ҳосил», «Иди Меҳргон», «Иди Сада», «Баҳор» ва ғайраҳо мебошад, ки ин ҷиз ба расмкашии мавзӯи мансубият дорад. Иҷроиши композицияи ва обурангёфта ҳисоби расмҳои мавзӯи бо мутобиқи намунаҳои минётураи рассомӣ, расмкашии манзараҳои табиат бо ҳайкалҳои меъморӣ ва ғайра.

Я.А. Коменский чунин қайд мекунад: «Муаллим - муҳандиси рӯҳияи шахс аст». Муаллим ҳангоми маҳфили санъати тасвирӣ бояд қувваи ҳофизи тасаввуроти донишҷӯёнро пай дар пай фаол сохта фаолияти ҳаёлпарастии онҳоро инкишоф диҳад. Бо он муваффақ шудан лозим, ки донишҷӯён образҳои эҷот қардашонро даҳони ифода қарда тавонанд.

Давоми омӯзиши намудҳои санъати ороиши – амалӣ ҳайкалҳои қадимаи меъморий, санъати кишварҳои хориҷӣ ва кишварҳои Шарқи наздик ва миёна мебошад.

Намунаи нақшаи мавзуии маҳфили санъати тасвирӣ

в) гурӯҳи болои (7 - 8).

Мундариҷаи машғулият:

Расмкашӣ аз асл, аз рӯйи мавзӯ ва бо тасаввуроти тасвирӣ. Расмкашии чизҳои бечон бо иловаи нақшу нигори гачӣ, расмкашии қолабӣ, сугунҳои зебо, партретҳои гуногун, тасвири ҳаракатҳои гуногун, афтопортрет ва ғайра. Расмкашии сохтмонҳои нав, табиати тамошобоби кишварҳои фаслҳои сол, ҳайкалҳои меъморий ва ғайра.

Корҳои ороиши:

Шиносоӣ бо санъати кулолгарӣ, сикказанӣ, санъати зардӯзӣ ва қолинбофӣ. Наққоши дар чӯб ва сафол, гачкорӣ ва ғайраҳо мебошад. Иҷроиши ангораи композитсияи гулкорӣ барои сакв ва девор. Иҷроиши ангараҳо ва омодаҳои расмҳои барҷаста ва ғайра. Иҷроиши ангараҳои либосҳои миллии назабраси профессор О. Исмолов дар коркарди масъалаи таълим ва методикаи таълими санъати тасвирӣ, дар муассисаҳои олӣ қобили қайд карда шудааст. Аз ҷониби ин муҳаққиқ як силсила китобҳои дарсӣ ва дастурҳои методӣ оид ба масъалаҳои гуногуни тарбияи зебоипарастӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ тақлиф шудаанд.

Хулоса карда мешавад, ки ба воситаи таъсири тарбияи санъат, мо ба ҷаҳони ахлоқию маънавӣ ва зебоипарастии расмон ворид мешавем, мақсади ахлоқии онҳо дарк менамоем.

Санъат бо воситаи таъсирбахшии худ ҳиссиёти ахлоқиро тарбия менамояд. Он сифатҳои ахлоқӣ, нигоҳи мақсаднок дарки ҳисси ватандӯстӣ ва умумибашарӣ ва ғайраҳо тарғиботи таълим медиҳад.

Ҳамин тавр ба воситаи таҳлили хусусияти миллии тадқиқоти овардашудаи санъати тасвирӣ ва тарбияи зебоипарастии муассисабачагони Тоҷикистон, дар замони ҳозира ягон предмети махсуси тадқиқотӣ вучуд надорад.

Адабиёт:

1. Агапова Н.Г. Интегрированные уроки художественного эстетического цикла сущность, предназначение, типология/ Н.Г. Агапова. (Текст). – Москва, 2006. – 204 с.
2. Аглаева В.М. Взаимосвязь художественного воспитания в процессе обучения младших школьников декоративно прикладному искусству и лепке (на материалах Таджикской ССР) / В.М. Аглаева. (Текст) : автореф. дисс... канд. пед. наук. – Москва, 1988. – 16 с.
3. Азизов А.А. Методика преподавания предпринимательства. Учебник на таж. яз./ А.А. Азизов, М.И. Нуриддинова, Ш.Рузиев (Текст). – Душанбе: Ирфон, 2010. – 156 с.
4. Азизов А.А. Программа по предмету «Технология» для 5 - 11 классов обще образовательных школ Республики Таджикистан на тадж. яз. / А.А. Азизов, С. Рахимов, С. Исмолов (Текст). – Душанбе: Матбуот, 2003. – 68 с.
5. Алтшуллер Г. С. Алгоритм изобретения / Г.С. Алтшуллер (Текст). – Москва: Рабочий, 2 – е издание, 1973. – 426 с.
6. Васильченко О.А. Формирование эстетического вкуса подростков в процессе школьной музыкально – хоровой деятельности: Автореф. дисс.канд. пед.наук. – Т., 1991. – 17 с.
7. Галайда С.Д. Обучение старших школьников отражению явлений общественной жизни в изобразительной деятельности / С.Д. Галайда (Текст) : дис. ...канд. пед. наук 13.00.01 – Москва, 1981. – 258 с.
8. Гончаров И.Ф. Эстетическое воспитание школьников средствами искусства и действительности / И.Ф. Гончаров (Текст). – Москва: Педагогика, 1986. – 126 с.
9. Дремов А.К. Эстетический идеал современной литературы. – М.: Знание, 1973. – 62 с.
10. Куренкова Р.А. Эстетика: учеб. для студ.высш. учеб. заведений. – М.: Изд – во Владос – Пресс, 2004. – 18 с.
11. Сафронова Е.М. Воспитание эстетического вкуса старших подростков: Автореф. дисс. канд. пед. наук/ Мин – во образования РФ, Волгоградский ордена «Знак Почета» Гос.пед.институт имени А.С. Серафимовича. – Волгоград, 1992. – 300 с.

Калидвожаҳо: *фарҳанг, фарҳангшиносӣ, халқӣ, ҳамгирӣ, касбият, диалектика, омилҳо, тадқиқот, ҷомеа.*

Аннотация

КУЛЬТУРА КРАСОТЫ И ФОРМИРОВАНИЕ ИСКУССТВО ДЕКОРА

Понятие «культура красоты» все чаще используется различными этнографами, которые считают, что это то же самое, что культура фольклора или народного искусство и искусство художественного творчества. Важно прояснить одну из диалектики народа и единства профессиональной и народной культуры.

Ключевые слова: *культура культурология, народная, интеграция, профессионализм, диалектика, факторы, исследование, общества.*

Annotation

THE CULTURE OF BEAUTY AND THE FORMATION OF DECORATION ART

The concept «the culture of beauty» is widely used by different ethnographers, which consider this idea the same as «the culture of folklore» or «the human art» and «the artistic creation». It is important to clarify one of the dialectics of people and the unity of professional and human culture.

Keywords: *culture, cultural studies, folk, integration, professionalism, dialectics, factors, research, society.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусоева Фотима Зоировна, магистранти соли дуҷуми факултети технологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел: +992 777707511.

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Мухторова Г.

Сведения об авторе: Мусеева Фатима Зоировна, магистрантка второго курса технологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 777707511

Научный руководитель: к.п.н., доцент Мухторова Г.

About the author: Museeva Fatima Zoirovna, second-year graduate student of the Faculty of Technology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone: +992 777707511

Academic supervisor: N.I.P., docent Mukhtorova G.

ЭЧОДКОРӢ ҲАМЧУН ПАДИДАИ ФАӢОЛИЯТИ ИНСОН ВА КӢДАК

Эчодкорӣ фаӢолиятест, ки ба эчодӣ як чизи нав нигаронида шудааст. Ҳеҷ як соҳаи фаӢолияти инсон, ҷунонеки қайд мекунем, ва умуман аӢолияти инсон, ҳамчун эчодкорӣ мавриди омӯзиш ва таваҷҷуҳи амиқ қарор нагирифтааст.

Эчодкорӣ як падидаи бисёр ҷанбааст. Дар замони пеш паҳлӯҳои гуногуни эчодкорӣ мавриди таҳқиқ қарор доштанд. Эчодкорӣ раванди фаӢолиятест, ки дар натиҷаи он объектҳои сифатан нав ва арзишҳои маънавӣ ба вучуд меояд. ФаӢолияти инсон ҳар қадар васеъ бошад, вай ҳамон қадар бештар худро дигар мекунад ва такмил медиҳад.

Эчодкорӣ раванди равонии амалисозии озодонаи фикр дар олами беруна мебошад. Айёниятҳое, ки аз маводҳои гуногунист ифода мебаранд барои атрофиёнашон ҷолиб аст ва арзиши эстетикӣ дорад. ФаӢолияти эҷодии кӯдак ва инсон дар сохтани айёният муайян мешавад. [1, 34 - 35].

Қобилият, дониш, маҳорат ба зехн, яъне ба автоматизми психологӣ тааллуқ дошта, дар раванди эҷодкорӣ ҳалқунанда нестанд. Инсон ё кӯдаке, ки медонаду кӯшиш намекунад чизи нав эҷод карда наметавонад. Барои эҷодкорӣ маводҳо таъмин карда шаванд ва мураббия метавонад кӯдакро шавқманд гардонад. Дар боғча ва хона ҳама имкониятҳоро барои кӯдак фароҳам кардан лозим аст. А.А. Мелик се зинаи эҷодиёти кӯдакро ҷудо кардааст:

- тасаввуроти эҷодӣ;
- маҷмӯи донишҳои махсус;
- маҳорат ва малака; [2, 18 - 19].

Мафҳуми « эҷодкорӣ » яъне эҷод кардани чизи нав мебошад, ки аз тарафи кӯдак ва инсон пешбини карда мешавад. Дар вақти эҷод кардани маводи нав бояд инро дар назар гирифт, ки кӯдак кӯшиш мекунад, як чизро созад ки ҳеҷ гоҳ на кардааст, танҳо дар зехнаш ҳаст, ва барои мувафак шуданашон омӯзгор ё инки падар модар бояд ба кӯдак кумак расонанд. Муҳити ҷамъиятиро, ки шахсият дар он ташаккул меёбад, ба назар нагиритан мумкин нест. В. Н. Дружинин қайд мекунад, ки «ташаккулёбии эҷодкорӣ на танҳо дар муҳити махсус имконпазир аст, дар дигар муҳит ҳам кӯдак метавонад як чизи навро эҷод кунад».

Х. Уеллс марҳилаҳои зерини эҷодкориро муайян кардааст.

- * тайёр кардани идея;
- * камолот;
- * ғояҳо;
- * фаҳмиш; [3, 43 - 44].

Эҷодкорӣ раванди таърихӣ буда, бо фаӢолияти умумӣ алоқаманд аст. Ин чунин қайд кардан лозим аст, ки эҷодкорӣ дар психология ва педагогика ҳам чун шакли олиии тафаккури образнок аст. Эҷодкорӣ яке аз муҳимтарин қобилиятҳои инсон аст, ки дар кӯдак ба вучуд меояд ва мо калонсолон бояд барои пурра инкишоф ёфтани ин қобилиятҳо ёри расонем. Вақте, ки дар бораи эҷодкорӣ сухан меронем, мо пеш аз ҳама одамони бузург, нависандагон, расомон, олимонро дар назар дорем.

Ҳар як одам дар ҳаёти худ эҷодкор мешавад, вақтеки вай натавон ба таври механики иҷрокардани худ, балки ба он як чизи нав аз худаш эҷод мекунад ва боягон роҳ такмил додани мешавад. Рассом шахси эҷодкорест, фикру ақида, таҷриба ва таассуроти худро бо истифода аз рангҳо, қалам ва ғайра ба матои тасвирӣ интиқол медиҳад. Афлотун қайд мекунад, ки « Эҷодкорӣ мафҳуми васеъ аст». Равоншиносон собит карданд, ки инсонҳое, ки аз хурдӣ эҷодкор ҳастанд, бештар сабр ва тобовар ба воя мерасанд. Кӯдакон метавонанд бо маводҳои гуногун кор кунанд. (қоғазӣ гуногун ранг, пластлин, ғамир, гил, рангҳо, қаламҳо, матоҳо, маводи табиӣ ва ғайра) Эҷодкорӣ ба кӯдак шодӣ мебахшад. Натиҷаи заҳмати худро дида бо хушҳолии нишон медиҳад. ФаӢолияти эҷодӣ ин чунин тасаввуротро инкишоф медиҳад.[4, 93 - 95].

Асосан инкишофи қобилияти эҷодии кӯдакон тавассути бозӣ ба вучуд меояд. Дар бозӣ кӯдакон бештар майли худро нишон медиҳанд. Эҷодкорӣ қобилияти эҷод кардан ва ҷамъоварӣ кардан аст, ва ҳадафи асосии кор бо кӯдак ба ӯ таълим додан аст ва ниҳоят амалӣ кардани он чизест, ки ӯ фикр кардааст. Ҳама ҳолатҳо ва ашёҳои атрофро ҳам чун воситаи ташаккули қобилиятҳои эҷодӣ истифода бурдан мумкин аст.

Хусусияти муҳими эҷодиёти кӯдакон дар он аст, ки кӯдакон на ба натиҷа, балки ба ҳуди раванд таваҷҷуҳи зиёд доранд. Эҷодкории кӯдак аз раванди яхелаи калонсолон фарқ мекунад ва дорои

хусусиятҳои ба худ хос аст. Эҷодкорӣ ба рушди кӯдак таъсири мураккаб мерасонад:

- малакаҳои хуби моториро инкишоф медиҳад, барушди зеҳнӣ мусоидат мекунад;
- кӯдак аз ҷиҳати эстетикӣ инкишоф меёбад.
- худшиносӣ ва худбаҳодихӣ, ниёзҳо ва хоҳишҳои худ ташаккул меёбад.
- пратсесҳои маърифати инкишоф меёбад.

Калонсолон ва кӯдакро ба эҷодкорӣ маҷбур кардан ғайри имкон аст. Волидайн ё ин ки дар боғча шароит барои кӯдак фароҳам кардан лозим аст. Рушди эҷодӣ ҳам дар хона ва ҳам дар боғча сурат мегирад. Аммо дар ҳар ҷое, ки кӯдак машғул аст, дастгирии наздикон барои ӯ ниҳоят муҳим аст. Камбудихоро нишон додан, ёри додан ва боз таъриф кардан вазифаи падар модар ва мураббия мебошад.

Аз маводҳои табиӣ сохтан ва намудҳои бадеии ҷаҳолияти истехсоли назар ба намудҳои техникаӣ наздиктар аст. Бо эҷодӣ тасвирҳои кӯдакон муносибати худро ба онҳо изҳор мекунанд. Ҳадафи асосӣ, ташаккул додани қобилият, эҳсос кардани вижагиҳои маводи табиӣ, дидани рангҳои гуногун, шаклҳо, бофтаҳои он ва дар асоси ин офаридани образҳои гуногуни бадеӣ мебошад. Ин ба рушди ҳаёлот ва эҷодкории кӯдакон мусоидат мекунад. Барои ноил шудан ба ин ҳадаф аз ин системаи марҳилавии омӯзиш истифода баред.

Ҳадафҳои асосӣ:

1. Ташаккул додани қобилияти таҳлили маводи табиӣ ҳамчун асоси айёнияти дастӣ дар оянда;
2. Дар кӯдакон ташаккул додани се усули асосии сохтани тасвирҳои бо усули «объектификатсия»
 - анҷом додан;
 - нест кардани нолозим;
 - тағир додани сохтори фазоӣ;

Ҳадафи асосӣ дар ин самт, рушди қобилиятҳои эҷодӣ дар кӯдакон тавассути эҷодӣ айёнияти дастӣ аз маводҳои гуногун мебошад.

Барои расидан ба ин ҳадаф вазифаҳои зерин муайян карда шуданд.

- ба донишҷӯ хосиятҳои мавод мусоидат кардан, хоҳиши таҷриба кардан бо онҳо;
- ташаккул додани қобилияти эҷодӣ образҳои бадеӣ;
- инкишофи ҷашм, маҳорати ҳаракати дасту ангушт, қобилияти истифода бурдани особҳои ва маводҳо;
- ҳавасмандӣ ба намоиш додани ақидаҳо дар бораи олами атроф ва муносибат бо он бо воситаҳои ифодакунандаи дастрас.

Фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ҷаҳолияти бадеии кӯдакон хеле муҳим аст:

1. Ҷойро ҷудо кардан лозим аст, ки дар он шумо метавонед маводро барои кор бароҳат ҷойгир кунед: шкаф ё рафҳо бо қуттиҳо, ки дар он мавод нигоҳ дошта мешавад.

2. Муносибат бо волидон.

3. Ҷамъовари маводи табиӣ.

4. Корҳои пешакӣ бо кӯдакон.

Дар кори худ аз ин усулҳои зерин истифода кардан мумкин аст.

- бозиҳои дидактикӣ;
- бозиҳои ангуштшумор;
- бозӣ ва машқҳо барои рушди малакаҳои ангуштони дастҳо;
- бозӣ ва машқҳо барои ташаккули стандартҳои ҳассос;
- гуфтугӯҳо;
- хондани шеър ва адабиётҳои бадеӣ. [5, 87 - 112].

Адабиёт:

1. Комарова Т. С. Изобразительное творчество в детском саду. М. Педагогика, 1984. – 120 с.
2. Комарова Т. С. Антонова А. В. Зацепина М. Б. Красота, радость, творчество: Программа эстетического воспитания детей 2 – 7 лет. Педагогическое общество России, 2000 – с 128.
3. Лиштван, З. В. Конструирование [Текст]: пособие для воспитателя дет. сада. М. 2001. – 159 с.
4. Педагогика, 1989. 378 с. 168. Эстетическое воспитание в детском саду / Под. Ред. Н. А. Ветлугиной. М. Просвещение, 1986 – с. 207.
5. Поддъяков, Н. Н. Мышление дошкольников [Текст]. – М. Педагогика, 1977. – 272 с.

Калидвожаҳо: эҷодкорӣ, ҷаҳолият, инсон, кӯдак, айёниятҳо, падармодар, қобилият, мафҳум, бозӣ, калонсолон.

Аннотация

ТВОРЧЕСТВО КАК ЯВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ И ДЕТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Каждый человек – творец. Каждый ребенок имеет свои способности к созданию чего – то нового. Само по себе творчество многогранно, оно охватывает все сферы человеческой жизни. Детям необходимо пространство для самостоятельной деятельности, для того, чтобы быть по – настоящему креативными. В любом творческом акте важен именно процесс самовыражения.

Ключевые слова: *творчество, активность, человек, ребенок, визуальные эффекты, родитель, способность, концепция, игра, взрослый.*

Annotation

CREATIVITY AS A PHENOMENON OF HUMAN AND CHILDREN'S ACTIVITY

Every person is a creator. Every child has his own ability to create something new. Creativity itself is multifaceted, it covers all spheres of human life. Children need space for independent activities in order to be truly creative. In any creative act, it is the process of self – expression that is important. Creative experiences can help children express and deal with their feelings

Keywords: *creativity, activity, person, child, visual effects, parent, ability, concept, game, adult.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Лайлои Шерали, магистранти соли дуюми факултети педагогикаи ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 911235533.

Рохбари илмӣ: Курбонова Гулрухон Абдуалимовна, номзади илмҳои педагогӣ. Тел: 915272221.

Сведения об авторе: ЛайлоШерали, магистрантка второго курса факультета педагогика ТГПУ имени С. Айни. Тел.: 911235533.

Научный руководитель: Курбонова Гулрухон Абдуалимовна, кандидат педагогических наук. Тел.: 915272221.

About the author: Laylo Sherali, a first - year master's student at the Faculty of Primary Education S. Ayni. Phone: 911235533.

Supervisor: Kurbanova Gulrukhn Abdualimovna, candidate of pedagogical sciences. Phone: 915272221.

ПРОБЛЕМАИ ШАХСИЯТ ДАР СИСТЕМАИ ИЛМҲОИ МУОСИР

Барои он ки доир ба шахс маълумотеро ба даст оварем, моро зарур меояд, ки ба муҳтавои он назар афканем. Муҳтавои он – ин проблемаи омӯзиши шахс мебошад.

Б. Г. Ананев дар солҳои 60 - уми асри гузашта хусусиятҳои тарақиёти илми муосирро таҳлил намуда, ибраз намуд, ки *диққати олимон доир ба проблемаи шахс яку якбора меафзояд*. Ба андешаи ӯ яке аз ин махсусиятҳои ин проблемаи шахс на танҳо проблемаи илми психология, балки дар шакли бутун ба проблемаи ҳамаи илмҳо табиӣ ёфтани аст. Махсусияти дуюминро вобаста меодонад ба боло рафтани тафовутҳои дар омӯзишҳои илмӣ доир ба масъалаи шахс ва мустаҳкам шудани соҳаҳои гуногуни илмӣ. Махсусияти сеюм, дар тамаюли омезиш ёфтани илмҳо, ҷанбаҳо ва методҳои тадқиқоти одам тавсиф дода мешавад.

Аз тадқиқотҳои хориҷӣ, ки марҳилаи илм дар бораи инсониятро пешгӯӣ кардаанд, бояд дар мадди аввал Тейяр де Шарденро ёдовар шуд. Ӯ дар асари машҳури худ - «Феномени одам», ки ҳанӯз солҳои 1938 – 1940 навишта буд, танҳо пас аз маргаш соли 1955 ба нашр расид, ки ӯ чунин андешахоро овардааст: «чи мешуд агар мо ба роҳи марҳилаи илмӣ доир ба омӯзиши шахсият равем, он гоҳ ин давра, давраи бузургии илмӣ доир ба инсоният хоҳад буд». Шахсоне, ки инро дарк мекунад онҳо дар охир мефаҳманд, ки *одам ҳамчун «предмети дониши», - ин калиди ҳамаи илмҳо оиди табиат аст...*, зеро *«ҳамаи он чизҳое, ки мо мефаҳмем ба одам алоқаманд аст...»*

Дар соли 1941, Эрик Фром дар китоби, «Фирор аз озоди»-И худ *даъвати омӯзиши сохти психологии одамро мекунад, ҷуноне ки фаҳмиши динамикии рушди ҷомеаҳо метавон танҳо бо дарки динамикии равандҳои психикии асос дод [7;88]*.

Илм дар заминаи фарҳанг рушд меёбад. Имрӯзҳо тафовут миёни фарҳанги илмҳои гуманитарӣ ва табиӣ бар аъло аён аст. Он метавонад дар доираи парадигмаи (пойдевор, барқароршавии илмӣ) нави баъдисаноатӣ айниҳол вучуддошта ва марҳилаи таъсисёбҷудо шуда бошанд. Дар ҷомеаи гуманитарии баъдисаноатӣ дар мадди аввал проблемаи одам ва пас аз он илмҳо, ки онро зери омӯзиш қарор медиҳанд қарор дорад.

Барқарорсозии парадигмаи умуми илмӣ аз ҳадафҳои рушди ҷомеаи техникӣ ва техногенӣ ба ҳадафи рушди фарҳангӣ (антропогенӣ) аҳамияти дастовардҳои илмӣ – технологиро дар ҳаёти ҷомеа рад намекунад. Сухан ин ҷо дар бораи ивази ҷои одам дар раванди рушд меравад. Аз воситаи (асбобҳои) инкишоф, ӯ худ ба объекти асосии он табиӣ меёбад. Технология, илм, мувофиқи андешаи Н.Н. Моисеев «танҳо барои ҳалии мушкilotи башарият ва одамони оянда ҳамчун маводи базавӣ хизмат хоҳад кард». Ҳамин тавр, маркази парадигмаи баъдисаноатиро шахс ва идеалҳои рушди он – психологӣ, ахлоқи, маънавӣ ишғол мекунад [1;56].

Бо вучуди ин ҳуди шахс бо ҷаҳони ӯро ихотакарда муносибат ва алоқаи гуногун дорад. Илмҳои тафриқавӣ, ки маркази омӯзишҳои инҳо шахс аст, бо андешаи Б.Г. Ананев – ин ҷавоби донишҳои илмӣ ба муносибати гуногуни одам бо олами уро ихотакарда – табиат, ҷамъият, техника, фарҳанг ва ғ. мебошад. Ин система одамро чун фарди табиӣ бо барномаи муқарраи рушд ё чун чизи тағирёбанд, ҳамчун субъект ё ҳамчун объекти рушди таърихӣ шахс, ки неруи асосии ба вучуд омадани ҷомеа башарият – субъекти меҳнат, дониш ва муошират, ва дар умум ҳамаи он чизе ки ӯро ҳамчун як шахси комил тавсиф медиҳад зери омӯзиш қарор медиҳад. Дар баробари ин бо андешаи Б.Г. Ананев одам боз ҳамчун фардиат низ тавсиф дода мешавад. Ҳамзамон ӯ сохтори одамро боз бо фард, шахс ва субъект тақсимбандӣ намудааст.

Доир ба ин масъала И.М. Сеченов хеле хуб қайд намудааст, ки: илм «бояд имконияти тамоми зухуроти онро аз муносибатҳои мураккаб ба сода табиӣ доданро дошта бошад. Бо андешаи ӯ психологияи низ маҳс бо ҳамин гуна роҳ бояд амал намояд. Дар шакли бадеӣ ин нуқтаи И. Гете хеле хуб қайд намудааст:

«Ҳар он ки хоҳад ягон чизи зиндари омӯзад, сараввал онро кушта, баъдан ба қисматҳои тақсим мекунад, аммо он ҷо қисми зиндари дарёфт намекунад».

Ҳар як илм мувофиқи табиати худ ба муайян намудани ҷанбаҳои гуногуни шахсият қувваи худро равона мекунад. Аз ин рӯ, дилхоҳ илмҳо, ки ба омӯзиши одам машғуланд – биология, психология, социология, таърих ва ғайра, одамро ҳамчун чизи бутун мавриди омӯзиш қарор наmedиҳанд, балки ҳар яке предмети омӯзиши худро дар алоҳидагӣ доранд.

Ҳамин тавр, агар мо хохиши фаҳмидани табиати одам, рафтору амалҳои ӯро дар шакли бутун

кунем, мо бояд ўро ҳамчун фард, субъект, шахс ва нисбат ҳамчун фардият мавриди омӯзиш қарор диҳем. Ин нуқтаҳо барои ононе, ки ба омӯзиши илмии табиати волои инсонӣ машғул мешаванд, бисёрмуҳим ҳисобида мешавад.

Ҳар як донишҳои алоҳида гирифтаи мо (дар бораи фард, субъект ё шахс) басанда нестанд ва инро бояд тадқиқотчиёнаҳам донанд.

Ҳамин тавр, ба омӯзиши психологии шахсият оғоз мекунем, мо дар ҳама ҳолат бояд дар хотир дорем, ки ин проблема ҳамагӣ яке аз қисмати кучактарине аст, ки дар назди мо илм дар бораи инсоният мегузорад. Дар ҳамин ҳолат саволе ба миён меояд, ки чаро таърихан дар психология маҳз проблемаи шахсият дар мадди аввал меистад, на фард ва ё на субъект дар худ омӯзиши психологии одамро намегиранд? Ҷавоб ба ин савол дар протсессии муайян намудани табиати инсоният ва мафҳуми шахсият на танҳо дар соҳаи психология, балки дар якҷоягӣ бо ҳамаи он соҳаҳо, ки ба омӯзиши инсоният машғуланд, дастрас карда метавонем.

Адабиёт:

1. Атохонов Р., Абдурахмонов Г. Муқаддимаи психология. – Душанбе, 2009
2. Маркосян А.А. Масъалаҳои физиологияи синнусол. – Душанбе, Маориф, 1981.
3. Миралиев А.М., Давлатов М. Педагогика ва психология. – Душанбе, «Ирфон», 2007.
4. Нарзуллоева М. Равоншиносии мактаб ва самтҳои фаъолияти ӯ. (Дастуриметодӣ), - Душанбе, 2008.
5. Психология. Қодиров С., Давлатов М. – Душанбе, Сино, 2002.
6. Қодиров С., Давлатов М., Психологияи иҷтимоӣ. – Душанбе: «Сино», 2004.
7. Психология. Зери таҳрири В.А. Крутетский – Душанбе, «Маориф», 1977.

Калидвожаҳо: *«Феномени одам», тафриқа, фардият, шахсият, субъект, парадигма, антропогенӣ, идеал, гуманитарӣ.*

Аннотация

ПРОБЛЕМА ЛИЧНОСТИ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННЫХ НАУК

Для того, чтобы сделать информацию о человеке, нам нужно продумать его содержание. Его суть - это проблема изучения человека. Б. Г. Ананьев в 60 - х годах прошлого века проанализировал особенности развития современной науки и отметил, что интерес ученых по проблеме человека резко возрастает. По его мнению, одной из этих особенностей является проблема человека не только проблема психологии, но и в совершенно иной форме перерасти в проблему всех наук. Вторая особенность связана с повышением различий в научных исследованиях по вопросам личности и укреплением различных научных отраслей. Третья специальность характеризуется сочетанием наук, аспектов и методик исследований человека.

Ключевые слова: *мнению, особенностей, является, проблема, проблема психологии, совершенно, особенность, повышением, различий.*

Annotation

THE PROBLEM OF PERSONALITY IN THE SYSTEM MODERN SCIENCES

In order to make information about a person, we need to think through its content. Its essence is the study of man. B. G. Ananiev in the 60 - ies of the last century analyzed the features of the development of modern science and noted that the interest of scientists on the problem of human increases dramatically. In his opinion, one of these features is the problem of man not only the problem of psychology, but also in a completely different form to grow into the problem of all Sciences. The second feature is the increasing differences in research on personality and the strengthening of different scientific fields. The third specialty is characterized by a combination of Sciences, aspects and methods of human research.

Keywords: *Ananiev, century, analyzed, features, development, modern, science, interest, scientists, problem, human.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Каримова Шахноза, магистранти соли дууми ихтисоси психологияи амалии факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 008999946

Рохбари илмӣ: Латифзода С.

Сведения об авторе: Каримова Шахноза, магистрантка второго курса прикладной психологии факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ им. С. Айни. Тел.: 008999946

Научный руководитель: Латифзода С.

About the author: Karimova Shahnoza, first - year master of applied psychology, faculty of psychology and Inclusive Education, Tajik State Pedagogical University S. Aini. Tel.: 008999946

Scientific adviser: Latifzoda S.

МАЗМУНИ ҚОРҲОИ ИСЛОҲӢ ВА ИНКИШОФДИҲӢ ДАР КӢДАКОНИ АУТИЗМИ БАРВАҚТӢ

Системаи кумак ба одамони гирифтори аутизм бори аввал дар миёнаи солҳои 60 - ум дар Иёлоти Муттаҳида ва Аврупои Ғарбӣ ташаккул ёфт. Бо вучуди ин, бояд қайд кард, ки аввалин мактаб дар Аврупо барои кӯдакони аутизм - Соттиенсколе - соли 1920 дар Дания, вақте, ки мафҳуми «аутизми кӯдакона» ҳанӯз на дар психиатрия ва на дар педагогикаи махсус таҳия нашуда буд, ба қор шурӯъ кард [1, 188].

Гумон меравад, ки синдроми аутизми кӯдакӣ дар Русия аз замони наشري мақолаи С.С.Мнухин дар соли 1998 «Дар бораи тағирёбии шахсияти нейро ва психопатикӣ аз сабаби норасоии шадиди ғизо дар кӯдакон» омӯхта мешавад [2, 245].

Аз равишҳои тоҷикӣ ба ислоҳи аутизм, усули таъсири мураккаби тиббӣ, психологӣ ва педагогии пешниҳодкардаи О.С.Никольская, ки ба ақидаи аутизм, пеш аз ҳама ҳамчун бемории аффективӣ асос ёфтааст, маълум аст. Танҳо аз нимаи дуюми солҳои 60 - ум. дар бораи аутизми кӯдакон ҳамчун як инхирофоти махсуси рушди рӯҳӣ сухан мерафт, ки аз он на танҳо нӣз ба муолиҷа ва на он қадар ба табobati тиббӣ, балки ба кӯмаки ислоҳӣ ва рушд пайравӣ мекард [7, 188].

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳсилоти махсус ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва ҳамгироии кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсус ба ҷомеа нигаронида шудааст. Ҳалли ин масъала таҳияи равишҳои навро талаб мекунад, ки имкон медиҳанд, ки вобаста ба ҳолати мушаххас стратегия ва тактикаи қорҳои ислоҳӣ тағйир дода шаванд.

Зарурати даҳолати барвақти ислоҳи аломатҳои рушди аутизм равшан аст.

Унсuri асосии равиши ислоҳӣ кӯшиши муттаҳид кардани таъсири соҳаи ҳиссиёт ва муносибат бо наздикон дар як хати ягона мебошад. Азбаски ҳатти автостимулясияи механикии кӯдак пурқувваттар аст, калонсолон бояд ба он пайваست шуда, ҷузъи ҷудонашавандаи он гарданд ва тадриҷан онро аз дарун бо мундариҷаи нави муоширати эмотсионалӣ пур кунанд.

Мантиқи инкишофи аффективии кӯдаки аутистӣ тамаркуз ба эҷоди усулҳои боэътимоди автостимулятсияро инъикос мекунад, ки оҳанги равонии ўро баланд мебардорад ва норухатӣ, изтироб ва тарсу ҳаросҳои гуногунро ба вучуд меорад. Кӯдак кӯшиш мекунад, ки онҳоро такрор кунад ва бо ин имкони ташаккули механизмҳои мутабиқшавии воқеиро дар рушди муносибатҳо бо ҷаҳони беруна ва пеш аз ҳама бо наздикон маҳдуд мекунад.

Илова ба вайроншавии инкишофи рӯҳӣ, ноқоимии эҳсосии кӯдакон мушоҳида мешавад. Бинобар ин, бояд дар хотир дошт, ки ў ба осонӣ аз таассуроти ҳатто гуворо сер мешавад; ки вай аксар вақт дар ҳақиқат он чизеро, ки ваъда додааст, интизор шуда наметавонад; ки ба у вазъияти интиҳобиро пешниҳод накунад, ки дар он худӣ ў нотаваҷиб аст; ки вай барои зинда мондан аз таассурот ё иттилооти гирифташуда вақт лозим аст. Бинобар ин, ақсуламалҳои, хоҳиши стереотипи ҳамқорӣ бо дигарон таъхирнопазир ҳос аст [9, 33].

Олимони англис К.С.Лебединская дар қор бо кӯдакони гирифтори аутизм татбиқи принципи эҷоди намуди зоҳириро муҳим медонанд. Тағироти сифатӣ дар аутизм низ боиси ҳалалдор шудани ҳисси вақт мегардад. Калимаҳое, ки ақидаҳои муваққати ро ифода мекунад, қабул карда намешаванд. вазифа аз он иборат аст, ки вақтро аён гардонем. Гузариш аз як фаъолият ба дигараш метавонад аз сабаби омодагӣ надоштан ва нафаҳмидани он ҷӣ рӯй дода истодааст, боиси ҳашм гардад. Бо ин мақсадҳо, аломатҳо дар марҳила ворид карда мешаванд. график тартиб дода мешавад, ки бо аломатҳо ифода ёфтааст, дар натиҷа баҷа медонад, ки ҷӣ қор мекунад, ҷӣ графики қор аст, фаъолиятҳо ҷӣ тавр анҷом меёбад. Одамони гирифтори аутизм дар тӯли ҳаёти худ ба нақшагирӣ эҳтиёҷ доранд [5, 121].

Дар қори педагогӣ принципи визуализасия аҳамияти калон дорад. Аутизм ба сифати муошират таъсир мерасонад. Ин кӯдакон аксар вақт эҳолалия, такрори доимии калимаҳоро доранд. Бемаънӣ нест. Ин як воситаи таҳрифшудаи муошират аст. Барои ба муошират шомил кардани кӯдакон қортҳои муоширатро истифода бурдан мумкин аст, ки дар онҳо расмҳо мавҷуданд, ки хоҳиш ва фикрҳоро ифода мекунад. Дар аввал, муошират бо ҳадди ақалли муоширати шифохӣ сураи мегирад, ки истифодаи он барои кӯдакони аутистӣ хеле абстрактӣ ва душвор аст.

Таҳсилот ба назар мегирад, ки кӯдакони гирифтори аутизм ба муошират саҳт майл доранд, аммо онҳо намедонанд, ки ин қорро ҷӣ тавр анҷом диҳанд. Муаллим аз он бармеояд, ки моҳияти муошират дар сухан нест.

Ҳамин тариқ, муошират на танҳо дар саҳи шифохӣ, балки бо истифода аз қортҳои муошират бо тасвирҳо, аломатҳо низ сураи мегирад.

Масъалаи офиятбахшӣ дар мушкилоти умумии аутизми барвакти кӯдакон ҳамчун санги асосӣ боқӣ мемонад. Бо назардошти он, ки дар сурати набудани корҳои ислоҳӣ дар зиёда аз 70% ҳолатҳои аутизм маъюбии амиқ вучуд дорад, ин изҳорот далели махсусро талаб намекунад. Агар гӯем, ки бо ташкили дурусти барқарорсозӣ эҳтиёҷ ба нигоҳубини беморхона барои кӯдакони гирифтори аутизм аз 34 - 76% то 8% кам мешавад (маълумоти Ҷамъияти миллии кумак ба кӯдакони гирифтори аутизм дар Тоҷикистон) ин далел боз ҳам боварибахштар мешавад.

Барои офиятбахшии кӯдакони гирифтори аутизм муассисаҳои ғайристандартӣ лозиманд, ки дар онҳо муассисаҳои тиббӣ, педагогӣ, логопедӣ ва дигар кӯмакҳои ислоҳиро муттаҳид кардан мумкин аст. Равишҳои барқарорсозӣ ба он асос ёфтаанд, ки дар клиникаҳо ҷои асосиро ихтилоли аутистии фармони нутқ, малакаҳои ҳаракат ва ақибмонии рӯҳӣ ишғол мекунад. Доираи қайдшудаи ихтилоли ба амиқи дуомдараҷаи суст инкишофёбии рӯҳӣ мусоидат мекунад. [3, с.98]

Корҳои ислоҳӣ ва барқарорсозӣ бояд аз ҷониби як гурӯҳи мутахассисони соҳаҳои гуногун, аз ҷумла равоншиносони кӯдакон, невропатологҳо, логопедҳо, психологҳо, мураббӣён, ходимони мусиқӣ, волидон ба таври ҳамҷониба анҷом дода шаванд.

Кӯмаки тиббӣ ба ҳолати инфиродии клиникаи кӯдак асос ёфта, бо профилҳои гуногуни табобат ифода меёбад: психофармакотерапия, психотерапия ва ғайра. Фармакотерапия ба боздоштани зухуроти психопатологии беморӣ, фаъолсозии кӯдак, сабук кардани фишори равонӣ нигаронида шудааст.

Корҳои ислоҳӣ бояд дар марҳилаҳо дар асоси вазнинии дизонтогенези аутистӣ дар кӯдаки гирифтори аутизм гузаронида шаванд.

Барномаҳои муқаррарии таълим ва ташкили бозихо, ки барои кор бо кӯдакони аутизм мутобиқ карда шудаанд, барои кӯдакони онҳӣ ва махсусгардонидашуда истифода мешаванд.

Баҳодиҳии ҳолати кӯдаки аутистӣ, сатҳи инкишоф, захираи дониш, малакаҳои рафтори ӯ аз ҷониби ҳамаи мутахассисон ҳамҷониба гузаронида мешавад ва барои таҳияи нақшаи инфиродии ҷораҳои ислоҳӣ ҳамчун асос хизмат мекунад.

Дар марҳилаҳои аввал муҳимтарин реаксияи аниматсия ва пайгирӣ кор карда мешавад, комплекси визуалӣ - моторӣ ташаккул меёбад. Минбаъд онҳо дарки ламсӣ, визуалӣ - тактиль, кинестетикӣ, мушакҳоро инкишоф медиҳанд. пас кори тарбия намудани малакаҳои худхизматрасонӣ бурда мешавад.

Дар марҳилаи навбатӣ, вазифа бо гузариш аз бозии манипулятсия ба бозии ҳикояи душвор аст. Муҳимтарин ҷиҳати кор ҳавасмандгардонии фаъолият, такрори бозихо, ташаккули тамғаи бозихо, бо истифодаи доимии комплекси аёнӣ - моторӣ мебошад. эродҳои шифохӣ бояд муҳтасар бошанд [3, с.270].

Воқеан барномаҳои педагогӣ бояд ба кӯдакон таълим додани мафҳумҳои адад, ҳисоб, муайян кардани категорияҳои вақт, ориентатсия дар фазо нигаронида шаванд. Марҳила ба зинаи вазифаи мураккабгардонии фаъолият ҳал мешавад, ҳаҷми пешниҳодшудаи малака ва дониш меафзояд. Ҳама гуна вазифаҳо бояд дар шакли аёнӣ пешниҳод карда шаванд, шарҳҳо бояд оддӣ бошанд, яқинд маротиба такрор карда шаванд. вазифаҳои нутқ бояд бо садои ҳаҷми гуногун, бо таваҷҷуҳ пешниҳод карда шаванд.

Дар марҳилаҳои минбаъдаи кор вазифаи мураккаб гардондани фаъолият бо гузариши тадриҷан аз вазифаҳои бозии индивидуалӣ ба мақсаднок, ҳатто дертар ба бозихои мураккаб, машқҳо дар гурӯҳҳои 3 - 5 ва аз ин ҳам зиёд бачагон ҳал карда мешавад.

Логопедия аз муайян кардани хусусиятҳои инкишофи нутқи хоси кӯдакони аутистӣ оғоз меёбад. Ислоҳи мувофиқ ба рушди диққати шунавоӣ, фонематикӣ, шунавоии нутқ нигаронида шудааст. Овозҳо муқаррар карда мешаванд, машқҳои нафаскашӣ ва овозӣ ҷорӣ карда мешаванд. Васеъ намудани захираи луғат, ташаккул додани маҳорати аз расмҳо ҷумла сохтан ва кор кардан дар болои матн муҳим вазифаи муҳим аст.

Сухан ҳамчун ҷавонтарин вазифаи системаи марказии асаб дар навбати аввал дар ин беморӣ гирифтور шуда, тадриҷан, давра ба давра, бо тартиби баръакс барқарор мешавад.

Хулосаи коррексияи психологӣ инчунин аз ташҳиси зухуроти дизонтогенези равонии кӯдак дар доираи фаъолияти умумӣ ва бозии ӯ оғоз мешавад. Вазифаи асосӣ ҷалби одамони аутистӣ ба намудҳои гуногуни фаъолияти инфиродӣ ва муштарак, ташаккули танзими худсарона, ихтиёрии рафтор аст. Азхуд кардани системаи штампҳои бозӣ аз ҷониби одамони аутизм ба ташаккули хотира, таваҷҷуҳ ва дарки онҳо мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Аршатская О.С. Психологическая помощь ребенку раннего возраста при формирующемся детском аутизме. Дефектология. 2005. №2. с. 46 - 67
2. Аутичный ребенок - проблемы в быту. Методические рекомендации по обучению социально - бытовым навыкам аутичных детей и подростков. Под ред. С.С.Мнухин. М. 1998. 92 с.
3. Гилберг К., Питерс Т. Аутизм: медицинские и педагогические аспекты. Под ред. Л.М. Шипицыной, Д.Н.Исаева. СПб. 1998. 124 с.
4. Интегрированное обучение детей с особенностями психофизического развития: Монография. А.Н.Коноплева, Т.Л.Лещинская. Мн. НИО. 2003. 232 с.
5. Лебединская К.С., Никольская О.С., Баенская Е.Р. Дети с нарушениями общения: ранний детский аутизм. М. Просвещение. 1989. 95 с.
6. Лебединская К.С., Никольская О.С. Диагностика раннего детского аутизма. Начальные проявления. М. Просвещение. 1991. 96 с.
7. Никольская О.С., Баенская Е.Р., Либлинг М.М. Аутичный ребенок. Пути помощи. М. Теревинер. 1997. 342 с.
8. Программа индивидуального обучения. Коррекционная помощь детям с ранним детским аутизмом сост. И.В.Ковалес. Мн. 1998. 32 с.
9. Сатмари П. Дети с аутизмом. СПб., Питер., 2005. 224 с.

Калидвожаҳо: таҳсилот, махсус, кӯдакон, эҳтиёҷот, аутист, ғаъолият, муошират, тасвирҳо, дониш, малака, рафтор, асаб

Аннотация

СОДЕРЖАНИЕ КОРРЕКЦИОННО - РАЗВИВАЮЩЕЙ РАБОТЫ С ДЕТЯМИ С РАННИМ АУТИЗМОМ

Коррекционно - педагогическая помощь детям - аутистам связана с определенными трудностями, так как аутизм характеризуется патологией нервной системы и затрудняет развитие у ребенка эмоционального общения и социальной адаптации. Сосредоточение на собственных переживаниях, дистанцирование от внешнего мира доминирует в поведении ребенка и занимает главенствующее место в его развитии. При аутизме настоящие события часто путают с прошлыми событиями, реальность с вымыслом. Аутизм также проявляется в снижении речевого контакта, иногда ребенок полностью перестает пользоваться своей речью (аутизм) и не реагирует на речь окружающих.

Ключевые слова: образование, особый, дети, потребности, аутист, деятельность, общение, образы, знания, умения, поведение, нерв.

Annotation

CONTENT OF CORRECTION AND DEVELOPMENT WORK WITH CHILDREN WITH EARLY AUTISM

Correctional and pedagogical assistance to autistic children is associated with certain difficulties, since autism is characterized by a pathology of the nervous system and makes it difficult for a child to develop emotional communication and social adaptation. Focusing on one's own experiences, distancing from the outside world dominates the child's behavior and occupies a dominant place in his development. In autism, present events are often confused with past events, reality with fiction. Autism also manifests itself in a decrease in speech contact, sometimes the child completely stops using his speech (autism) and does not respond to the speech of others.

Keywords: education, special, children, needs, autistic, activity, communication, images, knowledge, skills, behavior, nerve.

Маълумот дар бораи муаллиф: Гафурова Мадина Шералиевна, магистранти соли дуҷуми факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 900657979

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Рамазонова Р.С.

Сведения об авторе: Гафурова Мадина Шералиевна, магистрантка второго курса факультета психологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 900657979

Научный руководитель: н.и.п., доцент Рамазонова Р.С.

About the author: Gafurova Madina Sheralievna, second-year graduate student of the Faculty of Psychology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone: +992 900657979

Academic supervisor: N.I.P., Docent Ramazonova R.S.

*Алиҷонова Нафиса Муқимовна,
магистранти соли дуюми факултети педагогика*

ШАРТҲОИ МЕТОДИИ ТАШАККУЛИ САМАРАНОКИ МАҲОРАТҲОИ САЛОҲИЯТИ МАТЕМАТИКӢ АЗ ҶАНБАИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ МАТНИИ ТАЛАБАҲОИ ХУРДСОЛ

Дар шароитҳои имрӯзаи таълим афзоиши сарбории фикрии кӯдакон дар дарсҳои математика муаллимро ба фикр кардан водор мекунад, ки чӣ тавр диққати талабаҳоро ба маводи омӯхташаванда ва ғаёлноки дар дарс ҷалб намудан мумкин аст. Дӯст доштани математика ва аҳамият додан ба он чунин маъно дорад, ки талабаҳо аз ӯҳдаи ҳалли масъалаҳо мебароянд. Бинобар ин, ба кӯдакон ҳал кардани масъалаҳоро ёд дода, мо ба диққатдиҳии онҳо ба фан, инкишофи фикрронӣ ва нутқ таъсири зиёд мерасонем. Худи ҷараёни ҳалли масъалаҳо бо методикаи муайян ба инкишофи зехни мактаббачагон таъсири мусбат мерасонад, чунки он иҷрои амалҳои фикрро талаб мекунад: таҳлил ва ҷамъбаст, мушаххассозӣ ва абстраксия, муқоиса ва ҳулосабарорӣ. Дарси математика дар мактаби ибтидоӣ ба инкишофи фикрронии мантиқии талабаҳо равона шудааст, бинобар ин, дар ин система масъалаҳои матнӣ сюжетдор мавқеи намоён доранд. Масъалаҳои матнӣ сюжетдор воситаи муҳими тасвир ва мушаххассозии маводи таълимӣ; инкишофи ҷараёнҳои маърифатӣ, ёд гирифтани усулҳои ғаёлияти фикрӣ; тарбияи сифатҳои иродавӣ, ҳиссиёти зебоипарастӣ; инкишофи маҳорати мулоҳизаронӣ, ҳулосабарорӣ; ташаккули тавачҷуҳу қобилият ва ҳавасмандии талабаҳо ба ғаёлияти таълимӣ мебошанд. Масъалаҳои матнӣ, хусусан масъалаҳои самти амалидошта, алоқаи математикаро бо ҳаёти воқеии кӯдак таъмин карда, ба ӯ имкон медиҳанд, ки салоҳияти худро ошкор намояд. Маҳорати ҳалли масъалаҳо нишондиҳандаи сатҳи дарсхонӣ ва қобилиятнокӣ ба ғаёлияти мустақилонаи таълимӣ аст. Ҳар як масъалаи мушаххаси таълимию математикӣ барои ноил шудан ба маҷмуи вазифаҳои мақсаднок пешбинӣ шудааст: педагогӣ, таълимӣ, дидактикӣ. Мақсадҳо мазмуни вазифаҳоро шарҳ медиҳанд. Барои он ки талабаҳои хурдсол дар дарс ҳаста нашаванд ва бо шавқу завқ масъалаҳоро иҷро намоянд, дар маҷмуъ шаклҳои рӯ ба рӯ, инфиродӣ, гурӯҳӣ, усулҳои методии гузарондани дарс ва ҳалли масъалаҳои матнӣ сюжетдорро истифода бурдан лозим аст. Тағирпазирии усулҳои таълими математика ба талабаҳо барои пурратар фаҳмидани мавзӯ, беҳтар аз худ кардани мавод, ёд гирифтани муошират бо коллектив ва мустақилона кор кардан ёрӣ мерасонад. Ҳалли масъалаҳои матнӣ сюжетдор таркиби муҳими дарси математика дар мактаби ибтидоӣ аст. Маҳорати ҳал кардани масъалаҳои матнӣ сюжетдор яке аз нишондиҳандаҳои асосии сатҳи инкишофи математикии мактаббачаи хурдсол мебошад. Масъалаи математикӣ ҳамеша ба талаба барои ҳосил кардани фаҳмишҳои дурусти математикӣ ва пурратар фаҳмидани паҳлуҳои гуногуни алоқа бо атрофиён мусоидат карда, барои истифодаи муқаррароти назариявии омӯхташаванда имкон фароҳам меорад. Ҳалли масъалаҳо ба ташаккули донишҳои мукаммали кӯдакон мувофиқи барнома мусоидат мекунад. Масъалаҳо имкон медиҳанд, ки назария бо амалия ва таълим бо ҳаёт пайваست карда шавад. Тавассути ҳалли масъалаҳо талабаҳои хурдсол бо далелҳои муҳими маърифатӣ ва таълимӣ шинос мешаванд. Дар таълими математика масъалаҳо ҳамчун мақсаду воситаи таълим баромад мекунанд. Бо ин мавқеи онҳо дар ҷараёни таълими математика муайян мегардад. Масъалаҳо инчунин мақсадҳои асосии дидактикӣ буда, маҷмуи донишҳо ва фикрронии талабаҳоро ташаккул медиҳанд, ба инкишофи зехн мусоидат мекунанд ва дар ҷараёни таълим нақши маърифатӣ мебозанд. Бино ба эътирофи мутахассисони соҳаи педагогика ва методика, ҳалли масъалаҳо воситаи муҳимтарини ташаккули маҷмуи донишу маҳорат ва малақаҳои асосии мактаббачагон буда, шакли асосии ғаёлияти талабаҳо дар ҷараёни омӯзиши математика ва яке аз воситаҳои асосии инкишофи математикии онҳо ба шумор меравад. Омӯзиши нақши масъалаҳои матнӣ дар таълиму тарбия аз қадим дар таҳқиқотҳо оид ба методикаи таълими математика ба талабаҳои хурдсол мавқеи намоён дошт, ки имрӯз дар асарҳои бисёр мутахассисони соҳаи методика (Н.И. Моро, К.И. Нешков, А.С. Пчелко, А.М. Пышкало, В.Н. Рудницкая, Л.Н. Скаткин, Е.Н. Тальянова, П.М. Эрдниев ва дигарон) ва психология (Н.А. Менчинская, Л.М. Фридман ва дигарон) инъикос ёфтааст [19, 83]. Таълими математика ба талабаҳои хурдсол аз рӯи барномаи М.И. Моро дар онҳо ташаккул додани як қатор тасаввуроти фаҳмишҳо, бо далелҳои назариявӣ шинос намудани талабаҳо, ташаккули маҳорату малақаҳои дахлдори истифодаи донишҳоро дар ҳалли масъалаҳо ва дигар амалҳои математикӣ пешбинӣ менамояд [10, 46]. Мақсади дарси математика ёд додани истифодаи донишҳои назариявӣ дар амалия, маҳорати мустақилона ёфтани роҳҳои ҳалли масъалаҳои аз тарафи барнома пешниҳодшаванда ва истифодаи усулҳои умумии ҳалли ин масъалаҳо аст. Асоси барномаи Н.Б. Истоминаро концепсияи методие ташкил медиҳад, ки он зарурати кори мақсаднок ва мунтазами

ташаккули усулҳои фаъолияти фикрии талабаҳои хурдсолро ифода мекунад: таҳлил ва ҷамъбаст, муқоиса, тасниф, қиёс ва ҳулосабарорӣ дар ҷараёни азхудкунии мазмуни математика [7, 172]. Маҳз усулҳои номбаршудаи фаъолияти фикрӣ асоси фаъолиятро ташкил медиҳанд, ки он ба ҳалли масъалаҳои матнӣ вобаста аст. Педагогикаи муосир маҷмуи воситаҳоро барои ноил шудан ба вазифаҳои мушаххаси дидактикии гузошташуда дар бар мегирад. Инчунин дар ин марҳилаи банақшагирии дарсҳо муаллим маҷмуи усулҳои қор дар дарс, мувофиқати шаклҳои коллективӣ, инфиродӣ ва гурӯҳии ташкили фаъолияти мактаббачаҳо ва методикаи истифодаи воситаҳои таълимро, ки амали онҳо ба ноил шудан ба мақсади сегонаи таҳсил равона шудааст, тартиб медиҳад.

Масъалаи ташаккули маҳорати масъалаҳои матнӣро ҳал кардани талабаҳо дар ҷараёни ташаккул ва инкишофи илми педагогика муҳим ба шумор меравад. Аз қадим муаллимон ва муррабиён ба масъалаи нақши масъалаҳои матнӣ дар таълим диққат медоданд. Ҳалли масъалаҳои матнӣ дар таълими математика нақши басо муҳим дорад. Яке аз нишондиҳандаҳои асосии маводи таълимиро пурра омӯхтани талабаҳо ва сатҳи инкишофи математикии онҳо маҳорати ҳалли масъалаҳо, аз ҷумла масъалаҳои матнӣ аст. Аз ин рӯ, ба таълими ҳалли масъалаҳои матнӣ бештар диққат дода мешавад, инчунин дар барномаҳо барои ҳалли ҷунин масъалаҳо соатҳои зиёд ҷудо карда мешавад. Аз замонҳои қадимтарин одамон ба зарурати ҳалли масъалаҳои гуногуни амалӣ дучор мешуданд. Роҳҳои ҳалли ин масъалаҳоро ҷустуҷӯ кардан лозим меомад. Яъне, масъалаҳои матнӣ аз азал «қувваи ҳаракатдиҳанда»-и инкишофи математика буданд. Донишҳои математикӣ ба эҳтиёҷоти амалии одамон вобастагӣ доштанд: солшуморӣ, ҳисоби саршумор ва арзиши ҷорво, муайян намудани ғоида аз ҳосил ва ғ. Санаи қадимтарин дастхати математикӣ, ки то имрӯз ҳифз шудааст, соли 1136 ба шумор меравад. Муаллифи ин дастхат ҳодими калисои Новгород ва «тозагидӯстдор» Кирик буд. Ин дастнавис масъалаҳои ҷамъи прогрессияҳоро вобаста ба насли ғовҳо ва ғусфандон, ҳисоби миқдори моҳҳо, ҳафтаҳо ва рӯзҳое, ки аз рӯзи офариниши дунё гузаштаанд, ҳисоби андозаҳои Оғтоб ва Моҳ мувофиқи маълумотҳои астрономӣ дар бар мегирад. Ҷен кардани заминҳо, қори ҳарбӣ, муносибатҳои афзояндаи тиҷоратӣ - ҳамаи ин донишҳои амалии математикиро талаб мекунад. Дар асрҳои XVI - XVII адабиёти дастнависи математикӣ пайдо гардида, паҳн шуд. Он асосан барои тоҷирон, қосибон ва танобкашон пешбинӣ шуда, хусусияти ҳоси амалӣ дошт. Маводи ин асарҳои амалӣ аз рӯи моддаҳои тақсим мешуд, ки ҷӣ гуна ҳал кардани ин ё он масъаларо нишон медоданд. Қоидаҳо бо усулҳо ва масъалаҳои гуногун шарҳ дода мешуданд. Дастнависҳои асрҳои XVI - XVII барои таҳияи адабиёти таълимии асри XVIII замина фароҳам оварданд. Аксарияти масъалаҳо ба китобҳои дарсии арифметика ва алгебраи асри XVIII аз дастнависҳои қадима дохил карда шуданд, ки баъзе аз ин масъалаҳо то замони мо ҳифз шудаанд. Соли 1703 китоби дарсии математика таҳия шуд, ки муаллифи он педагог - математики шинохта Леонтий Филиппович Магницкий буд ва ин китоб «Арифметика, си речь наука числительная...» ном дошт [6, с. 56], ки тахминан то миёнаҳои асри XVIII ба сифати китоби дарсӣ истифода бурда мешуд. Масъалаҳо бо ин ё он роҳ инсонро дар тамоми муддати ҳаёти ӯ ҳамроҳӣ мекунанд. Маҷмуи яклухти мероси фолклории халқи рус муаммо аст. Вале муаммо чист? Муаммо масъала дар шакли шеър буда, ҳалли он диққат, фаросат, мантиқ ва баъзан танҳо донишҳои математикиро талаб мекунад. Одамон дар зиндагии ҳаррӯза, ҳам дар сатҳи маишӣ ва ҳам дар сатҳи касбӣ, ҳамеша ба истилоҳи «масъала» дучор меоянд. Ҳар кадоми мо ин ё он мушкилро, ки бисёр вақт масъалаҳо меномем, ҳал мекунем. Масъалаҳои матнӣ ҳамеша диққати мутахассисони математика, педагогика ва психологияро ҷалб мекунанд. Ҳоло ба масъала ҳамчун ба воситаи асосии таълим, воситаи назорати донишу маҳорат ва малакаҳои мактаббачагон, воситаи гуманизатсия ва гуманитаризатсияи таҳсилот диққати зиёд дода мешавад. Маҳорати ҳалли масъала яке аз нишондиҳандаҳои асосии сатҳи инкишофи математикӣ ва пурра аз худ кардани маводи таълимӣ аст. Кӯдак аз нахустин рӯзҳои дарсхонӣ дар мактаб бо масъала рӯ ба рӯ мешавад. Аз оғоз то анҷоми мактабхонӣ масъалаи математикӣ ҳамеша ба талаба барои ҳосил кардани фаҳмишҳои дурусти математикӣ ва пурратар фаҳмидани паҳлуҳои гуногуни алоқа бо атрофиён ёрӣ расонда, барои истифодаи муқаррароти назариявии омӯхташаванда имконият фароҳам меорад. Масъалаи математикӣ ва маҳорати ҳалли он, ки дар синни хурди мактабӣ ташаккул меёбад, яке аз вазифаҳои асосии мактаби муосир буда, ҳалли он дар шароитҳои имрӯзаи иҷтимоию фарҳангӣ ба фаъолияти самаранокӣ ҳаёти омода будани ҷавононро таъмин мекунад. Ба ҳалли масъалаҳои матнӣ дар мактаби ибтидоӣ муҳаққиқон А.И. Александров, Г.А. Балл, Г.Т. Зайцев, В.И. Купич, Ю.М. Колягин, Л.М. Фридман, Т.В. Бельтюкова, М.А. Бантова, Н.Б. Истомина, В.В. Малыхина, А.Ф. Эсаулов ва дигарон сарикор доштанд [11, 29]. Г.А. Балл тафсириҳои гуногунро таҳлил карда, паиҳамии таърифҳои масъаларо пешниҳод кард. Масъала – вазъияте, ки аз субъект иҷрои амалҳои муайянро талаб мекунад [1, 8]. Масъала – матне, ки дар он вазъияти муайяни ҳаёт тасвир гардида, бо рақамҳо тавсиф шудааст

[2, 73]. «Масъалаи мушкӣл ё «мушкӣлӣ» амали математикӣ буда, аз субъект ёфтани бузургии номаълумро дар асоси истифодаи алоқаи он бо бузургии маълум дар шароитҳои талаб мекунад, ки субъект воситаи (алгоритми) ин амалро наметонад» [1, 8]. Л.Ф. Фридман [17, 184] бо ҷонибдорӣ аз ин андешаи Г.А. Балл қайд мекунад, ки масъала дар асоси вазъияти мушкӣл, илова бар ин, бо ёрии аломатҳои ягон забон ҳамчун модели ҳамин вазъияти мушкӣл пайдо мешавад. А.М. Матюшкин менависад, ки мафҳуми «вазъияти мушкӣл» ва мафҳуми «масъала» қомилан мафҳумҳои гуногун буда, воқеиятҳои гуногуни психологиро ифода мекунанд» [12, 23]. Вазъияти мушкӣл як намуди махсуси алоқаи субъект бо объект буда, масъала муносибати дар шакли шифохӣ ё бо аломатҳои ифодаёфта дар байни шартҳои муайян аст, ки ҳамчун масъалаи «маълум» шарҳ дода мешавад ва ёфтани масъалаи «ҷусташаванда» - ро талаб мекунад. А.В. Брушлинский менависад, ки пайдоиши масъала, ба фарқ аз вазъияти мушкӣл, чунин маъно дорад: а) пешакӣ ба қисмҳои ҷудо кардани масъалаи маълум ва масъалаи номаълум имконпазир гардид; б) шартҳои ибтидоии масъала (чӣ дода шудааст, чӣ маълум аст ва ғ.) ва талаботи он (чиро исбот кардан, ёфтан, муайян намудан, ҳисоб кардан лозим аст) аниқ муқаррар шудаанд. Дар ин тавсифи масъала сохтори он хеле дақиқ пешниҳод шудааст: маълум (додашуда) – номаълум (ҷусташаванда), шарт – талабот. Аз нуқтаи назари А.Ф. Эсаулов, масъала «маҷмуи каму беш муайяни ҷараёнҳои иттилоотӣ ва муносибатҳои мувофиқанашуда ё ҳатто ихтилофнок буда, дар байни онҳо талабот ба табиқдидӣ пайдо мешавад» [20, 11]. Инчунин, ба андешаи А.Ф. Эсаулов, масъала «баёни талаботи аз рӯи ҷизҳои «маълум» «ёфтани» дигар ҷизҳои «ҷусташаванда» аст, ки ба ҳамдигар ва ба ҷизҳои маълум муносибат доранд». Илова бар ин, мафҳумҳои «ҷиз», «ёфтан», «ҷусташаванда» ба таври алоҳида муайян нашудаанд.

Адабиёт:

1. Балл Г.А. О психологическом содержании понятия «задача» / Г.А. Балл // Вопр. психологии. - 1970. - №6. - С.8 - 10.
10. Моро М.И. Методические указания к демонстрационному материалу по математике. М.: Просвещение, 1999. - с.273.
11. /32/Малыхина В.В. Различные арифметические способы решения задач / В.В. Малыхина // Начальная школа. - 2001. - № 3. - С.29 - 32.
12. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин // Педагогика. - 1992. - №3. - С.23 - 26
13. Методика преподавания математики в начальной школе: частная методика / [А.Я. и Блох, В.А. Гусев и др.; Сост. В.И. Мишин]. - М.: Просвещение, 1999. - с.218.
14. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний: [хрестоматия по психологии], [под ред. А.В. Петровского] - [2 - е изд., перераб. и доп.] / Н.Ф. Талызина, В.В. Мироненко - М.: Просвещение, 1987. - 447 с.
15. Свечников А.А. Решение математических задач в 1 - 3 классах: [пособие для учителя] / А.А. Свечников. - М.: Рипол, 1995. - 352 с.
16. Уткина Н.Г. Самоконтроль учителя начальных классов по арифметике / Н.Г. Уткина. - М.: Просвещение, 1963. - 294 с.
17. Фридман Л.М. Психолого - педагогические основы обучения математике в школе. - М.: Просвещение, 1983. - 416 с.
18. Шульдик Г.А. Математические задачи как средство развития мышления школьников. К.: Радянська школа, 1990. - 302 с.
19. Эсаулов А.Ф. Психология решения задачи / А.Ф. Эсаулов. - М.: Высшая школа, 1972. - 287 с.
2. Белошистая А.В. Вопросы обучения решению задач / А.В. Белошистая // Начальная школа Плюс До и После. - 2002. - №10. - С.73 - 79.
20. Эрдниев П.М. Теория и методика обучения математике в начальной школе / П.М. Эрдниев, Б.П. Эрдниев. - М.: Педагогика, 1988. - 208 с.
3. Белошистая А.В. Обучение решению задач в начальной школе: учеб. пособие [для учителя] / А.В. Белошистая - М.: ТИД: Русское слово, 2003. - 288 с.
4. Бантова М.А. Методика преподавания математики в начальных классах / Бантова М.А., Бельтюкова Г.В., Полевщикова А.М. - М.: Просвещение, 1984. - 265 с.
5. Басангова Р.Б. Познавательная деятельность ученика в ходе решения задач / Р.Б. Басангова // Начальная школа. - 2002. - №3. - С.61 - 64.
6. Глейзер Г.И. История математики в школе 4 - 6 классов. Пособие для учителей. - М.: Просвещение, 1984. - 342 с.
7. Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах / Н.Б. Истомина - М.: Академия, 1999. - 285 с.
8. Колягин Ю.М. Функции задач в обучении математике и развитие мышления школьников / Ю.М. Колягин // Советская педагогика. - 1986. - № 6. - С.43 - 45.
9. Крупич В.И. Теоретические основы обучения решению школьников математических задач: дис. д - ра пед.

Калидвожаҳо: инкишофи нутқ, мустақил, ҳиссаи нутқ, салоҳият, масъалаҳои математики, фикрронӣ, ҷанбаҳои масъала.

Аннотации

**УСЛОВИЯ И МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ
ПРИ РЕШЕНИИ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

В статье раскрывается сущность понятия «компетенция» учащихся по математике, которая позволяет учащимся решать задачи. Более подробно анализируется развитие мышления и речи учащихся.

Ключевые слова: развитие речи, самостоятельность, речевой вклад, компетентность, математические задачи, мышление, решение задач.

Annotation

**УСЛОВИЯ И МЕТОДЫ ЭФФЕКТИВНОГО РАЗВИТИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ УМЕНИЙ
ПРИ РЕШЕНИИ ТЕКСТОВЫХ ЗАДАЧ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

The article reveals the essence of «competence» of students in mathematics, which allows students to solve problems. The development of speech thinking of students is analyzed.

Keywords: Developed speech, independently, vocal contribution, competence, mathematical task, thought, decision task.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиҷонова Нафиса Муқимовна, магистранти соли дуюми факултети педагогикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Сведение об авторе: Алиджоновой Нафиса Мукимжоновна, магистрантка второго курса магистратуры факультета педагогика Таджикеского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини.

About the author: Alichonova Nafisa Mukimovna, master of the second year of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ МАҲОРАТ ВА МАЛАКАҲОИ ТАҲҚИҚОТИИ
ХОНАНДАҒОНИ СИНФҲОИ ИБТИДОИ

Дар зиндагии ҳаррӯзаи мо чунин вазъиятҳо зиёд пайдо мешаванд ва онҳо ба рақамҳо вобаста буда, иҷрои амалҳои арифметикиро талаб мекунанд, ки инҳо масъалаҳо мебошанд. Мувофиқи таърифи Ю.М. Колягин, масъалаи матнӣ тавсифи вазъияти муайян бо забони табиӣ ва бо талаби додани тавсифи микдории таркиби муайяни ҳамин вазъият, муайян намудани будан ё набудани муносибат дар байни таркибҳои он ё муайян намудани намуди ин муносибат аст [8, с.43]. Н.Ф. Талызина масъалаи матнро тавсифи вазъияти муайян бо забони табиӣ ва бо талаби додани тавсифи микдории таркиби муайяни ҳамин вазъият, муайян намудани будан ё набудани муносибат дар байни таркибҳои он ё муайян намудани намуди ин муносибат медонад [14, с.239]. Царева С.Е. фарқ дар байни мафҳумҳои «масъалаи матнӣ» ва «масъалаи таълимӣ» - ро қайд карда, таъкид менамояд, ки масъалаи матнӣ ҳангоми аз тарафи талабаҳо дарк ва қабул шудани мақсади таълимии кор бо масъала ба унсури масъалаи таълимӣ табдил меёбад. Яъне, масъалаи матнӣ якҷоя бо мақсади таълимӣ, ки барои ноил шудан ба он аз тарафи талабаҳо баррасӣ карда мешавад, масъалаи таълимиро ташкил медиҳад [22, с.68]. С.Е. Царева, ба фарқ аз Ю.М. Колягин, «системаи» дарбаргирандаи на «субъект», балки «мақсади таълимӣ» - ро баррасӣ мекунанд. Агар ба назар гирем, ки ҳамон як масъалаи матнро барои ноил шудан ба якҷанд мақсадҳои таълимӣ истифода бурдан мумкин аст, пас, он ба сифати унсури якҷанд масъалаҳои таълимӣ истифода шуда метавонад. Вале одатан барои ноил шудан ба мақсади таълимӣ якҷанд масъалаҳои матнӣ истифода бурда мешавад. Яъне, масъалаҳои таълимӣ ҳангоми мувофиқ омадани мақсади таълимӣ бо масъалаҳои мушаххаси матнӣ фарқ карда метавонанд [22, с.68]. Масъалаи матнӣ - тавсифи вазъият (падида, ҳаракат) - и муайян бо забони табиӣ ё математикӣ ва бо талаби додани тавсифи микдории таркиби муайяни ҳамин вазъият (муайян намудани аҳамияти рақамии бузургии муайян аз рӯи аҳамиятҳои маълуми рақамии бузургҳои дигар ва вобастагӣ дар байни онҳо) ё муайян намудани будан ё набудани муносибат ё ёфтани пайҳамии амалҳои зарурӣ. «Масъалаи матнӣ масъалаи математикӣ буда, ақаллан як объектеро дар бар мегирад, ки предмети воқеӣ аст. Он модели шифоҳии вазъият, падида, ҳодиса, ҳаракат ва монанди инро дар бар мегирад. Ба мисли ҳамагуна модел, дар масъалаи матнӣ ҳам на ҳамаи ҳодиса ё падида, балки танҳо тавсифҳои микдорӣ ё функционалии он шарҳ дода мешавад» [13, с.26]. Масъалаи сюжетдор талаботи ёфтан (муқаррар ё муайян намудан) - и ягон тавсифи объекти муайян аз рӯи тавсифҳои дигари он номида мешавад [17, с.63]. Масъалаи сюжетдор масъалаҳоро мефаҳмонад, ки дар онҳо сюжет (падида, ҳодиса, ҳаракат) - и муайяни ҳаёт бо мақсади ёфтани тавсифҳо ё аҳамиятҳои муайяни микдорӣ тасвир шудааст [16, с.3]. Дар адабиёти муосири методӣ «масъалаи сюжетдор» ба таври зерин фаҳмида мешавад: Матне, ки дар он ягон вазъияти ҳаёт тасвир шудааст [3, с.73]. Бинобар ин, вобаста ба мафҳумҳое, ки дар дарси математикаи мактаби ибтидоӣ баррасӣ карда мешаванд, М.А. Бантова ва Г.В. Бельтюкова таснифи зерини масъалаҳои оддиро пешниҳод мекунанд [4, с.112]. Гурӯҳи якум масъалаҳои оддиро дар бар мегирад, ки ҳангоми ҳалли онҳо талабаҳои хурдсол ба маънои мушаххаси ҳар як амали арифметикӣ сарфаҳм мекунанд: ёфтани ҳосили ҷамъ; ёфтани бақия; ёфтани ҳосили ҷамъи ҷамъшавандаҳои якхела; тақсим ба ҳиссаҳои баробар; тақсим аз рӯи мазмун. Гурӯҳи дуюм масъалаҳои оддиро дар бар мегирад, ки ҳангоми ҳалли онҳо талабаҳои хурдсол ба алоқа дар байни таркибҳо ва натиҷаҳои амалҳои арифметикӣ сарфаҳм мекунанд. Ин масъалаҳои оддӣ барои ёфтани таркиби номуайяни ҷамъ, тарҳ, зарб ва тақсим пешбинӣ шудаанд. Гурӯҳи сеюм масъалаҳои оддиро дар бар мегирад, ки ҳангоми ҳалли онҳо мафҳумҳои ҳосили тарҳ ва муносибати қаратӣ муайян мегарданд. Инчунин ба ин система масъалаҳои душвор (ибора аз ду ё зиёда аз он таносубҳои ба ҳам вобаста) дохил мешаванд, ки «масъалаҳои таркибӣ» ном доранд. Масъалаи таркибӣ якҷанд масъалаҳои оддиро дар бар мегирад ва алоқаи байни онҳо тавре ба роҳ монда шудааст, ки бузургҳои ҷусташавандаи як масъалаи оддӣ ба сифати бузургҳои маълуми масъалаи дигар истифода бурда мешавад. Ҳалли масъалаи таркибӣ бо тақсими он ба якҷанд масъалаҳои оддӣ ва ҳалли пайҳами онҳо ҷамъбасти мегардад [5, с.61]. Дар дарси математикаи мактаби ибтидоӣ мафҳуми «масъала» одатан вақте истифода бурда мешавад, ки агар дар бораи масъалаҳои арифметикӣ сухан равад. Онҳо дар намуди матне ифода карда мешаванд, ки дар он муносибатҳои микдорӣ дар байни объектҳои воқеӣ инъикос меёбанд. Талаби ёфтани аҳамияти рақамии бузургии муайяно масъалаи арифметикӣ меноманд, агар аҳамиятҳои рақамии бузургҳои дигар дода шуда, вобастагӣ мавҷуд бошад, ки ин бузургҳоро ҳам дар байни худ ва ҳам бо бузургии ҷусташаванда мепайвандад [20, с.112]. Масъалаҳои арифметикии матнӣ масъалаҳоро мефаҳмонанд, ки мазмунӣ ҳаёти ва воқеӣ дошта, бо ёрии амалҳои арифметикӣ ҳал карда мешаванд. Сабабҳои ба дарси математикаи мактаби ибтидоӣ дохил кардани масъалаҳои матнӣ чунинанд: мафҳумҳои ҳаётии масъалаҳо барои ташаккули аввалин фаҳмишҳои абстракт ва математикӣ талабаҳои хурдсол маводи ибтидоӣ ба шумор мекунанд; масъалаҳо ба талабаҳо имкон медиҳанд, ки бо фаҳмишҳои математикӣ падидаҳои ҳаётро дарк кунанд; муаллим ба талабаҳо ҳалли шаклҳои муайяни масъалаҳоро омӯзонда, усулҳои умумии ҳалли масъалаҳои математикӣро ташаккул медиҳад; масъалаҳо кӯдаконро бо ҳаёти воқеӣ шинос мекунанд. В.И. Крупич [9, с.167] дар ин асос, ки масъала ду таркиби иттилоотӣ - субьективӣ ва объективиро дар бар мегирад, сохтори берунӣ (иттилоотӣ) ва дохилии масъалаҳоро муайян намуд. Ҳамагуна масъалаи матнӣ аз ду қисм иборат аст: шарт ва савол (талабот). Шарт – ҳамон қисми матн, ки дар он вазъияти сюжетдор, таркибҳои

рақамии ин вазъият ва алоқаҳои байни онҳо дода шудааст. Масалан, А.А. Свечников, В.В. Статкевич ва А.П. Тонких дар сохтори берунии масъалаи матнӣ ва сюжетдор унсурҳои таркибии зеринро муайян намуданд [15, с.93]: а) шарт: баёни шифоҳии сюжет, ки дар он ошкоро ё пинҳонӣ вобастагии функционалӣ дар байни бузургиҳо; аҳамиятҳои рақамии бузургиҳо ё маълумотҳои рақамӣ, ки дар бораи онҳо дар матн масъала сухан меравад, нишон дода шудааст; б) савол, ки дар он донишмандони аҳамиятҳои номаълуми як ё якчанд бузургиҳо пешниҳод мешавад. Талабот – ҳамон қисми матн, ки дар он бузургӣ (рақам, маҷмӯъ) - и ҷусташаванда нишон дода шудааст (номбар, ишора шудааст). Одатан талабот дар шакли савол ифода мешавад. Маҷмуи шарту талаботи ба ҳам вобастаро модели серталаби масъала меноманд [3, с.73]. Бузургиҳои маълум – таркибҳои рақамӣ, ки дар масъалаи матнӣ дода шудаанд. Онҳо бо муносибатҳои микдории вазъияти дар масъала пешниҳодшаванда тавсиф мешаванд. Бузургиҳои ҷусташаванда – таркибҳои рақамии масъалаи матнӣ, ки онҳоро ёфтан лозим аст. Ёфтани бузургии ҷусташаванда бо ифодаи рақамӣ мақсади ниҳони ҷараёни ҳалли масъала аст. Ҳал кардани масъала – яъне муайян намудани алоқа дар байни бузургиҳои маълум ва ҷусташаванда, ки бо шартӣ масъала дода шудаанд; дар асоси ҷӣ интиҳоб намудан ва баъдан иҷро кардани амалҳои арифметикӣ ва ҷавоб додан ба саволи масъала. Истилоҳи «ҳалли масъала» дар математика васеъ истифода бурда мешавад. Бо ин истилоҳ мафҳумҳои ба ҳам вобаста, вале гуногунро ифода мекунанд: ҳалли масъаларо натиҷа меноманд, яъне ҷавоб ба талаботи масъала; ҳалли масъаларо ҷараёни ёфтани ҳамин натиҷа меноманд, яъне ҳамаи фаъолияти инсон, ки масъаларо ҳал мекунад, аз лаҳзаи оғози хондан то анҷоми ҳал; танҳо ҳамон амалҳоеро ҳалли масъала меноманд, ки бо шартҳо ва натиҷаҳои онҳо дар асоси муқаррароти умумии математика барои гирифтани ҷавоби масъала иҷро карда мешаванд. Дар таҳқиқотҳои М.А. Бантова функцияҳои масъала дар ҷараёни таълим баррасӣ гардида, мафҳуми «маҳорати ҳалли масъала» муайян шудааст [21, с.114]. Бо ёрии ҳалли масъалаҳои оддӣ яке аз мафҳумҳои марказии дарси математикаи мактаби ибтидоӣ - мафҳуми амалҳои арифметикӣ ва дигар мафҳумҳо ташаккул меёбад. Маҳорати ҳалли масъалаҳои оддӣ зинаи омодагии аз тарафи талабаҳо ёд гирифтани маҳорати ҳалли масъалаҳои таркибӣ аст, чунки ҳалли масъалаи таркибӣ бо ҳалли якчанд масъалаҳои оддӣ ҷамъбаст мешавад. Ҳангоми ҳалли масъалаҳои оддӣ шиносшавии аввалин бо масъала ва қисмҳои таркибии он сурат мегирад. Н.Б. Истомина ҷараёни ҳалли масъалаҳо (оддӣ ва таркибӣ) - ро ҳамчун гузариш аз модели шифоҳӣ ба модели математикӣ баррасӣ мекунад. Ин гузариш дар таҳлили семантикии (маъноии) матн ва дар он муайян намудани мафҳуми муносибатҳои математикӣ (таҳлили математикии матн) асос ёфтааст. Талабаҳои хурдсол бояд ба ин фаъолият омода карда шаванд. Аз ин рӯ, шиносшавӣ бо масъалаи матнро баъди кори махсуси ташаккули мафҳуми муносибатҳои математикӣ, ки ҳангоми ҳалли масъалаҳо истифода бурда мешаванд, гузарондан лозим аст. Талабаҳо то шиносшавӣ бо ҳалли масъалаҳо бояд ба сатҳи муайяни инкишофи усулҳои мантикии фикронӣ (таҳлил ва ҷамъбаст, муқоиса, ҳулосабарорӣ) ноил шаванд. Инчунин дар муайян намудани таносуби моделҳои мавзӯӣ, матнӣ, сатҳӣ ва рамзӣ, ки онро барои шарҳи модели матнӣ истифода бурдан мумкин аст, таҷрибаи муайян ҳосил кунанд. Таҳқиқоти В.В. Малыхина [11, с.29] диққати махсусро талаб мекунад, ки дар он методикаи ташаккули маҳорати масъалаҳои матнро ҳал кардани талабаҳои хурдсол дар низоми таҳсилоти инкишофёбанда таҳлил шудааст. Дар он масъалаи сюжетдор ҳамчун «объекти махсус ва ҳалли он ҳамчун ҷараёни моделсозӣ баррасӣ карда мешавад, ки барои ташкили он маҷмуи масъалаҳои омӯзишӣ ва усулҳои методӣ истифода мегардад», ки ин, ба фикри муаллиф, кафолати самаранокии методикаи таҳияшуда аст.

Ҳамин тавр, яке аз масъалаҳои муҳимтарини таълими математика ташаккули маҳорати масъалаҳои матнро ҳал кардани талабаҳо аст. Масъалаҳо дар ҳаёти инсон нақши калон мебозанд. Масъалаҳое, ки инсон дар назди худ мегузорад ва масъалаҳое, ки одамони дигар дар назди ӯ мегузоранд, роҳнамои ҳаёту фаъолияти ӯ ба шумор мераванд.

Адабиёт:

- 1.Балл Г.А. О психологическом содержании понятия «задача» / Г.А. Балл // Вопр. психологии. - 1970. - №6. - С.8 - 10.
- 2.Белошистая А.В. Вопросы обучения решению задач / А.В. Белошистая // Начальная школа Плюс До и После. - 2002. - №10. - С.73 - 79.
- 3.Белошистая А.В. Обучение решению задач в начальной школе: учеб. пособие [для учителя] / А.В. Белошистая - М.: ТИД: Русское слово, 2003. - 288 с.
- 4.Бантова М.А. Методика преподавания математики в начальных классах / Байтова М.А., Бельтюкова Г.В., Полевщикова А.М. - М.: Просвещение, 1984. - 265с.
- 5.Басангова Р.Б. Познавательная деятельность ученика в ходе решения задач / Р.Б. Басангова // Начальная школа. - 2002. - №3. - С.61 - 64.
- 6.Глейзер Г.И. История математики в школе 4 - 6 классов. Пособие для учителей. - М.: Просвещение, 1984. - 342 с.
- 7.Истомина Н.Б. Методика обучения математике в начальных классах / Н.Б. Истомина - М.: Академия, 1999. - 285 с.
- 8.Колягин Ю.М. Функции задач в обучении математике и развитие мышления школьников / Ю.М. Колягин // Советская педагогика. - 1986. - № 6. - С.43 - 45.
- 9.Крупич В.И. Теоретические основы обучения решению школьников математических задач: дис. д - ра пед. наук / В.И. Крупич - М.: ВЛАДОС, 1992. - 395 с.

10. Моро М.И. Методические указания к демонстрационному материалу по математике. М.: Просвещение, 1999. - с.273.
- 11./32/Малыхина В.В. Различные арифметические способы решения задач / В.В. Малыхина // Начальная школа. - 2001. - № 3. - С.29 - 32.
12. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин // Педагогика. - 1992. - №3. - С.23 - 26
13. Методика преподавания математики в начальной школе: частная методика / [А.Я. и Блох, В.А. Гусев и др.; Сост. В.И. Мишин]. - М.: Просвещение, 1999. - с.218.
14. Талызина Н.Ф. Управление процессом усвоения знаний: [хрестоматия по психологии], [под ред. А.В. Петровского] - [2 - е изд., перераб. и доп.]. - М.: Просвещение, 1987. - 447 с.
15. Свечников А.А. Решение математических задач в 1 - 3 классах: [пособие для учителя] / А.А. Свечников. - М.: Рипол, 1995. - 352 с.
16. Уткина Н.Г. Самоконтроль учителя начальных классов по арифметике / Н.Г. Уткина. - М.: Просвещение, 1963. - 294с.
17. Фридман Л.М. Психолого - педагогические основы обучения математике в школе. - М.: Просвещение, 1983. - 416 с.
18. Шульдик Г.А. Математические задачи как средство развития мышления школьников. К.: Радянська школа, 1990. - 302с.
19. Эсаулов А.Ф. Психология решения задачи / А.Ф. Эсаулов. - М.: Высшая школа, 1972. - 287с
20. Эрдниев П.М. Теория и методика обучения математике в начальной школе / П.М. Эрдниев, Б.П. Эрдниев. - М.: Педагогика, 1988. - 208 с.
21. Царёва С.Е. Обучение решению текстовых задач, ориентированное на формирование учебной деятельности младших школьников / С.Е. Царёва - Новосибирск: НГПУ, 1998. - 136 с.

Калидвожаҳо: *хамагуна, модел, воқеъи, масъалаҳои сюжетдор, арифметика, чамъ, тарх, таксим, зарб, муодила.*

Аннотации

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ УМЕНИЙ И ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ УМЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В статье о проблемах математики в начальных классах и о том, как вести именно этот предмет экономистам. Выявлены вопросы модельного текста, словесного, событийного, умножения, деления, процесса.

Ключевые слова: *все модели, словарный запас, задачи на сюжет, арифметика, деление, умножение, лечение.*

Annotation

THEORETICAL FOUNDATIONS OF FORMATION OF SKILLS AND RESEARCH ABILITIES OF PRIMARY CLASS STUDENTS

In an article about the problems in primary school and how to teach this particular subject to economists. Questions of the model text, verbal, event, multiplication, division, process are revealed.

Keywords: *models everything, vocabulary, plot, tasks, arithmetic, division, multiplication, treatment.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиҷонова Нафиса Муқимовна, магистранти соли дуҷуми факултети педагогика ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Сведения об авторе: Алиджоновой Нафиса Мукумжоновна, магистрантка второго курса магистратуры факультета педагогика Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини.

About the author: Alichonova Nafisa Mukimovna, master of the second year of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ПЕДАГОГӢ ДАР ТАШККУЛИ САЛОҲИЯТИ ЭТНОФАРҲАНГИИ ОМӢЗГОРОНИ ОЯНДА

Тағйироти куллие, ки дар ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд: ҚТ) рух медиҳанд, дар назди мактаби олии масъалаи омодагардонии кадрҳоеро гузошт, ки дараҷаи баланди фарҳанг, саводнокӣ, маърифатнокӣ, салоҳиятмандии касбиро фаро гирифта, барои худтатбиқсозӣ ва кор дар шароитҳои нави иҷтимоӣ - иқтисодӣ қобилият доранд.

Марбут ба ин, як қатор ҳуҷҷатҳои муҳим, аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», «Консепсияи миллии маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон», «Стандарти давлатии таҳсилоти олии касбӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии баъдидонишгоҳӣ», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тасдиқи барномаи давлатии тақомул ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004 - 2014» ва таъмири он барои солҳои 2020 - 2030, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф ва сиёсати давлатии илмӣ - техникӣ» (1998), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттилоотикунӣ» (ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2001, № 7; 2005, № 12) қоркард ва пазируфта шуданд, ки онҳо дар назди олимони ва мутахассисони муассисаҳои таҳсилоти олии, қормандони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ оид ба тақомулдиҳии куллии таълими забони қоричӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии як қатор вазифаҳо мегузоранд.

Дарс бо истифодаи технологияи муосири педагогӣ ва информатсионӣ – ин сифатан нави нави дарс, ки дар он муаллим методикаи омӯзиши маводи навро бо методикаи истифодаи технологияи компютерӣ ҳамоҳанг месозад, мутаассилинро нисбати технологияҳои педагогии урфи риоя мекунанд.

Тавре, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид қардаанд: «... муассисаҳои таҳсилоти олии касбиро зарур аст, ки дар қараёни таълим истифодаи технологияи иттилоотиву коммуникатсиониро васеъ ба роҳ монанд, таҷрибаи байналмиллалиро омӯзанд ва нақшаи барномаҳои таълимиро ба талаботи меъёрҳои қаҳонии таҳсилот ва бозори дохиливу қоричии меҳнат мутобиқ қардонанд» [1].

Мушкилоти технологияҳои таълимӣ, таҷрибаи қаровони навоварҳои педагогӣ, мактабҳои ҳуқуқи муаллифӣ ва омӯзгорони навовар дар системаи маориф пайваста умумӣ ва низомсозӣ талаб мекунанд. Аввалин маротиба истилоҳи «технология»-И таълим дар адабиёти педагогӣ дар нимаи дуҷуми асри XX ворид қардид. Бо омӯзиши ин масъала қунин олимону педагогҳои намоён ба монанди Б. Блум, Д. Брунер, Қ. Қэрролл, С.И. Архангельский, С.Я. Батышев, В.П. Беспалько, Г.И. Железовская, М.В. Кларин, В.Сластенин, Г. Селевко ва дигарон машғул буданд.

Дар айнаи қамон мафҳуми «технологияи педагогӣ» дар лексикони педагогӣ мустақам қой қарифтааст [2, 52]. Бо вучуди ин, дар фаҳмиш ва истифодаи он ихтилофҳои қалон мавҷуданд:

Технологияи маҷмӯи техникаест, ки дар ҳама гуна тичорат, маҳорат, санъат истифода мешавад (лугати тафсирий).

Технологияи педагогӣ – маҷмӯи муносибатҳои психологию педагогӣ, ки маҷмӯи маҳсул ва қойқиршавии шакл, роҳ, усул, усулҳои таълим, воситаҳои тарбиявию муайян мекунанд; асбоби ташкили методии процесси педагогӣ мебошад (Б. Т. Лихачёв).

Технологияи педагогӣ усули қурмазмунӣ амалисозии раванди таълим мебошад (В.П. Беспалько). Технологияи педагогӣ тавсифи раванди ноил шудан ба натиҷаҳои пешбинишудаи таълим мебошад (И.П. Волков). Технологияи санъат, ҳунармандӣ, қобилият, маҷмӯи усулҳои қоркард, тағирёбии ҳолат мебошад (В.М. Шепел). Технологияи таълим қузи таркибии протсессуалии системаи дидактикист (М. Чошанов).

Технологияи педагогӣ модели ҳамаҷонибаи фаъолияти муштараки педагогӣ дар тарҳрезӣ, ташкил ва гузаронидани раванди таълим бо фароҳам овардани шароити мусоид барои қонандагон ва омӯзгорон мебошад (В.М. Монахов). Технологияи педагогӣ маҷмӯи системаи ва тартиби фаъолияти ҳамаи воситаҳои инфиродӣ, асбоби ва методиро дорад, ки барои ноил шудан ба мақсадҳои педагогӣ истифода мешаванд (М.В.Кларин).

Таҳлили тафсири таърифҳои дар боло зикршуда ба мо имкон дод, ки қанбаҳоеро, ки ба «технологияи педагогӣ» ҳосанд, муайян қунем:

а) қанбаи илмӣ: технологияи педагогӣ – қисми илми педагогӣ, ки мақсад, мазмун ва усулҳои таълимро омӯхта таҳия намууда, равандҳои педагогиро тарҳрезӣ менамояд;

б) ҷанбаи мурофиавӣ ва тавсифӣ: тавсифи раванд (алгоритм), маҷмӯи ҳадафҳо, мундариҷа, усулҳо ва воситаҳои ноил шудан ба натиҷаҳои ба нақша гирифташудаи таълим;

в) ҷанбаи процессуалӣ ва самарабахш: амалӣ гардондани раванди технологӣ (педагогӣ), фаъолияти тамоми воситаҳои педагогӣ шахсӣ, асбобӣ ва методӣ [4, 61].

Ҳамин тариқ, технологияҳои педагогӣ ҳам ҳамчун илме мебошад, ки роҳҳои оқилонатарини таълимро меомӯзад ва ҳам ҳамчун системаи усулҳо, принципҳо ва қоидаҳои дар таълим истифодашаванда ва ҳам ҳамчун раванди воқеии таълим фаъолият мекунад.

Мафҳуми «технологияи педагогӣ» дар амалияи таълимӣ дар се сатҳи зинанизоми тобеъ истифода мешавад:

1) Дараҷаи умумии педагогӣ (умумии дидактикӣ) : технологияи умумии педагогӣ (умумии дидактикӣ, таълими умумӣ) раванди ягонаи таълимро дар минтақа, муассисаи таълимӣ, дар сатҳи муайяни таълим тавсиф мекунад. Дар ин ҷо технологияи педагогӣ бо системаи педагогӣ синоним аст: вай маҷмӯи мақсадҳо, мазмун, восита ва усулҳои таълим, алгоритми фаъолияти субъектҳо ва объектҳои протсессро дар бар мегирад.

2) Дараҷаи хусусӣ - методӣ (предметӣ) : технологияи педагогӣ хусусӣ – фаннӣ ба маънои «методологияи хусусӣ», яъне ҳамчун маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои амалӣ гардондани мазмуни муайяни таълиму тарбия дар доираи як фан, синф, муаллим (усули таълими фанҳо, усули таълими компенсационӣ, усули кори муаллим, тарбиятгар) мебошад.

3) Дараҷаи локалӣ (модулярӣ) : технологияи маҳаллӣ технологияи қисмҳои алоҳидаи чараҳои таълим, ҳалли вазифаҳои алоҳидаи дидактикӣ ва тарбиявӣ (технологияи намудҳои алоҳидаи фаъолият, ташаккули мафҳумҳо, тарбияи сифатҳои муайяни шахсӣ, технологияи дарс, азхудкунии дониши нав, технологияи такрор ва назорати мавод, технологияи кори мустақилона ва ғайра) - ро намояндагӣ мекунад [1].

Микроструктураи технологӣ низ вучуд дорад: техника, пайвандҳо, элементҳо ва ғ. Онҳо дар як занҷири технологияи мантикӣ саф кашида, технологияи интегралӣ педагогиро (раванди технологӣ) ташкил медиҳанд.

Мафҳуми технологияи педагогӣ дар фанни алоҳида ва маҳаллӣ бо мафҳуми методикаи таълим қариб пурра фаро гирифта шудааст. Дар технология ҷузъҳои мурофиавӣ, миқдорӣ ва ҳисобкунӣ бештар дар усулҳо ифода карда мешаванд: ҷанбаҳои мақсаднок, мундариҷа, сифатӣ ва тағирёбанда. Технология аз методология бо такроршавандагии худ, устувории натиҷаҳо, набудани «агар» - ҳои зиёд (агар муаллими боистеъдод, агар фарзандони қобилиятнок бошад, волидони хуб...) фарқ мекунад. Омезиши технология ва усулҳо ба он оварда мерасонад, ки баъзан усулҳо ба технология дохил мешаванд ва баъзан, баръакс, технологияҳои муайян ҷузъи усулҳои таълим мебошанд.

Кӯшишҳои ҷорӣ кардани технология дар раванди таълим дар тӯли асрҳо қатъ нашудаанд. Тахминан то миёнаи солҳои 50 - уми асри XX онҳо бо ташкили муҳити муайяни техникӣ, комплекси асбобҳои автоматикунонидашудаи таълими анъанавӣ алоқаманд буданд. Аз миёнаи солҳои 50 - ум муносибати нави технологӣ ба сохти ҳуди раванди таълим пайдо шуд. Аммо равиши аввал дар роҳи азхудкунии технологияҳои нави иттилоотӣ инкишоф меёбад. Ҳар ду самт торафт бештар ба ҳам наздик шуда, ҳуди парадигмаи маорифро тағир медиҳанд.

Дар натиҷаи таҳлили амиқи технологияҳои педагогӣ мо инҳоро интихоб кардем [5, 38]:

А) «Рӯзномаи дубахша» як усули интерактивии кор бо матн аст.

Б) «Cubing» стратегияи эҷоди матн аст.

В) «Синквейн» шакли мухтасари ҷамъбасти кардани чизи омӯхташуда мебошад.

Г) «Эссе» як намуди кори хаттӣ мебошад. Иншои донишҷӯён дар жанрҳои гуногун (вақти навиштан аз 10 то 20 дақиқа).

Д) «Портфолио» маҷмӯаи корҳои донишҷӯён мебошад, ки натиҷаҳои омӯзиши онҳоро ҳамачониба нишон медиҳад, инчунин кӯшишҳои барои ноил шудан ба онҳо; дар папкаи махсус бо лифофаҳои файлӣ (ё дар папка) мувофиқи мавзӯ ё бахшҳои мавзӯ/дарси мушаххас дода мешавад.

Е) «Диаграммаи Венн» диаграммаест, ки дар шакли ду доирае, ки ба ҳам мепайвандад, барои муқоисаи далелҳо, падидаҳо, идеяҳо, яъне диаграммаи давршакл истифода мешавад.

Ё) «М/ Д /Д» (медонам / доништан мехоҳам/донистам) стратегияи кор бо иттилоот, стратегияи гузаронидани таҳқиқот оид ба мавзӯ ё мушкилот мебошад.

Ж) «Инсерт» як усули кор бо иттилоот, усули аломатгузорӣ мебошад, ки барои хондан ва фикрронии муассир кӯмак мекунад.

З) «Ротатсия» яке аз навъҳои муҳокима, муҳокимаи масъалаҳо аз рӯи схемаи муайян мебошад. Дар ташаккули салоҳияти этнофарҳангии донишҷӯён вохӯриҳои толибилмони тоҷик бо меҳмонони

хориҷӣ муфид мебошад [3]. Аз ҷумла, ҳар сол омӯзгорон ва донишҷӯён аз Ҷумҳурии Олмон ва Австрия ба ба Донишгоҳи давлатии омӯзгории ба номи С.Айнӣ ташриф меоваранд.

Ҷолиб аст, ки донишҷӯёни тоҷик бо меҳмонони ташрифоварда ва донишҷӯёни хориҷие, ки забони тоҷикиро меомӯзанд, шинос шуда, оид ба таърихи донишгоҳ, оид ба ҷойҳои тамошобоби шаҳри Душанбе, оид ба маросимҳои тоҷикӣ нақл мекунанд. Баъд одатан шабнишиниҳо, озмунҳо, мусобиқаҳои варзишӣ ва ғайра гузаронда мешаванд. «Ҷунин воҳӯриҳо ба ташаккули муносибати хайрхоҳона ба соҳибони забони мавриди омӯзиш таъсири мусбат мерасонанд, доираи ҷаҳонбинии донишҷӯёни тоҷик ва хориҷиро густариш медиҳанд, ба рафъ намудани монеаҳои забонӣ ва фарҳангӣ дар муошират ва таҳкими дӯстии миёни ҷавонони тоҷик ва олмонӣ ва таҳкими сулҳ дар ҶТ мусоидат менамоянд» [6, 214].

Ҳамин тариқ, зарурати истифодаи мақсадноки технологияҳои педагогӣ дар раванди ягонаи педагогии донишгоҳ ва мавҷуд набудани системаи дурусти таълими донишгоҳӣ зарурати таҳияи системаи технологияҳои педагогиро ба миён овард. Технологияи педагогӣ бар хилофи методология таҳияи мазмун ва усулҳои ташкили фаъолияти ҳудӣ таълимгирандагонро дар назар дорад. Он ҳадафи таҳисӣ ва назорати объективии сифати раванди педагогиро, ки ба ташаккули шахсияти донишҷӯён дар маҷмӯъ нигаронида шудааст, талаб мекунад.

Адабиёт:

1. Атемаскина Ю.В. Современные педагогические технологии в ДОУ: Учебно - методическое пособие. – СПб.: Детство Пресс, 2012. – 112 с.
2. Латыпов, Д.Н. Социально - педагогические основы формирования этнокультуры молодежи (На материалах Республики Таджикистан) : дис.... д - ра пед. наук: 13.00.05 [Текст]. – СПб., 2001. – 477 с.
3. Лейфа, И.И. Социокультурный аспект в формировании профессиональной компетенции будущего учителя иностранного языка: дис. ... канд. пед. наук: И.И.Лейфа [Текст]. – М., 1995. – 163 с.
4. Раҳмон Э. Забон омили ҳастӣ ва бақои миллат аст. Суханронии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода, 27.09.2022, ш.Душанбе.
5. Сайфуллаев, Х.Г. Педагогические условия формирования лингвосоциокультурной компетенции студентов в полиэтнических группах педагогических вузов РТ (на материале немецкого языка) : дис. ... д - ра пед. наук [Текст]. – Душанбе, 2014. – 306 с.
6. Сальникова, Т.П. Педагогические технологии: Учебное пособие. – М.: ТЦ Сфера, 2010. – 128 с.

Калидвожаҳо: *технологияи педагогӣ, салоҳият, салоҳият, фарҳанги этникӣ, омӯзгори оянда, фарҳанги этнофарҳанги донишҷӯён.*

Аннотация

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В ФОРМИРОВАНИИ ЭТНОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В данной статье рассматриваются педагогические технологии в формировании этнокультурной компетенции педагогов. В настоящее время педагогические технологии рассматриваются как один из видов человековедческих технологий и базируются на теориях психодидактики, социальной психологии, кибернетики, управления и менеджмента.

Педагогическая технология в отличие от методики предполагает разработку содержания и способов организации деятельности самих воспитанников. Она требует диагностического целеобразования и объективного контроля качества педагогического процесса, направленного на развитие личности студентов в целом.

Ключевые слова: *педагогические технологии, компетенция, компетентность, этническая культура, будущий педагог, этнокультура студентов.*

Annotation

PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN THE FORMATION OF ETHNOCULTURAL COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

This article discusses pedagogical technologies in the formation of the ethno - cultural competence of teachers. Currently, pedagogical technologies are considered as one of the types of human science technologies and are based on the theories of psychodidactics, social psychology, cybernetics, management and management.

Pedagogical technology, in contrast to methodology, involves the development of the content and methods of organizing the activities of the pupils themselves. It requires diagnostic targeting and objective

quality control of the pedagogical process, aimed at developing the personality of students as a whole.

Keywords: *pedagogical technologies, competence, competence, ethnic culture, future teacher, students' ethnoculture.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдуллоева Идимоҳ Абдуллоевна, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ - германӣ, кафедраи забони олмонии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: д.и.п., профессор Сайфуллоев Х.

Сведения об авторе: Абдуллоева Идимоҳ Абдуллоевна, магистрантка второго курса, факультета романо-германского языка, кафедры немецкого языка, Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

Научный руководитель: д.п.н., профессор Сайфуллаев Х. Г.

About the author: Abdulloeva Idimoh Abdulloevna, second - year Master of Romance, faculty of Romanian-Germanic languages, Department of German Language, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

Scientific adviser: Professor Sayfulloev Kh. G.

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ - ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ САЛОҲИЯТҲОИ ТАДҚИҚОТИИ ХОНАНДАГОНИ ХУРДСОЛ МАВРИДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Самти ҷаҳонишави ва дохил шудан ба фазои ягонаи таҳсилот дар назди системаи маориф проблемаҳои зиёдро меғузорад. Яке аз ин проблемаҳо тағирот ворид намудан ба таълими акнъанави вобаста ба шароитҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ҷомеа мебошад. Аз тарафи дигар, бо назардошти рушди илм ба назария ва амалия, принципҳои дидактикии таълим тағироту илова ёфтанд, ки онро ба эътибор гирифтани зарур аст. Дар ин замина муносибати салоҳиятҳои ба таълим рузмарра мебошад. Айни ҳол муҳаққиқони тамоми салоҳиятҳои дар таълим дар он ақидаанд, ки роҳи ягонаи расидан ба мақсадҳои пешбинишудаи стандартҳо, ин ташаккули салоҳиятҳо дар хонандагон мавриди таълими ин ё он он предмети мактаби мебошад.

Дар атрофи муносибати салоҳиятҳои ва салоҳиятҳо дар таълим ақидаҳои гуногун бисёранд. Муқоисаи андешаҳо моро ба хулосае меорад, ки ташаккули салоҳиятҳо ҳамчун натиҷаи таълимии фанҳои гуногуни таълими шинохта шуда, дар раванди омузиши ҳар як фан ташаккул ва рушд меёбанд.

Бинобар ҳамин дар тамоми салоҳиятҳои ба таълим низ ҳар як предмети таълими барои ташаккул ва инкишофи гуруҳи муайяни салоҳиятҳои хоси худ равона аст.

То имрӯз гуруҳбандии ягонаи салоҳиятҳо мавҷуд нест, инчунин андешаи ягонаи дараҷаи ташаккули салоҳиятҳо ҳам мавҷуд намебошад.

Лекин ба ақидаи А.В.Хуторский се дараҷаи аз баркунии салоҳиятҳо мавҷуд мебошад:

1. Салоҳиятҳои «калидӣ», ки ба таҳсилоти умумӣ, яъне маърифатӣ;
2. Салоҳиятҳои умумифаннӣ, ки ба доираи муайяни предметхоталақ дорад;
3. Салоҳиятҳои фаннӣ – хусусӣ, ки нисбати ду дараҷаи пешинаи салоҳиятҳо, ки имконияти ташаккули дар доираи предметӣ таълими муайян сурат мегирад, ҷудо мекунад.

Имконияти амалисозии муносибати салоҳиятҳои дар таълим Д.А.Иванов, К.Г.Митрофанов, О.В.Соколов(4) ба чор самт ҷудо мекунад:

- 1) Салоҳиятҳои калидӣ;
- 2) Маҳорати умумифаннӣ;
- 3) Маҳорати татбиқӣ фаннӣ;
- 4) Малакаҳои ҳаётӣ.

Самти яқум ба ташаккули салоҳиятҳои калидии характери болоифаннӣ дорад, масалан, ташаккули маҳорати дарки матнҳо, коркарди иттилоотҳои гуногун, аммиёт дар ғуруҳ равона мебошад.

Самти дуюм ба ташаккули маҳоратҳо умумӣ характери предметӣ дошта масалан: маҳорати ҳалли гуруҳи масалаҳои физикӣ, маҳорати интерпритатсияи ҷадвалҳо ва диаграммаҳо аз математика вобаста мебошад.

Самти сеюм пурзӯркунии татбиқи амалии фан, татбиқи амалии ҳаматарафаи таҳсилоти мактаби «Андешаи ғоявии ин самт иборат аз он аст, ки барои таълими «самараи дур»-И таҳсилоти мактабӣ ҳамаи чизро меомӯзанд, ки бояд татбиқшаванда, ворид ба раанди истеъмол, истифода «бошад».

Самти чорум ба ҳалли масъалаҳои дорои «малакаҳои ҳаётӣ», қабилӣ гуногуни оддитарин маҳоратҳо, ки истифодаи рӯзмарраи ҳаёт ва кор равона мебошанд.

Ҳар гуна салоҳият дар фаолияти ба он мансуб ташаккул ва инкишоф меёбад.

Барои он, ки хонандагон дорои салоҳиятҳои таҳқиқот бошанд, онҳо бояд дорои он ҷузъиёти фаолияти таълимӣ – таҳқиқотиро ифода кунанд.

Бинобар ҳамин барои муайянкунии салоҳиятҳои таҳқиқотии мо ба таҳлилу сохтору қисматҳои фаолиятҳои таълими таҳқиқотии хонандагон ва маҳоратҳои таҳқиқотии онҳо шӯрӯш намоем.

Таҳлили таҳқиқотҳои Е.В.Баранова, [2]. В.А.Делингер [3]. И.Я. Лернер(6), М.И.Махмудов [7]. А.А.Столяр [9]. ва дигарон мо таҳқиқ кардем, ки марҳилаҳои асосии фаолияти таълимӣ - таҳқиқотии аз гузориши проблема, пешниҳоди фарзия, исбот ё радкунии фарзия иборат мебошад.

Хусусиятҳои фаолияти таълими - таҳқиқотии хонандагон мавриди таълими дар зеринҳо ифода мешаванд:

- раванднокии азбаркунии донишҳо ва маҳоратҳо мавриди таҳқиқот;

- Раванднокии азбаркунии усулҳо ва методҳои илмӣ тафаккур (аналогия, индуксия, дедуксия, ва ғ.)

- таъсири тағирпазирии шахсияти хонанда ва инкишофи он.

Инчунин оиди таърифи маҳоратҳои таҳқиқотии хонандагон ақидаҳо гуногун мебошанд.

Л.А.Михеева [87]. зери истилоҳи «маҳорати» таҳқиқоти маҳорати хонандагон бошуурона иҷро кардани амалиётҳои фикрӣ ва амалиро, ки мантиқи таҳқиқот мувофиқ мебошад, мефаҳманд.

А.И. Андреев [1]. маҳорати таълими – таҳқиқотиро ҳамчун маҳорати усуҳои мувофиқи татбиқи методҳои илмӣ тафаккур дар ҳалли проблемҳои таълимӣ - таҳқиқотӣ мавриди иҷрои масъалаҳои шавқовар медонад. Ақидаҳои ба ин монандро М.Ю. Селебровский [12]. тақвият дода, калимаи «метод» (методҳои илмӣ тафаккур), ки синоними иборасозии «маҳорат», «маҷмуъи малакаҳо», ба маҳоратҳои таҳқиқотчиги мансуб аст, ки ба анализ, синтез, мушоҳида, моделонии математики ва ғайра тааллуқ доранд, дар назар дорад.

Дар ҳамин замина анализ, ҳамчун методи илмӣ таҳқиқоти мавриди фаолияти таҳқиқоти ин маҳорати ҷудокунӣ қисматҳои таркибии масъала (проблема), маҳорати ҷудоркунӣ масъалаҳо (проблемаҳо) ва зермасъалаҳо (зерпроблемаҳо) мебошад. Ба таҳқиқотчӣ лозим меояд, ки мавриди ҳалли масъалаҳои додашуда содда бошанд ва ҳалли баъзе гуруҳи зермасъалаҳо, ҳалли масъалаи додашударо таъмин намояд.

Курси математикаи синфҳои ибтидоӣ, асосан таваҷҷути ҳалли масъалаҳо таълим дода мешаванд. Масъалаҳои математикаи синфҳои ибтидоӣ бештар ба масъалаҳои содда, таркибӣ ва мушкул мансубанд.

Масъалаҳое, ки таваҷҷути як амал ҳал карда мешаванд, масъалаҳои сода ном доранд.

Истифодаи методи анализмавриди ҳалли масъалаҳои ҷудокунӣ масъалаҳо ба зермасъалаҳо буда, ин ифодаи ҷудокунӣ ва тафриқи мазмунӣ масъаларо дар бар мегирад. [5].

Мавриди ҳалли ин масъалаҳо мо онҳоро ба масъалаҳои сода (зермасъала) ҷудо мекунем, ки ҳалли он ҳали масъалаи додашударо муайян мекунанд.

Масалан дар синфи дуюм чунин масъаларо вохурдан мумкин аст: Фарида ба 50 дирам китобча ва ба 20 дирам қалам харид. Ў ба ҳазина 90 дирам дод. Ҷурушанда чанд дирам бақия медиҳад?

Барои ҳали ин масъала мо муайян мекунем, ки

Зермасъалаи 1: Фарида ба чанд дирам харид кард?

Зермасъалаи 2: Ҷурушанда бояд чанд дирам бақия диҳад?

Ҳамин тавр масъалаҳои зеринро ҳал мекунем:

1). $50+20=70$ дирам; 2) $90 - 70 = 20$ дирам. Ҷавоби масъала: бақия 20 дирам.

Масъалаи 1: Дар як қутти 12 кг себ аст. Дар қутти дуюм 4 кг камтар себ аст. Дар ду қуттӣ чанд кг себ аст? Акнун ин масъалаи таркибиро ба ду масъалаи сода ҷудо мекунем.

Масъалаи 1а). Дар як қуттӣ 12 кг себ аст. Дар қутти дуюм 4 кг камтар себ аст. Меёбем. $12 - 4 = 8$ кг. Себ ин масъалаи соддаро ба якчанд воҳид ном кардани ғоимати бузургӣ ёфт шуд.

Масъалаи 1б) Дар як қутти 12 кг себ аст. Дар қутти дуюм 4 кг камтар себ аст. Дар ду қуттӣ чанд кг себ аст? (ин масъалаи соддаи роста оид ба ёфтани сумма иду қиммати як тбузургиро ташкил медиҳад) $12+8=20$ килограм себ.

Масъалаи 2. Дар синфи 2 а 10 духтар аст. Дар синфи 2 б 6 то камтар духтар аст. Дар синфи 2 а ва 2 б чандто духтар аст? Ин масъалаи таркибиро ба ба ду масъалаи сода ҷудо менамоем.

Масъалаи 2 а) Дар синфи 2 а 10 духтар аст. Дар синфи 2 б 6 то камтар духтар аст. Дар синфи 2 б чандто духтар аст? (ин масъаларо бо якчанд воҳид кам кардани ғоимати бузургӣ меёбем).

Масъалаи 2б) Дар синфи 2 а 10 духтар аст. Дар синфи 2 б 6 то камтар духтар аст. Дар синфи 2 чандто духтар аст? (Ин масъалаи содаи роста оид ба ёфтани сумма иду қиммати як бузургиро ташкил медиҳад). $10+4=14$ духтар.

Масъалаи 3. Акбар рӯзи якум 20 саҳифаи китобро хонд. Дар рӯзи дуюм 4 саҳифа камтар китобро хонд. Акбар дар ду рӯз чанд саҳифа китобро хондааст?

Масъалаи таркибиро ба ду масъалаи сода ҷудо мекунем.

Масъалаи 3а). Акбар рӯзи якум 20 саҳифаи китобро хонд. Дар рӯзи дуюм 4 саҳифа камтар китобро хонд. Акбар дар рӯзи дуюм чанд саҳифа китобро хондааст? $20 - 4 = 16$ саҳифа китоб.

Масъалаи 3б). Акбар рӯзи якум 20 саҳифаи китобро хонд. Дар рӯзи дуюм 4 саҳифа камтар китобро хонд. Акбар дар ду рӯз чанд саҳифа китобро хондааст? $20+16=36$ саҳифа китоб.

Масъала аз китоби дарсии синфи 3(сах.157). «Дар қутти 140 кг пилла буд, ки ин аз пиллаи қуттии дигар 30 кг. Зиёдтар аст. Дар қутти сеюм нисбати қутти дуюм 25 кг камтар пилла аст. Дар се қутти чанд кг пилла аст». Барои ҳалли масъала мо онро ба се зермасъала ҷудо мекунем.

Зермасъалаи 1: Дар қуттии дуом чи қадар пилла аст?

Зермасъалаи 1: Дар қуттии сеом чи қадар пилла аст?

Зермасъалаи 1: Дар се қуттӣ чи қадар пилла аст?

Инчунин масъалаҳои матнӣ вохӯранд, ки тавассути 4 зермасъала ҳал мешаванд. Дар озмунӣ ҳалли масъалаҳои мушкул зиёда аз чор зермасъала тартиб додан лозим мешавад.

Адабиёт:

1. Андреев Л.И. Эвристические программирование учебно – исследовательской деятельности; методическое пособие. М. Высшая школа 1981 - 240 с.
2. Баранова Е.В. Методические основы использования учебных исследований при обучении геометрии в основной школе. Автор. дис. канд. пед. наук. – Саранск 1999 - 18 с.
3. Далингер В.А. Методика реализации внутрипредметных связей при обучении математики. М., Просвещение. 1991 - 80 с.
4. Иванов Д.А., Митрофанов К.Г., Соколов О.В. Компетентный подход в образовании. Проблемы, понятия Омск, ОмГПУ 203 - 101 с.
5. Калягин Ю.М., Оганесян. Учись решать задачи., - М.: Просвещение 1980 - 113 с.
6. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения М.: Педагогика 1981 - 185 с.
7. Мельников М.И. Оптимизация проблемного обучения в школе – М.: Просвещение 1977 - 240 с.
8. Столяр А.А. Методы обучения математика. Минск. изд. - ва «Народная асвета». 1981 - 191 с.
9. Фридман Л.М. Учись учителя математики. М.: Просвещение. 1985 - 112 с.
10. Хуторский А.В. Современная дидактика. М.: Высшая школа: 2007 - 639 с.

Калидвожаҳо: *салоҳият, салоҳият, ташаққул, тадқиқот, салоҳият, мактаббачагони хурдсол, синфҳои ибтидоии математика, супоришҳои матнӣ, ҳалли.*

Аннотация

ПСИХОЛОГО - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

В статье раскрывается сущность понятия «компетенции» и их взаимосвязь в процессе обучения математике в начальных классах, анализируются возможности формирования исследовательских компетенций младших школьников при изучении математики в начальных классах, в том числе при решении текстовых задач. Некоторые рекомендации по их использованию при решении текстовых задач повышенной сложности.

Ключевые слова: *компетентность, компетентность, формирование, исследование, компетентность, младшие школьники, начальные классы математики, текстовые задачи, решения.*

Annotation

PSYCHOLOGICAL - PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF THE RESEARCH TENDENCY OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS

The article reveals the essence of the concept of «competence» and their interrelation in the process of teaching mathematics in primary classes, analyzes the possibilities of forming research competencies of younger schoolchildren in studying mathematics in primary classes, including when solving text problems. Some guidelines on their use in solving textual problems of increased difficulty.

Keywords: *competence, competence, formation, research, competence, junior schoolchildren, maths primary classes, textual tasks, solutions.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Алиҷонова Нафиса Муқимовна, магистранти соли дууми факултети педагогикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Сведения об авторе: Алиджоновой Нафиса Муқимжоновна, магистрантка второго курса магистратуры факультета педагогика Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ.

About the author: Alichonova Nafisa Mukimovna, master of the second year of Pedagogy of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

*Дадочонова Чамила Ҷурабоевна,
магистранти соли дуҷуми факултети психология*

ИСТИФОДАИ МАШҚҲОИ ЛОГОПЕДӢ ДАР ИНКИШОФИ ТАСВИРҲОИ ВИЗУАЛӢ - ФАЗОӢ

Донистани вазифаҳо барои ҳалли умумибашарӣ проблемаи воқеии дисграфия ва дислексия дар хонандагони ақланакибмонда зарур аст. Истилоҳи дисграфия ҳамчун вайронкунии доимии навиштан фаҳмида мешавад, ки на бо надонистани қоидаҳои грамматикӣ, балки аз сабаби сусти инкишоф ё қисман осеб дидани он механизмҳои майна, ки раванди мураккаби навиштанро таъмин мекунанд.

Пайдарпайии вақти овозҳо ва ҳичоҳое, ки калимаҳоро ташкил медиҳанд, дар ҳаттӣ дар пайдарпаии фазоии мувофиқи ҳарфҳо, ҳичоҳо, калимаҳое, ки дар сатрҳои дафтар ҷойгиранд, инъикос меёбад. Машқҳои муайянкунии пайдарпай дар фазо ва замон барои тарбияи таҳлили овозию морфемикии калимаҳо замина муҳайё мекунанд. Бинобар ин, чунон ки мутахассисон қайд мекунанд, нуқтаи ибтидоии қори инкишоф додани ориентасияи фазоӣ дар бораи схемаи бадани худ, муайян кардани самтҳо дар фазо дарк намудани хонандагони ақланакибмонда мебошад.

Машқҳои фарқ кардани дасти рост ва чап, мутобиқ намудани узвҳои бадан бо дасти рост ва чап метавонанд ҳамчун лаҳзаҳои ташкилӣ дар машқҳои фронталӣ, ки дар дақиқаҳои тарбияи ҷисмонӣ истифода мешаванд, гузаронида шаванд.

Пас аз он ки хонандагони ақланакибмонда ба таври возеҳ фарқ кардани дасту пойҳои рост ва чапро оғоз карданд, бояд тасвирҳои фазоӣ («чап», «рост», «боло», «поён», «пеш», «пас») инкишоф дода шаванд. Дар лаҳзаҳои ташкилӣ чунин вазифаҳо дохил карда мешаванд: «Қасе, ки объектро ба тарафи ростиаш (аз чап) ном мебарад, менишинад» ва ғайра.

Сипас, хонандагони ақланакибмонда идеяи силсиларо ҳамчун маҷмӯи объектҳои якхела ҷойгир мекунанд. Онҳо мефаҳманд, ки силсила ибтидо, интиҳо ва миёна дорад. Аввалан, хонандагони ақланакибмонда дар як сутун сохта мешаванд ва ҷойгиршавии онҳо ибтидо ва охири сатрро нишон медиҳад. Ба хонандагони ақланакибмонда чунин саволҳо дода мешаванд: «Шумо дар кучо ҷой гирифтаед? Кӣ дар пеш аст? Кӣ пушти шумо истодааст?» ва ғайра. Дар бозигҳои «Ҷой ёбед», «Кӣ тезтар?», «Фикр кунед» ва дигар хонандагони ақланакибмонда ҷойгиршавии ашёро дар як қатор муайян мекунанд. Сипас хонандагони ақланакибмонда ба як саф кашидан даъват карда мешаванд ва машқҳои ба ҳамин монанд барои ташаккул додани тасаввурот дар бораи аввал, миёна, охири чунин сатр истифода мешаванд. Хонандагон амалҳои худро лафзӣ баён мекунанд, ки ин ба ворид шудани калимаҳо ба лексикаи ғайрии онҳо мусоидат мекунад: ибтидо (дар аввал), миёна (дар мобайн), анҷом (дар охир) ва ғайра. Ин машқҳо ба хонандагони ақланакибмонда таълим додани ҷисмонӣ онҳоро аз чап ба ростро дар бар мегирад [3, с.208].

Минбаъд қор бо расмҳои анҷом дода мешавад, ки дар як саф ҷойгир карда шудаанд ва ба тарафи муқобили тасвир табдил дода мешаванд. Хонандагони ақланакибмонда бо интиҳоби худ ҳама гуна расмро чаппа мекунад ва мегуяд, ки чӣ қор кардааст («Ман расмро дар аввал/мобайн, охири/сатр гардондам»). Бозигҳои шабеҳи «Суратро дар як саф илова кунед», «Сурат дар кучо буд?» ва ғайра.

Пас аз он ки хонандагони ақланакибмонда машқҳои дар боло зикршударо азхуд карданд, дар хонандагон тасаввурот пайдо кардан мумкин аст, ки калима як қатор овозҳои, мисли ҳама силсила дорои ибтидо, миёна ва интиҳо, қоидаи аз чап ба рост ҳисоб кардани элементҳо мебошад.

Усулҳои инкишоф додани малақаҳои хуби моторӣ дар хонандагони ақланакибмонда оварда шудааст. Дохил намудани машқҳои инкишофи мушакҳои хурди ангуштон дар машғулиятҳои логопед дар қори ислоҳӣ дар тайёр кардани таълими саводнокӣ дар хонандагони нуқсонӣ нутқ нақши мусбат мебошад. Ин равиш имкон медиҳад:

1. Минтақаҳои нутқи қабати мағзи сарро мунтазам ҳавасманд кардан, ки ба ислоҳшавии нутқи хонандагон таъсири мусбат мерасонад;

2. Тақмили равандҳои психологӣ: таваҷҷуҳ, хотира, тафаккур, ки бо нутқ зич алоқаманданд.

Масъалаи ҳамоҳансии ойна ҳангоми навиштани рақамҳо ва ҳарфҳо имрӯз аҳамияти худро пайдо мекунад. Дар қори бартараф намудани оинашавӣ дар хонандагони ақланакибмонда чунин усулҳо, ба монанди гузоштани карточкаҳо бо ҳарфҳо ва рақамҳои дуруст ва нодуруст навишташуда, бо аломати ранг, вазифаҳои графикаи эҷодӣ («дарахте кашед, ки дар он ба ҷои барг шашҳо мерӯянд»); пайдо кардани ҳарфҳо ва рақамҳои дуруст дар байни графемаҳои дуруст ва оинашуда. Қори мураббаъ бо истифодаи усулҳои дар боло зикршуда имкон медиҳад, ки дар муддати кӯтоҳ алоқаи мустақами фонема - графема - кинема - артикулема ба вуҷуд оварда шавад.

Дар раванди омода кардани хонандагони ақланакибмонда барои гирифтани савод, шакли

пешниҳоди донишҳои таълимӣ нақши муҳим мебозад.

Дар рафти омӯзиш шаклҳои гуногуни визуалӣ, техникаи бозӣ ва машқҳо дар шакли фароғатӣ истифода мешаванд. Воситаҳои асосӣ дар ҳама марҳилаҳои омӯзиши хондан ва навиштан алифбои ҷудошуда ва ҷадвалҳои махсуси хониш бо ҳичо, калима ва ҷумлаҳои дар онҳо навишташуда мебошанд.

Истифодаи усулҳои бозӣ дар баробари дигарон самаранок аст, аммо зарур аст ки дар бозӣ танҳо маълумоти дақиқи илмӣ истифода шавад.

Ба хонандагонӣ ақланакибмонда метавонанд вазифаҳои зерин пешниҳод карда шаванд: дар калимаҳои талаффуз кардаи логопед мавҷуд будан ё набудани овози омехташавандаро муайян мекунанд: агар ин овозро дар як калима шунаванд, каф мезананд ё дар сурати набудани овоз дастонашонро мекашанд.

- бо супориши фонетикӣ калимаҳоро аз рӯи мавзӯи мушаххаси лексикӣ интиҳоб кунед: номгӯи асбобҳои таълимӣ, зарфҳо, мевачот, бутта мева ва ғайра, ки дар номашон садои додашуда мавҷуд аст [5, с.19].

Барои ташаккул додани малакаи таҳлил ва синтези забон аз бозӣҳои зерин истифода мешаванд: «Шумора ва номгузории овозҳо» - таҳлили овоз (ай, вай); «Овозҳои зинда» - табилии ҳичоҳо (ак - ка); «Эҳо» - таъкид ва номгузории овози аввал дар таркиби овозҳо, ҳичоҳо, дар калимаҳо; «Қатора»- Интиҳоби расмҳо барои садои додашуда (масалан: мошини 1 - ум бо калимаҳо барои садои А, 2 - ум - барои садои У); «Кӣ бештар аст?», «Ба сӯи ман давед»-Интиҳоби калимаҳо бо садои додашуда; «Овозро гиред» - таъкид кардани овози додашуда дар як қатор овозҳои дигар, дар як қатор ҳичоҳо, калимаҳо; «Об - санг» - фарқи байни ҳамсадоҳои саҳт ва нарм; «Дар хотир доред, такрор кунед» - барои рушди диққати шунавоӣ ва хотира; «Калимаро анҷом диҳед»; «Калима дар кадом ҳона зиндагӣ мекунад?», «Объект, схема» - муайян кардани ҷои овоз дар калима; «Калима дар кадом ҳона зиндагӣ мекунад?» - муайян кардани шумораи ҳичоҳо дар як калима; «Телеграф» - муайян кардани шумораи ҳичоҳо дар як калима; «4 - ум изофа» - аз рӯи ҷои овоз дар калима (масалан: фил, писар, бинӣ; даҳон, рангинкамон, қалам), аз рӯи шумораи ҳичоҳо дар калима (масалан: мошин, камон, кабутарҳо, вагонҳо) ва ғайра.

Дониши хонандагон дар бораи таркиби садои калимаҳо, ки дар ду марҳилаи аввал ба даст оварда шудаанд, бо қобилияти ба ҳичоҳо тақсим кардани калимаҳо пайваст карда мешавад. Ҳоло схема на танҳо садоҳо, балки ҳичоҳоро низ ифода мекунанд. Хонандагон мефаҳманд, ки ҳар як ҳичо як садонок дорад; ёд гирифтани калимаҳои ҳичои дорои сохторҳои гуногун (якҳичо - кӯк, хон; духичои бо ҳичои кушод - пахта, кабӯд; сеҳичой бо ҳичои кушод - манзура, рангинкамон, қоғазҳо; духичо бо ҳамбастагии ҳамсадоҳо - каду); пайдарпайии ҳичоҳои калима ва шумораи онҳоро муайян кунед.

Машқҳои харитасозии калима ҳам дар таҳкими талаффузи дуруст ва ҳам омӯхтани хондан муфиданд. Миқдори зиёди машқҳо дар ин давра ба таҳлил ва хондани калимаҳо рағона карда мешаванд. Ҳамаи калимаҳое, ки барои хондан пешбинӣ шудаанд, пешакӣ таҳлил карда, схемаҳои онҳо тартиб дода мешаванд. Дар ҳама ҳолатҳо, пас аз анҷом додани кор бо схема, ҷипҳо пурра бо харфҳо иваз карда мешаванд ва калимаҳо хонда мешаванд. Машқҳои инкишофи таҳлили овозии калимаҳо дар марҳилаҳои ибтидоии давраи адабии омӯзиш нақши муҳим мебозанд, ки вазифаҳои аввалиндарача аз инҳо иборатанд: тарбияи хонандагон дар бобати фарқ кардани ҳамсадоҳо ва садонокҳо; азхуд намудани малакаи ҳаётӣ ва инкишоф додани захираҳои луғавӣ мебошад.

Истифодаи бозӣҳои барои автоматикунонӣ ва фарқ кардани садоҳои муқарраршуда, ки рағандҳои тафаккурро инкишоф медиҳанд, тавсия дода мешавад. Ин бозӣҳои метавонанд аз картони ранга ва расмҳои мавзӯ сохта шаванд. Тасвир бо садои автоматӣ ва якҷанд тасвирҳо бо ягон садои дигар ба ҳар як ҷузъиёи ҷаспонида мешаванд.

1. «Ҳона созед».

Мақсади бозӣ: мустаҳкам кардани талаффузи дурусти овоз дар калимаҳо, инкишоф додани дарки фонематикӣ.

Маводҳо: тасвирҳои мавзӯ дар росткунҷаҳо (ҳиштҳо) - 7 - 14 дона ва дар секунҷаи калон (бом).

Рағанди бозӣ: барои як қаҳрамон ҳона созед (бо садои автоматӣ), масалан: «Н» - ҳонае барои лӯхтаки Лола созед, танҳо ҳиштро интиҳоб кунед, ки дар номи онҳо садои «Л» навишта шудааст. шуниданд [4, с.137].

2.»Гул ҷамъ кунед».

Мақсади бозӣ: ислоҳ кардани талаффузи дурусти овоз дар калимаҳо, инкишоф додани дарки фонематикӣ, хотираи визуалӣ.

Мавод: расмҳои мавзӯӣ дар баргҳои ранга ва дар ядроӣ мунавварӣ гул.

Пешрафти бозӣ: гул ҷамъ кунед, гулбаргҳоро барои садоӣ додашуда интиҳоб кунед. Пас аз он ки хонанда гулро ҷамъ кард, логопед хонандаро даъват мекунад, ки ҷашмонашро пушад ва якҷанд гулбаргҳоро ру ба поён гардонад. Пас аз кушодани ҷашмон, хонанда бояд дар хотир дошта бошад ва номбар кунад, ки дар гулбаргҳои ҷап кадом расмҳо буданд.

3.»Офтоб».

Мақсади бозӣ: ислоҳ кардани талаффузи дурусти овоз дар калимаҳо, инкишоф додани дарки фонематикӣ, таҳлили садоӣ калима.

Мавод: расмҳои мавзӯӣ дар росткунҷаҳои зард (рентҳо) ва доира (офтоб).

Раванди бозӣ: логопед хонандагонро даъват мекунад, ки нурҳоро барои офтоб ҷамъоварӣ кунад ва танҳо онҳоро интиҳоб кунад, ки аз номи онҳо садоӣ додашуда шунида мешавад. Вақте ки супориш иҷро мешавад, логопед аз хонанда хоҳиш мекунад, ки мавқеи садоро дар расмҳои ба онҳо маъқул муайян кунад.

4.»Себ ҷамъ кунед».

Мақсади бозӣ: мустаҳкам кардани қобилияти фарқ кардани садоҳои муҳолиф, инкишоф додани малакаҳои хуби моторӣ.

Маводҳо: тасвирҳои мавзӯӣ дар себҳои картони сабз, 2 сабад бо себ.

Раванди бозӣ: логопед меғӯяд -, ки шамол дарахти себро ларзонд ва себ аз он афтод. Дар сабадҳо себ ҷамъ кардан лозим аст. Дар сабади харгӯш, шумо бояд себҳоро ҷамъ кунед, ки дар онҳо расмҳо бо садоӣ «З» кашида шудаанд ва дар сабад себҳо бо аксҳо бо садоӣ «С» монанд кунед. Монанди ин бозӣ, шумо метавонед бозиҳои «Ҷамъоварии сабзӣ», «Ҷамъоварии нок» ва ғайраро бозӣ кунед. Логопед дар давоми бозӣ метавонад захираи луғатро дар мавзӯи «Сабзавот ва меваҳо» муттаҳид созад [6, с.321].

5.»Биёед арчаи солинаро оро диҳем».

Мақсади бозӣ: автоматикунории садоӣ додашуда дар калимаҳо, ибораҳо, рушди малакаҳои хуби моторӣ.

Мавод: силуэти арчаи солинавӣ, ки дар он тугмаҳои хурд бо сим ҷаспонида шудаанд, доираҳои хурд бо ҳалқаи бофташуда - «Тӯбҳои Мавлудӣ», ки дар онҳо тасвирҳои мавзӯӣ ҷаспонида шудаанд.

Раванди дарс: логопед хонандаро даъват мекунад, ки арчаро бо тӯбҳо оро диҳад, ки дар рӯи онҳо расм бо садоӣ додашуда кашида шуда, тӯбҳоро ба арчаи солинавӣ бо ҳалқа ҷаспонад. Вақте ки супориш иҷро мешавад, логопед аз хонанда хоҳиш мекунад, ки дар бораи тӯбҳои зеботарин ҷумлаҳо созад.

Хулоса дарсҳои логопедӣ барои омодагӣ ба омӯзиши хондан ва навиштан дар ҳар як марҳилаи тавсифшудаи хонандагони ақланакибмонда оварда шудааст.

Машғулиятҳо оид ба ташаккули шартҳои зарурии омӯзиши хондан ва навиштан кӯмак мекунанд, ки хонандагонро ба омӯзиши хондан ва навиштан омода созанд, тафаккури ҳудро инкишоф диҳанд, таваҷҷуҳи хонандагонро ба раванди омӯхтани олами атроф зиёд кунанд, ба ташаккули диққати устувор, суботкорӣ ва қобилият мусоидат кунанд. ки супоришро аниқ иҷро намояд.

Адабиёт:

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе. Учеб. для студ. дефектол. фак. педвузов. - М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС. 2002.
2. Венгер А.А., Выгодская Г.Л., Леонгард Э.И. Отбор детей в специальные дошкольные учреждения. - М.: Просвещение, 1972.
3. Вопросы комплексной диагностики умственной отсталости у детей. Под ред. Т.В. Егорова. - Иркутск, 1988.
4. Дементьева Н.Ф. и др. Обучение и воспитание детей дошкольного возраста с выраженной умственной отсталостью. Дефектология. - 1994. - № 6. - С.63 - 67.
5. Замский Х.С. Умственно - отсталые дети: история их изучения, воспитания и обучения с древнейших времен до середины XX века. - М.: Образование, 1995.
6. Зикеев А.Г. Развитие речи учащихся специальных (коррекционных) образовательных учреждений. - М.: Издательский центр «Академия», 2000.
7. Каше Г.А. Подготовка к школе детей с недостатками речи: Пособие для логопеда. - М.: Просвещение, 1985.
8. Шибаева Н.М. Некоторые пути повышения познавательной активности умственно отсталых учащихся на уроках развития речи. Дефектология. - 2001. - № 6. - С.34 - 38.

Калидвожаҳо: *хонандагон, саводноқӣ, рушд, хонандагон, ақланақибмонда, забон, синн, хурд, мактаб*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛОГОПЕДИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В РАЗВИТИИ ЗРИТЕЛЬНО - ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ

В статье исследователь высказал свое мнение больше в логопедических упражнениях для умственно отсталых школьников, осваивая их, можно составить представление о том, что слово представляет собой ряд звуков, как и всякий ряд имеет начало, середину и конец, Правило состоит в том, чтобы считать элементы слева направо.

Методы развития мелкой моторики у умственно отсталых школьников, в том числе упражнения на развитие мышц мизинцев пальцев на логопедических занятиях в коррекционной работе, играют положительную роль в подготовке к обучению грамоте у слаборечевых школьников, а несколько подходов к коррекции речевых нарушений имеют было предложено.

Ключевые слова: *учащиеся, грамотность, развитие, учащиеся, умственно отсталые, язык, возраст, детство, школа*

Annotation

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛОГОПЕДИЧЕСКИХ УПРАЖНЕНИЙ В РАЗВИТИИ ЗРИТЕЛЬНО - ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ

In the article, the researcher expressed his opinion more in speech therapy exercises for mentally retarded schoolchildren, mastering them, you can get the idea that a word is a series of sounds, like any series has a beginning, middle and end, The rule is to count the elements from left to right.

Methods for the development of fine motor skills in mentally retarded schoolchildren, including exercises for the development of the muscles of the little fingers in speech therapy classes in correctional work, play a positive role in preparing for literacy in weak - speech schoolchildren, and several approaches to correcting speech disorders have been proposed.

Keywords: students, literacy, development, students, mentally retarded, language, age, childhood, school

Маълумот дар бораи муаллиф: Дадочонова Ж., магистранти соли дуҷуми факултети психологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 900657979

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Рамазонова Р.С.

Сведения об авторе: Дадоджонова Ж., магистрантка 2 курса специальной логопедия Педагогический Университет имени Садриддина Айни. Тел: 902000144

About the author: Dadochonova Zh., 2nd year master of special speech therapy, Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel: 902000144

ИСТИФОДАИ КОРҲОИ ИСЛОҲОТӢ ВА ПЕДАГОГӢ ДАР КӢДАКОНИ АУТИЗМ

Конвенсияи Созмони Милали Муттаҳид оид ба ҳуқуқи кӯдак ҳуқуқҳои ҳар як кӯдакро ҳамчун нуктаи ибтидоӣ мешуморад. Конвенсия қайд мекунад, ки ҳама кӯдакон ҳуқуқҳои бунёдӣ доранд, аммо аксари онҳо бо сабабҳои гуногун барои амалӣ намудани ҳуқуқҳои худ дар марҳилаҳои гуногуни рушд ба дастгирӣ ва кӯмаки иловагӣ ниёз доранд. Чунин ёриҳои иловагӣ, масалан, барои кӯдакони гирифтори аутизм зарур аст [6; с.122].

Аутизм дар кӯдакон дар вайрон кардани алоқа, фирор аз воқеият ба ҷаҳони таҷрибаи шахсии онҳо зоҳир мешавад. Дар айни замон, аутизм ҳамчун як бемории паҳншуда (ногузаранда, умумӣ), вайроншавии инкишофи рӯҳӣ, аз сабаби норасоии биологӣ системаи марказии асаби кӯдак ба ҳисоб меравад. Дар кӯдаконе, ки зухуроти аутистӣ доранд, вайроншавии муоширати иҷтимоӣ ва қобилияти муошират мушоҳида мешавад. Ба онҳо майли возеҳ ба танҳой, расму оин, инкишофи мушаххас ё тамоман набудани нутқ, рафтор, ҳаракатҳои кунҷӣ, аксуламалҳои нокифоя ба ангеҷаҳои эҳсосӣ ва тарс хос аст.

Корҳои ислоҳотӣ ва педагогӣ дар таҳияи маҳорату малакаҳо боиси вайрон шудани рушд дар кӯдакони аутизм мегардад. Инчунин, аутизм метавонад ҳамчун «шадиди» дар танҳой тасвир карда шавад. Бо аутизм коҳиш додани қобилияти ташкили иртиботи равоӣ, коммуникатсия ва рушди иҷтимоӣ вучуд дорад. [3; с.69]

Айни замон тамоюли зиёд шудани шумораи кӯдакон бо соҳаи коҳишёфтаи эҳсосотӣ, системаи кумак дар ҷумҳурии Тоҷикистон ба онҳо фаъолият дорад. Аз ин лиҳоз бо чунин кӯдакон муносибати махсус лозим аст. Дар қори ислоҳотӣ ва педагогӣ ба таври доимӣ сабти эҳсосӣ ва рӯҳӣ зарур аст. Дар айни замон, қори ислоҳотӣ бо кӯдакони аутизм як бахши махсуси педагогӣ ислоҳӣ ва психология мебошад. Таваҷҷуҳи зиёд ба қор бо кӯдакони дорои аутизмҳои барвақти кӯдакон ва рушди фаъолияти коммуникатсионии онҳо аз тарафи ба К.Рессая, Э.С. Бельенская, қор қарда баромадаанд. [3; с.172].

Аутизм дараҷаи парастории шахсро аз алоқаи атроф ба воқеияти атроф ва таъмид ба ҷаҳони таҷриба ва инъикоси шахсият ифода мекунад. Қиддияти ин масъала таҳқиқот на танҳо таваҷҷуҳи мунтазами зиёди муҳаққиқон дар соҳаи хусусиятҳои алоҳидаи роҳнамоии инсонӣ дар расмиёти ҷаҳони ботинии худ, балки ба диққати махсуси ҷомеа ба ин мушкилот муайян қарда мешавад. Аз баски аутизм вайронкунии маҷмӯии рушд мебошад, мо муносибати махсусро дар қори ислоҳотӣ кӯдакони ин категория талаб қардем. Дар шароити махсуси коммуникатсионии ибтидоӣ ташаккули фаъолияти ибтидоии коммуникатсионии махсусгардонидашуда имконпазир аст.

Омилҳои психогенӣ метавонанд зухуроти аутизмро ба вучуд оранд. Аутизм дар 95% парвандаҳо бо бемориҳои меросӣ ва ихтилоли нейробиологӣ алоқаманд аст. Муайян қарда шудааст, ки кӯдакони дорои аутизм нисбати дигар гурӯҳҳои кӯдакон ба осони ҳашм мекунаанд. Модарон дар семоҳаи аввали ҳомиладорӣ маълум мешавад, ки нақш мушқилӣ дорад. Тадқиқотҳои дигар нишон доданд, ки патологияи органикӣ барои аутизм хос нест, зеро ҳама ҳуқуқвайронкуниҳо бо дигар шаклҳои тамоюлҳо дар рушд мавҷуданд.

Нишонаҳои рушди аутизм ин, вайрон нишон додани тамоси ҷашм, он махсусан дурахшон аст. Хусусияти бештари онҳо аз қалонсол қанорагирӣ менамояд. Аломати рушди қалелноқии қуруст ба таври анъанавӣ пайдоиши табассум ва қамти ӯ ба ҳисоб меравад. Вақти табассуми аввал дар кӯдакони дорои аутизм ба меъёр мувофиқат мекунад. Шахсе, ки дар қосух ба ҳавасмандқардонии ҳассосии қисандидаи кӯдақона қуҷор шуда наметавонад.

Кӯдаки аутистӣ аксар вақт аксуламалҳои мусбати эҳсосотро барои изҳори меҳрубонӣ истифода намеқарад.

Мушқилот дар робита бо қирду атроф, ки бо хусусиятҳои рушди шаклҳои қуруҷиати кӯдак ба қалонсол вобастаанд. Модароне, ки кӯдакони қирифтори аутизм дорад, аксар вақт дар қажмидани ҳолати эмотсионалии онҳо мушқилот меомӯзанд.

Мафҳуми аутизм як бемории қуракқабест, ки бештар аз эпилепсия ва ақибмонии равоӣ аст. Зухуроти асосии аутизм вайрон қардани муоширати кӯдак бо ҷаҳони беруна мебошад. Сабабҳои аутизм гуногунанд. Аксар вақт ин як патология ба ном «спектри шизофрени» қамтар аст - норасоии махсуси органикӣ системаи марказии асаб (хромосомӣ, ирсӣ - метаболӣ). Эҳтимол дорад, ки аутизм низ метавонад ҳамчун аномалияи муқтақили соҳтори равоӣ аз сабаби ирсият пайдо шавад. [5; с.3]

Камбудии сифатӣ дар муносибатҳои иҷтимоии ин кудакон ҳадди аққал ду меъёри зеринро ифода мекунад:

- барои танзими муносибатҳои иҷтимоӣ имконнопазирии ба таври кофӣ истифода бурдани тамоси чашм ба чашм, ифодаи чеҳра, мавқеъ ва имову ишораҳои бадан;

- имконнопазирии инкишоф додани муносибатҳо бо ҳамсолон бо истифода аз мубодилаи мутақобилаи манфиатҳо, эҳсосот;

- аҳёнан аз дигарон барои тасаллӣ ё ҳамдардӣ дар вақти стресс ҷустуҷӯ ё истифода баред;

- набудани ҷустуҷӯи стихиявӣ барои мубодилаи шодӣ, манфиатҳо ё дастовардҳо бо одамони дигар;

- набудани мутақобилаи иҷтимоӣ - эмотсионалӣ, ки дар аксуламали ҳалалдор ба эҳсосоти одамони дигар ё набудани модулятсияи рафтор мувофиқи контексти иҷтимоӣ зоҳир мешавад;

Ихтилоли сифатии муошират, ки ҳадди аққал яке аз нишонаҳои зеринро ифода мекунад:

- қафо мондан ё пурра набудани инкишофи забони гуфторӣ, ки бо кӯшиши ҷуброн кардан бо истифода аз имову ишора ё ифодаи чеҳра ҳамчун модели алтернативии муошират ҳамроҳӣ намекунад;

- қобилияти нисбӣ барои оғоз ё нигоҳ доштани сӯҳбат;

- истифодаи такрорӣ калимаҳо ё ибораҳо.

- Рафтор, манфиатҳо ё фаъолиятҳои маҳдуд, такроршаванда ё қолабӣ, ки ақаллан яке аз инҳоро ифода мекунад:

- фаъолият оид ба намудҳои маҳдуд ва қолабии манфиатҳо;

- риояи ҳатмии возеҳ ифодаи расму оинҳои мушаххаси ғайрифункционалӣ;

- ҳаракатҳои механикии қолабӣ ва такрорӣ, амалҳо бо қисмҳои ашё ё унсурҳои ғайрифаволияти маводи бозӣ.

Барои муайян кардани ташхис, дар давоми се соли ҳаёт бояд далели ихтилоли инкишоф мавҷуд бошад.

Мушкilot дар муоинаи кӯдаки аутистӣ на танҳо бо душвориҳои барқарор кардани иртиботи эмотсионалӣ, бо нотавонӣ зуд - зуд худсарона тавачҷуҳи кӯдакро ба коре ҷалб кардан алоқаманд аст. Дар ҳаракатҳо ҷусту ҷолок, дар иҷрои супоришҳо бесаводӣ зоҳир мекунад. Ибораи дуру дарози «амур» - ро равшан баён мекунад, ба саволи оддитарин ҷавоб додан дарҳол душвор мегардад. Аксар вақт чунин ба назар мерасад, ки чунин кӯдак танҳо бо муаллим тамос гирифтани намехоҳад. Ҳамаи ин баҳоҳои педагогии дараҷаи дониш ва маҳорати ўро душвор мегардонад. Ҳам баҳо надодан ва ҳам аз ҳад зиёд баҳои қобилиятҳои кӯдак имконпазир аст. Дар ҳарду ҳолат, он ба кӯдак зараровар аст.

Бо дарназардошти душвориҳои ў дар барқарор кардани тамос, тарси вазъияти нав, волидон метавонанд ҳангоми муоина ҳамчун як ҳолати шинос, шояд ҳамчун сафари «таҳлил» ҳузур дошта бошанд. Бо муроҷиати мустақим ба кӯдак шитоб накунад, ба ў вақт диҳед, то одат кунад, дар тамос ташаббус нишон диҳед.

Ба ташкили бавоситаи кӯдак бо ёрии муҳити зист, вақте ки ҳуди сохтори фазо, асбоб, бозича ўро ба иҷрои супориш водор мекунад, диққати калон додан лозим аст [4; с.175].

Пеш аз ҳама, ба кӯдак имконият дода мешавад, ки ҳудро дар вазъияте, ки аз ҷониби майдони визуалӣ хуб ташкил карда шудааст, ифода кунад. Дар вазифаҳои ғайривербалии пурракунӣ, муқоиса, ҷудокунӣ, сохтан, ки дар он чунин кӯдак муваффақ шуда метавонад. Муаллим бо пайваст шудан ба ин фаъолият метавонад қобилияти кӯдакро ба тақлид кардан, истифода бурдани ишора, қабули дигар навиҳои кӯмак, муоширати шифохӣ ба вучуд оварад ва ихтиёран дастурҳои муаллимиро иҷро кунад.

Бо истифода аз барои ҷалби тавачҷуҳ бо кӯдак, омӯзгор метавонад ба таҳқиқи имкони мушкилсозии муошират наздик шавад. Дар ин мавридҳо ҳам баҳо додан ба дараҷаи зеҳнитарини шавқу ҳаваси кудак ва ба мавзӯ, дарки иттилооти нав - имконияти ташкили муқолама муҳим аст.

Натиҷаҳои, ки дар вазъияти ташкили худсарона ба даст оварда шудаанд, имкониятҳои ҳозираи таълим ва ташкили ҷамъияти дастовардҳои кӯдакро инъикос мекунад. Муваффақиятҳои кӯдак дар фаъолияти стихиявии худ, мувофиқи манфиатҳои қолабии ў, дар бораи соҳаҳои имконпазирӣ корҳои ислоҳӣ маълумот медиҳанд.

Адабиёт:

1. Аршатская О.С. Психологическая помощь ребенку раннего возраста при формирующемся детском аутизме. Дефектология. 2005. №2. с.46 - 67
2. Аутичный ребенок - проблемы в быту. Методические рекомендации по обучению социально - бытовым навыкам аутичных детей и подростков. Под ред. С.А.Морозова. М. 1998. 92с.
3. Детский аутизм. Хрестоматия. Сост. Л.М.Шипицына. СПб., 1997. 254 с.

4. Баленская Е.С., Либлинг М.М. Аутичный ребенок. Пути помощи. М. Теревинер. 1997. 342 с.
5. Образовательная интеграция и социальная адаптация лиц с ограниченными возможностями. Под ред. Т.Л.Лещинская Мн. НИО. 2005. 260 с.
6. Сатмари П. Дети с аутизмом. СПб., Питер., 2005. 224 с.
7. Шипицина Л.М., Петрова И.Л. Социальная реабилитация детей с аутизмом: Обзор иностранной литературы. Детский аутизм: Хрестоматия. СПб., 1997. 230 с.

Калидвожахо: аутизм, кўдакон, психогенӣ, зехнӣ, калима, муошират, ислоҳ, овоз, артикулятсия, забон, муаллим, мушкилот, худсарона, барқарор.

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕФОРМАЦИОННО - ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ У ДЕТЕЙ С АУТИЗМОМ

У небольшого количества людей с аутизмом, речь сама по себе нарушена, и при этом аутизму сопутствует дисфазия. Это комбинация проблем предположительно может быть обнаружена у людей с аутизмом, которые, как кажется, хотят говорить, но не могут этого сделать. Это те дети, которые никогда не говорили, кроме тех, у которых был период некоторого (хотя минимального) развития речи. Большинство людей с аутизмом, в действительности, обладают способностью говорить, но не могут выяснить цель речи.

Важным в педагогической работе является принцип визуализации. Аутизм сказывается на качестве общения. У этих детей часто наблюдается эхолалия - постоянное повторение слов. Оно не является бессмысленным. Это искаженное средство коммуникации. Для включения детей в общение могут быть использованы коммуникативные карточки, на которых есть рисунки, позволяющие выражать желания, мысли. Первоначально общение происходит при минимальной вербальной коммуникации, которая для аутичных детей слишком абстрактна и трудна в использовании.

Ключевые слова: аутизм, дети, психогенный, интеллектуальный, слово, общение, коррекция, голос, артикуляция, язык, педагог, проблема, произвольный, восстановительный

Annotation

THE USE OF REFORMATIVE PEDAGOGICAL WORK IN CHILDREN WITH AUTISM

In a small number of people with autism, speech itself is impaired, and autism is accompanied by dysphasia. This combination of problems is thought to be found in people with autism who seem to want to talk but are unable to do so. These are those children who never spoke, except for those who had a period of some (albeit minimal) development of speech. Most people with autism actually have the ability to speak but cannot figure out the purpose of speech.

Important in pedagogical work is the principle of visualization. Autism affects the quality of communication. These children often have echolalia - the constant repetition of words. It is not meaningless. It is a distorted means of communication. To include children in communication, communication cards can be used, on which there are drawings that allow expressing desires and thoughts. Initially, communication occurs with minimal verbal communication, which is too abstract and difficult for autistic children to use.

Keywords: autism, children, psychogenic, intellectual, word, communication, correction, voice, articulation, language, teacher, problem, arbitrary, restorative

Маълумот дар бораи муаллиф: Гафурова Мадина Шералиевна, магистранти соли дууми факултети психологияи ДДОТ ба номи С. Айни. Тел.: 900657979

Рохбари илмӣ: Мачитова Б.

Сведения об авторе: Гафурова Мадина Шералиевна, магистранка второго курса, факультета психология ТГПУ имени С. Айни. Тел.: 900657979

About the author: Gafurova Madina Sheralievna, Master of the first year, Faculty of Psychology and Inclusive Education, S. Aini TSPU. Tel.: 900657979

**МЕТОДИКАИ ТАЪЛИМИ ПАЙДАРҲАМИИ ТАЪЛИМИ АЛГЕБРА ВА ГЕОМЕТРИЯ ДАР
СИНФҲОИ 7 - 9, МАЪМУН ВА МУНДАРИҶАИ ОН**

Дар таълими математикаи мактабӣ барқарор кардани алоқаҳои зарурӣ байни курсҳои омӯзиш ё мавзӯҳои таълимӣ дар зинаҳои гуногуни таҳсилот, яке аз масъалаҳои муҳими методикаи таълими математика мебошад. Инро ба инобат гирифта, таъмини пайдарҳамӣ дар таълими алгебра ва геометрия ва омӯзиши ҳар як қисм, ҳар як мавзӯ ба маводи омӯхташуда таъҷиб кунад, вале дар синфҳои 7 - 9 сохтори таълим бояд тамоили васеъ барои омӯзиши мавзӯҳо ва қисмҳои оянда дошта бошад.

Ҳамин тариқ, тасдиқ кардан мумкин аст, ки таълими алгебра ва геометрия дар синфҳои 7 - 9 аз диди методикаи таълим дуруст сохта шудааст, агар хонандагони синфҳои зинаи аввали хониши синфҳои болоӣ, на танҳо маводи таълимиро бошуурона аз худ кунанд, балки аз диди ғоявӣ назариявӣ барои азбаркунии ғояҳо ва методҳои маводи дар курси алгебра ва геометрияи синфҳои 7 - 9 омӯхташаванда тайёр шаванд.

Дар китобҳои дарсии математикаи синфҳои 5 ва 6 масъала ба машқҳои оварда шудаанд, ки ягонагии назария ва амалиро нишон медиҳанд. Аммо масъалаҳои, ки инкишофи ояндаи мазмунӣ таълимиро дар синфҳои 7 - 9 таъмин кунанд, ҳанӯз ҳале қаманд. Мазмунӣ курси математикаи синфҳои 5 - 6 ҳарчанд баъди аёниву нисбатан ғайриабстрактӣ дорад, дар он раванди тафаккури функционалӣ ва фазоӣ хонанда ба таври васеъ ба инобат гирифта нашудааст. Аз диди методӣ дар мазмунӣ курси математикаи синфҳои 5 - 6 то як андоза бояд равоит бо маводи синфҳои 5 - 6 ба эътибор гирифта шавад, то ки ягонагии математика аз тарафи хонандагон дарк карда шавад. Курси математикаи синфҳои 5 - 6 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ маводи пурарзиш доранд, то ки дар оянда ғояҳои асосии маводи дар синфҳои 7 - 9 омӯхташаванда инкишоф дода шаванд.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои дар боло зикршударо ба инобат гирифта, қайд мекунем, ки масъала дар бораи тайёрии хонандагони синфҳои 5 - 6 барои омӯзиши мафҳумҳои асосии алгебра ва геометрия дар синфҳои 7 - 9 дар асоси пайдарҳамии ин курсҳои таълимӣ ба таври мушаххас таҳқиқи махсус нагашта ва ҳалли пурраи ҳудро наёфтааст.

Барои омӯзиши курсҳои математикаи синфҳои 5 - 6 ва синфҳои 7 - 9 - ӯи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ фаҳмиши робитаҳои байни мафҳумҳо, мавзӯҳо ва қисмҳои он ҳале зарур аст. бинобар ин, проблемаи пайдарҳамӣ дар таълими математика ин моҳиятан проблемаи баланд бардоштани сифат ва маҳсулнокии тайёрии математикӣ хонандагон мебошад.

Дар назар дошта шудааст, ки нақшаҳои таълимӣ, барномаҳо, китобҳои дарсӣ, воситаҳои таълимию аёнӣ бо назардошти талаботи иқтисодию иҷтимоӣ, инкишофи илмӣ - техникӣ ва хусусиятҳои синну солии хонандагон мувофиқ қунонида шаванд.

Аз ин нуқтаи назар, проблемаи таъмини пайдарҳамии мантиқии курсҳои номбурда, дар тамоми зинаҳои аввал (синфҳои 5 - 6) ва синфҳои 7 - 9 - ӯи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ масъалаи ҳалталаб ва аз диди муносибати босалоҳият дар таълим замонавӣ мебошад.

Асоси методологии тадқиқоти мазкурро диалектикаи назарияи донишандӯзӣ, принсипи дидактикии пайдарҳамии таълим, маводи фармоиши оид ба масъалаҳои маълумот ва тарбия дар мактабҳо; назарияи донишандӯзӣ, назарияи таълими инкишофёбанда, принципҳои таълим, таълимот дар бораи хусусиятҳои фардии шахсият ташкил медиҳанд.

Фаҳмиши пайдарҳамӣ дар таълим ҳале зарур аст, зеро он ба ифодаи таъмини алоқаҳои зарурӣ байни қисмҳои фанӣ дар зинаҳои гуногуни таълим мусоидат мекунад. Ин нуқтаи назар ҳоси илми педагогика низ мебошад, ки пайдарҳамӣ ҳамчун таъҷиб ба гузашта муоина карда мешавад. Дар натиҷаи чунин истифодаи донишҳои наву қуҳна алоқаманд мешаванд, ки дар натиҷаи он, дар онҳо системаи донишҳои қавӣ ва қуқур ташаккул меёбанд.

Дар илм пайдарҳамӣ ҳамчун «Робитаи байни ҳодисаҳо дар равандҳои инкишоф, вақте ки нав қуҳнаро дарбар гирифта, баъзе унсурҳои онро нигоҳ медорад. Пайдарҳамӣ – яке аз зухуроти қонуни диалектикии инқори инқор ва гузариш аз тағйироти миқдорӣ ба сифатӣ мебошад» [Философский словарь, 1987, 238 с].

Дар гузашта робитаи пайдарпай танҳо шарти дидактикии пуррагии дониши хонандагон фаҳмида мешуд.

Дар замони ҳозира бошад, алоқаҳои пай дар пай ҳамчун шарти дидактикии баланд бардоштани сатҳи илмӣ - назариявӣ таълими мактабӣ, инкишофи қобилияти эҷодии хонандагон ҳамчун шарт

самарабахши чараёни азбаркунии дониш фаҳмида мешавад. Алоқаҳои пайдарпай ҳамчун шарти дидактикии тақмили тамоми чараёни таълим дар мактаб ба шумор мераванд.

Дар замони муосир, наздик кардани курси математикаи синфҳои 5 - 6 бо унсурҳои геометрияи таҳсилоти умумӣ, бо ғояҳои элементарии замонавии дараҷаи инкишофи илми математика омили тавсифдиҳанда ба муайянкунандаи тақмили таълими математика ва геометрия дар мактабҳо мебошад. Таълими математика дар синфҳои 5 - 6 бояд барои дар хонандагон ташаккул додани дониш, малака ва маҳоратҳои ҳалли масъалаҳои нисбатан сода ва гуногуни амалӣ, ки дар намудҳои гуногуни фаъолияти касбии инсон, ки барои ҷомеа заруранд ва дучор меоянд равона шуда бошанд. Таълими математика, аз ҷумла математикаи синфҳои 5 - 6 дар мактаб бояд ба мақсадҳои умумии тарбияи инсон равона карда шуда, ба ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ - диалектикий хонандагон мусоидат кунад.

Раванди диалектикий ба омӯзиши чунин мафҳуми фундаменталии алгебра ва геометрия вобастагии функционалӣ имконият медиҳад, ки қонуниятҳои ҳаракат, равандҳои алоқамандӣ ва тағйирпазирӣ ҳодисаҳои ҳақиқати воқеӣ дар шаклҳои аналитикӣ ва тасвирҳои ҳамворию фазой ифода карда шаванд.

Мафҳуми бузургӣ ва шакли геометрӣ низ, яке аз мафҳумҳои асосии алгебра ва геометрия мебошад. Вай дар натиҷаи абстраксияи аз тавсифи ададии объектҳои физики олами воқеӣ пайдо шудааст. Агар ба ин масъала васеътар нигарем, дар асри XVII ба математика ва геометрия бузургии тағйирёбандаро дохил карди Рене Декарт пеши назар меояд. Ин бо сухани Ф. Энгельс «Ибтидои дигаргунсозӣ дар математика ва ба шарофати ин ба математика ҳаракат ва ба ҳамин васила диалектика дохил шуд ва ба шарофати ҳамин, ба зудӣ ба ҳисобкуниҳои дифференсиалӣ ва интегралӣ зарурат пайдо шуд...».

Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дигар мактабҳои мамлакатҳои тараққикарда, бо омӯзиши математика диққати ҷиддӣ медиҳанд. Ягон соҳаи илм, техника ва истехсолоти моддӣ вучуд надорад, ки дар он математика татбиқ наёбад, инчунин методҳои он на танҳо ба соҳаҳои гуногуни дониш, балки ба тамоми соҳаҳои гуногуни хоҷагии ҷомеа татбиқ меёбанд. Бо суханони А. Д. Кудрявцев: «математикакунонӣ – ин тавсифи муҳими илм ва техникаи муосир мебошад».

Яке аз файласуфҳои намоёни давраи шӯравӣ Г. И. Рузавин чунин мешуморад, ки «пайвасти органикий методҳои сохтории навини математика бо методҳои ҳисоббарорӣ ва техника барои ҳалли проблемаҳои бузурги глобалӣ ва илмӣ - техникӣ роҳи васеи дурнамо мекушоянд ва на танҳо ба математикакунонии ояндаи илму техника, балки иҷтимоию иқтисодӣ мусоидат мекунанд».

Моҳияти алоқаҳои пайдарпай пеш аз ҳама дар баландшавии сатҳи ҷаҳонбинии илмӣ - диалектикий ва инкишофи тафаккури мантикий хонандагон ифода меёбад. Инчунин дар охир барои гузариши васеи дониш, малака ва маҳоратҳо, ки ҳар як зинаи таълим ба шакл даромада инкишоф ёфтаанд, ба дигар зинаи таълим шароит муҳайё месозад.

Чунончи Любянская А.А. қайд мекунад, ки «Аломати муҳим дар мафҳуми пайдарҳамӣ пайдарпайии корҳои таълимию тарбиявӣ мебошад, ки дар ҳар зинаи таҳқиқот мустақкамкуний, мураккабкунӣ ва ҷуқуркунии он донишҳо, малака ва маҳоратҳо ба амал меоянду мазмунӣ фаъолияти таълимиро дар зинаи гузаштаи маълумот ифода мекарданд». Ин гуна тавсиф ҳоси пайдарҳамӣ дар таълими математикаи синфҳои 5 - 6 ва алгебра ва геометрияи синфҳои 7 - 9 - ум низ мебошад.

Дар фаҳмиши пайдарҳамӣ алоқаи корҳои таълиму тарбия хангоми гузариш аз як соли хониш ба дигараш инчунин, аз як дарс ба дигараш, яъне ба инобат гирифтани алоқа байни қисмҳо ва ҷузвҳои маводи таълимии байни математикаи синфҳои 5 - 6 ва алгебра ва геометрияи синфҳои 7 - 9 хеле зарур аст.

Ба сифати мисолҳои амалигардонии пайдарҳамӣ байни қисмҳои маводи таълимӣ, пайдарҳамӣ дар таълими маводи геометрӣ, омӯзиши ададҳо ва бузургихоро дар синфҳои 5 - 6 ва алгебра ва геометрияи синфҳои 7 - 9 овардан мумкин аст. Дар ин ҳолат риояи пайдарҳамӣ дар таълим ба амалигардонии принципи системанокӣ ва пайдарпайӣ дар ҳамаи қисм ва ҷузвҳои чараёни донишандӯзӣ мусоидат мукунад.

Алоқаи нисбатан муҳими байни қисм ва ҷузвҳои чараёни таълими пайдарҳамӣ дар мазмун ва шаклҳои фаъолияти донишгирӣ мебошад.

Боз як шарти амалигардонии пайдарҳамӣ байни курсҳои математикаи синфҳои 5 - 6 ва алгебра ва геометрияи синфҳои 7 - 9 муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ бо ҳам мувофиқ кардани мантики дохилии ин ду зинаи таълим, яъне муоинаи мафҳумҳои асосии курси математикаи синфҳои 5 - 6 аз диди инкишофи онҳо на танҳо дар дохили ҳамин зинаи маълумот, балки инкишофи он дар зинаи минбаъдаи маълумотгирӣ низ бояд бошад.

Дар бораи амалигардони пайдарҳамӣ доир ба гирифтани дониш ва афзунгардони он, Н. А. Сорокин чунин қайд кардааст, ки «Риояи пайдарҳамӣ барои ҳар як дарс ҳангоми омӯзиши ҳар як маводи таълимӣ зарур аст».

Вобаста ба ин, амалигардони пайдарҳамӣ байни зинаҳо ва дараҷаҳои таълим моҳияти муҳим пайдо мекунад, яъне ҳангоми гузариш аз абстраксияи нисбатан сода ба ҷамбасткунии олий, аз дараҷаи нисбатан пасти таълим ба дараҷаи баландтар, пайдарҳамӣ бояд риоя карда шавад. Ҳамаи инҳоро ба инобат гирифта психологи барҷастаи давраи шӯравӣ Л. С. Виготский гуфта буд: «Ҳар як дараҷаи нав дар инкишофи ҷамбасткунӣ ба ҷамбасткунии дараҷаи гузашта таъма мекунад, дараҷаи нави ҷамбасткунӣ дигар ҳел ба амал намеояд, он танҳо дар асоси гузашта имконпазир аст».

Аз тарафи дигар, риояи пайдарҳамӣ байни бобҳо ва қисмҳои фанни таълимӣ ба азбаркунии ҳуби маводи омӯзиш меорад. Барои таъмини пайдарҳамӣ зарур аст, ки тартиби омӯзиши мавод аз сода ба нисбатан мураккаб яъне инкишофи математикии ҳонандагон бояд ба таъсири байни ҳамдигарии донишҳои мавҷуда ва аз нав эҳё шуда асос ёбад.

Ченкунӣ ва ҳисобкунии бузургҳои геометрӣ, омӯзиши ададҳо, дар синфҳои ибтидоӣ ба татбиқи дониш дар амалия, яъне бо зинаи интиҳои ҷараёни тафаккур алоқаманд кардан мумкин аст, ки ин мисоли татбиқи пайдарҳамӣ дар азбаркунии мафҳумҳои омӯхташаванда мебошад.

Курси алгебра, геометрия ва ибтидоӣ анализ дар мактаби миёна бошанд, бояд ҳамчун курси омӯзиши чуқур ва инкишофдиҳандаи ғояҳои илмӣ ва равандҳои асосии мазмунию методии курси математика ва геометрии муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ муойна карда шаванд.

Пайдарҳамӣ инчунин шартӣ зарурии инкишофи дараҷаи илмӣ ҳонандагон ҳангоми ташаккули мафҳумҳо ва мувофиқсозии маънои онҳо таҳрезӣ мешавад. Баъзе масъалаҳои пайдарҳамӣ дар таълими математикаи мактаби таҳсилоти умумӣ дар маҷмуаи илмӣ «Пайдарҳамӣ дар таълими математика» муойна шудааст. Чунончи, А.М. Пышкало ишора мекунад, ки «дар мушаххаси татбиқ ба ҳодисаҳои муракаби педагогӣ пайдарҳамӣ, на танҳо воситаи ба моҳияти проблемаҳои методӣ чуқур сарфаҳм рафтанд, татқиқ ва идораи ҷараёни таълим ва тарбияи ниҳоят мураккаб, балки худ низ маводи мақсадгузори таҳқиқоти гуногуни педагогӣ мебошад». Дар ҳолати фаҳмиши дурусти проблемаи пайдарҳамӣ омӯзгор метавонад масъалаҳои дигари ба проблемаи мазкур бевосита ё бавосита алоқамандро ба ҳубӣ ҳал кунад.

Чумлаҳоямро бо чунин суҳанони аз нуқтаи назари К. И. Нешков чунин гуфта шудааст: «Фаҳмиши дурусти пайдарҳамӣ ҳангоми ташкили ҷараёни таълим дар мактаб ва зинаҳои он аз аҳамият бояд ҳоли набошад» ба охир мерасонем.

Адабиёт:

1. Мишин В.И., Дуничев К.И., Елизаветина Н.В. Лекции по методике преподавания математики. –М.: Изд - во МГПИ им. В.И. Ленина, 1978, - 75 с.
2. Нугмонов М. Пайдарҳамии таълими математика дар мактаби таҳсилоти умумӣ (монография). - Душанбе: АИП, 2005. - 168 с.
3. Нугмонов М. Стандарти давлатии маълумоти математикӣ. Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Қ.Т. Китоби 2. –Душанбе: «Поликон», 2005, - 13 - 51 с.
4. Преемственность в обучении в математике. Сб. статей сост. А.М. Пышкалов. –М.: Просвещение, 1978, - 239 с.
5. Фридман Л.М. Психолого - педагогические основы обучения математике в школе.: Учителю математики о пед. психологии. –М.: Просвещение, 1983, - 160 с.

Калидвожаҳо: методика, пайдарҳамӣ, айёни, абстрактӣ, сифат, диалектика, миқдор, дидактика, ғоя, тафаккур, мафҳум.

Аннотация

МЕТОДИКА ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ АЛГЕБРЕ И ГЕОМЕТРИИ В 7 - 9 КЛАССАХ, ЕЕ СОДЕРЖАНИЕ И СОДЕРЖАНИЕ

При обучении математике в школе установление необходимых связей между курсами или учебными темами на разных уровнях обучения является одним из важных вопросов методики обучения математике. Учитывая это, обеспечивая последовательность в преподавании алгебры и геометрии и изучение каждой части, каждый предмет должен опираться на изученный материал, но в 7 - 9 классах структура обучения должна иметь широкую направленность на изучение будущие предметы и части. Таким образом, можно подтвердить, что преподавание алгебры и геометрии в 7 - 9 классах проводится правильно с точки зрения методики обучения, если учащиеся 1 класса старших

классов не только сознательно овладевают учебной материала, но и с понятийно - теоретической точки зрения для подготовки идей и методов изучаемого материала в курсе алгебры и геометрии 7 - 9 классов. В учебниках по математике 5 и 6 классов есть задачи и упражнения, демонстрирующие единство теории и практики. Однако остается еще очень мало вопросов, которые обеспечат перспективное развитие содержания образования в 7 - 9 классах. Хотя содержание курса математики 5 - 6 классов имеет конкретное и относительно неабстрактное описание, процесс функционально - пространственного мышления школьника широко не учитывается. С методической точки зрения в содержании курса математики 5 - 6 классов в той или иной мере следует учитывать связь с материалом 5 - 6 классов, чтобы единство математики понималось учениками. ученики. Курс математики 5 - 6 классов общеобразовательных учреждений имеет ценный материал для развития в дальнейшем основных идей материала, изучаемого в 7 - 9 классах. Так же в статье рассказывается о методике обучения алгебре и геометрии последовательности в 7 - 9 классах, и содержание этой последовательности разъясняется полностью. Курс обучения также показан в этой статье.

Ключевые слова: методология, последовательность, очевидное, абстрактное, качество, диалектика, количество, дидактика, идея, мышление, понятие.

Annotation

METHODS OF SEQUENTIAL TEACHING OF ALGEBRA AND GEOMETRY IN GRADES 7 - 9, ITS CONTENT AND CONTENT

When teaching mathematics at school, establishing the necessary links between courses or educational topics at different levels of education is one of the important issues in the methodology of teaching mathematics. Given this, ensuring consistency in the teaching of algebra and geometry and the study of each part, each subject should be based on the material studied, but in grades 7 - 9, the teaching structure should have a broad focus on the study of future subjects and parts. Thus, it can be confirmed that the teaching of algebra and geometry in grades 7 - 9 is carried out correctly in terms of teaching methods, if students in grade 1 of the senior classes not only consciously master the educational material, but also from a conceptual and theoretical point of view to prepare ideas and methods material studied in the course of algebra and geometry grades 7 - 9. Mathematics textbooks for grades 5 and 6 contain tasks and exercises that demonstrate the unity of theory and practice. However, there are still very few questions that will ensure the future development of the content of education in grades 7 - 9. Although the content of the mathematics course in grades 5 - 6 has a specific and relatively non - abstract description, the process of the student's functional - spatial thinking is not widely taken into account. From a methodological point of view, the content of the mathematics course in grades 5 - 6 should to some extent take into account the connection with the material of grades 5 - 6, so that the unity of mathematics is understood by students. pupils. The course of mathematics in grades 5 - 6 of general educational institutions has valuable material for the further development of the main ideas of the material studied in grades 7 - 9. The article also talks about the methodology for teaching algebra and geometry sequences in grades 7 - 9, and the content of this sequence is fully explained. The course of study is also shown in this article.

Keywords: methodology, sequence, obvious, abstract, quality, dialectics, quantity, didactics, idea, thinking, concept.

Маълумот дарборан муалиф: Илёсова Шифо Туйчиевна, магистранти соли якуми факултети математикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Ш. Душанбе ноҳияи Сино кучаи Чортепа - 489. Тел: 985569850

Рохбари илмӣ: Нугмонов М.

Сведения об автор: Ильясова Шифо Туйчиевна, магистрантка первого курса математического факультета ГУО имени Садриддина Айни, г. Душанбе, р - н Сино, ул. Чортепа - 489. Телефон: 985569850

Научный руководитель: Нугмонов М.

About author: Ilyasova Shifo Tuychievna, master of the 1st year of the Faculty of Mathematics of the State Educational Institution named after Sadrididdin Aini, Dushanbe, Sino district, st. Chortepa - 489. Phone: 985569850

Scientific director: Nugmonov M.

ИСТИФОДАИ МАВОДҲОИ ТАБӢЙ ДАР КӢДАКИСТОН

Олами табиӣи гирду атрофи мо бой, зебо ва беандоза гуногун аст. Кӯдакро ба ин табиат шинос кардан, нотақрор будани онро ошкор кардан, табиатро дӯст доштан ва эҳтиёт карданро ёд додан вазифаи калонсолон аст. Мо кӯдаконро аз хурдӣ фарҳанги экологӣ ва ҳифз намудани табиатро меомӯзем, аз ин рӯ, вақте ки онҳо ба воя мерасанд, табиатро дӯст медоранд. Шинос намудани кӯдакони синни томақтабӣ бо табиат имконият ва зарурати ташаккули малакаҳои ҳиссиро дар кӯдакон ошкор мекунад. К.Д.Ушинский, тарафдори он буд, ки «кӯдакон бо табиат шинос карда шаванд». Андешаҳои К.Д.Ушинский инкишофи минбаъдaro дар асарҳои Е.Н.Водовозова, Е.И.Тихеева, ки ба табиат ҳамчун воситаи тарбияи равонии кӯдакони синни томақтабӣ аст диққати калон доданд. Дар асарҳои илмӣ А.И.Василев, Н.К.Постников, И.А.Хайдунов ва дигарон дар масъалаҳои инкишофи сенсории кӯдакон пешниҳод кардаанд. Фаъолият дар раванди маърифат нишон дода мешавад, ки кӯдакони синни томақтабӣ дар табиат бо ҳам алоқаманданд. Корҳои педагогӣ оид ба шиносоии кӯдакони синни томақтабӣ бо табиат имконият ва зарурати ташаккули малакаҳои ҳиссиро дар кӯдакон ошкор мекунад [1, 47-50].

Кор бо маводи табиӣ на танҳо шавқовар аст, балки ин як маҳорати воқеӣ аст. Кӯдакон ҳамчун конструкторҳои хурд дар табиат на танҳо ашӯро мебинанд, балки муқоиса кардан ва фикр карданро ёд мегиранд. Ин ҳислат дар баробари калон шудан дар бисёр кӯдакҳо аз байн меравад ва дар баъзеашон менамояд. Падару модарон барои фарзандони худ вақт ҷудо намуда бо онҳо дар ҷангал, саҳро дар боғ ва кӯҳҳо сайру гашт намуда тавҷаҷӯҳои кӯдаконро ба маводҳои табиӣ ҷалб намоянд ва ба онҳо дар ҷамъоварии маводҳо кӯмак расонанд. Маводҳои, ки ҷамъовари карданд метавонанд дар ҳона бо кӯдак аёнӣро созад. Кӯдак эҷодкор аст дар фикраш фантазияҳои дорад, ки шуморо ба ҳайрат меоварад. Мисол: аз ду ҷӯби хурд калон ва ҷанд ҷӯб, кӯдак болои ҳам мегузорад ва ба лайлак монанд мекунад. Аёнӣро ё бозичаҳои ки аз дарахтони тару тоза сохта шудаанд муҳлати нигоҳдории дароз доранд. Мо вақте ки ба ҷамъоварии пӯсти дарахтон шуру мекунем бояд ба кӯдакон фаҳмонем, ки пӯсти дарахтон гуногун аст. Аз ҷиҳати шакл, рафсӣ, ноҳамворӣ, ранг ва ҳатто бӯй фарқ мекунад. Пӯсти дарахтонро мо аз дарахтони кӯҳна ва бурида шуда дастрас карда метавонем на аз дарахтони тар. Кӯдакон метавонанд пӯстро тавассути ламс ва бӯй муайян кунанд. Пӯсти дарахтони гуногунро мураббӣи метавонанд дар қуттиҳо нигоҳ доранд ё ин ки ба матоъ ё кардон часпонида, дар девор овезон кунанд ин метавонад диққати кӯдакро ба худ ҷалб кунад. Бояд қайд кард, ки маводҳои табиӣро мо метавонем дар фаслҳои баҳор, тобистон, тирамоҳ ва ҳама дар зимистон ба даст оварда метавонем. Кӯдакон махсусан аёнӣро, ки аз маводҳои табиӣ сохта шудаанд дӯст медоранд ва кунҷқоб мешаванд, ва маводҳои ки аз боғча, саҳро, ҷангалу кӯҳҳо ҷамъовардаи худро ҷиҳе барои худ месозанд. Дар боғча ё ҳона бояд ба кӯдак дар бораи маводҳо маълумот дода бошанд. Кӯдак бояд тасаввуроти кофӣ дар бораи сангҳо, наваҳо, ҷалғуза, пӯсти дарахт, чормағз, шохбулутҳо ва дигар маводҳоро донанд. Илова бар ин аз ҷиҳати гигиени маводҳо тоза карда шаванд [2, 94 - 98].

Аз маводҳои табиӣ эҷод кардани аёнӣро ин маҳорат ва малакаи шуморо нишон медиҳад. Ба шумо таълим медиҳад, ки дар тамоми раванди эҷодӣ ҳадаф гузошта, онро тасаввур кунед, таҷриба намуда ва роҳҳои беҳтарини ҳаракат ба сӯи ҳадафро ҷустуҷу кунед. Дар кӯдакон малакаи хуби матери инкишоф меёбад. Диқат, сабру тоқат, ба фикр кунӣ водор мешаванд, як ҷизро ба ҷизи дигар шабеҳ мекунад ва дар онҳо шавқ ба аёнӣро эҷод кардаи худ пайдо мешавад. Тамоми ҳаёти кӯдак як бозӣ аст. Сангҳо яке аз маводҳои дастрас, ройгон ва муфид барои рушди эҷодии кӯдакон мебошад. Кӯдакон бо санг бозӣ карданро дӯст медоранд. Дар кӯдакистон мураббӣи сангҳо ҷамъовари мекунад дар машғулият метавонад бо кӯдакон истифода барад. Барои омӯхтани мафҳуми «хурд – калон», «ҳамвор – ноҳамвор» ва ғайра фаҳмондан лозим аст. Аз кӯдак дар бораи шакл, ранг, ба ҷи монанд будани сангро, мепурсад ва баъд аз он бо ҳамроҳи кӯдакон сангҳо бо пластлин мечаспонанд ва баъди хушк шудан онро бо лак ё ранг ороиш медиҳанд. Кӯдакон бисёр кунҷқоб ва диқаташон устувор аст бади анҷоми кор мураббӣи аз онҳо мепурсад ки ба ҳудашон баҳо диҳанд яъне худбаҳо диҳи. Мураббӣи бо ҳамроҳи кӯдакон дар ҳавлии боғча сайругашт намуда ба онҳо супориш медиҳад, ки баргҳои хурд калон яъне шаклашон ва рангашон гуногунро ҷамъовари кунанд. Дар вақти машғулият метавонем баргҳо истифода барем. Онҳоро дар байни варақҳои китоб ё рӯзномаи кӯҳна гузошта хушк мекунем ва дар болояш ҷизи вазнинро мегузорем. Бади 2–3 рӯз хушк мешавад. Барои кор ба шумо варақҳои кардон, ширеш ва маводи табиӣ лозим мешавад. Кӯдак бо ёрии

мураббия ё волидайн тасаввуроти худро нишон диҳад ва аппликатсияи ачибе созанд. Мавзуи аппликатсия метавонад паррандагон, тирамоҳ, моҳӣ, дарахт, ва ҳатто тасвирҳои сюжетӣ бошад. Ба кӯдак пешниҳод кунед, ки аз маводи табиӣ қаҳрамонҳои афсона ё ҳайвонҳои ки дидаанд созанд. Чунин фаъолиятҳо эҷодкорӣ ва тасаввуроти кӯдакро ба таври назаррас инкишоф медиҳад [3, 83 - 86].

Сохтани бозичаҳо, аёниятҳои дастӣ аз маводҳои табиӣ кори душвор, ҳаяҷоновар ва хеле гуворо аст. Кӯдак дар раванди меҳнат аз ҷумла, меҳнати дастӣ худро калонсол ҳис мекунад, ба калонсолон тақлид мекунад ва уро шод мекунад, инчунин шавқу рағбат ва муҳаббати уро ба меҳнат зиёд мекунад. Методологияи ташкили кори кӯдакони синни томақтабӣ бо маводи табиӣ ба принципҳои дидактика асос ёфтааст: аз содда ба мураккаб. Дар ин маврид принциби такрори амалҳо муҳим мегардад. (масалан, ҳангоми иҷрои аёниятҳои дастӣ нав муаллим ба малакаҳои таъяму мекунад, ки пештар дар кӯдакон талаб ва ташаккул ёфта буданд). Истифодаи ҳар як намуди маводи иловагӣ ба идея, зуҳури эҷодкорӣ, маҳорат, заковати кӯдакон, ба дараҷаи инкишофи тасаввуроти онҳо вобаста аст. Пластин–ин мавод барои маҳкам кардани қисмҳои аёниятҳои дастӣ истифода мебарем. (ҳангоми кор бо маводҳои табиӣ дар боғча аксар вақт барои ин кор аз ширеш ҳам истифода мебаранд). Сохтани аёниятҳои дастӣ аз маводҳои табиӣ ба ташаккули шахсияти кӯдак, тарбияи характери ӯ мусоидат мекунад. Кор бо маводи табиӣ ба инкишофи психикии кӯдак ва ба инкишофи тафаккури ӯ таъсири калон мерасонад. Эҷодкорие, ки аз маводҳои табиӣ сохта шудаанд, шавқу ҳаваси кӯдаконро ба андозаи зиёд қонеъ мегардонанд. Л.С.Виготский қайд мекунад, ки кӯдак ҳар чизе ки мебинанд ва мешунавад дар он маводе ҷамъ мешавад, ки аз он баъдтар фантазияҳо пайдо мешавад. Ҷамъовариҳои кум, гил, хок. Чун қоида, на кӯдакон ва на калонсолон тасаввур карда наметавонанд, ки куму гил ва хок то чӣ андоза гуногунанд. Масалан, кум аз рӯи андоза (донаҳои калон ва хурд), яхела аз ҷиҳати ҳаҷм гуногун, ранг фарқ мекунанд. Реги дарё ва баҳри аз ҳам фарқ мекунанд. Ба кӯдакон лозим нест, ки ҳамаи ин нозукиҳоро донанд, муҳим он аст, ки онҳо предметҳои гуногунро истифода кунанд ва онҳо ҳангоми истифода фарқият ва нозукиҳои онҳоро фарқ ва меомӯзанд. Кум, гил ва хокро мо метавонем дар зарфҳои шаффофи як шакл ва як андоза нигоҳ дошта метавонем (барои муқоиса қулай аст) [4, 110 - 113].

Маводҳои табиӣ барои рушди эҷодии кӯдакон аҳмияти калон дорад. Ташаккули шавқ ва муҳаббат ба меҳнат яке аз вазифаҳои тарбия ба кӯдак мебошад. Намудҳои гуногуни меҳнати кӯдакони синни томақтабӣ (маишӣ, дастӣ, меҳнат дар табиат) сарчашмаҳои барвақт ошкор кардани қобилият, истеъдоди шахс, интиҳоби дурусти касбро дар оянда дар бар мегирад. Кор бо маводи табиӣ барои ба табиат наздик кардани кӯдак, муносибати эҳтиётқорона, ғамхори нисбат ба он ва ташаккул додани малакаҳои аввалини меҳнати имкониятҳои калон дорад. Барои он ки кӯдакон бо хоҳиши дил ба он машғул шаванд, ҳаёлот, ҳиссиёти некро инкишоф додан лозим аст ва бо аз худ кунии маҳорат ва малака дар меҳнат низ пайдо мешавад. А.С.Макаренко аҳмияти истифодаи маводи табиӣ дар фаъолияти кӯдак диққат дод. Ӯ қайд кард, ки маводҳо (гил, ҷӯб, қоғаз баргҳои хушк ва ғайра) ба фаъолияти муқаррариҳои инсон наздиктаранд. Шахс аз мавод арзишҳо ва фарҳанг эҷод мекунад. Кӯдакон аз сайругашт гӯлҳо, чалғуза, баргҳо, шоҳаҳо, сангҳои шаклашон гуногун ва дигар маводҳоро ҷамъовари мекунанд. Кӯдакҳо маводҳои ҷамъшударо мудати дароз аз назар мегузаронанд, онро ҷудо мекунанд. Ин барои дар хотир нигоҳ доштани шакл, рангҳо, хосиятҳои ҳар як намуди мавод кӯмак мекунад. Масалан, кӯдакон мефаҳманд, ки чормағз мудаввар, қаҳваранг буда, сатҳи ноҳамвор дорад, баргҳои дарахтон шакл ва рангҳои гуногун дорад, сангҳо низ шаклу рангаш гуногун ҳамвор ва ноҳамвор мебошанд. Шиносои бо табиат тасаввуроти кӯдаконро васеъ мекунад, қобилияти онҳоро барои бодикқат дидан ба падидаҳои гуногун, ва ҳангоми сохтани аёниятҳо аз маводҳои табиӣ тақмил медиҳад. Сохтани аёниятҳои дастӣ аз кӯдак амали маҳоратро тақозо мекунад ва агар дар аввал бо як ҳаракати нодурусти дасташ бозичаро вайрон карда метавонад, пас баъдтар дар ҷараёни кори мунтазам дасти кӯдак эътимодноқӣ, дақиқкорӣ, пайдо мекунад, ангуштон чандир мешаванд. Кор бо маводи табиӣ ба инкишофи психикии бача, ба инкишофи тафаккури ӯ таъсири калон мерасонад. Агар шумо бо маводҳои табиӣ сохтани аёниятҳо шуру намоед, мебинед, ки дар аввал кӯдакон намунаро аз назар мегузаронанд, структура, усулҳои истеҳсоли онро таҳлил мекунан, баъд аз худ кардани ин протсес кор душвортар мешавад. Ба кӯдакон расм нишон медиҳанд ё намунае аз яке аёниятҳоро баъдан кӯдакон онро дида таҳлил мекунанд ва ба эҷодкорӣ шуру мекунанд. Лаззати кор ба аёнияти дастӣ аз маводи табиӣ ба рушди диққати кӯдакон мусоидат мекунад, устувории он меафзояд, таваҷҷуҳи худсарона ташаккул меёбад. Аёниятҳои табиӣ, ки аз маводи табиӣ сохта шудаанд, шавқу ҳаваси кӯдаконро ба андозаи зиёд қонеъ мегардонад. Дар ин кор ҳамеша навовари, эҷодӣ, имконият ва ба даст овардани натиҷаҳо мебошад. Кӯдакон ҳангоми тайёр кардани аёниятҳо ё бозичаҳо, шодии муошират дар кор, лаззате, ки дар раванди эҷодӣ бозичаи зебо эҳсос мешавад, барои

рушди ҳамаҷониба хеле муҳим аст. Дар баробари ин кӯдакон ёд мегиранд, ки мақсаднокӣ, суботкорӣ, қобилияти ба охир расонидани кори сар шударо инкишоф медиҳад. Меҳнат да сохтани аёнияти дастӣ аз маводи табиӣ метавонад инфироди ва коллективӣ бошад. Кори коллективӣ ба кӯдак ҳисси хушхоли хурсанди, муошират бо ҳамсолон, назорати калонсолон ва инчунин баъди анҷоми кор баҳо додан ба аёниятҳои якдигар. Барои ҳар як кор кӯдакон руҳбаланд мешаванд ва онҳоро ба эҷодӣ аёниятҳои нав водор мешаванд.

Ҳамин тавр, ҳамаи воситаҳои дар боло зикр шуда, ки дар ғӯшаи табиат мавҷуданд, дар тарбияи сенсории кӯдакони синни томақтаи ва калонсолон аҳмияти калон дорад. Кӯдак бо маводи арзишманди табиӣ робитаи мустақим доранд, ки таҷрибаи эҳсосии кӯдакониро ғайи мегардонад, ки асоси тарбияи рӯҳии кӯдакони синни томақтаи мебошад [5, 20 - 29].

Адабиёт:

1. Гульянц Э. К. Базик И. Я. Что можно сделать из природного материала для воспитателя детского сада. 1991 г – 220 с.
2. Гульянц Эвелина Карповна, Базик Ильяна Яковлевна, Широкова Галина Александровна Поделка из природных материалов в детском саду Феникс 2009 г – 159 с.
3. Лиштван З. В. Мышление дошкольников, Москва: Педагогика, 1977 г – 272 с.
4. Лыкова И. А. Художественный труд в детском саду Москва 1989 г – 207 с.
5. Новикова И. В. Аппликация и Конструирование из природных материалов в детском саду Россия 2000 г – 128 с.

Калидвожаҳо: *Аёният, кӯдак, эҷодкорӣ, табиат, мураббия, пусти дарахтон, маводҳои табиӣ, педагог, синни томақтаи.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПРИРОДНЫХ МАТЕРИАЛОВ В ДЕТСКОМ САДУ

Таким образом, все вышеперечисленные средства, имеющиеся в уголке природы, имеют большое значение в сенсорном воспитании дошкольников и взрослых. Дети имеют непосредственный контакт с ценными природными материалами, обогащающими детский эмоциональный опыт, что является основой умственного воспитания дошкольников. Натуральные материалы важны для творческого развития детей. Формирование интереса и любви к работе – одна из задач воспитания ребенка. Натуральные материалы важный для творческого развития и любви к работе одно из задача воспитания ребенка. Работа с природными имеет большие возможности приблизить ребенка к природе бережному отношению к ней выработать первые трудовые навыки. Изготовление игрушек визуалов своими руками из природных материалов сложная увлекательная и очень приятная работа. Методика организации работы дошкольников с природными материалами основана на дидактических принципах.

Ключевые слова: *Наглядность, ребенок, творчество, природа, педагог, кора дерева, природные материалы, педагог, дошкольный возраст.*

Annotation

USE OF NATURAL MATERIALS IN KINDERGARTEN

Thus, all the above mentioned means, which are available in the corner of nature, are of great importance in the sensory education of preschool children and adults. Children have direct contact with valuable natural materials that enrich children's emotional experience, which is the basis of preschool children's mental education. Natural materials are important for creative development of children. Formation of interest and love for work is one of the tasks of raising a child. Natural materials are important for creative development of children. Developing interest and love for work is one of the tasks of raising a child. Working with natural materials has great opportunities to bring the child closer to nature, to be careful, to care for it and to develop the first labor skills. Making toys, handmade visuals from natural materials is a difficult, exciting and very pleasant job. The methodology of organizing the work of preschool children with natural materials is based on didactic principles.

Keywords: *Visuality, child, creativity, nature, teacher, tree bark, natural materials, teacher, preschool age.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Лайлои Шералӣ, магистранти соли дуҷоми факултети педагогика Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни Тел: 911235533.

Роҳбарии мӯй: Курбонова Гулруҳон Абдуалимовна, номзади илмҳои педагогӣ. Тел: 915272221.

Сведения об авторе: Лайло Шералӣ, магистрантка втором курса педагогического факультета Таджикский Государственный Педагогический Университет имени Садриддин Айни Тел: 911235533.

Научный руководитель: Курбонова Гулруҳон Абдуалимовна, кандидат педагогических наук. Тел: 915272221.

About the author: Laylo Sherali, a second - year master's student of the Faculty of Pedagogy of the Tajik State University of Education named after Sadriddin Ayni Phone: 911235533.

Supervisor: Kurbanova Gulrukhon Abdulimovna, candidate of pedagogical sciences. Phone 915272221.

*Мухточова Нилуфар Ибодуллоевна,
магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы*

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ РУССКОЙ РЕЧИ УЧАЩИХСЯ ТАДЖИКОВ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Следует отметить, что методика развития русской речи учащихся - таджиков в начальных классах в национальной школе и педагогическая практика компетентность учителя имеется интегральная практика обучения различных профессиональных работ в школе во время занятия характеристики личности учителя средней школы (специалисты), который отражают не только степени освоении уровень знания, умения и навыки в той или иной области профессиональная деятельность, так и совокупности человеческих качества учителя средней школы, которые отражены в умениях эффективного действия в различных областях государства.

В русском языке и в связи с отсутствием форм методики развития русской речи учащихся таджиков в начальных классах и словоизменения и абсолютной неизменяемостью знаменательных частей речи (за исключением лексического средства общения) примыкание как синтаксическое средство выражения подчинительной связи слов приобретает важную роль в организации синтаксических единиц. Поэтому методика обучения лексическим средством общения на уроках русского языка в таджикской школе, которые присоединяются различными способами примыкания, в таджикском языке шире, чем в русскими и таджикском языком. Лексические средства общения, где в нём сочетаются беззаветные определения и приложения с определяемым словом, беспредложные обстоятельства и неоформленное прямое дополнение со сказуемым, именной и инфинитивный компоненты в составном сказуемом, деепричастия, числительные с существительными и др.

Например: Этот невежественный человек для «воспитания семьи» постоянно грозил камчой беззащитной женщине, ее дочке и трем младшим сыновьям.

Основная часть исследование методики развития русской речи учащихся таджиков в начальных классах заключается в том, что в современном языке методика обучения лексическим средством общения на уроках русского языка в таджикской школе является это продуктивного типа связей уроков, которые объединяют очень много круговой формы и морфологического категория, не имея изафетного сочетанию.

Известный таджикский ученый и языковед Мирзоев А. в своей работе показывает другие методы лексические средства общения на уроках русского языка в таджикской школе, которые определяют различные методы общения на уроках русского языка, которые примыкают к определению и числительных, которые примыкают к приложению [5, 88].

Мы обнаруживаем в некоторых случаях возможность постановки во множественном числе, как приложения, так и определяемого. Кроме того, как примыкающие приложения, так и определяемое могут иметь при себе свои определения при обучения лексические средства общения. Наконец, примыкающие приложения могут стоять, как перед определяемым, так и после него.

Одна из основных направлений в сфере образовании является для Президента и Правительства нашей Республики одной из превалярующих направлений в области развития страны, и в этом направлении ежегодно принимаются различные меры, направленные на совершенствование этой области социальной жизни: строятся новые школы, создаются образовательные учреждения нового типа, развивается законодательная основа образования, особое внимание уделяется качеству образования, совершенствуется содержание и процесс обучения. Составление стандарта школьного образования и новых учебных программ – следующий шаг, который призван повысить уровень и качество среднего общего образования и, соответственно, позитивно повлиять на эффективность всей системы образования.

Арбузов А.Н. отмечал: «В реализации государственной политики в сфере образования учитель играет ключевую роль. Эта мысль нашла отражение в ежегодном обращении Президента Республики Таджикистан к интеллигенции страны (2016), где было сказано: «ключом всех достижений и успехов на пути к независимости является мысль учителя, его вклад в развитие научной и самостоятельной мысли» [1, 67].

Эффективная организация учебно - воспитательной работы учителей позволит повысить уровень мышления, знания и мировоззрения учащихся в соответствии с современными требованиями». Для учёных - методистов, сотрудников сферы образования, специалистов в области обучения и учителей эти слова являются главным руководством к действию. Министерство

образования и науки Республики Таджикистан с целью повышения качества и результативности образования инициировало деятельность учёных - методистов, направленную на составление предметных стандартов. Стандарт «Русский язык» для второго класса входит в их число.

Бессонова М.В отмечала: «Согласно учебному плану предмет «Русский язык» в таджикской школе относится к числу обязательных учебных дисциплин, поскольку изучается в учебных заведениях любого типа. В качестве концептуальной основы обучения русскому языку прочно утвердился коммуникативное - деятельностный подход, согласно которому общая цель учебной дисциплины – формирование коммуникативной компетенции, т. е. способности к общению во всех видах речевой деятельности: аудировании, говорении, чтении и письме» [2, 98].

Школьная компетенция – это интегрированная система знаний, умений и навыков, ценностных отношений, приобретённых учащимися посредством обучения и используемых в специфических для реализации контекстах, адаптированных к возрастным особенностям и познавательному уровню учащегося для решения некоторых проблем, с которыми он может столкнуться в реальной жизни.

Методические рекомендации и предложения по оцениванию, изложенные в стандарте, призваны помочь учителю выработать свою систему принципов и приемов преподавания и оценивания знаний, умений и навыков учащихся. Причём оценка должна выполнять одновременно несколько функций: 1) диагностическую, призванную определять уровень владения языком в соответствии с программными требованиями; 2) обучающую (она способствует повторению и закреплению пройденного на занятиях материала); 3) управляющую (она обеспечивает управление процессом овладения языком благодаря использованию специальных учебных материалов и разработанной методике их применения в ходе контроля); 4) корректирующую, которая проявляется во внесении учителем изменений в процесс обучения языку на основе полученных в ходе контроля данных; 5) стимулирующую (создаёт положительные мотивы учения) и 6) оценочную функцию, которая позволяет вынести суждение о результатах деятельности как обучаемого, так и обучающего, эффективности самого процесса обучения.

Дмитров М.П писал: «Русский язык как учебный предмет в общеобразовательных учреждениях с таджикским языком обучения вводится со 2 класса. Он начинается с предварительного устного курса (34 часа во 2 классе), букварного периода (50 часов во 2 классе), после букварного периода (конец 2 - го класса). В начальной школе (2 - 4 классы) на самом простом языковом/речевом материале формируются практические навыки говорения, чтения, элементарные навыки письма, грамматические навыки без обращения к терминам. Русский язык в начальных классах обеспечивает готовность учащихся к коммуникации в повседневной жизни, к речевому взаимодействию и взаимопониманию на неродном (русском) языке, развивает творческие способности обучаемых, их мышление, память, воображение, формирует навыки самостоятельной деятельности. Обучение русскому языку здесь должно быть максимально конкретным, эмоциональным, оно должно содержать игровые моменты. В этот период дети получают первоначальные представления о различных формах реального и условного общения людей друг с другом, с миром природы и вещей, сравниваются словесные и несловесные формы общения. На этом этапе обучения начинает формироваться словарный запас школьников на русском языке, причём изучаются слова с конкретным значением» [3, 44].

В средней школе с таджикским языком обучения русский язык изучается вслед за родным: обучение русскому языку начинается во втором классе после того, как младшие школьники уже усвоили грамоту на родном языке. Данный стандарт разработан на основе компетенций (знание, умение и навыки), которые усваивают учащиеся во втором классе и отражают требования Государственных стандартов средних общеобразовательных учреждений. Стандарт по русскому языку для второго класса является основной частью стандартов данного учебного предмета, с которой начинается начальный этап обучения неродному (русскому) языку.

Структура и стиль стандарта представлены таким образом, что облегчают деятельность учителя при планировании, обучении и оценивании, охватывают различные аспекты преподавания русского языка во втором классе.

В современных условиях, имеющих место в Таджикистане, как и в других развитых государствах, широкое распространение получили интернет и телевидение, т.е. новейшие цифровые и мультимедийные технологии. Поэтому сейчас молодому человеку, выпускнику средней школы, недостаточно быть вооруженным только знанием, необходимо и его использование на практике. Эти знания, умения и навыки составляют основной стержень данного стандарта.

Образование в начальной школе является базой, фундаментом всего последующего обучения. В

первую очередь, это касается сформированности общих учебных умений, навыков и способов деятельности, на которых лежит существенная доля ответственности за успешность обучения в основной школе. Уровень их развития определяет характер познавательной деятельности школьника, его возможности целесообразно и целенаправленно ее организовывать, владеть речевой деятельностью и способами работы с информацией и т.п. Опираясь на природную детскую любознательность, потребность самостоятельного познания окружающего мира, познавательную активность и инициативность, в начальной школе создается образовательная среда, стимулирующая активные формы познания: наблюдение, опыт, обсуждение разных мнений, предположений, учебный диалог и пр. Младшему школьнику должны быть предоставлены условия для развития способности оценивать свои мысли и действия как бы «со стороны», соотносить результат деятельности с поставленной целью, определять своё знание и незнание и др. Эта способность к рефлексии – важнейшее качество, определяющее социальную роль ребенка как ученика, школьника.

Роль русского языка в образовательной системе (как и английского) укрепилась и возросла. Об этом свидетельствует и Указ Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона об улучшении преподавания русского и английского языков в образовательных учреждениях, и «Государственная программа совершенствования преподавания и изучения русского и английского языков на 2015 - 2020 годы». Само появление этого документа говорит о том, что государство в полной мере осознаёт необходимость через систему образования в целом и через качественное языковое обучение, в частности, обеспечить достойную жизнь и свободное развитие каждого члена своего общества. Указ, программа и ряд других правительственных документов подтверждают, что менталитет таджикского народа всегда отличался лояльностью, толерантностью, уважением к иноязычным людям, к культурам других народов.

Происходящие сегодня изменения в общественных отношениях, средствах коммуникации (использование новых информационных технологий) требуют повышения коммуникативной компетенции школьников, совершенствования их филологической подготовки. Все это повышает статус предмета «Русский язык» как общеобразовательной учебной дисциплины. Основное назначение русского языка состоит в формировании коммуникативной компетенции, т.е. способности и готовности осуществлять межличностное и межкультурное общение с носителями языка.

Русский язык как учебный предмет характеризуется: меж предметностью (содержанием речи на русском языке могут быть сведения из разных областей знания, например, литературы, искусства, истории, географии, математики и др.);

Многоуровневостью (с одной стороны, необходимо овладение различными языковыми средствами, соотносящимися с аспектами языка: лексическим, грамматическим, фонетическим, с другой, – навыками и умениями во всех видах речевой деятельности);

Полифункциональностью (может выступать как цель обучения и как средство приобретения сведений в самых различных областях знания).

Являясь существенным элементом культуры народа – носителя данного языка и средством передачи её другим, русский язык способствует формированию у школьников целостной картины мира. Владение русским языком повышает уровень гуманитарного образования школьников. Русский язык расширяет лингвистический кругозор учащихся, способствует формированию культуры общения, содействует общему речевому развитию учащихся.

Русский язык – язык межнационального общения. Он служит средством: а) общения во всех сферах жизни, в быту, между гражданами и учреждениями, в научном и художественно - словесном творчестве); б) хранения и передачи информации.

В системе школьного образования учебный предмет «Русский язык» занимает особое место: является объектом изучения, средством межличностного общения, он является обязательным предметом в общеобразовательной школе.

Литература:

1. Арбузов А.Н. Методика преподавания русского языка. - М.: Наука, 2016. - 254 с.
2. Бессонова М.В. Методика обучения лексическими средствами. - М.: Высшая школа, 2017. - 287 с.
3. Дмитриев И.К. Обучения русского языка в школе. - М.: Наука, 2018. - 287 с.
4. Жуков И.Н. Развитие обучения русского языка. - М.: Навка, 2014. - 276 с.
5. Мирзоев А. Развитие русской речи учащихся. - Душанбе: Ирфон 1987. - 265 с.

Ключевые слова: методика, обучения, содержание, текст, творчество, поэт, издание, таджикский язык

Аннотатсия

ХУСУСИЯТҲОИ УСУЛИ ОМУӢЗИШИ ЗАБОНИ РУСӢ ВА ТОЧИКӢ ДАР СИНФҲОИ АВВАЛ

Дар ин мақола муаллиф мушкилоти усулҳои омӯзиши воситаҳои луғавии муошират ва интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми дарсҳои забони русӣ таҳлил кардааст. Муаллифи мақола дар асоси миқдори зиёди мавод мушкилоти интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ нишон додааст. Проблемаи тарҷумаи матни бадеӣ дар адабиёти муосир ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Методологияи инкишофи нутқи хонандагон як бахши методикаи таълими забони русӣ буда, шакҳои азҳудкунии нутқро меомӯзад, мазмуни таълим, принципҳо ва усулҳои инкишофи нутқи хонандагонро муаян мекунад объекти методологияи инкишофи нутқ ва субъекти он дар раванди таълими забони русӣ мебошад. Инкишофи нутқ раванди азҳудкунии нутқи дуруст воситаҳои забон (фонетика, лексика, ва ғайра).

Калидвожаҳо: усул, омӯзиши аслӣ, мундариҷа, матн, эҷодкорӣ, осор, забони тоҷикӣ.

Annotation

**THE PROBLEM OF TRANSFERRING THE CONTENT OF THE ORIGINAL TEXT WHEN
TRANSLATING AN ARTISTIC WORK**

This article, the author analyzes the problems of conveying the content of the original text when translating a work of fiction. The author of the article, on the basis of a large amount of material, shows the problems of transferring the content of the original text when translating a work of art. The problem of translating literary text occupies a special place in modern literature. Methodology for the development of students speech is a section of the Russian language teaching methodology that studies the patterns of speech acquisition, determines the content of schoolchildren. The object of the methodology for the development in the development of speech is speech, and the subject is its development in the process of speech is the process of mastering the correct speech the means of the language (phonetics vocabulary, etc.).

Keywords: translation, artistic, original, content, text, creativity.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухтоҷова Нилуфар, магистранти соли дуҷуми факултети забон ва адабиёти рус ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: профессор Неъматов С.Э.

Сведение об авторе; Мухтоҷова Нилуфар, магистрантка первого курса факультета русского языка и литературы ТГПУ С.Айни.

Научный руководитель: профессор Неъматов С.Э.

About the author: Muchtojova N., master student of the 1st year of the Russian language and literature Department of the TSPU named after S. Aini.

*Хакимова Дилдора Тухтасуновна,
магистранка первого курса факультета русского языка и литературы*

ФОРМИРОВАНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ЛЕКСИЧЕСКИМИ СРЕДСТВАМИ ОБЩЕНИЯ НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА В ТАДЖИКСКОЙ ШКОЛЕ

Центральное место для формирования и совершенствования методики обучения лексическими средствами общения на уроках русского языка в национальной средней общеобразовательной учреждении является у нас в республике различные методы обучения и они исследуются очень много в научных работ для улучшения методики преподавания русского языка в таджикской школе.

Следует отметить, что эта тема актуальная в современной методике, которая представляет собой изучения предмета русского языка и литературы в таджикской школе и у нас в республике закреплена Конституции республики Таджикистан и имеет процесс национального языка межнациональной формы и общения и имеет центральную статус в различных независимых государственных стран.

Алексеев А.Н писал: «Форма преподавания русского языка в национальной школе показывает, что повысился научный уровень изложения материала, улучшилось качество знаний учащихся, более полно стали раскрываться воспитательные возможности русского языка как учебного предмета» [1, 54].

Одна из основная проблема изучения методики общения лексическими средствами общения на уроках русского языка в таджикской школе является процесс изучения слова и фразеологическими оборотами в процессе формирования и совершенствования родного языка, где основную роль играет различные игры на занятиях русского языка и формируется знания ученика и студента в процессе изучения предмета родного языка и другие предметы средней школы.

Поэтому занятия как развития учебного метода и развития всего материала, которые служили бы учебным, семинарским и образовательным формам воспитания русского языка ученикам таджикской школы. Неотъемлемого состава учебного материала по изучению родного языка органического состава всего учебного и воспитательного метода самостоятельной работы в общеобразовательной школе в Республике Таджикистан имеется самостоятельная работа. Поэтому хорошая связь, единства учебного и внеклассного метода работы учеников могут развивать полноту и исследовать человека.

Рационально сочетания классного и внеклассного метода урока формирует хороший процесс учебной и воспитательной работы в таджикской школе. Необходимостью такая связь продиктовано и специфичной особенностью этих составляющего формы воспитания в вузе, где развивается методика.

Баранова М.В писала: «Следует отметить, что среди принципиальных отличий внеклассной работы от урока, как основной формы учебно - воспитательного процесса в средней школе является добровольность при организации работы, свобода в выборе предмета и содержания деятельности как со стороны учителя, так и со стороны ученика, отсутствие строгой регламентации во времени реализации этой работы возможность удовлетворения потребностей в расширенном духовном общении, равноправность в процессе обучения социальных ролей учитель - ученик» [2, 88].

Следует отметить, что на современном этапе развития особое место занимает методика обучения лексическими средствами общения в таджикской школе, которая среди них занимает внеклассной работы по русской литературе, которая среди них центральное место занимает важной и необходимой формой работой в таджикской школе. Учитывать, то, что таджикского общеобразовательного заведения урок «Современный русский язык» исследуется в последнее время необходимого развития проводится на основе различные уроки русской литературы, используют фрагменты из художественных произведений.

Дмитров М. писал: «В Программе по русскому языку для общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения (2 - 11 классы) (Душанбе, 2008) представлены художественные произведения русской и зарубежной литературы. Однако работа над художественным текстом в национальной школе обычно носит эпизодический характер, не выстраивается в единую систему изучения русского языка и литературы. Необходимо сделать так, чтобы обучение русскому языку достигло уровня единого целенаправленного процесса. Поставленные задачи обширны, а учебное время ограничено. В этом контексте приобретает особую актуальность проведение внеклассных уроков в тесной связи предметов русского языка и литературы» [3, 67].

Это отражены в книгах развивать занятия воспитания, делать ее более профессиональным и совершенным, становить меж предметные связи различными курсами русской литературы и истории, провести характерные формы для более развитого, более сознательной внеаудиторного чтения произведений из современной русской литературы. Надо отметить, в школах с таджикским языком обучения очень много времени ученики хорошо знают навыки свободной формы на русском языке, которой считаются из развития в которой имеется формы общения лексическими средствами общения на современном русском языке.

Поэтому в внеклассной работе, которая проводится в средней общеобразовательной учреждении, имеется одной из важной источник создании и расширении русского языкового метода в процессе формирования методики обучения лексическими средствами общения русской речи в таджикской школе.

В методике обучения русского языка хорошо, необходимо, надо отметить о многостороннем развития различных этапов с совершенствованием в развитие от обстоятельства одного метода развития речи учащихся средней школы.

Поэтому организаторские способности преподавателя, которые присутствуют в работе преподавателя, располагает внимания и общения (коммуникативный) с учениками, нравственная исследует на первый план различные характеры методики преподавания лексическими средствами общения в таджикской школе.

В настоящее время формирование и совершенствование методики деятельностью преподавателя начального класса по развитию общения и изучения русского языка надо сказать, что особое внимания обратить на термины, которые часто обращают внимания с лексическими средствами общения с «учебной деятельности», для которого выдумывается «специфической деятельности людей, которые направлены на изучения методики преподавания лексическими средствами общения в таджикской школе

Изучение методики обучения лексические средства обучения русского языка в таджикской школе имеет для себя главную цель - «изучать определенной формы урока и навыка, упражнение, форма поведении и видов работы, характер человека «показывается в хороший профессиональной работы и развивается на него». При отсутствие учения и учебной деятельности показывают в устном народном творчестве в смысле когда слова при помощи методы обучения лексическими словами из современного русского языка, когда развивают как ведущая роль знания типа безусловно трактуется при помощи различных лексических деятельностью, который свойственно школьнику или ученикам начального образования. Одним из видов развития знания учеников начальных классов нам показывается такое поведение и понимания, когда они формируются на все возраст школьного заведения. Программа высшего учебного заведения – это документ, который имеют свои содержание овладения нравственными формами действия в сферах научной работы

Давать интегральной характеристики учебного процесса в высшей учебного заведения надо сказать, что в современное время развитие интегрального общения помогает лучше знать материал по русскому языку. И.А. Зимняя пишет, «деятельность субъекта по овладению обобщенными способами учебных действий и саморазвитию в процессе решения учебных задач, специально поставленных преподавателем, на основе внешнего контроля и оценки, переходящих в самоконтроль и самооценку» [5, 88].

Формирование и совершенствование методики преподавания высшего учебного заведения в первом учебном семестре развивает различные формы изучения русского языка, когда такая интерпретации учебная деятельность подразумевает выдвижение на передний план фигуры преподавателя, учителя. Не получая свою форму изучения процесса направленность, учебная деятельность помогает развивать следовательно и одновременно развивается педагогическая практика студентов во время учебы, который имеет смысл в создания хороших условия для существования учебной работы в школе.

Совершенствования и формирования принципа педагогических принципов развития педагогической практики для студентов четвертого курса факультета русского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета при изучения лексических средств общения на уроках русского языка в таджикской школе и последнее время, безусловна в том, что педагогическая практика исследует развития и совершенствования, как обучать, так и для развития дошкольного учебного развития. Форма и знание, к которой приходит учитель, исследует не только формами формирования учебной программы воспитуемого, но и методами обучения, знания, стимулирования человека. Тогда преподаватель работает не только в роли посредника урока но и

исследует для учеников учителем и с преподавателем, который олицетворяет уровнем человека с хорошим знанием и опыта работы в средней школе.

Жуков И.Н. писал: «Внеклассная работа повышает интерес учащихся к русскому языку, расширяет и углубляет их знания, обогащает словарный запас, воспитывает языковое чутье и др. Продолжая и подкрепляя классные занятия, она в то же время несет в себе присущую только ей специфику в содержании, организационных формах, методах и приемах реализации поставленных задач» [4, 104].

Одна из основных особенностей методики преподавания русского языка в национальной школе и лексические изучения средствами общения является анализы прошлогодного и практика знания в общеобразовательной учреждении исследует процесс разрыва тем, каким требованиям прошлого общества показывает к воспитанию в общеобразовательной учреждении и прошлогодный состав языка в меньшинстве высшего учебного заведения нашей республики с методическими системами знания.

В советской время основное внимание уделяется внеклассной внеаудиторной работы, который проводится в общеобразовательных учреждениях, ограничено проведение кружковая работа. Внешкольная работа, проводится в школе, не отражают процесса учеников, неправильно разработан принципы и методы разные формы кружковой работы, нет связи различной формы внешкольной работы по русской литературе, в связи с этим у учеников нет возможности участия в кружковой работе, все это развивает возможность в развитой принципы и формирование учеников общеобразовательных учреждений.

Поэтому в внеклассной работе по русской литературе может быть процесс имеет различные на изучения и учета интереса и индивидуальной особенностью учеников, на повышения у него принципов к уроку деятельность по современной русской литературе, как основы для развития его творческой способности и для их дальнейшей самоопределению.

Первая основная проблема изучению русской литературы является лексические средств общения на уроках русской литературы и уровня эффективность знания развивает педагогическую, методическую систему связи учебная и профессиональная деятельность школьников, а конце процесс формирования воспитательной деятельности меняется человек специалист, и ее развития школьника.

Одна из основная работа по преподавания методики русского языка в школе является человек, который формирует и совершенствует школьника этого исследовании процесса проверки уровня знания студента в вузе. В процессе работы с учениками основная работа была выбрана на основе внеклассной работы в общеобразовательной учреждении Республики Таджикистан, где очень развита методические принципы изучения русского языка.

Ждет своего дальнейшего развития в качестве лексических средств общения русского языка и человека, характерное внимание для эффективной разработки той или иной социальной жизнь (профессионал своего дела, член кружка, гражданин своей Родина и т д).

Хотелось бы отметить что методика обучения лексические слова знания на занятиях в национальной школе и педагогическая практика компетентность учителя имеется интегральная практика обучения различных профессиональных работ в школе во время занятия характеристики личности учителя средней школы (специалисты), который отражают не только степени освоении уровень знания, умения и навыки в той или иной области профессиональная деятельность, так и совокупности человеческих качеству учителя средней школы, которые отражены в умениях эффективного действия в различных областях государства.

Таким образом основная работа по изучению лексических слов в современном русском языке является формирования и совершенствования различные слова сложного предложения с различными придаточными предложениями.

Литература:

1. Алексеев А.Н. Методика преподавания русского языка. - М.: Наука, 2016. - 254 с.
2. Баранова М.В. Методика обучения лексическими средствами. - М.: Высшая школа, 2017. - 287 с.
3. Дмитриев М.П. Обучение русского языка в школе. - М.: Наука, 2018. - 287 с.
4. Жуков И.Н. Развитие обучения русского языка. - М.: Наука, 2014. - 276 с.
5. Зимняя И.А. Современный русский язык. - М.: Наука, 2010. - 287 с.

Ключевые слова: методика, обучения, содержание, текст, творчество, поэт, издание, таджикский язык.

Аннотатсия

**УСУЛҲОИ ОМУЗИШИ ВОСИТАҲОИ ЛУҒАВИИ МУОШИРАТ ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ
РУСӢ МАКТАБҲОИ ТОҶИКӢ**

Дар ин мақола муаллиф мушкилоти усулҳои омӯзиши воситаҳои луғавии муошират ва интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми дарсҳои забони русӣ таҳлил кардааст. Муаллифи мақола дар асоси миқдори зиёди мавод мушкилоти интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ нишон додааст. Проблемаи тарҷумаи матни бадеӣ дар адабиёти муосир ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Мақсадҳои рушди интизомҳои таълими забони русӣ дар мактаби ибтидоӣ омӯзиши донишҷӯён мебошанд. Ба машқҳои забони русӣ дар мактабҳои ибтидоӣ аз ҷумла бо назардошти эҳтиёҷоти махсуси таълимӣ.

Калидвожаҳо: усул, омӯзиши асли, мундариҷа, матн, эҷодкорӣ, осор, забони тоҷикӣ

Annotation

**THE PROBLEM OF TRANSFERRING THE CONTENT OF THE ORIGINAL TEXT WHEN
TRANSLATING AN ARTISTIC WORK**

This article, the author analyzes the problems of conveying the content of the original text when translating a work of fiction. The author of the article, on the basis of a large amount of material, shows the problems of transferring the content of the original text when translating a work of art. The problem of translating literary text occupies a special place in modern literature. The goals of mastering discipline Methods of teaching the Russian language in elementary school is the training of students. To the exercise of the Russian language in elementary school, including taking into account special educational needs.

Keywords: translation, artistic, original, content, text, creativity

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳакимова Дилдора Тухтасуновна, магистранти соли дууми факултети забон ва адабиёти рус ДДОТ ба номи С.Айни.

Рохбари илмӣ: профессор Неъматов С.Э.

Сведение об авторе: Ҳакимова Дилдора Тухтасуновна, магистранка 1 курса факультета русского языка и литературы ТГПУ С.Айни

Научный руководитель: – профессор Неъматов С.Э.

About the author: Khakimova Dildora Tukhtasunovna, master student of the it year of the Russian language and literature Department of the TSPU named after S. Aini.

Тоҷикистон эълонияи истиклолияти давлатиро қабул намуда, мустақилият ва соҳибхитиёрии худро дар арсаи байналхалқӣ ба ҳукми қонун даровард. Соҳибхитиёрии давлат дар ҳамаи соҳаҳои он: сиёсат, иқтисодиёт, маориф, фарҳангу маданият таҷассум меёбад. Муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ бошанд - ҳамчун яке аз рухҳои рушди мустақилият, бо симои худ дар пояи маданияти миллий, забон, таъриху ананаҳои миллиаш арзи вучуд дорад. Муассисаи таҳсилоти олии ӯҳдадор аст, ки ҳамқадами давлату замон буда, дар афрӯхтани нури маърифат, ахлоқи ҳамида ва инкишофи шахсият саҳмгӯзор бошад.

Рушди шахсияти донишҷӯён тариқи муошират таҷрибаи пешқадами муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ мебошад. Мақсади асосии методологӣ таълими забони англисӣ низ ба муошират нигаронидашуда мебошанд: диалог, монолог, полиглот – ҷузъҳои асосии муошират ба ҳисоб мераванд. Чи тавре ки таҷрибаи истифодаи усулҳои муошират нишон медиҳанд, он на танҳо забони хориҷиро - ҳамчун воситаи муошират, балки инкишофи хусусияти ҳамаҷонибаи шахсияти донишҷӯёнро таъмин менамояд.

Бо «диалог» ва «монолог» донишҷӯён бештар во меҳуранд, ва ин мафҳумҳо ба ҳамагон шинос мебошад, мафҳуми «полилог» бошад, баракс. Мафҳуми «полилог» дар адабиёти забоншиносӣ нисбатан ба наздикӣ мавриди истифода қарор гирифта, то ҳол аз ҷониби ҳамаи муҳаққиқон эътироф нашудааст. Решаи ин истилоҳ ба забони юнонии қадим бар мегардад ва ҳамчун илова ба истилоҳи «диалог» («поли» - бисёр) пайдо шудааст.

Полилог гуфтугӯи шумораи зиёди одамон мебошад. Хусусиятҳои хоси полилогӣ ин - на камтар аз се иштирокчӣёне, ки як мавзӯро шифохиро баррасӣ менамоянд.

Полилог мисли муколама ба монолог мухалиф аст, ба ин маъно полилог ва муколамаро ивазшавии гӯяндагон ва шунавандагон ба ҳам мепайвандад. Полилог аксар вақт шакли муоширати гӯрӯҳӣ (суҳбат, баҳс, вохӯрӣ, бозӣ ва ғ.) - ро мегирад.

Айни замон дар партави дигаргуниҳои кулӣ, ки дар системаи маорифи ватанӣ чараён дорад, дар назди омӯзгорони забони англисӣ, ҷӣ донишгоҳҳо ва коллеҷҳои омӯзгорӣ вазифаҳои сершумор ва гуногунранг истодаанд. Яке аз онҳо истифодаи методикаи таълими полилогии донишҷӯён - ҳамчун воситаи муоширати шифохӣ, махсусан дар гурӯҳҳои курсҳои болоӣ ва зарурати додани донишҳои воқеӣ дар ин самт мебошад. Ин на танҳо истифодаи бурдани шаклҳои нави назорат ва арзёбии дараҷаи дониши донишҷӯён, балки ҷустуҷӯи усули технологияи навро дар бар мегирад. Дар чараёни омӯзиши забони англисӣ аввалин маҳорати нутқ - полилог мебошад, ки он дар навбати худ ҳамчун шакли амали муқобилияти нутқ баромад мекунад. Аз ин лиҳоз, полилогро мо ҳамчун амали мутақобилаи шифоҳии се ё зиёда ашхос дар доираи фазои ба истилоҳ мавзӯӣ - баҳс мефаҳмем.

Дар муассисаҳои таълимӣ муаллимони забонҳои хориҷӣ элементҳои забони ҷамъиятию маданияро эҷод мекунанд. Барои ба амал баровардани мақсади полилогӣ бо роҳи таълими гурӯҳӣ, муҳити зарурӣ фароҳам овардан зарур аст. Ҳамаи ин дар навбати худ, ба ҳамкории самарабахши донишҷӯён мусоидат мекунад, ки яке аз субъектҳои он донишҷӯёни гурӯҳҳои курсҳои болоӣ мебошад.

Асоси ҳамкориҳои гурӯҳӣ, ҳамчун яке аз шартҳои ривоби нутқ ва муошират, тақсими кардани вазифаҳо мебошад. Принсипи асосӣ ин усул - ёрии ҳамдигар, на рақобат, барои омӯхтани ҳама чизҳои нав дар якҷоягӣ мебошад.

Муносибати мутақобилаи донишҷӯён бо ҳамдигар дар курсҳо болоӣ, малакаҳои коммуникативии онҳоро инкишоф медиҳад. Қобилияти ташкил ва роҳнамоии суҳбат бо истифода аз ибораҳо, барои нигоҳ доштани сӯҳбат, қобилияти ҷудо кардани иттилооти милли - фарҳангӣ, ки барои гузаронидани полилог зарур аст, то ҳадди имкон ба аслияти нутқи хориҷии донишҷӯён бояд ривож ёбад. Малакаҳои роҳбарии суҳбат барои ривочи қобилияти шифохӣ, баён кардани натиҷаҳои муштарак, қобилияти таҳлили иҷрои мақсадҳо ва таҳлили муваффақияту нобарорӣ мавқеи хосро дорост.

Омӯзиш дар гурӯҳҳои курсҳои болоӣ ба тарбия ва ҷорӣ намудани малакаҳои ташкилотчиӣ (муҳокима, маҳорати ҳалли масъалаҳо, қабули қарорҳои оқилона ва ғайра) нигаронида шудааст. Ин на танҳо ҷустуҷӯи муштаракӣ роҳҳои ҳалли мушкилоти таълимӣ, балки ҳамкориҳои мутақобилаи

омӯзгор ва донишҷӯёнро бо забони англисӣ мебошад. Маҳорат ва малакаҳое, ки дар раванди ҳамкориҳои гурӯҳӣ ташаккул шудаанд, на танҳо барои ташаккули салоҳияти забонӣ муҳиманд, балки метавонанд дар ташкил ва роҳбарии суҳбат низ истифода бурда мешаванд.

Мавҷудияти системаи донишҳои зарурӣ барои амалисозии фаъолияти мутақобилаи нутқ дар фазои таълимии забони англисӣ (сохтор, шакл, намуд, принцип, шароити ташкили он, аз ҷумла бозихо, семинаро ва ғ.) ҷузъи ҷудонашавандаи раванди таълим ба ҳисоб мераванд. Равандҳои маърифатӣ бо як қатори дигар нуктаҳо ба монанди: диққат, хотира, тасаввурот, тафаккур ва сухан баррасӣ карда мешаванд. Ҳамаи ин падидаҳо заминаро ташкил медиҳанд, ки раванди азхудкунии донишро дар фазои таълимӣ фароҳам меоранд. Дониш инчунин аз мафҳумҳои фаъолият, ҳавасмандӣ, эҳсосот ва шахсияти омӯзанда ҷудонашаванда иборат мебошад. Мо чунин мешуморем, ки яке аз самарабахштарин ҷорабиниҳои тайёр кардани мутахассисони ояндаи соҳибкасб бо доштани маҳорати муомилаи нутқӣ ва гирифтани дониш дар ин самт шакли полилогӣ фаъолияти нутқ мебошад. Омодагии донишҷӯён ба муомилоти нутқӣ дар ин маврид бо дониш, маводи омӯхташуда, донишҳои меъёрҳои ахлоқӣ, хусусиятҳои минтақавӣ, ки хусусиятҳои фарҳанги омӯхташавандаро инъикос мекунанд, муайян карда мешавад.

Бояд қайд намуд, ки қобилияти ба даст овардани муваффақияти зарурӣ дар соҳаи суханронӣ на танҳо бадонишҷӯн, балки бештар ба омодагии ҳуди омӯзгор ва ташкили раванди таълими муоширати нутқ дар шакли полилог вобастагӣ дорад. Омӯзгор машғулиятҳои амалии нутқӣ, супоришҳои дорои характери эҷодиро бояд дар лексияҳо, бозихо, ки алокаи бевоситаи нутқиро таъмин мекунанд, дар семинаро, мизи мудаввар, суҳбатҳо, семинароҳои эҷодӣ ва ғайра дохил намояд.

Барои таъмини сатҳи баланди маҳорати суханронии посилогӣ донишҷӯёни дар раванди муоширати нутқ ташаккул додани малакаҳое заруранд, ки ба ноил шудан ба ҳадафи гузашташуда нигаронида шудаанд.

Маҳорати нутқӣ (коммуникативӣ) дар методологияи таълими забонҳои хориҷӣ ҳамчун қобилияти шахс барои амалӣ кардани амали муайяни нутқ дар заминаи ҳалли масъалаҳои муошират дар асоси малакаҳои ташаккулёфта ва донишҳои гирифташуда фаҳмида мешавад. Ҳангоми омода кардани намудҳои гуногуни ҳамкорӣ: бозихоҳои таълимӣ, лоиҳаҳо, бозихоҳои нақшбозӣ, машғулиятҳои ривочи нутқӣ, ҳучуми майна ва ғайра ҳамчун иҷрокунанда ва ҳам ташкилотчи ин гуна ҷорабиниҳо баромад мекунанд. Дар рафти як қатор таҷрибаҳо ин имкон медиҳад, ки донишҷӯ маҳорати махсус ва касбии методиро, ки дар шакли полилог алокаи нутқиро таъмин мекунанд, пайдо кунанд ва ин ҳам барои ифодаи шахсии донишҷӯён имкониятҳои калон дорад. Бояд гуфт, ки маҳорат дар шароити ягонагии фикрӣ, амали муаллимони оянда барои роҳнамоӣ ба фаъолияти хонандагон - ин аст он чизе, ки барои амалӣ намудани таъсири мутақобилаи нутқ дар шакли полилог зарур мебошад.

Адабиёт:

1. Балаян А.Р. Монолог дар бораи муколама (полилог) // - 1981. - №4. – 62 – 66 с.
2. Бутенко ЖБ. Таълими муоширати касбӣ дар полилог барои донишҷӯёни хориҷии донишгоҳи тиббӣ: Дис. Cand. пед. илмҳо. М., 1990 – 199 с.
3. Махновская П.И. Усулҳои таълими мувоҳисавӣ ва гуфтугӯи донишҷӯёни филология: Дис. Cand. пед. илмҳо. М., 1992. – 245 с.
4. Пасов Э.Л. Омӯзиши коммуникативии забони хориҷӣ: концепсияи рушди шахсият дар муколамаи фарҳангҳо. Липецк: Нашриёти ЛГПИ, 1998. – 159 с.

Аннататсия

РУШДИ ШАХСИЯТИ ДОНИШЌЌЁН ТАРИҚИ ИСТИФОДАИ ПОЛИЛОГ ДАР МШҒУЛИЯТҲОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола дар бораи методикаи таълими полилогӣ донишҷӯёни макотиби олӣ ҳамчун воситаи муоширати шифохӣ дар гурӯҳҳои курсҳои болоӣ ва зарурати додани донишҳои воқеӣ дар ин самт сухан меравад. Инчунин мақола масъалаҳоро доир ба рушди шахсияти донишҷӯёни гурӯҳҳои курсҳои болоӣ дар ҷарайни таълими полилогӣ, баррасӣ менамояд. Доир ба хусусиятҳои физиологиву психологӣ донишҷӯён ва ташаккули салоҳияти коммуникативӣ низ, дар мақолаи мазкур маълумот дарҷ гардидааст.

Калидвожаҳо: *полилог, диалог, муоширати шифохӣ, донишҳои воқеӣ, технологияи нав, маҳорати нутқӣ, мутақобила, сӯҳбати роҳнамо.*

Аннотация

ЛИЧНОСТНОЕ РАЗВИТИЕ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОЛИЛОГА НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКИМ ЯЗЫКОМ

В статье рассматриваются методы полилогического обучения студентов вузов как средства устного общения в старших группах и необходимость предоставления реальных знаний в этой области. В статье также рассматривается развитие личности студентов старших групп в процессе обучения полилога. В статье также представлена информация о физиологических и психологических особенностях студентов и формировании коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: полилог, диалог, устное общение, реальные знания, новые технологии, навыки говорения, взаимодействие.

Annotation

PERSONAL DEVELOPMENT OF STUDENTS IN THE PROCESS OF USING POLYLOGUE IN ENGLISH LESSONS

The article discusses the methods of polylogical teaching of university students as a means of oral communication in senior groups and the need to provide real knowledge in this area. The article also discusses the development of the personality of students of senior groups in the process of learning a polylogue. The article also provides information about the physiological and psychological characteristics of students and the formation of communicative competence.

Key words: polylogue, dialogue, oral communication, real knowledge, new technologies, speaking skills, interaction.

Маълумот оид ба муаллиф: Одинаева Машхура, магистранти соли дуюми факултети забони англисии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ, тел: +992009091126.

Рохбари илмӣ: Карабаев Бахтовар Бахтиёрович

Информация об авторе: Одинаева Машхура, магистранка второго курса факультета английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. тел: +992009091126.

Научный руководитель: Карабаев Бахтовар Бахтиёрович

About the author: Odinaeva Mashura, 2st year master of the Faculty of English of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, tel: +992009091126.

Supervisor: Karabaev Bakhtovar Bakhtiyorovich

МЕТОДИКАИ ИСТИФОДАБАРИИ МАСЪАЛАҲОИ ФИЗИКӢ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ МАТЕМАТИКА

Чараёни таълим аҷоиб мебошад. Чунки ҳангоми омӯзиши математика (алгебра ва геометрия) бисёр масъалаҳое вомехӯранд, ки бо дигар фанҳо, масалан химия, физика ва дигар фанҳо муносибати зич доранд. Барои ҳалли чунин масъалаҳо албата ин фанҳоро хуб бояд донист. Дар ҳоли баракс ба натиҷаи хуб расидан амрест муҳол. Мақолаи мазкур оиди ҳалли масъалаҳои мазмуни физикидошта дар раванди таълими математика сухан меравад. Пеш аз баёни мақсади асоси ҳаминро низ бояд қайд кард, ки азбаски чараёни таълими муассисаҳои таълими ба таълими салоҳиятнокӣ пеш меравад, бинобар ин каме дар бораи салоҳиятнокӣ гуфта мегузарем.

Салоҳият талаботи ё меъёри пешаки муқарраргардидаи иҷтимоӣ бо омодагии касбии омӯзгор, ки барои фаъолияти пурсамари ӯ дар соҳаи муайян зарур аст, ба ҳисоб меравад. Салоҳият маҷмӯи донишҳо, малака ва маҳорате, ки дар раванди фаъолият ташаккул меёбад. Салоҳиятнокӣ қобилияти маҷмӯии инсон барои мустақилона истифода кардани унсурҳои муҳталифи дониш, малакаю маҳорат ва усули фаъолият дар вазъияти муайян (вазъияти таълимӣ, инфиродӣ, касбӣ), дар умум соҳиби салоҳият будан аст.

Акнун ба мақсади асосӣ мегузарем. Чуноне, ки дар боло қайд карда гузаштем дар раванди таълими математика биёр масъалаҳое вомехӯранд, ки мазмуни физикиро доро мебошанд. Масалан дар синфҳои 5 - 11 чунин мавзӯҳое, ки дорои масъалаҳои мазмуни физики доштаре вохӯрдан мумкин аст: ченакҳои масса, масъалаҳо доир ба ҳаракат, вақт, сурат, татбиқи ҳосила дар ҳалли масъалаҳои физикӣ ва ғайра.

Барои ин хонандагон бояд бо чунин салоҳиятҳоро доро бошанд.

- Воҳидҳои бузургӣҳоро дар амал татбиқ карда метавонад;

- Мафҳуми вобастагии як тағирёбанда аз тағирёбандаи дигарро шарҳ медиҳад ва муайян карда метавонад;

- Воҳидҳои тағирёбандаҳоро номбар карда ва дар амал татбиқ карда метавонад;

Мақсадҳои таълим бошад дар охири дарс бояд чунин бошад:

- мафҳуми массаро шарҳ дода тавонанд;

- воҳидҳои массаро номбар карда тавонанд;

- масъалаҳои доир ба бузургӣҳоро ҳал кунанд;

- ченакҳои хурди воҳидҳоро ба ченакҳои калонашон ва баръакс иваз карда тавонанд;

- воҳидҳои калонтари массаро бо воҳиди хурдтари он ифода карда тавонанд;

- мафҳуми ҳаҷмро шарҳ дода тавонанд;

- воҳидҳои ҳаҷмро номбар карда тавонанд;

Акнун якчанд мисолҳоро доир ба ин мавзӯ дида мебароем:

Масъалаи 1. Ду автомобил дар як вақт ба муқобили якдигар аз ду шаҳр ба пешвози ҳамдигар яке бо суръати **60 км/с** ва дигаре бо суръати **70 км/с** ҳаракат карданд. Баъди 3 соат вохӯрданд. Масофаи ду шаҳрро ёбед.

$$\text{Ҳал: } S = (V_1 + V_2) \cdot t = (60 + 70) \cdot 3 = 130 \cdot 3 = 390 \text{ км.}$$

Ҷавоб: **390 км.**

Масъалаи 2. Пиёдагарди якум бо суръати **5 км/соат** равон аст. Суръати пиёдагарде, ки аз паси ӯ меравад **7 км/соат** аст. Ҳоло масофаи байни онҳо **9 км** аст. Онҳо баъди чанд соат вомехӯранд?

Ҳал: Агар вақти вохӯриро бо t (соат) ишорат кунем, он гоҳ дар ин муддат пиёдагарди якум масофаи $5 \cdot t$ ва пиёдагарди дуюм масофаи $7 \cdot t$ –ро тай мекунад. Ҳангоми вохӯрӣ пиёдагарди дуюм **9 км** зиёд роҳ гаштааст, бинобар ин

$$7 \cdot t - 5 \cdot t = 9; 2t = 9; t = \frac{9}{2} = 4,5 \text{ соат};$$

Ҷавоб: Баъди **4,5 соат** пиёдагардҳо бо ҳам вомехӯрдаанд.

Масъалаи 3. Мошин аз шаҳр бо суръати **60 км/соат** равон шуд. Баъди 3 соат мошини дуюм бо суръати **80 км/соат** ба роҳ баромад. Аз шаҳр дар қадом масофа онҳо вомехӯранд?

Ҳал: Боз вақти вохӯриро бо t (соат) ишорат кунем. Мошини якум то вохӯрӣ $(t + 3)$ соат бо суръати **60 км/соат** дар ҳаракат мебошад. Барои ҳамин $60 \cdot (t + 3) = 80t$. Акнун ин муодилаи ҳосилшударо ҳал мекунем.

$$60t + 180 = 80t; 180 = 80t - 60t; 20t = 180; t = 180: 20;$$

$t = 9$ соат. Акнун масофаи додашударо меёбем:

$$S = vt = 80 \frac{\text{км}}{\text{соат}} \cdot 9 \text{ соат} = 720 \text{ км.}$$

Ҷавоб: 720 км

Масъалаи 4. Мошин дар муддати 50 дақиқа бо суръати 60 км/соат ҳаракат карда, баъд суръаташро 10 км/соат зиёд намуд. Мошин дар 2 соат кадом масофаро тай карда метавонад?

Ҳал: Масофае, ки мошин дар 50 дақиқа тай мекунад, ба

$$\frac{50}{60} \text{ соат} \cdot 60 \frac{\text{км}}{\text{соат}} = 50 \text{ км}$$

баробар аст. Яъне дар 1 дақиқа мошин 1 км роҳро тай карда метавонистааст. Аз инчо азбаски 2 соат ба 120 дақиқа мебошад, пас дар 2 соат мошин метавонад 120 км роҳро тай намояд.

Ҷавоб: 120 км;

Масъалаи 5. Аз ду минтақа муқобил дар як вақт ба пешвози ҳамдигар ду пиёдагард равон шуданд, ки суръати яке 5 км/соат ва суръати дигарӣ 7 км/соат аст. Масофаи минтақаҳо 22 км мебошад. Пиёдагардҳо дар кучои роҳ вохӯранд? Агар пиёдагарди дуюм баъди 2 соат ба роҳ баромада бошад чӣ?

Ҳал: а) Аввал вақти вохӯриро меёбем. Агар чун ҳарвақта онро бо t ишорат кунем, он гоҳ дар ин муддат пиёдагарди якум $S_1 = 5 \cdot t$ км ва дуюм $S_2 = 7 \cdot t$ км роҳро тай мекунад. Мувофиқи шарт масъала $S_1 + S_2 = 22$ км аст. Яъне $5t + 7t = 56$; $12t = 22$; $t = 22:12$; $t = 1\frac{5}{6}$.

Пас, $S_1 = 5t = 5 \cdot 1\frac{5}{6} = 9\frac{1}{6}$ км;

Ҷавоб: Аз нуктаи А дар масофаи $9\frac{1}{6}$ км пиёдагардҳо вохӯрданд. Ин масофа аз нуктаи В ба $56 - 9\frac{1}{6} = 12\frac{5}{6}$ км баробар аст.

б) Агар пиёдагарди дуюм баъди 3 соат ба роҳ баромада бошад, он гоҳ

$$5(t + 2) + 7t = 22$$

$$5t + 10 + 7t = 22$$

$$5t + 7t = 22 - 10$$

$$12t = 12$$

$$t = 12:12$$

$$t = 1$$

Ҷавоб: То вохӯри пиёдагарди якум $5(t + 2) = 5 \cdot 3 = 15$ км ва дуюм $7t = 7 \cdot 1 = 7$ км роҳ тай намудаанд.

Адабиёт:

1. Нугмонов М. Пайдарҳамии таълими математика дар мактаби таҳсилоти умумӣ (монография). – Душанбе: АИП, 2005, - 168 с.
2. Нугмонов М. Стандарти давлатии маълумоти математикӣ. Стандарти давлатии таҳсилоти умумии Ҷ.Т. китоби 2. – Душанбе: «Поликон», 2005, - 13 - 51 с..
3. Нугмонов М., Туронов С., Қурбонов С. Стандарти таҳсилоти математикӣ. Синфҳои 5 - 11. – Душанбе: «Маориф», 2018, - 110 с.
4. Шарифзода А. Китоби дарсии математика синфи 5. – Душанбе: 2018, - 296 с.

Калидвожаҳо: салоҳиятнокӣ, инфиродӣ, касбӣ, воҳид, тағирёбанда, масса, бузургӣ, ченак, ҳаҷм, суръат, ҳаракат.

Аннотация

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКИХ ЗАДАЧ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

Компетентность считается заранее установленной социальной потребностью или нормой профессиональной подготовки педагога, которая необходима для его эффективной деятельности в определенной сфере. Компетенция – это совокупность знаний, навыков и умений, которые формируются в процессе деятельности. Компетентность – это коллективная способность человека самостоятельно использовать различные элементы знаний, умений и способов деятельности в определенной ситуации (учебной, индивидуальной, профессиональной ситуации), быть компетентным в целом. Теперь перейдем к основной цели. Как мы уже упоминали выше, в процессе обучения математике возникают задачи, имеющие физическое содержание. Например, в 5 - 11 классах можно встретить такие предметы с задачами физического содержания: измерения массы, задачи, связанные с движением, временем, изображением, применение производных при решении физических задач и др.

Для этого студенты должны иметь такую квалификацию.

- Может применять единицы величины на практике;
- объясняет и может определить понятие зависимости одной переменной от другой

переменной;

- умеет перечислять единицы переменных и применять их на практике;

Образовательные цели в конце урока должны быть следующими:

- уметь объяснять понятие массы;

- уметь перечислять единицы массы;

- решать задачи, связанные с величинами;

- иметь возможность изменять малые габариты агрегатов на их большие габариты и наоборот;

- уметь выражать большие единицы массы меньшей ее единицей;

- уметь объяснять понятие объема;

- уметь перечислять единицы объема;

Теперь давайте рассмотрим несколько примеров по этой теме:

Итак в статье рассказывается о методе использования физических задач в процессе обучения математике, а также поясняются конкретные проблемы метода и решения таких примеров.

Ключевые слова: *компетентность, личность, профессионал, единица, переменная, масса, величина, мера, объем, скорость, движение.*

Annotation

METHODS OF USING PHYSICAL TASKS IN THE PROCESS OF TEACHING MATHEMATICS

Competence is considered to be a pre - established social need or a standard of professional training of a teacher, which is necessary for his effective activity in a certain area. Competence is a set of knowledge, skills and abilities that are formed in the process of activity. Competence is the collective ability of a person to independently use various elements of knowledge, skills and methods of activity in a particular situation (educational, individual, professional situation), to be competent in general. Now let's move on to the main goal. As we mentioned above, in the process of teaching mathematics, problems arise that have a physical content. For example, in grades 5 - 11, you can find such subjects with tasks of physical content: mass measurements, tasks related to movement, time, image, the use of derivatives in solving physical problems, etc.

To do this, students must have such qualifications.

- Can apply units of magnitude in practice;

- explains and can define the concept of dependence of one variable on another variable;

- is able to enumerate units of variables and apply them in practice;

The learning objectives at the end of the lesson should be:

- be able to explain the concept of mass;

- be able to enumerate units of mass;

- solve problems related to quantities;

- be able to change the small dimensions of the units to their large dimensions and vice versa;

- be able to express large units of mass by its smaller unit;

- be able to explain the concept of volume;

- be able to enumerate units of volume;

Now let's look at some examples on this topic:

The article describes the method of using physical problems in the process of teaching mathematics, and also explains the specific problems of the method and the solution of such examples.

Keywords: *competence, personality, professional, unit, variable, mass, size, measure, volume, speed, movement.*

Маълумот дар бораи муалиф: Примова Сохиба Акбаралиевна, магистранти соли якуми факултети математикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Ш. Душанбе, ноҳияи Сино, кучаи Бобочон Гафуров, гузаргоҳи 2, ҳонаи 9, хучраи 3, телефон: 006067095.

Рохбари илмӣ: Нугмонов М.

Сведения об авторе: Примова Сохиба Акбаралиевна, магистрантка первого курса математического факультета ДДОТ имени Садриддина Айни. Ш. Душанбе, район Сино, улица Бабаджона Гафурова, проезд 2, помещение 9, помещение 3, тел.: 006067095

Рохбари илмӣ: Нугмонов М.

About the author: Primova Sohiba Akbaraliyeva, 1st year Master of Mathematics Faculty of Children's and Children's School named after Sadriddin Aini. Sh. Dushanbe, Sino district, Babajon Gafurov street, passage 2, room 9, room 3, phone: 006067095

Scientific director: Nugmonov M.

*Раҳмонова Малика Назаровна,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқ*

РОҲҶОИ ИФОДАИ МАСДАР ДАР ҶУМЛАҶОИ ЗАБОНҶОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИӢ

Дар қатори проблемаҳои сершуморе, ки забоншиносии муосир меомӯзад, таҳлили муқоисавии ҷиҳатҳои забонӣ мавқеи хосаеро ишғол мекунад. Яке аз он проблемаҳо омӯзиши вижагиҳои хоси инфинитив дар забони англисӣ маҳсуб меёбад.

Вижагиҳои хоси шаклҳои бешахси феъл дар муқоиса бо шаклҳои шахсии он дар он зоҳир мегардад, ки инфинитив вобаста ба шахс, шумора ва замон тағйир намеёбад ва категорияи сиға надорад.

Дар забони англисӣ масдар шакли луғавии феъл аст. Он аслан нишондиҳандаи худ – ҳиссаҷаи «to» - ро дорад, ки дар луғат оварда намешавад, вале дар занҷири нутқ он ҳиссаҷа гоҳо истифода мегардад, гоҳо ихтисор мешавад. Мисол:

He seems to have half of dozen languages at his fingertip; and there is nothing to prevent his keeping up his newspaper connections from here (E. Voynich). I wonder if you could be an angel and go over and see it for me (E. Waugh).

Шакли феълие, ки амалу ҳолатро фаҳмонида, замону шахсу шумора ва сиғаро ифода намекунад, масдар номида мешавад. Масдар шакли тасрифнашавандаи феъл ба шумор меравад. Мисол: to read – хондан, to write – навиштан, to buy – харидан, to sell – фурӯштан.

Масдар бо хусусиятҳои грамматикӣ ва лексикӣ худ дорои аломатҳои ҳам феъл ва ҳам исм мебошад.

Масдар шакли номии феъл аст, ки дар забони тоҷикӣ аз асоси замони гузашта бо суффикси «ан» сохта мешавад. Дар забони русӣ бошад, бо аломати нарм талаффузшаванда (аломати ҷудой: писать, читать) тамом мешавад ва дар забони англисӣ бо ҳиссаҷаи «to» сохта мешавад. Дар луғат феълҳо одатан дар шакли масдар дода мешаванд. Масдар дар ҷумла ба вазифаи:

1. Мубтадо – **To skate** is pleasant
2. Хабар – Your duty was **to inform** me about it immediately.
3. Пурқунанда – I ask him **to help** me.
4. Муайянқунанда – He expressed a desire **to help** me.
5. Ҳол – I went to the station **to set off** a friend meояд.

Дар забони тоҷикӣ масдар аз асоси замони ҳозираи феъл тавассути ҳамроҳи кадани морфемаи «-ан» сохта мешавад. Морфемаи «-ан» гоҳо меафтад, ки ин ҳолатро масдари ноқис мегӯянд. Мисол: Ҳамин шуду Стёна ба нӯшидан одат кард (Р. Ҷалил, сах. 83). Меҳмонон ҳам барои рафтан аз ҷояшон хестанд (С. Айни, сах. 98). Баъзе ҷадидон ба мо ёрӣ хоҳанд дод (С. Айни, сах. 76). Дар ин мисолҳо танҳо «дод» дар таркиби «хоҳанд дод» масдари ноқис маҳсуб мешавад.

Масдари мухтасар ё ноқис асосан баъди шакли тасрифии феъли «хостан» истифода мешавад. Мисол: Агар рухсати оӣ шавад, пас аз он ба фурӯш хоҳем даромад (С. Айни). Аз ту пинҳон намедорам, ба ту хоҳам гуфт, лекин дар вақти мурданам ба тарзи васият хоҳам гуфт (С. Айни).

Дар ин мисолҳо феълҳои «даромад» ва «гуфт» масдари ноқис мебошанд, зеро аз онҳо нишондиҳандашон «-ан» ихтисор шудаанд.

Дар забони англисӣ нишондиҳандаи масдар «to» дар бисёр ҳолатҳо меафтад:

1. Дар таркиби шаклҳои аналитикии феъл:

It would be interesting to know (E. Voynich). Why do you think so? (Ibid) I shall be late at the hospital (E. Voynich).

2. Баъди аксари феълҳои модалӣ:

Can you give me your word? (E. Voynich). And yet she must have feet dull to be so much excited now (E. Voynich). This medicine may cure your cough (A. Hornby).

3. Баъди таркибҳои навъи «I would sooner», «I would rather», «I had better» ва ғайраҳо. Мисол:

I would rather walk than take a bus (A. Hornby). I had better begin by introducing myself (Ibid). She would sooner resign than take a part in such dishonest business deals (Ibid) [3, 176].

4. Дар саволҳое, ки ҷавобро талаб накарда, балки таъҷубро ифода мекунанд:

Why get upset just because you got a bad mark? (A. Hornby). How stay here in such awful condition? (A. Hornby).

5. Дар таркиби қолабҳои синтаксисӣ бо пурқунандаи мураккаб:

He heard a blackbird sing (J. Galsworthy). Andrew observed her hurry off (A. Chronin).

Масдар дар ҳарду забонҳои муқоисашаванда дорои хосиятҳои феъл ва исм мебошад. Хосиятҳои исми масдари забони тоҷикӣ нисбат ба масдари забони англисӣ бештар мебошад. Масдари забони англисӣ танҳо як хосияти исмро дорост: он мисли исм ба вазифаи синтаксисии мубтадо, пуркунанда ва қисми номии хабар омада метавонад, ки ин хосиятро масдари забони тоҷикӣ низ дорад.

1. Тракторчӣ шудан чӣ бадӣ дорад? (С. Турсун) (мубтадо).

To see her was enough for him at present (Th. Hardy) (мубтадо).

2. Тулик мехост аз бағали кӯрбошии навбаромадро шикаста, барои ба асп савор шудан мадад кунад. (Р. Ҷалил) (пуркунандаи бевосита).

I promised to return soon (Sh. Bronte) (пуркунандаи бевосита).

3. Аздушар мақсадам тӯро кӯча гирифта баромадан буд (С. Турсун) (қисми номии хабар). The first thing of all would be to get a grammar (J. London) (қисми номии хабар).

Ғайр аз ин масдари забони тоҷикӣ инчунин хосиятҳои зерини исмро дорост:

1. Шакли чамъ дорад:

Менависам ман суруди сулҳро бо хуни дил,

Бо тапиданҳои беоромии рӯзафзуни дил. (М. Турсунзода).

2. Бандаки изофии « - й» қабул мекунад: Ҳол барои ба даст афтодани ҳиллагар воқеаро дар Шӯроб ба касе нагуфт. (Р. Ҷалил).

3. Морфемаи соҳибият қабул мекунад: Чаро ин кори ягон ҳасдузди буздил буданаш мумкин нест? (Р. Ҷалил).

4. Пасванди « - ро» бо масдар ҳамроҳ омада метавонад: Ў фурсати фарёд задану имдод пурсиданро надошт (Ҳамон ҷо).

5. Масдар метавонад бо пешоянд истифода шавад: дар ин ҷо барои хабардорӣ кардан аз қой ва дигар корҳо Эргаш бо Сафарғулом монанд мешавад (С. Айни).

Ин хосиятҳои масдари забони тоҷикӣ қисман дар герундияи забони англисӣ мушоҳида мешавад, ки инро баъдтар баррасӣ менамоем.

Дар ҳарду забон масдар хосиятҳои зиёди феълӣ дорад:

1. Масдар метавонад пуркунанда ва ҳолро ба худ вобаста кунад:

He wanted to tell her of the incident (A. Cronin) - ба вай дар бораи ин ҳодиса гуфтан мехост. I am very glad to have seen you again, Mrs. Vidler (A. Cronin) - Хонум Видлер, ман аз такроран دیدани шумо басо хурсандам.

2. Масдари ҳарду забон категорияи ҳудуд доранд:

а) Ҳудуди давомдор, ки ҳоси ду забон аст:

It's extremely funny for me to be consoling you (Ch. Snow) – Тасалли ёфта истодани ту бароям басо хандаовар буд.

Воҳидов беҳтар шуда истодани корҳои маорифро ба худ нисбат додани шуд (Ф. Ниёзӣ) – Vohidov tried to associate improving the system of his education with his activity.

3. Масдар дар забонҳои муқоисашаванда категорияи самт дорад, ки он фарогири ду шакли категориявист:

а) шакли фоили масдар: гирифтани – to take, кофтан – to dig;

б) шакли мафъули масдар: гирифта шудан – to be taken, кофта шудан – to be dug.

Аз ин мисолҳо маълум мегардад, ки масдари мафъул дар ҳарду забон ба воситаҳои аналитикӣ сохта шудааст. Дар забони англисӣ ба сифати феъли ёвар «to be» ва дар забони тоҷикӣ феъли ёвари «шудан» ба қор меравад. Ҷузъи дуҷуми аналитикӣ сифати феълии II (забони англисӣ) ва сифати феълии қабليات (забони тоҷикӣ) маҳсуб мешавад. Дар забони англисӣ аввал феъли ёвар меояд, ҳол он ки дар забони тоҷикӣ чунин феъл баъди феъли асосӣ ҷойгир мешавад:

Барои ҷӣ, барои кӣ гирифта шудани ин озуқаро ман аниқ намедонам (Ф. Ниёзӣ). He was burned by avalanche and had to be dug out (A. Hornby).

Бояд зикр кард, ки аксаран шакли мафъули масдари забони тоҷикӣ ба забони англисӣ тавассути шакли герундий ифода мешавад.

Моҳитияи категорияи самти масдар дар он аст, ки амали баъди масдар ифодашаванда бо яке аз предметҳои дар ҷумла зикршаванда дар муносибати объектӣ қарор дорад.

4. Дар забони англисӣ масдар инчунин дорои категорияи тартиб аст, ки он дар натиҷаи муқобилгузории шакли перфектӣ ба шакли ғайриперфектӣ он сурат меёбад: to write – to have written, to taken – to have taken.

Масдари забони тоҷикӣ чунин категорияи грамматикӣ надорад.

Шакли перфектии масдар ба амале далолат медиҳад, ки аз амали дигар, тавассути шакли тасрифии феъли чумла ифода шудааст, қаблан воқеъ гардидааст. Баръакс, масдари ғайриперфектӣ амалеро ифода менамояд, ки он ба амали дигаре ҳамзамон аст ё сониян ба вуқӯ меояд:

1) She was going to the station with him, to drive the car back (J. Galsworthy). – Барои баргардонида овардани автомашина ӯ ҳамроҳи вай ба стансия рафта меистод (мерафт) (масдари ғайриперфектӣ). 2) I am sorry to have heard bad news of Mr. Barkis (Ch. Dickens). – Аз шунидани хабари нохуш нисбати Чаноби Баркис афсӯс меҳӯрам (масдари перфектӣ).

Чунон, ки аз тарҷумаҳои масдари забони англисӣ ба забони тоҷикӣ бармеояд, дар забони тоҷикӣ воситаи махсуси ифодаи қабليات, анҷомнокии амали бо масдар ифодашаванда мавҷуд нест ва аз ин рӯ ҳамзамонӣ ё қабلياتи амал нисбати амали дигар аз матн фаҳмида мешавад.

Адабиёт:

1. Ҳасанов А. Таърихи забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2005. – 76 с.
2. Шарофиддин Рустамов, Раззоқ Ғафоров Грамматикаи забони адабии тоҷик (ҷилди 2). – Душанбе, 1986.
3. Ярцева В.Н. Именные формы Феъла. – Историко - типологическая морфология германских языков. – М., 1978. – 130 с.
4. Cattel R. Syntax and Semantics. V.17. Composite Predicates in English. – Newcastle: US.W. Australia Academic Press, 1984.
5. English Grammar in use – Raymond Murphy, advanced edition 2006 – page 84 - 105.
6. Kaushanskaya V.L. A grammar of the English language. – Москва: Айрис - Пресс, 2008. – 432 с.

Калидвожаҳо: масдар, сифати феъли, муосир, замони гузашта, забони хориҷӣ, шакли ғайришахсии феъл, давомнок, замон, фарқият, пурқунандаи мураккаб, феъли эҳтимолӣ.

Аннотация

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ ИНФИНИТИВА В АНГЛИЙСКИХ И ТАДЖИКСКИХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ

В данной статье обсуждается вопрос о способах выражения инфинитива в таджикских и английских предложениях, и в первую очередь даются сведения о безличных формах глаголов в рассматриваемых языках. В таджикском языке инфинитив образуется прибавлением суффикса - **ан** к основе прошедшего времени.

В английском языке вопросу инфинитива придается большое значение. В ходе анализа выяснилось, что они грамматически схожи, но структурно различны. Место инфинитива в предложении может быть на первом месте, на последнем месте и в середине. Такие черты можно увидеть и в таджикском языке. Хотя языки далеки друг от друга, они отличаются друг от друга звуковым строем, грамматикой, но лингвистически выполняют почти одну и ту же функцию.

Ключевые слова: инфинитив, причастие, современное время, прошедшее время, иностранный язык, безличная форма глагола, продолженное время, разность, сложный заполнитель, вероятный глагол.

Annotation

WAYS OF EXPRESSING THE INFINITIVE IN ENGLISH AND TAJIK SENTENCES

This article is dedicated to the problem of ways of expressing the infinitive in Tajik and English sentences, and first of all, information is given about the impersonal forms of verbs in the languages under consideration. In the Tajik language, the infinitive is formed by adding the suffix - **an** to the stem of the past tense.

In English, the problem of the infinitive is of great importance. During the analysis, it turned out that they are grammatically similar, but structurally different. The place of the infinitive in a sentence can be in the first place, in the last place or in the middle. Such features can also be seen in the Tajik language. Although languages are far from each other, they differ from each other in sound structure, grammar, but linguistically they perform almost the same function.

Keywords: *infinitive, participle, modern tense, past tense, foreign language, impersonal form of the verb, continuous tense, difference, compound filler, probable verb.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонова Малика Назаровна, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ ва забонҳои шарқи Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: +992 931144442

Рохбари илмӣ: н.и.ф., дотсент Асламов Ҳ.

Сведение об офторе: Раҳмонова Малика Назаровна, магистрантка втoрого курса факультета английского языка и восточные языки ТГПУ имени Садриддина Айнӣ. Телефон: +992 931144442

Научный руководитель: н.и.ф., доцент Асламов Ҳ.

About the author: Rahmonova Malika Nazarovna, first year master's student of the English and Eastern languages faculty of the TSPU named after Sadriddin Ainy. Phone number: +992931144442

Scientific advisor: Aslamov H.

ИСТИФОДАИ ТАҶҲИЗОТИ МУЛТИМЕДИА ДАР ТАЪЛИМИ ФАҶНИ БИОЛОГИЯ

Мушоҳида ва таҳлили таҳияи воситаҳои таълим нишон медиҳад, ки дар бисёр ҳолатҳо воситаҳои таълим, алаҳхусус воситаҳои мултимедиаӣ ва дигар воситаҳои аёнии таълим дар дарси биология риояи қоидаҳо ва принципҳои таҳия тартиб дода шаванд, зеро ин боиси баланд гардидани сатҳи сифати ҳонандагон мегардад. Ҳарчанд, ки мавзӯи дарсии биология ба воситаҳои таълим аз ҷониби омӯзгор чуқур ва ҳамаҷониба мавриди назар гузаронида шавад, аз худкуни дарс ба ҳонандагон бештар дида мешавад. Ин раванд дар омӯзгорон бармеояд, ки пешниҳоди иттилоот (таҷҳизоти компютерӣ, таъминоти барномаӣ, технологияҳои телеиртиботӣ, гушаи зиндаи табиат, воситаҳои мултимедӣ ва Интернет) - ро мефаҳмем, ки дониши ҳонандагонро васеъ мекунанд, имкониятҳои онҳоро дар идоракунии равандҳои техникаӣ ва иҷтимоӣ инкишоф медиҳанд.

Дар замони муосир компютер дар ҳамаи соҳаҳо ба таври васеъ истифода мешавад. Ҳоло ба муҳассилин доштани дониш ва маҳорати дастӣ тасвир намудани нақшаҳо кофӣ набуда, онҳо бояд дар муассисаҳои таълимӣ ба омӯзиши асосҳои графикаи компютерӣ шурӯъ намоянд. Самаранок роҳандозӣ намудани ин раванд аз омӯзгори фанҳои Биология, Химия, Физика, Экология, Ботаника, Зоология вобастагии зиёд дорад. Самарабахшии таҳсилро бо роҳҳои гуногун баланд бардоштан мумкин аст:

- аз ҳисоби тақмили ихтисоси омӯзгорон;
- аз ҳисоби тақмили методикаи таълим ва ғайра.

Инчунин як ҷанбаи дигари баланд бардоштани самарабахшии таҳсилот мавҷуд аст:

- бо шаклҳои нави таълим мучаҳҳаз сохтани раванди таълим. Технологияҳои компютерӣ, ки дар назди ҳар як омӯзгор уфукҳои нави имкониятҳои тадриси фанро боз мекунанд, аз ҷумлаи ҷунин шаклҳо ба ҳисоб мераванд. Вақте ки сухан дар бораи сохторбандии дарс, таҷзияи он ба унсурҳои аудиобасарӣ (аудиовизуалӣ), намоиши аёнии маводи машғулият дар тахтаи интерактивӣ, ки шавқу рағбати ҳонандагонро ба фанни назаррас баланд бардоранда меравад, истифодаи воситаҳои аёни дар раванди таълим нисбат ба дигар шаклҳои таълим афзалиятҳои баҳснопазир дорад. Дарсҳое, ки ба тарзи анъанавӣ гузаронида мешаванд ё дарсҳои ҳамгиро ба истифодаи рӯнамоиҳои мултимедӣ ва дар шакли барномаӣ донишро чуқур мекунанд, самарабахшии таълим ва сатҳи зеҳниро баланд мебардоранд, дар ҳонандагон малакаҳои худомӯзӣ, худташқилкуниро ба вуҷуд меоранд, ҳалли вазифаҳои амалиро сабук менамоянд, ба омӯзгор ба ихтисори вақте, ки барои дар тахта бо бӯр навиштану расм кашидан сарф мекунад, имконият фароҳам меоранд. Истифодаи воситаҳои техникаи таълим ва аёниятҳо ба сафарбаркунии иқтидори зеҳнии шахсият мусоидат мекунад:

- маърифатӣ, маънавию ахлоқӣ, эҷодӣ, иртиботӣ ва зебоишиносӣ. Алҳол низоми маориф дар тамоми ҷаҳон дар баробари зарурати истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ ва иртиботӣ қарор доранд. Барои он ки тамоми ин иқтидор бо натиҷаи аҳсан амалӣ гардад, зарур аст, ки омӯзгорон дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ба қадри кофӣ таҳассусманд ва босалоҳият бошанд. Имрӯз ҳонандагон бояд ба ваҳдату гуногунии олам нигоҳи томи ба иҷтимоият нигаронида дошта бошад.

Дарс шакли ташкилии раванди таълиму тарбия буд ва менамояд, ки ба таҳияи низоми донишӯ маҳоратҳо на танҳо оид ба фанни мушаххас, балки тамоми раванди маърифатӣ низ имконият медиҳад. Баланд бардоштани сифати саводнокии таълимгирандагон яке аз масъалаҳои калидии маорифи муосир ба ҳисоб меравад. Ба раванди таълим усулҳои нав, нисбатан мукаммали тадрису таълимро ҷорӣ кардан, оқилона воситаҳои таълими техникаро ҷалб намудан лозим аст. Ин боиси баланд бардоштани самарабахшии таълимро дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ нишон медиҳад.

Дар солҳои охир технология компютериро бе намоиши мултимедӣ тасаввур кардан ғайри имкон аст. В.Ингенблек қайд менамояд, ки мафҳуми мултимедиа миёни солҳои 1966 - 1973 пайдо шудааст.

Мултимедиа бо якҷанд мафҳумҳои байналмилалӣ гуногун фаҳмида мешавад:

- ба маънои амриқӣ (мултимедиа) ва ба маънои англисӣ (малтимедиа)
- инчунин (гипертекст) ва (гипермедиа) аст, ки мутахассисон қайд намудаанд дар бораи (гипермедиа) намунаи олии иҷроиши мултимедӣ мебошад.

Мултимедиа – ин ҷамъи технология, ки барои намоиш додани расм, графика аниматсия, матн, видео ва сапҳои овозӣ дар компютер мебошад.

Мултимедиа дар соҳаи маориф тадбиқи васеъро ғирафтааст.

Масалан барои сохтан ва намоиш додани китобҳои илмӣ дар шакли диск, роҳнамоҳо, машқунакҳо ва дар компютер палатаи мултимеди насб карда шудааст, ки инҳо барои хондани барномаҳои мултимедӣ истифода мешаванд.

Агар воситаҳои муқаррарии компютер, танҳо бо информатсияи ададӣ имконияти кор карданро фароҳам меоварада бошад, он гоҳ мултимедиа, пеш аз ҳама, имконияти бо информатсияи садойи ва тасвирӣ (аудио - ва видеоинформатсия) кор карданро фароҳам меоваранд. Ҳамин тариқ, мултимедиаи компютерҳо имконият медиҳанд, ки мусиқӣ, суҳан ва дигар информатсияи овозию содои айнан ҳосил карда шаванд.

Видеороликҳо, филмҳои аниматсионӣ ва дигар видеоинформатсия сохта ва намоиш дода шаванд.

Барои мултимедиа - компютерҳо мултимедиа –програмаҳо сохта шудаанд, ки онҳо воситаҳои овозӣ ва аниматсионии компютерро истифода ва идора менамояд.

Мултимедиа – програмаҳо дар компактдискҳо нигоҳ дошта мешаванд. Барои ҳосил намудани овози компютер ба системаи акустикӣ (колонкаҳо) ё гӯшдораки радиой мучахҳаз гардонида шуда бошад.

1. Нишонаи барномаи Windows Media Player, ки воситаи универсалии садодиҳии тамоми намуди аудио ва видеосапҳои компютер мебошад.

2. Видеокамер - барои ба навор гирифтани лаҳзаҳо ва дар дискҳо сабт кардани онҳо. Видеокамераҳо одатан ба компютер пайваст намуда наворро ба экрани компютер мебарорад.

3. Телефони мобилӣ

4. Монитор - таҷҳизот барои дар экрани худ тасвир намудани информатсияи матнӣ ва графикӣ.

5. Картаи тасвирӣ - ин таҷҳизот дар дохили блоки системавӣ ҷойгир буда, дар он монитор ба ёрии ноқили махсус пайваст карда мешавад. Бо ёрии он информатсияи матнӣ ва графикӣ ба манитор равона карда мешавад.

6. Web - камера - барои интиқол додани тасвирҳои динамикии аксёбишаванда - видеонамоишҳо пешбинӣ шудаанд. Дар ин ҷо суҳан оиди видеокамераҳои ҳақиқӣ намеравад. Вебкамераҳо на барои нигоҳ доштани видеоитилоот, ки ба шабакаи **Internet** пайваст намудан, кифоя мебошад, пешбини шудааст.

Қайд намудан зарур аст, ки чунин таҷҳизотҳо асосан бо суръатҳои баланди кори шабака кор мекунад ба назар гирифтани зудии муқаммалшавии кадрҳо зарур мебошад.

Web - камераи хуб инчунин, фотоаппарати рақамиро иваз намуда метавонад. Аксарияти Web - камераҳо ғайр аз ба компютер интиқол намудани видеонамоишҳо инчунин, имконияти ҷудо карда гирифтани кадрҳои статистиқиро доро мебошад. Бо баробари он, қайд менамоем, ки барои тасвирҳои статистиқӣ кори фотоаппарати рақамии ҳақиқӣ беҳтар буда, он низ дар навбати худ ба сифати Web - камера истифода шуда метавонад.

Web - камераҳои муосирро асосан ширкатҳои Creative, Kodak, 3COM, Intel ва як қатор hi - tech - ширкатҳо истеҳсол мекунанд. Web - камераҳои нисбатан дастрасва арзон асосан ба ширкатҳои Logitech ва Gtnius таллуқдоранд.

7. Медиапроектор - таҷҳизотест, ки бо воситаи ноқили махсус ба картаи тасвирии блоки системавӣ пайваст шуда, акси иттилоотӣ аз картаи тасвирӣ қабулнамудаашро дар дигар экран мисол дар девор, экрани ассосӣ, тахтаи электронӣ ва ғайра инъикос мекунад.

Адабиёт:

1. Азизов А. А., Бобоева Ш. Х., Яхяев Ф.Н. Информационные технология в графической подготовке студентов педвузов. – М., 2018. – С.159 - 164.
2. Азизов А.А., Бобоева Ш.Х., Яхяев Ф.Н. Информационные технологии в графической подготовке студентов педвузов [Текст] / А.А. Азизов, Ш.Х. Бобоева, Ф.Н. Яхеев // Вестник Бохтарского Государственного Университета имени Носира Хусрава (научный журнал) Серия гуманитарных и экономических наук. – Бохтар, 2018, №1/3 (55). – С.159 - 164.
3. Алексеев Г.В. Компьютерные технологии при проектировании и эксплуатации технологического оборудования. – Москва: ГИОРД, 2012. – 256 с.
4. Ушинский К. Д.. Избранные педагогические сочинения В - 2 -х. т. – М., 1939. Т. 2. – 156 с.

Калидвожаҳо: муаллим беҳато хондан, ашёҳо, намоиш, техника, восита ва ғайра.

Аннотация

МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНЫЕ ПОСОБИЕ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ

Мультимедиа - это сумма технологий, используемых для отображения изображения, графика анимация, текст, видео и голосовые записи на компьютере является. Мультимедиа получил широкое применение в сфере образования. Например, для создание и отображения научных книг в виде привод, направляющие, дрели и мультиметр на компьютере установлено, что они предназначены для чтения мультимедийных приложений используется. Встроенные мультимедийные программы для компьютеров они включают в себя компьютерные голосовые и анимированные инструменты используется и управляется. Мультимедиа - программы на компьютере диски хранятся, чтобы убедиться, что компьютер голос должен быть оборудован акустическими системами (колонками) или радиоприемниками быть повернутым.

Ключевые слова: *учитель без ашибок, чтение, предметы, демонстрация, обучение, методика, инструмент и т. д.*

Annotation

METHODOLOGY USED VISUAL AID IN TEACHING BIOLOGY

Multimedia is the sum of technologies used display images, grephics, animations, text, video and voice recordings on a computer and. Multimedia has been widely used in the field of education. For ecmple, to create end a multimeter on a computer, it is determined that they are intended for reading multimedia applications. Duilt - in multimedia programs for computers they include computer voiced end animated instruments used and controlled. Multimedia programs on the computer disks are stored to maki sure thet the computer voice must be eguipped with (speakers) or radios to be rotated.

Keywords: *teacher no mistakes, reading, subjects, demonstration, teaching, tool, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Табаров Рустам Давлатмуродович, магистранти соли дуюми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 988565625

Рохбари илмӣ: н.и.п., муаллими калон Бобоева З.

Сведения об автор: Табаров Рустам Давлатмуродович, магистрант второго курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 988565625

Научный руководитель: к.п.н., старший преподаватель Бобоева З.

About author: Tabarov Rustam Davlatmurodovich, second-year graduate student of the Faculty of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy. Phone: +992 988565625

Academic supervisor: n.i.p., senior teacher Boboeva Z.

ИСТИФОДАИ САНЪАТИ ОРОИШӢ-АМАЛӢ ДАР РУШДИ МАЛАКАҲОИ ЭҶОДӢ ВА ЗАВҚИ ЗЕБОИПАРАСТИИ ДОНИШЧӢӢН

Вазифаи такмили таълим, ки дар назди омӯзгорони муассисаҳои олии меистад додан лозим аст, ба саволҳои муҳимтарин ҷавоб диҳад: чиро таълим диҳад ва чӣ гуна таълим диҳад? Ба ибораи дигар, ин мулоҳизаҳоро чунин баён кардан мумкин аст: муайян кардани мундариҷаи омӯзиш ва ҷустуҷӯи усулҳои нави таълим. Афзоиши мунтазами миқдори иттилооти нави илмӣ тағйир додани мундариҷаи курси мавриди тадрисро тақозо мекунад, яъне мундариҷаи таълим дар айни замон бояд ба сатҳи инкишофи санъати ороишӣ - амалӣ мувофиқат кунад. Аз сабаби нарасидани вақт, омӯзгор наметавонад тамоми дастовардҳои нави илмиро ба толибилмон расонад, бинобар ин бидуни ироаи маводи васеи воқеӣ омӯзгор бояд тафаккури донишчӯёнро тавре рушд диҳад, ки онҳо дар фаъолияти амалӣ вазифа ва саволҳои дар наздашон ба миён омадари мустақилона ҳал карда тавонад. Имрӯз ин нукта ба санъати ороишӣ - амалӣ махсусан дахл дорад, зеро рушди босуръати илм ва техника боиси якбора тағйир ёфтани хусусияти фаъолияти мутахассисони ин соҳа ва намудҳои вазифаҳои ҳалнашуда гардид ва талаботҳои нав нисбат ба тайёрии ҷаҳонинохтӣ гузошт. Истилоҳи «санъати ороишӣ - амалӣ» барои нишон додани густариши мундариҷаи силсилаи фанҳои махсус, ки дар донишгоҳ омӯхта мешаванд, аз ҷумла таърихи либос ва мӯд, санъати ороишӣ - амалӣ, технологияи коркарди матоъ, рангубори матоъ корбаст мегардад. Дар доираи ин силсилаи таълимӣ масъалаҳои мероси фарҳангӣ ва ғуногунрангии фарҳангӣ дар санъати ороишӣ - амалии анъанавӣ, имкониятҳои истифодаи анъанаҳои санъати ороишӣ - амалии халқӣ дар таълим ва тарбияи зебоипарастии ҷавонон, рушди анъанаҳои этникӣ дар санъат дар шароити ҷаҳонишавии фарҳанг ва фазои таълимӣ, ташкили низоми таҳсили касбии муттасил дар соҳаи технологиямавриди таҳқиқ қарор мегирад. Дар айни замон, хусусияти асосии мутахассисон бояд мавҷудияти тафаккури эҷодӣ бошад, ки дар заминаи арзишҳои ахлоқӣ ва зебоипарасти ва муносибати низомманд ба таҳияи курсҳои бахши предметии фанҳо (ба хусус курси тарроҳии либос) ташаккул ёфтааст. Муносибати низомманд дар тадрис бояд чунин сифатҳои асосӣ дошта бошад: Ҳангоми ҷудо кардани бахшҳои мундариҷаи курси «Рангубори матоъ» мо ба назар гирифтаем, ки шумораи зиёди онҳо ба тақсим кардани мавод ва аз байн рафтани мукаммалии мавзӯи омӯзиш оварда мерасонад. Аз тарафи дигар, шумораи ками бахшҳои мундариҷа метавонад ба вайроншавии низом ва табдил ёфтани яке аз бахшҳо ба низом оварда расонанд, ки ҳамаи бахшҳои дигарро азхуд кардаанд ва ин дар навбати худ ба шумораи нокифояи пайвандҳои дохили мавзӯ оварда мерасонад. Ба ақидаи Н.Ф. Тализин ва дигарон, шумораи бахшҳои мундариҷа бо сатҳи рушди илм дар ҳамин фосилаи вақт ва аҳамияти онҳо дар омӯзиши минбаъда ва азхудкунии фанҳои махсус муайян карда мешавад. Вазифаи мо аз он иборат аст, ки маълумоти асосиро оид ба ранг кардани матоъ: пайдоиш, ташаккул ва қобилияти муосири ин намуди санъати ороишӣ - амалӣ баррасӣ намуда, дар он имкониятҳоеро пайдо кунем, ки ба рушди шахсияти эҷодӣ мусоидат мекунам, рушди маънавӣ ва зебоипарастии онро муайян менамояд. Дар назарияи зебоипарасти ҳиссиёт аз ғараз ва талаботи дағали моддӣ озод баррасӣ мегардад. Он дар рафти такмили маънавиёти худӣ шахс, дар асоси талаботи ботинӣ, талаботи ирсӣ ба рушд ва инкишоф, дар саъю кӯшиши шахс ба худтакмилдиҳӣ инкишоф меёбад. Таълими зебоипарасти дар донишчӯён ташаккул додани завқи баланди бадеиро, ки бо дарк ва эҳсоси зебӣ алоқаманд аст ва талаботи ғуногунчанбаи зебоипарастиро, ки шартӣ зарурии ғановати маънавии шахс мебошад, дар бар мегирад. Аз ин рӯ, меъёри то чӣ андоза аз лиҳози зебоипарасти комилиёр будани шахсият самтияти майли ӯ ба тамоми ҷанбаҳои асосии эстетикӣ ҳаёт ба ҳисоб меравад. [8, 132]. Аз нуктаи назари илми муосир, моҳияти тарбияи зебоипарасти дар инсон ташаккули додани мақсаднок муносибати зебоипарасти воқеият ба ҳисоб меравад. «Ҳадафи тарбияи зебоипарасти ёд додани идроки олам чун идомаи табиӣ худ, зоҳир намудани ҳиссиёт ва дилсӯзӣ ҳам бо олами иҷтимоӣ, ҳам бо олами марбут бо табиат ва ашӯи дунёи моддӣ мебошад». Мо завқи зебоипарастиро чун қобилияти шахс барои баҳодихии зебоипарасти ба воқеият ва санъати атроф қабул мекунем. Ҳикмати машҳури лотиниро ба ёд оред: «Ҳар кас завқи худро дорад» Румиёни қадим ин масалро каме тағйир додаанд: «Завқ, агар он бошад, мавриди баҳс нест». Ин маънои онро дорад, ки қабл аз даврони мо дар империяи Рум парастии завқи зебоипарасти аллакай вучуд дошт ва аз он замон баҳс дар бораи завқи салиқа ба поён нарасидааст. Ва гарчанде ки баъзе одамон ба ғизои ширин майлдоранд ва баъзеи дигарон ба хӯроки шӯр ва ғайра, ин ҳама ҷанбаҳои ҳаёти инсон аҳамияти ҳалқунандаи иҷтимоӣ надоранд. Масалан, А.К.

Дремов таърифи зеринро медиҳад: «Завқи зебоипарастӣ ин қобилияти мустақиман ба воситаи таассурот, бидуни таҳлили махсус ҳис кардани фарқиятҳои воқеии зебо, зебоипарастии зухуроти табиӣ, ҳаёти иҷтимоӣ ва санъат мебошад». Фарҳанги зебоипарастӣ мафҳуми бениҳоят мураккаб ва бисёрҷанба аст. Дар ин самт таҳти мафҳуми фарҳанги зебоипарастӣ тамоми гуногунрангии падидаҳо, мафҳумҳо, ҳориқаҳо, ҷаҳондарккунӣ ва ҳар чизи дигаре, ки ба фаъолгардонӣ, татбиқ, собит кардани таҷрибаи зебоипарастии ҷомеа ё шахси алоҳида мансуб аст, фаҳмида мешавад. Фарҳанги зебоипарастиро ҳамчунин ба ҳайси унсури муҳимтарини симои маънавии инсон баррасӣ карда мумкин аст. Фазилят ва самтгирии эҷодии фаъолият, муносибати инсон ба ҷаҳон ва одамони атроф аз мавҷудият ва дараҷаи рушди завқи зебоипарастӣ вобаста аст. Пешрафти инсон ниятро дар тамоми соҳаҳои ҳаёт, бо сатҳи рушди фарҳанги зебоипарастии шахсият ва ҷомеа алоқаманд мекунанд. Инкишофи фарҳанги зебоипарастии шахсият, ба гуфтаи М.С. Коган: «Дар ҷараёни тарбияи зебоипарастӣ ва ҷалби инсон ба ҷаҳони санъат сурат мегирад» [8, 132]. Фарҳанги зебоипарастии шахсият ҳамчунин ба ҳайси нишондиҳандаи рушди нерӯҳои ботинии маънавии инсон зухур мекунанд. Аз ин рӯ, дар бунёд ва нигоҳдории он ҳоси фард, ки ҳамзамон талаботашро ба зебоӣ амали мегардонад ва ҳам ҷомеа умуман манфиатдор аст. Фарҳанги зебоипарастии шахсият «Мавҷудияти завқи инкишофёфтаи зебоипарастӣ, талабот ва қобилиятро ба эҷодёти эстетикӣ пешбинӣ мекунанд» [1, 100]. Аз ин лиҳоз, нақшбандии бадеии дастӣ матоъ низ як намуди санъат бадеии рангубори матоъ мебошад, ки аз замонҳои қадим реша дошта, дар ташаккули завқи зебоипарастии донишҷӯён нақши муҳим мебозад. Рамзи фаъолияти инсон - дастҳо ва шакли аввалини он нуктаҳо нахӯдгул, дар матои қадимаи Перу таҷассум ёфтааст. Дар ин тасвири сода, маъноӣ асосии ҳаёти ифода ёфтааст, интиҳои олам ва беохирӣ ҳаёт. Роҳи дигари ороиши матоъро Плиний Пирри Калон дар «Таърихи табиӣ» (асри I) тавсиф кардааст: «Дар Миср либосҳо ба таври аҷиб ранг карда мешаванд: пас аз он, ки ба матои сафед раҳу хат мекашиданд, онро на бо ранг, балки бо моддаҳои, ки рангро фуру мебаранд, меҷаббонанд. Вақте ки ин кор ба анҷом мерасад, дар матоъ ҳеҷ чиз дида намешавад, аммо вақте ки онро ба деги пур аз ранги ҷӯшида истода андохта, баъди мӯҳлати муайян мебароранд матоъ бо рангҳои гуногун ранг шудааст». Бо мурури замон нақшзании дастӣ ба як намунаи саноатии нақшбандӣ табдил ёфтааст. Аммо бо рушди саноати нассочӣ ба пӯшидани либосе, ки нақшу нигори он мувофиқи завқи худ зада шудааст ё офаридани маснуот бо нақшу нигори нодиру асил барои худ ва арӯсон аз байн нарафт, зеро асолати ин чизҳо дар ҳамаи замонҳо қадру қиммати баланд дорад. Маҳз дар ин маврид техникаи рангубори матоъ бо ёрии инсон меояд. Нақшу нигори муосири матоъ хусусиятҳо ва усулҳои бадеии бисёр санъатҳои тасвирӣ суратнигорӣ бо шамъқалам, шишақошӣ, графика, қошинкориро дар худ муттаҳид сохтааст. Рангубори матои дастӣ дар муқоиса бо матои нақшбандӣ шуда ҳамеша беназир аст. Дар ҷунин маҳсул ҳаракати дастони хунарманд, фардияти усулҳои кор мушоҳида карда мешавад. Ҳар як сатр, зарба, нукта ҳислат, мизоч, завқ ва шавқу рағбати ўро зоҳир месозад. Ранг кардани матоъ барои озмоишу ҷустуҷў имкониятҳои беохир фароҳам меорад. Дар даҳсолаҳои охир, хунармандони кишварҳои гуногун ба усулҳои анъанавии ранг кардани матоъ диққати махсус доданд. Онҳо усулҳои қадими инкишоф додаанд, ки ба туфайли бофандагӣ ба марҳилаи нави таърихи худ ворид шуда, таваҷҷуҳи шумораи рӯҳафзуни хунармандон ҳам мутахассисон, ҳам ҳаваскорон ва ҳатто онҳое, ки то ҳол аз қобилиятҳои расомӣ - хунармандии худ бохабар буданд, ба сӯи худ кашид. Аз замонҳои қадим усулҳои ороиши матоъ бо истифода аз муми тафсон, парафин, қатрон ё дигар моддаҳои шабеҳ маълуманд. Роҳи дигари васеъ паҳншудаи нақшу нигори анъанавии матоъ, ин нақшбандии дастӣ ба матоъ бо ёрии қолабҳои ҷӯбӣ мебошад, ки ба он нақш бурида шудааст. Намунаҳои ин усули ороиши маҳсулоти бофандагӣ дар ёдгориҳои санъати нассочӣ дар Осиёи Марказӣ аз ҳазорсолаи II пеш аз милод маълум аст. Матоъҳои нақшбандишуда дар Загунлук (Шинча, Хитой) - ёдгории ҳазорсолаи II - уми пеш аз милод ёфт шудаанд. Дар ин маҳал бостоншиносон либосҳое, ки дар он кашфӣҳои пашмин хеле хуб маҳфузмондари ёфтанд, ки бо нақшбандӣ ва кашададӯзӣ оро дода шудаанд. Нақшбандии Осиёи Марказӣ рангубори қатъиян сиёҳ ва сурх дорад. Нақши матоъ унсурҳои такроршавандаро аз қабилӣ ситораҳо, ромбҳо, бодомро дарбар мегирад. Дар шаҳрҳо ва деҳаҳои шимолии Тоҷикистон танҳо матоъҳои якрангии пахтагинро нақшбандӣ мекарданд. Навъҳои асосии матоъҳои маҳаллӣ, ки нақшбандӣ шуда буданд, карбос ва матоъҳои пахтагини бофташ одӣ буданд. Барои нақшбандӣ рангҳои табиӣ ва растаниҳои рангдор, инчунин тезобҳо истифода мешуданд. Ҳар яке аз ин ду рангдиҳанда сиёҳ ё сурх - танҳо дар якҷоягӣ бо тезобҳои муайян самара меод. Барои ба даст овардани ранги сиёҳ тезобҳое ба кор мерафтанд, ки дар намуди обзас аз реша ва наваҳои хушкардашудаи растаниҳо, аз пӯстлохи анор ва ғайра омода карда мешудаанд. Тезоби аз гули ҳасак ё чормағзи сиёҳ, ҷӯби писта тайёр карда беҳтарин ба ҳисоб мерафт. Қисми таркибии он оксиди оҳан буд, ки ба он барои ғафс кардан ширеши дарахтони

мевадихандаро илова мекарданд. Қолабҳои ҷӯбиро ба маҳлули мазкур тар карда, таъсири матои тезобдода нақш мезаданд. Дар натиҷаи ба ҳамдигарии оксиди оҳан бо тезоб ранги сиёҳии табиӣ ба даст оварда мешуд. Барои ҳосил кардани нақши рангаш сиёҳ, қолабҳои истифода мешуданд, ки танҳо барои як ранг пешбини шуда буданд. Пас аз ин амалиёт, матоъро дар об мечайқониданд ва бори дигар тезоб медиҳанд. Ин дафъа танҳо он китъахоро тезоб медиҳанд, ки рангаш бояд сурх шавад. Барои ҳосил кардани ранги сурх тезобро аз маҳлули зок тайёр карда, баъди тезобдодан матоъро ба деги ранги сурхи ҷӯшидаистода меғӯтониданд. Дар натиҷаи таъсири байниҳамдигарии ранг бо зок, ҷойҳои нақшзадаи матоъ ранги сурхи ғафс ё қирмизӣ мегирифт. Баъд қолабро шуста хушк мекунанд [13, 45]. Сарғирҳои абрешимӣ қайғалиро занҳо дар маросимҳои мухталиф мепӯшиданд. Қайғалиро танҳо дар Бухоро ва Марғилон истиҳсол мешуданд. Ба ин намояҳо бо ду тарз нақш мезаданд: бе нақш ва бо нақш /қолиб/. Нақшбандии бе қолиб бандон ё абрабандӣ номида мешуд ва чунин сурат мегирифт: қайғилсоз аз картон аз рӯи нақше, ки ба ӯ нақшакаш - абрабанд медод, қолаб месохт. Қолабро ӯ ба рӯи намоя мегузошт ва ба гирди он хат мекашид. Сипас, он қисмҳои нақшро, ки пас аз рангкунии аввал бояд сафед боқӣ монанд, бо ҳам зич кашида, бо ришта мепечонид. Баъди ин рангрез ба кор шурӯъ мекард ва матоъро ранги кабуд медод ва онро ба усто (қайғилсоз) бармегардонд. Қайғилсоз гиреххоро кушода, матоъро ранги зард медод. Ҳамин тариқ, нақш аз се ранг кабуд, зард, сафед ба даст оварда мешуд. Тарзи дигари нақшбандии қайғал ин гулқолиб аст, ки аз раванди дар боло гардида фарқ мекунад. Аз ин лиҳоз, дар бораи ин техникаи ороишӣ, ки Л.И. Ремпел тасвир кардааст, пурратар истода мегузарем: «Намояҳои абрешимии тайёрро бо хокистар - ишқор меӯшониданд ва хушк мекарданд. Баъдан, онҳоро ба тахта кашида, бо қолаб ранги сиёҳ мезаданд. Пеш аз ранг кардан ба ҳама он ҷойҳое, ки ба онҳо бояд ранг нарасад, омехтаи мум ва чарбуи гусфанд ё буз мемолиданд. Пас аз рангрезӣ ва хушккунӣ бо оби гарм ҷойҳое, ки ба дигар ранг таъин шуда буданд, мешустанд ва ҷойҳое, ки пештар ранг шуда буд, омехтаи қатрон ва равған мемолиданд» [13, 25]. Ин амалиётро то он даме такрор мекарданд, ки матоъ ба ҳама рангҳои зарурӣ ранг карда намешавад. Азбаски руймолҳои абрешимӣ дар расму оинҳо истифода мешуданд ва бо онҳо алоқаманд буданд, нақшҳои ороишӣ қайғалӣ дорои рамзҳои қадимаи сеҳру ҷоду буданд. Ҳамаи намудҳои доираҳо, ситораҳо бо истилоҳи умумии моҳифода мегардиданд. Ҷузъиёти нақшу нигор дар шакли барги нахли хурмо бо номи бодом хеле роҷеъ буд. Ҳамчунин намудҳои морпеч (морҳои ба ҳамбасташуда), ислимӣ васеъ истифода мешуданд. Яке аз қадимтарин марказҳои санъати бофандагӣ, тавре ки дар боло қайд кардем, Самарқанд буд. Дар охири асри XIX ва аввали асри XX бофандагони Самарқанд - ҳунармандон намудҳои гуногуни матоъҳои абрешимӣ, нимаабрешим ва пахтагин истиҳсол мекарданд. Ба матоъҳои абрешими шохӣ ва нимаабрешимӣ адрасу беқасаб мансубанд, ки торашон абрешимӣ ва пудашон пахтагӣ буд ва на аз нуқтаи назари техникаи бофандагӣ, балки бо ороиш ва нақшу нигор фарқ мекарданд. Матои абрешимин дорои нақши мураккаб буда, бо усули абрабандӣ иҷро карда мешуд. Матоҳои нимаабрешим бо хатҳои тӯлӣ ва рангҳои гуногун ороиш дода мешуданд. Аз матоъҳои пахтагӣ матоъҳои аълосифат бо нақшҳои рах - раҳи сиёҳ ё баръакс, равшан бо пуди сиёҳ, ки онро алоча ва матои нисбатан дурушт, ки онро қаламӣ меномиданд ва ранги сафеду пуди сафед доштанд, истиҳсол мешуданд. Саллабофӣ нағз тарақӣ карда буд. Матои «хоса»-И сафедранг истиҳсол мешуд, ки онро барои астари либос, кафан, ҳамчунин барои намояи занона, саллаҳои мардона ва чун тори гулдӯзӣ истифода мебарданд. Аммо бо гузашти вақт, матои хосаро дар бозор матоъҳои фабрикаҳои бофандагӣ танг карда бароварданд. Аз ҷумла, дар маросими дафн, ба ҷои хоса истифодаи матои арзони қолинкор роиҷ гардид. Дар Самарқанд матои дурушти пахтагин - карбос ба миқдори зиёд истиҳсол карда мешуд. Навъи аълои карбос, ки аз риштаҳои маҳини истиҳсоли дастӣ бофта шуда буд ва онро шустакор шустагарӣ карда буд, шушта номида мешуд. Номи шохӣ (подшохӣ) эҳтимол аз он шаҳодат медиҳад, ки либосҳоро аз ин матоъ танҳо намояндагони оилаи амир мепӯшиданд. П.И. Неболсин муродифи истилоҳи адрас «подшохӣ» - ро зикр кардааст. Аз рӯи шундаи Е.М. Пешерова солҳои XX - уми асри гузашта дар кӯҳистони Тоҷикистон ба мардуми одӣ пӯшидани либосҳои адрас ва дигар матоъҳои абрешимӣ ва нимаабрешимӣ манъ карда шуда буд. Истисно танҳо қулоҳ ва либосҳои кӯдакон буданд. Шояд аз ҳамин сабаб бошад, ки пас аз интиқоли дарбори амир аз Самарқанд ба Бухоро, дар Самарқанд истиҳсоли матоъҳои гаронбаҳо қатъ гардидааст. Дар охири асри XIX дар Қаротегин, Дарвоз ва Қўлоб барои либоси занон карбоси сафед истифода мешуд, вале айнан карбоси рангаш сурх, кабуд ва зарди барои қалонсолон рах - рах - алоча истиҳсол мекарданд. Дар Дарвоз махсус барои пирохани занона матои сафед бо рахҳои барҷаста, баъзан бо рахҳои иловагии сурх ва кабуд мебофтанд, ки куртагӣ ном дошт. Инчунин матои абрешимии дастибофт казин ё доро, ки бо тарзи гулбаст ранг карда мешуд, мебофтанд. Бо ҳамин усул дар Қўлоб либосҳои карбосиро ранг мекарданд. Техникаи гулбастро З. А. Широкова муфассалан

тасвир кардааст. Дар аввали солҳои 70 - ум Л. Бахтоваршоева дар Помири Ғарбӣ матоъҳои истеҳсоли дастиро мавриди таҳқиқ қарор додааст. Вай ашӯи хоми асосие, ки барои бофандагӣ ба кор меравад, техникаи бофандагӣ, намудҳои газворро, ки сокинони кӯхистони Помир истеҳсол мекарданд, тавсиф намудааст. Муаллиф шаҳодат медиҳад, ки бофандагонро танҳо мардон буданд ва тамоми корҳои тайёр қардани қолабхоро барои бофтани газвор қарор мекарданд.

Якҷанд намудҳои матоъҳои пашмини бофти қарбосӣ истеҳсол мешуданд: матои якранга, ки онҳоро рағза меномиданд ва ранга, ки аз рӯи техника рағза номида мешавад, аммо номҳои дигар чавғилим, бисот, шалказин ва ғайра доранд. Аз рағза матои пашминаи дағал одатан шалвор ва чакман медӯхтанд. Онро аз пашминаҳои якрангаи сафед, сиёҳ, қаҳваранг ва хокистарӣ мебофтанд. Рағза матоӣ маъмултарин дар Помири Ғарбӣ буд. Аз он на танҳо либоси болоӣ барои занон, балки салла ва намоя низ медӯхтанд. Навъи дигари матоъҳои пашмӣ чавғилим - як матои дорои нақши шохмӯт буд. Хилъати онҳо нақши катак - катак дошт. Аз чавғилим либосҳои мардона, кӯдакона, намояи занона медӯхтанд. Маъмулан чавғилим рангҳои табиӣ пашм сафед, сиёҳ, қаҳваранг ва баъзан хокистариро дошт. Навъи дигари матоъҳои пашмина, ки онро низ дар деҳаи Бачув мебофтанд, бисот аст. Бисот пашминаи бофта буд, ки катакҳои хурди сиёҳ ва сафед дошт. Бисот танҳо барои тайёр қардани салла ва қамарбанди мардон истифода мешуд. Дар водии Бартанг матои пашминаи рах - рахи рангаш сурх, сабз, қабуд ва зард мебофтанд, ки шалказин ном дошт. Аз сабаби ниҳоят ғафс будани он барои либос қам истифода мешуд. Дар Помири Ғарбӣ матоъҳои пашминаро бо усули гулбардории лосӣ бофта шуда, васеъ паҳн гардидааст. Аз рӯи фактура матоъҳои мазкур хатҳои қачу қилеб ё мункасир мебошанд, ки байни онҳо хатҳои рости кӯндаланг ё раҳдор низ мепартоянд. Бо ин усул газворҳои якранг, матоъҳои катақашон майда ва матоъҳои омехта аз абрешими пашмо мебофтанд. Дар Рӯшон ва Шугнон гулбардории лосӣ будаган номида мешуд. Аз матои маъмулии қатма танҳо либоси болоии мардона дӯхта мешуд, аммо дар водии дарёи Ғунт онро барои либосҳои болоии занона низ истифода мебарданд. Дар Бачув матои пашминаи бисотқатма мебофтанд, ки аз он либоси болоии мардон дӯхта мешуд. Дар Помири Ғарбӣ матоъҳои шохӣ дастӣ истеҳсол мекарданд, ки онро ранг намекарданд ва пиллагӣ меномиданд. Матоъҳои пиллагиро дар Рӯшон, Язғулом ва Шугнон назди Панҷ мебофтанд. Матои мазкурро бо техникаи гулбастаро медоданд. Аз пиллагии сафед намояи занона медӯхтанд. Аз матои мазкур дар матоъро инчунин либосҳои занона низ медӯхтанд.

Адабиёт:

1. Агапова Н.Г. Интегрированные уроки художественного - эстетического цикла сущность, предназначение, типология/ Н.Г. Агапова. [Текст]. - Москва, 2006. - 204 с.
2. Аглаева В.М. Взаимосвязь художественного воспитания в процессе обучения младших школьников декоративно - прикладному искусству и лепке (на материалах Таджикской ССР) / В.М. Аглаева. [Текст]: автореф. дисс... канд пед, наук. - Москва, 1988. - 16 с.
3. Азизов А.А. Методика преподавания предпринимательства. Учебник на тадж. яз./ А.А. Азизов, М.И. Нуриддинова, Ш. Рузиев [Текст]. - Душанбе, Изд - во «Ирфон», 2010. - 156 с.
4. Азизов А.А. Программа по предмету «Технология» для 5 - 11 классов общеобразовательных школ Республики Таджикистан на тадж. яз. / А.А. Азизов, С. Рахимов, С. Исломов [Текст]. - Душанбе. Изд - во «Матбуот», 2003. - 68 с.
5. Азизов А.А. Технология: таълим бо усулҳои навадастури методӣ барои омӯзгорони фанни технология (таълими меҳнат) / А.А. Азизов, М.У. Иргашова. [Текст]. - Душанбе, 2016. - 76 с.
6. Алиев Ю.М. Повышение эффективности художественно - творческой деятельности студентов в учебном процессе по композиции / Ю.М. Алиев: [Текст]: автореф. дисс., канд. худж. Наук. - Москва, 1992. - 16 с.
7. Алтшуллер Г.С. Алгоритм изобретения / Г.С. Алтшуллер [Текст]. - Москва, Изд. «Моск. Рабочий», 2 - е издание, 1973. - 426 с.
8. Алтшуллер Г.С., Шапиров Р.Б. О психологии изобретательского творчества. Вопросы психологии / Г.С. Алтшуллер, Р.Б. Шапиров [Текст]. - Москва, - № 6. 1956. - 236 с.
9. Ананьев Б.Г. К проблеме восприятия пространства и пространственных представлений / Б.Г. Ананьева и Б.Ф. Ломова [Текст]. - Ленинград, 1959. - 110 с.
10. Ананьева Б.Г. Проблема восприятия пространства и времени / Под ред. Б.Г. Ананьева, Б.Ф. Ломова [Текст]. - Москва, 1961. - 211 с.
11. Анучин Н. Лесная энциклопедия: В 2 - х т./Гл.ред. Воробьев Г. И.; Ред.кол.: Анучин Н. А., Атрохин В. Г., Виноградов В. Н. и др. [Текст]. - Москва, Сов. энциклопедия, 1985. - 563 с.
12. Анциферова Л.И. Психология формирования и развития личности / Л.И. Анциферова [Текст]. - Москва: Наука, 1981. - 365 с.
13. Аронов В.Р. Художник и предметное творчество / В.Р. Аронов [Текст]. - Москва, 1987. - 235 с.
14. Артемьев Т.И. Методический аспект проблемы способностей / Т.И. Артемьевой [Текст]. - Москва; Наука, 1977. - 183 с.

15. Архангельский С.И. О моделировании и методике обработки данных педагогического эксперимента / С.И. Архангельский [Текст]. - Москва: Знание, 1974. - 48 с.

Калидвожаҳо: *фарҳанги зебоипарастӣ, фарҳангишиносӣ, мардумӣ, ҷамгирӣ, касбӣ, диалектика, омилҳо, фалсафа, иҷтимоӣ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОСМЕТИЧЕСКОГО ИСКУССТВА В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКИХ НАВЫКОВ И ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВКУСА СТУДЕНТОВ

Понятие «культура красоты» все чаще используется различными этнографами, которые считают, что это то же самое, что культура фольклора или народного искусство и искусство художественного творчества. Важно прояснить одну из диалектики народа и единства профессиональной и народной культуры.

Ключевые слова: *культура зебоипарастӣ, культурология, народная, интеграция, профессионализм, диалектика, факторы, исследование, общества.*

Annotation

USE OF COSMETIC ARTS IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE SKILLS AND AESTHETIC TASTE OF STUDENTS

The concept «the culture of beauty» is widely used by different ethnographers, which consider this idea the same as «the culture of folklore» or «the human art» and «the artistic creation». It is important to clarify one of the dialectics of people and the unity of professional and human culture.

Ключевые слова: *Zeboiparasti culture, cultural studies, folk, integration, professionalism, dialectics, factors, research, societies.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мусоева Фотима Зоировна, магистранти соли дуоми факултети технологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Тел: +992 777707511.

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Мухторова Г.

Сведения об авторе: Мусеева Фатима Зоировна, магистрантка второго курса технологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айны. Телефон: +992 777707511

Научный руководитель: к.п.н., доцент Мухторова Г.

About the author: Museeva Fatima Zoirovna, second-year graduate student of the Faculty of Technology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Ainy. Phone: +992 777707511

Academic supervisor: N.I.P., docent Mukhtorova G.

ИСТИФОДА ВА ЗАХИРА НАМУДАНИ СЌЗИШВОРЌ - ЭНЕРГЕТИКИИ ДИЗЕЛЌ ДАР ЌУМЌУРИИ ТОЌИКИСТОН

Бо вучуди он, ки Тоҷикистон бо захираҳои сўзишворӣ – энергетикӣ пурра талаботи худро қонеъ намекунад, вале дар ояндаи наздик яке аз кишварҳои бузурги тавлидкунандаи қувваи барқ дар миқёси Осиёи Марказӣ мегардад.

Комплекси сўзишворӣ - энергетикӣ дар ҳайати худ соҳаҳои истеҳсоли нефт, газ, ангишт, сланетҳои сўзанда, торф ва энергияи барқро муттаҳид менамояд. Соҳаҳои комплекси сўзишворӣ - энергетикӣ ба тамоми соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат зич алоқаманд мебошанд. Комплекси сўзишворӣ - энергетикӣ дар баробари ба истеъмолкунандагон додани барқу гармӣ боз аҳамияти маҳаллӣ низ дорад. Одатан дар ноҳияҳо аз захираҳои энергетикӣ бой буда, корхонаҳои энергия талаб бештар тараққӣ мекунанд. Ба ин равиҷи таъсиси истеҳсолот дар қисмати ҷанубии Тоҷикистон далели равшан аст. Дар ин ноҳия солҳои охир вобаста ба энергияи арзони барқ як қатор соҳаҳои энергия талаб аз қабili корхонаҳои истеҳсоли алюминий, маҳсулоти хлор, нуриҳои азотӣ бо суръат тараққӣ ёфтаанд.

Комплекси сўзишворӣ - энергетикӣ дар баробари таъмин намудани тараққиёти соҳаҳои дигари иқтисодиёт дар мўҳлатҳои муайян таъмиру ва аз навкунии ҳолати техникӣ ва дастгоҳу аппаратураҳои лозимиро талаб менамояд. Ҳолати техникӣ иқтидорҳои бисёр корхонаҳои соҳаи комплекси сўзишворию энергетикӣ мамлакат дар вазъияти душвор қарор доранд ва ҷорабиниҳои ғавриро талаб мекунанд. Ин пеш аз ҳама ба ҳолати техникӣ шахтаҳои ангишт ҳосилкунӣ ва нерӯгоҳҳои барқии обӣ дар дарёи Варзоб, силсила нерӯгоҳҳои поёноби дарёи Вахш тааллуқ дорад. Аз рӯи маълумотҳои мавҷуда қариб 80% соҳаи саноати истеҳсоли ангишт, 50% саноати нефткоркунӣ ва 35% нерӯгоҳҳои барқӣ таъмиру ивазкунии техникаю таҷҳизоти лозимиро талаб менамояд. Комплекси сўзишворию энергетикӣ яке аз соҳаҳои ниҳоят муҳими иқтисодиёти Тоҷикистон буда, омилҳои ғавлияти ҳаётан муҳими мамлакатро таъмин менамояд. Дар навбати худ соҳаи мазкур дар ҷойгиркунӣ, инкишоф ва махсусгардонии хоҷагии халқ нақши калон мебозад. Зеро, ҷойгиршавии захираҳои энергетикӣ, истеҳсоли онҳо ба географияи истеҳсолот на дар ҳама мавзё ва ноҳияҳои мамлакат мувофиқат мекунад.

Сарфи ҳоси сўзишворӣ ин таносуби сарфи сўзишворӣ ба воҳиди вақт ба тавоноӣ мебошад. Мухаррики бензинӣ танҳо 20 - 35% энергияи сўзишворию ба қори ғойданок тақдир медиҳад ва нисбат ба мухаррики дизелӣ сарфи ҳоси баланди сўзишворӣ дорад (327 - 256 г/(кВт соат)).

Самаранокии мухаррики дизелӣ 30 - 40%, дизелҳои турбогенераторӣ (бо дамкунӣ) аз 50% мебошад, бинобар ин сарфи ҳоси сўзишворӣ тақрибан дар ҳудуди 235 - 114 г/(кВт·соат) қарор дорад, ки аз сарфи ҳоси сўзишворӣ дар мухаррики бензинӣ то 2 баробар камтар аст. Яъне барои иҷрои қори якхела мухаррики бензинӣ (газӣ) вобаста аз мукаммалии мухаррикони то 2 маротиба бисёртар сўзишворӣ сарф менамояд. Одатан хароҷоти сўзишворию дар нақлиёти автомобилӣ бо литр ба 100 км ҳисоб мекунанд. Тавоноӣ ҳангоми гардиши баланди зонаварди мухаррик ба нишондиҳандаҳои суръаи автомобил таъсири мусбат мерасонад. Барои автомобилҳои сабукрав нисбат ба қобилияти кашиши баланд нишондиҳандаҳои суръаи он афзалият доранд. Аз ҳамин сабаб, аксарияти автомобилҳои сабукрав бо мухаррики бензинӣ қор мекунанд. Мавриди зикр аст, ки автомобилҳои борқаш ва автобусҳо ба қобилияти кашиши баланд ниёз доранд ва асосан бо мухаррики дизелӣ қор мекунанд. Омилҳои ба харҷи сўзишворӣ таъсиркунанда инҳо мебошанд, ки дар баробари он, хароҷоти сўзишворӣ аз мукамал будани системаи ғизодиҳии (питания) мухаррик, ки барои ниғоҳ доштани сўзишворӣ, тайёр намудани омехтаи сўзишворию сифати муайян ва ба цилиндр додани он (мухаррикҳои бензинӣ ва газӣ) ё пош додани ҳиссаи муайяни сўзишворӣ ба дохили цилиндр (мухаррикҳои бензинӣ ё дизелӣ) хизмат менамояд ва вобастагии зич дорад. Системаи ғизодиҳии мухаррики Отто (бензинӣ ё газӣ) аз баки сўзишворӣ, қубурҳо, софкунаки сўзишворӣ, ҳавософкунак, насоси сўзишворӣ, қарбюратор ё пошдиҳаки (инжектор) барқӣ идорашаванда ва ғайра иборат аст. Дар мухаррикҳои дизелии пештара ба ҷойи қарбюратор ё пошдиҳаки (инжектор) барқӣ идорашаванда, насоси сўзишворию фишораш баланд ва пошдиҳаки (форсунка) гидравликӣ идорашаванда истифода мешуд. Дар мухаррикҳои дизелии муосир бошад, системаи Common Rail, ки пошдиҳаки (инжектор) барқӣ идорашаванда дорад, истифода бурда мешавад.

Системаи ғизодиҳии газу баллонӣ аз зарф (баллон) барои ниғоҳдории газ, бухоркунаки газ,

редуктори газ, инжектори газ ва ғайра иборат аст. Чунин система ба насос эҳтиёҷ надорад, чунки газ дар баллон таҳти фишори баланд қарор гирифта, барои паст кардани фишори он редуктори газӣ ва бухоркунаки газ (ҳангоми тез паст шудани фишори газ, ҳарорати он низ паст мешавад) истифода бурда мешавад.

Гармии пасттарини сӯзиши ҷисми қорӣ гармие мебошад, ки ҳангоми сӯзиши пурраи 1 кг сӯзишворӣ ҷудо карда мешавад, ба истиснои гармӣ барои бухоршавии намии дар сӯзишворӣ мавҷуд буда ва намии аз сӯзиши гидроген ҳосилшуда мебошад [1].

Адади октанӣ одатан барои тавсифи бензин ва сӯзишвории газӣ истифода бурда шуда, ҳосиятҳои зидди детонатсионии сӯзишвориро тавсиф мекунад ва ҳамчун меъёри муқаррар намудани ҳудуди баландтарини дараҷаи фишораи хизмат мекунад. Чӣ қадаре, ки рақами октании сӯзишворӣ баланд бошад, ҳамин қадари дигар он ба детонатсия тобовар мебошад. Ин имкон медиҳад, ки дараҷаи фишори муҳаррикҳо баландтар бардорем ва мувофиқан тавоноӣро сарфакорӣ он баланд бардошта шавад [2].

Адади сетанӣ одатан барои тавсифи сӯзишвории дизелӣ истифода шуда, дараҷаи худ даргирии сӯзишвориро нишон медиҳад. Ҳар қадар паст бошад, дараҷаи худ даргирии сӯзишворӣ низ паст мегардад. Ададҳои октанӣ ва сетанӣ бо ҳамдигар ҳаттӣ алоқаманданд, яъне бо зиёд шудани адади октанӣ адади сетанӣ кам мешавад. Формулаи эмперикӣ барои муайян кардани алоқамандии рақамҳои октанӣ ва сетанӣ мебошад.

Гарҷанде, ки адади октании газ ва гармии сӯзиши он аз бензин хеле баландтар аст ва тибқи назария ҳангоми сӯхтани он бояд тавоноии зиёдтар ҳосил шавад, дар асл массаи газӣ, ки ба силиндри муҳаррик ворид мешавад, нисбат ба массаи бензин хеле кам аст. Аз ҳамин сабаб, тавоноии зарурӣ ҳосил намешавад [3].

Гази моеъ (LPG) яке аз сӯзишвории алтернативии васеъ истифодашаванда мебошад. LPG нисбатан тоза, бе дуд ва ҳокистар сӯхта мешавад. Ҳамин тариқ, нисбат ба сӯзишвории дизелӣ, гази моеъ ҳангоми сӯзиш 90% камтар оксиди нитроген ва 60% камтар гази карбон тавлид мекунад. Самаранокии қори ин гуна муҳаррик ба таҷҳизоти дар мошин гузошташуда вобаста аст. Аммо дар суръати аз сӯзишвории моеъ ба сӯзишвории газӣ бидуни тағйироти махсуси конструксия гузаштан иқтидори муҳаррики дарунсӯз ба 18 - 19 % кам ва сарфи миёнаи ҳароҷоти сӯзишворӣ 10 - 11 % меафзояд [6].

Адабиёт:

1. Автомобильные двигатели: Курсовое проектирование: учебное пособие / М.Г.Шатров, И.В.Алексеев, С.Н.Бошанов и др.; под ред. М.Г.Шатрова. – М.: Издательский центр «Академия», 2011. – 256 с.
2. Колчин А.И. Расчет автомобильных и тракторных двигателей. Учебное пособие для вузов / Колчин А.И., Демидов В.П. - 4 - е изд., стер. – М.: Высшая школа, 2008. – 496 с.
3. Вершина Г. А. Тепловой расчет двигателей внутреннего сгорания: учебно - методическое пособие для студентов специальности 1 - 37 01 01 «Двигатели внутреннего сгорания» / Г. А. Вершина, Г. М. Кухарёнок, Д. Г. Гершань. – Минск: БНТУ, 2016. – 51 с.
4. Основы теории автомобильных двигателей и автомобиля: учеб. пособие / В.А. Стуканов. – Москва: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА - М, 2019. – 368 с.
5. Коломиец, П.В. Топливо: Учебное пособие по дисциплине «Химмотология» для подготовки магистров по направлению 140500.68 «Энергомашиностроение», магистерская программа 140506 «Поршневые и комбинированные двигатели» / П.В. Коломиец. – Тольятти: ТГУ. 2011. – 78 с.
6. Газ или бензин? / А. С. Ащуелов, А. С. Ащуелова, В. А. Воротникова, А. А. Медеведев // Россия молодая: Сборник материалов XIII Всероссийской научно - практической конференции с международным участием, Кемерово, 20–23 апреля 2021 года /.
7. Зингер, Е. Ю. Альтернативные экологичные виды топлива для автотранспорта и перспективы их использования в России / Е. Ю. Зингер // Проблемы развития современного общества: // Сборник научных статей 7 - й Всероссийской национальной научно - практической конференции. В 5 - ти томах, Курск, 20–21 января 2022 года / Под редакцией В.М. Кузьминой. – Курск: Юго - Западный государственный университет, 2022. – С. 79 - 81.
8. Гребнев, В.П. Тракторы и автомобили. Теория и эксплуатационные свойства: учебное пособие / В.П. Гребнев, О.И. Поливаев, А.В. Ворохобин. – М.: КНОРУС, 2013. – 259 с.
9. Поливаев О.И. Электронные системы управления автотракторных двигателей // О.И. Поливаев, О.М. Костиков, О.С. Ведринский. – Воронеж, 2015. – 200 с.

Калидвожаҳо: захираҳои сӯзишвории энергетикӣ, комплекс, нерӯгоҳҳо, муҳаррики дизелӣ, муҳаррики бензин, сӯзишвории алтернатӣ, баллон, насоси сӯзишворӣ, фишори баланд, сӯзиши ҷисм,

Аннотация

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ И ХРАНЕНИЕ ДИЗЕЛЬНОГО
ТОПЛИВА - ЭНЕРГИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

В статье рассматривается использование и хранение дизельного топлива - энергии в Республике Таджикистан.

Несмотря на то, что Таджикистан не полностью удовлетворяет свои потребности топлива - энергетическими ресурсами, в ближайшем будущем он станет одной из крупнейших стран - производителей электроэнергии в Центральной Азии.

Топливо - энергетический комплекс в своем составе объединяет сферы производства нефти, газа, угля, горючих сланцев, торфа и электрической энергии. Отрасли топливно - энергетического комплекса тесно связаны со всеми отраслями экономики страны. Топливо - энергетический комплекс, наряду с предоставлением электроэнергии и тепла потребителям, снова имеет местное значение. Обычно в районах, богатых энергетическими ресурсами, энергетические предприятия более востребованы. Этому явному факту свидетельствует процесс создания производства в южной части Таджикистана. В этом районе в последние годы в связи с дешевой электрической энергией быстро развивался ряд отраслей, требующих энергии, таких как предприятия по производству алюминия, хлорная продукция, азотные удобрения. Топливо - энергетический комплекс является одним из важнейших секторов экономики Таджикистана и обеспечивает факторы жизнедеятельности страны. В свою очередь, данная отрасль играет большую роль в размещении, развитии и специализации народного хозяйства. Потому, что расположение энергетических ресурсов, их производство вписывается в географию производства не во всех регионах и районах страны.

Ключевые слова: *запасы энергетического топлива, комплекса, электростанций, дизельного двигателя, бензинового двигателя, генераторного топлива, цилиндра, топливного насоса, высокого давления, сгорания тела, жидкого топлива, тепла, сжиженного газа.*

Annotation

USE AND STORAGE OF DIESEL FUEL - ENERGY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals with the use and storage of diesel fuel - energy in the Republic of Tajikistan.

Despite the fact that Tajikistan does not fully meet its needs with fuel and energy resources, in the near future it will become one of the largest electricity producing countries in Central Asia.

The fuel and energy complex combines the production of oil, gas, coal, oil shale, peat and electric energy. The branches of the fuel and energy complex are closely connected with all sectors of the country's economy. The fuel and energy complex, along with the provision of electricity and heat to consumers, is again of local importance. Usually, in areas rich in energy resources, energy enterprises are more in demand. This obvious fact is evidenced by the process of creating production in the southern part of Tajikistan. In this area in recent years, due to cheap electric energy, a number of industries that require energy have developed rapidly, such as aluminum production enterprises, chlorine products, nitrogen fertilizers. The fuel and energy complex is one of the most important sectors of Tajikistan's economy and provides the factors of the country's vital activity. In turn, this industry plays an important role in the placement, development and specialization of the national economy. Because the location of energy resources and their production does not fit into the geography of production in all regions and districts of the country.

Keywords: *reserves of energy fuel, complex, power plants, diesel engine, gasoline engine, generator fuel, cylinder, fuel pump, high pressure, solid combustion, liquid fuel, heat, liquefied gas.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хамедов Рустам Асламович, магистранти соли дуҷуми факултети физикаи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 917017776

Рохбари илмӣ: Мухаббатов Хушнуд Курбонович, номзоди илмҳои техникаӣ, дотсенти кафедраи физикаи эксперименталӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 001770404

Сведения об автор: Хамедов Рустам Асламович, магистрант второго курса Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 917017776

Научный руководитель: Мухаббатов Хушнуд Курбонович, к.т.н., доцент кафедры экспериментальной физики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Телефон: +992 001770404

About the author: Hamedov Rustam Aslamovich, second year master student of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Phone number: +992 917017776

Scientific director: Mukhabbatov Khushnud Kurbonovich, Candidate of Technical Sciences, Associate Professor of the Department of Experimental Physics Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Phone number: +992 001770404

СТРАТЕГИЯИ ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ ДАР МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ ОЛИИ КАСБӢ

Дар ҷомеаи муосири имрӯза башар масъалаи омӯзиш ва таълими забонҳои хориҷӣ мавқеъ ва манзалати хосеро соҳиб гардидааст. Чун дар бозори имрӯзаи меҳнат донишмандони забонҳои хориҷӣ ба хусус забони англисӣ талаботи аввалиндараҷа барои дилхоҳ соҳа маҳсуб меебад.

Нуктаи ибтидоӣ дар муайян намудани ҳадафи стратегияи таълим тартиботи иҷтимоии ҷомеа нисбат ба насли наврас мебошад. Ҳангоми муайян кардани ҳадафи стратегияи таълим дар донишгоҳ ба саволҳои зерин бояд посух ёфт: дар донишҷу чӣ гуна сифатҳо, дониш ва малакаҳо бояд ташаккул ёбад, то ки ӯ дар ҷаҳони имрӯзу фардои зудтағйирёбанда мавқеи худро дарёбад?

Ба андешаи мо, посухи ин саволҳоро дар Қонун «Дар бораи маориф» ёфтан мумкин аст, ки дар он, аз ҷумла гуфта мешавад, ки паҳлӯҳои асосии таҳсилот дар донишгоҳ бояд ба ташаккули донишҷӯён ба сатҳи кунунии дониш ва сатҳи барномаи таълими (дараҷаи таҳсилот), манзари имрӯзаи ҷаҳон ва ба ин васила ҳамгироии шахсиятро ба фарҳангҳои ҷаҳонӣ ва милли таъмин намояд.

Аз ин бар меояд, ки донишҷӯён бояд ин фарҳангро дарк, тафсир ва аз худ кунанд, яъне бо олами атрофи худ дар равобит бошанд. Ба ибораи дигар, метавон гуфт, ки дар сатҳи стратегияи гузоштани мақсадҳо, масъалаи ташаккули шахсияти забонии донишҷӯро ҳамчун «падидаи амиқи милли» ба миён гузоштан мумкин аст. Гуфтан ҷоиз аст, ки унсурҳои асосии он дар як сатҳи муайян тариқи системаи қатъи сохта шудаанд ва то андозае манзари ҷаҳонро инъикос мекунанд. Ин система кулли ҷаҳон таълимиро дар бар мегирад. Моҳияти ҳамгироии он чунин шарҳ дода мешавад, ки раванди ташаккули хислатҳои шахсияти забонӣ дар таълимгиранда ба доираи муносибатҳои иҷтимоӣ ва ҷаҳонии инсон таъсир мерасонад.

Пешниҳоди шахсияти забоншинос ҳамчун дастури стратегияи сиёсати маориф ҳам аз моҳияти ин падида ва ҳам мақоми инкишофи нутқи шахсият ҳамчун асоси ҳама гуна тарбия вобаста аст. Ҷанбаҳои маърифатии ҷаҳонии шахсият, тафаккури инсон дар забон зохир мегардад. Шахсияти забоншинос аз қобилиятҳои шахс барои амали намудани намудҳои гуногуни ҷаҳонии шифохӣ - тафаккурӣ ва истифода бурдани нақшаҳои гуногуни коммуникативӣ дар шароити муоширати иҷтимоии одамон бо ҳамдигар ва олами атроф иборат аст.

Самаранокии таълими фан аз қонунҳои объективӣ, ки мувофиқи онҳо азхудкунии забони хориҷӣ дар шароити таълим ба роҳ монда мешавад ва муҳити экстралингвистӣ вобаста мебошанд. Дар айни замон илму техникаи муосир як қатор равишҳои рушди қобилияти нутқи инсонро пешниҳод мекунад, ки ин ё он модели психоллингвистии коркард ва азхудкунии иттилоотро амалӣ менамоянд.

Ба методист ва аз ин ҳам бештар барои муаллим, интихоб дар истифодаи ин ё он методология, каме душвор мебошад. Инчунин баҳо додан ба сифати ин ё он методология аз нуктаи назари қонунҳои объективӣ душвор ва баъзан имконнопазир аст.

Ҷиҳати самаранокии ин ё он методология вобаста ба сини сол ва дигар хусусиятҳои психологиву физиологӣ назарияи дидактика ва психоллингвистикаро бояд омӯхт.

Дарки хусусиятҳои муошират ва нутқи шифохӣ моҳияти дигари методологияи таълими забонҳои хориҷӣ мебошад.

Муоширати шифохӣ ва ҳаттӣ дар ҷаҳон намуди ҷаҳонии нутқ амалӣ мешавад: гуфтор, истимое, хониш ва ҳат, ки дар раванди таълим бояд бо ҳамдигар алоқамандии зич дошта бошанд.

Ин на танҳо аз он вобаста аст, ки асоси ҷаҳонии ҳар як намуди он равандҳои равоӣ ва намунаҳои психоллингвистии яхела воқеъ мебошанд. Дар асл дар муоширати воқеӣ, шахс чизҳои хондашро меҳонад ва муҳокима мекунад, ҳамчунин барои худ қайдҳои мекунад, ки ба ӯ имкон медиҳад, то маълумоти заруриро дар хотир нигоҳ дорад ва сипас дубора таҳрир намояд ва ғ. Ба ибораи дигар, ин намудҳои ҷаҳонии таълим ҳамчун роҳҳои татбиқи муоширати воқеӣ бо ҳамдигар алоқаманданд ва баъзан миёни онҳо фарқи калон ёфтан душвор мебошад.

Аз ин рӯ, дар раванди таълими нутқ бояд ба ташаккули қобилияти дарки матн ҳаттӣ аҳамияти хосае дода шавад ва ё баръакс, пас аз хондан ё шунидани матн донишҷӯён тавонанд оиди моҳияту мундариҷаи он мувофиқи суханронӣ кунанд ва фикру мулоҳизаи хешро ҳаттӣ ё даҳони баён карда тавонанд.

Таълими ҳат. Муддати дароз дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ва олии касбӣ ба

таълими хат аҳамияти миёна ба иборае дуҷумдараҷа дода мешуд. Хат танҳо ҳамчун воситаи таълими дигар намудҳои ғайриро нутқ, ҳамчун воситаи беҳтар аз худ кардани маводи забони барномавӣ ба хонандагон ва донишҷӯён, воситаи назорати ташаккули малака ва маҳорати нутқи хонандагон амал мекард. Воқеан ҳам, дар ин замина аҳамияти хатро аз ҳад зиёд арзёбӣ кардан мумкин аст. Дар айни замон муносибат ба хат ва ба талабагон омӯзонидани қобилияти ба таври хатти баён кардани андешаи худ ба кулли дигар шудааст. Хат ҳамчун ҳадафи омӯзиш дар барномаҳои ҳама намуди муассисаҳои таълимӣ, дар ҳама марҳилаҳои омӯзиши забони хориҷӣ мавҷуд аст. Афзоиши нақши хат дар раванди таълим ба забони хориҷӣ инчунин бо истифодаи ҳозираи шаклҳои эҷодӣ, интерактивӣ кор бо забон, ки дар боло мавриди баррасӣ қарор гирифтанд.

Як қатор талаботҳои асосӣ дар таълими хат – ин ташаккули маҳорати хонандагон дар шакли хаттӣ баён кардани андешаи худ ба миён гузошта мешавад.

Дар охири курси асосӣ, донишҷӯён бояд дар ҳолатҳои маълумтарини муошират қодир бошанд:

- аз матн иқтибосҳо омода созад;
- нақши матни хондашуда ё шунидаашро тартиб додан ва навиштан;
- табрикоти кутуб навиштан, хоҳиш баён кардан;
- шакли хаттӣ пур кардан (ном, насаб, чинс, синну сол, шахрвандӣ, суроға ва ғ.);
- мактуби шахси навиштан (аз мурочиаткунанда дар бораи ҳаёт, қору қораш пурсон шудан, миннатдори баён кардан ва ғ.).

Ҳамин тариқ гуфтан мумкин аст, ки методикаи таълими забони хориҷӣ, махсусан забони англисӣ масъалаи мубрам аст, ки пайвасти мавриди омӯзиши муҳаққиқон қарор дорад ва пайвасти дар такмил аст. Стратегияи таълими забони англисӣ такмили методология, ташаккули муошират ва малақаҳои нутқиро дар бар гирифта, вобаста ба хусусияти муассиса ва равиши ихтисос такмил дода мешавад.

Адабиёт:

1. Мусницкая Е.В. Обучение письму. — М.: МГПИИЯ им. М. Тараса, 1983. — 58 с.
2. Негойце К. Применение теории систем к проблемам управления/ Пер. с англ. В.Б. Тарасова. — М.: Мир, 1981.
3. Обрехт Д. Основы языка и основы обучения языку: необходимость их взаимосвязи. В кн: Методика преподавания иностранных языков за рубежом. Вып. II. — М.: Прогресс, 1976. — С. 24–31.
4. Общая методика обучения иностранным языкам в средней школе/ Под ред. А.А. Миролюбова, И.В. Рахманова, В.С. Цетлин. — М.: Просвещение, 1967. — 304 с.
5. Общение. Текст. Высказывание/ Отв. ред. Ю.А. Сорокин, Б.Ф. Тарасов. — М.: Наука, 1989. — 175 с.

Калидвожаҳо: методологияи таълим, стратегия, ғайриро нутқ, хат, муошират, нутқи шифоҳӣ.

Аннотация

СТРАТЕГИЯ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

В данной статье рассматривается важность изучения иностранного языка и основы стратегии преподавания иностранных языков в высших учебных заведениях. Следует отметить, что методика обучения иностранному языку в современных условиях информационных технологий является одним из наиболее дискуссионных вопросов и до сих пор является предметом изучения многих исследователей. Поэтому каждый специалист в данной области должен постоянно совершенствовать свои знания и следовать новым методам обучения.

Ключевые слова: методология преподавания, стратегия, речевые деятельности, письмо, коммуникация, устная речь.

Annotation

ENGLISH TEACHING STRATEGY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article discusses the importance of learning a foreign language and the main strategies for teaching foreign languages in higher education. It should be noted that the methodology of teaching a foreign language in modern conditions of information technology is one of the most controversial issues and is still the subject of study by many researchers. Therefore, every specialist in this field must constantly improve their knowledge and follow new teaching methods.

Key words: teaching methodology, strategy, speech activities, writing, communication, oral speech.

Маълумот оид ба муаллиф: Ҷалолова Фарзона, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел: +992883084959

Роҳбари илмӣ: Қарабаев Бахтовар Бахтиёрвич

Информация об авторе: Ҷалолова Фарзона, магистрантка втараго курса факултета англиского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини. тел: +992009091126

Научный руководитель: Қарабаев Бахтовар Бахтиёрвич

About the author: Jalolova Farzona, 2st year master of the Faculty of English of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, tel: +992009091126

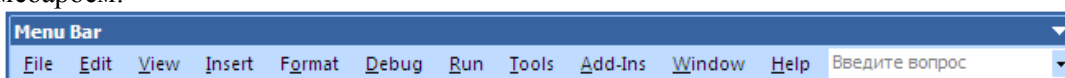
Supervisor: Karabaev Bakhtovar Bakhtiyorovich

Шарифов Хусейн Қиличович,
магистранти соли дуҷуми факултети математика

МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ БАНДҲОИ МЕНЮИ АСОСӢ ДАР ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ VISUAL BASIC 2010

Шарифов Хусейн – магистранти кафедраи технологияи информатсионӣ ва коммуникатсионии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Забони барномасозии Visual Basic 2010 яке аз забонҳои баландфароз буда, дорои речаҳои барномасозии консолӣ ва визуалӣ ҳаст. Чун дигар таъминотҳои барномавӣ ва замимаҳои Windows дорои сатри менюи асосӣ ҳаст. Ба маънои дигар, сатри менюи асосӣ барои тамоми барномаҳои системаи амалиётии Windows ҳамчун стандарт муқаррар гаштааст. Сатри менюи асосии забони барномасозии Visual Basic 2010 дар оварда шудааст. Ин сатр аз бандҳои File (Файл), Edit (Таҳрир), View (Шакл), Window (Равзана) ва Help (Маълумотдиҳанда) иборат мебошад. Сохтори сатри менюи асосӣ ва зербандҳои онро ба барномасозони оянда омӯзонидан зарур аст. Бинобар ин онро муфассал дида мебароем.

Расми 1.

Менюи File имкони иҷрои фармонҳои стандартӣ ва корбарӣ бо файлҳоро медиҳад. Аз ҷумла:

- зербанди сабт намудан (Save) ҳуччатро дар самти мустақиман муайяншуда сабт менамояд;
- зербанди дохилкунии ҳуччат (Import) ба лоиҳа дохил намудани ҳуччатҳои (*.frm) – фармонҳо, (*.bas) – барномаҳо ва (*.cls) – шарҳи классҳоро иҷро менамояд;
- зербанди хориҷкунии лоиҳа (Export) – ҳуччатҳои ба лоиҳа дохил намударо хориҷ менамояд;
- барои нест намудани ҳуччат аз лоиҳа зербанди нест намудан (Remove) истифода мешавад;
- барои чоп намудани ҳуччат зербанди чоп (Print) истифода мешавад.

Дар раванди корбарӣ ва ҳарфчинии матни барномаҳои лоиҳа аз банди менюи Edit истифода мебаранд. Ба барномасозон бояд фаҳмонд, ки менюи Edit аз ду намуди фармонҳо иборат мебошад. Қисмати якум ин фармонҳо монанд ба тамоми барномаҳои системаи амалиётии Windows буда, инҳоянд:

- баргашт (Undo);
- ба пеш (Redo);
- буридан (Cut);
- нусха (Copy);
- гузоштан (Paste);
- тоза намудан (Clear);
- интихоби пурра (Selectall);
- ҷустуҷӯ (Find);
- ҷустуҷӯи оянда (FindNext);
- ҷой ивазкунии (Replace).

Қисмати дуҷуми ин банди меню барои таҳрири матни барнома истифода мешаванд ва аз зербандҳои зерин иборат аст:

- фармони фосилаи зиёд намудан (Indent) – сатрҳои интихобшударо ба фосилаи муайяншуда ба пеш мекӯҷонад;
- бо ёрии фармони кам намудани фосила (Outdent) - амалиёти дар боло зикршударо баръакс метавон анҷом дод;
- фармони номгӯи хосиятҳо ва методҳо (ListProperties - Methods) - аз назаргузаронӣ ва тағйир намудани хисиятҳо ва методҳои ҷузъҳои муайяноро имкон медиҳад. Номгӯи методҳо ва хосиятҳо ба тарзихудкор ҳангоми дохил намудани матни барнома пайдо мегарданд;
- агар ин амал иҷро нашавад, аз равзанаи хосиятҳо (Options), ба зерқабати таҳриргар (Editor) дохил шуда, навиштаҷоти AutoListMembers (ҷустуҷӯи худкорӣ) – ро ғайд намудан лозим аст.
- барои дохил намудани коди барнома фармонҳои CompleteWord (ба анҷомрасонии калима) ва Bookmarks (зерқабатҳо), мавҷуд мебошад;
- фармони CompleteWord (ба анҷомрасонии калима) – калимаҳои калидии VBA - ро ба тарзи худкор мебарорад, дар ҳоле ки ҳарфи аввали он дохил карда шуда бошад;

• фармони Bookmarks (зерғабатҳо) имкони ҷо ба ҷогузори ғабатҳо вобаста ба матни барномаро медиҳад.

Боз ду фармоне, ки ба воситаи онҳо оиди ҷузьҳо маълумот гирифта мешавад, дар менюи Edit ҷой дода шудаанд:

• фармони Quickinfo (ахбороти зуд) – оиди матни барнома, функсияҳо, проседураҳо ва дигар ҷузьҳо маълумот гирифт;

• фармони Parameterinfo (хосият) – ахбороти ҳаракаткунанда оиди хосияти аввалаи функсия ва ё ин ки нишондодхоро медиҳад. Ахбороти ҳаракаткунанда то он даме, ки тугмаи Esc пахш карда нашавад, аз байн намеравад.

Дар зербандҳои банди менюи View фармонҳое ҷойгиранд, ки ин ё он раванаро ғайр мегардонад ё маҳкам мекунад. Аз ҷумла:

• Code (Код) – раванари коднависи (рамз) - ро айён мегардонад;
• Object (Ҷузь) – ҷузьҳои мувофиқро ғайр мегардонад;
• Definition (Шарҳдихӣ) – дар равана минтақаи номаълум, проседураҳо ё доимиҳо, ки дар он курсор гузошта шудааст;

• Lastposition (Минтақаи охирин) – имконияти курсорро дар минтақаи пешинаш боз гардонад;
• ObjectBrowser (Нишондиҳии ҷузьҳо) – ғайр намудани раванари ObjectBrowser;
• ImmediateWindow (Раванари таҳрир) – раванари таҳриргарро ғайр мегардонад;
• LocalWindow (Раванари тағйирёбандаҳои маҳаллӣ) – раванари тағйирёбандаҳои маҳаллиро ғайр мегардонад;

• WatchWindow (Раванари қиматҳои идораӣ) - раванари қиматҳои идоравиро айён мегардонад;
• CallStack (Ғайрнамоеи стек) – раванари муколамагии CallStack – ро айён менамояд;
• ProjectExplorer (Раванари лоиҳа) – раванари Project – ро ғайр мегардонад;
• PropertiesWindow (раванари хосиятҳо) – раванари Properties – ро аён мегардонад;
• ToolBox (Раванари асбобҳо) – панели асбобҳо ғайр мегардонад;
• TabOrder (Тартиби гузариш) – раванари диалогии TabOrder – ро айён менамояд;
• Toolbars (Панели асбобҳо) – зерраванаро боз менамояд, ки дар дохили худ раванари асбобҳои: Debug (Таҳрир), Edit (Ислохот), Standard (Стандарт) ва Userform (Шакли муколамагии истифодабаранда) мавҷуд аст.

• MicrosoftWord (Excel, PowerPoint, Access) - имконияти бозгашт ба барномаеро медиҳад, ки аз он VBA ғайр гашта буд;

• Менюи Insert (Гузоштан) – ин меню фармонҳои; Procedure (Протсе - дура), Module (Модул), ClassModule (Модули Класс) - ро дар дохили худ дорад.

Банди менюи Format дорои номгӯии зиёди фармонҳое мебошад, ки дар ҳоли конструктор будани шакли муколамагӣ истифода мешаванд. Он дорои зербандҳои зерин мебошад;

• Фармони Align (Радиқсозӣ) аз зерфармони Left (Ба тарафи чап), Center (Дар мобайн), Right (Ба тарафи рост), Top (Дар қисмати болоӣ), ToGrid (Ба кунҷҳои панҷара), Bottoms (Дар қисмати поёнӣ). Ин фармонҳо барои ҷо ба ҷогузори ҷузьҳо дар шакли муколамагӣ ва фосила байни онҳо истифода мешаванд, ки дизайни барномавӣ меҳисобанд.

• Фармони MakeSameSize (ҷурнамоии ҳаҷм), ки зерфармонҳои Width (Бар), Height (Баландӣ), Both (Бар ва баландӣ) барои тағйир додани ҳаҷми ҷузьҳои интихобшуда истифода бурда мешаванд;

• Тағйир додани бар ва баландии ҷузь барои ҷо намудани номи матн (номи кнопка), фармони SizerToFit (ҷурнамоии ҳаҷм) истифода мешавад;

• Бо ёрии фармони SizerToGrid (ҷур намудани ҳаҷм бо панҷара) - ҷузьҳоро ба панҷ кунҷҳои панҷара ҷур менамояд;

• Фосила миёни ҷузьҳо ба амудӣ ва уфуғӣ фармони HorizontalSpacing (Фосилаи амудӣ) ва VerticalSpacing (Фосилаи уфуғӣ) ба анҷом мерасад. Ҳардуи ин менюҳо зерменюи яхела доранд;

- Make Equal (Ростнамудан);
- Increase (Зиёдкунӣ);
- Decrease (Камшавӣ);
- Remove (Нестнамудан).

Ба барномасозони оянда омӯзонидани фармонҳои дар банди менюи Format буда хеле муҳим аст, зеро дар шакли эстетикӣ ҷойгиркунии ҷузьҳои идоракунӣ маҳз тавассути ҳамин бандҳо сурат мегирад. Вазифаи ҷойгиршавии ҷузьҳо вобаста ба кунҷҳои шакли муколамагӣ бошад, бо фармонҳои зерин амалӣ мегарданд:

- Фармони CenterinForm (чойгиркуни дар маркази шакли муколамагӣ) ба уҳда дорад;
 - Фармони дигар – ArrangeButtons (чойгиркунии кнопка) – имкони ё чойгиркунии тугмачаҳо дар минтакаи поёнӣ, болоӣ, ба тарафи рост ва ба тарафи чапи шакли муколамагӣ дорад;
 - Фармони ба ҳамкунии чузъҳо (Group) ва аз ҳам ҷудокунӣ чузъҳо (Ungroup), дар ин меню чойгир карда шудааст;
 - Ҳангоми сохтани фармонҳои мураккаб менюи Format имкони тағсимкунии чузъҳои шакли муколамагӣро ба ғабатҳо дорад;
 - Барои иҷро намудани ин амал чузъҳои ҳар ғабатро бо ҳам намуда, ба восиати фармони Order (Ба тартибгузорӣ) дар ғабатҳо ҷо ба ҷо кардан лозим аст. Ин фармон зерменӯи фармонҳои зеринро ғайол мегардонад;
 - BringToFront (дар ғабати аввал) – элементҳои интиҳобшударо дар ғабати якум мекӯҷонад;
 - SendToBack (дар ғабати охир) – элементҳои интиҳобшударо ба ғабати охир мекӯҷонад;
 - KingForward (Ба пеш кӯҷонидан) – элементҳои интиҳобшударо як ғабат пеш мекӯҷонад;
 - SendBackward (Ба ағиб кӯҷонӣ) – элементҳои интиҳобшударо ба як ғабат ағиб мекӯҷонад.
- Барномаҳои сохташуда ва санҷиши ҳолати дурустӣ ва коршоямӣ барномаҳо тавассути банди менюи Debug сураат мегиранд. Дар ин меню фармонҳои таҳрири барномаро чойгир шудаанд, аз ҷумла:
- Зербанди менюи Run (Ғайол), дорои фармонҳои ба кор дарории барнома мебошад, аз зербандҳои зерин иборат аст:
 - RunSub - UserForm (Ба кор дарории зербарнома - шакли муколамагии истифодабаранда) барномаро ғайол менамояд, дар ҳоли ғайол будани барнома тугма матни Continue (Идома) - ро мегирад;
 - Break (Қатънамудан) – ғайолияти барномаро қатъ менамояд;
 - Reset (Барқароргардонӣ) – тамоми фармонҳои пешинаро бекор мегардонад;
 - DebugMode (Конструктор) – гузаштан ба ҳолати конструкторӣ ва баръакс, гузаштан ба ҳолати кори шакли муколамагӣ;
 - менюи Tools (Хизматрасонӣ) – дар ин меню фармонҳои имконияти барномаи VBA - ро васеъ намудан ва ҷуркунии барнома чойгир карда шудаанд;
 - фармони References (Нишон) – имконияти ҷурнамои ба китобхона ё лоиҳаи лозимаро медиҳад;
 - фармони AdditionalControls (Элементҳои иловагӣ) – ин фармон барои ба кор даровардани элементҳои иловагӣ муғарар шудааст;
 - барои тағйир додани баъзе аз хусусиятҳои VBA фармони Options (Ҳосият) истифода мешавад.
 - фармони Properties (Ҳосиятҳо) имкони иваз намудани ҳосиятҳои Name (ном), Project Descripties (Шарҳи лоиҳа), HelpFileName (Маълумот оиди файли контекстӣ) ва ғайраро дорад;
 - дар равшанӣ ProjectProperties дар зермачмӯи Protection (Нигоҳдорӣ) – имкони рамзгузорӣ (Сир, Парол) дар лоиҳаро медиҳад.
- Омӯзонидан ва аз ҷиҳати методӣ дуруст татбиқ намудани бандҳои менюи асосӣ ва зербандҳои он кори барномасозонро хеле осон мегардонад. Меҳнати онҳоро сабук мегардонад. Дар ҳолати надонистани банд ё зербанди зарурии меню ҳангоми барномасозӣ ба мушкилиҳои зиёд дучор шудан мумкин аст.

Адабиёт:

6. Брайан Сайлер, Джефф Спотс. Использование Visual Basic 6.0. – СПб: Москва – СПб – Киев, 2008.
7. Король В.И. Visual Basic 6.0 и Visual Basic 6.0 for Applications. – М.: КУДИЦ - ОБРАЗ, 2000.
8. Култин Н.Б. Visual Basic. Освой самостоятельно. – СПб: БХВ - Петербург, 2009.
9. Микаэл Хальворсон. Microsoft Visual Basic 6.0 для профессионалов. Шаг за шагом. – М., 2005.
10. Эйткен П. Программирование на VISUAL BASIC 6/Пер. с англ. – К.: ДиаСофт, 1999.

Калидвожаҳо: Visual Basic, WINDOWS, системаҳои операционӣ, панелҳо, тугмачаҳо, мошинҳои ҳисоббарор.

Аннотация

**МЕТОДИКАИ ОМУЗИШИ БАНДҲОИ МЕНЮИ АСОСӢ ДАР ЗАБОНИ БАРНОМАСОЗИИ
VISUAL BASIC 2010**

В статье дается информация о графической части языка программирования Visual Basic (VB)

Ключевые слова: *Visual Basic, WINDOWS, операционные системы, панели, клавиши, вычислительные машины.*

Annotation

**METHODS AND OMOZISHI BANDHOI MENU ASOS DAR ZABONI BARNOMASOZIY VISUAL
BASIC 2010**

The article provides information about the graphical part of the Visual Basic (VB) programming language.

Keywords: *Visual Basic, WINDOWS, operating systems, panels, buttons, computers.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Хусейн Қиличович, магистранти соли дуюми факултети математикаи ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: +992 917363131

Роҳбари илмӣ: н.и.п., дотсент Назаров А.

Сведение об авторе: Шарифов Хусейн Киличович, магистрантка второго курса математического факультета ДДОТ имени Садриддина Айни. Телефон: +992 917363131

Научный руководитель: к.п.п., доцент Назаров А.

About the author: Sharifov Hussein Kilicovich, second-year master's student at the Faculty of Mathematics of the Department of Education and Science named after Sadriddin Aini. Phone: +992 917363131

Scientific supervisor: Ph.D., associate professor Nazarov A.

*Шамсиддинов Асҳобиддин Исомиддинович,
магистранти соли дуюми факултети химия*

МЕТОДИКАИ ТАШКИЛ КАРДАН ВА ИСТИФОДАБАРИИ ВАЗЪИЯТИ ПРОБЛЕМАВӢ ДАР ДАРСҲОИ ХИМИЯ

Мукаммал намудани рафти таълиму тарбия дар муассисҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ асосан тавассути омӯзиши фанҳои гуногуни таълимӣ ба амал баровада шуда, дар навбати худ аз ҷӣ тавр ба роҳ мондани тарзи омӯзиши ин фанҳо вобастагӣ дорад. Омӯзиш ин чараёни мураккаб, гуногунпахлӯ ва махсус ташкилкардаи тасвирсозии ҳақиқати ҳастӣ дар тафаккури хонанда буда, ҳамчун чараёни хоси дарксозиест, ки аз тарафи омӯзгор роҳбари карда мешавад. Махсусан нақши басамтдарории омӯзгор имконият медиҳад, ки азхудкунии пурраи дониш, маҳорат ва малака аз тарафи хонандагон таъмин карда шуда, кувваи фикрӣ ва қобилиятҳои эҷодияшон инкишоф ёбад.

Аз ин бар меояд, ки самаранокии ин чараён аз бисёр ҷиҳат бо сифати алоқамандии субъектҳои он ва хусусияти алоқаи баракси «таълимдиҳанда - омӯзанда» муайян карда мешудааст. Бинобар ин ҳангоми омӯзиши фанни химия барои баланд бардоштани сифати таълим ва ташаккул додани маҳоратҳои фаннии хонандагон роҳу усулҳои самараноки таълим ҷустуҷӯ ва истифода карда мешаванд.

Яке аз чунин усулҳои самараноки таълими хонандагон ин таълими проблемавӣ буда, он яке аз масъалаҳои мубрами илм ва амалияи педагогикаи муосир гардидааст. Таълими проблемавӣ чист ва мазмуни он дар чист? Вобаста ба ин савол И.А. Зимняя консепсияи М.И. Махмутовро таҳлил намуда, қайд менамояд, ки дар партави консепсияи мазкур таълими проблемавӣ ин шакли омӯзишест, ки принципи асосии дидактикии он проблеманокӣ аст. Бо вучуди ин асоси назарияи таълими проблемавиро чунин принципҳо ташкил медиҳанд: мақсадгузорӣ, сохтори проблемавии маводи таълимӣ, ба ҳам пайвастии усулҳои эвристикӣ ва тазаккурӣ, яқоя амал кардани субъект - субъект дар раванди таълим [1, с. 12].

Ҳангоми амалинамоии таълими проблемавӣ омӯзгор робитаи дутарафаро бояд бо синф тарзе ташкил намояд, ки хонандагон тавонанд ташаббус нишон диҳанд, бигузор ҳато ҳато бошад ҳам, вале таҳминҳоро баён намоянд, зеро онҳоро дар вақти баҳс дигар иштирокчиён раъд менамоянд. Ҳар як таҳмин бояд асоснок бошад ва ҳатман фарзияро аз ғаҳмидане, ки бо таълими проблемавӣ ягон ҳел умумият надорад, ҷудо кард [6, 59].

Таҳлили адабиётҳо нишон доданд, ки се тарзи бештар самараноки ташкили таълими проблемавӣ мавҷуд будааст: баён кардани проблемавӣ, суҳбати ҷустуҷӯӣ (эвристикӣ) ва ғаёлияти таҳқиқотчиғии хонандагон.

1. Баён кардани проблемавӣ. Ин тарзи ташкили таълими проблемавӣ бештар дар ҳамон ҳолатҳое мувофиқ аст, ки агар хонандагон дорои ҳаҷми зарурии донишҳо нестанд, вақте онҳо бори аввал бо ин ё он ҳодиса дучор мегарданд ва алоқаҳои зарурии асосиативиро барқарор карда наметавонанд. Дар ин маврид ҷустуҷӯро ҳуди омӯзгор ба амал мебарорад.

2. Суҳбати ҷустуҷӯӣ (эвристикӣ). Ин системаи саволҳои боҳамалоқаманди мантикии омӯзгор ва ҷавобҳои хонандагон мебошад, ки мақсади ниҳони он ҳалли яклухт ва нави проблема ва ё як қисми он барои хонандагон мебошад. Суҳбати ҷустуҷӯӣ асосан дар асоси вазъияти проблемавии аз тарафи омӯзгор ба вучуд оварда шуда гузаронида мешавад.

3. Ҷаёлияти таҳқиқотчиғии хонандагон. Ҷаёлияти мустақилонаи хусусияти таҳқиқотӣ доштаи хонандагон шакли олии ғаёлияти мустақилона мебошад ва танҳо дар сурате имконпазир мегардад, ки хонандагон донишҳои коғии барои сохтани таҳминҳои илмӣ зарурӣ ва инчунин маҳорати пешниҳоди фарзияҳоро дошта бошанд.

Яке аз роҳҳои амалигардонии ин тарзи ташкили таълими проблемавӣ гузоштани супоришҳои таҳқиқотӣ аст. Махсусияти чунин супоришҳо дар он аст, ки дар аввал чун қоида кори амалӣ аз рӯи ҷамъоварии далелҳо (таҷриба, озмоиш, мушоҳида, кор бо китоби дарсӣ, ҷамъоварии мавод) иҷро карда шуда, сипас таҳлили назариявӣ ва ҷамъбасти онҳо гузаронида мешавад. Дар айнаи замон мушқилот аксар вақт якбора ба миён намеояд, балки ҳангоми ошкор гардидани ихтилоф ва зиддиятҳо байни далелҳои ошкоршуда ба амал меоянд.

Вобаста ба ин омӯзгор бояд ба ҳисоб гирад, ки оё зарурияти истифодабарии таълими проблемавӣ дар ҳамаи қисматҳои дарс лозим аст ё не, зеро он аз омӯзгор ҳаҷми зиёди тайёриро ба дарс талаб намуда, ба ғайр аз ин истифодаи он на ҳар вақт натиҷаи дилхоҳи лозимаро медиҳад.

Таҳлили маводҳои педагогӣ, психологӣ ва методии ба омӯзиши химия бахшидашуда нишон

доданд, ки омӯзгор барои истифода намудани таълими проблемавӣ, бояд якчанд зинаҳои ташкил ва истифодабарии таълими проблемавино донад. Аз он ҷумла, пешниҳод карда мешавад, ки он аз чунин сатҳҳо иборат аст:

- масъалаи проблемавӣ;
- саволи проблемавӣ;
- вазъияти проблемавӣ;
- дарси проблемавӣ.

Таълими проблемавӣ, қайд сохтааст Ӣ. Юнусов, одатан таълимеро мефаҳманд, ки дар шакли барканор ва ё ҳал намудани вазъиятҳои проблемавии ба миён оваранда бо мақсади омӯзиш гузаронида мешавад [7].

Чуноне ки дида мешавад ҳал намудани вазъияти проблемавӣ яке аз масъалаҳои асосии таълими проблемавӣ будааст. Равоншиносон вазъияти проблемавино ҳамчун ҳолати руҳии шахсият муайян мекунанд, ки дар он талаботи маърифатӣ барои натиҷаи ягон ҳел зиддият ба вучуд меояд. Бинобар ин барои ташкил намудани таълими проблемавӣ ба миён овардани вазъиятҳои проблемавии мувофиқ талаб карда мешавад, ки аз онҳо бештар хос чунинҳо мебошанд:

Навъи якум. Вазъиятҳои проблемавӣ бештар ҳамоно вақте ба вучуд меоянд, ки агар хонандагон бо зарурияти истифодабарии донишҳои пештар азхудшуда дар шароитҳои амалии нав дучор гашта бошанд. Дар ин ҳолат хонандагон бештар бо далели номукамалии дониш, маҳорат ва малака дар ҳал намудани масъалаҳои амалӣ дучор мегарданд. Дарки ин далел аз тарафи хонандагон шавқи маърифатиро бедор намуда, ба ҷустуҷӯи донишҳои нав ҳавасманд месозад.

Навъи дуюм. Вазъияти проблемавӣ дар ҳамоно ҳолате осон ба вучуд меояд, ки агар зиддият дар байни имконияти назариявии роҳи ҳалли масъала ва аз нигоҳи амалӣ иҷронашавандагии тарзи интиҳобкарда мавҷуд бошад.

Навъи сеюм. Вазъияти проблемавӣ ҳамоно вақте ба амал меояд, ки агар зиддият дар байни натиҷаи амалан ба даст овардаи иҷроиши супориши таълимӣ ва дар хонандагон набудани дониш барои аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардани он мавҷуд бошад.

Навъи чорум. Вазъиятҳои проблемавӣ ҳамоно вақте ба вучуд меоянд, ки агар хонандагон тарзи ҳалли вазифаи гузошташударо надонанд, яъне дар ҳолати дарк сохтани хонандагон номукамалии донишҳои пештараи худ барои шарҳ додани далелҳои нав.

Чуноне ки дида мешавад, ҳангоми истифодабарии таълими проблемавӣ дар муҳити вазъияти проблемавии сохташуда фаъолияти дарксозии хонандагон бояд марҳилаҳои зеринро гузарад: вазъияти проблемавӣ, проблема, ҷустуҷӯи роҳи ҳалли он ва ҳалли проблема.

Аз таҳлили сарчашмаҳо мо муайян сохтем, ки вазъиятҳои проблемавино дар ҳамаи давраҳои раванди омӯзиш: ҳангоми баёни мавзӯи нав, мустақкамкунӣ ва назорат ба вучуд овардан мумкин аст. Дар ин ҳолат омӯзгор бояд нақшаи технологии таълими проблемавино донад: омӯзгор вазъияти проблемавино ба вучуд меорад, хонандагонро ба ҳалли он равона месозад, ҷустуҷӯи ҳал ва истифодаи донишҳои ба даст овардари дар ҳалли вазифаҳои амалӣ ташкил менамояд.

Таҳлили китобҳои китобҳои дарсии химияи мактабӣ барои хонандагони синфҳои 8 - 11 нишон медиҳанд, ки дар аксари мавзӯҳои омӯхташаванда, вазъияти проблемавино ба вучуд овардан мумкин аст. Масалан, ҳангоми омӯзиши мавзӯи «Моҳаҳои тоза ва омехтаҳо» дар синфи 8 дар вақти ташаккул ёфтани тасаввуротҳо оид ба мафҳумҳои асосии дарс, мақсаднок мебуд, ки хонандагонро ба раванди гузоштан ва ҳал намудани як қатор проблемаҳои таълимӣ ҷалб созем. Барои он ки хонандагон мавҷудияти ҳолати проблемавино дарк намоянд, зарур аст донишҳои онҳоро оид ба зарачаҳои сохтори модда, ки дар дарсҳои дигар фанҳои ба химия наздик аз худ намудаанд, мубрам намоем. Барои ин хуб аст, ки бо хонандагон суҳбати байнифаннӣро ташкил намуд.

- Моддаҳо аз кадом зарачаҳо таркиб ёфтаанд?
- Молекула чист?
- Оё молекулаҳои як модда аз якдигар фарқ мекунанд? Молекулаҳои моддаҳои гуногун чӣ?
- Молекулаҳо аз чи гуна зарачаҳо таркиб ёфтаанд?

Дар раванди суҳбат хонандагон ба фаҳмиши мазмунӣ мафҳуми «моддаи тоза», ки ҳамчун «моддаи дорои хосиятҳои доимии физикӣ, зеро он аз молекулаҳои (зарачаҳои) як намуд ташкил ёфтаанд, мепардозанд». Ҳамчун мафҳуми муқобил дар дарс мафҳуми «омехта» ворид карда шуда, ташаккул дода мешавад.

Дар марҳилаи ба вучуд овардани ҳолати проблемавӣ омӯзгор аз хонандагон мепурсад: «Дар кадом шакл (дар шакли тоза ё дар таркиби омехта) моддаҳо дар табиат вомехуранд?». Чун қоида хонандагон изҳор менамоянд, ки моддаҳо дар табиат дар шакли омехтаҳо мавҷуданд. Омӯзгор аз

онҳо хоҳиш менамояд, ки ҷавоби худро бо мисолҳои омехтаҳои табиӣ моддаҳои ба онҳо маълум тасдиқ намоянд. Хонандагон метавонанд оби баҳро номбар намоянд, дар бораи ҳаво хотиррасон кунанд. Омӯзгор метавонад ба рӯихати мисолҳо, бо баён сохтани он ки шир, нефт, канданиҳои табиӣ ва ғайраҳо низ омехтаҳо мебошанд, илова ворид созад.

Дар ҷамъбаст дар дарс хулосабарории асоснок карда мешавад, ки моддаҳо дар табиат дар ҳақиқат дар шакли омехтаҳои гуногун вомехуранд. Ин имконият медиҳад, ки чунин саволи хусусияти проблемавӣ ҷустуҷӯи доштаре пешниҳод намоем: «Шумо чи гуна фикр доред, оё мумкин аст, ки моддаҳо дар табиат дар шакли тоза мавҷуд бошанд?».

Намунаҳои ҷавобҳои хонандагонро вобаста ба саволи гузошташуда ҷамъбаст намуда, омӯзгор проблемаи таълимиро пешниҳод месозад: «Оё моддаҳо дар табиат дар шакли тоза вучуд доранд? Агар ҳа, пас дар кадом шароитҳо?».

Ҷавоб ба саволи проблемавии гузошта шуда, баъд аз мубрамигардонии донишҳои хонандагон оид ба гирдгаришии об дар табиат маълум мегардад. Дар натиҷа хонандагон ба хулоса меоянд, ки моддаҳо дар табиат дар шакли тоза метавонанд вохуранд, вале ин ҳолат дурудароз намебошад.

Бештар исботи боварибахши дурустии ҳалли ёфташуда мумкин аст, ки рӯй овардан ба таҷрибаи ҳаётии хонандагон бошад. Мумкин аст, ки ба онҳо чунин савол дод: «Дар кучо ва дар кадом шароитҳо мумкин аст, ки обро дар шакли тоза ёфт?».

Инчунин мақсаднок мебуд, ки ба хонандагон пешниҳод карда шавад, ки дар хона супоришҳои таҳқиқотчиҳои дорои чунин мазмунро иҷро намоянд: «Ба чараёни ҷӯшиши об дар чойник мушоҳида кунед ва исбот намоед, ки оё буг аз молекулаҳои об таркиб ёфтаанд ё не».

Адабиёт:

1. Зимняя И.А. Проблемность в обучении неродному языку Проблемность в обучении иностранным языкам в вузе: Межвузовский сб. научных трудов. – Пермь: Изд. Пермского ГТУ, 1994. – с. 10 - 17.
2. Зубайдов У., Холназаров С. Методикаи таълими химия. – Душанбе: «Шарқи озод», 2016. – 323 с.
3. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М., 1987.
4. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе. Книга для учителей. – М.: Просвещение, 1977. – 240 с.
5. Пак М.С. Дидактика химии: учебное пособие для студентов высш. учеб. заведений. – М.: «ВЛАДОС», 2004. – 315 с.
6. Чернобельская Г.М. Методика обучения химии в средней школе: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 336 с.
7. Юнусов Й. Педагогика. – Душанбе: «Ирфон», 2005. – 380 с.

Калидвожаҳо: омӯзиш, самаранокӣ таълим, таълими проблемавӣ, вазъияти проблемавӣ, супоришҳои эҷодӣ, саволи проблемавӣ, ҷустуҷӯи ҳал, ҳалли проблема, истифодаи донишҳо.

Аннотация

МЕТОДИКА ОРГАНИЗАЦИЯ И ПРИМЕНЕНИЕ ПРОБЛЕМНОЙ СИТУАЦИИ НА УРОКАХ ХИМИИ

В статье подчеркивается, что при обучении химии для повышения качества обучения и формирования учебных умений учащихся ищут и применяют эффективных путей и методов обучения. Одним из таких эффективных методов обучения химии является проблемное обучение. Подчеркивается, что создание проблемной ситуации является одним из основных вопросов проблемного обучения. Проблемную ситуацию можно организовать, и применяют на всех периодах процесса обучения, в том числе при изложении новой темы, закреплении и контроле.

Ключевые слова: обучения, эффективность обучения, проблемное обучения, проблемная ситуация, творческие задания, проблемный вопрос, поиск решения, решения проблемы, применения знаний.

Annotation

METHODOLOGY ORGANIZATION AND APPLICATION OF THE PROBLEM SITUATION IN CHEMISTRY LESSONS

The article emphasizes that when teaching chemistry to improve the quality of teaching and the formation of educational skills of students, they seek and apply effective ways and methods of teaching. One of such effective methods of teaching chemistry is problem - based teaching. It is emphasized that the creation of a problem situation is one of the main issues of problem learning. A problematic situation can be

organized and applied at all periods of the learning process, including when presenting a new topic, consolidating and monitoring.

Keywords: *learning, learning efficiency, problem learning, problem situation, creative tasks, problematic issue, finding a solution, solving the problem, application of knowledge.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсиддинов А.И., магистранти соли дуюми факултети химияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.п., дотсент Алимов С.

Сведения об авторе: Шамсиддинов А.И., магистрант второго курса химического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: к.п.н., доцент Алимов С.

About the author: Shamsiddinov A.I., second - year master student of the Faculty of Chemistry, Tajik State Pedagogical University named after Sadrididin Aini.

Scientific adviser: Ph.D., associate professor Alimov S.

Ба чопаш 28.10.2023 имзо шуд.
Андозаи қоғаз 60x84 ¹/₁₆. Қоғази офсетӣ.
Чузӣи чопӣ 4. Адади нашр 50 нусха.
Супориши № 235.

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ,
хиёбони Рӯдакӣ, 121.